

ՆԵՐՍԷՍ ՎՐԴ.
ՄԵԼԻՔ-ԹԱՆԳԵԱՆ

ՀԱՅՈՑ
ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ
ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ

Հ Ա Յ Ո Յ

ԵԿԵՂԵՑԼԿԱՆ ԻՐԱՆՈՒՆՔԸ.

— — — — —

Ա. ԳԻՐԸ

ՆԵՐՇՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՂԲԻՐՆԵՐ.

— — — — —

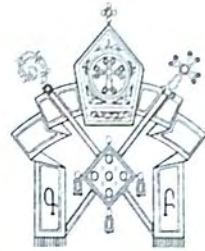
Աշխատութիւն Ն. Վ. Մելիք-Թանգեանի.

1903.

— — — — —

Շ Ո Ւ Շ Ի

ՏՊԱՐԱՆ ԵՂԻՍԱՅԵԹ Մ. ՄԱՀՏԵՍԻ-ՅԱԿՈԲԵԱՆՅԻ

ՀՐԱՄԱՆԱԻ
ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ ՕԾՈՒԹԻՒՆ
Տ. Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Բ
ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԵՒ ՎԵՀԱՓԱՌ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

2147.925
P. 47

4492

ՆԵՐՍԵՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ
ՄԵԼԻԲ-ԹԱՆԳՅԱՆ

ՀԱՅՈՅ
ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ
ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ

Վերահրապարակություն

Ս. Էջմիածին - 2011

ՀՏԴ 348 :23/28
ԳՄԴ 67+ 86.37
Մ 476

*Տպագրվում է
Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի
Հրապարակչական խորհրդի
ևրաշխավորությամբ*

Առաջաբանով և ծանոթագրություններով
հրապարակության պատրաստեց Ա. Բոգոյանը

Մելիք-Թանգեան Ներսես վրդ.

Մ 476 Հայոց եկեղեցական իրաւունքը / Ներսես վրդ. Մելիք-Թանգեան;
Առաջաբանի և ծանոթագրությունների Հեղ.՝ Ա. Բոգոյան. – Էջմիածին:
Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2011.– 848 էջ:

ՀՏԴ 348 :23/28
ԳՄԴ 67+ 86.37

Տպագրվում է մեկենասությամբ
Հյուսիսային Ամերիկայի Արեւելյան թեմի
«ԶԳՈՆ ԵՊՍ. ՏԵՐ-ՀԱԿՈՔՅԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ»

ISBN 978-9939-59-084-4

© Մայր Աթոռ Սր. Էջմիածին, 2011 թ.

**Տ. ՆԵՐՍԵՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԵԼԻՔ-ԹԱՆԳԵԱՆ
(1866-1948)**

Ներսես (մկրտության անունը՝ Նիկողայոս) արքեպիսկոպոս Մելիք-Թանգեանը ծնվել է 1866 թ. մարտի 16/29-ին Ջանգեզուրի Բռնակոթ գյուղում, Պետրոս-Բեկ Մելիք-Թանգեանի ընտանիքում: Ըստ ավանդության՝ Մելիք-Թանգեան գերդաստանի նախնիները, Բագրատունյաց մայրաքաղաք Անիից գաղթելով, սկզբում բնակություն են հաստատել Էջմիածնի գավառի Շահրիար գյուղում: Այդ բնակավայրում ներքին սուր պայքար է սկսվում Շահխաթունի և Մելիք-Թանգեան տոհմերի միջև, որն ավարտվում է արյունահեղությամբ, և վերջիններս ստիպված են լինում հեռանալ Շահրիարից ու ժամանակավորապես հաստատվել Սյունյաց գավառի Դարալագյազ գավառում (խորհրդային տարիներին անվանվում էր Ազիզբեկովի շրջան, այժմ գտնվում է Վայոց Ձորի մարզում), ապա բնակվում են Ջանգեզուրի Բռնակոթ գյուղում: Պարսից շահերը հատուկ հրովարտակներով (ֆերման) բազմիցս հաստատել են Թանգեան գերդաստանի մելիքական կոչումն ու իշխանությունը: Ներսես արքեպիսկոպոսի պապ Մելիք Թանգի Բ նպաստել է Արևելյան Հայաստանում ռուսական տիրապետության հաստատմանը և Նիկոլայ I-ից ստացել արքունական հրովարտակ, որով վավերացվել են Մելիք-Թանգի տոհմի մելիքական իշխանության իրավունքները:

Տեղի խալիֆայական (հոգևոր) դպրոցում մեկ տարի ուսանելուց հետո՝ 1877 թ. ամռանը, Նիկողայոսն ընդունվում է Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարան: Դա հայտնի քիմիկոս Արշակ Նահապետյանի տեսչության շրջանն էր: Ճեմարանում տեսչի հաստատած խիստ և ճնշող կարգերի դեմ ընթոստացածների թվում Նիկողայոսը ժամանակավորապես հեռանում է ուսումնական հաստատությունից, մինչև վերացվում են նախկին օրենքները: 1886 թ. ճեմարանի լրիվ (դասարանական և լսարանական բաժիններ) դասընթացն ավարտելուց հետո տարված ազգին ծառայելու վեհ գաղափարներով՝ նա ընտրում է ուսուցչության ասպարեզը և երկու տարի աշխատում հայրենի Բռնակոթ գյուղում: 1888 թ. Ղարաբաղի հայոց թեմական դպրոցի հոգաբարձության հրավերով տեղափոխվում է Շուշի, որտեղ պաշտոնավարում է մինչև 1894 թ.: Այդ տարիներին ոգևորված Տաճկահայաստանի ազատագրության գաղափարով՝ իր երկու պաշտոնակից ընկերների հետ փորձում է գաղտնի անցնել ռուս-թուրքական սահմանը, սակայն անհաջողության է մատնվում: Այս շրջանի գործունեության մեջ ոգևորիչ նշանակություն է ունեցել կաթողիկոս ընտրված Խրիմյան Հայրիկի ընդունությունը Շուշիում (1893), որի կազմակերպիչներից մեկն է եղել Նիկողայոս Մելիք-Թանգեանը: Շուտով թեմական դպրոցի ուսուցչական խմբի հետ նա ըն-

բոստանում է Ղարաբաղի թեմական առաջնորդ Տեր Կարապետ եպիսկոպոս Այվազյանի դեմ և հեռանում դպրոցից: 1894-1896 թթ. պաշտոնավարում է Բաքվի Մարդասիրական ընկերության դպրոցում: Նա իր ողջ կարողություններով զինվորագրվում է ժամանակաշրջանի հասարակական կյանքին, ներգրավվում գաղափարական պատերազմի ոլորտում¹:

1897-1900 թթ. ազգային բարերար Համբարձում Մելիքյանի ծախսերով կրթություն է ստանում Պետերբուրգի համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետում: Ցավոք, մենք գրեթե ոչինչ չգիտենք նրա կյանքի համալսարանական շրջանի մասին: Միայն նրա կազմած դասագրքից կարելի է արտածել, *թե զիտելիքների ինչ պաշարի և որ դասախոսների հետ է մասնագիտացել*: 1900 թ. վերադառնալով Էջմիածին՝ Մելիք-Թանգյանը սարկավագության աստիճան է ստանում, իսկ 1901 թ. ձեռնադրվում է վարդապետ, ստանում հոգևորականի Ներսես անունը: Նույն թվականին նշանակվում է Տաթևի վանահայր և ձեռնամուխ լինում վանքի բարեկարգությանը: Բացում է դպրոց, հիմնում գրադարան, կառուցում նոր սենյակներ, վերանորոգում ծիսհանր, ընդարձակում է հողատարածությունները, կանոնավորում վանքի տնտեսությունը, բացում միաբանական ընդհանուր սեղանատուն և, որ գլխավորն է, ութ վիճելի գյուղերը հաջողում է օրինական միջոցներով վանքի սեփականությունը դարձնել: Խրիմյան Հայրիկը նրան նշանակում է Սյունյաց թեմի առաջնորդական փոխանորդ: Ներսես վարդապետն առիթը բաց չի թողնում շրջելու գյուղերում և ծանոթանալու ժողովրդի վիճակին: Կարգի է բերում գյուղական դպրոցները, հրավիրում է ուսուցիչներ, նշանակում է հոգևոր գործակալներ և զբաղվում հասարակական բազմատեսակ գործերով: Վերջին պաշտոնը զբաղեցնելու ժամանակ Խրիմյան Հայրիկի կոչով գործուն պայքար է ծավալում Հայոց եկեղեցու և դպրոցների կալվածքները և անշարժ գույքը բռնագրավելու Նիկոլայ II-ի հրովարտակի (1903 թ. հունիսի 12) դեմ: 1903 թ. ամռանը մեկ ամիս բանտարկվում է ցարական ոստիկանության կողմից: 1905 թ. Ներսես վարդապետը ոգևորում է հայ-թաթարական բախումներում ինքնապաշտպանության դիմողներին: 1906 թ. Խրիմյան Հայրիկը հայրապետական դիվանապետի պաշտոնով նրան հրավիրում է Էջմիածին, սակայն ցարական կառավարությունը, նրան անբարեհույս համարելով, արգելում է Էջմիածնում մնալ և 1907 թ. աքսորում է Ղրիմի Սբ. Խաչ վանքը: 1909 թ. Մատթեոս Բ Իզմիրլյան կաթողիկոսի միջնորդությամբ Մելիք-Թանգյանն աքսորավայրից վերադառնում է Էջմիածին և նշանակվում Վանական կառավարության նախագահ: Իր նոր պաշտոնում նա վանքի պարտեզներում և անտառում տնկել է տալիս մի քանի հազար ծառատունկեր, կանոնավորում կաթնատնտեսությունը, զինեցությունը, հողա-

¹ Տես Ն. Մելիք-Թանգյան, Մշակ և Նոր-Ղար, կուսակցություններ և մի քանի խնդիրներ, Մոսկվա, 1894:

գործությունը, բամբակի մշակությունը, այգեգործությունը, կարգի է բերում ագարակը, ծավալում բազմատեսակ շինարարական գործունեություն: 1912 թ. սեպտեմբերին Գևորգ Ե կաթողիկոսի հրամանով գործուղվում է Ատրպատականի թեմի գործերը ստուգելու և թեմական պատգամավորական ժողովի կողմից ընտրվում է առաջնորդ: 1912-1948 թթ. նա վարում է Ատրպատականի թեմական առաջնորդի պաշտոնը՝ հաջորդելով հրաժարականով թեմից հեռացած Կարապետ Տեր-Մկրտչյանին: 1912 թ. Թիֆլիս, Բաքու և Ռոստով քաղաքներում դրամ է հանգանակում՝ Ատրպատականի հայոց թեմական առաջնորդարանի պարտքերը փակելու համար, կարգավորում տնտեսական աղբյուրները, նշանակում հոգևոր գործակալներ, կանոնավորում Թավրիզի ազգային դպրոցների հասույթները: 1913 թ. այցելում է Ատրպատականի հայոց թեմի երկու պատմական վանքերը (Մակուի Սբ. Թադեոս և Ղարաշամբի Սբ. Ստեփանոս)՝ համապատասխան կարգադրություններ անելու այս երկու վանական հաստատությունների կալվածքների և տնտեսական վիճակի բարեկարգման համար: Իր գործելակերպով նա արժանանում է ժողովրդական լայն համակրանքի և հարգանքի, որի համար էլ Ատրպատականի հայոց թեմական պատգամավորական ժողովը դիմում է Գևորգ Ե Սուրենյանց Վեհափառ հայրապետին՝ խնդրելով Ներսես վարդապետին ձեռնադրել եպիսկոպոս: 1914 թ. Ներսես վարդապետը ձեռնադրվում է եպիսկոպոս:

Ատրպատականի թեմը ենթարկվում է Առաջին համաշխարհային պատերազմի արհավիրքներին. թուրքերը ներխուժում են Ատրպատականի Սալմաստ, Ուրմիա, Խոյ և Թավրիզ բնակավայրերը: Այդ մղծավանջային տարիներին մեծ քանակությամբ քրիստոնյա ազգաբնակչություն (հայեր և ասորիներ) Վասպուրականից ու Հյուսիսային Միջագետքի տարածքներից մազապուրծ անցնում է Արաքսը և հաստատվում Հին Նախիջևանի և Ղարալագյազի 69 գյուղերում: Սրբազանն անգնահատելի ծառայություն է մատուցում Ատրպատականում ապաստանած հայ ու ասորի գաղթականներին ու որբերին տեղավորելու գործում, լուծում է 40.000 գաղթականների պարենավորման, հագուստի, բուժապասարկման և տեղավորման խնդիրները՝ դիմելով Վեհափառ հայրապետին, ռուսական պետությանը, եղբայրական օգնության հանձնաժողովներին, կովկասահայ ազգային մարմիններին: Նրա ջանքերով բացվում են սննդատու և բժշկական կայաններ, հիվանդանոց, որբանոց, ստեղծվում են գաղթականների խնդիրներով զբաղվող կոմիտեներ, իսկ երբ կարգավորվում է վիճակը, կազմակերպվում է նաև դպրոցական գործը: Գաղթականների կարիքների համար ծավալած գործունեության ընթացքում նրան հաճախ զորավիգ էին լինում և մեծ հարգանքով էին վերաբերվում ռուսական զինվորական իշխանությունները: 1917 թ. Գևորգ Ե կաթողիկոսը նրան նշանակում է Վասպուրականի հայոց թեմի առաջնորդ: Ի պաշտոնն նա ժամանում է Վան, այցելում Սբ. Բարթողիմեո-

սի, Վարագի, Կարսնավորի, Սբ. Գրիգորի, Աղթամարի, Նարեկի, Լիմ և Կտուց անապատները, նշանակում է վանահայրեր, կարգավորում է Վանի առաջնորդարանի գործերը՝, ծանոթանում ժողովրդի կարիքներին, անցնում Ալաշկերտ, այցելում Սբ. Հովհաննեսի հռչակավոր վանքը, զբաղվում է գաղթականների գործերով: Այնուհետև վերադառնում է Էջմիածին և իր ճանապարհորդության ու կատարած գործերի մասին զեկուցում Վեհափառ հայրապետին: Այս գործունեության ազդեցության տակ Թավրիզի հայոց թեմական խորհուրդը խնդրանք է ներկայացնում Վեհափառ հայրապետին՝ արքեպիսկոպոսական պատիվ սիրելի սրբազանին: 1917 թ. նրան շնորհվում է արքեպիսկոպոսական պատիվ:

1917 թ. նոյեմբերին ռուսական բանակները լքում են Կովկասյան ռազմաճակատը: Թուրքական մի մեծ զորաբանակ Ալի Իսսան փաշայի հրամանատարությամբ մտնում է Թավրիզ, սպառնում Ատրպատականի հայ բնակչության ֆիզիկական գոյությանը: Հայրենասեր սրբազանը Ատրպատականում ստեղծված «Տասնվեցի խորհրդի»² օժանդակությամբ կարողանում է այնպիսի զգույշ և հեռատես քաղաքականություն վարել թուրք և պարսիկ զինվորական իշխանությունների միջև, որով փրկում է Թավրիզի հայությանը վերահաս կոտորածից, միաժամանակ կարողանում է պակասեցնել թուրքերի պահանջած մեծաքանակ դրամական տուգանքը: Նա իր անշահախնդիր գործունեությամբ կարողանում է շահել պարսիկ պաշտոնյաների բարեհաճությունը հայ ազգաբնակչության նկատմամբ և արժանանալ նրանց պաշտպանությանը, որով թուրքերը հրաժարվում են իրենց հայահալած ծրագրի իրականացումից: 1918 թ. նոյեմբերին կնքված գինադադարից հետո թուրքերը հեռանում են Թավրիզից: Ատրպատականի առաջնորդը լծվում է գաղութը տնտեսապես ամրապնդելու, ազգային-դպրոցական կյանքը վերանորոգելու գործին: Հայաստանի Հանրապետության գոյության հատկապես վերջին տարում մեծ է եղել նրա դերը երկրում տեղեկատվական շրջափակումը հաղթահարելու և Թեհրանում Հայաստանի դեսպանատան ու ՀՀ միջև կապն ապահովելու գործում³:

1919 թ. մեծավաստակ առաջնորդն իր հրաժարականն է ներկայացնում պատգամավորական ժողովին, սակայն բազմահազար ժողովուրդն առաջնորդարանի բակում կազմակերպում է համակրական ցույց՝ իր սերը հայտնելով առաջնորդին: Պատգամավորական ժողովը ստիպված է լինում մերժել հրաժարականը:

¹ 1916-1918 թթ. Վանի առաջնորդական հաջորդն է եղել Լիմ անապատի վանահայր Տեր Հովհաննես ծայրագույն վարդապետ Հյուսյանը:

² Այս խորհուրդը կազմվել է Ատրպատականի հայոց թեմական պատգամավորական ժողովի և թեմական խորհրդի անդամներից, ժողովրդի ներկայացուցիչներից:

3 Տեւ Է. Զակոբյան, Հայաստանի Հանրապետության Իրանի դեսպան Իշխան Հովսեփի Արղունյանի հեռագրերը հղված Ներսես արք. Մելիք-Թանգյանին, Թավրիզ, Հասկ, Հայագիտական տարեգիրք, նոր շրջան, 2 տարի, Բեյրութ, 1994, էջ 397-412:

1921 թ. Հայաստանում տեղի ունեցած փետրվարյան ապստամբությունից և քաղաքացիական կռիվներից հետո, մոտ 8000 քաղաքական տարագիրներ Ջանգեզուրի վրայով անցնում են Պարսկաստան, նրանցից շատերը բնակություն են հաստատում Թավրիզում: Ներսես արքեպիսկոպոսը դիմումներ է ուղարկում շախարհի բոլոր ծագերի գաղութներին և տարագիրների կյանքը բարելավելու համար մեծաքանակ դրամական ու բարոյական աջակցություն ստանում: Դրանից հետո բարդանում են Մելիք-Թանգյանի փոխհարաբերությունները խորհրդային Հայաստանի կառավարության հետ: Խորհրդային Միության Պետական անվտանգության կոմիտեի հրահանգներով այնուհետև բազմիցս փորձում են Ներսես արքեպիսկոպոսին վերադարձնել Էջմիածին, սակայն հիմնվելով հայրենիքում իրեն հավատարիմ մարդկանցից ստացված տեղեկությունների վրա՝ սրբազանը շարունակ հետաձգում է իր վերադարձը:

1924 թ. օգոստոսին Ներսես արքեպիսկոպոսը հովվական այցելությամբ շրջագայում է Ատրպատականի Ղարաղաղ գավառի հայաբնակ շրջանները՝ թեմի օգտին լուծելով անգլահպատակ բժիշկ Պետրոս Ասլանյանի կտակը, որի արդյունքում 16.000 դոլար գումարը փոխանցվում է Հայոց ազգային իշխանություններին: 1925 թ. հունիսին սրբազանն ազգային մարմինների ներկայացուցիչների և հայ վաճառականների հետ բացառիկ ընդունելության է արժանանում Թավրիզ ժամանած Պարսկաստանի նախարարապետ և զինվորական նախարար Ռիզա խան Փահլեվու կողմից: Իբրև շինարար հովիվ՝ նա վերանորոգում է Թավրիզի հայոց եկեղեցիների զանգակատները, կարգի է բերում առաջնորդարանի բակը, կառուցում է ջրհոր: Նրա օրոք՝ 1914–1915 թթ., Թավրիզում կառուցվում է Արամյան թատրոնի ինքնատիպ շենքը:

Ատրպատականի հայոց ազգային մարմինները, հասարակական հիմնարկությունները և արհեստակցական միությունները 1926 թ. հունիսի 12-ին՝ Ներսես Մեծ հայրապետի հիշատակի օրը, Թավրիզում տոնում են նորին սրբանության ազգային և հասարակական գործունեության քառասնամյա հորեյվանը:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին Ատրպատականում ստեղծվում է Աղբբեջանի դեմոկրատական մարիոնետական պետությունը, և սրբազանը իր բոլոր ուժերը ներդնում է հայ ազգաբնակչության ապահովության երաշխավորը դառնալու համար: Հենց այդ տարիներին է նրա առողջությունը քայքայվում, և նա չի կարողանում մասնակցել 1945 թ. Ազգային-եկեղեցական ժողովին, որի պատգամավորներին ինքն է անձամբ ճանապարհում էջմիածին: Այդ տարիներին Թավրիզով էր հորհրդային Միություն մտնում աշխարհի բոլոր հայ գաղթավայրերում հավաքված օգնությունը: Հիվանդ վիճակում էլ նա փորձում էր օգտակար լինել իր հոտին: 1945 թ. Ներսես սրբազանը մասնակցում է Թեհրանի հայոց եկեղեցու նավակատիքին:

1948 թ. սեպտեմբերի 16-ին դադարում է բաբախել Ներսես արք. Մելիք-Թանգյանի Հայոց եկեղեցու մեծ նվիրյալի սիրտը: Պարսկաստանի հայոց առաջնորդի հիշատակը մշտապես պայծառ է մնացել իր հոտի սրտում. այդ մասին է վկայում սրբազանի ծննդյան 102 ամյակին նվիրված ժողովածուն:

Ն. Մելիք-Թանգյանն Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանն ավարտելուց (1886) անմիջապես հետո ձեռնամուխ է եղել մանկավարժական և հասարակական գործունեության: Այդ նպատակի իրականացման ճանապարհին նա իր ձեռքն է վերցնում գրիչը: Խառնվում է «Մշակի» և «Նոր-Դարի» կուսակիցների «հակամարտությանը»՝ ցույց տալով, որ նրանք պետք է չափավորեն իրենց անհիմն հարձակումները Հայոց եկեղեցու դեմ և որդեգրեն կառուցողական դիրքորոշում:

Հայերենի ուսուցման կրթական մակարդակը բարձրացնելու ձգտում ունի Ն. Մելիք-Թանգյանի «Աշխարհաբարի քերականությունը», որն իբրև դասագիրք օգտագործվել է ժամանակի դպրոցներում: XX դարասկզբին նա իր գիտելիքներն ի սպաս դրեց նաև դասագրքերի ստեղծման գործին՝ հեղինակելով հայոց լեզվի սեփական դասագիրքը:

Ն. Մելիք-Թանգյանի ամենաարժեքավոր երկը՝ «Հայոց եկեղեցական իրավունք» երկու գրքից բաղկացած մենագրություն-դասագիրքը, գրվել է Ս. Պետերբուրգում համալսարանական կրթության ավարտից հետո: Այդ աշխատանքը նվիրված է հայոց կանոնական իրավունքի հարցերի քննարկմանը, և եկեղեցական իրավունքի ամենահամապարփակ ձեռնարկն է մեզանում: Այս աշխատանքը երկար տարիներ եղել է սեղանի գիրքը մեր հոգևորականության, դասագիրք է ծառայել Հայոց եկեղեցու հոգևոր ճեմարաններում: Հենվելով ռուսական համալսարաններում գործածության մեջ գտնվող հիմնական դասագրքերի (Ն. Կ. Սոկոլով, Իոան վարդապետ) վրա՝ հեղինակը ներածության մեջ անդրադառնում է մի շարք հարցերի՝ «Եկեղեցի և իրավունք», «Եկեղեցու և բարոյական օրենքների տարբերություն», «Եկեղեցիների դավանաբանական բաժանում», «Եկեղեցական իրավունքը զանազան անունների տակ», «Եկեղեցական իրավունքի հարաբերությունն աստվածաբանության և ուրիշ իրավաբանական գիտությունների հետ», «Եկեղեցական իրավունքի զբաղման նյութը», «Մշակման եղանակները», «Եկեղեցական իրավունքի պատմական և այժմյան համակարգությունը», «Մեր եկեղեցու իրավունքի մշակման ծրագիր»: Աշխատանքի այս մասերը հայ եկեղեցական իրավունքի մշակման համար ունեն մեթոդաբանական նշանակություն, քանի որ ռուսական կանոնագիտության հետազոտության փորձի վրա ուղղորդում են սաղմնավորվող հայ կանոնագիտության անցնելիք ճանապարհի հիմնական նշանաձողերը:

Գրքի առաջին մասը հեղինակը նվիրել է «Հայոց եկեղեցական իրավունքի աղբյուրներին», որտեղ մանրամասնորեն խոսում է Սբ. Գրքի, առաքելական և եկեղեցական ավանդության, Առաքելական կանոնների, «Առաքելական կարգադրությունների» մասին: Ապա մեկ առ մեկ բերում է հայոց եկեղեցական մատենագրության մեջ պահպանված «Առաքելական 34 կանոնները»՝ անդրադառնալով դրանց ստեղծման պատմությանը, հայ կանոնական գրականության մեջ խաղացած դերին և հողված առ հողված մանրամասնորեն մեկնաբանում դրանք՝ ներկայացնելով դրանց սկզբնաղբյուրները: Վերջում հեղինակը բերում է հիշյալ կանոնախմբերի՝ իրեն հայտնի գրաբար բնագրերը: Դրան հաջորդող մասում Ն. Մելիք-Թանգյանն անդրադառնում է «Երեք տիեզերական ժողովներին»՝ քննարկման նյութ դարձնելով Նիկիայի (325), Կ. Պոլսի (381) և Եփեսոսի (431) ժողովների կանոնախմբերը՝ հիմնվելով Օրթոդոքս եկեղեցու ավանդության վրա: Հեղինակն անդրադառնում է նաև Տիեզերական եկեղեցու «Վեց տեղական ժողովներին», դրանց սկզբնաղբյուրներին՝ մեկ առ մեկ մանրամասնորեն քննարկելով Անկյուրիայի (313-315), Նեոկեսարիայի (314-315), Գանգրայի (340-370), Անտիոքի (341), Լավոդիկիայի (365), Սարդիկեի (344-347) ժողովներում ընդունված կանոնները: Հետևելով ռուսական կանոնագիտական գրականությանը՝ գրքում տեղ է հատկացված նաև Տիեզերական եկեղեցու սբ. հայրեր Բարսեղ Մեծի (370-378), Աթանաս Աղեքսանդրացու (326-371), Դիոնեսիոս Աղեքսանդրացու (264), Պետրոս Աղեքսանդրացու (270), Գրիգոր Սքանչելագործ Նեոկեսարացու (272), Գրիգոր Նյուսացու (372-394), Գրիգոր Աստվածաբանի (370-390), Իկոնիայի եպիսկոպոս Ամփյուղոքոսի (394), Թեոփիլոս Աղեքսանդրացու (385-412), Կյուրեղ Աղեքսանդրացու (412-444) կանոնական երկերին: Այս հատվածի վերջում հրատարակված են հայկական կանոնական ժողովածուներում պահպանված երեք Տիեզերական ժողովների (Նիկիա, Կ. Պոլիս, Եփեսոս), Տիեզերական վեց տեղական (հայկական ավանդություն՝ յոթ) ժողովների (Անկյուրիայի, Կեսարիայի, Նեոկեսարիայի, Գանգրայի, Անտիոքի, Լավոդիկիայի, Սարդիկեի) կանոնների գրաբար բնագրերը:

Գրքի հաջորդ մասում Ն. Մելիք-Թանգյանն անդրադառնում է Կանոնագրքի ազգային սկզբնաղբյուրներին: Այստեղ նա խոսում է Ազգային-եկեղեցական ժողովներ հրավիրելու, մասնավորապես Աշտիշատի (365), Շահապիվանի (447), Դվինի Ա (507), Դվինի Բ (555), Դվինի Գ (609-610), Դվինի Դ (648), Դվինի Ե (719), Պարտավի (771), Երնջակի (842), Անիի Ա (970), Հարբի (1002), Անիի Բ (1036), Հռոմկլայի (1178), Սսի Ա (1204), Սսի Բ (1243-1246), 1238-1361 թթ. լատինասեր կաթողիկոսների հրավիրած ժողովների, Երուսաղեմի (1651) կանոնների և դրանց վերաբերյալ պահպանված պատմական վկայությունների մասին: Գրքի շարունակության մեջ հեղինակն անդրադառնում է Հայոց եկեղեցու սբ. հայրերի կանոնախմբերին՝ դրանց մեջ առանձնացնելով Թադեոս և

Փիլիպպոս առաքյալների, «Սրբոց հարց հետևողաց», Երուսաղեմի Սբ. Մակար արքեպիսկոպոսի, Սբ. Գրիգոր Լուսավորչի (325), Սբ. Սահակի (387-439), Սբ. Ներսես Շնորհալու (1166-1173) անունով հասած կանոնախմբերը և գրաբար բնագրերով բերում է դրանցից կարևորագույնները: Այստեղ հեղինակը տեղ է հատկացրել նաև Ներսես Ե (1843-1857), Գևորգ Դ (1866-1882), Մկրտիչ Ա (1892-1907) կաթողիկոսների կանոնական կարգադրություններին, ներկայացրել է «Պոլոժենիե»-ի և Ազգային սահմանադրության բնագրերը:

Այս աշխատության երկրորդ մասում կրկին հենվելով իր ժամանակի ռուսական գրականության վրա՝ հայ կանոնագիտության մեջ առաջին անգամ Ն. Մելիք-Թանգյանն անդրադառնում է հայկական կանոնագիտությանը զբաղեցնող տեսական հարցերին: Առանձին գլխում նա խոսում է եկեղեցական կազմակերպության կառուցվածքի մասին՝ մասնավորեցնելով խնդիրը եկեղեցու անդամների կարգավիճակին, նրանց պարտավորություններին և իրավունքներին, հոգևորական դառնալու պայմաններին, ծեռնադրության վավերականությունը հաստատող պայմաններին, հոգևորականի կոչում ձեռք բերած անձնավորության վարվեցողության նորմերին և բարոյական սկզբունքներին: Աշխատանքում հատուկ բաժին է նվիրված եկեղեցու նվիրապետական համակարգին, բնութագրված են հիմնական հոգևոր աստիճանները (եպիսկոպոս, քահանա, սարկավագ և ավելի ցածր), անդրադարձ է կատարված վանականությանը, քննարկված է դրանցից յուրաքանչյուրի տեղը եկեղեցու նվիրապետական համակարգում՝ ըստ եկեղեցական կանոնների: Հենվելով ռուսական կայսրության մեջ Հայոց եկեղեցու զբաղեցրած տեղը բնորոշող հրապարակումների և կանոնական պարզաբանումների վրա՝ Ն. Մելիք-Թանգյանն անդրադառնում է եկեղեցու ընդհանուր կառավարությանը, հատկապես եկեղեցու վարչական կառուցվածքին՝ ընդհանուր ակնարկ նետելով Տիեզերական եկեղեցու անցած ուղուն և ի մասնավորի անդրադառնալով Հայոց եկեղեցու կազմակերպության զարգացման պատմությանը՝ սկսած առաքելական շրջանից, մյուս հանգրվաններ է համարում նախասահակյան եկեղեցին, իսկ դրանից հետո՝ ազգային շրջանը: Հեղինակն անդրադառնում է նաև եկեղեցական նվիրապետության հիմնական աստիճաններին՝ կանոնական ժողովածուներից բերված վկայություններով հավաստելով գլխավոր եպիսկոպոսի, մետրոպոլիտի, արքեպիսկոպոսի և էկզարխի, պատրիարքությունների և Հայոց հայրապետի իրավունքներն ու պարտականությունները, խոսելով նաև այդ պաշտոններում հաստատված հոգևորականների ընտրության և ծեռնադրության կարգի մասին: Այստեղ Ն. Մելիք-Թանգյանը պատմական վկայություններով և կանոնական հավաստիացումներով հիմնավորում է Հայոց կաթողիկոսական աթոռի անսասանության կանոնական հիմքերը: Դրանից հետո ի մասնավորի անդրադառնում է Հայոց եկեղեցու նվիրապետական կառույցի ամբողջականության

հարցերին՝ կաթողիկոսություններին և պատրիարքություններին, ռուսական կայսրության սահմաններում թեմերի եկեղեցական կառավարությանը, գյուղական եկեղեցիների կառավարմանն ու դրանց պաշտոնեությանը (քորեպիսկոպոս և վանական կառավարություն):

Հաջորդ բաժինը նվիրված է եկեղեցու տնտեսական կառավարմանը նպաստող օրենսդրական որոշումներին: Այստեղ հեղինակն անդրադառնում է եկեղեցիների և վանքերի տնտեսության կառավարմանը (օրինակներ բերելով Հայոց եկեղեցու պատմությունից), բարեգործական հիմնարկների ղեկավարման հիմնական սկզբունքներին: Ն. Մելիք-Թանգյանն առանձին բաժին է նվիրել նաև եկեղեցու օրենսդրությանը, որի համար հիմնական սկզբնաղբյուրներ են եկեղեցական ժողովներում և կազմակերպության կողմից ընտրված մարմիններում (Սինոդ, Ազգային ժողով և այլն) հաստատված կանոնները և եկեղեցու կողմից ընդունելի քաղաքացիական օրենսդրության նորմերը: Եկեղեցական օրենսդրությունը, ըստ նրա, կազմվում է երկու տեսակի օրենքներից. ա) դավանաբանական և բ) վարչական՝ ներքին (ծես, եկեղեցու ներքին կարգապահություն) ու արտաքին (հոգևորականների միջև փոխհարաբերություններ, կառավարման ձևերը, պատժելու և դատելու կանոնները): Այս հեղինակն անդրադառնում է եկեղեցու դատական իշխանությանն ու դատավարության խնդիրներին, հանցանքների և մեղքերի տեսակներին, տարաբնույթ պատիժների զինանոցին: Հենվելով իր ժամանակի եկեղեցականոնագիտական գրականության վրա՝ պատմական ակնարկ է կատարում նախկին դարերի եկեղեցական դատաստանի վրա, խոսում նախկին դարերի դատավարության մասին: Առանձին հատված է նվիրում հայոց մեջ եկեղեցական դատին և դատավարությանը: Այս հատվածում և հատկապես «Պսակի մասին» բաժնում Ն. Մելիք-Թանգյանի հիմնական ուղեցույցը Վ. Բաստանյանի աշխատություններն են՝ Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը և «Փորձ» ամսագրում 1880-1881 թթ. լույս տեսած հոդվածաշարը: Հեղինակը պատմական ակնարկով ներկայացնում է եկեղեցական պսակի անցած ուղին, անդրադառնում հասության և չհասության խնդրին, նշանադրության և պսակադրության կարգին, Հայոց եկեղեցու համար ընդունելի ազգակցության աստիճաններին և պորտերի միջև ամուսնության թույլտվության կարգին, խնամիական աստիճաններին, պսակալուծության կարգին: Ն. Մելիք-Թանգյանը հատուկ անդրադառնում է Հակոբ Դրիմեցու Պսակի կանոններին:

Չնայած իր բոլոր բացթողումներին և վիճելի կողմերին՝ Ն. Մելիք-Թանգյանի «Հայոց եկեղեցական իրավունք» աշխատությունը մնում է դեռևս միակ հրատարակված գործը հայկական կանոնագիտական գրականության մեջ, որը նախատեսված է Հայոց եկեղեցու բարձրագույն ուսումնական հաստա-

տուրքուններում դասավանդման համար: Այդ իսկ պատճառով մենք փորձել ենք գրեթե չմիջամտել բնագրին: Որոշ դեպքերում տալիս ենք ծանոթագրություններ, որոնցով փորձում ենք ավելի ընկալելի դարձնել բնագիրը, հղում ենք բնագրերի նորագույն հրատարակությունները, տեղեկություններ ենք հաղորդում գրքում հիշատակված մի շարք կանոնագետների մասին: Այսօր էլ դժվար է համապարփակ կանոնագիտության ծեռնարկ պատրաստել Հայաստանի ճեմարանների ուսանողների համար, քանի որ դժվարությամբ է հայթայթվում գրականությունը: Երկար տարիներ եկեղեցական իրավունքի հարցերը հետազոտության նյութ չեն հանդիսացել հետազոտողների համար: Ակնկալելի է Հայաստանում ստեղծել կանոնագիտությամբ զբաղվող հետազոտողների մի խումբ, որն իր վրա կվերցնի աշխարհի տարբեր կենտրոններում լույս տեսնող գրականության հավաքումը և Հայոց եկեղեցուն հետաքրքրող կանոնագիտական հարցերի մշակումը: Այս ճանապարհի հանգրվաններից ենք համարում Տեր Ներսես արքեպիսկոպոսի գրքի ներկա հրատարակությունը: Ավելի քան մեկ դար է անցել այս գրքի առաջին հրատարակությունից: Հայաստանի Հանրապետության անկախության ծեռքերումից հետո նոր խնդիրներ են ծառացել Հայոց եկեղեցու առջև: Հուսանք, որ Ներսես Սրբազանի գիրքը նոր խթան դառնա կանոնագիտական հետազոտությունների համար:

Այս հրատարակության հիմնական սկզբունքները.

ա) Բնագիրը բերում ենք աննշան ուղղագրական և կետադրական փոփոխություններով: Չենք միջամտում մաև անվանաձևերի ուղղագրությանը:

բ) Հեղինակային տողատակ-հղումները հիմնականում փակագծերի՝ () մեջ բարձրացնում ենք բնագիր:

գ) Մեր հավելումները բնագիր ենք մուծում [] փակագծերի մեջ:

դ) Աստվածաշնչային բոլոր հղումները միօրինակության են բերված ըստ զոհրապյան (1805) հրատարակության:

ե) Որոշ իրողություններ ծանոթագրում ենք տողատակում:

զ) Այս հրատարակության Բ հատորից հանված են Ա հատորին վերաբերող բոլոր հղումները, որոնք վերաբերում են այս կամ այն կանոնական իրողությանը: Դրա փոխարեն անվանացանկում տրվում են մաև Բ հատորի էջահամարները:

ԱԶԱՏ ԲՈԶՈՅԱՆ

Լ ԳԻՐՔ*

ՆԵՐՍԵՍԻՐԻՐԻՆ
ԵՒ
ԼՂԲԻՐՆԵՐ

* Իր աշխատության առաջին գիրքը Տ. Ներսես վ. Մելիք-Թանգյանը նվիրել է «Բագուաբնակ պ. Համբարձում Մելիքեանցին», իսկ երկրորդը՝ «Բագուեցի պ. Լիւդվիկ Յառութիւնեան Սերգէյեանին»:

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՈՇ ԵԿԵՂԵՃԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆԻՔԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ

1) ԵԿԵՂԵՑԻ ԵՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Մատենագր. Լուսաւորչի եւ Սահակի որոշումը եկեղեցու եւ վանքերի մասին (տե՛ս էջմիածնի զրադարանի կանոնագրքերը)¹:

Из лекций по церковному праву ординарного профессора Московского Университета П. К. Сокколова, Москва, 1874. Опыт курса церковного законо-
водства / архим. Иоанна, вып. 1, 1851г.²:

Նախքան եկեղեցական իրաւունքի որոշման եւ պարզաբանութեան անցնելը, առաջ տեսնենք՝ ի՞նչ է եկեղեցի, ի՞նչ հիմունքներ ունի, ի՞նչ է իրաւունք եւ ի՞նչ կապ ունի եկեղեցու հետ:

Եկեղեցու հիմնադիրը՝ Յիսուս Քրիստոս, իւր հանրամարդկա-
յին քարոզներով եւ անձնական օրինակով ցոյց տուեց մարդկանց,
թէ ինչպէս պիտի հասնել հաւասարութեան, եղբայրասիրութեան եւ
անձնական կատարելութեան բարձր դադափարներին: «Սիրեցէ՛ք մի-
մեանց» բազմիմաստ պատուէրով հարուածեց մարդկանց մէջ խոր
արմատ ձգած այն հասարակական անհաւասարութիւնը եւ խորդու-
բորդութիւնը, որոնք դարերի ընթացքում օրէնք էին դարձել եւ մարդ-
կանց մեծամասնութիւնը ստրուկ եւ հլու կամակատար արել ուժեղնե-
րի ճիրաններում: Յանուն այդ բարձր սիրոյ դատաւիտեաց այն անհար-
թութիւնները եւ անարդար խոչերը, որոնք դարերի ընթացքում խոր
անդունդ էին բաց արել ժողովրդի եւ ազգերի զանազան խաւերի մէջ՝

¹ Հեղինակը հիմնականում նկատի ունի Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնի մատենադարանում
Ի դարասկզբին պահպանվող Կանոնագրքերի ձեռագրերը, որոնք Ի դարի 40-ական
թվականներից պետականացվել և պահպանվում են Մաշտոցի անվան Մատենա-
դարանում (այսուհետև՝ ՄՄ):

² Ուսական կանոնագիտական դպրոցի կայացման գործում հսկայական դեր են
կատարել Իոան արեղա-վարդապետն ու Ն. Սոկոլովը (մեր ձեռքին է եղել վերջինիս
գրքի Մաշտոցի անվ. Մատենադարանում պահպանվող հետևյալ հրատարակությունը.
Из лекции по церковному праву / Ординарн. проф. моск. ун.-та Н.К. Соколова, вып.
1-2, М. 1875), որոնց դասագրքերը ուսումնական ձեռնարկ են հանդիսացել ուսա-
կան համալսարաններում: Այդ երկերն էլ ուղեցույց են դարձել Ներսես Մելիք-Թանգ-
յանի համար ներկա ձեռնարկը շարադրելու համար:

ցոյց տալով, որ միայն այդ ընդհանուր սէրը կարող է եղբայրացնել տիրոջը եւ ծառային, բռնակալին եւ ստրկին:

Այդպիսի բարձր սիրոյ քարոզը յետ մղեց ազգայնական՝ ցեղական եւ այլ մանր՝ մարդկանց միմեանցից անջատող նշանները, առաջ կոչեց մեծ, ընդհանուր գաղափար՝ մարդկայնութիւն: Սիրի՛ր մարդուն, ով կուզէ լինի, ի՛նչ ազգութեան կամենայ պատկանի, ի՛նչ դրութեան մէջ լինում է լինի, սիրի՛ր նրան իբրեւ քո անձը: Այդ գաղափարով կեանքի հակառակ ծայրերը միացրեց, աշխարհը դարձրեց մի տուն, մի ընտանիք: Համամարդկային բարձր գաղափարներին եւ մտադրած վեհ նպատակին հասնելու համար Յիսուս ցոյց է տալիս միակ ճանապարհը, այն է՝ ինքնատիրութեան եւ անձնական կարարելիութեան. «Եղբրուք կատարեալ, որպէս Հայրն ձեր երկնաւոր» [Մատթ. Ե:48]: Այդպիսի կատարելութիւն ձեռք բերելու համար պէտք է մարդ անձնատիրութեամբ, ինքնաքննութեամբ կարողանայ կազմել մի այնպիսի բարոյական ուժեղ բնաւորութիւն, որի առաջ խոնարհուեն բոլոր եսական, նեղ կրքերը եւ հակումները, եւ մարդու բոլոր գործողութիւնները ենթարկուեն նրա անաչառ դատաստանին եւ վճռին: Ահա այդպիսի հաւասարակշիռ բնաւորութիւնը ձեռնհաս կլինի հետեւել ճշտութեամբ Աւետարանին եւ իւրացնել «Սիրի՛ր քո ընկերին անձիդ պէս» պատուէրը [Մատթ. Ե:43, Մարկ. ԺԲ:33]:

Բայց մարդը կարո՞ղ է հասնել այդ անհատական կատարելութեան եւ դառնալ անսպաժման բարոյական բնաւորութիւն: Յիսուս սովորեցնում է այդ ճանապարհը եւ միակ միջոցը, որով կարող ենք հասնել այդպիսի կատարելութեան, այն է՝ հաւատը: Հաւատա՛ Աստուծոն, հաւատա՛ գաղափարներիդ ճշմարտութեան, հաւատա՛ ուժերիդ եւ կհասնես կատարելութեան: Յիսուս իւր անձնական օրինակով ցոյց տուեց, որ այդպիսի բարձր գաղափարներ կարելի է իրագործել կեանքի մէջ այն ժամանակ, երբ խորին կերպով առանց տատանուելու համոզուած ես գաղափարներիդ արդարութեան եւ ճշմարտութեան վրայ: «Ահա այդպիսի հաւատը լեռներ կարող է շարժել», - ասում է Յիսուս, եւ այդպիսի հաւատի վրայ է հաստատում Նա իւր եկեղեցին, որին չեն կարող խորտակել «գրունք դժոխոց»: «Դու ես վէճ, եւ ի վերայ այդր վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ» [Մատթ. ԺԶ:18]: Ուրեմն եկեղեցու հիմքը կազմում է «վէճը»՝ Պետրոսի հաւատը, հաւատ, որի վրայ կառուցանում է Յիսուս իւր ամբողջ վարդապետութիւնը, բարոյական գաղափարները, եկեղեցին:

Եկեղեցին հանդիսանում է մի մեծ բարոյական աստուածահաստ հիմնարկութիւն, որը տարածում է ընդհանուր բնաւորութիւն

ունեցող համաշխարհային մտքեր եւ գաղափարներ, որը ճգնում է կրթել, դաստիարակել ամբողջ մարդկութիւնը հոգու՝ ներքին աշխարհի վերանորոգմամբ, որն առաջնորդում է իւր անդամներին դէպի կատարելութիւն ո՛չ բռնի միջոցով եւ հրամանով, այլ բարոյական ազատութեամբ, մտքի եւ սրտի կրթութեամբ ու խղճի դաստիարակութեամբ, վերջապէս որը միջնորդ է իւր անդամների եւ Աստուծոյ մէջ, կապում է անդամներին «խորհուրդների» միջոցով իւր հետ՝ տալով նրանց աստուածային շնորհքներ: Պարզ է, որ այդպիսի եկեղեցին կարող է լինել «միմիայն, սուրբ, ընդհանրական եւ առաքելական»¹:

Եկեղեցու այսպէս ասած ներքին մասը՝ անտեսանելի կողմը, այսինքն՝ գաղափարները, բարոյական-կրօնական մտքերը², եկեղեցու խորհուրդների ներքին ազդեցութիւնը, ժամերգութեան էական մասը, կազմում են մարդու ներքին աշխարհի խնդիր, նրա համոզմունքի եւ խղճի առարկայ: Այդ համոզմունքները չի կարելի իրաւական սահմանների մէջ դնել, իրաւաբանական նորմաների ենթարկել, արտաքին կարգերով գծել, որովհետեւ դրանք հաւատքի վրայ են յենուած, իսկ հաւատքը խղճի գործ է, խիղճը պատասխանատու է իւր եւ Աստուծոյ առաջ, խիղճը կանոնների մէջ ամփոփել չի կարելի:

Ուրեմն եկեղեցին այս տեսակէտով իրաւաբանական հասկացողութիւն չէ, այլ զուտ բարոյական-կրօնական. «Թագաւորութիւնն իմ չէ յայսմ աշխարհէ» [Յովհ. ԺԸ:3]:

Բայց քրիստոնէական-բարոյական գաղափարներն այնպիսի սկզբունքներ են, որոնք միմիայն կարող են գոյութիւն ունենալ եւ իրագործուել կեանքում՝ մարդկային հասարակութեան մէջ: Ահա եւ հարց է ծագում՝ եկեղեցու այդ անտեսանելի մասը կարո՞ղ է արդեօք ամբողջացած եկեղեցի կազմել առանձին վերցրած՝ առանց տեսանելի կողմի, այսինքն՝ առանց մարդկային հասարակութեան (անդրանկաց եկեղեցին է զուտ գաղափարական գոյացութիւն), կամ մարդիկ կարո՞ղ են եկեղեցի կազմել առանց այդ անտեսանելի կողմի. իհարկէ ոչ: Եկեղեցի կազմելու համար անհրաժեշտ են երկու մասն էլ՝ տեսանելին եւ անտեսանելին, այսինքն՝ հաւատը՝ իւր բոլոր գաղափարականով, եւ մարդ-

¹ Ուղղափառ եկեղեցու հիշատակված այս հատկանիշներն իրենց նվիրապետական կառույցի համար շեշտում են անխտիր բոլոր հին եկեղեցիները կաթոլիկ, հույն-օրթոդոքս, ասորական, դպտական և այլն: Հայոց եկեղեցու նվիրապետական կառույցը ևս հիմնված է այդ սկզբունքների վրա (տես Քրիստոնյա Հայաստան հանրագիտարան, Եր., 2002, էջ 304):

² Եկեղեցու և արդի իրավունքի բարոյակրօնական պատկերացումների մասին տես Ռ. Պապայան, Արդի իրավունքի քրիստոնեական իրավունքի ակունքները, Էջմիածին, 2002, էջ 245-252:

կային հասարակութիւնը: Լուսավորչի¹ եւ Սբ. Սահակի² «Որոշում վանացն»³ սահմանադրութեան մէջ խօսուում եւ բացատրուում է եկեղեցու նշանակութիւնը. անտեսանելի կողմի համար ասուած է. «Ճշմարիտ հաւատն է եկեղեցի»⁴: Տեսանելի կողմի համար ասուած է. «Զի ոչ եթէ զխորանն կոչէ եկեղեցի... այլ զհաւատացեալ ժողովուրդն...»⁵:

Ուրեմն եկեղեցին է Քրիստոսին հաւատացող մարդկանց ժողովը, որն աստուածային շնորհքների ընդունմամբ եկեղեցու պաշտօնեաների ձեռքով ձգտում է հասնել Քրիստոսի քարոզած աւետարանական բարձր գաղափարներին:

Եկեղեցու բարձր գաղափարները եւ միջոցները թէեւ զուտ բարոյական-կրօնական են, բայց նրանք, գործադրուելով մարդկային հասարակութեան մէջ, առաջ են բերում անհատների յարաբերութիւններ, զանազան անձանց շահերի մրցումներ, բազմատեսակ կամքերի շփումներ եւ դրանով զուտ գաղափարական-բարոյականից անցնում են գործնականին, որից եւ ծագում է իրաւունքի խնդիրը:

Եկեղեցու անդամները, բացի միմեանց հետ ունեցած յարաբերութիւնից, անհրաժեշտ պահանջից մղուած, ստիպուած են շփում ունենալ եւ այն մարդկանց եւ խմբակցութիւնների շրջանների հետ, որոնք եկեղեցուց դուրս են, քրիստոնեայ չեն: Եկեղեցու անդամների յարաբերութիւնն ստանում է աւելի մեծ ծաւալ, աւելի մեծ ընդարձակութիւն, եւ դրանով իրաւունքի խնդիրն աւելի մեծ շրջանի մէջ է մտնում:

Եկեղեցին, իբրեւ բարոյական-կրօնական ղեկավարիչ հիմնարկութիւն, կամայականութիւնների առաջն առնելու, անձնական քմահաճոյքներն արմատախիլ անելու եւ իւր անդամներին որոշ ուղղութեամբ առաջնորդելու համար պարտականութիւն է համարում օրէնքով, կանոններով որոշել ամէն մի անդամի յարաբերութիւնը ղէպի եկեղեցին, ղէպի միմեանց եւ ղէպի այլ անհատներ ու շրջաններ, որոնք եկեղեցուց դուրս են: Այս կերպով սահմանում են ամէն մի անհատի եւ ամբողջութեան իրաւունքների սահմանները եւ պարտա-

¹ Գրիգոր Ա Լուսավորիչ (239-325/326): Ձեռագիր կանոնագրքերում նրան են վերագրվում մի շարք կանոնախմբեր:

² Սահակ Ա Պարթև (348-439): Սբ. Սահակի անունով մեզ են հասել մի շարք կանոնախմբեր, որոնց հիմնական մասը հրատարակված է (Կանոնագիրք Հայոց / աշխ. Վ. Հակոբյանի, հ. Ա, Եր., 1964, էջ 363-421, հ. Բ, էջ 230 - 238):

³ Գրիգոր Լուսավորչին և Սահակ Պարթևին վերագրված այս երկը (տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 386-403) պատմաբանասիրական և կանոնագիտական քննության կարիք ունի:

⁴ Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 387:

⁵ Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 390:

ւորութիւնների կարգը: Իրաւունքը մի կողմից ապահովեցնում է մարդու ազատութիւնը եւ բարոյական կամքի զարգացումը՝ թոյլ չտալով ուրիշներին ոտնակոխ անել այդ սրբազան կարգը, միւս կողմից զսպում է մարդու անհատական քմահաճոյքը՝ ուղղուած ընդհանուրի բարեկեցութեան դէմ, եւ նորմաների տակ ձգում¹:

Իրաւունքի այս տեսակէտից եկեղեցին մտնում է իրաւաբանական շրջանի մէջ: Կազմում է եկեղեցական վարչութիւն՝ որոշ կարգ ու կանոնով, օրէնքներով, որը ղեկավարում է ոչ պետական-քաղաքացիական ճնշող միջոցներով, այլ բարոյական եւ մեղմ: Զանցառուները ենթարկւում են ոչ քաղաքացիական պատժի, բռնի ստիպումների, բանտի, տաժանակիր աշխատանքի ու աքսորի, այլ հեռացւում են եկեղեցուց իբրեւ անարժան անդամներ: Եկեղեցական կանոնները, կազմուած լինելով որոշ ուղղութեամբ, բոլոր անդամների համաձայնութեամբ, պարտաւորիչ են բոլորի համար: Ամէն մի անհատը, իւր ազատական համաձայնութեամբ եկեղեցու անդամ համարուելով, պարտաւոր է կատարել բոլոր կարգ ու կանոնները, հասարակական-կրօնական ծէսերը, արարողութիւնները. անհամաձայնութեան դէպքում ազատ է դուրս գալու այդ եկեղեցու ծոցից՝ պատասխանատու լինելով միայն իւր խղճի եւ Աստուծոյ առաջ:

Այսպիսով, եկեղեցին իւր առանձին կարգ-կանոնով, իւր բարոյակրթական, պատժողական եւ ուղղիչ միջոցներով կազմում է մի ամբողջական մարմին՝ իրաւաբանական մտքով, որով եւ զբաղւում է եկեղեցական իրաւունքը: Այս իրաւունքը վերաբերում է ոչ եկեղեցու էութեան, ինչպէս աստուածային հաստատութեան, այլ այն արտաքին կազմակերպութեան, որով սահմանի տակ են դրւում նրա բոլոր անդամների բազմազան յարաբերութիւնները: Այս յարաբերութիւնները երկու շրջանով են բացորոշւում՝ ներքին եւ արտաքին. ներքին յարաբերութիւնը տեղի է ունենում եկեղեցու անդամների շրջանում, արտաքին յարաբերութիւնը՝ եկեղեցու եւ ուրիշ հասարակական կազմակերպութիւնների մէջ: Այստեղից էլ առաջանում է եկեղեցական իրաւունքի՝ երկու մտքով ըմբռնելու եւ բացատրելու ձեւը:

Եկեղեցական իրաւունքը ներանձնական մտքով (в субъективном смысле) համախմբումն է այն կանոնների, իրաւունքների եւ պարտաւորութիւնների, որոնք տրուած են եկեղեցու անդամների համար:

Եկեղեցական իրաւունքն արտանձնական մտքով (в объективном смысле) այն օրէնքների եւ սահմանների համախմբումն է, որոնցով

¹ Այս խնդիրների մասին տես Ռ. Պապայան, նշվ. աշխ., էջ 51-254:

որոշում է եկեղեցու յարաբերությունն ուրիշ հասարակական մարմինների հետ (պետություն, աշխարհական, աշխարհիկ ազգերի եւլն, եւլն):

2) ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՕՐԷՆ-ՔՆԵՐԻ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

Վերոգրեալից երեւաց, որ եկեղեցու դրած բոլոր պարտաւորութիւններն իրաւական բնաւորութիւն չունին եւ չեն ենթարկուում իրաւաբանական որոշումների:

Աղօթելու, ապաշխարելու, զղջալու պարտաւորութիւնները կրօնական-բարոյական են եւ կախուած են անհատի անկեղծութիւնից, մաքուր խղճից եւ սրբութեւն տրամադրութիւնից: Իրաւաբանական սահմանով չի կարելի որոշել, թէ հաղորդուելով անպատճառ պիտի մաքրուել, անշուշտ, պիտի զղջալ կամ խղճը մաքրել. դրանք կախուած են անհատի ներքին պատրաստականութիւնից: Այդպէս են եկեղեցու խորհուրդներն իրենց ներքին ներգործութեամբ, էութեամբ, որովհետեւ այդ խորհուրդների միջոցով իրեն փրկել ցանկացող անձնաւորութեան ներքին աշխարհը մեզ՝ կողմնակի անձանցս համար մնում է բոլորովին անծանօթ: Ընդունե՞ց նա արդեօք իւր սրտի մաքրութեամբ խորհուրդի ներգործութիւնը, թէ՞ ոչ, չենք իմանում. այդ իրաւական չափի տակ դնել չի կարելի:

Բայց այդ խորհուրդների գործադրութիւնը կատարւում է արտաքին երեւոյթներով եւ ծիսակատարութեամբ, որոնք ընկնում են կանոնի, կարգի տակ, որովհետեւ ունենում են իրենց իրաւական հետեւանքները: Այդ նրանից է առաջանում, որ մարդկային բնաւորութիւնը հոգու վերանորոգութիւնը շօշափելի կերպով հասկանում է այն ժամանակ, երբ աներեւոյթն ըմբռնելի ձեւերով է պատկերացնում եւ տեսանելի կերպով կապում եկեղեցու հետ:

Բարոյական-կրօնական օրէնքներն ամփոփում են իրենց մէջ քրիստոնէական ընդհանուր գաղափարներ: Եկեղեցական օրէնքները շօշափելի կերպով արտայայտում են այդ գաղափարները որոշ արտաքին ձեւերով՝ յարմարացնելով կեանքի պայմաններին: Բարոյական օրէնքը ներշնչում է ներքին մաքրութիւն դէպի քրիստոնէական պսակը, եկեղեցական օրէնքը որոշում է պսակուելու, լուծելու ձեւերը եւ պայմանները: Բարոյական օրէնքը նայում է մարդու վրայ իբրեւ ընդհանրապէս քրիստոնէայի, եկեղեցական օրէնքը վերցնում է նրան իբրեւ տեսանելի անդամ կրօնական համայնքի, որոշում է նրա պարտաւորու-

թիւնները եւ հասարակական յարաբերութիւնները: Այդ պատճառով քրիստոնէական բարոյականութեան օրէնքները միշտ եւ ամէնի համար միեւնոյն են, այնինչ եկեղեցական օրէնքները զանազան ժամանակներում եւ զանազան եկեղեցական հասարակութիւնների մէջ տարբեր են: Բարոյական օրէնքներն ընդհանրապէս վերաբերում են մարդու ներքին աշխարհին, իսկ եկեղեցական օրէնքներն ունին, այսպէս ասած, պաշտօնական, կառավարչական, իրաւաբանական նշանակութիւն: Առաջինները յանցանքները ենթարկում են խղճի դատաստանին, երկրորդները յանձնում են դրսի պաշտօնական դատաստանին (տե՛ս «Ονομα ι. 3ακ.» αρ. 11. Ηοαηα, 1 η., 1851 եւ Сокѡлоб, 16 եր.):

Իսկ եկեղեցական ժամերգութեան մասնակցելը եւ եկեղեցական կեանքի արտաքին կարգաւորութեան կանոններին հնազանդելն ունին իրաւական բնաւորութիւն (πραβοσύν παρακμηση), որոնց կատարումը եւ չի հակասում խղճի ազատութեան՝ կրօնական մտքով (տե՛ս Сокѡлоб, II. η., 13 եր.):

3) ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ԴԱԲԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ

Եկեղեցու կրօնական-բարոյական մասն անփոփոխ է եւ ընդհանուր, եկեղեցական կանոնները մասնաւոր են եւ փոփոխական. առաջինը եկեղեցու դաւանութիւնն է, երկրորդը՝ եկեղեցական վարչական կազմը: Այս վարչական ձեւի վրայ իրենց կնիքը թողնում են շատ պայմաններ՝ ազգային բնաւորութիւնը, կեանքի պայմանները, ժողովրդի կացութիւնը, տնտեսական վիճակը: Այդ դարերի ընթացքում պատմական կեանքի շրջանում փոփոխւում է դատական, իրաւական, օրէնսդրական ձեւերով՝ իւրաքանչիւր ժամանակի պահանջների եւ կարգերի համաձայն: [Շ]ուլտէն¹ ասում է. «Անարդար է մի որեւէ ժամանակի կանոնաչափն անփոփոխ համարել ուրիշ ժամանակի իրաւունքի ճշտութիւնը կամ անճշտութիւնը կշռելու եւ գնահատելու համար. եկեղեցին չի կարող մատնուել անշարժութեան, որովհետեւ այդ պայմանում անհնարին կլինի նրան ծառայել իւր կոչման, իրագործել իւր վրայ վերցրած պարտաւորութիւնները ժողովրդի վերաբերմամբ, ուստի եւ չի կարելի կեանքի պայմաններից առաջացած փոփոխութեան կարիքն անհնարին համարել՝ նախկին ժամանակներում կազմած

¹ Իոհան-Ֆրիդրիխ Շուլտէ (Shulte), XIX դ. կաթոլիկ կանոնագետ: Նրա աշխատանքները հմարավոր չեղաւ՝ գտնել Երևանի գրադարաններում: Ն. Մելիք-Թանգյանի մոտ նրա անունը հաճախ վրիպմամբ բերվում է Վուլտե ձևով: Այս հեղինակի և նրա ժառանգորջան մասին տե՛ս Брокгауз, Ефрон, Энциклопедический словарь (այսուհետև ЭС), т. XL, СПб, 1904, с. 6-7.

իրաւական սահմանադրութեան հակառակ համարելով: Միայն դաւանութիւնը իւր անվթարելիութեամբ եւ էութեամբ կազմում է իրաւունքի զարգացման եւ եկեղեցու օրէնսդրութեան սահմանը» (տե՛ս Соро-лов, II. n., 18 եր.):

Այդ պայմաններին շնորհիւ ահա եւ առաջին 5 դարերի ընթացքում կազմակերպուեցին անկախ, ինքնուրոյն եկեղեցիներ՝ տարբեր սովորութիւններով եւ արտաքին կարգ ու կանոնով՝ հայոց, ասորոց, ղպտաց, հաբէշների, յունաց եւ հռոմայեցոց: Անգլիացի յայտնի եկեղեցական պատմագիր Ռոբերթսոնն¹ ասում է. «Հայաստանը պատիւ ունեցաւ առաջին երկիրը լինելու քրիստոնէութիւնը իբրեւ ազգային կրօն ընդունելու մէջ»:

Բացի վարչական ձեւի տարբերութիւնից՝ փոփոխութիւններ մտան եւ դաւանաբանական մի քանի կէտերում, որոնք շատ առիթներ տուին բազմաթիւ վէճերի եւ տարաձայնութիւնների առաջանալուն: Հռոմէական եկեղեցու որոշման մէջ մտաւ պապի գլխաւորութիւնը՝ իբրեւ Քրիստոսի փոխանորդի (տե՛ս Գորչակով, II [срковное] о[раво], 22 եր.): Ուրիշ դաւանաբանական խնդիրներում Հոգւոյն Սրբոյ բղխման, Հաղորդութեան եւլն եւլն, տարբերութիւններ մտան մեր, Յունաց եւ Կաթոլիկ եկեղեցիների մէջ: Մի քանի ուսու ուսուցչապետերի կարծիքով (Գորչակով², Տրոիցկի³, Բերդնիկով⁴ եւլն), բացի Գետտէ⁵ յայտնի աստուածաբան քահանայից, որը հայերին ուղղափառ է համարում, հայերը միաբնակ են եւ Ուղղափառ եկեղեցուց հեռացած: Դրանց կարծիքով Ուղղափառ եկեղեցուց նոյնպէս հեռացան ասորիները՝ նեստորականութիւն ընդունելով, հաբէշները՝ միաբնակութիւն, ղպտիները՝ յակոբականութիւն, եւ Զ-րդ դարում՝ Հռոմի եկեղեցին: (Այս մասին կխօսենք յետոյ իւր տեղում):

¹ Վիլյամ Ռոբերտսոն (1721-1793), անգլիացի պատմագիր և քահանա: Նրա աշխատանքները հնարավոր չեղավ գտնել Երևանի գրադարաններում (տե՛ս ՅՇ, Խ. XXVI^А СПБ, 1899, с. 854):

² Գորչակով Միխայիլ Իվանովիչ (1838-1910), ռուս կանոնագետ: Ցավոք նրա աշխատանքները հնարավոր չեղավ գտնել Երևանի գրադարաններում (տե՛ս ՅՇ, Խ. IX: СПБ, 1893, с. 345):

³ Տրոիցկի Իվան Եգորովիչ (1834-1901), ռուս եկեղեցու պատմաբան, աստվածաբան: Նրա գրչին է պատկանում «Изложение веры армянския, начертанное Нерсесом, католикосом армянским по требованию боголюбивого государя греков Мануила, СПБ., 1875» աշխատութիւնը:

⁴ Բերդնիկով Իլյա Ստեպանովիչ (1839-1915), ռուս կանոնագետ:

⁵ Գետտէ Վլադիմիր (1816-1892), օրթոդոքսութիւն ընդունած ֆրանսիացի հոգևորական, կանոնագետ, եկեղեցու պատմաբան:

4) ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆԵՐԸ ԶԱՆԱԶԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՏԱԿ

(տե՛ս Соролов, Горчаков, Опят Կ. n.¹ եւ Сыворов, II. n.²)

Եկեղեցական իրաւունքը շատ անգամ կոչւում է «կանոնական իրաւունք», «եկեղեցական իրաւագիտութիւն»: Հին ժամանակներից սկսած՝ եկեղեցական կարգադրութիւններն անուանւում էին կանոններ: Կանոն բառը յունական է եւ նշանակում է ուղիղ փայտ, ձող եւ առհասարակ սահմանուած չափ թէ՛ ֆիզիկական, թէ՛ բարոյական եւ թէ՛ հոգեկան մտքով: Երաժշտութեան մէջ կանոն նշանակում է դաշնակութիւն, քերականութեան մէջ՝ գլխաւոր օրէնքներ, իսկ եկեղեցական գրութիւնների, Սբ. Գրքի եւ ժողովների կարգադրութիւնների մէջ՝ ընդհանուր հրահանգներ: Եկեղեցու մէջ կանոնն այն է, ինչ որ օրէնքը պետութեան մէջ: Կանոնի եւ օրէնքի տարբերութիւնը պարզ կերպով որոշուեց Յուստինիանոսի ժամանակներից հռոմէական իրաւագիտութեան մէջ եւ ընդունուեց բոլոր ազգերից: Յուստինիանոսի իրաւական գրքում կանոն եզրը յատկացւում էր միմիայն եկեղեցական սահմանադրութիւններին՝ զուգակշիռ դնելով դրան քաղաքացիական կարգադրութիւնները, որ կոչւում էին օրէնք: Դրանց միացումից (օրէնքի եւ կանոնի) առաջացաւ նոմականոն բառը: Արեւմուտքում կանոնական իրաւունք հասկացողութիւնը չի համապատասխանում յունաց մէջ ընդունուած հասկացողութեան: Corpus iuris canonici բովանդակում է հոգեւոր իշխանութեան բոլոր իրաւական որոշումները՝ թէ՛ եկեղեցական, թէ՛ քաղաքացիական, իսկ յունաց մէջ կանոնական իրաւունք ասելով հասկացւում է միայն եկեղեցական-վարչական կարգադրութիւնների, հրահանգների համախմբումը, որտեղ չեն մտնում եկեղեցու աշխարհական անդամների քաղաքացիական յարաբերութիւնները: Եկեղեցական իրաւունքի մէջ բացի կանոնականից մտնում են եւ հասարակական, պետական օրէնքներ: Յունաց մէջ կանոն յատկացւում է ընդհանրապէս առաքելների, ժողովների եւ սբ. հայրերի հրահանգների ժողովածուին մինչեւ եկեղեցիների բաժանումը: Ռուսաստանում այժմ գործածական չէ կանոն բառը. պետական եւ եկեղեցական կառավարչական շրջաններից դուրս եկած հրահանգ-

¹ Սոկոլով Նիկոլայ Կիրիլովիչ (1835-1874), Մոսկվայի հոգևոր ակադեմիայի պրոֆեսոր: Այստեղ հիշատակւած Опыт церковного права և այս գրքում հաճախ հիշատակվող Церковное право գրքերը Երևանի գրադարաններում չեն կարողացել գտնել:

² Հավանաբար նկատի ունի Նիկոլայ Սեմյոնովիչ Սոկոլովի (ծնվ. 1848) «Курс церковного права», т. I-II, Моск., 1889-1890 աշխատութիւնը:

ները կոչվում են կարգադրություններ: Հայոց մէջ կանոն բառը գործ է ածվում եկեղեցական հրահանգների վերաբերմամբ: Ընդհանրացած է ասել եկեղեցական կանոն, քան եկեղեցական օրէնք: Կանոնական ածականը շատ անգամ յատկացվում է այն կաթողիկոսական կոնդակներին, որոնք զուտ եկեղեցական հրահանգներ են ամփոփում եւ պարտադիր նշանակություն ունեն, ինչպէս է, օրինակ, Գէորգ Դ-ի 1868 թ. Կանոնական կոնդակը¹:

Աւելի ճիշտ է ասել եկեղեցական իրաւունք, քան կանոնական: Երբեմն անուանում են եկեղեցական օրէնսդիտություն:

5) ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔԻ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՈՒՐԻՇ ԻՐԱԲԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՆԵՏ

Մշտական² իրաւունքը իւր բովանդակութեամբ, հիմունքներով մեծ կապեր ունի աստուածաբանութեան եւ իրաւաբանութեան հետ: Եկեղեցու անտեսանելի մասը՝ խորհուրդները, բարոյական գաղափարները, պատկանում են դաւանաբանական եւ բարոյական աստուածաբանութեան, որը պարապում է քրիստոնէական հաւատի եւ բարոյական ճշմարտությունների պարզաբանութեամբ:

Իրաւունքը վերցնում է դաւանաբանությունից աստուածաբանութեան մէջ պարզուած, մշակուած, քննութեան տակ չընկնող էական գաղափարները եւ նրանց շօշափելի է դարձնում արտաքին գործողությունների միջոցով: Աստուածաբանությունն ուսումնասիրում է եկեղեցին՝ իբրեւ աստուածային հաստատություն, եկեղեցական իրաւունքն ուսումնասիրում է նրան՝ իբրեւ արտաքին կրօնական հասարակություն: Աստուածաբանությունը ճշնում է պարզել եկեղեցու գաղափարը եւ մօտեցնել մարդկային հասկացողության ըմբռնման. իրաւունքն աշխատում է որոշ կանոնների մշակմամբ եկեղեցին դնել այն աստիճանի վրայ, որ շուտով իրականացնի իւր վրայ վերցրած պարտաւորությունները: Աստուածաբանությունը բացատրում է, թէ ինչպէս Աստուծոյ շնորհքն իջնում է ձեռնադրութեան ժամանակ

¹ Հավանաբար նկատի ունի Գևորգ Դ Կոստանդնուպոլսեցի կաթողիկոսի 1868 թ. դեկտեմբեր 24-ի կոնդակը (տես Վաւերագրեր հայ եկեղեցու պատմութեան, գիրք ԺԱ, Գևորգ Դ Կոստանդնուպոլսեցի Բերեստեճեան Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց (1866-1882): Փաստաթղթերի եւ նիւթերի ժողովածու / Կազմեց Սանդրո Բեքուդեանը, Երեւան, 2004, էջ 278-282):

² Հասկանալի չէ «մշտական իրավունք» տերմինի սահմանները:

ձեռնադրողի վրայ, մկրտութեան եւ դրոշմի ժամանակ՝ մկրտողի վրայ, ինչպէս այդ շնորհքը սրբագործում է պսակողների ամուսնությունը, իսկ իրաւունքն այդ շնորհատությունն ընդունում է իբրեւ միակ օրինական միջոցը՝ ձեռնադրողին որոշ իրաւունքների մէջ դնելու, մկրտողին ընդունելու եկեղեցու անդամների շարքում, պսակողներին որոշ իրաւաբանական հասարակական պարտք ու իրաւունքների մէջ կարգելով (տես ԿՈՌՈՒՅՑ, 41 եր.): Այսպիսով, աստուածաբանությունը եւ իրաւունքը երկու տարբեր միջոցներով միեւնոյն նպատակին են ձգտում: Եկեղեցական իրաւունքը իւր գործադրական միջոցներով աւելի յարակցւում է իրաւաբանական գիտություններին, քան աստուածաբանութեան:

Իրաւաբանական գիտությունների ընդարձակ ծաւալը կարելի է բաժանել երկու մեծ ճիւղի՝ պետական, քաղաքացիական, որոնց ստորադրում են միւս մասնաւոր բաժանմունքները: Շատերը եկեղեցական իրաւունքը ստորադրում են պետական իրաւունքին (zoeydarc-mecumoe nraeo)՝ նայելով եկեղեցու վրայ իբրեւ հասարակական ընկերակցութեան, որի իրաւունքը կազմում է հանրական իրաւունքի (ոյճւարուoe nraeo) մի մասը: Պետությունը, ասում են, մի միութիւն է գերագոյն բարձրագոյն իշխանութեամբ, նա չի կարող թոյլ տալ, որ իւր մէջ գոյութիւն ունենան այնպիսի կազմակերպություններ, որոնք անկախ նշանակություն ունին: Ոչ մի խմբակցություն չի կարող գոյութիւն ունենալ, եթէ նա ընդունուած չէ պետութեան կողմից եւ սրա իրաւունքին չի ենթարկւում: Կան եւ ուրիշ հայեացքներ եկեղեցու մասին. նրան տալիս են մասնաւոր իրաւական բնաւորություն եւ ստորադրում են քաղաքացիական յարաբերություններին: Ուսուցչապետ Սոկրուպի կարծիքով թէ՛ առաջինները եւ թէ՛ երկրորդները սխալւում են, որովհետեւ եկեղեցին իւր կազմութեամբ, իւր ծագումով եւ կառավարութեամբ այնպիսի մի հաստատություն է, որ կարող է անկախ, առանց պետութեան գոյութիւն ունենալ, մինչեւ իսկ ծաղկել եւ բարգաւաճել այն ժամանակ, երբ պետությունը հալածում է, մերժում է եւ չի ընդունում, ինչպէս, օրինակ, I, II, III դարերում՝ հռոմէական կայսրութեան օրով: Եկեղեցին, շարունակում է նա, շարժւում է պետությունից տարբեր շրջանում, ունի իւր առանձին նպատակները, կարող է իրագործել իւր գաղափարները սեպհական միջոցներով. նրանց ճանապարհները տարբեր են: Գտնուելով պետութեան դաշնի մէջ՝ նա ստորադրում է պետութեան՝ իւր արտաքին վիճակով քաղաքական եւ քաղաքացիական իրաւունքների սահմաններում, բայց իւր ներքին իրաւունքը, ներքին կազմակերպությունը մշակում է ինքն իրեն եւ

կարող է իրագործել առանց պետություն կողմից ընդունություն, ինչ-պէս, օրինակ, նախկին երեք դարերում Շոտլանդիայում, Միացեալ Նահանգներում եւլն, եւլն:

6) ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔԻ ԶԲԱՂՄԱՆ ՆԻՒԹԸ

Թէ եկեղեցական իրաւագիտութիւնն ինչո՞վ է զբաղուել եւ ի՞նչ խնդիրներ ունի մշակելու, այդ իմանալու համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել այդ առարկան՝ քննելով նրա հիմունքները, պատմական անցեալը, զարգացումը եւ ժամանակի ընթացքում կրած փոփոխութիւնները:

Որովհետեւ նրա գլխաւոր նիւթը վերցրած է դրական օրէնքներից, գործնական կեանքից եւ յարմարացրած եկեղեցու վարդապետութեան հետ, ուստի պիտի ուշի-ուշով հետեւել, թէ եկեղեցական իրաւունքը ժամանակի ընթացքում ինչպէս է կարողացել իւր դերը կատարել, ինչ փոփոխութիւնների է ենթարկուել թէ՛ ազգայնական եւ թէ՛ այլ արտաքին պայմանների ազդեցութեան ներքոյ: Ուրեմն այդ գիտութեան զբաղման նիւթը պիտի լինի պարապել եկեղեցու պատմական կեանքի, օրէնսդրութեան, կազմակերպութեան եւ ներքին կեանքի աստիճանական զարգացման վերլուծմամբ եւ մշակմամբ:

7) ՄՇԱԿՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ

Եկեղեցական իրաւունքն այդ խնդիրները մշակելու համար կարող է գործադրել զանազան միջոցներ, որոնք գործ են ածուում եւ միւս գիտութիւնների մշակման մէջ: Առաջին միջոցն է տեսական կամ փիլիսոփայական եղանակը, որը տարածուել է եւ առաջացել գլխաւորապէս Գերմանիայում բանապաշտ (րաւսոնաւստ) փիլիսոփաների՝ Կանտի, Հեգելի եւ ուրիշների շնորհիւ: Այդ եղանակը իւր մշակման յէնակետ ընդունում է ոչ եկեղեցու պատմական եւ ժամանակակից կեանքը, հապա եկեղեցու նպատակի եւ յատկութիւնների հիմնական գաղափարները: Այդ եղանակը, եթէ կզարգանայ միակողմանի կերպով, եկեղեցու դրական իրաւունքը եւ գործնական կեանքի մի կողմ թողնելով կկազմի գաղափարի վրայ յենուած, մտածողութեան օրէնքների վրայ հիմնուած եկեղեցին կառավարելու կանոններ եւ բարոյական չափեր (norma), որոնց ստորադրել կտայ բոլոր եկեղեցական կեանքը իւր երեւոյթնե-

րով: Այն ժամանակ այդ եղանակը կդառնայ անկայուն, վերացական, կեանքից հեռու եւ բոլորովին ներանձնական ու անհաստատ:

Երկրորդ՝ համեմատական եղանակն է մի քանի եկեղեցիների զուգ-ընթաց ուսումնասիրութիւնը կամ մի եկեղեցու որոշ խնդիրների միւս եկեղեցիների նոյն խնդիրների զուգակշիռ մշակումը: Այս եղանակն այն առաւելութիւնն ունի, որ ճիշտ պարզաբանում է խնդիրների էութիւնը, եկեղեցիներից մէկի կամ միւսի շեղումն ուղիղ գծից եւ կանոնաւոր կերպով գնահատում այդ հաստատութիւնների արժէքը: Բայց համեմատական եղանակը չի մտնում հաստատութիւնների քննութեան մէջ, վերցնում է նիւթը պատրաստ եւ յայտնի դրութեամբ: Այս ձեւը գործադրում է Գերմանիայում ընդհանրապէս կաթոլիկ եւ բողոքական եկեղեցիների համեմատական պարզաբանութիւնն անելիս: Երրորդ՝ պատմական եղանակը ցոյց է տալիս, թէ ինչպէս է եկեղեցու իրաւունքն սկսուել, ինչ շրջաններով է անցել, ինչ փոփոխութիւնների ենթարկուել եւ այսօր ինչ դրութեան մէջ է՝ պարզելով այժմեայ դրութեան պատմական հիմքը: Պատմական եղանակն օգտակար կլինի գիտութեան տեսակէտից այն ժամանակ, երբ աստիճանական զարգացման հետեւելիս փաստերի դասաւորութիւնը, գործողութիւնների յաջորդական համադրութիւնը կենթարկուի մի ղեկավարող գաղափարի, որն իբրեւ հիմնական գիծ կանցնի փաստերի սկզբնական ծագումից մինչեւ վերջնական կէտը: Այն ժամանակ միայն այդ եղանակը կունենայ գնահատութեան արժէք:

Չորրորդ՝ գործնական եղանակն է պատկերացնել եկեղեցու կեանքը իւր բոլոր երեւոյթներով այնպէս, ինչպէս ներկայումս գոյութիւն ունի, գործող օրէնքները համակարգել գործնական նպատակների հասնելու համար: Այս եղանակը գիտական չէ, որովհետեւ վերցնում է իրաւունքն այն դրութեամբ, ինչ դրութեամբ որ կայ այժմ՝ կտրելով նրան անցեալից, չտալով մեզ տեղեկութիւն, թէ ինչ պատմական շրջան է ունեցել նա: Այսպիսով դուրս է գալիս, որ իւրաքանչիւր եղանակը, առանձին վերցրած, չի կարող բազմակողմանի կերպով մշակել խնդիրը, այնինչ ամէն մէկը, իբրեւ ամբողջի մաս վերցրած, ունի իւր նշանակութիւնը, ուստի այդ բոլոր միջոցների միացումը կլինի ամենալաւ եղանակը:

Ուսուցչապետ Սոկոլովի կարծիքով այդ միացումը յաջողութեամբ կատարել է [Շ]ուլտէ Կաթոլիկ եկեղեցու իրաւունքի կազմելովը: Այդ եղանակը նա անուանում է պատմափիլիսոփայական: «Մենք վերցնում ենք, - ասում է [Շ]ուլտէ, - իբրեւ սահմանակէտ պատրաստ իրաւական կանոնադրութիւն, այժմեայ դրութեան մէջ եւ փնտռում ենք նրա

սաղմը, նրա արմատը: Մենք կգտնենք այդ արմատը կա՛մ աստուածային օրէնքի մէջ, կա՛մ եկեղեցու բնաւորութեան մէջ, կա՛մ ազգային մի որեւէ եկեղեցում ընդունուած եւ իւրացրած համոզմունքի մէջ: Գտնելով մենք պիտի ամուր պահենք նրան, հետեւենք նրան պատմական զարգացման բոլոր շրջաններում՝ միշտ եւ ճիշտ ընդգծելով այն տեղական, ազգային, քաղաքական ազդեցութիւնները, որոնց ներգործութեամբ նա աստիճանաբար հասել է այժմեայ դրութեան՝ ընդունելով ժամանակակից կանոնադրութեան ձեւը: Այդ հետեւողական գործողութեամբ իրաւունքը կպատկերանայ կենդանի կերպով մեր աչքի առաջ իւր կենսական աճման մէջ, իւր սեպհական բնաւորութեամբ: Դրա հետ պիտի միացնել եւ ուրիշ եղանակ: Եկեղեցու իրական կեանքում պատահող, իրենց բնաւորութեամբ մեզ յայտնի առանձին յարաբերութիւններից քաղում ենք լոկ նրանց փաստական կեղեւը, հանում ենք նրանց իրաւաբանական բովանդակութիւնը, վերլուծելով փնտռում ենք բարձր հասկացողութիւնները, որոնց ստորադրում են այդ յարաբերութիւնները, այսպիսի ձեւով կարգում ենք իրաւական ձեւեր եւ կանոնադրութիւններ: Այդպիսով, հատուկապես, պառակտուած իրաւական դրութիւնները ոչնչանում են եւ տեղի են տալիս կանոնադրութիւններին, աւելի ընդհանուր հասկացողութիւններին: Այդ գործողութիւնը կատարելիս անհրաժեշտ է մշտապէս ի նկատի ունենալ իրաւունքի կապը եկեղեցու նպատակի հետ դաւանաբանական հիմունքների նկատմամբ» (տե՛ս СОБОРОЕ, II, к., 39 եր.):

8) ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ԱՅԺՄԵԱՅ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆԸ

Նախկին դարերում եկեղեցիները կառավարւում էին առաքելական, սուրբ հարց եւ ժողովների կանոններով, որոնք տարածուած էին բոլոր քրիստոնեաների մէջ՝ բերանացի աւանդական եւ գրաւոր առանձին կանոնների ձեւով: Գրաւոր կերպով եւ կանոնաւորուած 500 թուականներին հռոմայեցի Դիոնեսիոս Կրտսերը¹ կազմեց կանոնների առաջին ժողովածուն՝ թարգմանելով յունարէնից լատիներէն 10 ժողովների կանոններ՝ 4 տիեզերական եւ 6 տեղական, սկզբում էլ գրեց 50 Առաքելական կանոններ: 565-ին Յովհան Աբուլաստիկոսը² հրատա-

¹ Դիոնիսիոս Աբուլաստիկոս (մոտ. 500-550 թթ.), բյուզանդական կանոնագետ (տե՛ս The Oxford Dictionary of Byzantium, v. 1, New York, 1991, p. 631):

² Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Դովիան Գ Աբուլաստիկոս պատրիարքը (565-577) կանոնագիտական մի քանի ժողովածուների կազմող հեղինակ է (տե՛ս The Oxford Dictionary of Byzantium, v. 2, p. 1047):

րակեց նոյն ժողովածուն աւելի կարգաւորած եւ յաւելուածով: Բացի եկեղեցական հրատարակութիւններից՝ սկսեցին դուրս գալ եւ քաղաքացիական օրէնքներ եկեղեցու կառավարութեան վերաբերեալ: 438-ին Կոստանդիանոս Մեծից¹ սկսած մինչեւ Թէոդոս Մեծը² հրատարակուած բոլոր օրէնքները համախմբուեցին Թէոդոսի օրէնսգրքի մէջ, որ կոչւում է Codex Theodosianus, ապա 534-ին դրանք մուծուեցին Յուստինիանոսի³ օրէնսգրքի մէջ՝ Codex Iustinianus, որ բաժանուած է 12 գրքի: Թ դարում դուրս եկաւ Փոտ պատրիարքի ժողովածուն⁴, ԺԱ դարում՝ Միքայէլ Պսելլի⁵, ապա Արսէնի⁶, Մատթէոսի⁷ եւ 1345-ին Կոնստանդին Արմենոպուլի⁸ այբբենական ժողովածուն: Արեւմուտքում Դիոնեսիոսից յետոյ յայտնի եղաւ Մարտին Բրազացու ժողովածուն Զ դարում, Իսիդոր Սելիւացունը՝ Է դարում, Ափրիկայում Փուլգենցիա Փերրանդի ժողովածուն՝ Զ դարում, եւ Կրեսկոնիայի ժողովածուն՝ Է դարում: Հայոց մէջ առաջին ժողովածուն կազմուած պիտի լինի Ե դարում թարգմանիչների ձեռքով. գոնէ երեք Տիեզերական ժողովների եւ Առաքելական կանոնների թարգմանութեան համար գրաւոր փաստագիր ունինք: Այդպէս են կարծում եւ Հ. Տաշեան եւ Հ. Գաթրճեան (տե՛ս «Վարդապետութիւն Առաքելոց Անվաւերական կանոնաց» մատեանը): Երկրորդ ժողովածուն կազմեց Յովհան Օձնեցին Ը դարում առաջին կէսին, որը, դժբախտաբար, մաքուր բնագրով մեզ չի հասել⁹: Երրորդ ժողովածուներն անյայտ հեղինակների կողմից կազմուած են

¹ Կոստանդին Ա Մեծ (306-337), Հռոմի կայսր և Կոստանդնուպոլսի հիմնադիր, նրա օրոք է քրիստոնեությունը իբրև հանդուրժելի կրոն ճանաչվել Հռոմեական կայսրությունում, հրավիրել է Նիկիայի Տիեզերական ժողովը:

² Թեոդորոս Ա Մեծ (379-395), բյուզանդական կայսր, նրա օրոք քրիստոնեությունը ճանաչվել է պետական կրոն, հրավիրել է Երկրորդ՝ Կ. Պոլսի Տիեզերական ժողովը:

³ Հուստինիանոս Ա (527-565), բյուզանդական կայսր, նրա օրոք կազմվեցին բյուզանդական քաղաքացիական իրավունքի ամենամշակվող հուշարձան-ժողովածուները:

⁴ Հեղինակը նկատի ունի մինչև Ի դարի սկիզբը Փոտ պատրիարքին (858-867, 877-886) վերագրվող 14 տիտղոսների կանոնագիրքը: Այդ ժողովածուի կազմումը ռուս գիտնական Վ. Ն. Բենեշևիչի հետազոտությունից հետո վերագրվում է Հովհաննես Աբուլաստիկոս պատրիարքին:

⁵ ԺԱ դարի նշանավոր բյուզանդական մատենագիր:

⁶ Հավանաբար նկատի ունի Կ. Պոլսի պատրիարք Արսենիոս Ավտոռեյանոսին (1254-1265):

⁷ Հավանաբար նկատի ունի ԺԴ դարի նշանավոր կանոնագետ Մատթեոս Բլաստյուքսին:

⁸ ԺԴ դարի նշանավոր բյուզանդական կանոնագետ: Նրա կազմած ժողովածուն ԺԹ դարում դրվել է հունական պետության իրավական ակտերի հիմքում:

⁹ Այդ բնագիրը փորձեց վերակազմել Վազգեն Հակոբյանը, տե՛ս «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա:

միայն երկու գրքովը դուրս եկաւ: Լուրջ է նոյնպէս իւր պատմական եւ մեկնողական ուղղութեամբ Յովհաննէս վարդապետի երկու հատորով գրուածքը՝ «Описание. законное» (1851), որն էլի թերի է: Մնացածներից կարելի է յիշել Վազունա, Սուվորով, Բերգնիկով, Գորչակով, Սկվորցով, Լաշկարիով, Մագիլեւ եւ այլն, եւ այլն¹: Հայոց մէջ լուրջ ուսումնասիրութիւն սկսեց հանգուցեալ Վահան վարդապետ Բաստամեանը, որը, բացի Մխիթար Գօշի ուսումնասիրութիւնից, ուրիշ խոստացած երկերից ոչինչ լոյս չհանեց²: Ինչպէս Հ. Տաշեանը վկայում է³, Հայոց կանոնների համար ունի եւ աշխատութիւն Հ. Գաթրճեան, տակաւին անտիպ: Գէորգեան ճեմարանում հայոց եկեղեցական իրաւունքի դասաւանդութիւնը սկսուել է միմիայն 1899 թուից⁴: Իսկ կանոնաւոր աշխատասիրութիւն հայոց եկեղեցական իրաւունքի մասին մինչեւ այժմ չունենք. մեզ համար բոլորովին մութ են այն խնդիրները, որոնք վաղուց պարզուած են միւս ազգերի համար: Ի՞նչ ժողովներ ենք ընդունում, ի՞նչ կանոններ, որո՞նք են մեր եկեղեցական իրաւունքի աղբիւրները, ինչո՞վ է ղեկավարուում մեր Սինոդը եկեղեցական խնդիրները որոշելիս, ինչո՞վ են առաջնորդւում կոնսիստորիաները պատիժներ նշանակելիս, դատերն ինչպէ՞ս պիտի վարել եւլն, եւլն, այդ բոլորը մթութեան եւ խաւարի քողով պատած է, որի ստուերի մէջ էր եւ Կարբեցին, երբ 1841-ին գրում էր Նիկոլայ Ա. կայսեր. «Ընդ սմին Հայաստանեայց եկեղեցին, ընդունելով 5, 6 եւ 7 տիեզերական ժողովները, որոնք, որպէս յայտնի է, ընդունեցին եւ հաստատեցին Քաղկեդոնական ժողովի վճիռները, դորանով իսկ բնականապէս ընդունած է եւ յիշեալ ժողովը» (իմա՝ Քաղկեդոնի) (տե՛ս [Աղ. Երիցեանց], Ամենայն Հայոց կաթողիկոսութիւնը, Բ գր., 538 եր.): Մխիթար Գօշն իրաւաբանական արժէք չատ քիչ ունի, նրանով ղեկավարուել չի կարելի: Մեր ձեռագիր կանոնագրքերը մի կատարեալ քառոս են, որտեղ ժողովել, գրել են ամէն ինչ՝ թէ՛ լսած, տեսած, ինքնահնար

¹ Բոլորն էլ XIX դարի վերջի եւ XX դարի սկզբի ռուս կանոնագետներ են:

² Բացի Գոշի Դատաստանագրքի հրատարակությունից Վ. Բաստամյանը «Փորձ» (1880, 6/7, էջ 148-167; 8/9, էջ 51-90; 10, էջ 34-73; 11/12, էջ 137-164; 1881, 4, էջ 51-78; 5/6, էջ 19-45) հանդեսում հրապարակել է մի հոդվածաշար նվիրված ամուսնական իրավունքին: ՄՄ ք. 2777 ձեռագրում պահպանվում է Վ. Բաստամյանի «Կանոնագիտության ներածությունը», որը Գևորգյան ճեմարանում ընթերցված «Եկեղեցական իրավաբանություն» դասախոսությունների տետր է:

³ Նկատի ունի Յ. Տաշեանի «Վարդապետություն առաքելոց. անվաւերական կանոնաց մատեանը» (Վիեննա, 1896):

⁴ Գևորգյան ճեմարանի կանոնագիտության առաջին դասախոսը եղել է Տ. Վահան վրդ. Բաստամյանը, 1878 թ.: Նրա վաղաժամ մահից հետո ճեմարանում դադարեցվել է կանոնագիտության դասավանդումը:

բաներ եւ թէ՛ միեւնոյն ժամանակ կանոնական հրահանգներ եւ եկեղեցական վաւերական կանոններ:

9) ՄԵՐ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ԾՐԱԳԻՐԸ

Եթէ յաջողուի, մտադիր եմ այսպէս կազմել՝ հետեւելով ռուս Յովհաննէս վարդապետի եւ ուսուցչապետ Սոկոլովի ուղղութեան:

Ա. գրքում զետեղել մեր եկեղեցական իրաւունքի բոլոր աղբիւրները՝ ընդհանուր եւ մասնաւոր: Ընդհանուր աղբիւրները, այսինքն՝ 3 Տիեզերական եւ 6 Տեղական ժողովները՝ համեմատելով մեր 40 կանոնագրքերի եւ յունասլաւոնական բնագրի կանոնները միմեանց հետ եւ ճիշտը հանելով, ապա հայոց ժողովների, սբ. հարց, կաթողիկոսների կանոնները եւ կարգադրութիւնները եւ ապա 1836 թուի Պոլոժենիան եւ 1861-ի Սահմանադրութիւնը՝ դուրս վանելով այն, ինչ որ հաստատուած եւ ընդունուած չէ Ազգային ժողովով կամ ազգի համաձայնութեամբ:

Բ. գրքում զետեղել հայոց եկեղեցական իրաւունքի տեսութիւնը (теория), այսինքն՝ արձանագրել այն ընդհանուր սկզբունքները եւ օրէնքները, որոնք բղխում են մեր եկեղեցական աղբիւրներից՝ յընթաց եկեղեցու ամբողջ կեանքի՝ Լուսաւորչից մինչեւ այսօր՝ թէ՛ կառավարչական, թէ՛ դատաստանական եւ թէ՛ օրէնսդրական:

Գ. գրքում տալ մեր եկեղեցու գործադրող օրէնքները (действующее право)՝ համեմատութեամբ միւս քրիստոնեայ եկեղեցիների կանոնների եւ եկեղեցական իրաւունքի հետ:

ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆԵՐԻ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐԸ¹

Եկեղեցական իրաւունքի աղբիւրներ ասելով հասկանում ենք այն հիմունքները, որոնք եկեղեցին ընդունում է իւր գործառնութեան մէջ իբրեւ ուղեցոյց ոյժ, որպիսին են Քրիստոսի պատուէրները, եկեղեցական աւանդութիւնը, յիշատակարաններ եւ ժողովածուներ, որոնց մէջ պատկերանում է եկեղեցու իրաւունքը իւր սահմաններով:

Եկեղեցական իրաւունքը, յենուած զանազան տեսակէտների վրայ, մի քանի տեսակ բաժանմունք ունի: Բովանդակութեան եւ հեղինակութեան կողմից բաժանւում է՝ 1) Աստուածայինի, 2) Առաքելականի եւ 3) Եկեղեցականի: Ծաւալի կողմից՝ ընդհանուրի՝ բոլոր եկեղեցիներին պատկանող, եւ մասնաւորի՝ ինքնավար եկեղեցիներին յատուկ: Ռուս Յովհաննէս վարդապետը եւ ուսուցչապետ Սոկոլովը բաժանում են ըստ նշանակութեան եւ հեղինակութեան՝ 1) Հիմնականի կամ կանոնիականի՝ ընդհանուր բոլոր եկեղեցիների համար, 2) պատմականի, որոնք անցեալի յիշատակարաններ են եւ պատմական նշանակութիւն ունին եւ 3) գործնական աղբիւրների, որոնք պատկերացնում են գործադրող իրաւունքը:

Մեզ՝ հայոց համար յարմար է բաժանել մեր եկեղեցական իրաւունքի աղբիւրները երեքի, այն է՝ ընդհանուրի, մասնաւորի կամ ազգայինի եւ պետականի:

1) Ընդհանուր ասելով հասկանում ենք այն աղբիւրները, որոնք ընդունում է մեր եկեղեցին, նոյնպէս եւ օտար եկեղեցիները: Այսպէս են Սբ. Գիրքը, Աւանդութիւնը, Առաքելական կանոնները, 3 Տիեզերական ժողովները, 6 Տեղական ժողովները, սբ. հարց կանոնները:

2) Ազգային կամ մասնաւոր ասելով հասկանում ենք այն աղբիւրները, որոնք զուտ ազգային են, հայկական հողի վրայ սահմանուած. այն է՝ հայոց եկեղեցական ժողովները, հայոց սբ. հարց կանոնները, կաթողիկոսական կարգադրութիւնները եւ զանազան յիշատակարաններ (ժողովածուներ):

3) Պետական աղբիւրները նրանք են, որոնք սահմանուած են տիրապետող պետութեան միջամտութեամբ եւ հաստատութեամբ, այն

¹ Հայոց եկեղեցական իրավունքի հուշարձանների մասին տես նաև Ա. Բոգոյան, Հայոց կանոնագրքի ծնագործման սկզբնական փուլը. - Աստվածաշնչային Հայաստան, Եր. 2005, էջ 265-271; Ա. Բոգոյան, Հայ միջնադարյան իրավունքի պատմության հուշարձանները. - «Էքմիածին», 2006, է-Ը, էջ 90-108:

է՝ յունահռոմէական, ռուսաց, տաճկաց եւ պարսից հաստատած սահմանադրութիւնները եւ օրէնքները:

Ա. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐ

1) ՍՈՒՐԲ ԳԻՐԷ

Սուրբ Գիրքը բոլոր դաւանութիւնների համար կազմում է գլխաւոր եւ հիմնական աղբիւր: Սուրբ Գիրքը տալիս է եկեղեցիներին ի հրահանգութիւն ոչ կեանքի մանր երեւոյթները սահմանի տակ դնող կանոններ, այլեւայլ ժողովածուների նման, հապա բարոյականութեան ընդհանուր դադափարներ, ընդհանուր դաւանաբանական վարդապետութիւն, որոնք ուղեցոյց եւ առաջնորդ են հանդիսանում՝ քրիստոնեաներին տանելու այն ճանապարհով, որ միակն է կեանքի մէջ կրօնական բարոյականութեան կատարելութեան եւ նպատակներին հասցնելու համար: Ահա այս մտքով Աւետարանը տալիս է պատգամներ, պատուէրներ կեանքի ընդհանուր երեւոյթների վերաբերմամբ՝ ազդելով մարդու խղճի վրայ, պահանջելով կատարելու այս ու այն պատուէրը ո՛չ բռնի ուժով, այլ խղճի ազատ թելադրութեամբ: Սուրբ Գիրքը երկու մասով՝ Հին եւ Նոր, միեւնոյն համահաւասար լիազօրութիւնը չունի. Նոր ուխտը ընդունւում է իբրեւ դրական ոյժ ունեցող հեղինակութիւն, իսկ Հին ուխտը՝ աւելի պատմական եւ Քրիստոսի նոր կանոնները տալուց յետոյ՝ իբրեւ խրատական եւ ուղղիչ աղբիւր: Սբ. Իրենէոսն ասում է. «Քրիստոս չփոխեց օրէնքի բնական պատուիրանները, բայց հեռացրեց Հին ուխտի լուծը, որպէսզի մարդն ազատ եւ որդիական հաւատարմութեամբ Աստծուն ծառայի» (40 եր.)¹: Քիչ յետոյ կրկնում է. «Թլփատութիւնը եւ միւս ծէսերը չէին տալիս կատարեալ արդարութիւն եւ փոփոխուեցին Քրիստոսի ձեռքով, բայց տասնաբանեայ պատուիրանները մնացին իրենց ուժի մէջ»: Հին ուխտի ծէսերին չենթարկուելու լուծի վերացումը եղաւ առաքեալների ձեռքով Ա Առաքելական ժողովում, որտեղ առաքեալները միահամուռ վճռեցին Մովսիսական կարգերը պարտաւորական չդարձնել քրիստոնեաների համար. «Ոմանք իբրեւ ի մէջ խռովեցուցին զձեզ բանիւք

¹ Երևանի գրադարաններում անհնար է գտնել Ն. Մելիք-Թանգյանի կողմից հղված եկեղեցու սբ. հայրերի երկերի հղումները, որոնք ամենայն հավանականութեամբ քաղված են կամ այդ երկերի ռուսերեն թարգմանություններից կամ էլ, որն ավելի հաճախ է պատահում՝ մասնագիտական գրականությունից: Այդ պատճառով էլ չենք միջամտում նման կարգի հղումներին:

խախտել զանձինս ձեր՝ ասեն թլփատել եւ պահել զօրկեսս՝ որոց ոչ հրամայեցաք» (Գործք ԺԵ:25): Յովհաննէս վարդապետը (Օոսում պ. 3., III, 1, 26 եր.) ասում է. «Հին եկեղեցական իրաւունքը, որ ամփոփւում է Հին ուխտի ծիսակատարութիւնների կամ նուիրապետական, եկեղեցական-դատական կարգադրութիւնների մէջ, արդէն անցել է ամբողջ Հին Կտակարանի հետ եւ Նորի մէջ պարտաւորական ոյժ չունի, ինչպէս այդ հաստատուում է եւ առաքեալների ժողովում (Գործք. ԺԵ): Կան թէեւ Հին ուխտի օրէնքում մի քանի կարգադրութիւններ, որոնք քրիստոնէական եկեղեցին ընդունում է, ինչպէս, օրինակ, ազգակցութեան մասին (Ղեւտ. ԺԸ:6 եւլն), բայց դրանք արդէն մեծ ճշտութեամբ պարզուած են եկեղեցու կանոնների մէջ եւ հետեւապէս պէտք է յենուել այս կանոնների վրայ, քան թէ Հին ուխտի մեկնութեան»: Նոյնպիսի կարծիք եւ տիրապետում է կաթողիկէ կանոնականների մէջ:

Սուրբ Գրքի մէջ պարտաւորական, իրաւական կանոններ, կեանքի զանազան երեւոյթների մասին կարգադրութիւններ գտնում ենք հետեւեալ տեղերում: [1)] Յիսուս լիազօրութիւն է տալիս առաքեալներին գործելու եւ քարոզելու Իւր անունով ամէն տեղ. «Գնացէ՛ք այսուհետեւ, աշակերտեցէ՛ք զամենայն հեթանոս. մկրտեցէ՛ք զնոսա յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյ Սրբոյ: Ուսուցէ՛ք նոցա պահել զամենայն, զոր ինչ պատուիրեցի ձեզ» (Մատթ. ԻԸ:19-20): 2) Յիսուս նրանց կապելու եւ արձակելու իրաւունք է տալիս (Մատթ. ԺԸ:18): 3) Մկրտութեան խորհրդի սահմանումով պատուիրում է կատարել, «որ հաւատա՛յ եւ մկրտիցի՝ կեցցէ՛, եւ որ ո՛չն հաւատա՛յ՝ դատապարտեսցի՛» (Մարկ. ԺԶ 16): 4) Հաղորդութեան խորհուրդը սահմանեց. «Եւ առեալ հաց՝ զոհացաւ, երեկ եւ ետ նոցա եւ ասէ, այս է մարմին իմ, որ վասն բազմաց տուեալ, զա՛յս արասցի՛ք առ իմոյ յիշատակի...» (Ղուկ. ԻԲ:19): 5) Պսակի լուծման համար պատուիրեց. «Որ արձակէ զկին իւր եւ ո՛չ վասն պոռնկութեան եւ առնիցէ այլ՝ շնա՛յ, եւ որ զարձակեա՛լն առնէ՝ շնայ» (Մատթ. ԺԹ:9): 6) Երդման մասին. «Ամենեւին մի՛ երդնուլ, մի՛ յերկինս՝ զի աթո՛ռ է Աստուծոյ...» (Մատթ. Ե:34): 7) Դատաստանի համար. «Եթէ մեղիցէ քեզ եղբայր քո, ե՛րթ յանդիմանեա՛ զնա, յորժամ դո՛ւ եւ նա՛ միայն իցէք. եթէ լուիցէ քեզ, շահեցա՛ր զեղբայրն քո...» (Մատթ. ԺԸ:15): 8) Գերագոյն իշխանութեան հնազանդելու մասին. «Տո՛ւք զկայսերն՝ կայսեր եւ զԱստուծոյն՝ Աստուծոյ» (Մատթ. ԻԲ:21): 9) Ձեռնադրութեան մասին. «Ձեռնադրեցին նոցա ըստ եկեղեցւոյ երիցունս» (Գործք ԺԴ:22)¹:

¹ Այստեղ բնագրում հղվում է նաև Տիտ. Ա 5, որը իրականությամբ չի համապատասխանում:

Եպիսկոպոսների եւ սարկաւագների մասին (Ա Տիմ. Գ): 10) Ժողովրդականների տալիք տուրքի մասին (Ա Կոր. Թ:7-14): 11) Երէցներին դատելու դէպքում. «Զերիցուէ հարախօսութիւն՝ մի՛ ընդունիցիս, բայց եթէ երկուք՝ եւ երկուք վկայիւք» (Ա Տիմ. Ե:19): 12) Հիւանդներին իւղով օծելու մասին. «Հիւանդանայցէ որ ի ձէնջ՝ կոչեսցեն զերիցունս եկեղեցւոյն եւ արասցեն ի վերայ նորա աղօթս, օծցե՛ն իւղով յանուն Տեառն» (Յակ. Ե:14): 13) Կերակրի մէջ չգործածել յազած [զոհած. - խմբ.] միս (Ա Կոր. Ժ:25, 28): 14) խառն ամուսնութիւնների մասին (Ա Կոր. Է:12-17): 15) Յանցաւորների դատի մասին (Ա Տիմ. Ե:20):

Սուրբ Գրքի այս եւ նման պատուէրները, որոնք այլապէս կոչւում են Աստուածային իրաւունք, արդեօք ունի՞ն անփոփոխ ուժ, փոփոխութեան կամ աւելացումների ենթարկել կարելի՞ է, թէ՞ ոչ: Սուրբ Գրքի մասին խօսելիս ասուեց, որ նա տալիս է ընդհանուր բարոյական հիմքեր եւ ոչ փոփոխական կեանքի զանազան դէպքերի մասին կանոններ. կեանքի զանազան երեւոյթներն առաջացնում են նոր կարգեր, որոնց հետեւում են նոր կանոններ: Օրինակի համար, երբ Պօղոս առաքեալը տեսնում է, որ զանազան դէպքերի համար Յիսուսից մնացած կարգադրութիւն չունի, իսկոյն մի կանոն է սահմանում եւ աւելացնում, որ՝ Այդ իմ կարծիքն է եւ ո՛չ Տիրոջ հրամանը (Ա Կոր. Է:25): Եկեղեցու գործնականութեան մէջ մի քանի կարգադրութիւններ փոփոխութեան են ենթարկուել (Ա Տիմ. Գ:2)¹. առաքեալի պատուէրը եպիսկոպոսին՝ մի կնոջ այր լինելու համար ասուած, յետոյ բոլորովին փոխուեց, եւ կուսակրօնութիւնը մտաւ: Առաքեալների ժամանակուայ արած կարգերը տուրքերի ժողովելու, ընծայաբերութեան, հաղորդութեան, գոյքերի վաճառման եւ հասարակաց դարձնելու վերաբերմամբ բոլորովին փոխուեց, ամուսնալուծութեան սահմանի ընդարձակումը, հիւանդաց օծումը մեր մէջ չգործադրելը՝ դրանք թէեւ նախկին կարգից դուրս են, բայց բոլոր կանոնական անձանց՝ Վալտերի², Ֆիլիպպի, Շուլտէի, Յովհաննէս վարդապետի եւ Սոկրուլի կարծիքով այդ չէ նշանակում, թէ Սուրբ Գրքի ոյժը թուլացել է, կամ նրա նշանակութիւնը նսեմացել է. ամենեւին ոչ: Հապա բոլորը մեկնում են, որ աստուածային Յայտնութիւնը իրաւաբանական օրէնքների ժողովածու չէ, Քրիստոսի՝ իբրեւ երկրաւոր թագաւորի ձեռքով հրատարակած՝ իւր թագաւորութեան համար, հապա նա բովանդակում է ընդհանուր սկզբունքներ, որոնք եկեղեցին ընդունում է եւ պահպանում է իբրեւ

¹ Հղումը չի համապատասխանում բովանդակությանը:

² Գերմանացի կանոնագետ (1794-1879), հրատարակել է կանոնագիտության դասագիրքը (Walter F., Lehrbuch des Kirchenrechtes, Bonn, 1822):

հիմունքներ, որոնց հետ պիտի համակերպուի եկեղեցու կեանքի արտաքին կարգը եւ կազմութիւնը պատմական զարգացման ընթացքում, եւ որոնք նա կոչուած է մարմնացնելու իւր արտաքին հաստատութիւններում (տե՛ս Սոկոլով, 73 եր.):

Յովհաննէս վարդապետն ասում է. «Չպէտք է մոռանալ, որ Նոր ուխտի մէջ Առաքելական եկեղեցու տեսանելի գրութիւնը, որ պատկերացրած է Սուրբ Գրքում, շատ կողմերից արդէն չի համապատասխանում ուրիշ ժամանակների հանգամանքներին, որովհետեւ եկեղեցին իւր մէջ մի է, բայց մարդիկ եւ ժամանակները փոփոխուում են: Դրա համար, ոչ այն, ինչ որ առաքելների ժամանակ նշմարւում էր, կարելի է այժմ...» (Օոսոտ. 1. 27 եր.): Ֆիլիպպոսն ասում է. «Քրիստոս կարգեց հոգեւոր իշխանութիւն իւր եկեղեցու կառավարութեան համար եւ հիմնաւոր սկզբունքներ սահմանելով՝ տուաւ իւր թագաւորութեան այնպիսի կազմակերպութիւն, որ հաստատ է եւ անդրդուելի իւր հիմունքների մէջ» (տե՛ս Սոկոլով, 73 եր.): Սրանց եւ ուրիշ կանոնիկների բոլոր կարծիքները յանգում են այն կէտում, որ եկեղեցու գործնական կեանքի մէջ զանազան ժամանակներում եւ այլեւայլ հանգամանքների շնորհիւ մտած նոր եկեղեցական կանոնները սբ. հայրերի կողմից եթէ փոփոխութեան են ենթարկում հին կարգերը եւ սահմանադրութիւնները, անփոփոխ եւ անդրդուելի են պահում եկեղեցու հիմնական սկզբունքը՝ Քրիստոսի քարոզած վարդապետութիւնը եւ բարոյական գաղափարները:

Յայտնւում է եւ այսպիսի կարծիք, որ հաւատոյ դաւանանքը եւ Աստուածային իրաւունքը եկեղեցուց չեն ծագում, եկեղեցին նրանց համար աղբիւր է, այլ դրանք եկեղեցուն տրուած են հէնց սկզբից, դրանք անկախ են իրենց ծագմամբ, ուստի եւ անփոփոխ պիտի մնան իրենց էութեամբ: Եկեղեցին չի կարող կազմել այնպիսի դաւանանք, որը չկայ Յայտնութեան մէջ, չկայ Աստուածային իրաւունքի աղբիւրի մէջ:

Եկեղեցու գործունէութիւնն այդ կարծիքի վերաբերմամբ այսպէս պիտի յարատեւի. եկեղեցին, ընդունելով Աստուածային իրաւունքը իւր աղբիւրներից, խոստովանելով Աստուածային հեղինակութիւնը, պիտի պարզաբանի եւ բացատրի նրա նշանակութիւնը եւ իւր գործունէութեան մէջ մարմնացնի արտաքին հաստատութիւնների մէջ եւ յարմարեցնի կեանքի երեւոյթների հետ (տե՛ս Сокосов, 76 եր.): Այսպիսով, Աստուածային իրաւունքը եկեղեցական իրաւունք է դառնում ոչ իւր ծագմամբ, այլ իւր բովանդակութեան, բացատրման եւ գործադրման եղանակով, որը կատարւում է ընդհանուր եկեղեցու

համաձայնութեամբ: Ընդհանուր եկեղեցական կեանքն անփոփոխ, պնդացած ձեւեր չի ներկայացնում. նա մշտապէս կենդանի, գործունեայ լինելով՝ պէտք է իւր նոր երեւոյթները յարմարեցնի դաւանանքի սկզբունքների հետ:

Հիմա հարց է առաջանում՝ ո՞վ պէտք է երկու երեւոյթների մէջ հաշտութիւն եւ համաձայնութիւն կայացնի. արդեօք ամբողջ եկեղեցի՞ն, թէ՞ եկեղեցու մի մասը կամ եկեղեցու մի անդամը: Կամ, աւելի պարզ ասած, ո՞վ է եկեղեցու մէջ օրէնսդրական մարմինը եւ կարգաւորող ոյժը՝ Ազգային ժողովը, հոգեւորականութիւնը, թէ՞ եկեղեցու պետը: Այստեղ կանոնիկների կարծիքները տարբերւում են. Հռոմէական եկեղեցին ընդունում է պապի անսխալականութիւնը եւ նրա միակ հեղինակութիւնը՝ կառավարելու եկեղեցին ու կանոններ սահմանելու: Միւս եկեղեցիներն ընդունում էին միայն ընդհանուր եկեղեցական ժողովների հեղինակութիւնը: Հայերը ընդհանուր եկեղեցական ժողովների հեղինակութիւնն ընդունում էին միմիայն մինչեւ 450 թիւը, նրանց համար պարտաւորական ոյժ ունէին Նիկիայի, Պոլսի, Եփեսոսի Տիեզերական ժողովները: 450-ից առաջ էլ, յետոյ էլ այդպիսի հեղինակութիւն ունէր Հայոց համար միմիայն Հայոց Ազգային-եկեղեցական ժողովը¹, իսկ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսների կարգադրութիւնները, իբրեւ Օրինապահի եւ Աւանդապահի, ընդունւում էին միմիայն այն դէպքում, երբ յենւում էին Հայոց ժողովների եւ ժողովողական-աւանդական սովորութիւնների վրայ: Ռուսաց Սինոդը² հաստատումից յետոյ օրէնսդրական մարմնի հեղինակութիւն ստացաւ այդ նոր կազմակերպութիւնը եւ նախկին ժողովների դերը յանձն առաւ: Մեր մէջ մեր Սինոդն այդ նոյն ֆունկցիան չունի, որովհետեւ նրա իրաւասութիւնը տարածւում է միմիայն ռուսահայոց վրայ:

Բողոքական կանոնիկները³, սկզբունքով ընդունելով Աստուածային իրաւունքը, մերժում են եկեղեցու մէջ անսխալական մարմնի գոյութիւնը եկեղեցական իրաւունքը պարզաբանելու եւ վերականգնելու խնդրում: Սոկոլովը, զանազան մասնաւոր ծայրայեղ կարծիքները մի կողմ թողնելով, բերում է պահպանողական Ռիխտերի կարծիքը. «Թէ Նոր ուխտի մէջ Աստուածային կամքն արտայայտուել է որոշ կերպով

¹ Կարծում եմ Ազգային եկեղեցական ժողով հասկացությունը Ե դարի համար քիչ վաղ է, Հայոց եկեղեցու նվիրապետական կազմակերպության համկարագում նման կառույց տեսնելու համար:

² Սինոդը հայոց եկեղեցուն իրավական ուժ է ձեռք բերում միայն ԺԸ դարի վերջից: Ռուսական եկեղեցուն Սինոդի իշխանությունը կարգավորվել և նոր կարգավիճակ է ստացել Պետրոս Մեծի իշխանության շրջանում:

³ Նկատի ունի բողոքական եկեղեցու կանոնական իրավունքի մասնագետներին:

իրաւունքի նկատմամբ, այդ բանում համաձայն են Բողոքական եւ Կաթոլիկ եկեղեցիները: Բայց այդ տեսակ իրաւական որոշումների ծաւալը երկու եկեղեցին պարզաբանում են տարբեր կերպով: Կաթոլիկ եկեղեցին ընդունում է Սուրբ Հոգով ներշնչուած մարմնի գոյութիւնը, որն անսխալ կերպով մեկնում է Սուրբ Գիրքը: Այդ հիմամբ նա կարելի համարեց կապել Սուրբ Գրքի զանազան տեղերի հետ պատմական կարգով կազմուած շատ հաստատութիւններ՝ նայելով վերջիններիս վրայ իբրեւ աստուածային կամքի ճշմարիտ արտայայտութեան վրայ: Ուրիշ տեսակ է ընդունում Աւետարանական եկեղեցին: Նա չի ընդունում այդպիսի միջական մարմնի գոյութիւնը... չի ընդունում մասնաւորապէս, որ Սուրբ Գրքի մէջ հաստատուի եկեղեցական կազմակերպութիւն՝ որոշ, հաստատ եւ անփոփոխ ձեւով: Բայց նա վճռականապէս պնդում է, որ եկեղեցին իրեն թողնուած ազատութեամբ եկեղեցական մարմնի կազմակերպութիւնը եւ զարգացումը պիտի կատարի Սուրբ Գրքի ընդհանուր սկզբունքների հիման վրայ» (Сороков, 72-80 երես):

2) ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԱԲԱՆԴՈՒԹԻՒՆ

Ընդհանուր աղբիւրների երկրորդ մասն է եկեղեցու գործնական կեանքը, նրա աւանդութիւնները եւ սովորութիւնները: Քրիստոսի տուած աւանդի համաձայն՝ առաքեալները, ցրուելով աշխարհի չորս կողմերը, բերանացի սովորեցնում էին մարդկանց այն, ինչ որ լսել էին Յիսուսից եւ աչքով տեսել Նրա արածները: Գ-Դ դարու եկեղեցական պատմիչ Եւսեբիոսն¹ ասում է. «Մեր փրկութեան համար մենք իմացել ենք ո՛չ ուրիշ մէկից, այլ նրանցից, որոնց միջոցով հասել է մեզ Աւետարանը, որն այն ժամանակ նրանք քարոզում էին (բերանացի), ապա Աստուծոյ կամքով տուին մեզ գրով՝ իբրեւ մեր հաւատքի ապագայ հիմք եւ սիւն...»:

Այսպէս Մատթէոսը հրատարակեց հրէաների համար նրանց սեպհական լեզուով Աւետարանն այն ժամանակ, երբ Պետրոս եւ Պողոս Հռոմում աւետարանում էին եւ եկեղեցի հիմնում: Նրանց հեռանալուց յետոյ Մարկոսը՝ Պետրոսի աշակերտ-մեկնիչը, տուաւ մեզ գրաւոր, ինչ որ քարոզուած էր Պետրոսի բերնով: Եւ Ղուկասը՝ Պողոսի ընթացակիցը, գրքով արձանագրեց նրա քարոզած Աւետարանը: Ապա

¹ Նկատի ունի Եվսեբիոս Կեսարացուն: Հեղինակն օգտագործում է հավանաբար Եվսեբիոսի երկերի ռուսերէն մի թարգմանությունը:

Յովհաննէս՝ Տիրոջ լանջին ընկած աշակերտը, նոյնպէս հրատարակեց Աւետարանը իւր՝ Ասիայի Եփեսոսում եղած ժամանակ» (273 եր.):

Ուրեմն «Առաքելական աւանդութիւն» ասելով պիտի հասկանանք այն բոլոր քարոզութիւնները, խրատները, հրահանգները եւ կարգերը, որոնք առաքեալներն ասել են եւ սահմանել, բոլոր տեղերում իրենց յաջորդներին յանձնել՝ կատարելու իբրեւ աւանդուած կարգ, իբրեւ եկեղեցական սովորութիւն: Ահա այս աւանդութիւնն է եկեղեցական իրաւունքի գլխաւոր աղբիւրներից մէկը: Որպէսզի աւանդութիւնը եւ սովորութիւնը եկեղեցու գործնականութեան մէջ ունենայ պարտաւորական ոյժ, անհրաժեշտ է, որ աւանդութիւնը լինի Սուրբ Գրքի ոգուն համաձայն՝ մտած առաքեալներից եւ նրանց յաջորդող սուրբ հայրերից ու եկեղեցուց եւ որոշ ժամանակ եկեղեցու գործնականութեան մէջ տեւողութիւն ունեցած: Մեր եկեղեցու կարգ-կանոնի մեծ մասը հիմնուած է առաքեալներից եւ Լուսաւորչից մնացած աւանդութիւնների վրայ: Ներսէս Շնորհալու¹ եւ այլ հայրապետերի թղթերի մէջ միշտ երեւում են աւանդութիւններից քաղած վկայութիւններ Հայոց եկեղեցու ուղղափառութեան համար: Թէ որքան ահագին ոյժ է ունեցել աւանդութիւնը նախկին դարերի եկեղեցու գործնականութեան մէջ, այդ երեւում է թէ՛ առաքեալների, թէ՛ սուրբ հայրերի գրուածներից: Պողոս առաքեալը Տիմոթէոսին պատուիրում է պինդ պահել իւր տուած աւանդը. «Հաստատեալ եմ, թէ կարող է զաւանդն իմ պահել՝ յաւուրն յայն: Ունիցի՛ս օրինակ ողջամտութեան բանիցն, զորս յինչն լուար...: Զբարւոք աւանդն պահես՛ իր» (Բ Տիմ. Ա:12-14): «Գովեմ զձեզ, զի զամենայն ինչ յիշէ՛ք, եւ որպէս աւանդեցի ձեզ՝ զաւանդութիւնսն ունիցիք» (Ա Կոր. ԺԱ:2): «Այսուհետեւ, եղբարք, հաստատո՛ւն կացէք եւ պի՛նդ կալարուք զաւանդութիւնսն, զոր ուսարուք եթէ՛ բանիւ, և եթէ՛ թղթով մերով» (Բ Թես. Բ:14): Երկրորդ դարու պատմիչ Տերտուլիանոսը գրում է. «Եթէ մի որեւէ կանոն չի որոշուած գրով, բայց ամէն տեղ պահպանուած է, նշանակում է՝ նա հաստատուած է սովորութեամբ, հիմնուած աւանդութեան վրայ: Եթէ մէկը կասի, որ աւանդութեան համար էլ հարկաւոր է մի որեւէ գրաւոր վկայութիւն, այն ժամանակ մենք մեր կողմից ցոյց կտանք շատ կարգեր, որոնք առանց մի որեւէ գրութեան, լոկ աւանդութեան հեղինակութեան շնորհիւ եւ սովորութեան ուժով պահպանուած են: Այսպէս, սկսենք մկրտութիւնից. մօտենալով ջրին՝ մենք առաջ աւագի ձեռքով վկայում ենք, որ հրաժարւում ենք սատանայից եւ նրա չար զօրութիւնից, յետոյ երեք

¹ Ներսես Շնորհալին կաթողիկոսական գահին նստել է 1166-1173 թթ.:

անգամ ընկղմում ենք եւ աւագանից ելնելով՝ ճաշակում ենք մեղր ու կաթ, ապա ամբողջ եօթնեակը սովորական լուացումներ չենք կատարում: Հաղորդութեան խորհուրդն ընդունում ենք մինչեւ արեւծագը եւ ո՛չ այլապէս քան քահանայի ձեռքից: Հանգուցեալների համար ընծայաբերութիւն ենք անում եւ ամէն տարի հանդէս կատարում մարտիրոսների յիշատակին: Պատ չենք պահում կիւրակի օրը, նոյնպէս եւ ծունր չենք դնում նոյն օրը, խիստ զգուշանում ենք, որ Բաժակից կամ Հացից մի բան չընկնի գետնի վրայ: Բոլոր սովորական գործերի ժամանակ, տուն մտնելիս կամ դուրս գալիս, լուացուելիս, քնից վեր կենալիս եւ քնելու գնալիս, արեւը մայր մտնելիս եւ ծագելիս երեսներիս խաչ ենք անում: Եթէ այդ եւ ուրիշ շատ այդպիսի սահմանադրութիւնների համար կհարցնես գրաւոր օրէնք, չե՛ս գտնիլ: Այստեղ ունի իւր ոյժն աւանդութիւնը՝ իբրեւ հիմք, սովորութիւնը՝ իբրեւ հաստատութիւն, հաւատքը՝ իբրեւ պաշտպանութիւն» (տե՛ս Заповедей, Оѹсложненіахъ права православіи убогихъ, 29 եր.):

Աւանդութեան ոյժի մասին Բ դարու միւս հեղինակ Սր. Իրենէոսը Գ գլխում գրում է. «Նոյնպէս Եփեսոսի եկեղեցին, որը հիմնուած է Պօղոսի ձեռքով եւ իւր մէջ ունեցած է Յովհաննէսին մինչեւ Տրայիանոսի ժամանակները (մօտ 98 թ.), առաքելական աւանդութեան ճշմարիտ վկայ է»: «Ի՞նչ, եթէ առաքեալները թողած չլինէին մեզ գրութիւններ, մի՞թէ չպիտի հետեւէինք այն աւանդութեան կարգին, որ տրուել է նրանց, որոնց յանձնուել են եկեղեցիները» (278 երես): Երբ երկրորդ դարում շատ աղանդաւորներ առաջացան, զանազան թիւր մտքեր տարածեցին, միամիտներին իրենց կողմը ձգելու համար ասում էին, թէ իրենք առաքեալներից ծածուկ գրաւոր վկայութիւններ ունին յօգուտ իրենց աղանդական մտքերին, ահա դրանց համար գրում է Իրենէոսը ([†] 202) 275-277 երեսներում. «Բոլոր ճշմարտութիւն տեսնել ցանկացողները կարող են իւրաքանչիւր եկեղեցում իմանալ առաքեալների աւանդութիւնը՝ քարոզուած բոլոր աշխարհում, եւ մենք կարող ենք թուել այն եպիսկոպոսներին, որոնց առաքեալները նշանակել են եկեղեցիներում իրենց փոխանորդները մինչեւ մեզ, որոնք ոչինչ չէին սովորեցնում եւ ոչինչ չգիտէին այն բաներից, ինչ որ զառանցում են դրանք: Որովհետեւ եթէ առաքեալներն իմանային ծածուկ խորհուրդներ, որոնք յայտնում էին կատարեալներին առանձին եւ գաղտնի միւսներից, այն ժամանակ աւելի շուտ կհաղորդէին նրանց, որոնց իրենց յաջորդ էին թողնում եւ որոնց տալիս էին իրենց ուսուցչութեան տեղը, որովհետեւ նրանց կանոնաւոր գործաւարութիւնից պիտի մեծ օգուտ առաջանար, իսկ նրանց անկումից՝ մեծ դժբախտութիւն»: «Հռոմի եկեղեցին

դրեց կորնթացոց շատ տեղեակին թուղթ՝ յորդորելով նրանց դէպի խաղաղութիւն եւ վերականգնելով նրանց հաւատը՝ աւետելով առաքեալներից ստացած ոչ վաղ աւանդութիւնը»: «Այս կարգով եւ այս յաջորդութեամբ եկեղեցական աւանդութիւնը՝ ճշմարտութեան քարոզը, առաքեալներից հասել է մեզ: Եւ այդ ամենակատարեալ ապացոյցն է, որ միեւնոյն կենդանարար հաւատքը պահպանուել է եկեղեցում առաքեալներից մինչեւ այժմ եւ տուած է ճշմարիտ կերպով»:

Երբ Բ եւ Գ դարերում գրաւոր վկայութիւն չունենալով՝ Արեւելեան եւ Արեւմտեան եկեղեցիները, աւանդութեան վրայ հիմնուած, վիճում էին միմեանց հետ Զատիկը կատարելու ժամանակի մասին, մի կողմից Պողիկարպոսը, որը Յովհաննէս առաքեալի կարգած Զմիւռնիայի եպիսկոպոսն էր, եւ Պողիկրատը Զատիկը կատարում էին հրէաների հետ Նիսանի 14-ին՝ պնդելով, որ այդ կարգն աւանդ են ստացել Փիլիպպոս եւ Յովհաննէս առաքեալներից եւ այդ աւանդութեամբ էլ կգնան: Միւս կողմից Անիկիտ եւ Վիկտոր Հռոմի պապերը, յենուելով Պօղոս եւ Պետրոս առաքեալների աւանդութեան վրայ, պնդում էին, որ Զատիկը չպիտի կատարել հրէաների պէս շաբաթուայ մէջ, այլ հետագայ կիրակի օրը: Դրա համար եղան փոքրիկ ժողովներ Հռոմում, Գաղղիայում, Պաղեստինում, Փոքր Ասիայում, Օսրոենէում (Եդեսիայի կողմերում¹), եւ դժուարանում էին համաձայնութեան գալ: Վիկտոր պապը մինչեւ իսկ կամեցաւ նզովել ասիական եկեղեցիները, զրկել արեւմտեանների հաղորդակցութիւնից, բայց կշտամբանքների ենթարկուելով իւր կողմնակից եպիսկոպոսներից, որոնց մէջ էր եւ յայտնի Իրենէոսը, յետ կանգնեց իւր քայլից: Եւսեբիոսը բերում է Պողիկրատի թուղթը եւ պատմում. «Մենք տօնում ենք այդ օրն անսխալաբար՝ տի թուղթը եւ պատմում. «Մենք տօնում ենք այդ օրն անսխալաբար՝ ոչինչ աւելացնելով եւ պակասեցնելով: Ասիայում թաղուած են մեծ առաջնորդներ Փիլիպպոսը Հերապոլսում՝ իւր երկու կոյս աղջիկներով, երրորդ կոյս աղջիկը՝ Եփեսոսում, նոյնպէս Յիսուսի լանջին ընկած Յովհաննէս քահանան թաղուած է Եփեսոսում, նոյն տեղում է եւ Զմիւռնիայի Պողիկարպոս նահատակը: Բոլոր դրանք տօնում էին Զատիկը՝ ըստ Աւետարանի 14-րդ օրը (Նիսանի)՝ ոչ մի բանով յետ չմնալով հաւատքից, այլ միայն պահպանելով: Այսպէս վարուել է Պողիկարպոսը եւ ես՝ նուաստս, եւ նրանք տօնել են Զատիկն այն օրը, երբ ժողովուրդը թողել է խմոր հացը»: Ապա կցում է, որ բոլոր եպիսկոպոսները համաձայն են իւր հետ: Իրենէոսը, որը Լիոնի եպիսկոպոսն էր, լսելով Վիկտոր պապի նզովելու մտադրութիւնը, զրեց նրան յոր-

¹ Օսրոենեն Եդեսիա քաղաքի հին անվանումն է: Այդպես է կոչվում նաև այդ կենտրոնի շուրջ համախմբված բազմափոքրությունը, որը գոյատևել է Բ. ա. Ա - Բ. հ. Գ դարերում:

դորական նամակ, որ յետ կանգնի այդպիսի քայլից. «Անհամաձայնութիւն կայ, — գրում է Իրենէոսը, — ոչ միայն այդ օրուայ (այսինքն՝ Զատկի) համար, հապա եւ պաս պահելու ձեւի վերաբերմամբ. ոմանք կարծում են, որ պէտք է պահել մի օր, միւսները՝ երկու օր, եւ ուրիշները՝ շատ օր, ոմանք էլ իրենց օրը համարում են 40 գիշերուայ եւ ցերեկուայ ժամ: Պաս պահելու այս տարբերութիւնն սկսուել է ոչ մեր ժամանակը, հապա շատ առաջ՝ մեր նախնիքների ժամանակ, որոնք հաւանականօրէն շատ մեծ ճշտութեամբ չէին պահպանում եւ այդ մասնաւոր հասարակ սովորութիւնը տալիս էին իրենց սերունդներին: Բայց եւ այնպէս նրանք բոլորը խաղաղութեամբ էին պահում, մենք էլ ապրում ենք խաղաղ միմեանց հետ եւ պասի վերաբերմամբ եղած անհամաձայնութիւնը հաստատում է հաւատի ներդաշնակութիւնը: Բայց եւ այնպէս չնայելով այդ պահելուն՝ նրանք հաշտ էին վարում միւս եկեղեցիներից եկած եղբայրների հետ, որոնց մէջ ուրիշ սովորութիւն էր տիրում, որոնց համար այդ սովորութիւնը տարօրինակ պիտի թուար: Այդպիսի սովորութեան հետեւելուն համար ոչ ոք եւ ոչ երբեք չմերժուեց (հաղորդակցութիւնից): Երբ երանելի Պողիկարպոսն Անիկիտի ժամանակ եկաւ Հռոմ, նրանք երկուսն ուրիշ առարկաների վերաբերմամբ մի քիչ վիճեցին միմեանց հետ, յետոյ իսկոյն համաձայնեցին եւ դրա մասին վիճել չուզեցին, որովհետեւ ոչ Անիկիտը կարողացաւ Պողիկարպոսին համոզել չանել այն, ինչ որ նա միշտ կատարում էր՝ ապրելով Յովհաննէս եւ միւս առաքելայինների հետ, ոչ էլ Պողիկարպոսը կարողացաւ համոզել Անիկիտին անել իրենցը, որովհետեւ Անիկիտն ասում էր, որ նա պարտաւոր է պահպանել իրենց նախորդ քահանաների սովորութիւնները: Չնայելով գործերի այդ դրութեան՝ բայց եւ այնպէս նրանք գտնուում էին փոխադարձ յարաբերութեան մէջ»:

Բացի Զատկի վէճից՝ վէճ առաջացաւ եւ Ափրիկայի եկեղեցու եւ Հռոմի մէջ հերետիկոսների կրկնամկրտութեան մասին՝ եկեղեցուց հեռացուածներին ընդունելու ձեւի մէջ: Այդ վէճերի մէջ առաջնորդւում էին աւանդութիւններով: Այդ հակաճառութիւնները ցոյց են տալիս, որ եկեղեցիները, գտնուելով տարբեր տեղերում, տարբեր պայմաններին մէջ, կառավարուելով զանազան հայրերով, մտցնում էին իրենց մէջ, առաքելական աւանդութիւններին հետեւելով, ոչ նման կարգեր մէջ, առաքելական աւանդութիւններին հետեւելով, ոչ նման կարգեր եւ սովորութիւններ՝ աշխատելով միայն, որ ընդունած աւանդութեան հակառակ չգնան: Եթէ առաքելական աւանդութիւնները տարբեր էին, հայն ժամանակ նրանք կամ համաձայնում էին՝ զիջելով միմեանց, կամ անկախ էին վարում, միայն խաղաղութեամբ եւ հաշտ կերպով՝ համարելով, որ ձեւական տարբերութիւնները չեն վնասում դաւանաբա-

նական սկզբունքներին: Թէ մինչեւ Դ դարը եկեղեցիները կառավարւում էին աւանդութեամբ, չունէին գրաւոր ժողովածու կանոններ, այդ երեւում է թէ՛ Եւսեբիոսի (†340) վկայութիւնից եւ թէ՛ Բարսեղ Կեսարացու (370–378)՝ Իկոնիայի Ամփիլոքոս¹ եպիսկոպոսին գրած թղթերից: Այս թղթերի 91 եւ 92 յօդուածները վերաբերում են եկեղեցու ձէսերին, որոնք արմատացել էին եկեղեցու մէջ ո՛չ թէ գրաւոր վկայութեան ուժով, այլ աւանդութեամբ. «Որովհետեւ, — ասում է Բարսեղ Մեծը², — եթէ սկսենք մերժել անգիր սովորութիւններն իբրեւ մեծ ոյժ չունեցող, այն ժամանակ աննկատելի կերպով կվնասենք Աւետարանը իւր գլխաւոր մասերում...»: Յետոյ ասում է՝ ինչպէս եղի, արեւելքիւր դառնալ աղօթելը, Հաղորդութեան ձեւը եւ աղօթքները, մկրտութեան իւղի, ջրի օրհները, երեք անգամ ընկղմելը «ո՞ր գրաւոր խօսքն է սովորեցնում, ո՞չ ապաքէն գաղտնի եւ լռելեայն աւանդութիւն է»³: 92 յօդուածում գրում է. «Որովհետեւ շատ բան է մտել մեր մէջ անգիր, թող շատ բաների հետ էլ այդ ընդունենք... Եւ այսպէս, եթէ մենք, ինչպէս դատաստանի ժամանակ, գրաւոր ապացոյցներ չունենալով, ներկայացնում ենք մեր գործի օգտին շատ վկաներ, մի՞թէ այդ ձեւով արդարացնող վճիռ չենք ստանալ...» (տե՛ս *Κανονα ορθουα*, 348 երես):

Գրաւոր կանոնների բացակայութիւնը շատ դժուարացնում էր ընդհանուր եկեղեցում միանման կարգ պահել. քրիստոնեայ պետւորն հանուր եկեղեցում միանման կարգ պահել. քրիստոնեայ պետւորն թիւն չկար, կռապաշտ տէրութիւնների հալածանքներն արգելք էին լինում ընդհանուր եկեղեցական ժողովներ գումարել: Ուստի եւ եկեղեցիներն իրենց միութիւնը պահելու համար դիմում էին փոքրիկ տեղական ժողովների, որոնց վճիռները հաղորդում էին միմեանց շրջիկ այցելուների ձեռքով կամ սուրբ հայրերի զանազան թղթերը՝ այլեւայլ հարցերի պարզաբանութեան համար գրուած, միմեանց էին ուղարկում՝ ի տեղեկութիւն եւ ի զգուշութիւն: Այդպիսի փոքրիկ ժողովներ եղել են Հռոմում, Պաղեստինում, Փոքր Ասիայում, Եգիպտոսում, Կարթագենում: Սուրբ հայրերի գրուածներից մնացել են Դիոնիսիոս Աղէքսանդրացու⁴ թղթերը: Շրջիկ այցելուներ⁵, որ պտտում էր եւ իրենէոսի ժամանակակից Եգիպտոսը⁵, որ պտտում էր եւ առաքելական աւանդութիւններ ժողովելով՝ գրի էր անցնում: Այդ

¹ Բնագրում՝ Ամփիլոս:

² Բարսեղ Կեսարացին (329–379) եկեղեցական մատենագրութեանը հայտնի Կապադոկիայի դպրոցի հիմնադիրն է:

³ Ապրել է Գ դարում, գլխավորել է Ալեքսանդրիայի մեկնողական դպրոցը:

⁴ Բարսեղ Կեսարացու եղբայրն է, ապրել է 330–395 թթ.:

⁵ Բնագրում՝ Եղիգիպտոս:

եղանակով 5 գիրք կազմեց: Գրքերը, զժրախտաբար, մեզ չեն հասել: Եւսեբիոսը յիշում է եւ մի ուրիշ ժողովածուի մասին՝ «Առաքելական կարգադրութիւններ» վերնագրով (գիրք 3, գլ. 25, 57-59, գր. 7, գլ. 7), որն անվաւերական համարելով՝ կասկածաւորների շարքն է դասում:

Նշանակում է՝ ընդհանուր եկեղեցին եւ մեր նախալուսաւորչեան փոքրիկ ազգային եկեղեցին մինչեւ Գրիգոր Լուսաւորիչ՝ Դ դարը, կառավարուել են առաքելական եւ եկեղեցական աւանդութիւններով, չեն ունեցել վաւերական-պարտաւորական կանոններ եւ կարգադրութիւններ՝ գրաւոր ձեւով:

3) ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

Ընդհանուր աղբիւրների մէջ երրորդ տեղը բռնում են «Առաքելական» կոչուած կանոնները: «Առաքելական» կոչւում են, ըստ յունաց եւ ըստ Լատինաց եկեղեցու, այն 50 եւ 85 կանոնները, որոնք մտած են եղել Դիոնիսիոսի¹ եւ Աքոլաստիկոսի² կանոնների ժողովածուի մէջ, եւ որոնք Եօթներորդ Տիեզերական ժողովում՝ 787-ին, ընդունուել են իբրեւ եկեղեցական կանոններ: Հայոց մէջ «Առաքելական» անունով կան երկու կանոններ՝ թուով 34 եւ 85: 85-ը միւսնայն յունաց եւ Լատինաց ընդունածն է, իսկ 34-ը՝ միայն մեր եկեղեցու, գուցէ եւ Ասորաց եկեղեցու ընդունած: Ըստ Հ. Տաշեանի եւ Հայր Գաթրճեանի՝ այս 34-ը թարգմանութիւն է ասորերէնից: Եթէ ճիշտ է սրանց կարծիքը, այն ժամանակ մենք կունենանք երկու տեսակ՝ յունական եւ ասորական ծագմամբ կանոններ. յունական Առաքելական 85 կանոններն ընդունում են միւս եկեղեցիներն էլ, միայն Լատինաց մէջ այդ թիւը 50-ի է իջած, իսկ ասորական 34 կանոնը ընդունում է միայն մեր եկեղեցին, միւսները չեն ընդունում, թէեւ նրանց ժողովածուների մէջ էլ կան դրանց նման կանոններ: Երկու կանոններն էլ «Առաքելական» կոչւում են, բայց վաւերական չեն, այսինքն առաքելների ձեռքով գրուած չեն, հապա հետագայ դարերում են ժողովուած եւ առաքելների անունով հրատարակած: Այդպէս են ընդունում եւ միւս եկեղեցիները: Եօթներորդ Տիեզերական ժողովը, երբ ընդունեց 85 կանոնը, արձանագրեց, որ «սուրբ առաքելների անունով» արուած կանոնները եկեղեցին իբրեւ հրահանգներ կունենայ իւր գործնականութեան մէջ: Թէ Առաքելական կանոնները վաւերական չեն, հապա միայն նախկին երեք դարերի ըն-

¹ Դիոնիսիոս Աղեքսանդրացի:

² Հովհաննէս Գ. Աքոլաստիկոս, Կ. Պոլսի պատրիարք:

թացքում կազմուած եւ «առաքելական» անունով հրատարակուած են, այս ապացուցանելու համար կարելի է ասել. նախ՝

1) Եթէ առաքելները գրած լինէին այդ կանոնները, անպատճառ կկազմէին Սուրբ Գրքի մի մասը՝ առաքելոց թղթերի եւ գործերի շարունակութիւնը, եւ միշտ կկարդացուէին եկեղեցիներում:

2) Նախորդ յօդուածում տեսանք, որ Զատիկի տօնի վէճի պատճառով Վիկտոր պապն ուզում էր արեւելեան բոլոր եկեղեցիները նզովքի ենթարկել, այնինչ հակառակորդները վկայութիւն էին բերում առաքելական աւանդութիւնները եւ ոչ Առաքելական կանոնների 7-րդ յօդուածը, որը վճռականապէս արգելում է հրէաների հետ Զատիկ կատարել, եւ վերջապէս այդ կանոնները եթէ լինէին, մի՞թէ վէճ կարող էր առաջանալ:

3) II եւ III դարերում, երբ վէճ առաջացաւ կրկնակնունքի եւ հաւատուրացներին ընդունելու ձեւի մասին, թէ՛ տեղական Ափրիկայի եպիսկոպոսների մէջ եւ թէ՛ Հռոմի ու դրանց մէջ նրանք վկայութիւն էին բերում աւանդութիւնները եւ ոչ Առաքելական կանոնների 44, 47, 79, 80, 81 յօդուածները, որոնք որոշակի խնդիրը պարզում են: Մինչեւ անգամ երբ Հռոմի եպիսկոպոս Ստեփանը՝ իւր պաշտպանութեան համար վկայութիւն բերաւ ինչ-որ մի առաքելական կանոն, այն ժամանակ ասիացի եպիսկոպոսները մեղադրեցին նրան ստախոսութեան համար: Կեսարացի Փիրմիլիանոս եպիսկոպոսը գրում է Կիպրիանոսին. «Չկայ մի յիմար, որ հաւատայ, թէ այդպէս են աւանդել առաքելները: Բոլոր այդ անպարկեշտ եւ պժգալի աղանդները ծագել են յետոյ» (տե՛ս Դավաթեթ, Կ. Կ. 22 եր.):

4) III դարում վէճ առաջացաւ Երուսաղէմի եւ Աղէքսանդրիայի Դեմետրիոս² եպիսկոպոսների մէջ Որոգինէսի՝ քահանայ ձեռնադրելու խնդրի մասին: Աղէքսանդրիայի եպիսկոպոսն աւանդութեան հակառակ էր համարում իրեն ներքինիացնող մարդուն քահանայութեան աստիճան տալ, այնինչ Կեսարիայի եպիսկոպոսը ձեռնադրողի հետ միասին պնդում էին, որ Որոգինէսի առաքինի կեանքը, նրա՝ Աստծուն ծառայելու նպատակով այդպիսի քալը անելը չեն արգելում նրան քահանայ ձեռնադրել, եւ նրանցից ոչ ոք չի դիմում Առաքելական 22 եւ 20 կանոններին, որոնք խստիւ արգելում են ներքինիացնելը:

5) Նախորդ յօդուածում նախկին 4 դարերի հեղինակների գրուածների քաղուածներից երեւաց, որ նախանիկիական եկեղեցին ոչ մի

¹ Ստեփանոս Ա Հռոմի պապն ապրել է Գ դարի կեսերին:

² Ապրել են Գ դարի սկզբին:

4 - Ն. արք. Մկրտ-Թաւադյան

գրաւոր կանոն չունէր Առաքելական անունով. բոլորը կառավարուած էին առաքելական աւանդութիւններով:

6) Առաքելական կանոնների մէջ, որ յետոյ կտեսնենք, այնպիսի բարդ եկեղեցական կազմակերպութեան հետքեր են երեւում, որոնք առաքեալների ժամանակ ամենեւին գոյութիւն չունէին (7, 21, 24, 44, 47, 50, 81, 79, 85 եւն):

7) Դ դարու պատմիչ Եւսեբիոսը, որին բոլորն ընդունում են անխտիր կերպով իբրեւ պատկառելի եւ ճշմարտապատում եկեղեցական, իւր պատմութեան մէջ յիշում է այն բոլոր գրքերը, որոնք եկեղեցին վաւերական է ընդունում. «Կեղծերի մէջ պիտի ընդունել եւ «Գործք Պօղոսի» գիրքը եւ այն գիրքը, որ «Հովիւ» վերնագրով է, եւ «Պետրոսի յայտնութիւնը» եւ բացի դրանից՝ Բառնաբասի յայտնի թուղթը եւ այսպէս ասուած «Առաքելոց վարդապետութիւնը», եթէ կամենում ես, «Յովհաննու յայտնութիւնը», որը, ինչպէս ասացի, ոմանք ընդունում են, միւսները՝ մերժում»: Ուրեմն Եւսեբիոսի ժամանակ՝ մինչեւ 340 թիւը, «Կանոնք առաքելական» անունով վաւերական ժողովածու եկեղեցիներում ընդունուած չի եղել:

8) Եւսեբիոսը 178 երեսում, Կղեմէս Հռոմայեցու¹ վրայ խօսելով, ասում է. «Մի քանիսը մեր ժամանակ սկսեցին Կղեմէսին վերագրել եւ ուրիշ բազմախօս եւ երկար շարադրութիւններ, որոնք բովանդակում են իրենց մէջ Պետրոսի եւ ոմն Ապպիի խօսակցութիւնները, բայց դրանց մասին հենքը ոչինչ չեն յիշատակում, եւ դրանք մաքուր առաքելական ուղղափառութեան նշաններ չունեն: Այսպէս, բոլորի կողմից ընդունելութիւն գտած Կղեմայ թուղթն այժմ յայտնի է. յիշատակուած է դրա մասին Իգնատիոսի եւ Պողիկարպոսի թղթերի մէջ»:

Այս բոլոր փաստերի հիման վրայ երեք եկեղեցիներն ընդունում են, որ «Առաքելական» կոչուած կանոնները գրուած չեն առաքեալների ձեռքով, որ այդպիսի գրուածներ մինչեւ 340 թիւը թէեւ կային, բայց ոչ մի եկեղեցու կողմից վաւերական չէին ընդունուած, բայց եւ ընդդմին Առաքելական կանոններն ունին խոր աւանդական հնութիւն, ժողովուած են առաքելական աւանդութիւններից եւ նախկին երեք դարերի եկեղեցիների գործնականութիւնից: Այս տեսակէտով ընդհանուր եկեղեցին ընդունեց 787 թուին, իսկ մեր եկեղեցին՝ 447 թուին, ուրեմն Տիեզերական ժողովից 340 տարի առաջ, եւ այս փառաւոր փաստ է մեր եկեղեցու՝ ինքնուրոյնութեամբ առաջ գնալու ձգտման: Մինչեւ անգամ Ազաթանգեղոսի 491 երեսում [Թիֆլիսի 1883թ.] յիշատակութիւն ու-

¹ Ապրել է առաջին դարի վերջին:

նինք Առաքելական կանոնների մասին. «Նոյնպէս եւ ամենայն հարքն, որ առաջնորդեցան յառաքելական կանոնացն եւ յինքեանց անձանց բերին օրինակս վերջնոց»:

Մեր եկեղեցին Առաքելական կանոնները պաշտօնապէս ընդունեց Շահապիվանի մեծ ժողովում 447 թուին. «Եւ զայս ասացեալ քահանայապետիցն, եթէ Առաքելականն եւ Նիկիականն հաստատեալ կացցէ, որպէս եւ էն իսկ, եւ մեք հնազանդ եմք. բայց որ ինչ պիտոյ է ի լրութիւնս ի նոյն կանոնս եւ մանաւանդ ի մէջ տանս Թորգոմայ՝ հաստատեսցի» (տե՛ս Էջմիածնի գրադարանի մօտ 40 ձեռագրերը): Մխիթար Գօշը յիշում է. «Զի յառաջ յառաքելոցն եղաւ եւ ապա ի Նիկիա եւ յառաջ քան զնա այլք...» ([1880,]66 եր.): Առաքելական երկու կանոնները յիշում է եւ Գրիգոր Տաթեւացին, իսկ 1806-ին Դանիէլ կաթողիկոսը, Էջմիածնում Սինոդ հաստատելու խնդիրն արծարծելով, համոզում է միաբանութեան կազմել այդ բարձրագոյն ատեանը եւ ի վկայութիւն բերում է Առաքելական կանոնների 32 յօդուածը. «Ըստ որոյ որպէս եւ գրեալն է ի կանոնս Կղեմայ 32 ...» (տե՛ս Դիւան հայոց պատմ., Ա-Բ, 210 եր.): Այս կանոնը պատուիրում է, որ գլխաւոր եպիսկոպոսը գործերը պիտի վարի եպիսկոպոսների խորհրդով:

Իրաւաբանական տեսակէտից Առաքելական կանոնները կազմում են հաստատ աղբիւր մեր եկեղեցական իրաւունքի համար, որովհետեւ ընդունուել են Շահապիվանի ժողովում¹: Բայց խնդիրն այս է՝ ո՞ր Առաքելականը՝ յունական, թէ՞ ասորական, որովհետեւ այս մասին, նոյնպէս եւ կանոնների քանակի մասին ոչ մի տեղեկութիւն չունինք: Եւ որովհետեւ մեր ձեռագիր 40 կանոնագրքերում երկու տեսակ Առաքելական կանոնները միշտ միմեանց կից գրուած են, Յովհան Օձնեցու ժողովածուի մէջ մտած են, հետագայ սուրբ հարք «Առաքելական» ասելով երկուսն էլ հասկացել են, ուստի եւ մենք իրաւունք չունինք ոչ մի վճռական քայլ անելու դրանցից մէկնումէկը դուրս ձգելու առանց մի յարգելի փաստի: Ուստի եւ կանոնագրքերի հետեւողականութեամբ կարձանագրենք ասորական 34 եւ ապա յունական 85 Առաքելական կանոնները՝ բացատրութեամբ հանդերձ: Ասորական Առաքելական կանոնները մեր ձեռագրերում անուանում են «Վարդապետութիւնք առաքելոց» կամ ուղղակի «Կանոնք առաքելական»։ Յունական Առաքելական կանոնները մեր ձեռագրերում կոչւում են «Կանոնք առաքելականք ի ձեռն Կղեմայ» կամ ուղղակի «Երկրորդ

¹ Հեղինակը նկատի ունի այն փաստը, որ Շահապիվանի կանոնների նախաբանում հիշատակվում են Առաքելական կանոնները: Այնուամենայնիվ դեռևս պարզ չէ, թե եղարուն դրանք ինչ տեսք ունեին:

Առաքելական կանոնք» կամ «Կղեմայ»¹: «Երկրորդ» ասելով չպիտի հասկանանք, թե երկրորդական նշանակություն ունին. ո՛չ, հապա երկրորդ տեղումն են գրուած, ինչպէս, օրինակ, ձեռագրերում պատահում է՝ «Կանոնք Սահակայ», յետոյ՝ «Բ կանոնք Սահակայ», «Գ կանոնք Սահակայ»՝ բոլորն էլ Սր. Սահակին վերագրած:

Որպէսզի չչփոթենք երկու տեսակ Առաքելականները միմեանց հետ, «Վարդապետութիւնք առաքելոց» կամ որ նոյն է ասորական առաքելական 34 կանոնները կանուանենք «Ա առաքելական կանոններ»², իսկ յունական 85-ը՝ «Բ առաքելական կանոններ»: Նախքան այդ կանոնների արձանագրութեան անցնելը, համառօտ տեղեկութիւն տանք Ա առաքելական, Բ առաքելական կանոնների եւ այսպէս կոչուած «Առաքելական կարգադրութիւններ»-ի գրականութեան եւ նրանց պատճառով յարուցուած վէճերի մասին:

1) Ա առաքելական կանոնների ծագման եւ տեղի մասին ունենք հայերէն լեզուով մի լուրջ աշխատասիրութիւն, այն է՝ Հ. Տաշեանի «Վարդապետութիւն առաքելոց անվաւերական կանոնաց մատեան» (Վիեննա, 1896): Հետեւեալ տեղեկութիւնները քաղում ենք նրանից: Խօսելով ասորական 34 կանոնիս վրայ՝ ասում է. «Այս գիրքն է թարգմանութիւն ասորի անվաւերական մէկ գրութեան» (2 եր.), որ այս գրուածքի ասորական բնագիրը երեք անգամ լոյս է տեսել Եւրոպայում՝ լատիներէն, յունարէն եւ անգղիերէն, բայց շատ քիչ ծանօթ է եւրոպացիներին եւ հետազօտութեան չի ենթարկուած: Այդ թարգմանութիւնների մէջ ամենաընտիրը Կիւրլտոնենն է, որին շատ համեմատ է գալիս հայոց ձեռագիրը: Նրա կարծիքով այս գործը Ե դարու վերջերի հաւաքածու է: Հ. Տաշեան բերում է Հ. Գաթրճեանի ձեռագիր աշխատութիւնից հետեւալը «Վարդապետութիւն առաքելոց» կանոնների մասին.

1) Հայերէն թարգմանութիւնը տրուած է այն անձի ձեռքով, որը թարգմանել է եւ Լաբուրեան

2) Որ այս կանոնները գրուած են Ե դարի վերջին կէսին հայ կանոնների ժողովածուի մէջ շատ փոփոխութիւններով

3) Այս կանոնները ծառայել են Շահապիվանի ժողովի համար իբրեւ օրինակ

4) Շատերը յարաբերութիւն ունին շատ անվաւեր գրուածների հետ, ինչպէս է Լաբուրեան եւ այլն (17 եր.):

¹ Այս Կանոնախմբի գիտական հրատարակությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 67-100, 550-557:

² Այս Կանոնախմբի գիտական հրատարակությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 18-66, 541-549:

Ապա Հ. Տաշեանը համեմատում է մեր 34 կանոնն ասորականի հետ եւ հաստատում է, որ մերն ասորական մի անվաւեր գրուածքի թարգմանութիւն է, եւ իսկական բնագիրն ասորերէն է եւ ոչ յունարէն, ինչպէս այս գրուածքն առաջին անգամ յայտ անող եւրոպացի Լաբարդը ենթադրում է: 74 երեսից գրքի հեղինակն սկսում է համեմատել 34 կանոնը Անտիոքի, Նիկիայի, Լաւոդիկիայի եւ Բ առաքելական կանոնների հետ՝ ճշմելով ապացուցանել, որ ասորական կանոնները վերցրած են զանազան տեղական եւ Նիկիայի կանոններից, ուրեմն եւ գրուած են զանազան ժամանակներում, եւ երկրորդ՝ համեմատելով Շահապիվանի կանոնների հետ եւ նմանութիւն գտնելով՝ ցոյց տալ, որ Շահապիվանի ժողովը հետեւել է 34 կանոններին եւ ոչ յունական 85-ին, եւ դրանից հետեւցնել, որ Շահապիվանի ժողովի «Առաքելական կանոն» խօսքը վերաբերում է ասորականին եւ ոչ յունական 85-ին: Այս վերջին կէտին է յանգում եւ Գաթրճեանի եզրակացութիւնը:

Բայց երկուսը եւս, դժբախտաբար, փաստօրէն չեն կարողանում ապացուցանել իրենց ենթադրութիւնը, եւ, ըստ իս, գոնէ նրանց փաստերը քննելով՝ ընդհակառակն է դուրս գալիս, որ.

ա) Հ. Տաշեանի բերած օրինակները ցոյց են տալիս, թէ յունական 85-ը կարող են զանազան կանոնների համար աղբիւր համարուել, նոյնիսկ ասորականի համար

բ) Որ Շահապիվանի ժողովն աւելի ի նկատի է ունեցել յունական 85-ը, քան ասորական 34 կանոնները:

Ահա նրա փաստերը ([73-]74 եր.).

1) Անտիոքի ժողովի ԻԴ կանոնը ծառայում է իբրեւ աղբիւր ասորականի ժԹ (34) կանոնին եւ միւս կողմից նման է յունականի ԼԵ կանոնին:

Երբ այդ համեմատութիւնն անում ես, տեսնում ես, որ ասորական ժԹ (34)-ը բոլորովին նման է յունական ԼԵ-ին (ըստ մեր ձեռագրերի՝ ԼԲ, ԼԶ, ԼԷ, ԼԸ), եւ ասորականի աղբիւր ծառայած է յունականը եւ ոչ Անտիոքի ԻԴ կանոնը: Նոյնիսկ Հ. Տաշեանը, այդ նմանութիւնից ստիպուած, խոստովանում է. «Կը մնայ ընդունել, որ հայ խմբագիրն աւելցուցած է՝ առնելով նոյն յունական աղբիւրից» (75 եր.):

2) Համեմատելով ասորականի ԻԳ նիկիական Ե-ի, Անտիոքի Զ-ի հետ՝ ենթադրում է, որ Անտիոքի կանոնը պիտի լինի աղբիւր ասորականի եւ նիկիականի համար, այնինչ յունականի Լ կանոնը, խօսելով նոյն նիւթի վրայ, տալիս է աւելի պարզ, հակիրճ խօսքերով կարգադրութիւն, եւ աւելի կարելի է պնդել, որ յունականի Լ-ն եղել է ասորականի:

րականի աղբիւր, քան Անտիոքիւնը, քանի որ մինչեւ իսկ Անտիոքի ժողովը մեր վաւերական ժողովների շարքում չկայ էլ:

3) Համեմատում է ասորականի ժԲ կանոնը նիկիականի Բ-ի եւ յունականի 80 (74)-ի հետ՝ երեւի ցանկանալով աղբիւր համարել նիկիականը, բայց տեսնելով, որ Հեֆելէն Նիկիայի կանոնից աւելի հին է համարում յունական 80 (74) կանոնը, ստիպւում է ընդունել, որ յունական 80 (74)-ը «շատ դիւրաւ կրնայ ըլլալ «Վարդապետութիւն առաքելոց» կանոնիս աղբիւրը» (77 եր.):

4) Համեմատում է ասորականի ժԼ-ն Նիկիայի ժԷ (16)-ի, Լաւո-դիկիայի ժողովի 4 (5)-ի հետ եւ գտնում է, որ նիկիականի աղբիւրն ասորականն է, եւ ինչո՞ւ՝ չեմ հասկանում: Հապա համեմատեցէք յունականի 44 (42)-ի հետ եւ կտեսնէք, որ նիկիականը շատ նման է յունականին, իսկ Նիկիայի ժողովն ի նկատի ունեցել է յունական առաքելական կանոնները եւ նրանց համապատասխան կարգեր սահմանել. այնպէս որ ոչ մի հիմք չունինք ժխտելու, որ ասորականի աղբիւր եղել է յունական 44 (42) կանոնը: Հէնց նիկիականի յաջորդ 18 կանոնը մատնացոյց է անում «Առաքելոց կանոններ»-ի վրայ, իսկ «առաքելոց» ասելով Նիկիայի ժողովն ի նկատի ունէր միմիայն յունական 85 կանոնները: Ապա Հ. Տաշեան, նոյն անփաստ քննութիւնները շարունակելով, Կորինթի «Ունիմք եւ զկանոնական յաջորդեալ յառաքելոցն» պարբերութիւնն ընդունում է յօգուտ ասորականի համար ասուած. ինչո՞ւ՝ չեմ հասկանում: Որովհետեւ նրա կարծիքով գուցէ այդ ժամանակ յունականը դեռ խմբագրուած չէր, այնինչ երրորդ փաստի մէջ մի քիչ վերեւ ընդունեց, որ ասորականի ժԲ կանոնի աղբիւրը յունականի 80 (74)-ն է, եթէ յունականը խմբագրուած չէր, ինչպէ՞ս կարող էր ասորականի համար աղբիւր լինել: Վերջապէս բոլորովին սխալ ենթադրութիւն է, որ յունականները Ե դարում դեռ խմբագրուած չէին: Սրա մասին մի քիչ յետոյ:

Ապա հեղինակն անցնում է Շահապիւմանի կանոնների համեմատութեան՝ ցոյց տալ տքնելով, որ այս ժողովը լրացրել է միմիայն ասորական առաքելական կանոնները, իսկ յունականի մասին տեղեկութիւն էլ չի ունեցել:

Ահա նրա փաստերը.

1) Համեմատում է Շահապիւմանի ժԼ-ն ասորականի ժԼ-ի եւ ԻԳ կանոնների հետ, եւ զարմանալին այն է, որ շատ նմանութիւն է գտնում այնտեղ, քան Շահապիւմանի նոյն ժԼ-ի եւ յունականի Լ ու ԺԲ-ի մէջ: Զարմանալի է, որովհետեւ Շահապիւմանի ժԼ-ն շատ նման է յունականին, քան թէ ասորականին: Ցանկացողը թող համեմատի կանոնները,

եւ չեմ բերում բոլոր յօդուածները, որովհետեւ անտեղի կերպով կերկարի:

2) Նա ասում է, որ Շահ[ապիւման]ի ժԴ կանոնի մի մասն ազգակցութեան վերաբերեալ վերցրած է ասորականի ԼԳ-ից: Այս ենթադրութիւնը բոլորովին զարմանալի է, որովհետեւ նոյն ասորական ԼԳ կանոնում խօսելով ազգակցութեան մասին՝ կանոնադիրը մատնացոյց է անում առաքելական կանոնների վրայ, որ նշանակում է, թէ ասորական կանոններն իրենց ուղեցոյց ունեցել են յունական կանոնները: Ահա ասորականի խօսքերը ԼԳ կանոնի մէջ. «Նոյնպէս եւ սահմանեալ առաքելական կանոնաց...»:

3) Նա մեծ նմանութիւն է գտնում Շահապիւմանի ժԶ-ի եւ ասորականի ժԲ-ի մէջ, այնինչ Շահ[ապիւման]ի ժԶ-ն բոլորովին նման է յունական ԼԲ-ին: Մնացած փաստերն էլ հաստատուն բան չեն ներկայացնում:

Բերելով Հ. Տաշեանի փաստերը, մարդ գալիս է հակառակ՝ այսպիսի եզրակացութեան, որ Շահապիւմանի ժողովի կանոններին նայած, եթէ հետեւել են առաքելական կանոններին, գլխաւորապէս յունականն են ի նկատի առել, քան ասորականը: Ծիշտ է, կան դարձուածներ թէ՛ Շահապիւմանի եւ թէ՛ ասորականի մէջ, որոնք շատ նման են կամ մինչեւ անգամ նոյն են, օրինակ՝ «կանոնք եւ սահմանք» կամ «կարգեցին եւ եղին», բայց դրանք չեն ապացուցանում դեռեւս, որ Շահապիւմանը միմիայն ի նկատի է ունեցել ասորական կանոնները: Դարձուածքների նմանութիւնը կարող է առաջանալ մի անձի թարգմանութիւն եւ խմբագրութիւն լինելուց:

Յովհան Մանդակունուն վերագրած «Կանոն ապաշխարութեան»-ի առաջին յօդուածը մատնացոյց է անում «Առաքելական կանոններ»-ի վրայ: «Առաքելական» ասելով պիտի հասկանալ յունականը, որովհետեւ վերոյիշեալ կանոնը խօսում է անառակութեան վրայ, իսկ ասորականի մէջ այդպիսի կանոն չկայ: Գրիգոր Տաթեւացին եւ Մխիթար Այրիւմանեցին հէնց Տաշեանի բերած վկայութեամբ 2 տեսակ առաքելական ընդունելի կանոններ են յիշում: Մխիթար Գօշը 2 անգամ աւելի շատ քաղուածքներ է անում յունական, քան ասորական կանոններից: Վերջապէս, ինչպէս վերեւում յիշեցի, 1806-ին Դանիէլ կաթողիկոսը յենում է իւր կարգադրութեան մէջ յունական 32 յօդուածի վրայ: Վերջապէս եթէ մի քիչ հեռուն գնանք, կարող ենք պնդել, որ ասորական կանոններին մերոնք քիչ նշանակութիւն են տուել. բաւական է ապացոյց բերել այն, որ մեր դաւանաբանական վէճերի ժամանակ, երբ շօշափուում էին Պատարագի բաղարջ հացի, անապակ գինու, Ծննդեան

եւ Մկրտութեան տօնը միասին կատարելու խնդիրները, ոչ ոք մեր սուրբ Հայրերից՝ Ներսէս Բ¹, Ներսէս Շինող կաթողիկոսը², Օձնեցին³, Խաչիկը⁴, Շնորհալին⁵ եւ այլն, ամենեւին ոչ միայն մատնացոյց չեն արել ասորական կանոնների վրայ այդ կէտերի առթիւ, հապա եւ յիշատակութիւն էլ չեն արել, այնինչ այդպիսի կանոնների հեղինակութիւնը մեր հայրերի համար բաւական էր իբրեւ փաստ՝ ապացուցանելու, որ հայերն այդ ծէսերը կատարում են առաքելական, թէկուզ աւանդական կանոնների հիման վրայ: Յոյները չէին կարող մերժել՝ անվաւեր համարելով այդ կանոնները, քանի որ իրենք 787-ին ընդունեցին միւս առաքելական՝ նոյն վիճակ կրող կանոնները:

Վերոգրեալների հիման վրայ, հակառակ Հ. Տաշեանի եւ Գաթրճեանի, պնդելի է, որ Շահապիվանի վճիռը ժողովի նախաբանում եւ վերջաբանում, թէ «Առաքելականն եւ Նիկիականն հաստատեալ կացցէ», պէտք է վերաբերել 2 առաքելական կանոններին, աւելի շատ յուսական 85-ին, քան ասորական 34-ին:

2) Բ առաքելական, այսինքն՝ յունական կանոնների վերաբերութեամբ ռուսաց գրականութեան մէջ կայ մի հետախուզութիւն եւրոպական հեղինակների ռուսումնասիրութեամբ, այն է՝ «Лреченомъ и вѣдомомъ апоптолискѣхъ правѣхъ» Сиріанскаго (СНб. 1865 г.): Բացի դրանից՝ կարելի է տեղեկութիւններ քաղել եւ «Ономъ и. 3.» Ноама, «Іер. пр.» Сокколова եւլն:

Ե դարու վերջին Հռոմի կրօնաւոր Դիոնեսիոս Կրտսերը թարգմանեց յունարէնից լատիներէն Սալոնիկի եպիսկոպոս Ստեփանոսի համար եկեղեցական կանոններ, որոնց բովանդակութիւնը կազմում էր 4 տիեզերական եւ 6 տեղական ժողովների կանոնադրութիւնը եւ սկզբում զետեղուած ունէր 50 հատ առաքելական անուամբ կանոններ: VI դարում Հռոմի եպիսկոպոս Որմիզդէսը [Հորմիսդաս], չնայելով, որ անվաւեր հրատարակեց [հռչակեց] այդ կանոնները, բայց միւս պապերը եւ Հռոմի եկեղեցին սկսեցին զետեղել իրենց ժողովածուների մէջ, եւ 769 թուի Լատերանի ժողովում Ստեփանոս II պապի օրով Հռոմի եկեղեցին յայտարարեց. «Կղեմայ ձեռքով գրուած առաքելների կանոններ պիտի ընդունել միայն ոչ աւելի, քան 50, որոնք եւ Հռոմի սբ. եկեղեցին ընդունում է»:

¹ Ներսէս Բ Բագրևանդցի († 557):

² Ներսէս Գ Տայեցի († 661):

³ Հովհաննէս Գ Օձնեցի († 728):

⁴ Ամենայն հավանականութեամբ նկատի ունի Խաչիկ Ա Արշարուն ուն († 992):

⁵ Ներսէս Դ Շնորհալի (1166 - 1173):

VI դարում Անտիոքի քահանայ, ապա Պոլսոյ պատրիարք Յովհան Արթուստիկոսը կազմեց եկեղեցու կանոնների ժողովածու, որոնց մէջ զետեղուած էին առաքելական կանոններ՝ թուով 85՝ հին ձեռագրերից քաղած, որը Տրուլլի 787 թուի ժողովն ընդունեց եկեղեցական կանոնների մէջ՝ չյիշելով թուի մասին: Այդ որոշումից յետոյ Պոլսոյ Փոս պատրիարքը իւր կազմած կանոնագրքի յառաջաբանում կասկածաւոր համարեց այդ կանոնները: 870 թուին Ռեյմսի արքեպիսկոպոս Գինկմար չընդունեց այդ կանոններն իբրեւ առաքելական ծագումն ունեցող եւ Գաղղիայի եկեղեցական գրքի մէջ չմուծեց: Իսկ ԺԶ դարում, երբ կեղծ Իսիդորոսի ժողովածուն քննադատութեան ենթարկուեց, քննութեան տակ ընկան եւ առաքելոց կանոնները: Մի քանի եպիսկոպոսներ ընդունում էին իբրեւ նախանիկիական եկեղեցու հին կանոններ, որ կազմուած են եղել եպիսկոպոսների կամ տեղական փոքրիկ ժողովների միջոցով: Լուրջ քննութեան ենթարկուեց Դրեյի, Բիկկէլի, Հեֆելէի¹ ձեռքով:

Ռուս Յովհաննէս վարդապետը եւ մասնաւորապէս Ստրատելատովը² պաշտպան են կանոնների հնութեան, նրանց հեղինակութիւն ունենալուն: Վերջինիս կարծիքով եթէ բառացի մտքով այդ կանոններն առաքելական ծագումն չունին, գոնէ ընդհանուր առմամբ, էական կէտերում առաքելական են: Ըստ առաջինի՝ կանոնների ծագման ժամանակը համարելի է III դարը կամ IV, Ստրատելատովի կարծիքով Դ դարում միայն սկսւում է առարկութիւններ արուել այդ կանոնների վերաբերմամբ, որոնք գոյութիւն ունէին եկեղեցու գործնականութեան մէջ աւելի անգիր ձեւով, քան գրաւոր կերպով շատ վաղ ժամանակներից: Նիկիայի ժողովի կանոններում յիշուած «եկեղեցական կանոն», «կանոն», «առաքելական կանոն» խօսքերը վերաբերում են ուղղակի առաքելական կանոններին: Բացի Նիկիայի ժողովից՝ ե՛ւ միւս Տիեզերական ժողովները, ե՛ւ մասնաւորապէս Անտիոքի ժողովը մեծ յարգանքով ընդունում էին այդ կանոնների հեղինակութիւնը եւ նրանցից քաղուածքներ էին անում եւ նրանց հիման վրայ խնդիրներ վճռում: Հակառակ կարծիք յայտնողները՝ Դրեյը, Բիկկէլը, ընդունում են նոյնպէս, որ, ըստ բովանդակութեան, առաքելական կանոնները շատ խոր հնութիւն ունին եւ մասամբ մինչեւ իսկ առաքելական ծագումն ունին, բայց կազմութեան եւ խմբագրութեան կողմից նոյն հնութիւնը չեն ներկայացնում. յաւելուածներ ունին: Դրանք նախանիկիական դա-

¹ ԺԶ դարի նշանավոր կանոնագետ հեղինակներ:

² ԺԶ դարի նշանավոր ռուս կանոնագետներ:

րում եկեղեցում իբրեւ գրաւոր կանոններ չէին գործադրում եւ Նիկիայի ժողովի ականարկութիւնները՝ «եկեղեցական կանոն», «կանոն» խօսքերը, չեն վերաբերում առաքելական կանոններին, այլ նշանակում են ընդհանրապէս աւանդութիւն, առաքելական կարգադրութիւն, առաքելական թղթեր: Այնպէս որ, ըստ գրութեան ձեւի, աւելի Դ եւ Ե դարու խմբագրութեան են եւ մինչեւ անգամ 341-ի Անտիոքի ժողովի կանոններից վերցրած եւ մէջը մուծուած են, մի քանի կանոններ էլ՝ 28, 75, 77, Քաղկեդոնի կանոններից են քաղած: Ահա հակառակորդների կարծիքը: Դրեյի յայտնած կարծիքը՝ Քաղկեդոնի կանոններից վերցնելուն վերաբերմամբ, փաստօրէն չի հաստատուում, միւսներն ընդհակառակն են ապացուցանում, որ Քաղկեդոնի 451 թուի, Պոլսի 448 թուի, Եփեսոսի 431 թուի ժողովներում անհնազանդ եպիսկոպոսների դատաւարութեան համար երեք անգամ հրաւէր ուղարկելով կանչելը համարում էին եկեղեցական, նոյնիսկ աստուածային կանոնի հիմամբ, այսինքն՝ Առաքելական կանոնների 68 (74) պատուէրի համաձայն, որովհետեւ ուրիշ տեղ որոշակի կերպով այդ հարցի մասին վճռական ասուած կարգադրութիւն չկար:

Ուսուցչապետ Սոկոլովը, համադրելով Անտիոքի ժողովի եւ Առաքելական կանոնների յօդուածները, ուզում է ցոյց տալ Դրեյի սխալը, որ ոչ թէ Առաքելական կանոնները քաղուած են Անտիոքի ժողովի կանոններից, հապա, ընդհակառակը, Անտիոքի ժողովը քաղել է Առաքելական կանոններից՝ իբրեւ հեղինակաւոր աղբիւրից: Նոյնը պնդում է եւ Զաօզերսկին: Հեֆելէն այս խնդիրը համարում է անորոշ եւ վերջնական վճռից շատ հեռու: Սոկոլովը բոլոր դիտողութիւններից յետոյ անում է հետեւեալ եզրակացութիւնը, որ կանոնները չեն գրել առաքեալները, որին համաձայն են բոլորն անխտիր, որը եւ հաստատում է Տրուլլի VII ժողովը: Որ կանոններից շատերը Բ եւ Գ դարերու եկեղեցում գործածուած կանոններ են՝ առաքելական աւանդութեամբ մնացած, եւ կազմութեան նայած՝ ժողովուած են զանազան ժամանակամիջոցներում: Եւ որ Նիկիայի ժողովի մօտ ժամանակներում կար ժողովածու՝ մօտ այն ձեւին, որն այժմ ունինք: Սոկոլով, հակառակ Ստրատելատովի այն կարծիքին, որ այդ կանոնները, իբրեւ առաքելական ծագումն ունեցող հեղինակաւոր կանոններ, Սուրբ Գրքի ոյժ պիտի ունենան եւ անփոփոխ պիտի մնան, ասում է, թէ եկեղեցու գործնականութիւնը ցոյց է տալիս, որ եկեղեցական ժողովները փոփոխութեան ենթարկեցին Առաքելական կանոնների 5, 37 (35)-ը Տրուլլի ժողովում՝ այն ժողովում, որն Առաքելական կանոններն ընդունեց իբրեւ եկեղեցական կանոնադրութեան աղբիւր: 26 (24) կանոնը

փոխուեց Անկիւրիայում, 25 (23)-ը՝ Նէոկեսարիայի ժողովում, 85-րդ կանոնը վաւերական է համարում «Առաքելական կարգադրութիւններ» կոչուած 8 գրքով Կղեմէսի գրած սահմանադրութիւնը, այնինչ նոյն Տրուլլի ժողովը, այդ 8 գիրքը համարելով զանազան կասկածաւոր մարդկանց յաւելումներով ճոխացրած, անվաւեր հրատարակեց: Բայց որովհետեւ այդ փոփոխութիւններն անում են եկեղեցական ժողովները՝ հանգամանքների հետ յարմարելով, ի բարօրութիւն իրենց հօտին, չչեղուելով միմիայն Սուրբ Գրքի նախագծած շաւղից, ուստի եւ այդպիսի փոփոխութիւնները չեն նսեմացնում Առաքելական կանոնների հեղինակութիւնը, որի այդպիսի ոյժ ունենալն ընդունել է նոյն եկեղեցին:

Առաքելական կանոնների թիւը տարբեր է զանազան ձեռագրերում. յունականներում՝ 76, 81, 84, 85, լատինականում՝ 50, արաբականում՝ 30, եթովպականում՝ 38, իսկ հայոց ձեռագիր կանոնագրքերում՝ 85¹:

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Բացի Առաքելական կանոններից՝ հներում կար եւ մի ուրիշ ժողովածու, որ կոչուած էր «Առաքելական կարգադրութիւններ»՝ 8 գրքից բաղկացած: Այս կարգադրութիւնները մեր եկեղեցին վաւերականների շարքում չի ընդունում, միւս եկեղեցիները մերժեցին Տրուլլի ժողովում՝ համարելով արիօսական մտքերով եւ ձեւերով յաւելումներ ունեցող գրութեան: Բայց իբրեւ խրատական գիրք եւ նախկին 4 դարերի եկեղեցական կարգ-կանոնը պարունակող գիրք, համապատասխան Յուստին[ոս]ի, [Հ]երմ[աս]ի, Կղեմայ Աղէքսանդրացու գրութեաններին, շատ յարգի էր եւ հեղինակաւոր: Որովհետեւ «Առաքելական կարգադրութիւններ»-ը մեծ վիճաբանութեան տեղիք են տուել եկեղեցական գրականութեան մէջ, ուստի նախքան Առաքելական կանոններին անցնելը, ծանօթացնենք այդ խնդրի վերաբերմամբ արծարծուած մտքերի հետ: Ռուսաց գրականութեան մէջ կան մի քանի հետախուզութիւններ այս առարկայի վերաբերեալ.

1) Апостольские постановления. I. II. Казань, 1864 г., բնագրի թարգմանութիւն է առանձին գրքովով:

¹ Այս կանոնախմբի հայերէն խմբագրւելունը վերագրւում է Կղեմէսին: Բնագրի լավագույն հրատարակւելունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, աշխատ. Վ. Հակոբյանի, Եր. 1964, էջ 66-100, 550-557:

2) Апостольские постановления, տպուած «Правос. оѡбщ.» ամսագրի 1862 թ. համարում՝ Բլագորազուժով քահանայի գրած:

3) «Историческое обозрѣние источниковъ права православноѣ церкви» П. Заозерскаго, Москва, 1891г.:

Առաքելական կանոնների 85-րդ յօդուածում կանոնական գրքերի շարքում զետեղուած է եւ «Կարգադրութիւններ՝ շարադրուած 8 գրքի մէջ Կղեմայ ձեռքով»: Այս յիշատակարանը յայտնի եղաւ Դ դարու սկզբից: Եւսեբիոսը վկայում է (Գ գր., 25 գլ., 57-59, է-7 գլ.), թէ կայ «այսպէս կոչուած» «Առաքելական կարգադրութիւններ», որը «կասկածաւոր» է: Սբ. Աթանասը թէեւ համարում է ոչ կանոնական, բայց նկատում է, որ սուրբ հարք խորհուրդ են տալիս կարգալ Հերմասի գրքի հետ: Նոյնպիսի վկայութիւն էլ տալիս է Սբ. Եպիփանը: Զ դարում յիշատակում են [«]Առ[աքելական] կարգ[ադրութիւններ]»-ը, նոյնպէս եւ է դարում յիշում է Մաքսիմ[ոս] Խոստովանողը, Թ. դարում էլ՝ Փոտ պատրիարքը: Բիկկէլի կարծիքով այդ 8 գիրքը պիտի գրուած լինեն Արեւելքում, Պաղեստինում կամ Ասորիքում ասորոց լեզուով, որը մեծ վարկ ունենալուն պատճառով զանազան մասերով մուծուել է Աղէքսանդրիայի եկեղեցու կանոնագրքի, Աքուլաստիկոսի ժողովածուի մէջ: Տրուլլի ժողովից յետոյ ժողովածուներից հանուեց եւ նորերի մէջ չմտաւ: Ընդհանուր կարծիքով եկեղեցու իրաւունքի տեսակէտից սա ունի շատ կարեւոր նշանակութիւն՝ իբրեւ պատկեր հին եկեղեցու կարգ-կանոնի: Ահա՛ այդ 8 գրքի համառօտ բովանդակութիւնը:

Ա գիրքը տասը գլխից է բաղկացած. խօսում է աշխարհականների, նրանց վարք ու բարքի, մշտապէս աշխատելու եւ Սբ. Գրքի ընթերցանութեամբ պարապելու մասին, մարդ ու կնոջ փոխադարձ սիրոյ եւ կնոջ բարեբարոյ կեանք վարելու մասին:

Բ գիրքը 63 գլխից է բաղկացած. խօսում է եպիսկոպոսների, քահանաների, սարկաւագների, սարկաւագուհիների, գրակարգացների, երգիչների, դռնապանների, այրիների, կոյսերի, որբերի մասին, առաւօտեան եւ երեկոյեան կարգալիք սաղմոսների (62 եւ 140-րդ սաղմոսների) եւ ազապի մասին: Հոգեւորականներին տալիք տուրքի համար ասում է. «Քահանաների մօտ դատարկ ձեռներով մի՛ երեւար, հապա միշտ մատուցիր բարեյօժար ընծաներ»: Աղօթատան համար ասում է. «Պիտի ունենայ երկայն՝ նաւի ձեւ, երկու խորաններով, մէջտեղը՝ եպիսկոպոսի աթոռը, կողքին՝ քահանաները նստած, սարկաւագները՝ սպիտակագոյն զգեստով կանգնած. աղօթատան երկրորդ մասում նստեն աշխարհականներ եւ կանայք առանձին: Մէջտեղում ամբիոնի վրայ բարձրանայ գրակարգացը եւ կարգայ Մովսէսի գրքերը, Յեսու,

Նաւեայ, Դատաւորներ, Թագաւորութիւնք, Եզրը, Նէէմին, Յովբ եւ Սողոմոն եւ 46 մարգարէութիւններ: Ընթերցումից յետոյ թող մի ուրիշը երգի Դաւթի երգերը, ժողովուրդը թող ձայնակցի վերջին խօսքերին: Յետոյ կարգան Գործք առաքելոց եւ Պօղոսի թուղթը, ապա քահանան կամ սարկաւագը՝ Աւետարանը: Աւետարանը կարգալիս բոլորը լուռ կանգնեն եւ լսեն: Ապա քահանայք խրատեն, յետոյ եպիսկոպոսը քարոզի: Դռնապանները-սարկաւագները՝ մարդկանց դռների մօտ, սարկաւագուհիները՝ կանանց դռների մօտ կանգնեն, ամէն մէկին իւր տեղը ցոյց տան, իւր տեղում չկանգնողը յանգիմանում է սարկաւագներից: Երիտասարդներն առանձին, հասակաւորներն առանձին նստեն կամ կանգնեն, փոքրերը բոլորից առաջ սարկաւագների հսկողութեան տակ լինեն, որ չծիծաղեն, հասակաւոր մեծ կանայք եւ կոյսերը բոլորից առաջ կանգնեն: Բոլորն աղօթքի կանգնեն, սարկաւագներից մէկը Հաղորդութիւնը բերի երկիւղածութեամբ ծառայելով, միւս սարկաւագները հսկեն, որ խորին լուռութիւն պահուի եւ ուշադիր լինեն, սարկաւագի բարբառելուց յետոյ համբուրուեն ի համբոյր սրբութեան՝ մարդիկ ջոկ, կանայք ջոկ: Ապա սարկաւագը քարոզ կարգայ եպիսկոպոսի, քահանայի... Թագաւորի, հիւանդի, ճանապարհորդի եւ բոլորի համար բարեմաղթութիւն անի. եպիսկոպոսը օրհնի: Ապա սկսուի զոհաբերութիւնը, բոլորը լուռ երկիւղածութեամբ կանգնեն, ջոկ-ջոկ բոլորը հաղորդուեն. այդ ժամանակ սարկաւագները դուռը կպահեն, որ անհաւատ չմտնի»: Բացի այս՝ խօսում է եկեղեցականների դատի մասին:

Գ գիրքը 20 գլխից է բաղկացած, խօսում է այրիների, մկրտութեան կարգի եւ ձեռնադրութեան մասին: Այրիները պիտի լինեն 60 տարեկան, մանկահասակները տանն իրենց կրթեն եւ երբ պատրաստ կզգան, մտնեն այրիների դասակարգը: Երկրորդ ամուսնութիւնը թոյլ է տալիս, երրորդը համարում է ոչ ողջախոհութիւն: Մկրտութիւն կատարելուց առաջ եպիսկոպոսն օծում է մկրտողի գլուխը իւղով, եւ Հոգին Սուրբ իջնում է: Նա կամ քահանան ասում է. «Յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ» եւն, եւ մկրտում է: Եթէ տղայ է, կնքահայրը սարկաւագն է լինում, եթէ կին՝ աղջիկ սարկաւագուհին: Յետոյ արդէն եպիսկոպոսն օծում է միւռոնով, ապա խօսում է մկրտուածին երկիւղածութեամբ պահելու մասին: Եպիսկոպոսին պիտի ձեռնադրեն երկու կամ երեք եպիսկոպոս, քահանային, սարկաւագին ձեռնադրում է մէկ եպիսկոպոս: Քահանան ձեռնադրել չի կարող, նա կաթող է զոհ անել, մկրտել եւ օրհնել ժողովուրդը:

Դ գիրքը բաղկացած է 14 գլխից, խօսում է սրբերի, կոյսերի մասին: Եպիսկոպոսները պիտի պահեն, խնամեն աղքատներին, որբերին, ժողո-

վուրդը պիտի ընծայաբերութիւն անի եւ դրանցով պահի աղքատներին: Եպիսկոպոսն անմաքուր մարդկանցից, գինեվաճառներից, անառակներից, վատ հարկահաններից, կեղեքիչներից, դահիճներից եւլն, եւլն չպիտի զոհաբերութիւն ընդունի: Ապա խօսում է ծառայի եւ տիրոջ, երախանների եւ ծնողների փոխադարձ յարաբերութեան մասին: Կոյսերին յորդորում է լինել պարկեշտ, աղօթող եւ օրինակ ուրիշներին:

Ե գիրքը բաղկացած է 20 գլխից, խօսում է նահատակների, տօնների եւ պատերի մասին:

Զ գիրքը բաղկացած է 30 գլխից, խօսում է աղանդների եւ հերձուածողների մասին, հոգեւորականների պսակի, Մովսէսի օրէնքի մասին, քրիստոնէութեան յարաբերութեան մասին դէպի հրէութիւնը եւ կռապաշտութիւնը:

Է գիրքը բաղկացած է 49 գլխից: Այստեղ կրկնում է այն, ինչ որ կար նախկին բոլոր գլուխների մէջ:

Ը գիրքը բաղկացած է 47 գլխից: Վերջին գլխում գետեղուած են 85 Առաքելական կանոնները: Այս գիրքը նշանաւոր է նրանով, որ բոլոր հայրերի եւ մասնագէտների կարծիքով բովանդակում է ամբողջ Պատարագի կարգը, ինչպէս գործադրւում էր 4 նախկին դարերի ընթացքում. սա մի պատարագամատոյց է: Որովհետեւ ձեռնադրութեան կարգը եւ Պատարագը շատ հետաքրքրական են, ուստի համառօտ փոխադրութեամբ կարձանագրեմ:

Առաջ խօսում է աստուածային շնորհքների բաշխման մասին, ապա անցնում է եպիսկոպոսի ձեռնադրութեան, պահանջում է, որ ընտրելի անձը լինի համեստ, հեզ, անբիծ եւ ժողովուրդի ընտրութեամբ. «Ով ամէն բանում անբիծ է, ընտրուած բոլոր ժողովուրդից, ամենալաւը. երբ նրան կհոչեն եւ կքաջալերեն, այն ժամանակ ժողովուրդը, կիրակի օրը ժողովուրդով, քահանաների եւ եղած եպիսկոպոսների ներկայութեամբ թող համաձայնութիւն տայ: Միւսներից ամենաաւագը թող հարցնի քահանաներին եւ ժողովուրդին՝ Սա՞ է այն անձը, որին խնդրում են ի գլխաւորութիւն» (տե՛ս Анос. покаяновления, 254 եր.): Երեք անգամ այդ հարցը կրկնում են, ապա ձեռքները դնում են ձեռնադրողի գլխին, յետոյ սարկաւագը քարոզում է. «Աղօթեցէ՛ք, երախայք (չմկրտուածներ)»: Բոլորն էլ աղօթում են «երախանների» համար, ձեռնադրողը օրհնում է դրանց:

Սարկ. - «Ելէ՛ք, երախայք», այսինքն՝ չմկրտուածներ (οχλαιστες):

Սարկ. - «Աղօթեցէ՛ք, այսահարներ, աղօթենք եւ մենք»: Զեռնադրողն աղօթում է նրանց համար:

Սարկ. - «Ելէ՛ք, այսահարներ»: Երևում են:

Սարկ. - «Աղօթեցէ՛ք, լուսաւորեա՛լք» (այսինքն՝ մկրտութեան արժանիներ): «Եւ մենք աղօթենք»՝ ձեռնադրողի աղօթքից եւ դրանց գնալուց յետոյ:

Սարկ. - «Աղօթեցէ՛ք, ապաշխարողներ, աղօթենք եւ մենք», ապա՝ «Աղօթեցէ՛ք, հաւատացեա՛լք»: Սրանից յետոյ սարկաւագը կարդում է քարոզ վասն եպիսկոպոսաց, քահանայից, սարկաւագաց, գրակարդացաց, երգչի, կուսից, այրեաց, սրբոց, ներքինեաց, ճանապարհորդաց, ընծայաբերից եւլն, եւլն: Եպիսկոպոսը երկու անգամ աղօթում է, ապա սարկաւագը՝ «Համբուրուեցէ՛ք», կղերը եպիսկոպոսին է համբուրում, մարդիկ եւ կանայք՝ առանձին: Իսկ մնացած սարկաւագները կարգ են պահում, երախաների վրայ հսկում, դռները պահում, որ անհաւատները չմտնեն:

Սարկ. - «Մի՛ ոք յերախայից, մի՛ ոք յանհաւատից, մի՛ ոք յունկնդրաց եւ մի՛ ոք յայլահաւատից...» ասելուց յետոյ բերում է զօհարանի շնորհքները եւ եպիսկոպոսին տալիս, քահանայք կանգնում են երկու կողմում, սարկաւագները քշոցով, որը լինում է բարակ կաշուց կամ սիրամարգի փետուրներից կամ քաթանից շինած, քշում են փոքրիկ կենդանիներին, որ չընկնեն Բաժակի մէջ, եւ աղօթում են: (Այս ձեւով էլ նկարագրում են Սբ. Յուստինոսը եւ Տատիանոսը): Երկու երկար աղօթքից յետոյ.

Եպիսկ. - «Խաղաղութիւն ամենեցուն»:

Ժ. Վրդ. - «Եւ ընդ հոգւոյդ քում»: Սարկաւագը քարոզ է կարդում:

Եպիսկ. - «Ի սրբութիւն սրբոց»:

Ժ. Վրդ. - «Միայն սուրբ, միայն Տէր, միայն Յիսուս Քրիստոս, ի փառս Հօր Աստուծոյ...»:

Ապա սկսում է հաղորդութիւնը. եպիսկոպոսն ասում է. «Զմարմին Յիսուսի տամ...»: Ընդունողը՝ ամէ՛ն: Սարկաւագը, Բաժակը բռնած, ասում է. «Արիւն Քրիստոսի, բաժակ կենաց...»: Խմողը՝ ամէ՛ն: Մնացած ժողովուրդականք 33 սաղմոս են ասում: Սաղմոսից եւ հաղորդութիւնից յետոյ գրում է. «Երբ կհաղորդուեն բոլոր մարդիկ եւ կանայք, սարկաւագները, վերցնելով մնացորդները, թող բերեն խորանը...»:

«Երթայք խաղաղութեամբ» ասելով՝ արձակում է ժողովուրդը:

Ապա խօսում է ձեռնադրութեան մասին: Եպիսկոպոսը ձեռնադրում է քահանայ, սարկաւագ՝ ձեռքը դնելով գլխին եւ աղօթելով: Սարկաւագուհիներին, գրակարդացին, կիսասարկաւագին աստիճան է տալիս ձեռք դնելով եւ աղօթելով: Խոստովանողի, կոյսերի, այրիների,

երզմանեցուցիչների վրայ ձեռք չի դնում. դրանք կամաւոր պաշտօն են: Եպիսկոպոսին պիտի ձեռնադրեն երկու կամ երեք եպիսկոպոս, այլապէս ձեռնադրողը եւ ձեռնադրուողը զրկուեն եպիսկոպոսութիւնից: Մկրտութեան ջուրը եւ իւղը օրհնի եպիսկոպոսը, բացակայութեան ժամանակ՝ քահանան: Երախայրիքը (նոր պտուղները) ստանան եպիսկոպոսը, քահանան եւ սարկաւազը, իսկ տասանորդը՝ կղերը, կոյսերը, այրիները, աղքատները: Հաղորդութեան մնացորդների 4 մասը ստանայ եպիսկոպոսը, 3 մասը՝ քահանան, 2 մասը՝ սարկաւազը, մնացածները՝ մէկ-մէկ մաս:

Եկեղեցու հաղորդակցութիւնից զրկել անառակին, պոռնկին, դերասանին, ողիմպիական եւ այլ խաղերում մասնակցողներին, զուարճութեան տեղերում խաղացողներին, սրինգ, ջութակ ածողներին, պարողներին եւլն, եւլն, եթէ միմիայն չեն հեռանալ իրենց սովորութիւններից: Զինուորին հեռացնել, եթէ բամբասելը, վիրաւորելը, ռոճիկով չբաւականանալը չի թողնիլ: Կախարդներին, աստղերի, թուերի եւ ձեռքերի վրայ հմայութիւն անողներին զրկել եկեղեցուց, եթէ չհեռանան իրենց պարապմունքներից: Քառասնօրեայ պասը եւ Զատիկի Աւագ շաբաթը պահել:

Առաւօտեան 62-րդ եւ երեկոյեան 140-րդ սաղմոսն ասելուց յետոյ սարկաւազը «Մի՛ ոք յերախայից...» քարոզելուց եւ 4 տեսակ ապաշխարողներին արձակելուց յետոյ հաւատացեալները կաղօթեն եւ եկեղեցուց կեննեն:

Դրեյը, քննելով այս 8 գիրքն իբրեւ գրականական երկ, հետեւեալ կարծիքն է յայտնում՝ ըստ ռուսաց հետախոյզների: Գրքի բաժանումները շատ անգամ անյաջող են, բովանդակութիւնը չի համապատասխանում վերնագրին, շատ անգամ անկապ կտորներ են մէջ սպրդուում, որն առիթ է տալիս կարծելու, որ շատ փոփոխութիւններ է կրել զանազան անձանց յաւելումներով: Գրքի քննութիւնից երեւում է, որ կազմուած է երեք առանձին հեղինակութիւնից. առաջին 6 գիրքը մի անձի գրուած է, 7-րդ գիրքը՝ երկրորդ անձի, 8-րդ գիրքը՝ երրորդ անձի:

Առաջին 6 գիրքը գրութեան ձեւի, ոճի, դասաւորութեան կողմից մի ամբողջութիւն են կազմում, անմասն 7 եւ 8 գրքերից: Գրուածքի տեղն Ասիան է, մասնաւորապէս՝ Ասորիքը:

«Առաքելական կարգադրութիւններ»-ի 8 գիրքը կազմուել են IV դարու երկրորդ կէսին, որոնց մէջ չի եղել 85 կանոնը, որը յետոյ պիտի մուծուած լինի: Դրեյի կարծիքը 8-րդ գրքի առանձին հեղինակութիւն լինելու մասին հաստատուեց վերջերումս ասորական, եթովպական եւ արաբական ժողովածուների հետ համեմատելիս: Աչքի ընկնող է ասոր-

րական խմբագրութիւնը, որը Փարիզի գրադարանի ձեռագրերում է եղել «Դիդասկալիա» վերնագրով, որ նշանակում է «Մեր Փրկչի սուրբ աշակերտների եւ 12 առաքեալների ուղղափառ վարդապետութիւնը»: Նա բաժանուած է 26 գլխի, որոնք իրենց բովանդակութեամբ համապատասխանում են առաջին 6 գրքի բովանդակութեան, թէեւ բնագիրը նոյն չէ. ասորականն աւելի համառօտ է: Բիկկելի կարծիքով ասորականի համառօտ լինելը, քան յունական ձեռագրի, եւ 7-րդ, 8-րդ գրքերի բացակայութիւնն առաջինի մէջ ցոյց են տալիս, որ յունարէնի վրայ վերջերում աւելացրած են 7 եւ 8 գրքերը, այսինքն՝ յունարէնի նախկին բնագիրը կազմում են եղել միայն առաջին 6 գիրքը, ինչպէս ասորականը: Ասորականը վերջանում է այսպէս. «Վերջ Դիդասկալիայի, այսինքն՝ սուրբ առաքեալների կարգադրութիւնների: Աղօթեցէ՛ք Աստծուն մեղաւոր մարդուս՝ այս գրողիս համար» (տե՛ս Заозерский, Исход. оооэ., 75 եր.):

Արաբական ձեռագրի վերնագիրն է «Վարդապետութիւն» կամ «Ուսմունք», ուրիշ ձեռագրում՝ «Ամենաբարձրեալ Աստուծոյ օգնութեամբ մենք գրում են Դիդասկալիա տուած Հայրերից 12 առաքեալների վարդապետութիւնը եւ Պողոս առաքեալի եւ Յակոբի Տեառնեղբօր, Երուսաղէմի եպիսկոպոսի»: Եթովպականի վերնագիրն է «Հայրերի վարդապետութիւնը. Դիդասկալիա»:

Դիդասկալիայի մասին տե՛ս Очерки из истории кодификации Восточной церкви: в «Чтениях оо. пооб. оуа. пророс.» 1881-1883 гг., Заозерского:

Բացի դրանից՝ կայ եւ մի հին ժողովածու այս վերնագրով՝ «Սուրբ առաքեալների կանոնները եւ Կղեմայ գրած կարգադրութիւնները»: Բիկկելը կարծում էր, որ առանձին ինքնուրոյն մի գիրք է դա, անկախ կերպով կազմուած, բայց համեմատութիւնից երեւաց, որ սա ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ առաջին 5 գրքի կոպիտ կերպարանափոխութիւնը: Սրա մասին տե՛ս А. Лебедев. Так называемые церковные каноны и их значение в вопросе о церк. должностях в древности. (Пруб. к творению св. от., ч. 40, 1887 г.):

Այս ժողովածուի մասին Սուրվեովն ասում է. «Թէ՛ Կղեմայ գրած կարգադրութիւնները եւ առաքեալների եկեղեցական կանոնները եւ թէ՛ 7-րդ գիրքը եթէ ոչ ամբողջութեամբ, հապա մի քանի մասերով «Վարդապետութեան» վերամշակումն են»:

7-րդ գիրքը բոլորովին տարբեր մարդու գրչի արդիւնք է, ոչ մի հետեւողական կապ չի ներկայացնում նախկին գլուխների հետ: Այդ գիրքն սկսւում է այնպէս, ինչպէս Ա գիրքը. կարգով խօսւում է այն

նիւթերի մասին, որոնք շարակարգուած են 6 զբոսերում՝ միայն այն տարբերութեամբ, որ տալիս է աղօթքների, Պատարագի արարողութեան համառօտ կարգը, մկրտութեան կարգը եւ հին եպիսկոպոսների անունների ցուցակը: Ունի փոքր նախաբան եւ վերջաբան, որը ցոյց է տալիս նրա անկախ երկ լինելը: Թէ 7-րդ դիւրքն անկախ հեղինակութիւն է, այդ երեւաց եւ վերջերումս գտնուած նոր յիշատակարանից, որ կազմում է 7-րդ դրքի նախատիպը: Այս նոր յիշատակարանի մասին կայ Սուրբեով քահանայի հետեւեալ հետախուզութիւնը. «*100. 05. 09. x. 1866* թուի համարում, այս վերնագրով՝ «*Несколько слов о древности и важности новооткрытого памятника Христиан. писемности*»: Այդ յօդուածից քաղում ենք հետեւեալը. 1875-ին Նիկոմիդիայի մետրոպոլիտ Փիլոթէոս Բրիեննիոս Երուսաղէմի գրադարանում գտաւ մի ձեռագիր ժողովածու՝ գրած ոմն Լէոնտիոսի ձեռքով 1056-ին: Մետրոպոլիտը ձեռագրի մի մասը հրատարակեց, իսկ ամբողջը իւր ծանօթութիւններով՝ 1883-ին՝ այս վերնագրով՝ «12 առաքելների վարդապետութիւնը»: Հարնակը¹, համեմատելով այս նոր յիշատակարանի 7-րդ դրքի հետ, այն եզրակացութեան է գալիս, որ նոր յիշատակարանը կազմում է 7-րդ դրքի նախատիպը: Հարնակը ենթադրում է, որ մի ասորական կամ Պաղեստինի եպիսկոպոս կիսարիոսականներից, յանդուգն խաբէութեամբ կամենալով յաղթել իւր հակառակորդ կուսակցութեան, հին առաքելական փաստագրերի վկայութեամբ վերցրել է «Առաք. կարգադրութիւններ»-ի վեց դիւրքը, փոփոխել է՝ փոփոխելով նոյնպէս Սբ. Իգնատիոս Աստուածազգեացի թուղթը՝ մտցնելով այնպիսի մտքեր, որոնք համապատասխան են կիսարիոսական կուսակցութեան քարոզներին: Ահա այդ միեւնոյն անձն է այս 7-րդ դրքի նախատիպի կեղծողը: Այդ կեղծութիւնները եղան պատճառ, որ Տրուլլի ժողովը չընդունեց «Առաք. կարգադրութիւններ»-ը կանոնականների շարքում: Սուրբեովի կարծիքով 7-րդ դրքի առաջին 32 գլուխն այդ հին գրութեան վերամշակումն է:

8-րդ դիւրքը բոլորովին տարբեր կազմութիւն ունի թէ՛ բովանդակութեան, թէ՛ ոճի, թէ՛ նիւթի կողմից: Ըստ Պիտրիի², յունական շատ ձեռագրերում կայ այս դրքի բովանդակութիւնը՝ քիչ տարբերութիւններով: Վիեննայի գրադարանում գտնուեց մի յունական ձեռագիր, որ մօտիկ նմանութիւն ունէր 8-րդ դրքի հետ: 1856 թ. արեւելագէտ Դը Լակարդ ներկայացրեց 2 եգիպտական ձեռագիր, որոնց մէջ կար 8-րդ

¹ ԺԹ դարի գերմանացի գիտնական:

² ԺԹ դարի կաթոլիկ կանոնագետ, բնագրերի հրատարակիչ:

դիւրքը: Առաջինը Մեմփիսի ձեռագիրն է, որը տպուեց 1848 թուին Լոնդոնում Գիտտեմի ձեռքով, միւսը՝ Թեբէի ձեռագիրը՝ 74 կանոններով: Մեմփիսիւնը բաժանուում է 7 դրքի, 7-րդ դիւրքը, որ է եւ 8-րդը, բովանդակում է 85 Առաքելական կանոնները, ունի նմանութիւն Վիեննայի ձեռագրի հետ: Սրանց մէջ Պատարագի արարողութիւնները, աղօթքներն աւելի համառօտ են, քան 8-րդ դրքի եւ Վիեննայի ձեռագրի մէջ: Ենթադրւում է, որ Կղեմայ վերագրած 8 դիւրքը (85-րդ կանոնի մէջ յիշածը) է այս եգիպտականը եւ ոչ նախկին կարծածը: «Գիրք» ասելով պիտի հասկանալ ոչ բառի բուն նշանակութեամբ, այլ իբրեւ բաժին, մասն, գլուխ կամ խօսք: Զօգեբսկու¹ կարծիքով 8-րդ դիւրքը բաժանուած է եղել 8 մասի, որի ութերորդ գլխում գետեղուած են եղել եւ 85 կանոնները, որոնք եւ պիտի լինեն Կղեմայ յիշած այն 8 դիւրքը եւ 85 կանոնները:

Մէջ է բերում եւ Դը Լակարդի նկատումը, որ մի ձեռագրում «գիրք» բառի փոխարէն գործածուած է եղել «խօսք», «բան» բառը եւ սրանց փոխարէն՝ «գիրք»: Բացի այդ՝ Կղեմայ վերագրած կարգադրութեան մէջ թէ եղել է Պատարագի կարգը, այդ մասին վկայում է Պոլսի պատրիարք Պրոկղը². «Շատ եպիսկոպոսներ եւ եկեղեցու ուսուցիչներ թողել են գրաւոր Պատարագներ: Ամենահին եւ ամենանշանաւորը գրանց մէջ են Սբ. Կղեմայ Պատարագը, որը տուել են նրան առաքելները, եւ Սբ. Յակոբի Պատարագը՝ Երուսաղէմի առաջին եպիսկոպոսի»: Այս վկայութիւնը եւ Դրեյի կարծիքը, որ 8-րդ դիւրքը «ամենահին օրինակ է քրիստոնէական Պատարագի», ծառայում են յօգուտ այն կարծիքին, որ Կղեմէսին յատկացրած առաքելական 8 դրքի բաժանած կարգադրութիւնները Կղեմէսի գրածը չեն. Կղեմէսի գրածը պիտի համարել 8-րդ դիւրքը, որի մէջ է եւ Կղեմայ Պատարագը՝ 8 մասի (դրքի, գլխի) բաժանած, որի մէջ է եւ 85 կանոնը:

Համառօտ կերպով տեղեկութիւն տալով Ա առաքելական, Բ առաքելական կանոնների եւ «Առաքելական կարգադրութիւններ»-ի վրայ՝ անցնենք Առաքելական կանոնների արձանագրութեան՝ իրենց բացատրութիւններով:

¹ ԺԹ դարի ռուս կանոնագետ:

² Ապրել է Ե դարի առաջին կեսին:

Ա – ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ 34 ԿԱՆՈՆՆԵՐ

Արք. Էջմիածնի գրադարանում եղած հետեւեալ համարներով ձեռագիր կանոնագրքերում՝ 52, 53, 90, 91, 86, 87, 88, 89, 245, 446, 447, 448, 449, 267, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 431, 739, 761, 736, 737, 749, 740, 741, 742, 746, 748, 743, 759, 745 եւլն (Այս համարները վերցրած է 1901-ին գոյութիւն ունեցող ցուցակներից)¹: Կան եկեղեցական կանոններ, բացի այն ձեռագրերից, որտեղ զետեղուած է Մխիթար Գօշի «Դատաստանագիրքը»: Այս կանոնագրքերում կան քիչ բացառութեամբ առաքելական երկու կանոնները, որոնք բացակայում են միայն այն կանոնագրքերում, որոնք կիսատ-թերատ են կամ համառօտած են: Մեծամասնութիւնն ունի այբբենական յօդուածացոյց: Բոլորը կարելի է ըստ արտագրութեան բաժանել 3 կարգի. ամէն մի խումբն արտագրութեան համար ունեցել է մի բնագիր: Մեծամասնութեան մէջ կայ կաթողիկոսների յաջորդական կարգը՝ Լուսաւորչից սկսած եւ հասցրած մինչեւ 997 թիւը, որ նշանակում է, թէ բնագիր օրինակները 997-ից առաջ են եղել²: 997-ից յետոյ կան յաւելումներ եւ փոփոխութիւններ եւ զանազան յիշատակարաններով, շատ անգամ մի ձեռագրում երկու յիշատակարաններ կան զանազան դարերի վերտառութեամբ: Մեծամասնութիւնը 1600-ից յետոյ են յիշատակարան ունեցած:

Ա առաքելական կանոններն սկսւում են յառաջաբանով եւ աւարտւում վերջաբանով, աւելի խրատական ձեւով գրուած հրահանգներ են, քան կանոններ եւ բոլորովին համապատասխան «Առաքելական կարգադրութիւններ»-ի բովանդակութեան, որ ասել է, թէ դրանք համառօտութիւն են «Առաք. կարգադրութիւններ»-ի: Սլաւոնական «Кормчая книга» կանոնագրքում կան այդպիսի բովանդակութեամբ 36 գլխով հրահանգներ՝ քաղած «Առաք. կարգադրութիւններ»-ից (տե՛ս Заповедей еванг. ел «Оном» Иоваина, I т.): Արաբական եւ եթովպական ձեռագրերում բացի բուն 80-85-ից՝ կան 30-աչափ այսպիսի կանոններ³:

Մերոնց յառաջաբանն այսպէս է: Վերնատանն առաքելները

ժողովուած սպասում էին Հոգւոյն Սրբոյ իջման. հրեղէն լեզուներով Աստուծոյ շնորհքներն ստանալուց յետոյ միաձայն որոշում են կարգեր եւ կանոններ, որոնց պիտի հետեւեն առաքելներն իրենց քարոզութեան միջոցին բոլոր երկրներում: Զետեղում է 34 կանոնը եւ վերջացնում պատմութեամբն այսպէս, որ առաքելները չըջեցին շատ տեղեր, յաջորդներ նշանակեցին, աթոռներ հաստատեցին Երուսաղէմում (Յակոբ), Եգիպտոսում (Մարկոս), Հնդկաստանում (Թովմաս), Անտիոքում (Սիմոն), Հռոմում (Սիմոն), Եփեսոսում (Յովհ. աւետ.), Նիկիայում (Անդրէաս), Բիւզանդիայում (Ղուկաս), Ուռհայում (Թադէոս), Պարսկաստանում (Աղղէ աշակ.): Կանոնները բոլորը գրուած են գրաբար: Իսկապէս ես պարտաւոր էի գրաբար բնագիրն արձանագրել, ապա թարգմանել եւ բացատրել, բայց որովհետեւ կանոնները չեն գրուած կանոնաւոր լեզուով, հակիրճ եւ պարզ, այլ աղաւաղուած, յաւելումներով, փոփոխութիւններով եւ զանազան գրչական երեսմիտ ու անճոռնի ներմուծումներով, որոնք, փոխանակ պարզելու, քառս են դարձնում գրութեամբը, շատ անգամ այնքան երկարացնում են, որ դարձնում են ճառ, ուստի եւ ստիպուած եղաւ բոլոր աղբիւրները թարգմանել աշխարհաբար, դուրս ձգել կրկնութիւնները, ճառերի անթիւ օրինակները եւ զետեղել կանոնի հակիրճ խօսքերով միտքը՝ ամենեւին չմեղանչելով կանոնի բովանդակութեան դէմ⁴: Կարճ եւ պարզ գրութեամբն ուղղակի թարգմանել եմ, երկարները՝ ամփոփել. այնպէս որ իրաւաբանական տեսակէտից մեղք չեմ գործում եւ չեմ էլ վնասում իրաւաբանական մտքին: Միեւնոյն ժամանակ զետեղում եմ գրաբար բնագիրը՝ մասնագէտների եւ այլ համեմատողների դիւրութեան համար⁵:

Գալով նրան, թէ 40-ից աւելի կանոնագրքերից որն եմ ի նկատի ունեցել միշտ եւ ձեռքի տակ, այդ մասին ասացի, որ 3 ձեռագիրը նախատիպ եմ համարել բոլորի համար, մնացածները՝ 3 խմբի բաժանած, նման են այդ երեքին: Այդ երեքից էլ մաքուր եւ պարզ գրուած են 761 համարը՝ Սինոդի մէջ եղածը³, 740-ը⁴, թէեւ թերի է,

¹ Այս պատճառով մենք ձեռնպահ ենք մնացել բերված առանձին կանոնների աշխարհաբար թարգմանությունները գիտական բնագրերի հետ համեմատելուց:

² Ներկայ հրատարակութեան մեջ գրաբար բնագրերը երբեմն համեմատված են Վազգեն Հակոբյանի կազմած «Կանոնագիրք հայոց»-ի (Ի. Ա. Բ, Եր. 1964, 1971) համահաւասար բնագրի հետ:

³ Արք. Էջմիածնի գրատան հին հավաքածուի թ. 761 ձեռագիրը համապատասխանում է ՄՄ-ի թ. 778 ձեռագրի հետ: Այն գրվել է Լվովում 1635 թ.: Այն Վ. Հակոբյանի բնագրային համեմատության մեջ կրում է «ո» տառանիշը:

⁴ Արք. Էջմիածնի գրատան հին հավաքածուի թ. 740 ձեռագիրը համապատասխանում է ՄՄ-ի թ. 783 ձեռագրի հետ, գրված 1590-1605 թթ.: Այն Վազգեն Հակոբյանի կազմած բնագրում օգտագործված «e» ձեռագիրն է:

¹ Էջմիածնի մատենադարանի «Կանոնագիրք Հայոց»-ի ձեռագրերի մասին տես Тир-панян, ук. соч.; «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ LIX-LXXIX:

² Հեղինակի նկատողությունը վերաբերում է այդ ձեռագրերում հանդիպող կաթողիկոսների գավազանագրքին, որի հեղինակն է համարվում Հովհաննես Դրասխանակերտցի կաթողիկոսը:

³ Ուսական «Кормчая книга»-ի գիտական վերջին հրատարակությունը պատրաստել է Բենեշեվիչը:

եւ 736-ը¹: Համեմատութեան ժամանակ ուշադրութիւն եմ դարձրել գլխաւորապէս մտքերի ճշտութեան վրայ, առանց մանրազնիւն ի նկատի առնելու նրանց ոչ էական տարբերութիւնները²:

1. Առաքեալները կարգեցին, որ աղօթք անելու եւ երկրպագութիւն տալու համար պէտք է դէպի արեւելք դառնալ³:

Այս նոյն կարգադրութիւնը տեսնում ենք եւ «Առաք. կարգադրութիւններ»-ի մէջ: Բարսեղ Մեծը, խօսելով 91 եւ 92 կանոններում աւանդութիւնների հեղինակութեան վրայ, իմիջիայլոց ասում է. «Որտե՞ղ է գրած, թէ աղօթելիս պիտի դէպի արեւելք դառնալ», եւ պատասխանում է. «Ո՛ր մի տեղ, այդ անում ենք աւանդական կարգով»: Այս աւանդական կարգը հիմք ընդունում է Քրիստոսի այն խօսքը, որ ասում է, թէ Որդի Մարդոյ պիտի գայ այնպէս, ինչպէս արեւելքից փայլակը փայլատակելով մինչեւ արեւմուտք է սփռում իւր փայլը:

2. Բոլոր կիրակի օրերը տօն լինի եւ պաշտօն կատարուի: Կիրակի օրերը կարդացուեն մարգարեական եւ առաքելական սուրբ գրքերը, եւ վերջում կարդացուի «գլուխ ամենեցուն» Աւետարանը, եւ Պատարագ մատուցանուի:
3. Չորեքշաբթի օրը պաս պահուի իբրեւ սուգի եւ մատնութեան օր:

«Առաք. կարգադրութիւններ»-ը նոյնպէս պատուիրում են պաս պահել այդ օրը՝ ի նշան սգոյ:

4. Ուրբաթ օրը պաս պահուի՝ իբրեւ սուգի եւ չարչարանաց օր:

Նոյնը պատուիրում են եւ «Առաք. կարգադրութիւններ»-ը:

5. Շաբաթ օրը տօն համարուի, պաշտօն կատարուի ամէն տեղ, մարտիրոսաց յիշատակը տօնուի, Պատարագ մատուցանուի, սաղմոս կարդացուի, որովհետեւ մեծ օրուայ նախընթաց օրն է:

¹ Ար. Էջմիածնի մատենադարանի ք. 736 մատյանը համապատասխանում է ՄՄ-ի ք. 449 մատյանի հետ, գրված 1759 թ. Աստրախանում: Այն Վազգեն Հակոբյանի օգտագործած «X» ձեռագիրն է:

² Ս. Տիգրանյանն այդ ձեռագրերից առաջինն իր դասակարգման մեջ ներառում է «C», երկրորդը՝ «A», երրորդը՝ «B» խմբում (տե՛ս Тигранян, Ук. соч., с. 30):

³ Այս կանոնախումբի լավագույն հրատարակությունը տե՛ս «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, Եր. 1964, էջ 18-66, 542-549:

Շաբաթ օրուայ տօնելն ունի երկու պատճառ. առաջինը, ինչպէս այս կանոնս է ասում, այն է, որ կիրակի մեծ օրուայ նախընթաց օրն է. ուրեմն շաբաթը տօնուում է ի պատիւ կիրակի օրուայ: Եւ երկրորդ, որ հրէաները, սովոր լինելով խստութեամբ պահել շաբաթ օրը, չէին կարող քրիստոնեայ դառնալուց յետոյ բոլորովին մոռացութեան տալ իրենց աւանդական սուրբ օրը: Այդ հիմամբ կիրակի օրից յետոյ շաբաթուայ օրերի մէջ երկրորդ պատուաւոր տեղը բռնում է շաբաթ օրը: Ռուսաց մէջ մինչեւ այսօր էլ շաբաթը կիրակի անող աղանդաւորներ կան. կոչւում են շաբաթականներ՝ սուբբոտնիկ, որոնք պաշտօնապէս կոչւում են «հրէութիւն անող» աղանդաւորներ:

6. Երեցներ եւ սարկաւագներ կարգուեն Սովսեսի եւ Ահարոնի օրինակով, տէրունական խորհուրդը, Պատարագը սրբութեամբ կատարեն, կիսասարկաւագները եկեղեցուն սպասաւորեն, այրեաց եւ վշտացեալներին տեսչութիւն անեն, ինչպէս դետացիք: Կաթողիկոսն էլ դէտ, գլուխ եւ օրէնսդիր լինի ժողովրդին, նրա խօսքը վերջնական լինի վիճելի խնդիրներում, ինչպէս Սովսեսին եւ Ահարոնին:

Նոր ուխտի մէջ եկեղեցական երեք դասակարգ է յիշատակւում՝ եպիսկոպոսական, քահանայական եւ սարկաւագների:

Քահանայ նշանակում է եկեղեցու աւագագոյն անդամ: Նա իրաւունք ունի՝ 1) կատարելու բոլոր խորհուրդները, 2) ուսուցանել եւ 3) կապել եւ արձակել: Նա իրաւունք չունի՝ 1) միւռոն օհնել, 2) եկեղեցի օծել եւ 3) ձեռնադրութիւն կատարել:

Սարկաւագներն առաքելական ձեռնադրութեամբ հաստատուեցին (Գործք 2:6, 8): Բոլոր սբ. հայրերի կարծիքով նրանք պատկանում են քահանայական դասակարգին: Սրանց պաշտօնն էր.

1) Ընդունել ժողովրդի ընծայաբերութիւնը եւ անուն-անուն յիշել քահանայի առաջ:

2) Քարոզ կարգալ եւ չորս տեսակ ապաշխարողներին աղօթելու եւ ելնելու ժամանակը ցոյց տալ:

3) Աւետարանը կարդալ:

4) Սեղանի վրայ դառնալ իրերի, սիրոյ երեկոյի կարգադրութիւնն անել:

5) Եկեղեցում կարգ պահել:

6) Եպիսկոպոսին եւ քահանային օգնել տնտեսապէս այրիներին, աղքատներին ապահովելու բոլոր գործերում:

Ներսէս Մեծի ժամանակ խաղը գլխաւոր կառավարիչ էր բոլոր կալուածներին:

Կիսասարկալազները յետոյ առաջացան՝ III, IV դարերում, երբ հարկ զգացուեց սարկալազների դժուարութիւնները բաժանել: Նրանք ուղղակի ծառայողներ են. մասնաւորապէս Պատարագի ժամանակ դռան կանգնած հսկում էին մտնողների, ապաշխարողների վրայ: Եւսեբիոս [գր.] 2, [գլ.] 43-ում բերում է Հռոմի եկեղեցականների դասակարգերը III դարում. «46 քահանայ, 7 սարկալազ, 7 կիսասարկալազ, 42 ջահընկալ եւ 52 երգմանեցուցիչ, երգիչ եւ դռնապան»:

Կիսասարկալազների մասին կար եւ «Առաք. կարգադրութիւններ»-ի մէջ: Կիսասարկալազները Պոլոթենիայով համարւում են սրբազնագործ եկեղեցական եւ վայելում են բարձր իրաւունքներ:

7. Ծննդեան եւ Յայտնութեան տօնը կատարուի յունուարի 6-ին մեծ փառքով եւ սաղմոսերգութեամբ ու հոգեւոր երգերով:

Հայոց, ինչպէս եւ արեւելեան աշխարհներում Ծննդեան եւ Մկրտութեան տօնը միասին էին կատարում յունուարի 6-ին՝ առաքելներից առնելով այդ կարգը: Արեւմտեան եկեղեցում հէնց սկզբից Ծնունդը տօնւում էր դեկտեմբերի 25-ին: Դ-Ե դարերում Արեւմտաքի սովորութիւնը մտաւ Արեւելք, սկսեցին արեւելցիք Ծնունդը տօնել 25-ին. հայերը հաւատարիմ մնացին նախնաւանդ սովորութեան եւ նորաձեւութիւնը մերժեցին: Դ դարու վերջին Ծնունդը 25-ին կատարելը դեռ չէր մտել Արեւելք. «Սուրբ Եփրեմ, որ 373-ին մեռաւ, ըստ այժմու սովորական կարծեաց, դեռ չգիտեր Ծննդեան Դեկ. 25-ին տօնը» (տե՛ս Տաշեան, Առ. վարդ. մատ., 68 եր.): Բար Սալիբի բերում է Ուռհայի եպիսկոպոս Յակոբ Եղեսացու (651 թ.) խօսքերը, թէ. «Արդարեւ ի կողմանս Արեւելից եւ Հիւսիսոյ մինչեւ ցժամանակս Արկադեայ արքայի եւ սբ. Յովհաննու ի վեցն Յունուար ամսոյ խմբէին զայս տօն, եւ կոչէին զայն տօն Ծննդեան կամ Յայտնութեան, որպէս յորջորջէ սուրբն Աստուածաբան ի ճառին Ծննդեան: Բայց ի կողմանս Հռոմայ եւ ամենայն Իտալիայ եւ ի Պաղեստին անդստին ի ժամանակաց առաքելոց մինչեւ յաւուրս մեր ի 25 Դեկտեմբերի կատարի տօն Ծննդեան. եւ զայս կարգ եւ սովորութիւն ճշգրտոյն ընկալան ամենայն Արեւելք եւ Հիւսիս, բայց միայն Հայք՝ թանձրամիտք եւ ծանրասիրտք, որ ոչ հաւանին ճշմարտութեան եւ մինչեւ ցայսօր ըստ հնոյ կարգի ի վեցն Յունուարի կատարեն զերկոսին տօնս» (նոյն տեղը, 69 եր.): Նոյն բանը Ծննդեան տօնի՝ Արեւելքի փոխադրուելուն համար հաստատում է նաեւ Ոսկեբերան «Ճառ ի Ծնունդն Յիսուսի Քրիստոսի»-ի մէջ (տե՛ս Շնորհալու կանոնները):

8. Քառասուն օր պաս պահուի եւ ապա տօնուի Ձատիկը՝ Յարութիւնը:

Հներում, մանաւանդ առաջին դարերում, պասը պահում էին զանազան տեսակ՝ ամէն մի աշխարհ՝ իւր մէջ մտած սովորութեամբ: Ոմանք՝ մէկ օր, ոմանք՝ երկու եւ աւելի, ուրիշներն էլ՝ 40 ժամ, ինչպէս վկայում է Սբ. Իրենէոս: Նրանք ծոմ էին կենում եւ միայն երեկոյեաններն ուտում, շատերը՝ երկու օրով: Աւագ շաբաթն անցնում էր խիստ ծոմապահութեամբ: Կամաց-կամաց շաբաթական պասը, որը Ձատիկից առաջ խստութեամբ պահւում էր, երկարացաւ, դարձաւ մի քանի շաբաթ. ոմանք պահում էին 7 շաբաթ շարունակ, ոմանք՝ 8, ուրիշներն էլ՝ 9 շաբաթ: Ոմանք շաբաթ եւ կիւրակի ուտում էին, ոմանք շաբաթն էին ուտում եւ կիւրակի պահում, ոմանք էլ միայն կիւրակի էին ուտում: Քառասնորդական պասն ընդունուած էր 40 օր պահել՝ երեւի հետեւելով Յիսուսի, Մովսէսի 40-օրեայ ծոմապահութեան, ինչպէս այս կանոնումս էլ յիշում է, բայց որովհետեւ ոմանք շաբաթն ու կիւրակին ուտում էին եւ 40 օրը դառնում էր 28 օր, դրա համար երկու շաբաթ էլ աւելի էին պահում, որ 40 օրը լրանայ: Շատերն Աւագ շաբաթը չէին կցում Քառասնորդականի հետ, Ափրիկայի եկեղեցին Աւագ հինգշաբթին պասի շարունակութիւն չէր համարում: Է դարում 6 ընդունուած շաբաթի վրայ աւելացրին մի շաբաթ՝ չարհարանաց շաբաթը, եւ դարձաւ 7 շաբաթ: Չարհարանաց շաբաթուայ մէջ շատերն Աւագ հինգշաբթի օրն էին թաթախում՝ իբրեւ յիշատակ Քրիստոսի երեկոյին, ոմանք էլ թաթախում էին ուրբաթ կամ շաբաթ օրը (տե՛ս *Λεόντιος, «Χρυσοστομ. διγλ. ὑμνησε»*, 1875 թ., 186 եր.):

9. Բոլոր գրքերի ընթերցումից յետոյ կարդացուի Աւետարանը, ժողովուրդը յոտնկայս լսի:

10. Ձատիկից յետոյ յիսներորդ օրը տօն կատարուի՝ ի յիշատակ Յիսուսի դէպի երկինք վերացման համբարձման:

11. Ձատիկից 40 օր յետոյ Վերացման տօնը կատարուի, Վերացման տօնից յետոյ էլի պահեն, եւ յիսներորդ օրը (այսինքն՝ Ձատիկից) էլի տօն կատարուի իբրեւ առաջին Ձատիկ, գառը մորթուի:

Այս երկու կանոնների մէջ անունների շփոթութիւն է երեւում: Հ. Տաշեան կարծում է, որ կանոնիս գրուելու ժամանակ երկու տօները դեռ դատուած չէին, այսինքն՝ Հոգեգալուստ եւ Համբարձում: 11 կանոնը նա համարում է յետոյ աւելացրած (47 եր.): Եւրոպացի Կիւրըտոնի կարծիքով կանոն գրողը երկու տօները շփոթել է միմեանց հետ:

Խնդիրն այս է, որ Համբարձման եւ Հոգեգալստեան տօները որոշուած էին եւ առանձին-առանձին կատարուած էին, բայց թէ ինչու անունները չփոխուած էին, դժուար է որոշ բան ասել:

12. Եկուոր կամ տեղացի մարդ, որը սուրբ եկեղեցու կարգերը, օրէնքները չի իմանում, եկեղեցում առաջնորդ չլինի: Պոռնիկ, ամառակ մարդկանց երեցութիւն, սարկաւագութիւն կամ ուրիշ սպասաւորութիւն չտրուի. եթէ Մովսէսը խորանի սպասաւորները քոկում էր, որքան եւս առաւել պիտի ընտրել նոր ուխտի համար:
13. Ինչպէս Աբրահամ, Մովսէս 8-օրեայ մանկան թլփատում էին Աստուծոյ հետ դրած ուխտը կատարելու համար, այնպէս էլ նորածին 8-օրեայ երախան պիտի մկրտութեամբ սուրբ աւագանի շնորհքը ստանայ եւ դառնայ քրիստոսագգեստ: Չմկրտուած նահատակներն իրենց արեամբ են փրկուում:
14. Հաւատքի մէջ երկմտող մարդիկ ձեռնադրութիւն չպիտի ստանան, որ յետոյ չարութեան խնոր չդառնան:
15. Ով սուտ երդուում է, սուտ վկայում է կամ գնում է կախարդների, հարցուկների, քաղեանների եւ վիուկների մօտ, հաւատում է ծնունդներին եւ աստեղագիտութեանց անաստուածների նման, այդպիսին իբրեւ անաստուած խափանուի քահանայութիւնից եւ եկեղեցում պաշտօն չկատարի, եթէ ժողովրդական է, մերժուի եկեղեցուց (տես Շահապիվանի ժողով):
16. Ով կսիրի հրեային եւ հեթանոսին եւ հաղորդակցութիւն կունենայ նրանց հետ, թող եկեղեցի չմտնի, հաւատացեալների հետ յարաբերութիւն չունենայ, միանգամայն հեռանայ նրանցից, որ դառնութեան արմատ չդառնայ:
17. Եթէ քրիստոնեայ դարձած հրեան եւ հեթանոսը նորից իրենց նախկին կրօնին դառնալուց յետոյ էլի յետ դառնան դէպի քրիստոնէութիւնը, այդպիսիներն ամենեւին չընդունուեն հաւատացեալների կողմից:
18. Ով փոխ կտայ եւ վաշխ ու տոկոսներով յետ կպահանջի, այդպիսին հաւատացեալներից մերժուի, եւ քահանան զրկուի քահանայագործութիւնից:

Տոկոս Համարում է 100 ուրբլու մի տարուայ բերած աւելորդ փողը, որ կոչւում է եւ շահ: Շահ հներում հաշււում էր 4, 5, 6, մինչեւ 12: Այժմ օրէնքով թոյլատրւում է մինչեւ 6 տոկոս, իսկ 6-12 տոկոսն իբրեւ փոքրագոյն չարիք թոյլատրւում է: 12-ից վեր առնուած փողը՝ շահը, կոչւում է վաշխ, առնողը՝ վաշխառու: Այս կանոնս, ինչպէս եւ «Առաք. կարգադրութիւններ»-ը, պահանջում է, որ ոչ միայն վաշխ չառնուի, հապա եւ տոկոս չառնուի, այլ միայն փոխ տուածը

յետ դարձնուի: Այստեղ կանոն գրողն իբրեւ օրինակ բերում է Մովսէսի պատուէրը եօթներորդ տարին մի անգամ՝ թողութեան տօնին, փոխերը յետ չստանալ:

19. Քահանայապետը կամ երեցը կամ եկեղեցու որեւէ առաջնորդն իրաւունք չունին առանց իրենց պաշտօնակիցների եկեղեցում որեւէ գործ կատարել, այլ բոլորի կամքով եւ միաբանութեամբ անեն ինչ որ կամենում են:

Եկեղեցու բոլոր գործերը միաձայն եւ ժողովով կառավարելու օրինակը տուին առաքեալներն իրենց առաջին ժողովով, որտեղ վճռեցին, որ քրիստոնեաներն ազատ են հրէական ծիսական սովորութիւնները կատարելուց: Առաքեալները, իբրեւ հասակն առած հրէաներ, լաւ գիտէին մովսիսական կարգերը եւ ժողովներով հասարակական խնդիրների վճռելու սովորութիւնը: Հրէայք, բացի նրանից, որ իւրաքանչիւր քաղաքում եւ շրջանում գործերը վարում էին, դատում էին ժողովների գումարմամբ կամ, աւելի լաւ ասած, ընտրուած մարդկանց ժողովով, այլեւ ունէին 72 հոգուց բաղկացած ժողով, որ իբրեւ բարձրագոյն դատարան վճռում էր ազգային հրէական բոլոր գործերը. այդ դատարանը կոչւում էր «սինեդրիոն»: Հրէայ քրիստոնեաների կարգը մտաւ շրջապատող օտարազգի քրիստոնեաների մէջ. սրանք սովորութիւն արին եկեղեցական գործերը որոշել, վճռել ժողովներով: Մեր եկեղեցին այս սկզբունքն ամենայն սրբութեամբ պահպանել է մինչեւ այսօր. ոչ միայն ընտրութիւնները, հապա եկեղեցու օրէնսդրութիւնը, կառավարութիւնը կատարւում են ոչ անհատի, հապա ժողովի ձեռքով:

20. Եթէ ընտրուած անձինքը լինեն անարատ, շահասիրութիւնից հեռու եւ եկեղեցու օրէնքներին ու կարգերին հմուտ, եթէ անարգներից իսկ լինեն, թող ընտրուեն եւ կարգուեն քահանաներ եւ գլխաւորներ:

«Անարգ» բառը կարելի է հասկանալ երկու կերպ՝ ըստ կացութեան եւ ըստ կեանքի: Ըստ կացութեան անարգ համարւում էին ստրուկները, որոնք, թէեւ արժանաւոր յատկութիւնների տէր մարդիկ, ըստ կացութեան եւ դասակարգի անարգ էին, նրանցից հոգեւորական դառնալ կարող էին միայն իրենց տէրերի թոյլտուութեամբ: Ըստ կեանքի անարգ համարւում էին նրանք, որոնք անառակ, վատշուէր, շռայլ կեանք էին վարում, որոնք մասնակցում էին կռապաշտական խաղերում, զուարճալի թատրոններում, որոնք պատկանում էին զինուորական դասակարգին: Կանոնս պատուիրում է, եթէ այդ շրջաններին

պատկանող անձն լինի, բայց բոլորովին անմասն այդ գործերին, նա կարող է քաջանայ դառնալ:

21. Այն անձինք, որոնք ստացուածքից եւ մանոնայից հրաժարուած են, շահասիրութիւնից հեռու, անկաշառ եւ մտքով մաքուր եւ սուրբ, թող ընտրուեն Աստուծոյ պաշտօնեայ, որովհետեւ եթէ դեւտացիներին կալուածներից եւ եղբոր բաժնից հեռանալուց յետոյ էին ընդունում սպասաւորութեան մէջ, որքան եւս առաւել անարատ պիտի լինեն եկեղեցու պաշտօնեաները:

22. Ամբարտաւանը, հպարտը, սնափառը, արբեցողը, ուսումնատեացը, քնեածը, կռուողը եւլն, եւլն չմօտեման քահանայութեան, որովհետեւ գրուած է. «Ի բաց կացէք յինէն ամենեքեան, որ գործէք զանօրէնութիւն» (Սաղմ. 2:9):

23. Մէկին բանադրելիս, եթէ պատժի արժանի է, թող քահանաները միասին բանադրեն, օրհնանքի արժանին միասին օրհնութիւն ստանայ. բանադրուածը պատժուած կմնայ մինչեւ առաջնորդին հնազանդուելը: Զուր տեղից պատժողը դատի եւ պատժի կենթարկուի, իսկ բանադրուողը կարծակուի:

Այս կարգը սահմանուած է այն նպատակով, որ մեղաւորներին դատելու եւ պատժելու միջոցին որեւէ մէկի քմահաճոյքից կախուած չլինի արդարադատութիւնը, հապա ժողովով քննեն, արդար ու մեղաւորը ջոկեն: Մանաւանդ որ թոյլ է տալիս բանադրուածին բողոքելու աւելի մեծին եւ արդարութիւն պահանջելու, միայն նա պարտաւոր է մինչեւ գործի վերջանալը պատիժը խոնարհութեամբ կրելու:

24. Ոչ ոք չհամարձակի քահանայական ձեռնադրութիւն չառած քահանայական գործեր կատարել: Քահանան պիտի լինի անաշառ եւ արդար:

25. Ոչ ոք չանարգի, չանգոսնի եւ չարհամարհի քահանային, մինչեւ անգամ եթէ անարժան եւ անարգուածներից մէկն էլ լինի, որովհետեւ գրուած է. «Զիշխան ժողովրդեան քո մի՛ բամբասեսցես» (Ելից ԻԲ:28):

26. Դատաւորները պիտի արդարադատութեամբ դատ վարեն եւ մեղաւորներին ու արդարներին ջոկեն ամենայն անաշառութեամբ եւ ըստ գործոյ պատիժ նշանակեն, եթէ ոչ, թող դատաւորութիւնից ընկնեն:

Ո՞ւմ է վերաբերում այս կանոնս՝ հոգեւորական, թէ՞ աշխարհական դատաւորներին. երկուսին էլ: Այն դատաւորը, որ սրբութեամբ չի կատարիլ իւր պաշտօնը, թող արձակուի (այս մասին տե՛ս Շահապիւփանի ժողովը):

27. Քրիստոսի անուան համար նահատակուողների յիշատակը պիտի կատարել նրանց մահուան օրը եւ նրանց նշխարները պատուելով՝ փառաւորել Քրիստոսին:

28. Հաւատացող թագաւորը կարող է քահանաների հետ բեմում կանգնել, սեղան բարձրանալ ինչպէս Դաւիթ, բայց ուրիշ քահանայագործական պաշտամունք չի կարող անել:

29. Ժամերգութիւնը կատարելիս պէտք է Դաւթի սաղմոսներն ու օրհնութիւնները (150 ճԾ) օրըստօրէ ամէն ժամ ասուեն:

[«]Առ[աքելական] կարգ[ադրութիւններ]»-ը] պատուիրում են առաւօտը երգել 62-րդ սաղմոսը, երեկոյեան՝ 140-րդ սաղմոսը:

30. Եկեղեցիներում կարդացուեն Հին Կտակարանները «վասն կեմարար չարչարանաց Փրկչին մերոյ Քրիստոսի» եւ աւետարանիչների «Գործք» եւ խօսքը «վասն Բանին ճշմարտութեան» եւ «վարդապետութիւն աշակերտաց Փրկչին», եւ աւելի ուրիշ բան չկարդացուի:

Հ. Տաշեանի բերած օրինակում կայ «Օրէնք եւ Մարգարէք եւ Նոր Կտակարանք»:

Կանոնս պատուիրում է բացի ընդունուած եւ վաւերական համարուած Հին եւ Նոր Կտակարանների գրքերից ուրիշ բան չկարդացուի եկեղեցում: Անվաւեր գրքեր, սաղմոսներ, Աւետարան եւ առաքելոց գործեր զանազան տեղերում կային, բերում էին եկեղեցի եւ վաւերականների փոխարէն կարդացւում:

31. Պատարագի հացը, որ օր թխում է, նոյն օրը պիտի Սեղան հանուի, մի քանի օր յետոյ չի կարելի Սեղան բարձրացնել, որովհետեւ Մովսէսն էլ Աստուծոյ երեսից ջերմ հացը չէր պակսեցնում:

Այս կանոններին մէջ 2-րդ կանոնն էլ է պատուիրում ջերմ հաց տանել Սեղան, որովհետեւ 2-րդ կանոնն ուրիշ բանի վրայ էր խօսում եւ ասորական բնագրում էլ չկայ, մանաւանդ որ 31 կանոնս բացառապէս խօսում է ջերմ հացի վրայ, ուստի եւ անվնաս համարեցի 2-ի մէջ մտածը ջերմ հացի վերաբերմամբ դուրս հանել:

Թէ բոլոր Արեւելքում մինչեւ 375 թիւը Ծննդեան եւ Մկրտութեան տօնը միասին էին կատարում եւ նոյնպէս մինչեւ Դ դարը Զատիկը շատ տեղերում կատարում էին հրէաների հետ նիսան ամսի 14-ին, այդ պատմական փաստ է եւ ճիշտ (տե՛ս Աւանդութեան մասին գրածը):

Թէ՛ մեր, թէ՛ ասորական, արաբական, եթովպական ձեռագրերում միշտ պատուիրում են «Ջերմ Հաց», «նոյն օրը եփած Հաց» Սեղան Հանել: Մեր մէջ մինչեւ այսօր էլ սովորութիւն է ուխտ գնալիս, հիւրի համար պաշար պատրաստելիս, ձեռաց թոնիր վառել, բաղարջ Հաց կամ կաթնահունց պատրաստել առանց թթիւմորի: Իսկ ընդհանրապէս «Թազա» Հացը միշտ գերադասելի է, քան օթի Հացը: Բացի այդ, որովհետեւ հրէաները նիսանի 14-ին մինչեւ առաւօտեան ժամը 11-ը բոլոր մնացած հին Հացերը վերջացնում են, այսինքն՝ այնքան պաշար են ունենում, որ մինչեւ նիսանի 14-ի առաւօտեան 11-ը վերջանում է, ուստի եւ 12-ից յետոյ սկսում են բաղարջի գործածութիւնը: Իսկ Յիսուս այդ օրուայ երեկոյեան, ըստ հրէից սովորութեան, Ձատիկը կատարեց, նոյն երեկոյեան էլ մինչեւ այսօր հրէաները կատարում են Ձատիկ: Արեւելցիք եւ Հայերը, հրէաների հետ նիսանի 14-ին կատարելով Ձատիկը, պիտի հետեւէին Յիսուսի օրինակին եւ Նրա երեկոյի յիշատակը՝ սբ. Հաղորդութեան խորհրդի կատարումը, պիտի անէին բաղարջ Հացով, «Ջերմ Հացով», «եփած Հացով»: Ահա այս կանոնս «Ջերմ Հաց» ասելով հասկանում է բաղարջ եւ ոչ խմորուն Հաց: Վանսլեր «Histoire de l'église d'Alexandrie»-ում բերում է արաբական չորրորդ ժողովածուի 30-րդ կանոնը, որը պատուիրում է Սեղան բերել ոչ հին Հաց, այլ բոլորովին «Թազա» Հաց եւ արգելում է դրանից մի բան թողնել երկրորդ օրուան համար (տե՛ս Заповедей, Архидіека недекси. «Учение о.д. .по.с. .н.р.с.», 1882 ф.с.): Եւսեբիոսը (305 եր.) ասում է իմիջիայլոց. «Պողիկարպոսը եւ ես՝ նուաստս, եւ նրանք միշտ տօնել են Ձատիկն այն օրը, երբ ժողովուրդը թողել է խմոր Հացը»:

Նոյն կանոնս կրկնում են Մակար Երուսաղէմի արքեպիսկոպոսը եւ Թադէի աւանդական կանոնները: Այս բոլորն ապացուցում են, որ նախքան Լուսաւորիչ, տեղական փոքրաթիւ Հայ քրիստոնեաներն ունէին այս աւանդական կարգերն առաքելաւորից սկսած եւ մինչեւ այսօր նոյն ինքնուրոյնութեամբ պահում են (տե՛ս Շնորհալու կանոնները):

32. Այն հոգեւորականները, որոնք կամենում են կուսան մնալ, իրաւունք ունին վաճառել շինել պատրաստուելու եւ սրբութեամբ կեանք վարելու համար, միայն կերակրի մէջ չափաւոր լինեն, զինուորական զգեստից հեռանան եւ հրեշտակային կեանք վարեն (վանականութեան մասին տե՛ս Ներսէս Մեծի կանոնները: Վանականների շորի մասին տե՛ս Բ գիրք, «Վանականութիւն»):

33. Որ ամուսնութիւնը կատարուի օրէնքով եւ քահանայի օրհնութեամբ: Մովսէսին տրուած պատուերները պիտի պահենք ամուսնութեան

խնդրում: Մօտիկ ազգականի, քրոջ, աղջկայ, հօրաքրոջ, մօրաքրոջ, հօրը կնոջ, որդու քրոջ հետ ամուսնանալ կամ յարաբերութիւն ունենալ չի կարելի, չլսողներն անիծեալ լինին: Նոյնպէս եւ Առաքելական կանոնների սահմանածը դէպի ընտանիքի անդամները. թէ շնութեամբ, թէ ամուսնութեամբ մինչեւ չորրորդ զարմն ունեցած յարաբերութիւնը բոլորովին ընդհատուի եւ արգելուի:

Այս կանոնիս մէջ ուշադրութեան արժանի կէտեր կան.

1) Որ ազգակցութեան համար քրիստոնեայ աշխարհը հետեւում է մովսիսականութեան:

2) Մովսիսականութիւնից ջնջւում է մի քանի չհասութիւն, օրինակ՝ եղբօր կնոջ առնելը:

3) Արգելում է անպայման մինչեւ երրորդ ծնունդ. չորրորդը թոյլ է տալիս, թէ չէ՝ յայտնի չէ. գոնէ բերած օրինակներից երեւում է, որ չէ արգելում:

4) Մատնացոյց է անում յունական Առաքելական կանոնների վրայ, որ նշանակում է՝ այս կանոնս գրելիս նրանք առաջնորդուել են այդ կանոններով:

5) «Ձարմ» ասելով պիտի հասկանալ ծնունդ եւ ոչ իսկական մտքով: Երկու եղբայրը երկու ծնունդ են, ուրեմն եւ երկու աստիճան են ներկայացնում, երկու եղբայրը մի զարմ են, այսինքն՝ մի սերունդ կամ առաջին սերունդ (տե՛ս Շահապիվանի ժողովը):

34. Այս կանոններս դրուեցին առաքելների կողմից ոչ թէ միայն իրենց համար, այլեւ իրենց հետեւորդների եւ յաջորդների:

Ապա մօտ 10 երեսով պատմում է աշակերտների ցրուելը, քարոզելը, աթոռներ հաստատելը եւլն, եւլն, եւ այդ բոլորը մեր՝ կանոնագրքերում գրուած է 34-րդ կանոնի տակ: Այդքանի թարգմանաբար բերելը ոչ միայն աւելորդ բան էր, հապա ոչ մի նշանակութիւն չունեցող թէ՛ իրաւաբանութեան եւ թէ՛ մեր եկեղեցու իրաւունքի համար:

Սրանով վերջանում են Ա առաքելական կանոնները. այժմ կսկսենք Բ առաքելական կանոնների արձանագրութիւնը:

Բ – ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ¹

Թէ՛ այս 85 կանոնների համար եւ թէ՛ բոլոր ընդհանուր կոչուած մնացած աղբիւրների համար ունինք երկու տեսակ մատեաններ. առաջին՝ մեր ձեռագիր կանոնագրերը, եւ երկրորդ՝ յունասլաւոնառուսական տպուած գրքերը: Երկուսի աղբիւրն էլ յունական ձեռագրերն են, միայն այս տարբերութեամբ, որ Ե դարում հայ թարգմանիչների ձեռքով գրուած թարգմանութիւնները մինչեւ մեզ հասնելն ահագին փոփոխութիւններ են կրել, խանգարուել, կանոններն աղաւաղուել մինչեւ այն աստիճան, որ բոլորովին հեռացել են բնագրից եւ դարձել նոր կանոն, երկարաբանութիւններով ձգձգուել եւ իւրաքանչիւր արտագրողի քմահաճոյքին ենթարկուել, այնինչ յունասլաւոնառուսականը կազմուել է երկար ժամանակուայ մշակութեամբ, զանազան ձեռագրերի համեմատութեամբ, իսկական եւ բուն բնագրի որոշմամբ: Որովհետեւ այս երկրորդն է բունը եւ իսկականը եւ այդ ընդունում է եւրոպական գիտական եկեղեցագէտ աշխարհը, ուստի եւ սրանց կանոնների թուահամարը կրնդունենք մեզ ուղեցոյց եւ շարունակաբար կրնենք այն տարբերութիւնը, որ նկատուել է մեր ձեռագրերի կանոնագրերի մէջ: Փակագծի մէջ գրուածները մեր կանոնագրերի թուահամարներն են, իսկ միւսը՝ յունասլաւոնականի: Այս կանոնների բացատրութիւնների համար օգտուել եմ «Правла св. апостолов, св. соборов вселенских и поместных и св. отец», с толкованиями (Москва, 1876), որի մէջ գրած է յունական բնագիրը, մօտը՝ սլաւոնական թարգմանութիւնը եւ ռուսական մեկնութիւնը: Մեկնութիւնները քաղուած են միջնադարեան յոյն յայտնի մեկնիչների՝ Արիստենոսի, Զոնարասի ու Բալսամոնի բացատրութիւններից, եւ երկրորդ՝ «Ономъ церковного законооудения» (Арханг. Иоанн. 1851 շ.) լուրջ աշխատութիւնից, որտեղ պատմական կարգով բացատրուած են բոլոր կանոնները:

յունա-սլաւոնական
թուահամար
մեր ձեռագիր
կանոնագրերի
թուահամար

1. (1.) Եպիսկոպոսը ձեռնադրուի երկու կամ երեք եպիսկոպոսից:

¹ Կանոնախմբի հայերեն բնագրի գիտական հրատարակությունը տես «Կանոնագիրը Հայոց», հ. Ա, էջ 67-100:

Այս նոյն պատուէրը դրւում է եւ «Առաք. կարգադրութիւններ»-ի մէջ: Առաքեալների ժամանակ եպիսկոպոս կարգում էին ձեռնադրութեամբ եւ աղօթքով՝ խնդրելով Աստծուն, որ Հոգին Սուրբ իջնի ձեռնադրողի վրայ: Առաքեալներն այս իրաւունքը եւ շնորհքը ստացան Քրիստոսից. «Եւ զայս իբրեւ ասաց, փչեաց ի նոսա եւ ասէ՛ք զՀոգի Սուրբ» (Յովհ. Ի:22): Առաքեալներն այդպէս էլ վարուեցին իրենցից կարգուածների՝ Պողոսի եւ Բառնաբասի հետ. «Յայնժամ պահեալ եւ աղօթաւ արարեալ՝ եղին զձեռս ի վերայ նոցա եւ արձակեցին» (Գործք ԺԳ:3, Բ Տիմ. Ա:6, Գործք Զ:6, ԺԴ:22):

Կղեմէս Աղէքսանդրացու վկայութեամբ Տեառնեղբայր Յակոբը եպիսկոպոս ձեռնադրուեց Երուսաղէմում Պետրոս, Յակոբոս եւ Յովհաննէս առաքեալների ձեռքով:

Այս սրբազնախորհուրդ ձեռնադրութիւնից զանազանուել է եկեղեցական կանոններով միւս տեսակը, որը տալիս է միայն իրաւունք եկեղեցում հասարակ պաշտօն կատարելու: Այս երկրորդ տեսակը լինում է օրհնութեամբ եւ աղօթքով, բայց առանց առանձին խորհրդի: Այսպէս է կիսասարկաւագների, գրակարդացների, երգիչների (սաղմոսերգու) նշանակումը: Կար եւ երրորդ տեսակ ձեռնադրութիւն, որ կատարուել էր ապաշխարողների վերաբերմամբ՝ ձեռք դնելով նրանց գլխին, աղօթքով եւ օրհնութեամբ մեղքերին թողութիւն տալով: Յունաց «խիրոտոնիա» (ձեռնադրութիւն) բառը, ըստ մեկնիչ Զոնարասի, գործ էր անում եւ այն դէպքում, երբ ժողովուրդը ձեռամբարձութեամբ, այսինքն՝ ձեռքը վեր բարձրացնելով հաւանութիւն էր տալիս մի որեւէ անձի՝ եպիսկոպոսական աստիճանին արժանի լինելուն եւ ընտրուելուն: Այս մտքով էլ պիտի հասկանալ Լաւողիկիայի 4-րդ կանոնը, որ ասում է. «Ձեռնադրութիւնն ունկնդրողների առաջ չպէտք է անել», որ նշանակում է, թէ ունկնդրողները (ապաշխարողները) ձայն տալու իրաւունք չունին եպիսկոպոսի ընտրութեան ժամանակ (տե՛ս Կոմենե մյա. որոս., 1875 շ.):

- 2 (2). Երեքը, սարկաւագը եւ մնացած ժառանգաւորները (կղերը) ձեռնադրուում են մէկ եպիսկոպոսից:

Նոյն պատուէրը կրկնում է եւ «Առաք. կարգադրութիւններ»-ի մէջ: Սարկաւագների ձեռնադրութիւնը եղաւ հաւատացեալների մասնակցութեամբ, իսկ ձեռնադրութիւնը՝ առաքեալների ձեռքով. «Զորս կացուցին առաջի առաքելոցն եւ աղօթաւ արարեալ՝ եղին ի վերայ նոցա զձեռս» (Գործք Զ:6): Նոյնպէս եւ քահանայի ձեռնադրութիւնը

եղաւ առաքեալներ ձեռքով. «Մի՛ անփոյթ առնել զշնորհացդ որք ի քեզ են, որք տուան քեզ մարգարէութեամբ ի ձեռնադրութենէ երիցութեան» (Ա Տիմ. Դ:14, Գործք ԺԴ:22): Պօղոս առաքեալը պատուիրում է Տիտոսին քահանաներ կարգել. «Եւ կացուսցես ըստ քաղաքաց երիցունս, որպէս եւ ես քեզ պատուիրեցի» (Տիտ. Ա:5):

«Ժառանգաւոր» ասելով պիտի հասկանալ կղերական, եկեղեցու ստորին պաշտօնեայ, կիսասարկաւագից մինչեւ դռնապան եւ հասարակ, պարզ միաբան (տե՛ս այս մասին եւ Ա առ. 6):

3 (3). Եթէ մէկը եպիսկոպոս կամ երէց, բացի Պատարագի համար Տիրոջ կարգադրածից, Սեղան կիսանի ուրիշ բաներ՝ մեղր, կաթ կամ գինու փոխարէն ուրիշ ըմպելիք կամ հաւ (թռչուն) կամ ուրիշ կենդանիներ, թող կարգաւոյժ լինի: Հապա Սեղան տարուի միայն նոր արմտիքից հասկ (ցորեն) եւ խաղող, ձէթ՝ աշտանակի եւ խունկ՝ Պատարագի համար:

Առաքեալները, վերջացնելով, ըստ Հին ուխտի, արիւնոտ մատաղը ճաճարում, մտքին Քրիստոսի հաստատած անարին զոհը հացով եւ գինով, երախայրիքով (թարմ պտուղ): Հաւատացեալները հնարում՝ հէնց առաքեալների ժամանակ, կատարում էին ուրիշ տեսակ. իւրաքանչիւր հաւատացեալ բերում էր գինի եւ հաց գլխաւորապէս եւ ապա զանազան ուտելիքներ եւ խմիչքներ, մեղր, կաթ, թռչուններ, կենդանիներ, բանջարեղէն, հացահատիկ: Հաղորդութեան խորհուրդը կատարելուց յետոյ բոլորը՝ հարուստ թէ աղքատ, մեծ թէ փոքր, նստում էին միասին եւ ճաշում ի յիշատակ Քրիստոսի երեկոյին. այդ կոչում էր «ազապ» (սէր), «սիրոյ ճաշ», «սիրոյ երեկոյ»: Իսկ սեղանի համար բերածներից ինչ որ մնար, բաժանում էին եկեղեցականներն իրենց մէջ, ինչպէս նկարագրած է «Առաք. կարգադրութիւններ»-ի մէջ: Դժբախտաբար, այդ ճաշերն իրենց նպատակին չձառայեցին. հարուստները զժկամութեամբ էին նստում աղքատների հետ եւ իրենց բերածը զլանում էին աղքատներին բաժանել. շատ անգամ խմում հարբում էին եւ աղքատներին քաղցած թողնում: Շատ անգամ վերջանում էին (սիրոյ երեկոները) կռուով, աղմուկով: Այդ բանը տեսնելով՝ առաքեալները խստիւ արգելեցին: Դրանց է վերաբերում Պօղոս առաքեալի կշտամբանքը. «Միթէ տունս ո՞չ ունիք ուտելոյ կամ ըմպելոյ, եթէ զեկեղեցեալ Աստուծոյ արհամարհիցէք եւ յամօթ առնէք զչքաւորսն. յայդմ ոչ գովեմ զձեզ» (Ա Կոր. ԺԱ:22): Այս կանոնս արդելում է Սեղան տանել այնպիսի բաներ, որոնք Պատարագի ժամանակ եւ եկեղեցում գործ չեն ածւում. հապա միայն հաց, գինի, ջահերի համար ձէթ եւ բուրվառի վրայ խունկ:

Բայց որովհետեւ մնացած տուրքերով էին ապրում եկեղեցականները, ուստի եւ հետեւեալ կանոնս կարգադրում է այդ կարեւոր խնդիրը:

4 (4). Մնացած ուրիշ մրգերը (երախայրիք) ուղարկուեն եպիսկոպոսի եւ քահանաների տները եւ ոչ Սեղանը: Դրանք սարկաւագներին եւ մնացած ժառանգաւորներին բաժին կհանեն իհարկէ:

Այս երկու կանոնը՝ 3 եւ 4, եկեղեցականների տնտեսական դրութիւնն ապահովում են. առաջին օրէնսդրական կանոնները սրանք են, որոնցով պարտաւորւում են ժողովրդականք պահպանել տուրքերով իրենց հոգեւորականներին: Առաքեալների ժամանակ վաճառում էին ամէն ինչ եւ յանձնում դրամն առաքեալներին՝ կազմելով ընդհանուր գանձարան, որով եւ կերակրում եւ խնամում էին բոլորին անխտիր եւ աղքատութեան առաջն առնում (Գործք Դ:32-37): Բայց ստացուածքը վաճառելու խնդիրը, քրիստոնեաների շատանալը դժուարութիւններ էին առաջացնում դրանց նիւթականը հոգալու վերաբերմամբ, ուստի եւ սահմանեցին առաքեալները, որ կիւրակի օրերը իւրաքանչիւր հաւատացեալ իւր կարողութեան չափով յետ ձգի մի որոշ գումար եւ միացնելով ժողովուրդածները՝ ընտրեալ մարդկանց ձեռքով ուղարկեն Երուսաղէմի եկեղեցուն (Ա Կոր. ԺԶ:1-4): Եւսեբիոսը պատմում է, որ շատ տեղերում ամիսը մի անգամ էին դրամ եւ ընծայաբերութիւն ժողովում: Երախայրիքը տանել օրհնել տալ եւ բաժին հանել երէցներին շատ վաղուց էր: Այդ մասին վկայում են Որոգինէսը, Իրենէոսը, Գրիգոր Աստուածաբանը, իսկ «Առաք. կարգադրութիւններ»-ի մէջ մանրամասն գրւում է իւրաքանչիւր եկեղեցականի որ մասն ստանալը եւ օրհնութեան աղօթքը (եպիսկոպոսը՝ 4 մաս, երէցը՝ 3 մաս, սարկաւագը՝ 2 մաս. մնացածները, նոյնպէս եւ այլիք, որբեր՝ մէկ մաս):

5 (5). Եպիսկոպոսը, երէցը կամ սարկաւագը չիեռացնեն իրենց կնոջ երկիւղածութեան պատճառով. եթէ կիեռացնեն, մերժուեն եկեղեցուց, իսկ եթէ յամառեն, թող կարգաւոյժ լինեն:

«Եպիսկոպոս» բառը մեր բոլոր ձեռագրերում էլ չկայ՝ բացի 749 կանոնագրից: Այդ չլինելն ապացուցանում է, որ կանոնները գրուած կամ թարգմանուած են այն ժամանակ, երբ եպիսկոպոսական ամուսնութիւնը բոլորովին վերացած էր հայոց մէջ, կամ թէ չէ՝ վերջին արտագրողներն են հանել: Մեր մէջ եպիսկոպոսական ամուսնութիւնը վերջացած պիտի համարել սը Սահակի ժամանակներում. գոնէ Շահա-

պիվանի 447 թուի ժողովի կանոններից կարելի է ենթադրել. թէեւ բացորոշ արգելական կանոն, ինչպէս Տրուլլի ժողովում սահմանուեց, մեր կանոններում չկայ: Այդ սովորութիւնը մեր մէջ օրէնքի ոյժ է ստացել ոչ ուշ, քան Ե դարու առաջին կիսում եւ շատ տարիներ առաջ, քան Տիեզերական ժողովի վճիռը:

Այն ժամանակները հոգեւորականներից շատերը բարեպաշտութեան պատրուակով առանց կնոջ համաձայնութեան արձակում էին կանանց՝ հակառակ գնալով Յիսուսի յայտնի պատուէրին. «Ով առանց բանի պոռնկութեան արձակէ, տայ նմա շնալ» (Մատթ. Ե:32): Առաքելի պատուէրը՝ «եպիսկոպոսին անարատ լինել, միոյ կնոջ այր», «սարկաւագունք լինիցին միոյ կնոջ այրք» (Ա Տիմ. Գ:12), խախտում էին եւ շատ անբաւականութիւնների տեղիք տալիս: Այսպէս վարուեց Տերտուլիանոսը: Այս կանոնը չի հակասում այն աւանդական կարգին, որ հէնց առաքեալներից սկսած՝ ով ցանկանում էր, կարող էր ցմահ կուսակրօն մնալ:

Առաջին պատիժը՝ եկեղեցուց մերժել կամ, ըստ ձեռագրաց, «ի բաց որոշել», նշանակում է հեռացնել հոգեւորականին պաշտօնակատարութիւնից եւ թոյլ չտալ եկեղեցի մտնել՝ առանց կարգաւոյժ անելու. երկրորդ պատիժը՝ կարգաւոյժ անելը, զրկում է քահանայական կարգից եւ աշխարհականների դասը նշանակում (այս մասին տե՛ս Բ առ. 23, Բարսեղ. 3, 32, 51 կ.):

6 (6). Եպիսկոպոս կամ երեց կամ սարկաւագ չընդունեն իրենց վրայ աշխարհային հոգսեր, եթէ ոչ, կարգաւոյժ լինեն:

Թէ հոգեւորականն ինչ յատկութիւններ պիտի ունենայ եւ ինչ անի, երեւում է Պօղոս առաքելի պատուէրից (Ա Տիմ. Գ:8-13):

Այս կանոնն արգելում է հոգեւորականներին պարապել այնպիսի զբաղմունքներով, որոնք ստորացուցիչ, պախարակելի կարող են համարուել ժողովրդի աչքում եւ անպատուաբեր՝ հոգեւորականի կոչման (օրինակ՝ գինեւաճառութիւն, վաշխառութիւն, առեւտուր անել, խանութ դնել, եւլն, եւլն): Պատուաւոր զբաղմունքներով պարապելը պիտի այն չափով լինի, որ չխանգարի նրա հոգեւոր պարտաւորութիւնները կատարել:

7 (7). Եթէ եպիսկոպոս կամ երեց կամ սարկաւագ Ձատկի սուրբ օրը կկատարեն հրէաների հետ գարնանային գիշերահաւասարից առաջ, կարգաւոյժ լինեն:

Հրէաներն իրենց Ձատիկը, այսինքն՝ Եգիպտոսից ազատուելու օրուայ յիշատակը (Ելից ԺԳ:4), տօնում էին նիսան ամսի 14-ին, որը տարուայ առաջին ամիսն էր եւ համապատասխան մեր մարտին եւ մասամբ ապրիլին, որովհետեւ իբրեւ լուսնական ամիս փոփոխական էր: Հրէաները նիսան ամիսն սկսում էին գարնան գիշերահաւասարի մօտ լուսնի ծնունդով, իսկ Ձատկի տօնի շրջանը որոշում էին նոյն ամսի լրումով: Որովհետեւ Ձատկի տօնի կատարումը միշտ յետ ու առաջ էր ընկնում լուսնի լրման հետ, ուստի Ձատիկը միշտ փոփոխւում էր, մինչեւ իսկ պատահում էր մի տարուայ մէջ երկու Ձատիկ (լուսնական տարին արեգակնային տարուց 11 օրով պակաս է):

Արեւելքում Յովհաննէս եւ Փիլիպպոս առաքեալներից աւանդութիւն ստացած լինելով՝ Ձատիկը կատարում էին նիսանի 14-ին՝ հետեւելով հրէաների սովորութեան եւ օրէնքներին, զատկական գառն ուտում էին երեկոյեան, այդ օրը պասը բաց էին անում, այդ երեկոյով յիշատակում էին Քրիստոսի չարչարանաց երեկոն, իսկ Յարութիւնը տօնում էին նիսանի 14-ից հաշուած երրորդ օրը, ինչ օր էլ լինի՝ երկուշաբթի, երեքշաբթի..., թէ կիւրակի:

Իսկ Արեւմուտքում հետեւելով Պօղոս եւ Պետրոս առաքեալներին, ինչպէս Եւսեբիոս ասում է (Ե:23, 24, 25), կատարում էին գարնան գիշերահաւասարից յետոյ՝ կիւրակի օրը: Այս մասին արեւելեան եւ արեւմտեան եպիսկոպոսների մէջ վէճեր առաջացան Գ, Դ դարերում, որի մասին վերելում խօսեցինք (Աւանդութեան մասին գլխում): Կանոնս միանգամ ընդմիշտ վերջացնում է խնդիրը՝ որոշելով Ձատիկը կատարել գարնան գիշերահաւասարից յետոյ:

8 (8). Եթէ եպիսկոպոսը կամ երեցը կամ սարկաւագը կամ ժառանգաւորներից մէկը Պատարագի ժամանակ չի հաղորդուիլ, թող պատճառն ասի. եթէ ընդունելի է, կներուի, եթէ պատճառը չասի՝ թող մերժուի եկեղեցուց, որպէսզի ժողովուրդը չգայթակղուի կարծելով, թէ չհաղորդուելու պատճառը պատարագիչի անարժան լինելն է:

Մեր բոլոր ձեռագրերում «եթէ այլ ոք ի քահանայական կարգէն ժողովելոց ոչ հաղորդեսցի» նախադասութիւնը գրուած է այսպէս՝ «որ ժողովոց ոչ հաղորդեսցի», 740-ում՝ «որ ժողովրդոց ոչ հաղորդեսցի», որ բոլորովին անմիտ խօսք է դուրս գալիս: Միմիայն 749-ի մէջ գրուած է յունասլաւոնականի նման, պարզ եւ հասկանալի:

Սկզբներում շաբաթը 4 անգամ հաղորդւում էին, ինչպէս Բարսեղ Մեծը յիշատակում է, չորեքշաբթի, ուրբաթ, շաբաթ եւ կիւրա-

կի: Չորեքշաբթի եւ ուրբաթ օրեր Պատարագ չանելը յետոյ է մտել, առաջներն անում էին: Յաճախ հաղորդելու կարգը հետագայ դարերում վերացաւ. հաղորդութիւնն իբրեւ ներքին խորհուրդ, խղճի գործ համարուելով՝ թոյլ տրուեց իւրաքանչիւրին հաղորդուել այն ժամանակ, երբ իրեն պատրաստ կգգայ այդ սբ. խորհուրդը կատարելու եւ հաղորդութիւն ընդունելու:

9 (9). Այն բոլոր հաւատացեալները, որոնք եկեղեցի են մտնում, Գրքերը լսում եւ սուրբ Հաղորդութեան չեն սպասում, իբրեւ անկարգութիւն անողներ եկեղեցուց մերժուեն:

Այս պատիժը կնշանակի եպիսկոպոսն այնքան ժամանակով, որքան ապաշխարանքով մեղքը քաւած կհամարի: Հիմա այս բանի վրայ ոչ ոք ուշ չի դարձնում, նոյնիսկ հոգեւորականները զանցառութեան են տալիս այդ կարգը:

10 (10). Ով եկեղեցուց մերժուածի հետ կաղօթի, թէկուզ տանը, նա էլ նոյն պատժին կենթարկուի:

Մեր ձեռագրերում գրուած է՝ Ով «անհաղորդ» (առանց Հաղորդութեան) մարդու հետ կաղօթի, որ միեւնոյն միտքն է արտայայտում, ինչ որ Զ-ումն էր, որովհետեւ մերժուած էր եկեղեցուց նա, ով Հաղորդութեան չէր սպասում:

Կարճ ժամանակով եկեղեցուց մերժելու պատիժը երեք տեսակ էր. 1) մերժուածը զրկուում էր Հաղորդութիւնից, 2) կամ Հաղորդութիւնից եւ աղօթքներից եւ 3) կամ ամէն բանից, այսինքն՝ եկեղեցի մտնելու իրաւունքից:

Պատիժները նշանակում էր եպիսկոպոսը՝ նայելով մեղքի աստիճանին, կամ նրա հրամանով՝ քահանան (տե՛ս Նիկ., Նէո., Բարս.):

11 (11). Եթէ կղերականը կղերականութիւնից զրկուածի հետ աղօթի, ինքն էլ կզրկուի այդ կարգից:

Մեր ձեռագրերում գրուած է՝ Եթէ քահանան աղօթի կարգալոյծի հետ, ինքն էլ լուծուի կարգից:

«Կղերական» եւ «ժառանգաւոր» հոմանիշ բառեր են. ընդհանուր առմամբ նշանակում են հոգեւորական, իսկ մասնաւոր՝ նշանակում են եկեղեցու ստորին պաշտօնեայ:

12 (12). Եթէ ժառանգաւորներից մէկը կամ եկեղեցուց մերժուած աշխարհականը կամ հոգեւոր կոչման անարժան անձն առանց ընծայական թղթի ուրիշ քաղաքում ընդունուի, եկեղեցուց մերժուեն ընդունողը եւ ընդունուողը:

13 (12). Իսկ եթէ ընդունուողը (ժառանգաւորը) եկեղեցուց մերժուածներից լինի, թող այժմ երկարի այդ պատիժն իբրեւ Աստուծոյ եկեղեցուն ստողի եւ պատրողի:

Հայոց բոլոր ձեռագրերում 12 եւ 13 կանոնը միացրած է. 12-ը ճիշտ է թարգմանած, իսկ 13-ը՝ բոլորովին անմիտ կերպով: Ինձ թւում է, որ 13-ի թարգմանողը չի հասկացել բնագիրը եւ չի կարողացել իբրեւ առանձին կանոն գրել, միացրել է 12-ի հետ, որ տգիտութիւնն անորոշ մնայ: Միմիայն 749 ձեռագրում ճիշտ է թարգմանած՝ նման յունա-ռուսականին: Ահա այդ կտորը 749-ի մէջ այսպէս է. «Իսկ եթէ ընդ բանիւ որոշմամբ էր, առաւել եւս դիցի ի վերայ նորա որոշումն», ռուսականը՝ «Аще же быdem оmluyemym: да продохмусеа е.мy оmluyемyе...»: Իսկ 40-աչափ ձեռագրերում այսպէս է գրած նոյն բանը. «Թէպէտ եւ էր ընդունելի, առաւել եւս երկարեսցի որոշումն», եւ որից ոչինչ չի հասկացւում:

Հներում ոչ քրիստոնեայ կամ կիսաքրիստոնեայ անձինքներից՝ ունկնդրողներից, մերժուածներից, չմկրտուածներից, թերահաւատներից շատերը, օգուտ քաղելով հաւատացեալների հիւրասիրութիւնից եւ փախչելով պատժից, գնում էին ուրիշ տեղ եւ իրենց հաւատացեալ ձեւացնելով՝ ապրում էին եկեղեցական տուրքերի հաշուով եւ ազատուում կրելի պատժից, կամ մի տեղ անարժան համարուած անձն ուրիշ տեղ գնում եւ թեկնածութիւնը դնում էր եկեղեցական լինելու: Բացի այդ՝ զանազան աղանդաւորներ նոյն դիմակով գալիս, հաւատացեալ համարուում եւ ծածուկ սկսում էին իրենց գործունէութիւնը: Այդ բոլորի առաջն առնելու համար կանոնս պատուիրում է, որ եթէ հաւատացեալներից մէկը կամենում է գործով ուրիշ տեղ գնալ եւ ընդունուել նոր տեղի եկեղեցում, պիտի անշուշտ տեղական եպիսկոպոսից վկայաթուղթ ստանայ: Վկայաթուղթը կներկայացնի ուր որ գնալու լինի, այնտեղի եպիսկոպոսին կամ քահանային եւ ապա իրաւունք կունենայ եկեղեցի մտնելու: Ով կհակառակի այս կանոնին՝ թէ՛ ընդունողը եւ թէ՛ ընդունուողը, առանց վկայաթղթի (կամ ընծայական թղթի) մերժուեն եկեղեցուց: 13-րդ կանոնն ասում է՝ Եթէ ժառանգաւորներից մէկը, որն արդէն մերժուած է եկեղեցուց, գնայ օտար տեղ եւ առանց ընծայական թղթի ընդունուի, այն ժամանակ նրա պատիժը շատ ու շատ երկարի,

որովհետեւ Աստծուն խաբեց եւ ստեց: Ընծայաթուղթ տալն սկսուած էր նոյնիսկ առաքեալների ժամանակուանից (Բ Կոր. Գ:1):

14 (13). Թոյլատրելի չէ, որ եպիսկոպոսը թողնի իւր թեմը եւ ուրիշ թեմ գնայ, եթէ շատ յարգելի պատճառ ստիպի նրան ուրիշ թեմ գնալ, այդ կարող է լինել միայն այն ժամանակ, երբ շատ եպիսկոպոսների համաձայնութեամբ եւ վճռով լինի:

Եպիսկոպոսները շատ անգամ զանազան անձնական, շահասիրական նպատակներով թողնում են իրենց թեմը եւ անցնում ուրիշինը: Այս կանոնս պատուիրում է, որ իւրաքանչիւր եպիսկոպոս ըստ իւր քմահաճոյքի, առանց եպիսկոպոսական ժողովի իրաւունք չունենայ տեղափոխուել ուրիշ տեղ: Անտիոքի ժողովը որոշեց (16 կ.), որ առանց մետրոպոլիտի հաստատութեան առաջնորդ չնշանակուեն (տե՛ս Նիկ. 15, Սարգ. 1, Անտ. 21):

Մեր մէջ հէնց Լուսաւորչից սկսած՝ առաջնորդ հաստատողը միմիայն Ամենայն Հայոց կաթողիկոսներն են եղել՝ ընտրութեամբ ժողովրդի. այնպէս որ այս կանոնս մեր մէջ բառացի ճշտութեամբ չի գործադրուել:

15 (14). Եթէ երեքը, սարկաւազը կամ ժառանգաւորն առանց եպիսկոպոսի հրամանի կտեղափոխուեն ուրիշ տեղ, կգրկուեն սպասաւորելու իրաւունքից, իսկ եթէ կյամառեն, չեն լսիլ եպիսկոպոսի յորդորը, կընդունուեն իբրեւ աշխարհական:

16 (14). Իսկ եթէ եպիսկոպոսը, ոչինչ համարելով այս կանոնը, նորից կընդունի պատժուածին իւր ժառայակիցների շարքերում, ինքն էլ իբրեւ անկարգութեան վարդապետ մերժուի եկեղեցուց:

Մեր ձեռագրերում այս երկու կանոնը միացրած է:

Երկու կանոնս որոշում են մի կարգ, որը մինչեւ այսօր սկզբունքով գործադրւում է. այն է, որ ծխական քահանան ծուխը թողնել-հեռանալ առանց առաջնորդի կամքի չի կարող: Պատժուած քահանային եւ առհասարակ եկեղեցականին ընդունող եպիսկոպոսը, այսինքն՝ պատիժը ներող կամ բանի տեղ չղնողը, զրկւում է եկեղեցի մտնելու իրաւունքից: Այս վերջին պատիժը մեր մէջ միշտ նշանակել է կաթողիկոսը, իհարկէ խորհրդակցութեամբ ուրիշ եպիսկոպոսների հետ:

17 (15). Ով մկրտութիւնից յետոյ երկու անգամ պսակով կապուած լինի կամ հարճ ունենայ, նա չի կարող եպիսկոպոս, երէց, սարկաւազ եւ քահանայական կարգի անդամ լինել:

Մկրտութիւնն անհաւատի կրկնակի ամուսնութիւնը սրբում է. իսկ մկրտութիւնից յետոյ կրկնակի ամուսնացածը չի կարող եկեղեցական լինել: Նոյնն ասում է Բարսեղ Մեծը (20 կ.): Յուստինիանոսի 137 նովելլան արգելում է երկակներին հոգեւորականութեան մէջ մտնել:

18 (16). Ով կամուսնանայ այրու, արծակուած կնոջ, անառակի, ստրկուհու կամ անարգուածի հետ, չի կարող ո՛չ եպիսկոպոս, ո՛չ երէց, ո՛չ սարկաւազ եւ ո՛չ էլ քահանայական կարգի անդամ լինել:

Այս երկու կանոններս պահանջում են խստիւ ամուսնական մաքրութիւն: Առաքեալի տուած պատուէրի համաձայն՝ ոչ միայն հոգեւորականները, այլեւ նրանց կանայք պիտի լինեն մաքուր եւ վստահելի անձինք, որպէսզի օրինակ լինեն ժողովրդին (Ա Տիմ. Գ:11):

Անարգուած համարւում էին այն կանայք, որոնք մասնակցում էին ժողովրդական զբօսարաններում, զուարճութեան տեղերում, եւ որոնց վրայ ժողովուրդը նայում էր իբրեւ ոչ բարոյական կանանց վրայ:

Մեր ձեռագրերում «անարգուած եւ ստրկուհի» չկան, այլ «աղախին»:

19 (17). Ով ամուսնացած է երկու քրոջ կամ քրոջ որդու հետ, չի կարող ժառանգաւոր (եկեղեցական) լինել:

Այս կանոնս ասում է կռապաշտների համար, որոնք, քրիստոնէութիւնից առաջ այդպիսի ամուսնութեան մէջ լինելով, յետոյ էլ շարունակում էին անկանոն կենակցութիւնը: Թէոփիլոս Աղէքսանդրացու 5-րդ կանոնն այդպիսիներին թոյլ է տալիս կղերի մէջ մտնել, եթէ միայն մկրտուելուց յետոյ այդ կենակցութիւնից կհրաժարուեն, որովհետեւ կռապաշտութեան մեղքը մկրտութեամբ սրբւում է: Այս կանոնս առաջինն է, որ խօսում է չհասնների մասին՝ թոյլ չտալով երեք աստիճանի ամուսնութիւն: Ա առ. 33-րդ կանոնն ի նկատի է առել այս որոշումը:

20 (18). Եթէ ժառանգաւորը մի որեւէ անձի փոխարէն երաշխաւոր կլինի, կարգալոյծ լինի:

Այս կանոնս գրւած է այն դէպքերի համար, երբ շահասիրական միտումներով երաշխաւոր դարձող հոգեւորականն ստիպուած է լինում այնպիսի դրութեան մէջ ընկնել, որ բոլորովին արատաւորում է

Հոգեւորականի կոչումը: Փող չտալու դէպքում երաշխաւոր Հոգեւորականը պիտի հատուցանի, տունը գրաւ դնի կամ քրէական յանցանքի դէպքում ենթարկուի բանտարկութեան եւ այլ խիստ պատիժների, որոնք բոլորովին արատաւորում են Հոգեւորականի կոչումը եւ վարկը նսեմացնում: Իսկ եթէ շահասիրական ոչինչ չկայ, երաշխաւոր պիտի լինի աղքատի, որբերի համար. այն դէպքում թոյլատրւում է: Նոյնը հաստատում է եւ Յուստինիանոսի 123 նովելլան:

21 (19). Եթէ մէկը ներքինի է կամ բնականից կամ բռնութեամբ ներքինիացած է կամ հալածանքի ժամանակ պատահած եւ արժանաւոր է, կարող է եպիսկոպոս լինել:

22 (20). Ինքն իրեն ներքինի դարձնողը չի կարող կղերական լինել, որովհետեւ անձնասպան է եւ Աստուծոյ ստեղծածին թշնամի:

Մեր ձեռագրերում «կղերականի» փոխարէն «քահանայ» է գրած:

23 (21). Եթէ ժառանգաւորներից մէկն իրեն ներքինիացնի, լուծուի կարգից, որովհետեւ անձնասպան է:

24 (22). Աշխարհականը, եթէ ներքինիացնի իրեն, 3 տարի եկեղեցուց որուշուի, որովհետեւ իւր կեանքի թշնամի է:

Ներքինիացման այս 4 կանոնն առաջացել են նրանից, որ II դարում I դարից սկսած, ինչպէս վկայում են սբ. Եպիփանը եւ Օգոստինոսը, առաջացել էր աղանդաւորների մի խումբ, որոնք առաքինի վարք ունենալու եւ գայթակղութեան չենթարկուելու համար իրենց ներքինիացնում էին: Մատթէոս աւետարանիչը վկայում է. «Եւ են ներքինիք, որք զանձինս իւրեանց արարին ներքինիս վասն արքայութեան երկնից» (ԺԹ:12): Եւսեբիոսը (Զ:8) պատմում է, որ Որոգինէս Աղէքսանդրիայում ուսուցիչ էր կարգուած չմկրտուածների դպրոցում, որտեղ քարոզում էր մեծ ճարտարութեամբ մարդկանց եւ թէ կանանց: Նրա թշնամիները զանազան լուրեր տարածեցին՝ նրա բարոյական կողմը շօշափելով, ստիպեցին Որոգինէսին ներքինիացնել իրեն՝ զրպարտութիւններից ազատելու համար: Երուսաղէմի եպիսկոպոսը, վաղուց նրա մասին լսած լինելով, ուշք չզարձրեց նրա ներքինիացման վրայ, քահանայ ձեռնադրեց: Այս ձեռնադրութիւնը մեծ վէճ բարձրացրեց Երուսաղէմի եւ Աղէքսանդրիայի եպիսկոպոսների մէջ: Այս կանոնների որոշմամբ կրնդ հաստուեն այդպիսի վէճերը:

25(23). Եպիսկոպոսը կամ երեցը կամ սարկաւազը, եթէ պոռնկութեան մէջ կամ երդմնազանցութեան կամ գողութեան մէջ բռնուեն, կարգաւոյժ լինեն, բայց եկեղեցուց չմերժուեն, որովհետեւ Սուրբ Գիրքն ասում է Երկու անգամ վրէժ մի համիր: Նոյնպէս եւ բոլոր ժառանգաւորները:

26 (24). Կուսակրօն հոգեւորականութեան մէջ մտածներից ամուսնանալ կարող են միմիայն գրակարդացները եւ սաղմոսերգուները:

Ինչո՞ւ այս կանոնը թոյլ չի տալիս միւս Հոգեւորականներին ամուսնանալ. նախ.

ա) Որ գրակարդացները եւ սաղմոսերգուները, թէեւ եպիսկոպոսի օրհնութեամբ էին մտնում եկեղեցականների շարքը, բայց նրանք իբրեւ ստորին սպասաւորներ՝ համարեա աշխարհականի իրաւունքներ էին վայելում, եւ այսօր էլ մեր եկեղեցում ամէն կարգաւ եւ գրեւ իմացող առանց իրաւունքի էլ կարող է եկեղեցում երգել եւ կարդալ:

բ) Որպէսզի Հոգեւոր կոչումն ստացողը, եթէ մի անգամ մտել է կուսակրօնութեան մէջ, մինչեւ վերջը մնայ այդ դրութեամբ՝ թէ՛ ժողովրդին բարոյական ողջախոհութեան օրինակ լինելու եւ թէ՛ այն կանոնով, որ կուսակրօնութեան մէջ մտնելու քայլ անողը պիտի նախօրօք խորհի, փորձուի եւ եթէ հնարաւոր է գտնում ժուժկալ կեանք վարելու, մտնի այդ կարգը:

27 (25). Եթէ եպիսկոպոսը կամ երեցը կամ սարկաւազը կծեծեն մեղաւոր հաւատացեալին կամ կվիրաւորեն անհաւատին՝ երկիւղ տալու նպատակով, թող կարգաւոյժ լինեն, որովհետեւ մեր Տէրը հարուած ստացաւ եւ ո՛չ Ինքը խփեց, չարչարուեց եւ սպառնալիք չտուաւ:

Այս կանոնն ամենափառաւոր սկզբունքն է սահմանում Աւետարանի ոգու համաձայն, որ եկեղեցականը մարմնաւոր վիրաւորանքներ հասցնելու ոչ մի իրաւունք չունի:

28 (26). Եթէ եպիսկոպոսը, երեցը կամ սարկաւազը յայտնի յանցանքների համար կարգաւոյժ եղած լինեն եւ երկրորդ անգամ յանդգին նախկին պաշտամունքը կատարել, թող բոլորովին մերժուեն եկեղեցուց (Ամտ. 4, 12, 15):

29 (27). Եթէ եպիսկոպոսը, երեցը կամ սարկաւազը փողի միջոցով՝ կաշառով ստանայ իւր կարգը եւ աստիճանը, կարգաւոյժ լինեն թէ՛ իրենք, թէ՛ ձեռնադրողը եւ մերժուեն բոլորովին եկեղեցուց, ինչպէս Միմոն մոզը Պետրոսից:

Այս հրաշալի կանոնով կարգալոյծ են արւում եւ բոլորովին զրկւում եկեղեցի մտնելուց եւ հաղորդուելուց այն եպիսկոպոսները, որոնք կաշառքով ձեռնադրութիւն են անում, եւ այն անձինք, որոնք կաշառքով ձեռնադրուել են: Միմոն մոզն առաքեալների ժամանակ յայտնի մարդ էր, կախարդութեամբ հրաշքներ էր անում եւ իրեն Աստուած անուանում, շատ հետեւողներ ունեցաւ նոյնիսկ Հռոմում: Այս Միմոնն առաքեալներից մկրտուեց եւ ապա խնդրեց՝ նախօրօք իւր ինչքը յանձնելով նրանց, որ իրեն սովորեցնեն, թէ ինչպէս ձեռք դնելով Հոգին Սուրբ պիտի իջեցնել: Պետրոս առաքեալն ասաց. «Քո արծաթը քե՛զ լինի ի կորուստ, «զի զպարգեւան Աստուծոյ համարեցար ընչիւք ստանալ»» (Գործք Ը:9-25):

30 (28). Այն եպիսկոպոսը, որ բռնութեամբ աշխարհական իշխանների միջոցով կատարւում էր եպիսկոպոսական իշխանութիւն եկեղեցու մէջ, թող կարգալոյծ լինի եւ եկեղեցուց մերժուի իւր բոլոր կողմնակիցներով:

Այս կանոնը որոշում է հոգեւոր եւ մարմնաւոր իշխանութիւնների յարաբերութեան հարցը: Անարժան մարդիկ, յոյս չունենալով ժողովրդի եւ հոգեւոր իշխանութեան ընտրութեան վրայ, դիմում էին մարմնաւոր իշխանութեան եւ զանազան միջոցներով իրենց կողմը ձգելով նրանց՝ անկանոն կերպով եպիսկոպոսական աթոռ էին ստանում: Այս կանոնն կարգալոյծ է անում այդպիսի անձանց:

31 (29). Այն երեցը, որը, արհամարհելով իւր եպիսկոպոսին եւ չկարողանալով մեղադրել նրան դատի միջոցով ոչ մի անարդար եւ անբարիշտ գործի մէջ, նոր ծուխ կկազմի, կարգալոյծ լինի իբրեւ իշխանութեան յափշտակող: Նրան յարած ժառանգաւորները նոյնպէս կարգալոյծ լինեն, իսկ աշխարհական կողմնակիցները մերժուեն եկեղեցուց, եթէ երեք անգամ եպիսկոպոսից յորդոր կլսեն եւ չեն ուղղուիլ:

32 (30). Եթէ երեցը կամ սարկաւազը բանադրուում են իրենց եպիսկոպոսից, նրանից էլ պիտի արձակուան ստանան. ուրիշ եպիսկոպոսից կարծակուեն բանադրանքից միայն այն դէպքում, եթէ բանադրող եպիսկոպոսը մեռած լինի (տե՛ս այս մասին Ա առ. 23):

33 (31). Օտար եպիսկոպոսներից կամ երեցներից կամ սարկաւազներից ոչ մէկին չընդունել առանց ընծայական թղթի. եթէ թղթաբերը բարեպաշտութեան քարոզիչ կերեւայ, ընդունուի, եթէ ոչ, տրուեն նրան պետական իրերը, եւ հեռացուի իրենցից, որովհետեւ շատերը խաբէութիւն եւ կեղծութիւն են անում (տե՛ս եւ Բ առ. 12, 13):

34 (32). Թեմի եպիսկոպոսը պիտի կառավարի իւր վիճակը եւ վիճակին պատկանելիք տեղերը, իսկ մնացած բաներում ոչինչ չպիտի անի առանց գլխաւոր եպիսկոպոսի, վերջինս էլ պիտի գործի եպիսկոպոսի խորհրդով: Որովհետեւ այս ձեւով միայն կարելի է համաձայնութիւն պահպանել եւ փառաբանել Աստծուն:

Այս կանոնովս որոշւում են, թէ եւ մուլթ կերպով, թեմական առաջնորդների եւ գլխաւոր եպիսկոպոսի իրաւունքները: Գլխաւոր եպիսկոպոսները նստում էին գլխաւոր քաղաքներում եւ մայրաքաղաքներում: Առաջին գլխաւոր եպիսկոպոսներ համարւում էին Երուսաղէմում սբ. Յակոբը, որը կոչւում էր քահանայապետ, ըստ հրէից, եւ մեծ յարգանք էր վայելում բոլոր հրէաներից անխտիր, Փոքր Ասիայի Եփեսոսում՝ Տիմոթէոսը, Կրետէում՝ Տիտոսը, գլխաւոր եպիսկոպոսներ կային եւ Կորնթոսում, Թեսաղոնիկէում եւ այլ տեղերում: Դանիէլ կաթողիկոսը, երբ 1806-ին կոնդակով հրամայեց Սինոդ հաստատել գործակից կաթողիկոսին, յենուեց առաքելական այս կանոնիս վրայ՝ ցոյց տալով, որ կաթողիկոսն առանց եպիսկոպոսական խորհրդի բան չպիտի անի:

35 (33). Եթէ եպիսկոպոսը կհամարձակի իւր թեմից դուրս՝ իրեն չստորադրուած գիւղերում եւ քաղաքներում ձեռնադրութիւններ անել առանց տեղական եպիսկոպոսի թոյլտուութեան, կարգալոյծ լինեն ինքը եւ իւր ձեռնադրուածները:

36 (34). Եթէ եպիսկոպոսը չընդունի իւր պաշտօնը եւ չհովուի իւր հօտը, թող մերժուի եկեղեցուց, մինչեւ որ կընդունի, նոյնպէս էլ երեցը եւ սարկաւազը: Իսկ եթէ ժողովուրդը չընդունի իւր վրայ ձեռնադրուած եպիսկոպոսին, այն ժամանակ վերջինս կմնայ իւր աստիճանում, եւ կմերժուեն քաղաքի ժառանգաւորները նրա համար, որ չեն կարողացել խրատել ժողովուրդը (տե՛ս Ամտ. 17, 18, Աճկ. 18, Բ առ. 58):

Հներում եպիսկոպոսների ընտրութիւնը լինում էր ժողովրդի մասնակցութեամբ. շատ անգամ կուսակցութիւնների բաժանուելով ընտրում էին մի քանի թեկնածուներ մէկի փոխարէն: Ձեռնադրուածը գալիս էր եւ ընդունւում իւր կուսակիցներից, իսկ հակառակորդներից մերժւում, կամ եպիսկոպոսը, տեսնելով այդպիսի խռովութիւններ, ինքն էր հրաժարւում. այս դէպքերն ի նկատի ունենալով է գրուած այս կանոնը: Այս առթիւ խօսում են եւ վերոյիշեալ ժողովների կանոնները:

37 (35). Տարուայ մէջ երկու անգամ եպիսկոպոսների ժողով լինի՝ բարեպաշտական խնդիրների վրայ խորհրդակցելու եւ եկեղեցական պատահած գծտութիւնները վերջացնելու համար. առաջինը՝ յիսնակի չորրորդ շաբթուն, երկրորդը՝ աշնան (հոկտ. 12-ին):

Ժողովներով եկեղեցական խնդիրները որոշելու կարգը սահմանեցին առաքեալները, որոնք, Երուսաղէմում ժողովուրդով, վճռեցին քրիստոնեաներին թոյլ տալ չկատարել մովսիսական ծէսերը եւ սովորութիւնները (թլփատութիւնը եւլն) (Գործք ԺԱ:1-18): Նոյնպէս եւ սարկաւազների ընտրութիւնը եւ ձեռնադրութիւնը եղաւ ժողովի միջոցով. սբ. Հարք, հետեւելով առաքեալներին, որոշում են տարին երկու անգամ՝ զարնան եւ աշնան, ժողով անել՝ առկա խնդիրները քննելու: Այս կանոնը ժամանակի վերաբերմամբ փոփոխութեան ենթարկուեց Նիկ. 5 կանոնով, Զ եւ է Տիեզերական ժողովներով եւ Յուստինիանոսի նովելլայով: Պատուիրուեց միայն մի անգամ անել ժողով՝ հոկտեմբեր ամսին: Այս կանոնս ճշտութեամբ մեր մէջ չի գործադրուել գուցէ նրա համար, որ մեր կաթողիկոսները գոնէ մինչեւ սբ. Սահակ միշտ չըջում էին, տարին մէկ անգամ Շահապիվանի եւ մէկ անգամ էլ սբ. Կարապետի ուխտին ներկայ լինում, ուր ժողովուած էին լինում բոլոր իշխանները, եպիսկոպոսները, որտեղ եւ ընհանուր խորհրդակցութեամբ խնդիրները վճռում էին:

38 (36). Եպիսկոպոսը պիտի հոգ տանի եկեղեցու իրերի վրայ եւ կարգադրի ինչպէս Աստծուն հաճելի է, բայց չպիտի գողանայ կամ ազգականներին ընծայի, հապա միայն աղքատներին օգնի, եւ այս բանը պատճառ բռնելով՝ ինքն էլ մեջից մի բան չպոկի:

Եպիսկոպոսներին յանձնելով եկեղեցապատկան գոյքը՝ արգելում է նրան գողանալ կամ ազգականներին ընծայել, ինչպէս անում էին անհաւատարիմ եպիսկոպոսները, որոնցից մէկն էր Եդեսիայի եպիսկոպոս Իբասը, որի դէմ բողոքեցին Տիեզերական ժողովին իբրեւ կողոպտողի եւ յափշտակողի: Նոյն բանն արգելում է եւ Յուստինիանոսի նովելլան:

39 (37). Երեցները եւ սարկաւազներն առանց եպիսկոպոսի կամքի ոչինչ չանեն, որովհետեւ պատասխանատուն եպիսկոպոսն է:

40 (38). Պէտք է պարզ յայտնի լինի՝ ո՞րն է եկեղեցու սեպիականութիւնը եւ ո՞րն է եպիսկոպոսի անձնական գոյքը, որպէսզի նրա մեռնելուց յետոյ, եթէ կին, որդիք, ազգականներ կամ ծառայ կթողնի,

նրանք իրաւունք ունենան ստանալու եպիսկոպոսի սեպիականութիւնը եւ անձեռնմխելի թողնեն եկեղեցապատկան ինչքը. այսպիսով, ոչ եկեղեցին կվնասուի, եւ ոչ ազգականները կտուժեն, որով կազատուէր եպիսկոպոսը վատ անուն թողնելուց:

Մեր ձեռագրերում ոչ միայն այս յօդուածը, այլ շատ-շատերը ճիշտ թարգմանելու ոչ մի հնար չկայ առանց օտար բնագրի:

41 (39). Հրամայում ենք եպիսկոպոսին իշխանութիւն ունենալ եկեղեցապատկան իրերի վրայ: Ինչպէս հոգիները, նոյնպէս եւ ինչքը նրան է յանձնում. նա պիտի երեցների եւ սարկաւազների ձեռքով խնամի աղքատներին, կարօտեալներին, եւ իրենց պէտքերը հոգան, որովհետեւ ըստ առաքելոյն՝ սեղանի ծառայողը սեղանից պիտի ուտի:

Այս մի քանի կանոններով մի քանի սկզբունք են որոշուած.

- 1) *Եկեղեցու ինչքը եպիսկոպոսի իրաւասութեան է ենթարկուած:*
- 2) *Որ եպիսկոպոսը սեպականութիւն կարող է ունենալ:*
- 3) *Որ բոլոր ինչքը պիտի ցուցադրուած լինի:*
- 4) *Որ տնանկ եւ աղքատ պիտի կերակրուեն այդ ինչքերով:*
- 5) *Որ առանց քահանայի եւ սարկաւազների ինչքն իրաւունք չունի կարգադրելու:*
- 6) *Բոլորի պէտքերը հոգացուած են այդ ինչքերով:*

42 (40). Եպիսկոպոսը, երեցը կամ սարկաւազը, եթէ խաղի, արբեցողութեան անձնատուր լինեն կամ հեռանան այդ ախտերից կամ կարգաւոյծ լինեն:

43 (41). Եթէ կիսասարկաւազները կամ գրակարդացները կամ սաղմոսերգուները նոյնը կանեն, կամ դադարեն, կամ մերժուեն եկեղեցուց, նոյնպէս եւ աշխարհականները:

44 (42). Փոխատուներից վաշխ եւ տոկոս պահանջող եպիսկոպոսը, երեցը կամ սարկաւազը կամ դադարեն, կամ կարգաւոյծ լինեն (տե՛ս Ա առ. 18):

45 (43). Եպիսկոպոսը, երեցը կամ սարկաւազը, եթէ հերետիկոսների հետ կաղօթեն, թող մերժուեն եկեղեցուց, իսկ թէ կիրամայն են նրանց իբրեւ եկեղեցու սպասաւորների աղօթք անելու, թող կարգաւոյծ լինեն (Բ Կոր. 2:14-18):

46 (44). Եպիսկոպոսը կամ երեցը (կամ սարկաւազը), եթէ կընդունեն հերետիկոսների (թերահաւատների) մկրտութիւնը կամ Պատարագը, կարգաւոյծ լինեն: Ի՞նչ կապ կայ Քրիստոսի եւ Բեւիարի կամ հաւատացեալի եւ անհաւատի մէջ (Բ Կոր. 2:15):

«Այս հերետիկոսներն առաքելների ժամանակն էին, որոնք վնասում էին Հօր Աստուծոյ, Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ եւ Որդու մարդեղութեան գլխաւոր դաւանանքը: Մնացած հերետիկոսների մասին որոշումներ արել են Նիկ. 19, Լաւ. 7, Բարս. 47» (Κουζα ηραβου):

Մեր ձեռագրերում աւելի է «կամ սարկաւազը» եւ սխալ է, որովհետեւ մկրտութիւն չեն անում նրանք: Մերոնց մէջ գրած է «թերահաւատներին» եւ սխալ է, որովհետեւ այս կանոնը շարունակութիւն է 45-ի, որտեղ խօսում է հերետիկոսների մասին:

47 (79). Եթէ եպիսկոպոսը կամ երէցը ճշմարիտ մկրտութիւն ունեցողին նորից կմկրտի կամ անմաքուրներից անարգութեամբ չի մկրտի, թող կարգաւոյժ լինի իբրեւ Քրիստոսի խաչի եւ մահուան վրայ ծիծաղող եւ քահանային սուտ քահանայից չզանազանող:

Մեր ձեռագրերում բոլորովին սխալ է թարգմանուած այս կտորը՝ «կամ անմաքուրներից անարգութեամբ չի մկրտի»: «Или аще от нечестивых окрестенного не окрестит», որ նշանակում է՝ սուտ քահանաներից մկրտութեամբ (անարգութեամբ) չի մկրտի: Մերոնք այդ նոյն բանն այսպէս են թարգմանել. «Կամ զպղծեալն ամբարշտութեամբ մկրտեսցէ»: 740-ում. «Կամ զպղծեալն յամբարշտութենէ մկրտեսցէ», 746-ում. «Զպղծեալն յամբարշտութեանց մկրտեսցէ». բոլորովին հակառակ եւ անմիտ բան է նշանակում. պիտի գրէին. «Կամ զպղծեալն յամբարշտաց ո՛չ մկրտեսցէ»: Թէ յունաստանականը ճիշտ է, այդ երեւում է եւ նրանից, որ պատժի արդարացման մէջ ասում է, թէ քահանան սուտ քահանայից չկարողացաւ զանազանել:

Այս մկրտութեան խնդիրը ծագեց III դարում՝ 256 թուին, Ափրիկայի եկեղեցիներում: Կրկնակնունքի վէճը դարձաւ կռուապատճառ մասնաւորապէս Կիպրիանոսի եւ Հռոմի Ստեփանոս եպիսկոպոսի մէջ: Վէճը կտրելու համար այս կանոնն որոշեց, որ ուղղափառ քահանայի մկրտութիւնն ընդունելի է, իսկ սուտ քահանայի մկրտութիւնն անվաւեր է, ուստի պիտի նորից մկրտել: Այս պնդում էր Կիպրիանոսը Ափրիկայի եպիսկոպոսների հետ միասին: Հռոմի Ստեփանոս եպիսկոպոսը պնդում էր, որ չպիտի մկրտել ընկղմամբ, այլ միայն ձեռք դնելով սուտ մկրտութեամբ վրայ: Թէեւ Ստեփանոսը սխալում էր, բայց այնքան իրեն արդար էր համարում, որ մտադրուեց բանադրել Ափրիկայի եպիսկոպոսներին, մինչեւ անգամ Կիպրիանոսի ուղարկած մարդկանց չընդունեց: Այս կանոնը հաստատում է Կիպրիանոսի որոշումը եւ ժխտում է Ստեփանոսի կարգադրութիւնը (տե՛ս Τωρονηα св. Киприан епис. Кар., 1861, Кусс):

48 (45). Եթէ աշխարհականը իւր կնոջ արծակի եւ ուրիշին առնի կամ արծակուածին, թող մերժուի եկեղեցուց:

Հրէից մէջ սովորութիւն էր զանազան պատճառներով արձակել կնոջ: Արձակելիս տալիս էին վկայութուղթ, որ կոչւում էր «արձակման»: Հեթանոս ազգերի մէջ արձակելու եւ ամուսնանալու կանոնները շատ վայրիվերոյ էին նրանք նայում էին կնոջ վրայ իբրեւ ստրկի, որին կարելի էր ենթարկել ամէն տեսակ վարմունքների: Կանոնս սահմանում է, որ ոչ ոք իրաւունք չունենայ առանց պատճառի, կամ թեթեւ պատճառով, ըստ բոլորական տրամադրութեան, արձակել կնոջ: Այդպիսին եկեղեցուց որոշում է, մինչեւ որ էլի յետ կկանչի կնոջը: Մանաւանդ որ այդ բաներն ի նկատի առած՝ Յիսուս պատուիրում է առանց պոռնկութեան դէպքի չարձակել (Մատթ. Ե:32), (տե՛ս Բարս. 21):

49 (80). Եթէ եպիսկոպոսը կամ երէցը չի մկրտի Տիրոջ հաստատած կարգով՝ յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, այլ յերիս Անսկիզբս, յերիս Որդիս, յերիս Մխիթարիչս, կարգաւոյժ լինի:

Մեր ձեռագրերում «Անսկիզբն»-ի փոխարէն «Հայր» է, «Մխիթարիչն»-ի փոխարէն՝ «Հոգի»:

Կային հերետիկոսներ, որոնք մկրտում էին ոչ Ուղղափառ եկեղեցու դաւանութեամբ, այլ բոլորովին տարբեր ձեւով՝ երեք Հօր, երեք Որդու եւ երեք Հոգու անունով (տե՛ս Պոլս. 1, սաբբեղեան հերետիկոսներ):

50 (81). Եպիսկոպոսը կամ երէցը, եթէ չի կատարի մկրտութիւնը երեք ընկղմումով, այլ միայն մի ընկղմամբ, որ Քրիստոսի մահուան օրինակն է, թող կարգաւոյժ լինի, որովհետեւ Տէրն ասել է. «Մկրտեցէք յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ» (Մատթ. ԻԸ:19) եւ ոչ «ի մահն Իմ մկրտեցէք»:

Կային եւ հերետիկոսներ (եւնոմիոսականք), որոնք զանազան վերացական դատողութիւններով մերժում էին երեք ընկղմումը (տե՛ս ԲՏԻեզերական ժողովի կանոնները):

Հայոց բոլոր ձեռագրերում շատ երկարացրած է մկրտութիւնը երեք ընկղմումով անելու բացատրութիւնը: Այս 81-ին յաջորդող 82 երեք ընկղմումով անելու բացատրութիւնը: Այս 81-ին յաջորդող 82 կանոնն էլ շարունակում է նոյնը՝ ցուցնելով, թէ հերետիկոսները մի կանոնն էլ շարունակում է նոյնը՝ ցուցնելով, թէ հայրը չարձարուել ընկղմումով են մկրտում, որ նրանք ասում են, թէ Հայրը չարձարուել է, կամ Որդին Միածին չէ, կամ Սուրբ Հոգին Հայր են անուանում. բոլորին էլ սխալ են համարում եւ նզովում: 81-ի շարունակութիւնը եւ

82-ը կանոն չեն, հասարակությունը 50-ի կամ (81)-ի առաջին կէսի բովանդակութեան: Մեր ձեռագրերում սովորութիւն է մտած գլխատառով սկսած նախադասութիւնը ջոկ կանոն համարել, կամ պատահմամբ եթէ երկու կանոն միմեանց յաջորդելիս մեծ գլխատառով բաժանուած չեն եղել, նրանք մի կանոն համարուեն եւ արտագրուեն:

Ձեռագրերի 81-ի կէսը եւ 82-ի երկար բացատրութիւնները չկան յունապալանականում¹:

51 (46). Եթէ եպիսկոպոսը, երեցը կամ սարկաւագը կամ քահանայական կարգից որեւէ մէկը կիրաւարուի ամուսնութիւնից, մսից, գինուց ոչ թէ ժուժկալութեան պատճառով, այլ պիղծ համարելով եւ անարգելով ստեղծագործութիւնը, դրանք կամ ուղղուեն կամ կարգաւոր լինեն եւ մերժուեն եկեղեցուց: Նոյնպէս եւ աշխարհականը:

Այս կանոնն ուղղուած է գնոստիկեան աղանդաւորների դէմ, որոնք մերժում էին ամուսնութիւնը, միս ու գինի գործածելը՝ իբրեւ անմաքուր եւ պիղծ բան, նրանք անարգանքով էին վերաբերում դէպի ամուսնութիւնը եւ քարոզում էին ամուրի կեանք՝ իբրեւ կատարելատիպ մաքրութեան եւ անարատութեան:

52 (47). Եթէ եպիսկոպոսը, երեցը չի ընդունիլ զղջացող մեղաւորին եւ կմերժի, թող կարգաւոր լինի (Ղուկ. ԺԵ:7):

53 (48). Եթէ եպիսկոպոս, երեց կամ սարկաւագ տօն օրերին չեն ճաշակել միս, գինի ոչ ժուժկալութեան, այլ արհամարհելուն պատճառով, թող կարգաւոր լինեն իբրեւ ուրիշի գայթակղութեան պատճառ դարձող:

54 (49). Եթէ ժառանգաւորներից մէկը գինետնում (ի կապելուց) բռնուի, թող մերժուի եկեղեցուց: Ծանապարի գնալիս միմիայն կարող են հանգստանալ պանդոկում (հիւրանոցում):

55 (50). Եթէ ժառանգաւորը թշնամանի եպիսկոպոսին, կարգաւոր լինի. «Զիշխանս ժողովրդեան քո ոչ հայիոյեսցես» (Ելից ԻԲ:28):

56 (51). Ժառանգաւորը, եթէ թշնամանի երեցին կամ սարկաւագին, մերժուի եկեղեցուց:

57 (52). Եթէ ժառանգաւորը կծիծաղի կաղի, կոյրի, խուլի, դէմքը վնասուածի (ոտը վնասուածի) վրայ, մերժուի եկեղեցուց, նոյնպէս եւ աշխարհականը:

58 (53). Եպիսկոպոսը կամ երեցը, եթէ անփոյթ է դէպի եկեղեցու դասը եւ ժողովուրդը, բարեպաշտութիւն չի սովորեցնում, մերժուի, իսկ եթէ ծուլութեան եւ անփութութեան մէջ կմնայ, կարգաւոր լինի:

¹ Վ. Հակոբյանը «Կանոնագիրք Հայոց»-ի Ա հատորում (Եր. 1964, էջ 556-557) ցոյց է տալիս, որ այս հատվածները կան հունարեն բնագրում, եւ գրաբար թարգմանությունը համապատասխանում է նրան:

59 (54). Եթէ եպիսկոպոսը, երեցը կամ ժառանգաւորներից մէկը կարօտեալի պէտքը չի հոգալ, մերժուի եկեղեցուց, եթէ մշտապէս կյամառի այդ բանում, կարգաւոր լինի իբրեւ եղբօր սպանող:

60 (55). Եթէ մէկը Սուրբ Գրքի փոխարէն ստուրթեամբ ամբարիշտների գիրքը կրերի եկեղեցի ժողովրդին եւ հոգեւորականութեան վնասելու, թող կարգաւոր լինի:

Նախկին դարերում զանազան աղանդաւորներ չէին ընդունում Աւետարանը, առաքելոց թղթերը. նրանք ունէին առանձին Աւետարան, որ կոչւում էր «Աւետարան երկոտասան առաքելոց», եւ այլ կեղծ թղթեր, որոնք ընդունուած էին նրանց կողմից իբրեւ վաւերական գրուածքներ: Ահա այս գրուածքները բերում էին եկեղեցի եւ իսկակաւոր փոխարէն կարգում, բացատրում: Կանոնս խստութեամբ արգելում է այդ:

61 (56). Եթէ հաւատացեալը կմեղադրուի շնութեան կամ պոռնկութեան կամ մի որեւէ յանցանքի մէջ, եւ կհաստատուի, հոգեւորականութեան մէջ չի կարող ընդունուել:

Մեր ձեռագրերում թէ՛ այս, թէ՛ նախընթացները շատ կցկտուր եւ անճիշտ են գրուած, որ առաջացել է արտագրիչների աղաւաղումներից:

62 (57). Եթէ ժառանգաւորը, վախենալով հրեայից, յոյնից կամ հերետիկոսից, կիրաւարուի Յիսուսի անունից, թող մերժուի եկեղեցուց: Իսկ եթէ կիրաւարուի եկեղեցու սպասաւորի կոչումից, թող մերժուի սպասաւորների դասից, եթէ ապաշխարի եւ զղջայ, կընդունուի իբրեւ աշխարհական:

Մեր ձեռագրերում շատ անիմաստ է գրուած, մինչեւ անգամ հակառակ մտքով, օրինակ. «Եթէ զանուն Յիսուսի ունի, լուծցի եւ որոշեսցի. իսկ եթէ զանուն ժառանգաւորի՝ լուծցի»: Բողոքովին անմիտ բան է:

63 (58). Եթէ եպիսկոպոսը, երեցը, սարկաւագը կամ քահանայական կարգից մէկը կուտի արիւնոտ, գազանաբէկ կամ մեռուտի միս, թող կարգաւոր լինի: Որովհետեւ օրէնքն է այդ արգելել (Գործք ԺԵ:29): Եթէ աշխարհական կանի, թող մերժուի եկեղեցուց:

Այս արգելական կարգադրությունը սահմանուած է հեթանոսներին սովորութեան դէմ, որ նախատեսուել է Հին ուխտի մէջ (Ծննդ. Թ:1-6, Ղեւտ. Ժէ:11). նոյնը հաստատեց Առաքելական ժողովը, որ եւ կրկնուած է այստեղ:

64 (59). Եթէ ժառանգաւորը շաբաթ եւ կիրակի օրերը պաս կպահի (բացի Աւագ շաբաթ օրուանից), կարգաւոյծ լինի, եթէ աշխարհական է, մերժուի:

Շաբաթ եւ կիրակի օրերը ծոմ պահելը լինում էր մինչեւ Պատարագը, յետոյ թողատրուում էր պասը լուծել գինով, ձէթով եւ կերակրով եւ չմնալ անօթի մինչեւ երեկոյ (կուսու որսու):

65 (60). Եթէ ժառանգաւորը կամ աշխարհականը մտնի հրէից կամ կռապաշտական աղօթատունը, թող կարգաւոյծ լինի եւ մերժուի:

Այս կանոնը չի հակասում այն վարմունքին, որին հետեւում էին առաքելներն ամէն օր ժամի 9-ին գնալով սինագոգա՝ աղօթելու եւ քարոզելու: Առաքելները մտնում էին քարոզելու եւ քրիստոնեայ դարձնելու հրէաներին, իսկ այստեղ կանոնադիրը երկիւղ է կրում թերուս քրիստոնեաներից, որոնք, ճարպիկ քարոզիչների ձեռքը ընկնելով, կարող էին մոլորուել, եթէ նրանց աղօթատները յաճախէին:

66 (61). Եթէ ժառանգաւորը կռուում մէկին խփի եւ մէկ հարուածով սպանի, կարգաւոյծ լինի, իսկ աշխարհականը մերժուի (Կր. Բարս. 55, Գր. Նիս. 5):

67 (62). Ով չնշանուած աղջկան կքոնաբարի, մերժուի եկեղեցուց. ուրիշի հետ պսակուել չի կարող նա, այլ միայն այս աղջկայ հետ, թէկուզ աղքատ տնից լինի սա:

68 (63). Եթէ եպիսկոպոսը, երեցը կամ սարկաւագը երկրորդ անգամ ձեռնադրուեն, թող կարգաւոյծ լինեն թէ ձեռնադրողը եւ թէ ձեռնադրուողը, իսկ եթէ կապացուցեն, որ ձեռնադրութիւնը թերահաւատից են ստացել, որոնց ձեռնադրութիւնը եւ մկրտութիւնը անընդունելի են համարում հաւատացեալների կողմից, այն ժամանակ կազատուեն պատժից:

69 (64). Եթէ եպիսկոպոսը, երեցը, սարկաւագը, կիսասարկաւագը, ընթերցողը, երգողը Քառասնորդական պասը, չորեքշաբթին եւ ուրբաթը չեն պահիլ, բացի մարմնական անկարողութեան դէպքից, կարգաւոյծ լինեն. եթէ աշխարհական է, մերժուի եկեղեցուց (պասի մասին Կր. Ա առ. 8 եւ 2, 3):

70 (65). Եթէ եպիսկոպոսը, երեցը կամ ժառանգաւորներից մէկը պաս կպահի հրէաների հետ, նրանց հետ կտօնի կամ նրանց տօնի ընծաներ կստանայ, օրինակ՝ բաղարջ կամ մման ինչ, թող կարգաւոյծ լինի, իսկ աշխարհականը մերժուի եկեղեցուց:

71 (66). Եթէ քրիստոնեան ձէթ կտանի կռապաշտական մեհեանը կամ հրէից սինագոգան տօն օրերին եւ կվառի, մերժուի եկեղեցուց:

72 (67). Եթէ ժառանգաւորը կամ աշխարհականը սուրբ եկեղեցուց մոմ կամ ձէթ գողանայ, մերժուի եկեղեցուց եւ 5 անգամ աւելի վճարի վերցրածից:

73 (67). Օրինած ոսկէ կամ արծաթէ անօթը կամ վարագոյրը ոչ ոք գործ չածի իւր հարկաւորութեան համար. օրինազանցութիւն է այդ. ով կրնուի, թող մերժուի եկեղեցուց:

Մեր ձեռագրերում 72 եւ 73 կանոնները միացրած են:

74 (68). Եթէ եպիսկոպոսն արժանահաւատ մարդիկներից մեղադրուի, պիտի կանչուի եպիսկոպոսներից քննութեան, եթէ կգայ եւ կխոստովանի յանցանքը, կյանդիմանուի, եւ պատիժ կնշանակուի նրան: Եթէ առաջին կանչելուն չգայ, երկրորդ անգամ երկու եպիսկոպոսի ձեռքով կկանչուի: Եթէ այս անգամ չգնայ, երրորդ անգամ կկանչուի էլի երկու եպիսկոպոսի ձեռքով, երրորդ հրաւերով չգնալուց յետոյ եպիսկոպոսական ժողովը իւր բարեհայեցողութեամբ վճիռ կկարդայ նրան, որպէսզի չկարծի, թէ դատից փախչելով իրեն օգուտ կարող է բերել:

Այս կանոնիս վերջին կտորը մեր տգէտ ձեռագրողները կտրել են եւ տարել-կցել են յաջորդ (69) յօդուածի սկզբին մեծ տառով եւ մի անմիտ բան են առաջացրել: Երեւում է՝ մեծ տառով սկսուած են տեսել, կարծել են՝ նոր կանոն է: Միմիայն 740 ձեռագրում ճիշտ է արտագրած:

75 (69). Եպիսկոպոսի դէմ հերետիկոսին վկայ չընդունել, իսկ հաւատացեալ վկայ ընդունել թուով ո՛չ մէկ հոգի, այլ երկու կամ երեք (Մատթ. ԺԸ:16, Ա Տիմ. Ե:19):

76 (70). Եպիսկոպոսը չպէտք է եղբօրը կամ որդուն կամ ուրիշ ազգականին ի հաճոյս նրանց եպիսկոպոս ձեռնադրի, որին եւ կամենայ, որովհետեւ եպիսկոպոսութիւնը եւ Աստուծոյ եկեղեցին ժառանգաբար յանձնել մէկին իրաւացի չէ: Ով այդպէս կանի, ձեռնադրութիւնը կլինի անվաւեր, ինքն էլ կմերժուի եկեղեցուց:

Այս կանոնս ի նկատի ունի այն որկրամոլ եւ շահասէր անձանց, որոնք եկեղեցու սեպհականութիւնն իրենցը համարելով եւ այդ ստա-

ցուածքը տոհմային ժառանգութիւնն անելու դիտմամբ ձեռնադրում էին մօտիկ ազգականներին իրենց փոխանորդ: Բայց եթէ մօտիկ ազգականների ձեռնադրութիւնն արւում է ի փառս եւ ի պայծառութիւն եկեղեցւոյ, այն ժամանակ եկեղեցին ոչ մի արգելք չի դնիլ այսպիսիների համար, օրինակ՝ Հիպպոյի եպիսկոպոս Վաղերիոսին իւր կենդանութեան ժամանակ յաջորդ կարգեց երանելի Օգոստինոսին, մեր Լուսաւորիչը իւր որդոց ձեռնադրեց իրեն յաջորդ, Ներսէս Շնորհալին եղբօր տեղը ժառանգեց:

- 77 (71). Աչքով խեղը, անդամներով վնասուածը, եթէ արժանի է եպիսկոպոսութեան, թող լինի, որովհետեւ մարմնական արատը նրան չի պղծում, այլ հոգեկանը:
- 78 (72). Խուլը եւ կոյրը եպիսկոպոս չեն կարող լինել, ոչ արատաւորութեան, այլ եկեղեցական պաշտամունքը կատարել չկարողանալուն համար:
- 79 (73). Այսահարը հոգեւորական լինել չի կարող, եթէ առողջանայ, իբրեւ հաւատացեալ ընդունուի (եկեղեցում), եթէ արժանաւոր համարուի, թող լինի եկեղեցական:
- 80 (74). Կռապաշտութիւնից նոր դարձածին եւ մկրտուածին կամ յանցաւոր կեանքը թողածին արդարացի չէ իսկոյն եպիսկոպոս ձեռնադրել, որովհետեւ անարդարացի է անփորձ մարդուն ուսուցիչ լինել. գուցէ թէ միայն աստուածային շնորհքով հնարաւոր լինի այդ:

Կանոնս ի նկատի ունի առաքեալի պատուէրը Տիմոթէոսին գրած (Ա Տիմ. Գ:6). բացառութիւն թոյլատրւում է, երբ ընտրելին աստուածային շնորհքով լի անձն է ներկայացնում, օրինակ՝ Մեղիոլանի եպիսկոպոս ընտրուեց սբ. Ամբրոսիոսը մինչեւ իսկ չմկրտուած ժամանակից:

- 81 (75). Ասացինք, որ վայել չէ եպիսկոպոսին կամ քահանային ժողովրդական կառավարութեան գործերուն խառնուել, այլ եկեղեցական կարգերը ժրջանութեամբ կատարել: Կամ պիտի դադարեն, կամ կարգալոյծ լինեն, որովհետեւ երկուց տերանց ծառայել չի կարելի (Մատթ. 2:24), (տե՛ս Բ առ. 6):

Եւրդ. կանոնի ծանօթութեան մէջ նկատումներ արինք հոգեւորականների տնտեսական զբաղմունքների վերաբերմամբ: Այս կանոնս շեշտում է ժողովրդական կառավարչական գործերում չխառնուելու համար: Այս իմաստով մեր ազգային կանոններում էլ ունինք պատուէրներ, որոնք իւր տեղում կտեսնենք: Կանոնս պահանջում է, որ

հոգեւորականը քահանայ լինելու հետ միասին հարկահան, գիւղապետ, դատաւոր, զինուորական եւ այլ պաշտօնակատարութիւններ չանի եւ մոռացութեան տալ հոգեւոր պարտքերը:

Եկեղեցին հրճուանքով է խրախուսում այն հոգեւորականներին, որոնք ազգի փրկութեան համար ախոյեան են հանդիսացել հէնց իսկ պատերազմի դաշտում՝ Ներսէս Մեծ, Ներսէս Ե, Տէր Աւետիք, Գրիգոր եպիսկոպոս եւլն, եւլն:

- 82 (76). Չենք թոյլատրում ստրուկներին առանց իրենց տէրերի համաձայնութեան հոգեւորական լինել, որ չլինի թէ գժտութիւններ ծագեն դրանից: Եթէ ստրուկն արժանի կլինի հոգեւոր աստիճանին, ինչպէս մեր Ոմեսիմոսն էր, եւ եթէ տէրերը կհամաձայնին ու կազատեն ստրկութիւնից, թող լինեն հոգեւորական:

Այս կանոնս գրուած է այն ժամանակուայ համար, երբ ստրկութիւնը շատ տարածուած էր, երբ ստրուկների արձակումը, կեանքը եւ մահը կախուած էր տիրոջ կամքից: Շատ ստրուկներ, ազատուելն ի նկատի ունենալով հոգեւորականութեան մէջ մտնելով, ծածուկ փախչում էին ու զանազան միջոցներով հոգեւորական դառնում եւ ահագին աղմուկի պատճառ դառնում տէրերի կողմից: Այդպիսի բան պատահեց Պօղոս առաքեալի հետ, որը Փիլիմոնին գրած թղթով խնդրում է ներել իրենից փախած ստրուկ Ոմեսիմոսին եւ ընդունել ոչ իբրեւ ստրուկ, այլ համահաւասար եղբայր եւ սիրելի, որովհետեւ թէեւ ստրուկ, բայց շատ մեծ արժանաւորութիւն ունեցող անձն է (Ա Փիլիմոն):

- 83 (77). Եպիսկոպոսը, երեցը կամ սարկաւազը, եթէ զինուորութեամբ պարապելով կամենայ հռոմայական իշխանաւորութեան եւ միեւնոյն ժամանակ քահանայութեան մէջ մնալ, թող կարգալոյծ լինի. որովհետեւ. «Տուք գկայսերն կայսեր եւ զԱստուծոյն Աստուծոյ» (Մատթ. ԻԲ:21):
- 84 (78). Եթէ մէկը կնախատի թագաւորին կամ իշխանին ոչ ճշմարիտ պատճառով, պատժուի: Հոգեւորականը կարգալոյծ լինի, աշխարհականը մերժուի եկեղեցուց (Հռոմ. ԺԳ:1, Ա Պետ. Բ:17, Ա Տիմ. Բ:1-2):
- 85 (85). Չեզ բոլորիդ՝ եկեղեցականներիդ եւ աշխարհականներիդ համար պարտաւորական լինեն հետեւեալ գրքերը Հին եւ Նոր Կտակարանից. Մովսէսի Հնգամատեանը՝ Ծմնդոց, Ելից, Ղեւտացւոց, Թուոց, Երկրորդ օրինաց, Յեսու Նաւեայ 1 գիրք, Դատաւորաց 1, Հռութ 1, Թագաւորաց 4, Մնացորդաց 2, Եզրի 2, Եսթեր 1, Մակաբայեցւոց 3, Յովք 1, Սաղմոս 1, Սողոմոնի 3 առակներ, Իմաստութիւն, Երգ երգոց, Մարգարէք 12: Մանուկներին խրատելու համար կարդացէք Սիրաք: Նոր ուխտից՝

4 Աւետարան Մատթեոս, Մարկոս, Ղուկաս, Յովհաննէս, քղթերից՝ Պողոսի 12, Պետրոսի 2, Յովհաննէսի 3, Յակոբի 1, Յուդայի 1, Կղեմայ 2 եւ իմ՝ Կղեմէսի ձեռքով ձեզ՝ եպիսկոպոսներից տուած 8 գրքի մէջի հրահանգները եւ մեր առաքելական գործքերը (որոնք բոլորի համար հրատարակել հարկաւոր չէ, որովհետեւ գաղտնախորհուրդ է):

Մեր համարեա բոլոր ձեռագրերում չկայ այս 85-րդ կանոնը գրքերի մասին, միմիայն 740-ում կայ այս կանոնը, այն բացառութեամբ, որ 740-ում չկայ Եսթեր, Մակաբայեցիք, Նոր Ուխտից ոչինչ չկայ, ոչ էլ վերջին Կղեմայ յիշատակածը:

740-ում եղածը կրկնուած է «Հարանց հետեւողաց» կանոնների 27-ում: Բայց թէ ինչո՞ւ մեր ձեռագրերից միայն 740-ում կայ այս 85-րդ կանոնը միւսներում չկայ, պատճառը ճշտութեամբ որոշել չի կարելի. միայն նկատելի է, որ գոնէ Առաքելական կանոնների համեմատութեան մէջ 740 ձեռագիրն ամենաճիշտն է մնացած բոլոր ձեռագրերի մէջ եւ շատ համապատասխան է յունասլաւոնականին: Ինձ թուում է, որ մեր ձեռագրերից դուրս է ձգուած այս կանոնը նրա համար, որ յիշուած գրքերից մի քանիսը դեռ կասկածելի էին համարուում 4-5-րդ դարերում: Օրինակ՝ Յովհան Սքոլաստիկոսի, Գրիգոր Աստուածաբանի, Եպիփանի, Աթանասի, Ամփիլոքոսի, Յովհան Դամասկացու կանոններում չկայ Մակաբայեցւոց գիրքը: Եւսեբիոսի ժամանակ (+340) «Յովհաննու յայտնութիւն»-ը վէճի մէջ էր. ոմանք ընդունում էին, ոմանք՝ ոչ: Ամփիլոքոսի թղթում կարդում ենք. «Ոմանք ասում են, որ 7 թուղթ պիտի ընդունել, ոմանք՝ միայն երեքը՝ Յակոբի 1, Պետրոսի 1 եւ Յովհաննէսի 1: Ոմանք էլ ընդունում են 3 Յովհաննէսի, 2 Պետրոսի եւ Յուդայի 1: «Յայտնութիւնը» ոմանք ընդունում են, ոմանք անվաւեր են համարում»: Արդեօք այս կասկածները չէին պատճառ, որ մերոնք չեն զետեղել այս կանոնը:

Մեր ձեռագրերում ուշի-ուշով կարգացողը տեսած պիտի լինի, որ երեք կանոն միացրած է նախորդ կանոնի հետ, եւ փոխանակ ստանալու յունասլաւոնականի 85 հատ կանոնը, ունենում ենք 3 կանոն պակաս այդ երեք հատ երկերիւ կանոնների միացման պատճառով. պակաս է նաեւ 85-րդը. ուրեմն ընդամէնը պակաս է 4 կանոն մեր ձեռագրերի մէջ. մենք պիտի ունենայինք 81 կանոն, բայց ունենք Առաքելական կանոններ 85 հատ: Մերոնք բերել են եւ 4 կանոն միացրել եղածների հետ եւ դարձրել 85: 82-րդը է շարունակութիւն եւ բացատրութիւն 81-ի Հօր Աստուծոյ, Որդւոյ եւ Սուրբ Հոգւոյ վարդապետութեան վրայ, որ ամենեւին կանոն չէ կարելի համարել, հապա երկար բացատրութիւն:

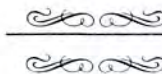
83-րդը խօսում է եպիսկոպոսների մասին, որ իրաւունք չունին ուրիշ թեմի եպիսկոպոսի իշխանութիւն խլել, որ բոլորովին համապատասխան է 35 կանոնին. ուրեմն նոր բան չի ասում, այլ կրկնում է 35-ի բովանդակութիւնը: 84-րդն ասում է, որ եպիսկոպոսը, իբրեւ գլուխ եւ հրամանատար, պիտի հսկի գիւղի եւ աղարակի երէցների վրայ. այս էլ կրկնում է այն, ինչ որ մի քանի կանոններով պատուիրւում է: 85-րդը կանոն չէ, հապա «փառք յաւիտեանս»-ով վերջացող մի խրատ է: 82, 83, 84, 85-ը յետոյ աւելացրած են. այդ երեւում է նրանից, որ նոր բան չեն ասում, երկրորդ՝ որ չկան յունասլաւոնականում, եւ երրորդ՝ չկան 740-ում: Իսկ 740-ը դրանց փոխարէն 81-րդում դնում է այն վերջաւորութիւնը, որը կայ միւս ձեռագրերի 85-ում: Այդտեղ վերջացնելուց յետոյ եւ մի ինչ-որ վարդապետի յիշատակարանից յետոյ զետեղում է 6 ուրիշ աւելի կանոններ, որոնք նոր բաներ չեն, կրկնութիւններ են: Սրանց համար ուրիշ թանաքով այնտեղ գրած է. «Այս 9 գլուխս ոչ կայ յայլ յաւրինակ»: Այս վեց գլուխներից 85-ում գրուած են Հին եւ Նոր Կտակարանների գրքերը: Պէտք է այս ի նկատի ունենալ, որ բացի յունասլաւոնական պաշտօնական վաւերական ընդունուած Առաքելական կանոնների ձեռագրից՝ կան եւ զանազան յունական ուրիշ ձեռագրեր, որտեղ նոյն կանոնները զետեղուած են լինում այլեւայլ քանակութեամբ՝ 76, 81, 84 կամ 85, լատինականում 50 հատ են, արաբական ժողովածուներում՝ 82, ասորականում՝ 81, եթովպականում՝ 30 եւլն, եւլն: Հինգ-վեցեան Տրուլի 692-ի ժողովում այս կանոններն ընդունուեցին՝ բացի Կղեմէսի վերջին յիշատակարանից՝ 8 գրքի մասին գրած:

Հին եւ Նոր Կտակարանների գրքերի մասին տե՛ս Աթանասի, Ամփիլոքոսի կանոնները:

Այստեղ վերջանում է «Առաքելական» անուամբ եղած կանոնների եւ թէ «Կարգադրութիւններ»-ի վրայ ասելիքը:

Ա առաքելական կանոններ՝ թուով 34, Բ առաքելական կանոններ՝ թուով 85, ընդամէնը 119 առաքելական կանոններ ունինք, որոնց համառօտութեամբ յիշելիս պիտի նշանակենք Ա առ. եւ Բ առ.:

Սրանից յետոյ կզետեղենք այս երկու կանոնների գրաբար բնագիրը՝ արտագրած նոյնութեամբ ձեռագրերից, որով դիւրութիւն տուած կլինենք համեմատողներին աւելի մօտից ծանօթանալու խնդրի հետ¹:

¹ Այս կանոնախմբի մանրամասն համեմատությունը Պիտրայի հրատարակության հետ տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 550-557:

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ¹

ԳՐԱԲԱՐ ԲՆԱԳԻՐԸ

1) Ա – ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ¹

Կանոնք եւ սահմանք, զոր եղին աշակերպքն Քրիստոսի ի սուրբ եկեղեցիս՝ յևս վերանալոյն Տեառն ժողովեալք ի վերնապրուն

Ա. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, թէ յորժամ յաղօթս կան եւ երկիր պագանեն Աստուածութեանն, ընդ արեւելս կայցեն՝ ըստ այնմ զոր ասաց Փրկիչն, թէ. «Որպէս փայլակն զի փայլատակեալ յարեւելից եւ երեւի մինչեւ յարեւմուտս, նոյնպէս եղիցի գալուստ Որդւոյ Մարդոյ» (Մատթ. ԻԴ:27), զի արեգակն արդարութեան Քրիստոս Որդի Աստուծոյ յարեւելից ծագեացէ եւ արասցէ փրկութիւն ի մէջ երկրի: Եւ այսու գիտասցուք, եթէ յարեւելս կոյս արժան է յաղօթս կալ եւ երկիր պագանել Արքային անմահի յաւիտենից:

Բ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ յաւուր միաշաբաթոյ յամենայն կիւրակէի եղիցի տօն եւ պաշտօն եւ խորհուրդ տէրօնական մարմնոյ եւ արեան Տեառն, զոր պատուիրեաց մեզ Կենարարն: Եւ Հաց Պատարագին ի նմին աւուր ջերմ եփեալ ելցէ ի սուրբ Սեղան Տեառն, եւ արժանաւորքն Հաղորդեսցին մի՛ արհամարհանօք, այլ մեծաւ երկիւղիւ: Եւ դատարկացեալ եւ փափկացեալ եղիցի միաշաբաթին, որպէս պատուիրեաց Աստուած Նոյի, Աբրահամու եւ Մովսէսի. զի եւ մեզ Հանգիստ լիցի յերկրաւոր աշխատութենէս, եւ յեթներորդում դարուն ի գալստեան Տեառն յարքայութեանն յաւիտենից: Եւ յամենայն միաշաբաթոյ ընթերցցին գիրք սուրբք մարգարէականք եւ առաքելականք. եւ աւարտումն եւ գլուխ ամենեցուն կարգացի Աւետարանն եւ մատուցի Պատարագ. վասն զի յաւուր միաշաբաթոյ եղեւ լինելութիւն արարածոց, եւ յաւուր միաշաբաթոյ ծագեցաւ աշխարհի, եւ յաւուր միաշաբաթոյ ի Պենտակոստէին վերացաւ Տէրն

¹ Առաքելական կանոնների գիտական հրատարակությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 27-66:

մեր յերկինս եւ յաւուր միաշաբաթոյ երեւի ի վախճան աշխարհիս Հայրական փառօք, երկնաւորական Հրեշտակօք:

Գ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, թէ օր չորեքշաբաթոյ ի պահս եղիցի, զի ի նմա գուշակեաց եւ յայտնեաց Տէրն կենարար զխորհուրդ չարչարանաց Իւրոց եւ մատնութեան եւ դատաստանի, եւ խաչելութեան եւ մահուան եւ յարութեան՝ աշակերտացն Իւրոց, եւ տրտմեցան առաքեալքն: Արդ եղիցի ի պահս եւ ի սուգ, եւ ի պաշտօն եւ յաղօթս ցնծութեան եւ ուրախութեան:

Դ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, թէ ուրբաթ եղիցի ի պահս եւ ի սուգ եւ ի տրտմութիւն. վասն զի զոր ինչ ասացաւն յաւուր չորեքշաբաթոյ վասն չարչարանաց Փրկչին մերոյ, յուրբաթոյն կատարեցաւ, յորժամ շարժեցան արարածք ամենայն, եւ խաւարեցան լուսաւորք ի յերկինս. պահեալ լիցի մինչեւ ցիններորդ ժամն:

Ե. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, թէ օր շաբաթոյն եղիցի տօն եւ պաշտօն ընդ ամենայն տիեզերս եւ եղիցի յիշատակ ամենայն մարտիրոսաց. Պատարագ մատուցեն ի նմա քահանայքն եւ ուրախութեամբ սաղմոսեսցեն, վասն զի կարապետ է մեծի Արքային գալստեանն: Պարտ է ամենայն սրբոցն ուրախ լինել ընդ առաջ Քրիստոսի:

Զ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, թէ եղիցին երիցունք եւ սարկաւագունք որպէս Մովսէս եւ Ահարոն եւ ապա՝ մատիցեն ի պաշտօն սրբութեան, ի Պատարագն եւ ի խորհուրդ տէրօնական: Եւ զկէսսարկաւագոցն՝ ի սպասաւորութիւն եկեղեցւոյ եւ ի տեսչութիւն այրեաց եւ վշտացելոց, որպէս ղեւտացիքն որ կրէին զսպասաւորութիւն, եւ զինուորական ձեւով չիշխէր ոք մերձեալ. նոյնպէս եղիցին յեկեղեցւոյ, եւ մի՛ ոք վայրապար ի բեմն սրբութեան եւ ի սպաս օրինացն մերձեսցի: Եւ սարկաւագունք սպասաւորք երիցանցն. կարգեսցին եւ ընտրեալքն՝ երիցունք: Կաթողիկոսն ղէտ եւ գլուխ եւ օրէնսդիր լիցի ժողովրդեանն, զի ըստ բերանոյ նոցա վճարեսցի ամենայն ինչ, որպէս Մովսէսին եւ Ահարոնին էր:

Է. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, թէ եղիցի տօն Ծննդեան եւ Յայտնութեան Տեառն եւ Փրկչին մերոյ, որ է գլուխ եւ սկիզբն տօնից Եկեղեցւոյ, որ օրինակ Զ յունուարի ամսոյ ըստ յունարէն թուոյ. եւ մեծապէս խմբեսցեն զտօնն զայն ցնծութեամբ եւ ուրախութեամբ, սաղմոսիւք եւ օրհնութեամբ եւ երգովք Հոգեւորօք, եւ ընթերցցին գիրք մարգարէականք եւ առաքելականք:

Ը. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ զի օր պահս կարգեսցեն յամենայն չարութենէ, ի մեղաց եւ ի կերակրոց

յառաջ քան զօրն չարչարանաց Փրկչին մերոյ եւ ապա յարգեսցեն զյիշատակ չարչարանաց պասեք Տեառն եւ տօն յարութեան Փրկչին. ընթերցցին գիրք մարգարէականք եւ առաքելականք, որ պատմեսցեն զչարչարանացն Տեառն եւ գուշակումն յարութեան Փրկչին: Քանզի եւ ինքն իսկ Տէրն մեր Քրիստոս՝ որպէս տօնից եւ տարեկանաց, պահեաց զիս տիւ եւ զիս գիշեր, նոյնպէս եւ Մովսէս ի Սինէական լերինն ի ձեռն պահոցն իբրեւ սիրելի բարեկամ խօսէր ընդ Աստուծոյ եւ մեծապէս պատիւ գտեալ յերկնաւոր Արքայէն՝ ահեղ երեսօք, արքունական օրէնս եւ կանոնս բերելով, իջանէր առ ժողովուրդն: Նոյնպէս եւ նախանձաւորն Հեղիաս, ի ձեռն քառասնօրեայ պահոցն մեծամեծ նշանս եւ զօրութիւնս գործելով, ապա կառավարեալ ասպատակէր յերկինս: Եւ երեք մանկունքն ի ձեռն սրբութեան պահոցն ի մահուանէ թագաւորին ապրեցան, զի հրեշտակ Աստուծոյ էջ առ նոսա. զբոցն բորբոքեալ շիջուցին, զթագաւորն ի գիտութիւն ճշմարտութեան ածին եւ ինքեանք բարի անուամբ կեցեալ՝ արժանի եղեն արքայութեանն Քրիստոսի:

Թ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, թէ ի կատարումն ամենայն գրոց ընթերցցի Աւետարան իբրեւ զկնիք պատուական ամենայն գրոց, եւ յօտն կալով ամենայն ժողովուրդն լուիցէ նմա, զի աւետիք փրկութեան են ամենայն մարդկան՝ բանիւ Կենանարին:

Ժ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ զկնի Պասեքին կատարեսցեն Մ օր յետ յարութեան Նորա եւ արասցեն տօն յիշատակի վերացման Նորա առ Հայր յերկինս փառաւորեալ:

ԺԱ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ ի Զատիկէն մինչեւ ի քառասներորդ օր վերացման Նորա ուրախութիւն եւ ցնծութիւն եղիցի, զի աւուրք յարութեան են եւ Փեսայն՝ յառապատի: Ապա յետ տօնի վերացմանն պահեսցեն, եւ դարձեալ յիսներորդն տօն կատարեսցի, եւ իբրեւ զառաջին Զատիկին՝ գառն զենցի:

ԺԲ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ եկամուտ ոք կամ բնակաւոր, որ ոչ գիտէ զհաւատս ճշմարիտ Եկեղեցւոյ սրբոյ եւ զկարգս եւ զօրէնս որ կարգեալ է ի նմա, մի՛ լիցի առաջնորդ եւ հրամանատար յԵկեղեցւոյ, եւ մի՛ ոք կարգեսցէ զայնպիսին, զպոռնկեալսն եւ զչնացեալսն եւ զայլազործսն յերիցութիւն կամ ի սարկաւազութիւն եւ կամ յայլ ինչ սպասաւորութիւն եկեղեցւոյ մի՛ մերձեցուցեն, զի մի՛ կարգեալքն ընդ նոքօք թիւրեսցին, զի եթէ ստուերք հանդերձելոցն Մովսիսի զանարատն ընտրէր ի սպասաւորութիւն խորանին, ո՛րչափ եւս առաւել որ Նորոյ ուխտիս է միջնորդ:

ԺԳ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ խօսեցաւ Աստուած ընդ Աբրահամու եւ ասէ. «Թլփատեսցի ութօրեայ

մանուկ ձեր, եւ այն եղիցի նշանակ ուխտին յաւիտեական ընդ Իս եւ ընդ ձեզ» (Ծննդ. Ժէ:12): Լինէր նոյն ուխտ եւ ընդ Մովսիսի՝ հրաման առեալ յԱրարչէն մշտական զոպայիւ սրսկել ջուր զժողովրդեամբն, որ գուշակէր զմկրտութիւն հեթանոսաց: Օրինակէր Մովսէս եւ Ահարոն զհանդերձեալսն լինելոյ փոփոխումն ստուերազրին. հրամայէր ջրով լուանալ յարտաքնում սրահին, ապա՝ մերձենալ ի սրբութիւնսն: Օրինակէր զայս մկրտութիւն Յեսու Նաւեայ՝ անցանելով ընդ Յորդանան, եւ ապա մտանել յերկիրն պարգեւաց: Օրինակէր զայս մկրտութիւն մեծն ի մարգարէս նախանձաւորն Հեղիաս. անցանելով ընդ Յորդանան՝ կենդանւոյն վերանայր յերկինս: Բերէր եւ Եղիսէէ զսափորն ի գուշակումն մկրտութեան:

Մեծն ի ծնունդս կանանց՝ կնքահայրն Յովհաննէս, որ արժանի եղեւ մկրտել զանարատ զՏէրն Յիսուս ի Յորդանան գետ, օրինակ լինէր Նորոյ ուխտիս եւ մանկանց Եկեղեցւոյ: Եւ լուանալով զոտս մեր ի վերնատանն՝ ջրով մկրտութեան զօրացոյց զմեզ եւ անմեղացոյց սրբութեամբ աւագանին. օրինակ աշխարհի եթող, զի ի ձեռն քահանայութեան կարգի՝ մանուկ ութօրեայ մկրտեալ եղիցի քրիստոսագգեաց, եւ վկայք, որք ոչ ունին զմկրտութիւն ջրոյն, արեամբ իւրեանց փրկեսցին:

ԺԴ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ իցէ ոք երկմիտ ի հաւատս եւ չիցէ ճշմարիտ ի պաշտաման Տեառն, այնպիսին մի՛ պաշտեսցէ զպաշտօն Տեառն, մի՛ ձեռնադրեսցի, զի մի՛ այլոցն ի հեղգութիւն՝ խմոր չարութեան լիցի, որպէս գրեալ է, թէ անիծեալ՝ որ գործէ զգործ Տեառն հեղգութեամբ, նա զմարդիկ խաբէ եւ ո՛չ զԱստուած՝ այն որ ոչ Հաստատին կամակորութիւնք առաջի Նորա:

ԺԵ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ որ սուտ երդնու կամ սուտ վկայ է եւ կամ որ երթայ առ կախարդս եւ հարցուկս, եւ քաւդեայս, եւ վհուկս, եւ հաւատայ ծննդոց եւ աստեղագիտութեանց իբրեւ զայնոսիկ որ անաստուածքն են, խափանեսցի նա որպէս զանաստուած ի քահանայութենէ եւ մի՛ խառնեսցի ի պաշտօն Եկեղեցւոյ, եւ եթէ ժողովրդական ոք իցէ, մերժեսցի ի բաց:

ԺԶ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ որ սիրէ զհրէայս եւ հաղորդի ընդ նոսա, կցորդ եղիցի Յուդայի Սկարիփտացւոյ, որ սիրեաց զհրէայսն կամ զհեթանոսս, որ երկիր պագանեն արարածոց փոխանակ Արարչին. մի՛ մտցէ յԵկեղեցի եւ մի՛ բնակեսցէ ի մէջ հաւատացելոց, եւ եթէ իցէ ի միջի նոցա, մի՛ թողցեն զնա, այլ որոշեսցեն եւ զատուցեն ի բաց յինքեանց. եւ մի՛ կացցէ ի միջի նոցա, զի մի՛ արմատ դառնութեան ի վեր երեւեալ՝ պղծիցեն նովաւ բազումք:

ԺԷ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ ոք հրէայ կամ հեթանոս եկեացէ եւ խառնեացի յեկեղեցի եւ դարձեալ թողցէ եւ երթիցէ յիւր բնակութիւն եւ դարձեալ կրկնեացի եւ եկեացէ ի նոյն պաշտօնն զոր անարգեացն, մի՛ ընդունիցիք եւ մի՛ խառնիցէք ի մէջ ձեր, այլ որոշեալ զատուցի ի միջոյ ամենեցունց եւ կացցէ ի նմին կարգի, ուր էր զառաջինն, եւ մի՛ հաղորդեացին ընդ նմա որք ճանաչեն զնա:

ԺԸ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ որ փոխ տայ եւ առնու վաշխս եւ տոկոսիս եւ շահի շահս ազահութեան, այնպիսին մի՛ համարեացի ընդ հաւատացեալսն եւ մի՛ կացցէ ի կարգ պաշտաման քահանայութեան. ո՞չ լսիցէ, զոր ետ պատուէր Արարիչն Մովսիսի, թէ. «Պատուիրեա՛ որդւոցն Իսրայէլի, զի մի՛ պահանջեացեն զփոխս ի մերձենալ տօնին թողութեան եւ ամին եօթներորդի» (Ղեւտ. ԻԵ:40-54). ո՛րչափ եւս առաւել պատժոյ արժանի համարիցիք զայժմուս:

ԺԹ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ չէ իշխանութիւն քահանայապետի կամ երիցու, եւ ո՛ր եւ իցէ առաջնորդ եկեղեցւոյ, առանց իւրոց պաշտօնակցացն առնել զիրս ինչ յեկեղեցւոյ. բայց կամօք եւ միաբանութեամբ ամենեցուն արասցեն զոր ինչ կամինն, զի մի՛ լիցի տրտմութիւն եւ հերձուածք ի մէջ իւրեանց, զի ի միաբանութենէ ամենեցուն եւ քարոզութիւնն հաւատարիմ լիցի եւ հաւատն՝ հաստատուն, որպէս եւ Փրկիչն ասէ, թէ. «Ուր երկու եւ երեք ժողովեալ են յանուն Իմ, անդ եմ ես՝ ի մէջ նոցա» (Մատթ. ԺԸ:20):

Ի. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ ի կարգէ քահանայութեան ընտրեալքն անարատքն, որ սուրբ ի մամոնայնի իցեն, օրինաց եւ կարգի եկեղեցւոյ հմուտք, եթէ եւ յանարգաց ոք իցէ, ի քահանայապետութիւն եւ ի գլխաւորութիւն կացուցեն միջնորդ իննել ընդ մարդիկ եւ ընդ Աստուած, զի երեւեացի գլուխ եւ առաջնորդ ամենեցուն, զի ի ձեռն նորա խնդրեացի չարութիւն եւ բարութիւն, մեղք եւ արդարութիւն յամենեցունց, զի գէտ եւ հովիւ է իբրեւ զՍամուէլն, զի շրջէր եւ կարգէր եւ հրաման տայր ըստ մարգարէութեանն եգեկիկի:

ԻԱ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, թէ որ լոկ են ի ստացուածոց եւ սոսկ ի մամոնայէ եւ չերթան զկնի արծաթոյ շահից, եւ ձեռք իւրեանց սուրբ են ի կաշառոյ, եւ միտք իւրեանց սուրբ եւ յստակ ի չարութենէ, եւ սիրտք եւ խորհուրդք իւրեանց կատարեալ են ի սէրն Աստուծոյ, նոքա ընտրեացին ի պաշտօն սեղանոյն Տեառն: Զի եթէ զղեւտացիսն յամենայն իմեքէ՝ ի կալուածոյ եւ ի բաժնէ եղբարցն

հեռացուցեալ ապա՛ մերձեցուցանէր առ Ինքն, ո՛րչափ եւս առաւել որ Նորոյ ուխտիս են սպասաւորք, միջնորդք եւ պաշտօնեայք Քրիստոսի, անարատք իցեն եւ անմեղք:

ԻԲ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ ամբարտաւանք եւ հպարտք եւ սէգք եւ սնապարծք եւ ատեցողք, եւ կերողք եւ արբեցողք, եւ ուսումնատեացք եւ քնէածք եւ յոյլք, եւ նախանձոտք չարեաց եւ ցանկացողք չարեաց, եւ պատուասէրք, խիստք եւ նեղասիրտք, ցոփասէրք, եւ յանդգունք, անգութք եւ անողորմք, կռուողք եւ ռիսակալք, քսմոսք եւ շողմոսք եւ որ ինչ նման են սոցին, մի՛ մերձեցին ի պաշտօն քահանայութեան, վասն զի գրեալ է. «Ի բա՛ց կացէք յինչն ամենեքեան, որ գործէք զանօրէնութիւն» (Սաղմ. Զ:9):

ԻԳ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, թէ որպէս Տէրն մեր հրաման եղ եւ պատուիրեաց մեզ, թէ. «Զոր արձակիցէք յերկրի՝ արձակեալ լիցի յերկինս, եւ զոր կապիրէք յերկրի՝ կապեալ եղիցի յերկինս» (Մատթ. ԺԸ:18). սոյնպէս եւ հրաման տուեալ քահանայութեան եւ երիցանց կարգի զարժանիս օրհնութեան միաբան օրհնել եւ զանարժանսն միաբան կապել եւ ըմբերանել: Եւ զոր կապենն՝ կապեալ կացցէ մինչեւ հնազանդեացի առաջնորդին, ապա եթէ տարապարտուց եւ յանարժանս զոր կապեացեն, պատիժ պատուհասի ընկալցին ըստ արժանի որք ի զուրն կապեցին, բայց որ կապեցաւ՝ ընկալցի ախորժելո՛վ զկապանսն, որպէս թէ իցէ արժանի կապանացն:

ԻԴ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, թէ մի՛ ոք յանդգնեացի ի մարդկանէ որոյ չիցէ զօծումն քահանայութեան ընկալեալ՝ եւ արասցէ իրս ինչ իշխանութեամբ իբրեւ զքահանայ, եւ կամ քահանայ աչառութեամբ եւ ակնառութեամբ գործեացէ ինչ առանց օրինաց եւ իրաւանց, այլ արդարութեամբ եւ անաչառութեամբ:

ԻԵ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, թէ մի՛ ոք անարգեացէ եւ անգոսնեացէ եւ արհամարհանօք կալցի զքահանայն, թէ եւ կարի ոք անարժան եւ յանարգաց իցէ. զիտասցէ, զի զԱստուած անարգէ, զի Աստուծոյ սպասաւոր է ձեզ ի բարիս եւ համարս տալոց է ընդ ոգւոց ձերոց. ո՞չ գրեալ է. «Զիշխան ժողովրդեան քո ո՛չ բամբասեցես» (Ելից ԻԲ:28):

ԻԶ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, թէ որք են յաստիճան դատաւորութեան եւ իշխեն առնել դատաստան, եթէ թիւրեացէ, եթէ աչառեացէ երեսաց եւ պարտաւորեաց զարդարն եւ արդարացուցէ զպարտաւորն, մի՛ եւս կացցէ ի կարգի դատաւորութեան եւ պատուհասեալ կշտամբեացի, զի ո՛չ իմացաւ զգրեալսն աստուածային ձեռամբն յօրէնսն Մովսէսի, թէ. «Մի՛ խոտորեցուցես զիրաւունս

ի դատաստանի» (Բ Օր. ԻԴ:17), եւ «Կաշառ ի վերայ իրաւանց մի՛ առնուցուս» (Սաղ. ԺԴ:5):

ԻԷ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ ոք ելանիցէ յաշխարհէ ճշմարիտ վախճանաւ եւ կամ խողխողեալ յանօրինաց՝ վկայ հաւատարիմ վասն անուան Փրկչին՝ խոստովանելով զՔրիստոս ի նեղութիւնսն, որ վասն անուան Նորա լինի, արասցեն զյիշատակս նոցա յաւուր մահուան նոցա եւ զնշխարս ոսկերաց նոցա ի պատիւ առեալ փառաւորեսցեն զՔրիստոս, որ ետ նոցա զայնպիսի համբերութիւն՝ ի յորդորումն եւ ի թողութիւն մեղաց մերոց:

ԻԸ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ թագաւորք, որք ունին զհաւատս Եկեղեցւոյ սրբոյ եւ խոստովանին զՔրիստոս, իշխանութիւն լիցի ընդ քահանայս ի բեմի կալ իբրեւ զԴաւիթ եւ որ իբրեւ զնայն էին՝ ըստ մարգարէութեան, եթէ. «Թագաւոր յուսացաւ ի Տէր, յորդորմութեանց Բարձրելոյն նա մի՛ սասանեսցի» (Սաղ. Ի:8). բայց յայլ ինչ մի՛ համարձակեսցի, գուցէ որպէս զՈղիայն պատուհասեալ իջցէ:

ԻԹ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ ի պաշտաման եկեղեցւոյ ասացեն զսաղմոսս եւ զօրհնութիւնս Դաւթի՝ պաշտել օր ըստ օրէ յամենայն ժամ զմարգարէութիւնն Դաւթի ճԾ սաղմոս, որպէս եւ ասէն իսկ. «Օրհնեցից զՏէր յամենայն ժամ, յամենայն ժամ օրհնութիւն Նորա ի բերան իմում», եւ «Յօրէնս Տեառն խորհեցայց ի տուէ եւ ի գիշերի», «Սաղմոս ասացից եւ ի միտ առից», եւ «Լսելի արարից զձայն օրհնութեան Նորա», եւ դարձեալ. «Սաղմոս ասացէք Աստուծոյ մերում, եւ Թագաւորին մերոյ սաղմոս ասացէք» (Սաղ. ԼԳ:2, Ա:2, Ճ:1, ԿԵ:8, ԽԶ:7):

Լ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ յեկեղեցւոջ գիրք ընթերցցին՝ Հին Կտակարանք՝ Օրէնք եւ Մարգարէք, եւ Նոր Կտակարանք, որ լինիցին վասն կենարար չարչարանաց Փրկչին մերոյ Քրիստոսի, եւ գործք եւ խօսք աւետարանչացն քարոզութեան վասն բանին ճշմարտութեան, եւ վարդապետութիւն աշակերտաց Փրկչին, եւ այլ աւելի քան զայս մի՛ ընթերցցի ի բեմի:

ԼԱ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ հաց Պատարագին, յորում աւուր եփեսցի, ի նմին աւուր ելցէ ի Սեղանն, եւ մի՛ լիցի իշխանութիւն զկնի աւուրց հանել, զի եւ Մովսէս ոչ պակասեցուցանէր զհացն ջերմ յերեսաց Տեառն:

ԼԲ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ ոք ի կարգէ պաշտօնէից եւ յուխտէ Եկեղեցւոյ կամեսցի կուսան լինել, բարւոյ գործոյ ցանկայ, համարձակ լիցի վասն շինելոյ ի տեղիս տե-

ղիս. ժողովեալ օրինաց եւ կարգի սրբութեան՝ զգուշացին ի կերակրոյ պարկեշտանալ, ի զինուորական զգեստութէ հեռանալ, պճղնաւորեալ նմանեսցի[ն] պաշտօնէից հրեշտակաց Աստուծոյ եւ զուարթնոց երկնից: Զի եւ Յեսու պաշտօնեայն Մովսէսի եւ սպասաւոր սրբութեանն եւ Եղիա նախանձաւորն Աստուծոյ եւ Երեմիա մարգարէ եւ մեծ մարգարէն Մկրտիչն Յովհաննէս՝ սոքա ամենեքեան կուսութեամբ եւ պարկեշտութեամբ կատարեցին զկեանս իւրեանց, բռնութեամբ կալեալ յափշտակեցին զարքայութիւնն երկնից:

ԼԳ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ որպէս ի սկզբանէ զուգեաց ամուսնութեամբ զմարդն եւ օգնական արար միմեանց եւ օրհնեաց զնոսա, նոյնպէս սահմանեալ եւ հաստատեալ հրաման առաքելական սրբութեամբ զուգել յամուսնութիւն, եւ օրինօք՝ ի ձեռն աջոյ քահանայութեան եւ օրհնութեամբ զուգեսցին: Բայց որպէս Մովսէսի պատուիրեաց արարիչն Աստուած, թէ. «Պատուիրեա որդւոցն Իսրայէլի՝ Ես եմ Տէր Աստուած ձեր, պատուիրանաց իմոց զգուշացարուք եւ մի՛ գնայցէք ըստ կրօնիցն եգիպտացւոց, ուստի ելէքն, եւ ըստ գնացից քանանացւոց մի՛ գործիցէք, յոր երթալոցն էք», եւ ասէ. «Մարդ ոք մարդ առ ամենայն ընտանութիւն մարմնոյ իւրոյ մի՛ մերձեսցի՝ յայտնել զառականս մերձաւորի արեան իւրոյ, զառականս դստեր քո մի՛ յայտնեսցես, զառականս քեռ քո՝ թէ առ ի հօրէ իցէ կամ ի մօրէ, մի՛ յայտնեսցես, զառականս կնոջ հօր քո մի՛ յայտնեսցես, զառականս հօրաքեռ քո մի՛ յայտնեսցես, զառականս քեռ-որդւոյ քո մի՛ յայտնեսցես՝ պղծելով ընդ նոսա» (Ղեւտ. ԺԸ:3, 6-18), նոյնպէս եւ յերկրորդումն կարգեաց օրհնողիւն Մովսէս յանէծսն եւ ասէ. «Անիծեալ լիցի որ ննջիցէ ընդ կնոջ հօր իւրոյ, զի յայտնեաց զաներեւոյթս հօր իւրոյ. անիծեալ որ ննջիցէ ընդ քեռ իւրում, որ առ ի հօրէ իցէ կամ առ ի մօրէ. եւ ասացէ ամենայն ժողովուրդն՝ եղիցի, եղիցի» (Բ Օր. ԻԷ:20-22): Նոյնպէս եւ սահմանեալ առաքելական կանոնաց՝ մարդ ոք մարդ առ ամենայն ընտանութիւն մարմնոյ իւրոյ մի՛ մերձեսցի կամ շնութեամբ կամ ամուսնութեամբ. մինչեւ ի չորրորդ զարմն չունի իշխանութիւն առնել:

ԼԴ. Եւ արդ՝ զայս ամենայն զոր ինչ կարգեցին եւ եղին առաքեալքն՝ ոչ եթէ անձանց իւրեանց միայն կարգեցին, այլեւ այնոցիկ որ զկնի իւրեանց լինելոց իցեն: Քանզի կասկածէին թէ պատրաստեալ են գայլք զգենուլ զգեստ գառանց եւ առնել կոտորած ի մէջ հօտիցն Քրիստոսի: Քանզի ոչ եթէ նոցա պէտք ինչ էին կարգաց եւ օրինաց, որ ինքեանք իսկ էին օրհնողիւր, զի խրատեալք եւ վարժեալք էին ի ճշմարիտ Վարդապետէն եւ միսթարիչ Հոգին Սուրբ բնակէր ի նո-

սա, զի զոր օրինակ ետ կարգել նոցա Հոգին Սուրբ զկարգս եւ զօրէնս զայսոսիկ, առաւել եւս առաջնորդեսցէ նոցա ըստ կամաց Իւրոց: Զի որք ընկալան ի Տեառնէ զգորութիւն եւ զիշխանութիւն, զիա՞րդ մարթէր թէ յայլմէ իմեքէ դնիցի նոցա օրէնք: Նաեւ Պօղոս եւ Տիմոթէոս, որ շրջէին ի կողմանս ասորւոց եւ կիւլիկեցւոց, զսոյն իսկ զայս օրէնս պատուիրէին զառաքելոցն երիցանցն, եւ որք էին ընդ ձեռամբ առաքելոցն աշխարհականքն ամենայն՝ քարոզէին եւ աւանդէին յամենայն Եկեղեցիս....

Եւ ձեռնադրութիւն քահանայութեանն, զոր ընկալան առաքելքն ի Տեառնէ՝ բազմացուցին եւ լցին զամենայն աշխարհ, եւ որպէս ասաց Ինքն իսկ Տէրն ցնոսա, թէ. «Տուաւ Ինձ ամենայն իշխանութիւն յերկինս եւ յերկրի. որպէս առաքեաց զԻս Հայր, եւ Ես առաքեմ զձեզ: Գնացէք այսուհետեւ, աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս, մկրտեցէք զնոսս յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ. ուսուցէք նոցա պահել զամենայն զոր ինչ պատուիրեցի ձեզ: Եւ ահաւասիկ Ես ընդ ձեզ եմ զամենայն աւուրս մինչեւ ի կատարած աշխարհի» (Մատթ. ԻԸ:18-20): Եւ որպէս պատուիրեաց նոցա Տէր, ըստ նմին օրինակի թռեալ վաղվաղակի քարոզութիւն Աւետարանին ընդ ամենայն տիեզերս: Եւ յորժամ այց առնէին միմեանց եւ լինէր քննութիւն ինչ բանից, գային եւ հաղորդէին միմեանց ի պաշտօն եւ յաղօթն եւ ի բանս մխիթարութեան: Կարգեցան քահանայապետք գլուխք եւ առաջնորդք՝ քարոզել եւ աւետարանել եւ ուսուցանել զամենայն տիեզերս, որպէս եւ հրամայեաց նոցա Տէր առաջնորդութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ....

2) Բ – ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ¹

Սահմանք եւ կանոնք սուրբ առաքելոցն ի ձեռն Կղեմայ, առաքելալ հեթանոսաց. երկրորդ առաքելականք

Ա. Եպիսկոպոս ձեռնադրեսցի յեպիսկոպոսաց յերկուց կամ յերից:

Բ. Երէց կամ սարկաւազ կամ այլք ի ժառանգաւորաց՝ ի միջէ եպիսկոպոսէ լինել:

Գ. Եթէ ոք եպիսկոպոս կամ երէց արտաքոյ քան զհրամայեալսն Տեառն ի Պատարագն կամ ի սեղանն այլ ինչ պատրաստիցէ՝ մեղր կամ կաթն, կամ փոխանակ գինւոյ այլ ինչ պատրաստութիւնս, կամ հաւ կամ այլ ինչ կենդանի արտաքոյ քան զհրամայեալսն արասցէ, լուծցի, կամ

¹ Երկրորդ Առաքելական կանոնների հայերեն տարբերակի գիտական հրատարակությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 75-100:

բայց ի դիպող ժամանակի նոր արմտեաց հասկ կամ խաղող մատուցանել առ սեղանն եւ ձէթ ի սուրբ աշտանակն եւ խունկ ի ժամ Պատարագին:

Դ. Բայց այլ ամենայն միրգք ի տունս առաքեսցին եւ յերիցանցն, այլ ի սեղանն մի՛ մատիցեն, այլ զի եպիսկոպոսն եւ երիցունքն բաժանեսցեն սարկաւազաց եւ այլոց ժառանգաւորաց:

Ե. Երէց կամ սարկաւազ զկին իւր մի՛ հանցէ պատճառանօք երկիւղածութեան: Ապա թէ հանցէ, ի բաց որոշեսցի, իսկ ի նմին յամառեալ՝ լուծցի:

Զ. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ, զաշխարհական հոգս յանձն մի՛ առցէ, ապա թէ ոչ՝ լուծցի:

Է. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ զսուրբ չարչարանաց զօրն, նախ քան զգարնանային զուգաւորութիւնն, թէ ընդ հրէայս կատարեսցէ, լուծցի:

Ը. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ, որ ժողովոց ոչ հաղորդի, զպատճառն ասացէ. եթէ իցէ իրաւացի, թողութեան հասցէ, ապա թէ ոչ ասացէ, որոշեսցի՝ որպէս պատճառք վնասու եղեալ ժողովրդոցն եւ կարծիս տուեալ զերիցուէն որ մատոյցն՝ որպէս ոչ առողջութեամբ մատուցեալ:

Թ. Զամենայն զմտեալսն յեկեղեցի զհաւատացեալսն եւ Գրոց լուեալս եւ ոչ մնացեալս աղօթից սրբոյ Հաղորդութեանն, իբրեւ զանկարգութիւնս արարեալ Եկեղեցւոյ՝ ի բաց որոշեսցին:

Ժ. Եթէ ոք ընդ անհաղորդին թէեւ ի տան աղօթակից լիցի, ի բաց որոշեսցի:

ԺԱ. Եթէ ոք լուծեալ ի քահանայութենէ, այլ ոք քահանայ աղօթակից լիցի իբրեւ քահանայի, լուծցի:

ԺԲ. Եթէ ոք ի ժառանգաւորաց որոշեալ երթիցէ յայլ քաղաք եւ ընկալցին առանց ընծայական գրոյ, որոշեսցին որք ընկալանն եւ որ ընկալեալն եղեւ, թէպէտ եւ էրն ընդունելի. առաւել եւս երկարեսցի որոշումն իբրեւ ստոյ եւ պատրողի զԵկեղեցի Աստուծոյ:

ԺԳ. Եպիսկոպոսի ոչ է արժան թողուլ զիւր իշխանութիւն եւ այլոյ վազել, թէպէտ եւ ի բազմաց հարկեսցի, բայց եթէ իցեն պատճառք ինչ իրաւացիք, որ զայս բռնաբարեն զնա առնել, որպէս զի առաւել շահել կարացելոյ զնոսս որք անդն են, երկիւղածութեան բանիւ օգտեցուցանել, եւ զայս ոչ յինքենէ, այլ աղաչանօք մեծաւ:

ԺԴ. Եթէ ոք երէց կամ սարկաւազ կամ ով եւ իցէ ի ժառանգաւորաց, ի բաց ընկեցեալ զիւր պանդխտութիւնն, յայլ երթիցէ եւ ամենեւին փոխեալ շրջիցի յայլում պանդխտութեան առանց կամաց եպիս-

կոպոսին իւրոյ, զայնալիսին հրամայեմք ո՛չ եւս քահանայանալ, մանաւանդ թէ բազում անգամ յորդորեալ եպիսկոպոսին իւրոյ՝ ոչ լուաւ, այլ յամառեալ յանկարգութեանն, իբրեւ զաշխարհական հաղորդեսցի անդէն ընդ նոսա: Ապա եթէ եպիսկոպոսն առ որում է նա, առ ոչինչ համարեալ զ'ի ի վերայ նորա սահմանեալ դատապարտութիւնն, ընկալցի զնա ընդ ժառանգաւորս, ի բաց որոշեսցի իբրեւ զվարդապետ անկարգութեան:

ԺԵ. Որ ընդ երկուս ամուսնութիւնս խառնակեցաւ յետ մկրտութեան կամ հարճ ստացաւ, ոչ կարէ լինել եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւագ կամ բնաւ իսկ ի քահանայական կարգէ:

ԺԶ. Որոյ զայրի առեալ է կին կամ զհանեալ կամ զաղախին կամ զբող, ոչ կարէ եպիսկոպոս լինել կամ երէց կամ սարկաւագ կամ բնաւին ի քահանայական կարգէ:

ԺԷ. Որոյ երկուս քորս առեալ է եւ կամ քեռորդի, ոչ կարէ ժառանգաւոր լինել:

ԺԸ. Ժառանգաւոր ոք երաշխաւորս տուեալ՝ լուծցի:

ԺԹ. Ներքինի ոք եթէ ի բռնութենէ մարդկան եղեւ կամ ի հալածանս կտրեցան արականքն, կամ այնպէս իսկ ծնաւ, եւ է արժանի եպիսկոպոսութեան, եղիցի:

Ի. Որ կրճատեաց զինքն, մի՛ եղիցի ժառանգաւոր, քանզի սպանող ինքեան է եւ արարածոյն Աստուծոյ թշնամի:

ԻԱ. Եթէ ոք ժառանգաւոր զինքն կրճատեաց, լուծցի, քանզի սպանող ինքեան է:

ԻԲ. Եթէ ժողովրդական ոք զինքն կրճատեաց, որոշեսցի զերիս ամս, քանզի դրժող է իւրոց կենացն:

ԻԳ. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւագ ի պոռնկութեան կամ յերդման կամ ի գողութեան ըմբռնեալ՝ լուծցի, այլ ոչ որոշեսցի, քանզի ասէ գիր. «Ոչ առցէ Տէր վրէժ երկիցս ի միասին» (Նաւ. Ա:9). նմանապէս եւ այլք ի ժառանգաւորաց:

ԻԴ. Որք ի ժառանգաւորութիւն անցանեն չեւ ամուսնացեալք, հրամայեմք, թէ կամին ամուսնանալ՝ զգրակարգացս եւ զսաղմոսասացս միայն:

ԻԵ. Զեպիսկոպոս եւ զերէց եւ զսարկաւագ հարկանողս զհաւատացեալս մեղուցեալսն կամ զանհաւատս զկռուողս եւ ի ձեռն այսոցիկ երկեցուցանել կամեցեալս՝ լուծանել հրամայեմք, քանզի ոչ ուրեք զայս Տէր ուսոյց, բայց եթէ ընդդէմ սորին՝ Ինքն հարաւ, այլ ոչ զոք եհար, թշնամանեցաւ եւ ոչ զոք փոխարէն թշնամանեաց, չարչարեցաւ եւ ոչ սպառնացաւ:

ԻԶ. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւագ՝ լուծեալ իրաւաբար ի վերայ երեւելի յանցանաց՝ եւ համարձակեսցի մերձենալ յաւանդեալսն երբեմն նմա պաշտօն, սա ամենեւին ի բաց հատեալ անկցի յԵկեղեցւոյ:

ԻԷ. Եթէ ոք եպիսկոպոս ի ձեռն ընչից ժառանգաւորութեան այսմիկ հասանել կարաց, կամ երէց եւ սարկաւագ, լուծցի ինքն եւ որ ձեռնադրեացն, եւ ի բաց հատցի ամենեւին միանգամայն եւ ի Հաղորդութենէն, որպէս Սիմոն մոգ յինէն՝ ի Պետրոսէ առաքելոյ:

ԻԸ. Եթէ ոք եպիսկոպոս աշխարհական իշխանօք վարեցեալ՝ նոքօք բռնն ի վերայ Եկեղեցւոյ եղիցի, լուծցի եւ որոշեսցի, եւ ամենեքեան, որ հաղորդին ընդ նմա:

ԻԹ. Եթէ երէց արհամարհեալ զեպիսկոպոսով իւրով՝ առանձին ժողով արասցէ եւ Սեղան կանգնեսցէ՝ ոչ ինչ ստուգեալ զեպիսկոպոսն, բայց ի բարեպաշտութիւն կամ արդարութիւն, լուծցի իբրեւ զսիրող իշխանութեան, քանզի բռնաւոր է, եւ այլք ի ժառանգաւորաց, որք հաւանեցան նմա: Իսկ ժողովրդականքն որոշեսցին, բայց այսօքիկ յետ մի անգամ եւ երկիցս եւ երիցս եպիսկոպոսին աղաչանաց եղիցի:

Լ. Եթէ ոք երէց կամ սարկաւագ յեպիսկոպոսէ եղեւ որոշեալ, սա ոչ է արժան յայլմէ ընդունել, այլ յայնմանէ որ որոշեացն զնա, բայց թէ դէպ լիցի մեռանել՝ որ որոշեաց եպիսկոպոսն:

ԼԱ. Մի՛ զոք յօտարաց եպիսկոպոսաց կամ երիցանց կամ սարկաւագաց առանց ընծայական թղթոյ ընդունել, եւ կամ թէ ընդունիցին, սակայն քննել. եթէ իցեն քարող բարեպաշտութեան, ընկալեալ լիցին, ապա թէ ոչ՝ զպէտս նոցա տացեն, իսկ ի Հաղորդութիւն մի՛ ընկալցին, վասն զի բազում ինչ լինի խաբէութեամբ:

ԼԲ. Զեպիսկոպոսունս իւրաքանչիւր ազգի գիտել պարտ է զիրեանց առաջինսն եւ համարել պարտ է իբրեւ զգլխաւոր, եւ մի՛ ինչ աւելորդ առնել առանց նորա կամաց, բայց զայն միայն իւրաքանչիւր ումեք որչափ իւրում իշխանութեանն անկ է եւ որք ընդ նովաւ տեղիքն են. այլ եւ ոչ նմա առանց նոցա կամաց առնել ինչ, զի այսպէս միաբանութիւն իցէ, եւ փառաւորեսցի Աստուած ի ձեռն Յիսուսի եւ Սրբոյ Հոգւոյն:

ԼԳ. Եպիսկոպոս ոք մի՛ իշխեսցէ արտաքոյ իւրոյ սահմանացն ձեռնադրութիւնս առնել, որք ոչ ընդ նորա ձեռամբ են քաղաքք կամ գաւառք, ապա եթէ յանդիմանեսցի զայս արարեալ առանց կամաց այնոցիկ, որք ունին զքաղաքսն կամ զտեղիսն, լուծցի ինքն եւ որ ձեռնադրեցաւ:

ԼԴ. Եթէ ոք ձեռնադրեալ եպիսկոպոս ոչ ընկալաւ զպաշտօնն եւ զհոգս ժողովրդեանն ընձեռելոյ նմա, սա որոշեալ լիցի, մինչեւ ընկալ-

ցի. նոյնպէս երէց եւ սարկաւագ: Ապա եթէ երթեալ՝ ոչ եղեւ ընկալեալ, այս ոչ ի նորա կամաց, այլ ի ժողովրդեանն խստութենէ. ինքն եղիցի եպիսկոպոս, իսկ ժառանգաւորք քաղաքին որոշեսցին, զի այնպիսի ժողովրդեանն խրատիչք ոչ եղեն:

ԼԵ. Երկիցս ի տարւոյ ժողով լիցի եպիսկոպոսաց, եւ քննեսցեն առ միմեանս զհրամանս բարեպաշտութեանն եւ զպատահեալ եկեղեցական ընդդիմաբանութիւնս լուծցեն՝ միանգամ ի չորրորդ շաբաթու Պենտեկոստէիցն եւ երկրորդն՝ յաշնան:

ԼԶ. Ամենայն եկեղեցական իրացն եպիսկոպոսն կալցի հոգ եւ վարեսցէ զնոսա իբրեւ յԱստուծոյ հայեցեալ. մի՛ լիցի նմա արժան գողանալ ինչ անտի կամ ազգականաց իւրոց զԱստուծոյն շնորհել. բայց եթէ աղքատք իցեն, օգնել, այլ ո՛չ պատճառանօք սոցա զեկեղեցւոյն օցտել:

ԼԷ. Երիցունք եւ սարկաւագունք առանց կամաց եպիսկոպոսին մի՛ ինչ կատարեսցեն, զի նմա հաւատացաւ ժողովուրդն Տեառն, եւ վասն ոգւոց նոցա պահանջեսցի:

ԼԸ. Եղիցի յայտնի եպիսկոպոսին իրք, եթէ առանձին ինչ ունի եւ եկեղեցւոյն՝ յայտնի, զի իշխանութիւն կալցի իւրոցն վախճանեալ եպիսկոպոսն, որոց կամի եւ որպէս կամի թողուլ, եւ զի մի՛ պատճառանօք եկեղեցական իրօքն անկանել յիւրմէ եպիսկոպոսին, զի թերեւս կին եւ մանկունս ստացեալ ունիցի կամ ազգականս կամ ծառայս, քանզի իրաւացի է այս Աստուծոյ եւ մարդկան, զի մի՛ եկեղեցւոյն վնաս ինչ կրել անգիտութեամբ եպիսկոպոսին իրաց, եւ մի՛ զեպիսկոպոսն եւ զազգականս իւր պատճառանօք եկեղեցւոյն յամենայնէ զերծանել, եւ կամ յիրս ինչ անկանել նորա ազգականացն եւ մահու նորա լինել պատճառք հայհոյութեան:

ԼԹ. Հրամայեմք եպիսկոպոսի իշխանութիւն ունել եկեղեցական իրաց, քանզի եթէ զպատուական ոգիսն մարդկան նմա հաւատալի է, առաւել եւս իրաւացի է զիրս կատարել, որպէս զի ըստ իշխանութեան նորա խնամ ունել կարօտելոցն եւ ի ձեռն երիցանց եւ սարկաւագաց լինել խնամակալութիւն երկիւղիւ Աստուծոյ, եւ ամենայն զգուշութեամբ առնուլ եւ՝ ինքեանք իսկ, եթէ կարօտ ինչ իցեն եւ յօտարաց եղբարց ի պէտս, զի մի՛ ինչ իրօք նոցա պակասութիւն լինիցի: Վասն զի օրէնք Աստուծոյ հրամայեն՝ որք սեղանոյն պարապեն՝ ի սեղանոյ անտի կերակրել. ըստ որում եւ ոչ զինուորն իւրովք թոշակօք զգէնս պատերազմաց բերէ:

Խ. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւագ քուէից պարապեալ կամ զինարբուաց՝ կա՛մ դադարեսցին, կա՛մ լուծցին:

ԽԱ. Կէսսարկաւագաց կամ գրակարդացաց կամ սաղմոսերգաց զնմանս արարեալ՝ կա՛մ դադարեսցին, կա՛մ որոշեսցին. նմանապէս եւ ժողովրդականք:

ԽԲ. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւագ վաշխ եւ տոկոսիս պահանջելով ի փոխառուացն՝ կա՛մ դադարեսցին, կա՛մ լուծցին:

ԽԳ. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւագ թերահաւատից միայն աղօթակից լեալ՝ որոշեսցին, ապա թէ եւ նոցա՝ հրամայեսցի իբրեւ քահանայից աղօթել՝ լուծցին:

ԽԴ. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւագ զթերահաւատից զմկրտութիւն ընկալեալ կամ զՊատարագ՝ լուծանել հրամայեմք, զի զի՞նչ միաբանութիւն է Քրիստոսի ընդ Բեկիարայ, կամ զի՞նչ մասն հաւատացելոյն ընդ անհաւատին» (Բ Կոր. 2:15):

ԽԵ. Եթէ ոք ժողովրդական զիւր կին հանեալ՝ այլ առցէ եւ կամ զարձակեալն յայլմէ, ի բաց որոշեսցի:

ԽԶ. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւագ կամ բնաւ իսկ ի քահանայական կարգէ՝ յամուսնութենէ, ի մսոյ եւ ի գինւոյ ոչ վասն ճգնաւորութեան, այլ պիղծ վարկանելով զայնոսիկ ի բաց մեկնի՝ մոռացեալ, թէ ամենայն ինչ յոյժ բարի է, զի արու եւ էգ արար Աստուած զմարդն, այլ հայհոյելով անգոսնեսցէ զգործաւորութիւնն, կա՛մ ուղղեսցի, կա՛մ լուծցի եւ յեկեղեցւոյն ի բաց ընկեսցի. նմանապէս եւ ժողովրդական ոք:

ԽԷ. Եթէ ոք եպիսկոպոս կամ երէց զդարձեալսն ի մեղաց ոչ ընկալցի, այլ ի բաց մերժեսցէ, լուծցի, զի տրտմեցուցանէ զՔրիստոս, որ ասացն. «Ուրախութիւն լինի յերկինս ի վերայ միոյ մեղաւորի որ ապաշխարէ» (Ղուկ. 7:37):

ԽԸ. Եթէ ոք եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւագ յաւուրս տօնից ոչ ճաշակէ ի մսոյ եւ ի գինւոյ, լուծցի որպէս զհարեալ խղճիւ մտաց իւրոց եւ պատճառք զայթազողութեան բազմաց եղեալ:

ԽԹ. Եթէ ոք ժառանգաւոր ի կապելոյ ըմբռնեսցի ուտելով, որոշեսցի, բայց ի պանդոկոյ միայն եւ ի ճանապարհի յաղագս հարկի լինելոյ:

Ծ. Եթէ ոք ժառանգաւոր թշնամանեսցէ զեպիսկոպոսն անիրաւաբար, լուծցի, քանզի «Զիշխան ժողովրդեան քո ո՛չ հայհոյեսցես» (Ելից ԻԲ:28):

ԾԱ. Եթէ ոք ժառանգաւոր թշնամանեսցէ զերէց կամ զսարկաւագ, որոշեսցի:

ԾԲ. Եթէ ոք ժառանգաւոր զխուլ կամ զկաղ կամ զկոյր կամ զգէման վնասեալ այգանեսցէ, որոշեսցի. նմանապէս եւ ժողովրդականք:

ԾԳ. Եպիսկոպոս կամ երէց անփոյթ առնելով զքահանայութեանն կամ զժողովրդոցն, ոչ խրատելով զնոսա ի բարեպաշտութիւն՝ որոշեացի, ապա եթէ յամառեացի չածել յուղղութիւն, լուծցի:

ԾԴ. Եթէ ոք եպիսկոպոս կամ երէց ի ժառանգաւորաց որ կարօտ իցէ եւ ոչ տացէ նմա զպէտան, որոշեացի իբրեւ զսպանող եղբօր իւրոյ:

ԾԵ. Եթէ ոք ստուծեամբ զվերագրեալսն ամբարշտաց գիրս իբրեւ զսուրբս յեկեղեցի մուծեալ առ ի վնաս ժողովրդոց՝ լուծցի:

ԾԶ. Եթէ ամբաստանութիւն ինչ եղիցի զհաւատացելոյ՝ պոռնկութեան կամ շնութեան կամ այլ ինչ գործոց ի բաց հրաժարելոց, եւ յանդիմանեացի, ի ժառանգաւորութիւն մի՛ եկեացէ:

ԾԷ. Եթէ ոք ժառանգաւոր վասն մարդկային երկիւղի՝ հրէի կամ հեթանոսի կամ թերահաւատի, ուրացի եթէ զանուն Քրիստոսի ունի, լուծցի եւ որոշեացի, իսկ եթէ զանուն ժառանգաւորի՝ լուծցի:

ԾԸ. Եթէ ոք եպիսկոպոս կամ երէց կամ բնաւ իսկ ի քահանայական կարգէ կերիցէ միս արեամբ շնչոյ կամ զազանաբեկ կամ մեռելոտի, լուծցի, քանզի զայս օրէնքն հրաժարեցուցին, ապա եթէ ժողովրդական ոք իցէ, որոշեացի:

ԾԹ. Եթէ ոք ժառանգաւոր գտցի զօր կիւրակէին կամ զշաբաթու պահելով, որոշեացի:

Ա. Եթէ ոք ժառանգաւոր կամ ժողովրդական մտցէ ի ժողովարան հրէից կամ թերահաւատից աղօթել, լուծցի:

ԱԱ. Եթէ ոք ժառանգաւոր ի կռուի զոք հարցէ, եւ ի միողէ հարմանէն մեռցի, լուծցի՝ վասն յանդգնութեան իւրոյ. իսկ եթէ ժողովրդական ոք իցէ, որոշեացի:

ԱԲ. Եթէ ոք զկոյս բռնաբարեալ կալցի, լուծցի վասն յանդգնութեան իւրոյ, ապա եթէ ժողովրդական ոք իցէ, որոշեացի, եւ մի՛ լիցի նմա արժան այլ առնուլ, այլ զնոյն իսկ ընդ որ հաճեցաւ, թէպէտ եւ ի տառապելոց ոք իցէ:

ԱԳ. Եթէ ոք եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ երկրորդ ձեռնադրութիւն ընկալցի յումեքէ, լուծցի, նա եւ որ ձեռնադրեացն. բայց եթէ ցուցցէ ի թերահաւատից ունել նմա զձեռնադրութիւնն, քանզի յայսպիսեացս զմկրտեալսն կամ զձեռնադրեալսն ոչ հաւատացեալս եւ ոչ ժառանգաւոր լինել հնար է:

ԱԴ. Եթէ ոք եպիսկոպոս կամ սարկաւազ կամ երէց կամ զրակարդաց կամ սաղմոսերգող զսուրբ Քառասներորդսն ոչ պահեցէ եւ չորեքշաբաթի եւ զուրբաթ, լուծցի, բայց եթէ վասն հիւանդութեան մարմնոյ ինչ խափան լինիցի: Իսկ եթէ ժողովրդական ոք իցէ, որոշեացի:

ԱԵ. Եթէ ոք եպիսկոպոս կամ երէց կամ այլ ոք ի ժառանգաւորաց պահեացէ ընդ հրէայսն կամ տօնեացէ ընդ նոսա կամ ընկալցի ի տօնից նոցա ընծայս, որպէս թէ բաղարջ կամ այլ ինչ յայսպիսեաց, լուծցի:

ԱԶ. Եթէ ոք ի քրիստոնէից ձէթ տարցի ի մեհեանս հեթանոսաց կամ ի ժողովարանս հրէից ճրագունս, լուծցի եւ որոշեացի:

ԱԷ. Եթէ ոք ժառանգաւոր կամ ժողովրդական առցէ ի սուրբ եկեղեցւոյ մոմեղէն կամ ձէթ, որոշեացի եւ հինգպատիկ տուժեացի հանդերձ որով առն՝ անօթով ոսկեղինաւ կամ արծաթեղինաւ սրբեցելով, եւ մի՛ ոք յիւր պէտս գողացեալ, զի օրինազանցութիւն է, ապա թէ ոք ըմբռնեացի, պատուհասիւ որոշեացի:

ԱԸ. Եպիսկոպոս ամբաստանեալ առաջի հաւատարմաց ոմանց կամ հաւատացելոց՝ կարգաւ զնա հարկաւոր է եպիսկոպոսաց, եթէ եկեալ խոստովանեացի, յանդիմանեալ զնա՝ սահմանեացի պատուհասն, ապա եթէ կարդացեալ՝ ոչ լուաւ, կոչեացի երկրորդ անգամ առաքելոց առ նա երկուց եպիսկոպոսաց. ապա եթէ եւ այսպէս ոչ լուիցէ, կոչեացի եւ երրորդ անգամ՝ դարձեալ երկուց եպիսկոպոսաց առաքելոց առ նա, ապա եթէ եւ այնպէս արհամարհեալ եւ ոչ եկեացէ, ի ժողովն վճիռ հատցի ի վերայ այսպիսւոյս որ ինչ արժան թուեացի:

ԱԹ. Որպէս զի մի՛ շահել ինչ թուեացի փախուցելոյն եւ ի վկայութիւն զեպիսկոպոսէ զթերահաւատ ոք մի՛ ընդունել, այլ եւ ոչ զհաւատացեալ զմի, «քանզի ի բերանոյ երկուց եւ երից վկայից հաստատեացի ամենայն բան» (Մատթ. ԺԸ:16):

Ն. Զի ոչ է պարտ եպիսկոպոսին՝ եղբօր կամ որդւոյ կամ այլու մագաականի շնորհել զպատիւ եպիսկոպոսութեան, որպէս ինքն կամի ձեռնադրել, քանզի ժառանգաւոր եպիսկոպոսութեան իւրոյ առնել չէ իրաւացի, զԱստուծոյն շնորհել մարդկային սիրոյ: Քանզի եւ ոչ զեկեղեցին Քրիստոսի ընդ ժառանգաւորութեամբ արժան է զնոսա զնել: Ապա թէ ոք ուրացի զայս, անհաստատ լիցի ձեռնադրութիւն նորա եւ ինքն որոշեացի:

ՆԱ. Եթէ ոք խեղ ակամբ է կամ վիրաւորեալ անդամօք եւ արժանի իցէ յեպիսկոպոսութիւն, եղիցի. քանզի ո՛չ խեղութիւն մարմնոյ չլինել զնա արժանի հրամայէ, այլ անձին պղծութիւն:

ՆԱ/ՆԲ. Խուլ եւ կոյր մի՛ լիցի եպիսկոպոս՝ ո՛չ իբրեւ զպղծեալ, այլ զի մի՛ եկեղեցւոյքն խափանեցին:

ՆԳ. Եթէ զոք դեւ ունիցի, ժառանգաւոր մի՛ եղիցի, իսկ մաքրեալն ընդունելի եղիցի եւ եթէ իցէ արժանի, եղիցի:

ՆԴ. Զառ ի հեթանոսաց եկեալն եւ մկրտեալն եւ կամ ի խառնակ վարուց՝ ոչ իրաւացի է վաղվաղակի ընձեռել յեպիսկոպոսութիւն,

քանզի անիրաւ է զոր չեն փորձեալ է՝ այլոց լինել վարդապետ, բայց եթէ երբեք յաստուածային շնորհացն եղիցի:

ՆԵ. Ասացաք, եթէ ոչ է պարտ եպիսկոպոսի արկանել զինքն յերկրաւոր հոգս, այլ պարապել եկեղեցական պիտոյիցն, ապա թէ ոչ՝ ի բաց դիցէ, զի «ոչ ոք կարէ երկուց տերանց ծառայել» ըստ տէրունական հրամանին (Մատթ. 2:24):

ՆԶ. Ծառայա ի ժառանգաւորութիւն ընձեռել առանց տերանցն կամաց՝ ոչ հրամայեմք ի տրտմութիւն ստացողացն, քանզի տանցն կործանումն է այս գործ, ապա եթէ երբեք արժանի երեւեսցի ծառայն առ ի ձեռնադրութիւն աստիճանի, որպէս Ոնեսիմոսն մեր երեւեցաւ, եւ թողացուցեն տեարք իւր եւ ազատասցեն եւ ի տանէն ի բաց առաքեսցեն, եղիցի:

ՆԷ. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւագ զօրականութեանց պարապեալ եւ զերկոսեան առնել կամեցեալ՝ ունել զհոռմայեցւոց իշխանութիւն եւ զքաջանայութիւն, լուծանել պարտ է, քանզի «զկայսերն՝ կայսեր եւ զԱստուծոյն՝ Աստուծոյ» (Մատթ. 18:21):

ՆԸ. Եթէ ոք թշնամանեսցէ զթագաւոր եւ զիշխան անիրաւաբար, պատուհաս կրեսցէ. եթէ ժառանգաւոր իցէ, լուծցի, իսկ եթէ ժողովրդական՝ որոշեսցի:

ՆԹ. Եպիսկոպոս կամ երէց, զոր ճշմարտութեամբ ունիցի զմկրտութիւնն՝ եւ վերստին մկրտեսցէ զնա կամ զպղծեալն յամբարշտութեանց մկրտեսցէ, անկցի յեպիսկոպոսութենէ որպէս ծիծաղելով զխաչիւն եւ զմահուն Տեառն, եւ ոչ ընտրէ քաջանայն սուտ քաջանայացեալն:

Ձ. Եթէ ոք եպիսկոպոս կամ երէց ըստ Աստուծոյ բարբառոյն ոչ մկրտեսցէ ի Հայր եւ յՈրդի եւ ի Սուրբ Հոգին, այլ յերիս հարս եւ յերիս որդիս եւ յերիս հոգիս, անկցի ի քաջանայութենէն:

ՁԱ. Եպիսկոպոս կամ երէց, որ ոչ յերիս մկրտութիւնս միոյ սրբութեանն կատարեսցէ, այլ ի մի մկրտութիւն, որ ի մահն Տեառն տուաւ, անկցի ի քաջանայութենէն, քանզի ոչ ասաց մեզ Տէր՝ ի մահ Իմ մկրտեսցէք, այլ. «Գնացէք աշակերտեսցէք զնոսա, մկրտեսցէք յանուն Հոր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ» (Մատթ. 18:19): Բայց որ մկրտելոցն է՝ ուսցի, եթէ Հայր ոչ խաչեցաւ եւ ոչ ծնունդ կրեաց մարդոյ, եւ ոչ Հոգին Սուրբ մարդ եղեւ եւ ոչ չարչարանս կրեաց, քանզի ոչ մարմնացաւ, բայց Փրկիչն փրկեաց զաշխարհս՝ ի վերայ հասեալ բարկութեամբ Միածին Որդին: Վասն զի մարմնացաւ Իւրով մարդասիրութեամբն՝ ի կուսին մարմին ստեղծեալ, քանզի «Իմաստութիւն շինեաց Իւր տուն» (Առակ. 10:1) որպէս արարիչ, քանզի խաչի համբերեաց եւ ապրեցոյց

զաշխարհս յանակնկալ բարկութենէն: Արդ՝ մկրտիմք յանուն Հոր ոչ որպէս մարդ եղելոյ կամ չարչարեցելոյ, եւ յանուն Որդւոյ՝ որպէս կրեցելոյ զծնունդ, որպէս համբերելոյ խաչի, որպէս մեռելոյ եւ յարուցելոյ, եւ յանուն Հոգւոյն Սրբոյ՝ համագոյական Հոր եւ Որդւոյ: Իսկ որ ոչ յայս մկրտեն՝ որպէս ոչ գիտելով զխորհուրդ բարեպաշտութեան, անկցին ի քաջանայութենէ:

ՁԲ. Որ զՀայր ասէ չարչարեալ, ամբարիշտ է եւ ծանրագոյն քան զհրէայսն՝ ընդ Քրիստոսի եւ զՀայր բեւեռելով: Իսկ որ զՈրդին ուրանայ զՄիածինն վասն մեր մարմնացեալ եւ խաչի համբերեալ, աստուածամարտ է եւ սրբոցն պատերազմող: Իսկ որ զՀոգին Սուրբ Հայր անուանէ կամ Որդի, տգէտ եւ անմիտ է, քանզի Որդին արարչակից է Հոր եւ աթոռակից եւ օրէնսդրակից եւ դատաւոր եւ յարութեան պատճառ, եւ Հոգին Սուրբ՝ համագոյ, քանզի երեք են առանձնաւորութիւնք համագոյական աստուածութեանն: Վասն զի առ մեօք Միմովն կախարդ, զգայուեալ ձգելով ժողովրդեանն մոլար եւ անհաստատ եւ չար յինքն հոգի, եւ մի եռանուն գոլ լեզուանեցաւ զԱստուած, իսկ երբեմն զչարչարանսն Քրիստոսի եւ զծնունդն եհատ: Արդ, դուք, ո՛վ տենչալիք, ի մի Հայր եւ յՈրդի եւ ի Սուրբ Հոգին մկրտեսցէք՝ ըստ Տեառնն կամաց եւ ըստ մերոյ հոգւոյն հրամանի:

ՁԳ. Եպիսկոպոս ոք, թէ իցէ գաւառաց բազմաց եւ ունիցի իշխանութիւն ընդ ձեռամբ իւրով, մի՛ իշխեսցէ յայլոց իշխանութեանց առնուլ եւ զմիւսոյ եկեղեցին զարդարել, զի աշառութեամբ վարեցաւ եւ անձին իւրում դատապարտութիւն: Այնպիսին թէ չհաւանեսցի դառնալ յիրացն, ի բաց լուծցի, եւ այն զորոց առն եւ շինեաց զայլոյ եկեղեցին՝ մի կոչեսցեն զանուն նորա իւրեանց վարդապետ:

ՁԴ. Եպիսկոպոսք դէտ լիցին, գլխաւորք եւ հրամանատարք ի վերայ երիցանց եկեղեցւոյն, որք են ի գեօղս եւ յազարակս, զի երեւեսցի գլուխ եւ առաջնորդ ամենեցուն, զի ի ձեռն նորա խնդրեսցին ամենեքեան: Քանզի եւ Սամուէլ այնպէս չրջէր տեղւոջ ի տեղի եւ ոչ ինչ առնոյր ի տանէ պաշտօնէիցն եւ յընչից նոցա եւ ոչ տրտմեցուցանէր զնոսա, այլ այց առնէր եւ կարգէր եւ հրաման տայր:

ՁԵ. Զայսոսիկ յաղագս կանոնաց ձեզ հրամայեցաւ ի մէնջ՝ իբրեւ եպիսկոպոսաց, իսկ դուք կացեալք մնացեալք ի նոսա՝ ապրեսցիք եւ զխաղաղութիւն կալլիք, իսկ անհաւանեալքն ընդ տանջանօք եղիցին, եւ պատերազմեալք ընդ միմեանս՝ անվախճան կրիցէք զպատուհասն՝ վասն ոչ լսելոյ ըստ արժանւոյն վտանգեալք: Այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Ինչպէս յիշեցի, 740 ձեռագրի մէջ վերջին կանոնները տարբեր են միւսներից, նոյնպէս եւ թուահամարը:

740 ձեռագրում Բ առաքելական կանոնները վերջանում են 2(80)-ում, ապա վեց տողի չափ տեղում սկսւում է հետագայ մի ինչ-որ Մինաս վարդապետի յիշատակարան, որի վերջին տողերն են. «Այս Զ գլուխս ոչ կայ յայլ ակրինակ»: Այս նկատողութիւնից յետոյ սկսւում են վեց գլխով կանոններ, որոնցից վերջինում յիշւում է յունա-սլաւոնական 85-րդ կանոնի կէսը գրքերի մասին, իսկ Նոր Կտակարանի մասին ոչինչ չկայ:

Ահա այդ վեց կանոնները:

Այս վեց կանոնների թուահամարը շարունակութիւն չէ 85-ի, այլ շարունակութիւն նախկին թուահամարների:

Ա. [Կրկնւում է վերոբերեալ 2Գ կանոնը - խմբ.]:

Բ. [Կրկնւում է վերոբերեալ 2Դ կանոնը՝ միայն առաջին բառերի տարբերութեամբ՝ «Եպիսկոպոս ոք շինեսցէ»՝ փխ. «Եպիսկոպոսք դէտ լիցին» - խմբ.]:

Գ. Եթէ առաջնորդ ոք իցէ, մի՛ իշխեսցէ առանց իւրոց պաշտօնակցացն իրս ինչ առնել յեկեղեցւոյն, բայց կամօք եւ միաբանութեամբ արասցէ զինչ կամին, զի մի՛ լինիցի տրտմութիւն ի միջի իւրեանց:

Դ. Քահանայ որ կապէ զոք տարապարտուց յանարժանս, ընկալցի պատիժ պատուհասի ըստ արժանի. բայց զոր կապեացն՝ ընկալցի զկապանսն որպէս թէ յարժանի:

Ե. Եթէ ամբարտաւանք եւ հպարտք եւ սէգք եւ սնապարծք, մի՛ մերձեսցին ի պաշտօն քահանայութեան, վասն այն թէ ամենայն ամբարտաւան ի մէջ մարդկան պիղծ է առաջի Աստուծոյ, եւ վասն նոցա է ասացեալ եթէ՝ «Հատուցից զհատուցումն ամբարտաւանից» (Հմմտ. Սաղ. 79:2):

Զ. Եղիցին ձեզ ամենեցուն եկեղեցականաց եւ աշխարհականաց պաշտել Դիրք Սուրբ Հին եւ Նոր Կտակարանաց՝ Մովսէսի գիրք՝ Ծննդոց, Ելիցն, Ղեւտական, Թիւբն, Երկրորդ օրէնք. Յեսու Նաւեայ, Դատաւորքն, Հռութն, Թագաւորութեանցն Դ, Մնացորդացն գիր Բ, Եզրի բանք Բ, Յոբ Ա, Սաղմոսաց գիրք Ա, Սողոմոնի գիրք Ա, Եսայի, Երեմիա, Եզեկիէլ, Դանիէլ, եւ արտաքուստ պատգամաւորեսցի առ ի յոսուցանել զձեզ մանկունսն յոսման բազում Սիրաքս լի իմաստութեամբ:

4) ԵՐԵՔ ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԸ

Մեր եկեղեցական իրաւունքի ընդհանուր աղբիւրների չորրորդ բաժինը կազմում են երեք տիեզերական ժողովները:

Մինչեւ Դ դարը եկեղեցին կառավարւում էր Առաքելական աւանդութեամբ եւ եկեղեցու մէջ մտած սովորութեամբ: Եկեղեցիների միութիւնը, կապը, միմեանց հետ ունեցած հաղորդակցութիւնը, պաշտպանութիւնը, կռիւը եւ դիմադրութիւնը կռապաշտութեան ու հալածանքների դէմ լինում էր ուղղակի Աւետարանի գծած ճանապարհով, այն է՝ բանադրանքով, եկեղեցուց հեռացնելով եւ միացած ուժերով դիմադրելով բռնի ուժերին: Դ դարում հանգամանքները փոխուեցին, երբ քրիստոնէութիւնը դարձաւ Հռոմէական կայսրութեան մէջ տիրապետող ոյժ-կրօն, քաղաքացիութիւն ստացաւ. այն ժամանակ եկեղեցիները, մարմնաւոր իշխանութեան աջակցութիւնը եւ պաշտպանութիւնը ստանալով, կարողացան ազատ կերպով կայսերական հրովարտակներով ընդհանուր ժողովներ կազմել, միութիւնն ամրացնել եւ ընդհանուր կանոններ սահմանել բոլոր եկեղեցիների համար: Դ դարում եկեղեցական կանոնների գործադրման օգնեցին քաղաքական օրէնքները, եկեղեցական կանոնները ստացան քաղաքացիական օրէնքի ոյժ: Կոստանդիանոսի, Թէոդոսի եւ Յուստինիանոսի ամենամօտիկ աջակցութիւնը եւ պաշտպանութիւնը եկեղեցուն տուաւ արտաքին քաղաքացիական ոյժ: Որպէսզի ընդհանուր եկեղեցական ու Տեղական ժողովների եւ սուրբ հարց կանոնները միանման ու հետեւողական կարգով գործադրուեն բոլոր քրիստոնեայ աշխարհներում, ուշադրութիւն դարձրին կազմելու ընդհանուր ժողովածուներ, նոր կանոններ մշակելիս միշտ ի նկատի ունենալ Հին եւ նախկին ժողովների կարգադրութիւնները:

545 թուին Յուստինիանոս կայսրը 131 նովելլայով կարգադրեց, որ 4 Տիեզերական ժողովների կանոններն ունենան օրէնքների պարտաւորական ոյժ: Յովհան Աբուլաստիկոսը 550-ին հրատարակած ժողովածուում, 131 նովելլայի հրատարակումից յետոյ, զետեղեց, բացի այդ 4 Տիեզերական ժողովները, եւ վեց մասնաւոր ժողովների կանոնները (Անկիւրիայի, Նէոկեսարիայի, Սարգիկէի, Գանգրայի, Անտիոքի եւ Լաւողիկիայի): Իսկ 692-ին ընդունեցին 6 Տիեզերական ժողովները, 8 տեղական եւ 13 հայրերի կանոնները: Մեր մէջ մինչեւ 440 թիւն արդէն թարգմանուած կային երեք Տիեզերական ժողովների եւ Առաքելական կանոնները եւ գործադրութեան մէջ էին:

Ա) ՆԻԿԻԱՅԻ Ա ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (325 թ.)¹

Չորրորդ դարու սկզբին երեւաց մի նոր աղանդ, որը բոլոր նախկին աղանդներից աւելի տարածուեց եւ խռովեց քրիստոնեայ աշխարհը: Այդ աղանդի սկզբնաւորութիւնը եղաւ Արիոսի՝ մի եկեղեցականի միջոցով:

Արիոսը Լիբանանից էր: 300 թուին, Մելիտոսի հերձուածողական խմբում մասնակցելուց իբր դադարելով՝ դիմեց Աղէքսանդրիայի Պետրոս եպիսկոպոսին զղջմամբ՝ խնդրելով ներել եւ ընդունել հաւատացեալների կարգում: Պետրոս եպիսկոպոսի ուշը գրաւեցին Արիոսի մտաւոր ընդունակութիւնները եւ ընդարձակ տեղեկութիւններ ունենալը, ընդունեց նրան եւ սարկաւագ ձեռնադրեց: Բայց երբ իմացաւ Պետրոս եպիսկոպոսը, որ Արիոսն էլի ծածուկ յարաբերութիւն ունի մելիտոսականների հետ, բանադրեց նրան՝ հեռացնելով եկեղեցուց (Սոզոմենոս): Պետրոս եպիսկոպոսի յաջորդ Աքիլլէսից Արիոսը յաջողեցրեց առ երեսս զղջմամբ բանադրանքից ազատուել եւ մինչեւ իսկ քահանայ ձեռնադրուել: Աքիլլէսի մահից յետոյ կղերը եւ ժողովուրդը 313-ին փոխանակ Արիոսին ընտրելու, որ շատ էր փափագում, ընտրեց Աղէքսանդր քահանային եպիսկոպոս: Դրանից յետոյ սկսում է Աղէքսանդրի եւ Արիոսի մէջ անձնական գոտութիւն, որ փոխւում է կամաց-կամաց միմեանց մեղադրելուն՝ ժողովրդին աղանդական մտքեր քարոզելուն մէջ: Արիոսը մեղադրեց Աղէքսանդրին սաբելեան աղանդաւորների մտքեր քարոզելուն մէջ եւ սկսեց կղերի ներկայութեամբ վիճել եպիսկոպոսի հետ՝ ցոյց տալու իբր թէ հակառակորդի սխալ դատողութիւնները: Լինելով խելօք, լաւ խօսող, նրբամիտ խօսքերով իւր յետին մտքերն առաջ տանող՝ նա կարողացաւ վէճերի ժամանակ յաղթող երեւալ եւ կուսակիցներ գտնել, իւր քարոզներով կարողացաւ գրաւել 70 կոյսերի, 12 սարկաւագների եւ 7 քահանայի ու մի քանի եպիսկոպոսի (Եպիփան): Նրա քարոզած մտքերը շուտով տարածուեցին Եգիպտոսում, Լիբանանում, Վերին Թեբայիդում (Սոկրատ): Աղէքսանդր եպիսկոպոսը, տեսնելով ապագայի վտանգը, ժողով գումարեց 100 եպիսկոպոսից բաղկացած եւ 320-ին քննեց հերետիկոսների քարոզած մտքերը եւ նզովեց նրանց ու արտաքսեց Աղէքսանդրիայից (Սոկրատ, Սոզոմենոս): Արիոսը դիմեց Նիկոմիդիայի եպիսկոպոս Եւսեբիոսին՝ ցոյց տալով, որ Աղէքսանդրն անարդարացի կերպով իրեն

¹ Նիկիայի ժողովի կանոնները հունարէն բնագրի հետ համեմատել է Վ.Հակոբյանը, տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 560-568:

հալածում է, խնդրեց նրա հովանաւորութիւնը եւ տեղափոխուեց Պաղեստին, ուր մեծ յաջողութեամբ սկսեց քարոզել իւր մտքերը: Աղէքսանդրը շրջաբերականով յայտնեց Արիոսի աղանդի եւ նրա բանադրուած լինելու մասին, որ հաւատացեալները չգայթակղուեն: Արիոսը իւր կողմնակից եպիսկոպոսների հետ դիմեց Աղէքսանդրին, որ ների Արիոսին. իմիջիայլոց Արիոսն արդարանում էր՝ ասելով, որ ինքը նոր ոչինչ էի քարոզում, այլ այն, ինչ որ լսել է հէնց Աղէքսանդր եպիսկոպոսից: Բայց Աղէքսանդրն ուշ չդարձրեց գրանց միջնորդութեան վրայ եւ նզովքը չվերցրեց: Արիոսի կողմնակիցները Բիւթանիայում ժողով արին, արդարացրին Արիոսին, բանադրանքը վերցրին եւ ուղղափառ հրատարակեցին: Աղէքսանդրը, սարսափելի կերպով վշտանալով հայրերի այդ արածի վրայ, շտապեց յայտնել Կոստանդիանոս Մեծին, որը Լիկիանոսին յաղթելուց յետոյ գտնւում էր Նիկոմիդիայում, որ այդ աղանդի առաջն առնի: Կոստանդիանոս կայսրը շատ վշտացաւ եկեղեցում այդպիսի խռովութիւն սկսուելուն համար Ափրիկայի՝ Մելիտոսի աղմուկներից յետոյ, նամակ գրեց Աղէքսանդրին եւ Արիոսին, որ երկուսն էլ հաշտուեն եւ գործին վերջ տան: Կայսրը տեսաւ, որ նամակը ոչ մի արդիւնքի չհասցրեց, մի եպիսկոպոս ուղարկեց՝ գործը քննելու եւ վերջ դնելու վէճին: Այս եպիսկոպոսի արած ժողովն այդ մասին ոչ մի արդիւնքի չհասցրեց, վէճն աւելի եւս սաստկացրեց: Այդ ժամանակ Զատիկը տօնելու հարցը մէջ ընկաւ, տեղիք տուաւ աւելի եւս վիճաբանութիւնների եւ կռիւների: Բացի դրանից՝ Մելիտոսը՝ Թեբայիդի եպիսկոպոսը, որը կուռքերին զոհ անելու համար կարգաւոյժ էր եղած եւ ապա բռնի ուժով էլի եպիսկոպոս եղած, Աղէքսանդրիայի եպիսկոպոսին չէր հնազանդում, անկարգութիւն էր անում. նա իւր կողմնակիցներով անցաւ Արիոսի կողմը:

Այս բոլորն ի նկատի առնելով՝ ուղղափառ եպիսկոպոսները խնդրեցին կայսեր, որ ընդհանուր ժողով անի, կանչի բոլոր եկեղեցիների եպիսկոպոսներին՝ խնդրել քննելու եւ կարգ-կանոն մտցնելու: Կայսրը սիրով ընդունեց, հրամայեց հրաւիրագրեր ուղարկել բոլոր յայտնի աշխարհների եպիսկոպոսներին եւ կանչել Նիկիա՝ Բիւթանիայի քաղաքը՝ ամենայարմարը Եւրոպայի, Ասիայի եւ Ափրիկայի եպիսկոպոսներին ժողովելու դիւրութեան համար՝ պատուիրելով, որ ճանապարհին բոլոր յարմարութիւնները տրուեն ժողովականներին եւ Նիկիայում բնակարաններ յատկացուեն: 325-ին ժողովուեցին 318 հայրապետ, որոնց մէջ էր եւ մեր Լուսաւորչի որդին՝ Արիստակէսը: Ժողովը կայացաւ կայսեր եւ ապա պատգամաւորի ներկայութեամբ, քննեց Արիոսի աղանդը, որն ասում էր՝ Որդին հաւասար է հօր եւ ոչ հօր էութիւնից եւ բնութիւ-

նից է եւ ոչ էլ ծնունդ Հօրից յաւիտենից առաջ, այլ, դաւանում էր նա, օտար է եւ արարած եւ կրտսեր եւ ժամանակից յետոյ առաջացած: Ժողովը դատապարտեց Արիոսին, նրա կուսակից 20 ժողովական եպիսկոպոսներին եւ բոլոր կողմնակիցներին, սահմանեց 20 կանոն եւ կազմեց Հաւատոյ Հանգանակը՝ «Հաւատամք ի մի Աստուած»:

Նիկիայի 20 կանոնները կան եւ մեր բոլոր ձեռագրերում. ձեռագրերի 20 կանոններն ընդհանուր առմամբ համապատասխան են յունասլաւոնական 20 կանոններին՝ հետեւեալ տարբերութեամբ: Զեռագրերում 2-րդ կանոնը երկարացրած է եւ երկուսի վերածած, եւ երկրորդ մասը 3-րդ կանոնի փոխարէն դրուած, իսկ իսկական 9-րդ կանոնը կարճ պահելու վերաբերմամբ բոլորովին այլանդակուած է եւ ուրիշ կանոն դարձած կամ, աւելի պարզ ասած, դուրս է ձգուած: 15-րդ եւ 16-րդ կանոնները մերոնց մէջ արտաքուստ միմեանց նման լինելուն պատճառով համարուած է մի կանոն, եւ 16-րդը վերցուած է: Թէ թարգմանիչը կամ յետոյ գրողը որքան տգէտ է եղել եւ անգրագէտ, կարելի է տեսնել կոպիտ սխալներից, կցկտուր նախադասութիւններից ու դարձուածներից, որոնք բոլորովին փոխել են բնագիրը. եթէ հոռնենայինք օտար բնագիր, անկարելի կլինէր մեր ձեռագրերի գրաբարը հասկանալ եւ ճշտութեամբ թարգմանել: Ապացոյց, որ գրողներն աղաւաղել են, այդ կարելի է փառաւոր կերպով տեսնել «Բ Նիկիական» կոչուած 114 կանոնների մէջ, որոնք կոչուած են «Նիկիականի կրճատուածը», եւ ահա այդ կրճատուածի սկզբի 20 կանոնները ճշտութեամբ բովանդակում են Նիկիական 20 իսկական կանոնները եւ նման չեն հայոց ձեռագրերի մէջ եղած 20-ին: Զարմանալի է, որ հայոց ձեռագրերի մէջ Նիկիային յատկացրած 20 կանոններն աղաւաղուած են, իսկ նոյն ձեռագրերում նոյն կանոններից յետոյ դրուած «Բ Նիկիական» կոչուած կանոնների մէջ ճիշտ են՝ առանց աղաւաղութեան: Միակ պատճառը կարող են համարել այն, որ կրճատները հեշտութեամբ են թարգմանուել եւ ուրեմն բնագրի նման է դուրս եկել, իսկ իսկականները երկար են եղել, թարգմանիչը յունարէն լաւ չի իմացել եւ սխալ ու կցկտուր է թարգմանել. այս բանիս շատ փաստեր կարելի է գտնել մեր կանոնագրքերում: Օրինակի համար՝ «ցինիկ» բառը, որ «չնական» պիտի թարգմանել, բոլոր ձեռագրերում գրուած է շինական. միայն մի ձեռագրի մէջ գրուած է «չ նական». խեղճ գրողը վախեցել է չ-ի եւ ն-ի մէջ ի դնել՝ տեղը թողել է բաց¹:

¹ Վ. Հակոբյանը ցոյց է տալիս, որ այս սխալը ոչ թէ հայ թարգմանչինն է, այլ հետագա որոշ գրիչների, և իրականում բոլոր ձեռագրերում էլ, որ այն տեղ է գտել (տես Վանոնագիրը հայոց, հ. Ա, էջ 600):

Փաստեր շատ կարող եմ բերել, բայց խոյս եմ տալիս անտեղի կերպով երկարաբանութիւն անելուց եւ շատախօսութիւնից: Այս բոլորը բերում են այն համոզման, որ ոչ մի միտք հոռնի մեր կանոնագրքերի բառացի արտատպութիւնը կամ թարգմանութիւնը. մենք կստանանք մի քաոս, որտեղից դուրս գալու հնար չենք ունենալ: Միակ ճանապարհն է օտար աղբիւրների համեմատութեամբ պարզաբանելը:

1. Ով հիւանդութեան ժամանակ բժիշկների միջոցով զրկուել է անդամներից կամ թէ բարբարոսներից է ներքինի դարձել, այդպիսին կարող է մնալ հոգեւորականութեան մէջ: Եթէ առողջ լինելով ինքն իրեն ներքինի է դարձրել, այդպիսի անձին, թէկուզ լինի կղերի անդամ, պետք է արձակել եւ այդպիսիներից ոչ ոքին չընդունել եկեղեցական դասի մէջ:

Մեր ձեռագրերում այդ նոյն կանոնին կցած է եւ պատիժ այն անձանց, որոնք կամաւոր կերպով իրենց ներքինիացնում են.

1) Որ 7 տարի եկեղեցուց դուրս կանգնեն եւ միայն պաշտամունքի ձայն լսեն:

2) Որ դուռն մօտ դրսում ապաշխարողների հետ կանգնեն եւ ձեռք դնելով՝ թողութիւն ստանան:

3) 3 տարի էլ ներսում ապաշխարեն, բայց պաշտօնէից կարգը չմտնեն: Եթէ մեռնելու լինեն, Հաղորդութիւն տան, եթէ առողջացան, էլի շարունակեն ապաշխարանքը:

Այս կանոնը կրկնում է այն, ինչ որ պատուիրում էին Բ առաքելական 21, 22, 23, 24 կանոնները: Եւսեբիոս եւ Սոկրատ վկայում են, որ այդ կանոններն ուղղուած են այն աղանդաւորների դէմ, որոնք առանձին քաջագործութիւն էին համարում ի սէր Քրիստոսի գայթակղութիւնից հեռու մնալու համար իրենց ներքինիացնել: Այս մասին խօսում է եւ Յուստինիանոսի 142 նովելլան:

2. Կարիքից կամ մարդկանց թելադրութիւններից ստիպուած շատ բան է կատարում եկեղեցական կանոնի հակառակ, կռապաշտութիւնից նոր դարձածներին, որոնք կարճ ժամանակ միայն նախապատրաստութեան մէջ են եղած, շուտով հոգեւոր աւագանին են մօտեցնում եւ իսկոյն մկրտութիւնից յետոյ եպիսկոպոս են կարգում կամ երէց. բարի համարուեց այդ բանն արգելել սրանից յետոյ: Պատրաստողին էլ ժամանակ պիտի տալ, որ մկրտութիւնից յետոյ փորձի եմքարկուի:

Շատ պարզ է առաքելական խօսքը, որ ասում է. «Մի՛ մատաղատունկ, դի մի՛ հպարտացեալ՝ ի դատաստան սատանայի անկանիցի»

(Ա Տիմ. Գ:6): Եթէ որոշ ժամանակում մէկը հոգեկան մեղքի մէջ կընկնի եւ կհաստատուի երկու-երեք վկայի խօսքով, այդպիսին կղերից կարձակուի: Իսկ սրա հակառակ գնացողն իբրեւ մեծ ժողովի վճռի դէմ ըմբոստացող՝ կղերից արձակուելու վտանգին կենթարկուի (տե՛ս Բ առ. 80, 74, 75):

3. Մեծ ժողովն առանց բացառութեան սահմանեց, որ ոչ եպիսկոպոսը, ոչ երէցը, ոչ սարկաւագը եւ ոչ կղերից որեւէ մէկն իրաւունք չունենայ կին պահել տանը բացի մօրից, քրոջից կամ մօրաքրոջից կամ այն անձինքներից, որոնք հեռու են ամէն մի կասկածանքից:

Ոմանք ասում են, որ կենակցուհի պիտի հասկանալ այն կինը, որ բռնում է իսկական ամուսնու տեղը եւ անառակաբար ապրում է ուրիշի հետ: Ուրիշներն ասում են, որ կենակցուհին այն կինն է, որ ապրում է մէկի մօտ, բայց բոլորովին հեռու կասկածանքից՝ օտարի պէս: Օրինակ են բերում Բարսեղ Մեծի թուղթը՝ Գրիգոր քահանային գրած, որ սա արձակի իւր կենակցուհուն, որի մասին դժուար էր կասկածել թէեւ, մանաւանդ որ քահանան 70 տարեկան էր (Πραβεια εβ. αποc., εβ. εοδωροβ... ε τοικ., 13):

Այս ժողովում շատերն առաջարկեցին անարատ կեանք վարելու համար սահմանել կուսակրօնութիւնը, բայց եզրպտացի սբ. Պափնուտիոսը, որը շատ մեծ յարգ էր վայելում բոլորից իբրեւ կուսակրօն անձն եւ օրինակելի հոգեւորական, խիստ կերպով պաշտպանեց ամուսնութիւնը՝ ապացուցանելով Պօղոս առաքեալի խօսքի հիման վրայ, որ ամենայն մարդ իւր կազմուածքով չի կարող այդ կեանքը վաւել եւ համոզեց ժողովին կուսակրօնութիւնը պարտաւորական չանել: Ժողովը համաձայնեց եւ ընդունեց նրա առաջարկութիւնը: Նոյն բանի մասին խօսում է եւ Յուստինիանոսի 123 նովելլան:

Յորդ կանոնս չկայ հայոց ձեռագրերում. սրա փոխարէն դրուած է 2-րդի կէսը՝ ճոռոմաբանած: Ահա՛ այդ աղաւաղուած կանոնը. «Վասն այնոցիկ որ մատաղօրեայք իցեն եւ մտօք խակք, ուսմամբ տխմարք, կարգաց տգէտք, օրինաց անտեղեակք, խօսիւք յահուր, գնացիւք սայթաք եւ գինեմոլք, վաղվաղակի ո՛չ մերձեցուցանել զնոսա ի սարկաւագութիւն կամ եղեւ սուրբ ժողովոյն. այլ թէ օտար աշխարհիկ ոք իցէ յայլոյ վիճակէ կամ յայլոյ գաւառէ՝ ոչ սնուցեալ քո եւ ոչ ուսուցեալ, զայնպիսին յօծումն մի՛ մերձեցուցես՝ ըստ առաքելոյն որ ասէ. «Ձեռս վաղվաղակի ուրուք վերայ մի՛ դնիցես եւ մի՛ կցորդ լինիցիս մեղաց օտարաց»:

Ապացոյց, որ սա աղաւաղումն է իսկականի, այդ երեւում է Երկրորդ Նիկիական կրճատ կանոնների 3-րդից, որ ասում է. «Ոչ է պարտ որոց ի վիճակաւորութեան են ի ներքսածական ունել կանայս, բայց ի հանոյ եւ ի մօրէ եւ ի քեռէ», նման իսկական 3-րդ կանոնին:

4. Աւելի վայելուչ է, որ աշխարհի բոլոր եպիսկոպոսների համաձայնութեամբ առաջնորդ-եպիսկոպոս նշանակուի: Եթէ ճանապարհների հեռաւորութեան եւ այլ պատճառներով բոլոր եպիսկոպոսները չկարողանան ժողովուել, գոնէ երեք հոգի պիտի հաւաքուեն, իսկ մնացածներն իրենց համաձայնութիւնը թղթով պիտի ուղարկեն եւ ապա ձեռնադրութիւն կատարեն: Ամէն մի աշխարհում այդպիսի գործողութեան հաստատութիւնը պատկանում է աշխարհի մետրոպոլիտին (կաթողիկոսին):

Այս կանոնը սահմանուեց առհասարակ եպիսկոպոսների ինքնակամութեան առաջն առնելու համար: Առիթը տուաւ Թեբայիդի Մելիտոս եպիսկոպոսը, որը եպիսկոպոսներ էր ձեռնադրում առանց խորհրդի եւ գլխաւոր եպիսկոպոսի համաձայնութեան: Այս եպիսկոպոսը հաւածանքների ժամանակ զոհ արաւ եւ ըմբոստացաւ Աղէքսանդրիայի եպիսկոպոսի դէմ եւ ապաշխարանքի ենթարկուեց վերջինիս կողմից ժողովի միջոցով: Նա չհնազանդեց, կուսակցութիւն կազմեց եւ իւր կողմնակիցներին եպիսկոպոս ձեռնադրեց:

Այստեղ թէեւ չի ասուած եպիսկոպոսի ընտրութեան մէջ ժողովրդի մասնակցութեան մասին որեւէ խօսք, բայց ժողովը զանց չի արել յիշելու այդ մասին իւր շրջաբերական թղթում՝ գրուած Եզրպտոսի եւ Լիբիայի (Լիբանանի) եկեղեցիներին. «Եպիսկոպոսներից որեւէ մէկի մահից յետոյ նրա տեղը կարող է ընտրուել եւ նորադարձը, եթէ միայն այդ բանին արժանի կլինի եւ ժողովրդից ընտրուած՝ գլխաւոր եպիսկոպոսի համաձայնութեամբ եւ հաստատութեամբ» (Սովրատ): Սբ. Կղեմէսն ասում է. «Եպիսկոպոսները կարգուել են առաքեալների ձեռքով եւ նրանցից յետոյ՝ ուրիշ արժանայիշատակ անձինքներից եւ ամբողջ եկեղեցու համաձայնութեամբ» (տե՛ս «Օրոտոս պ. 3.» Нормы. 291-292 եր.): Նոյն տեսակ կարգ ժողովրդի ընտրութեան համար սահմանում են եւ «Առաք. կարգադրութիւններ»-ը: Սբ. Կիպրիանոսն ասում է. «Պէտք է խստութեամբ պահպանել առաքելական աւանդութիւնը եւ հրահանգը, որպէսզի եպիսկոպոսի օրինական կարգման համար հաւաքուեն այն ժողովրդի մօտ, որի վրայ պիտի եպիսկոպոս նշանակեն, բոլոր մերձակայ եպիսկոպոսները եւ ընտրութիւնը կատարեն ժողովրդի ներկայութեամբ, որը լաւ կարող է իմանալ ընտրուածի կեանքը եւ

դիտել իւրաքանչիւրի վարք ու բարքը: Եւ ամէն տեղ այսպէս է ասում, որպէսզի եպիսկոպոս կարգուեն բոլոր հօտի ընդհանուր համաձայնութեամբ եւ եպիսկոպոսների որոշմամբ թէ՛ ներկայ եւ թէ՛ բացակաների, որոնք վկայաթուղթ են ուղարկում: Որովհետեւ ժողովրդի ներկայութեամբ կարող են բացուել արատաւոր մարդկանց յանցանքները եւ բարի մարդկանց ծառայութիւնները, եւ այդպիսով միայն ընտրութեան միջոցով կարելի է արդարացի վարուել, որը կայանում է ընդհանուր ձայնով եւ բոլորի դատողութեամբ» (տե՛ս Օոսում պ. 3., 292 եր.): Յունաց մեկնիչների՝ Զոնարասի, Արիստենոսի եւ Բալսամոնի կարծիքով «Հներում եպիսկոպոս ընտրում էր քաղաքացիների ժողովը», եւ ապա յայտնում էին մետրոպոլիտին: Նոյնը հաստատում է եւ Բառ. 34 կանոնը: Այսպէս ժողովրդի միաձայն ցանկութեամբ ընտրուեց Աթանասը Աղէքսանդրիայում, Ամբրոսիոսը՝ Մեդիոլանում: Այսպէս կատարւում են մինչեւ այսօր մեր կաթողիկոսների, պատրիարքների ընտրութիւնները, իսկ Տաճկահայաստանում՝ նաեւ եպիսկոպոսառաջնորդների:

5. Նրանք՝ հոգեւորական թէ աշխարհական, որոնց եպիսկոպոսը իւր թեմում մերժել է եկեղեցուց, պիտի պահեն այն կանոնը, որը սահմանել է, որ բանադրուածներն ուրիշ անձինքներից արձակումն չստանան: Միայն պիտի քննել, թէ փոքրոգութեան, վեճի կամ մի որեւէ այդպիսի անբաւականութեան համար չէ՞ արդեօք եպիսկոպոսը բանադրել: Եւ այսպէս, որպէսզի դրա նման գործերի համար կատարուի վայելուչ քննութիւն, բարի համարուեց սահմանել, որ ամէն աշխարհում տարին երկու անգամ ժողով լինի, որպէսզի աշխարհի բոլոր եպիսկոպոսները միատեղ ժողովուեն, քննեն այդպիսի թիւրիմացութիւնները, եւ այդ միջոցով եպիսկոպոսի դէմ յանցաւոր գտնուածները բոլորի կողմից համարուեն եկեղեցուց հեռացրած այնքան ժամանակ, որքան բաւարար կհամարի ժողովը եւ կմեղմացնի վճիռը: Ժողովներից առաջինը լինի Քառասնորդականից առաջ, որ ամէն անբաւականութիւնից յետոյ մաքուր ընծայ բերուի Աստծուն, երկրորդը՝ աշնան ժամանակներում:

Հայոց ձեռագրերում գրուած է՝ «երիս ժողովս արասցեն», որը սխալ է, որովհետեւ այս կանոնս ի նկատի է ունեցել Բառաքելական 37 կանոնը, որը պատուիրում է 2 անգամ ժողով անել: Բանադրանքի համար տե՛ս եւ Բառ. 32, տե՛ս եւ Անտ. 20:

6. Թող պահպանուեն հին սովորութիւնները, որոնք ընդունուած էին Եգիպտոսում, Լիբանանում եւ Պենտապոլսում, որ Աղէքսանդրիայի եպիսկո-

պոսն իշխանութիւն ունենայ բոլորի վրայ: Նոյնպիսի սովորութիւն կար եւ Դոմնի եպիսկոպոսի վերաբերմամբ: Նոյնպէս եւ Ամտիոքում եւ ուրիշ աշխարհներում թող պահպանուեն եկեղեցիների առաւելութիւնները: Թող յայտնի լինի այս, որ եթէ մէկն առանց մետրոպոլիտի թոյլտուութեան եպիսկոպոս կարգուի, այդպիսիների համար մեծ ժողովը որոշեց, որ նա եպիսկոպոս չլինի (չհամարուի): Իսկ եթէ ընդհանուր ընտրութիւնը կլինի յաջող եւ եկեղեցական կանոնների համաձայն, բայց երեքը կամ երկուսը վիճասիրութեան պատճառով կհակաճառեն նրան, այն ժամանակ ընտրողների ձայների մեծամասնութեամբ գործը կվճռուի:

Գլխաւոր եպիսկոպոսի վերաբերմամբ դեռեւս որոշում կար Բառ. 34 կանոնում. նոյնը հաստատում է այստեղ՝ անուն-անուն յիշատակելով.

1) Աղէքսանդրիա, որի սահմանն են Եգիպտոս, Լիբանան եւ Պենտապոլիս:

2) Անտիոք, որի մէջ մտնում են Ասորիք, Կելէ (Սիրիա), Միջագետք եւ երկու Կիլիկիա:

3) Հռովմ, որին ենթարկւում էին Իտալիայի եկեղեցիները:

4) Մեր եկեղեցին առաջին անկախութիւնը ձեռք բերեց Լուսաւորչից սկսած եւ բոլորովին բաժանուեց Արշակ Բ-ի օրով: Կային եւ Լորչից սկսած եւ բոլորովին բաժանուեց Արշակ Բ-ի օրով: Կային եւ Լորչից աշխարհներ, որոնք առանձին, անկախ մետրոպոլիտութիւններ էին կազմում: Այս կանոնը հռոմէական կանոններում տարբեր խմբագրութեամբ է գրուած՝ յօգուտ Հռովմի: Սրանց տարբեր խմբագրութիւնը բացուեց 418-ին՝ Զոսիմոս պապի ժամանակ, Կարթագենի ժողովին մէջ՝ մի կարգաւոյժ քահանայի խնդրի պատճառով, որն Ափրիկայի եպիսկոպոսների վճռի դէմ բողոքել էր պապին: Հռովմի լեգատները եպիսկոպոսների վճռի դէմ բողոքել էր պապին: Հռովմի լեգատները պնդում էին, որ Նիկիայի կանոնիս հիման վրայ Ափրիկայի վեճերը պնդում էին, որ Նիկիայի կանոնները, այդպիսի բան չգտան, դուրս եւ Պոլսոյ ձեռագիր Նիկիայի կանոնները, այդպիսի բան չգտան, դուրս եւ Լուսաւորչի կղերականները Սարգիկէի՝ յօգուտ պապի գրած կանոնները մոլծեւ են Նիկիայի կանոնի մէջ:

7. Թող հաստատուի հին սովորութիւնը եւ աւանդութիւնը, որ Էլիայի եպիսկոպոսը յարգանք ունենայ, որ այն պատիւն ունենայ, որը կապուած է մետրոպոլիտին յատկացրած արժանաւորութիւնների հետ:

Ելիան Երուսաղէմն է, որ ի պատիւ Ելիա Անդրիան կայսեր նոր անունով վերակոչուեց հին Երուսաղէմի փոխարէն: Երուսաղէմի եպիսկոպոսին յատկացնւում է մետրոպոլիտի պատիւ, բայց ոչ իշխանու-

Թիւն, նա իշխանութեամբ ենթարկուած էր Կեսարիայի մետրոպոլիտին (տե՛ս Եւսեբիոս, Բ, 12, 16, Դ, 12):

123 նովեմբրիոս Երուսաղէմի մետրոպոլիտը պատրիարք է համարուած:

8. Մի ժամանակ իրենց մաքուր համարողների մասին, որոնք անբաժան էին Առաքելական եւ Ընդհանրական եկեղեցուց, բարի է համարում սուրբ եւ մեծ ժողովը նրանց վրայ ձեռք դնելով թոյլ տալ մնալ կղերի մէջ: Ամենից առաջ նրանք պիտի խոստովանեն գրաւոր կերպով, թէ միանում են եւ խոստանում են հետեւել Առաքելական եւ Ընդհանրական եկեղեցու որոշումներին, այսինքն եկեղեցական հաղորդակցութեան մէջ կլինեն թէ՛ երկկին մարդկանց եւ թէ՛ հալածանքների ժամանակ հաւատուրացների հետ, որոնց համար թէ՛ ապաշխարանք եւ թէ՛ ներման ժամանակ է նշանակած: Պէտք է, որ նրանք ամէն բանում հետեւեն Առաքելական եկեղեցու որոշումներին: Եւ այսպէս, թէ՛ գիւղերում եւ թէ՛ քաղաքներում եթէ նրանց ձեռնադրուածներից կպատահեն անծինք, որոնք կմիանան մեր եկեղեցու հետ, նրանք կմնան իրենց կարգի մէջ: Եթէ դրանց մէջ կլինեն մեր եկեղեցու հետ միացող եպիսկոպոսներ, եւ նոյն տեղում կգտնուի ուղղափառ եպիսկոպոս, հարկաւ ուղղափառ եպիսկոպոսը կմնայ իւր բոլոր իրաւունքներով, եւ սրանից կախուած կլինի նորադարձ եպիսկոպոսներին ընդունել եպիսկոպոսական պատուով, եթէ ուղղափառ եպիսկոպոսին ցանկալի չէ, կնշանակի նրանց քորեպիսկոպոս կամ քահանայ. երկու եպիսկոպոս մի քաղաքում չպիտի լինեն:

«Մաքուր» իրենց անուանում էին Հռոմի քահանայ Նովատիանոսի, որին եղբայրատեաց լինելուն համար Հռոմի ժողովը Կոռնելիոս պապի ժամանակ բանադրեց եւ նզովքի ենթարկեց, հետեւողները, որոնք պահանջում էին շատ խիստ մաքրակրօնութիւն, վարքի անարատութիւն. այդ հիմքով երկկանանց բոլորովին կտրում էին եկեղեցու հաղորդակցութիւնից, հալածանքների ժամանակ հաւատուրացներին թոյլ չէին տալիս ապաշխարելու՝ պահանջելով, որ նրանք մարդկային բռնութիւնից չուրանան հաւատը (Եւսեբիոս):

9. Եթէ ոմանք առանց փորձի ենթարկուելու երեց դարձան կամ փորձան ժամանակ մեղքերը խոստովանեցին, բայց խոստովանութիւնից յետոյ էլի հակառակ գնացին կանոններին, այդպիսիներին կանոնն արգելում է քահանայագործութիւն անել, որովհետեւ Ուղղափառ եկեղեցին պահանջում է, անշուշտ, անարատութիւն (Ա Տիմ. Գ:2), (տե՛ս Բ առ. 25):

10. Եթէ ուրացողներից ոմանք անգիտութեամբ կամ հէնց կարգողների գիտութեամբ հոգեւորականութեան մէջ են մտել, նրանք չեն կա-

րող եկեղեցական համարուել կանոնի համաձայն, որովհետեւ դրանք քննութիւնից յետոյ զրկուում են սրբազան կարգից:

Մեր ձեռագրերում աւելի որոշ է գրուած այս կանոնը. «Եպիսկոպոսի չգիտենալովը կամ կաշառատութեամբ եթէ անարժան անձինք օծումն կատանան, եւ յետոյ կբացուի այդ յանցանքը, եւ կիմացուի ձեռնադրուողի անարժանութիւնը, մեծ ժողովը որոշեց կարգաւոյժ անել դրան եւ պատժի ենթարկել ձեռնադրել տուողներին՝ եպիսկոպոսի կամքի համաձայն»:

11. Որոնք ուրացել են հաւատը ոչ ստիպմամբ կամ կալուածքի յափշտակումից վախենալով կամ վտանգի եւ այլ պատահարների պատճառով, որ պատահում էր Լիկիանոսի ժամանակ, ժողովը որոշեց դէպի այդպիսիները ողորմած լինել, թէւ արժանի չեն: Որոնք անկեղծօրէն կզոջան, նրանք երեք տարի ունկնդիրների հետ կկանգնեն իբրեւ հաւատացեալ, 7 տարի եկեղեցում «ընդ ձեռամբ» կապաշխարեն եւ երկու տարի էլ ժողովրդի հետ կաղօթեն առանց հաղորդուելու:

Լիկիանոսն Իտալիայի կառավարիչն էր Կոստանդիանոսի ժամանակ, յետոյ կայսր դարձաւ եւ խիստ հալածանք սկսեց քրիստոնեաների դէմ (Եւսեբիոս): Ապաշխարողներից ունկնդիրները նրանք էին, որոնք միայն ընթերցումներն իրաւունք ունէին լսելու՝ առանց հաւատացեալների աղօթքին եւ հաղորդութեան մասնակցելու: «Ընդ ձեռամբ» նրանք էին, որոնք կանգնում էին ամբիոնի ետեւի մասում, երեսի վրայ ընկած ներողութիւն էին խնդրում, եպիսկոպոսը կամ քահանան ձեռքերը դնում էր գլխին եւ թողութիւն տալիս մեղքերին:

12. Նրանք, որոնք անկեղծօրէն հաւատքը կղաւանեն, ջերմեռանդութիւն ցոյց կտան եւ զինուորական գօտին դէն կծգեն, բայց յետոյ ինչպէս շներ իրենց փոխածին կղաւման, արծաթ եւ պարգեւներ կաշառ տալով՝ կհասնեն զինուորական պատուի, այդպիսիները 10 տարի եկեղեցում կապաշխարեն ընդ ձեռամբ ներողութիւն խնդրելով եւ 3 տարի ունկնդիր լինելով գաւթում: Ապաշխարելիս ի նկատի պիտի առնել տրամադրութիւնը եւ զոջման պատրաստականութիւնը: Որոնք երկիւղով, լացով, համբերութեամբ, բարեգործութեամբ եւ գործով կզոջան եւ ոչ արտաքուստ, դրանք որոշեալ ժամանակը լրանալուց յետոյ կընդունուեն աղօթողների մէջ: Եպիսկոպոսն իրաւունք ունի զիջողաբար վարուելու: Իսկ որոնք անտարբերութեամբ կապաշխարեն, նրանք որոշած ժամանակն ապաշխարանքը կկրեն:

Այս կանոնս գլխավորապես գրուած է Լիկիանոսի զօրքերի համար. քրիստոնեայ զօրքերը դուրս էին գալիս Լիկիանոսի զօրքից նրա անգուլթ հալածանքների մէջ չմասնակցելու համար, բայց յետոյ զղջում էին եւ ահագին կաշառներ տալով՝ նորից մտնում նրա զօրքի մէջ:

Այս կանոնը եւ նախընթացը մեր ձեռագրերում թէեւ նոյն բովանդակութիւնն ունին, բայց յաւելումներ չատ ունին եւ բաւական փոխում են արտաքին ձեւը:

13. Մահամերձների վերաբերմամբ թող պահպանուեն հին կանոնը եւ օրենքը, որ մեռնողը չգրկուի վերջին ամենակարեւոր ուղեկցութիւնից: Եթէ Յաղորդութիւնից յետոյ կառողջանայ, թող մասնակցի միայն աղօթողների հետ եկեղեցու դռան մօտ: Ընդհանրապէս մեռնողներին, ով կուզի լինի, Յաղորդութիւն խնդրողներին, եպիսկոպոսի կողմից փորձի ենթարկելուց յետոյ, թող Յաղորդութիւն տրուի:

Մեր ձեռագրերում նոյն բանն է ասուում՝ միայն մի քիչ երկարացրած եւ պատիժների տեսակը որոշած.

14. Չմկրտուածների (երախաների) եւ ուրացողների համար սուրբ եւ մեծ ժողովը որոշեց երեք տարի ունկնդիրների հետ լսեն Սուրբ Գիրքը եւ ապա աղօթեն պատրաստուողների (մկրտութեան) հետ:

«Պատրաստուող» կոչւում էին այն նորադարձ քրիստոնեաները, որոնք եկեղեցում կամ ուսումնարաններում պատրաստուում էին քրիստոնէական կրօնի վարդապետութեան մէջ եւ ապա մկրտուում: Բոլորովին նորերն առաջին կարգն էին կազմում, իսկ երկու-երեք տարի պատրաստուողները՝ երկրորդ կարգը: Երկուսն էլ ընդհանուր աղօթքին եւ Հաղորդութեան մասնակցելու իրաւունք չունէին (տե՛ս Նէո. 5):

15. Շատ խռովութիւնների եւ խառնակութիւնների պատճառով բարի համարուեց արգելել այն սովորութիւնը, որ, հակառակ Առաքելական կանոնին, մի քանի տեղերում գործադրուում է, որ քաղաքից քաղաք չտեղափոխուեն ոչ եպիսկոպոս, ոչ երեք, ոչ սարկաւագ: Ով հակառակ այս կանոնի կընթանայ եւ կկարգադրի, նրա կարգադրութիւնը կլինի անվաւեր եւ տեղափոխուողը յետ կրեւուի այն եկեղեցին, որտեղ ձեռնադրուած է (տե՛ս Բ առ. 14, 15, 16):

16. Քահանաներից, սարկաւագներից կամ ժառանգաւորներից նրանք, որոնք, շուտափոյ Սատուոյ երկիւղը մոռացած եւ եկեղեցական կանոնն անուշադրութեան տուած, իրենց սեպիական եկեղեցուց կհեռանան,

նրանք ուրիշ եկեղեցում չպիտի ընդունուեն. ամէն միջոց պիտի գործ դնել եւ ստիպել, որ նրանք յետ դառնան, եթէ կյանառեն, թող գրկուեն եկեղեցու հաղորդութիւնից: Իսկ եթէ մէկը կհամարձակի ուրիշի իրաւասութեան պատկանող մէկին յափշտակել եւ իւր եկեղեցու վրայ ձեռնադրել առանց սեպիական եպիսկոպոսի համաձայնութեան եւ նրա վրայ ուշ դարձնելուն, այդպիսի ձեռնադրութիւնը կլինի անվաւեր:

15, 16 կանոնների բովանդակութիւնը նման լինելուն պատճառով մեր ձեռագրերում մի կանոնի մէջ է ամփոփած, այն է՝ 16-ի (տե՛ս Բ առ. 14, 15, 16):

Երբ Անտիոքից Կեսարիայի եպիսկոպոս Եւսեբիոսին խնդրեցին, որ իրենց վրայ հովիւ գայ, նա մերժեց այդ կանոնների հիման վրայ: Անտիոքացիք դիմեցին Կոստանդիանոս Մեծին, որ սա յորդորի եպիսկոպոսին գալ իրենց քաղաքը: Կայսրը, երբ լսեց եպիսկոպոսի մերժման պատճառը, շատ ուրախացաւ եւ գովեց նրա կանոնապահութիւնը եւ օրինակատարութիւնը:

17. Կղերին պատկանողներից շատերը շահասիրական եւ վաշխառական ցանկութեամբ մոռացել են Աստուածային գրութիւնը, որ ասում է. «Արծաթդ մի տար շահով», եւ պարտք տալով իրենց փողը՝ պահանջում են տոկոս (հարիւրերորդականը): Մեծ եւ սուրբ ժողովը դատեց, որ այս որոշումից յետոյ փող տուողը, եթէ ուրիշ գործադրութիւն կտայ այս բանին՝ կամ կիսով շահ պահանջելով կամ մի ուրիշ բան մտածելով, որ շահասիրութիւնը ծածկի, այդպիսին կարգաւոյժ լինի եւ հեռացուի հոգեւոր դասակարգից:

Մեր ձեռագրերում 16-րդ կանոնն է այս:

Ինչպէս Հին օրէնքը (Բ Օր. ԻԳ:19), նոյնպէս եւ Առաքելական 44-րդ կանոնն արգելում են շահ վերցնել կարգաւոյժ անելու սպառնալիքով: 100-ին վերցնում էին կամ 12% կամ դրա կէսը՝ 6%: Իսկ նրանք, որոնք զանազան պատրուակներով իրենց շահ վերցնելը ծածկելու համար ուրիշ կերպ կվարուէին, այսինքն՝ խորամանկութիւններ եւ ոլոր-մոլոր ճանապարհներ, բոլոր նրանք զրկւում են կարգից (տե՛ս Զոնարաս, Արիստենոս, Իօրպուա եռուս), (տե՛ս Ա առ. 18, Բ առ. 44):

18. Սուրբ եւ մեծ ժողովին լուր հասաւ, որ մի քանի տեղերում սարկաւագներն են քահանային Յաղորդութիւն տալիս, այնինչ ոչ սովորութեամբ, ոչ կանոնով չի թոյլատրուում, որ հաղորդելու իշխանութիւն չունեցողն իշխանութիւն ունեցողին Յաղորդութիւն տայ: Յայտնի եղաւ, որ մի քա-

նի սարկաւագներ եպիսկոպոսից առաջ են Հաղորդութեան մօտենում: Այս բոլորը վերջանայ, սարկաւագներն իրենց չափը ճանաչեն, իմանան, որ նրանք եպիսկոպոսի ծառայողներ են եւ քահանաներից ցած: Նրանք հաղորդուեն քահանաներից յետոյ, եպիսկոպոսի կամ քահանայի ձեռքով: Նրանք պիտի նստեն քահանաներից յետոյ, այնինչ շատ անգամ պատահում է հակառակը: Չհնազանդողը կզրկուի սարկաւագութիւնից:

Մեր ձեռագրերում 17-րդ կանոնն է: Եւ որովհետեւ 15 եւ 16 կանոնները մերոնց մէջ միացրած է, ուստի եւ իսկականից մէկ կանոն պակասում է. մերոնք դրա փոխարէն աւելացրել են 18-րդ յօդուած, որ խօսում է արուագիտութեան մասին, որը գոյութիւն չունի եւ չկայ իսկական Նիկիական կանոնների մէջ: Թէ մերոնք աւելացրել են, դրան ապացոյց կարելի է բերել «Բ Նիկիականք» կոչուած կանոնների 18-րդը: «Ոչ է պարտ սարկաւագի Օրէնս տալ եւ ոչ նստել ընդ երկուցու», որ բոլորովին Համապատասխան է յունաստանականին եւ ոչ նման ձեռագրերի Նիկիականին: Մեր ձեռագրերի 18-րդ կանոնն այս է. «Վասն այնոցիկ, որ արուագէտքն են՝ կցորդք են այնոցիկ, որ պղծին ընդ անասունս, եւ ապաշխարութիւն նոցին եղիցի ի վերայ, այլ եթէ քահանայ ոք ըմբռնեսցի յախտին, ելցէ ի քահանայութենէն, եւ եթէ յուխտի մանկանց՝ ի կարգէն ելցէ, եւ ապաշխարութիւն անասնագիտացն ի վերայ եղիցի»:

19. Պաւլիկեաններից նրանք, որոնք կմտնեն Ուղղափառ եկեղեցու ծոցը, որոշում է նրանց համար նորից մկրտուել: Եթէ առաջուց հոգեւորական դասին են եղել պատկանելիս եւ անարատ ու անպարսաւ են, կրկնակնունքից յետոյ կարող են ուղղափառ եպիսկոպոսից ձեռնադրուել: Եթէ փորձման ժամանակ անընդունակ երեւացին քահանայութեան մեջ, պէտք է կարգազուրկ լինեն: Այդպէս պէտք է վարուել եւ սարկաւագուհիների եւ ընդհանրապէս հոգեւորական դասին պատկանողների վերաբերմամբ: Այն անծինք-կանայք, որոնք ձեռնադրութեամբ սարկաւագուհի չեն, հապա միայն շորն են հագնում, կարող են համարուել ուղղակի աշխարհական¹:

Պաւլիկեանների աղանդի հիմնադիրն էր Միջագետքի Սամոսատ քաղաքից Պողոս անունով մէկը, որ Սամոսատում եպիսկոպոս էր: Նրա մայրը մանիքեցի էր՝ Կալլինիկէ անունով: Նա քարոզում էր, որ մի Աստուած կայ եւ անուանում է Հայր, Որդի եւ Սուրբ Հոգի. Որդին

¹ Սարկաւագուհի ձեռնադրում էին քառասուն տարեկան հասակում. իսկ 25 տարեկանից սկսած Կարթագենի 140 կանոնի համաձայն եպիսկոպոսի կարգադրութեամբ առանձին տարագ էին հագնում մինչեւ ձեռնադրուելը:

Հօր վերաբերմամբ նոյն է, ինչ որ խօսքը (բանը)՝ մարդու: Այս Բանը, գալով աշխարհ, մարդու մէջ բնակուեց՝ Յիսուս անունով, եւ տուն կառուցանելով՝ վերացաւ երկինք, իսկ այս Յիսուսը է փոքր Յիսուս Քրիստոս՝ իբրեւ Մարիամից առաջացած: Պողոսին կարգաւոյժ արին Անտիոքում Գրիգոր Աստուածաբանի մասնակցութեամբ:

20. Կան մի քանիսները, որոնք ծունկ են չորում կիւրակի եւ յիսնակի օրերը, սուրբ ժողովը որոշում է, որ բոլոր թեմերում միակերպ պահպանուի հետեւեալը, որ այդ օրերը կանգնած աղօթք մատուցանուի Աստուծուն:

Բացի այս քսան կանոնից՝ կան եւ ուրիշ կանոններ զատկի, կանոնական գրքերի եւ այլ կարգերի մասին: Արաբական լեզուով ժողովածուում կայ, բացի 20-ից, եւ 85 կանոն Նիկիական կանոններ, հայոց ձեռագրերում կան 114-115 երկրորդ Նիկիական կանոններ: Այդ աւելի Համարուող կանոնները պիտի քաղուած լինեն ժողովի ընդհանուր արձանագրութիւնից, որը մեզ չի հասել: Ե դարում միայն Գելասիոս եպիսկոպոսը ժողովեց այդ արձանագրական յիշատակարանները, բայց ոչ իսկականը, այլ զանազան անձինքներից եւ ձեռքէձեռք ընկած ընդօրինակութիւններից: Նիկիայի որոշումը Ջատիկի մասին գտել է կարգինալ Պիտրա յունական մի ձեռագրում եւ տպագրել է (տե՛ս С.мартос, II. որ.): Հռոմի դանիական հիւպատոս († 1809) գիտնական Գէորգ Յեգան գտել է մի ղպտական ժողովածու Նիկիայ ժողովի վերաբերմամբ, որը տպուել է երկրորդ անգամ 1852-ին Լենորմանի ձեռքով: Ապա Քրանսիացի եգիպտաբան Թեմիլիւ գտաւ պապիրուսի վրայ գրած 2 ժողովածու Տուրինի մատենադարանում: Երկու մարդկանց ժողովածուները նոյն են եւ թարգմանուած յունարէնից. այդ ձեռագրերում կան եւ այն երկրների անունները, որոնց եպիսկոպոսները մասնակցել են Նիկիայի ժողովին: Եգիպտոս, Լիբանան, Պաղեստին... Կապադովկիա, երկու Հայաստան, երկու Պոնտոս (С.мартос, 43 եր.):

Ասորական ժողովածուն Պիտրան թարգմանեց լատիներէն 4 հատորով 1883-ին: Նա գտել էր Բրիտանական թանգարանում, որի ընդհանուր բովանդակութիւնն է. 1) Նիկիայի ժողովի ժամանակը, 2) Կոստանդինոսի հրաւիրագրերը, 3) Հաւատոյ հանգանակը, 4) նզովքը եւ 5) ներկայ ժողովականների ստորագրութիւնները, 6) ծանօթութիւն Ջատիկը տօնելու ժամանակի վերաբերմամբ, 7) 20 կանոնները եւ 8) 220 հոգու անուններ: Պիտրա դնում է անունների ցուցակը մինչեւ 221 հոգու ասորերէն եւ հայերէն (С.мартос, 75. Οδοξουμε αςτοιμακως αςτοριαι Ιωελ. Ηωκ. ςοδ., Αποκλ. 1888): Մեր ձեռագրերում կայ տպուած մօտ 220

անձանց ցուցակը, որոնք մասնակցել են Նիկիայի ժողովում. թէ՛ երկրների դասաւորութիւնը եւ թէ՛ անձանց թիւը նոյն է, ինչ որ Տուրինի ձեռագրի միջի եղածը. Հայաստանը բաժանած է Փոքր եւ Մեծ Հայքի: Փոքր Հայքից՝ 2 եպիսկոպոս, Մեծ Հայքից՝ 5 եպիսկոպոս, որոնց մէջ է Արիստակէսը: Իսկ եկեղեցական պատմիչների՝ Սոկրատի, Սոզոմենոսի եւ այլոց յիշատակութեան մէջ չկան Հայոց եպիսկոպոսների անուններ (տե՛ս *Джауа ԵԵՐԱ. ԵՕԾՕՐՕՅ. տ. 1, 73 եր.*):

Թէ ինչու Զատիկի եւ Մելիտոս եպիսկոպոսի համար եղած կանոնադրութիւնները չկան 20 կանոնների մէջ, դժուար է ճիշտ պատճառն իմանալ, թէեւ մի քանի ենթադրութիւններ անում են, բայց թէ իրօք այդպիսի վճիռներ եղել են, այդ երեւում է ժողովի՝ Աղէքսանդրիայի եկեղեցուն ուղարկած շրջաբերականից, որտեղ ուրախութիւն է յայտնում արեւելեան եպիսկոպոսների համաձայնութեան համար Զատիկն արեւմտեանների հետ կատարելու վերաբերմամբ (Թէոդորէտ, *Христосианское учение, 1842 շ., 120 եր.*):

Գալով մեր ձեռագրերի 115 երկրորդ Նիկիական կանոններին՝ պէտք է նկատել, ինչպէս առաջ էլ դէպք է եղել ասելու, որ նրանցից սկզբի 20 կանոնները նոյնն են, ինչ որ իսկական Նիկիական կանոնները, բայց ոչ Հայոց ձեռագրերում եղած Նիկիականը, իսկ մնացած 95 կանոնները են ժողովածու Առաքելական, Տիեզերական, Տեղական ժողովների կանոնների, նոր բան ամենեւին չեն ներկայացնում իրենց բովանդակութեամբ. նրանք բոլորն էլ անվաւեր են, որովհետեւ Նիկիայի վաւերական կանոնները 20 են:

Բ) Բ ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ՝ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍԻ ԺՈՂՈՎԸ (381 թ.)¹

Արիոսի մահից յետոյ արիոսականութիւնը չանհետացաւ, նրա կուսակիցները ոչ միայն չքչացան, այլ օրէցօր աւելանում էին եւ այնքան հեռու էին գնում իրենց անձնական մեկնաբանութիւնների մէջ, որ մինչեւ իսկ արիոսականութեան հետ շատ քիչ բանով էին միանում. միմեանցից տարբերում էին հայեացքով, քարոզութիւններով, մինչեւ իսկ միմեանց հերետիկոսներ էին անուանում: Եւ այսպէս, բացի արիոսականներից՝ երեւում են կիսարիոսականներ, եւնոմեանք, անոմեանք, եւդոքսեանք, մարկեղեանք, փոտինեանք, ապոլինարեանք, մակեդոնեանք եւլին, եւլին: Դրանց մէջ ուժեղ աղանդն էր մակեդոնեանց

կամ հոգեմարտների: Յունաց կայսրերը նոյն փոփոխութիւններին էին ենթարկում: Արիոսականները, օգուտ քաղելով իրենց կուսակից Կոստանդիանոս կայսեր բարեհաճութիւնից, յետ բերեցին աքսորից Նիկոմիդիայի եպիսկոպոս Եւսեբիոսին: Սրա վաղահաս մահից յետոյ ուղղափառները կամեցան Պողոսին նորից իւր աթոռը տալ, իսկ արիոսականները, ուրիշ ժողով անելով, ընտրեցին Մակեդոն անունով արիոսական եպիսկոպոսին Պոլսի առաջնորդ: Այդ առիթ տուաւ երկու կողմին դիմել բռնուցքի եւ կռուի: Կայսրն Անտիոքումն էր, լսեց խռովութեան լուրը, հրամայեց Պողոսին քաղաքից հեռացնել իբրեւ խռովարարների գլխաւորի: Բայց ժողովուրդը յարձակուեց կայսեր պաշտօնակատարների վրայ, սպանեց նրանց եւ փողոցներում քաշկռտելով՝ դիակները ցրուեց զանազան կողմերում: Կայսրը բարկացաւ, հրամայեց Պողոս եպիսկոպոսին ծածուկ հեռացնել քաղաքից եւ Մակեդոնին հաստատեց Պոլսի եպիսկոպոս (Սոզոմենոս, տե՛ս *Христ. учение, 1846 շ. կամ՝ Джауа ԵԵՐԱ. ԵՕԾ.*): Մակեդոնը իւր վատ եւ հպարտ բնավորութեան պատճառով նոյնիսկ ատելի դարձաւ իւր հակառակորդներին, որոնց դրդմամբ կայսրը հեռացրեց Մակեդոնին եւ Եւդոքսիոս եպիսկոպոսին նշանակեց: Մակեդոնն անցաւ կիսարիոսականների կողմը, քարոզների միջոցով սկսեց իւր մտքերը տարածել: Որդու մասին եղած վարդապետութիւնը թողեց անփոփոխ եւ անցաւ Հոգւոյն Սրբոյ վարդապետութեան փոփոխութեան, որոշ գոյն տուաւ իւր աղանդին, որը իւր անունով կոչուեց Մակեդոնի աղանդ: Սրանք ասում էին՝ Հոգին Սուրբ համագոյակից չէ ո՛չ Հօր եւ ո՛չ Որդուն, հապա ստորադրուած եւ ծառայող ուժ է, իսկ Որդին հաւասար է Հօր: Թէոդոս Մեծը հրամայեց երրորդութիւնը դաւանել այնպէս, ինչպէս Ուղղափառ եկեղեցին է ընդունում, փակել տուեց դրանց ժողովարանները եւ սպառնաց դատի ենթարկելով՝ պատժել բոլոր աղանդաւորներին (Սոկրատ, Սոզոմենոս): Թէոդոսը, այդ վէճերն այդպիսի միջոցով չկարողանալով վերջացնել, հրամայեց ընդհանուր ժողով գումարել եւ խնդիրը վճռել: Ժողովը եղաւ Պոլսում 381 թ. 150 եպիսկոպոսների մասնակցութեամբ, որոնց մէջ էին Կիւրեղ Աղէքսանդրացին, Ամփիլոքոս Իկոնիացին, Գրիգոր Նիւսացին, Բարսեղ Մեծը, Գրիգոր Նազիանզացին եւ 36 մակեդոնական եպիսկոպոսներ: Վերջիններս մերժեցին ժողովում ուղղափառների դաւանութիւնը եւ հեռացան: Ժողովը որոշեց նզովել Մակեդոնին եւ կողմնակիցներին: Կայսրը հրամայեց հակառակորդ եպիսկոպոսներին զրկել իրենց պաշտօններից: Երբ այդ աւելի եւս զայրացրեց աղանդաւորներին, կայսրը հրամայեց երկրորդ անգամ Հանգանակ հաւատոյ կազմեն եւ յանձնեն իրեն ի քննութիւն: Նա համեմատեց բոլոր ուղարկուած հանգանակ-

¹ Կ. Պոլսի Բ Տիեզերական ժողովի կանոնախմբի հայերէն բնագրի համեմատութիւնը հունարէն հրատարակութեան հետ, տե՛ս «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 600:

ները եւ մերժեց վերջնականապէս աղանդաւորներինը: Այս ժողովում Հռոմի եկեղեցու կողմից պատգամաւոր չկար, դրա համար արձանագրութիւնն ուղարկեցին Հռոմ, որ պապն էլ ստորագրէ: Հռոմի եկեղեցին դաւանաբանական մասն ընդունեց, իսկ կարգադրական կանոնները վէճի ենթարկեց եւ 3-րդ կանոնը չընդունեց մինչեւ Լատերանի ժողովը: Այս ժողովի գործունէութեան իսկական արձանագրութիւնն ամբողջութեամբ չի հասել մեզ, միայն պահուել է՝ 1) Գրիգոր Նազիանզացու՝ ժողովում արտասանած ճառը, 2) ժողովի կանոնական հրահանգները Թէոդոս կայսրին ուղղած թղթի հետ, 3) Հաւատոյ դաւանանքը, 4) Ժողովի անդամների ստորագրութիւնը, 5) Հռոմի եպիսկոպոսին ուղղած թուղթը (Λεγυσα σε.λ. σοδορος, [հտ. I], 93 եր.):

Թէոդոս կայսրին ուղղած թղթում նշանակուած են 7 կանոն, որոնք մեր ձեռագրերում ամբողջութեամբ չեն յիշատակուած: Մերոնց մէջ կայ 3 կանոն, երկրորդ կանոնի մէջ միացրած են 2 եւ 3 կանոնները, այնպէս որ մեր կանոնագրքերում միայն 4 կանոնը կայ, իսկ երեքը՝ 5, 6, 7, չկան, ինչո՞ւ՝ դժուար է ասել: Արդեօք նրա համար, որ 5-րդում խօսուած է «արեւմտեանների ծրարի» մասին. գուցէ ոմանք, չիմանալով բանի էութիւնը, կասկածանքով վերաբերուելով դուրս են ձգել այդ կանոնը՝ դուրս ձգելով նաեւ 6-րդ եւ 7-րդ կանոնները: Թէ արդեօք 6-րդ եւ 7-րդ կանոնների երկար լինելն առիթ է տուել մտածելու, որ դրանք կանոնական թղթեր են եւ չպիտի կանոնների շարքը մուծել: Պատմական աւանդութեամբ Ներսէս Մեծը եղել է այս ժողովում, բայց պատմական փաստական տեղեկութիւնները թեր եւ դէմ են դրան: Ժողովին ներկայ անդամների ցուցակի մէջ Մեծ Հայքի անուն չկայ եւ ոչ էլ Ներսէսի, այլ միայն Փոքր Հայքից երկու եպիսկոպոսի անուն՝ «Մելիտինէից Ռտերիոսը (Ուլտրէոս - խմբ.) եւ Արաբիսից Ռտերիոսը»: Սրանք յո՞յն էին, թէ՞ հայ՝ յայտնի չէ:

Մէկն այսպիսի հարց եթէ տալու լինի, թէ դու ինչ գործ ունիս յուսալաւոնական կամ, աւելի ճիշտ ասած, պաշտօնական-իսկական Պոլսի ժողովների 7 կանոնի հետ, երբ որ հայոց կանոնագրքերում 4 կամ 3 կանոն է գրած. սխալ, թէ ճիշտ, մեր ընդունածը մեր կանոնագրքերի մէջ գրածն է, կամ հէնց մեր պապերն այս մերն են ընդունել, ուստի եւ դու պարտաւոր ես մեր կանոնագրքերի գրածն ընդունելու:

Ես չեմ կարծում, որ այսպիսի միամիտ հարցի տեղիք լինի նրա համար, որ.

1) Մեր ժողովներն ընդունում են Տիեզերական ժողովները, այսինքն՝ այն կանոնները, որոնք բոլոր քրիստոնեայ աշխարհն ընդունում է իսկական, հէնց այդ ժողովներում սահմանած եւ ընդունուած:

2) Մեր կանոնագրքերը ոչ մի ձեռնհաս մարմնի կողմից վաւերական չեն ընդունուած, այսինքն՝ ոչ մի հայոց ազգային ժողով չի որոշել ընդունել այս կանոնագրքերի միջի գրածները:

3) Մեզ համար պարտաւորական են իսկականները եւ ոչ զանազան սխալ արտագրող անձանց յաւելումներով լի ձեռագիրը՝ կանոնագիրը: Այս հիմամբ կարձանագրեմ պաշտօնական քրիստոնեայ աշխարհում ընդունած 7 կանոնները, որոնցից 4-ը մեր կանոնագրքերում կան, իսկ 3-ը՝ ոչ:

1. Սուրբ հայրերը, որոնք հաւաքուած են Կոստանդնուպոլսում, որոշեցին՝ թող չփոխուի այն հանգանակը, որը 318 հայրապետեր Բիւթանիայի Նիկիա քաղաքում ընդունեցին եւ մնաց անփոփոխ, եւ նզովքի է ենթարկուած իւրաքանչիւր աղանդ, որ է՝ եւնոմեան, անոմեան, արիոսական կամ եւդոքսեան, կիսարիոսական կամ հոգեմարտեր, սաբելեան, մարկելեան, փոտիմեան եւ ապողիմարեան:

«Կիսարիոսական» կոչուում էին այն աղանդաւորները, որոնք ընդունում էին Արիոսի քարոզութիւնների մի մասը: Կիսարիոսականները տարբերում էին Հոգւոյն Սրբոյ վարդապետութեան վերաբերմամբ: «Կիսարիոսական» կոչուում էին եւ նրանք, որոնք Որդուն ու Հոգուն արարած էին համարում եւ աւելացնում էին. «Մենք մտածում ենք, որ նրանք առաջացան ոչ այնպէս, ինչպէս միւս արարածները, հապառուրիչ կերպ, եւ այդ ասում ենք, որ չկարծուի, թէ ծննդեամբ Հայրը մասնակից էր չարչարանաց»: Կիսարիոսական էլի համարում էին եւ նրանք, որոնք սովորեցնում էին, թէ Բան եւ Հոգի համագոյակից չեն, հապա նմանագոյ են Հօր:

Եւնոմիոսը գաղատացի էր, Կիւզիկոսի եպիսկոպոս. աւելի հեռու էր գնում Արիոսից, ասում էր, որ Որդին փոփոխական է եւ ծառայող եւ ամէն բանում նման չէ Հօր: Նրանք նորից էին մկրտում՝ ընկղմելով գլուխը ներքեւ, ոտները վերեւ դարձնելով, եւ մկրտութիւնը մէկ ընկղմամբ էին կատարում: Ապագայ դատաստանը եւ գեհենը սուտ էին համարում, երկիւղ ազդելու համար ասուած եւ հնարուած բան:

Դրանց անուանում էին եւ եւդոքսեաններ՝ Եւդոքսիոսի անունով, որ Պոլսում եպիսկոպոս էր, որին Եւնոմիոսը Կիւզիկոսի եպիսկոպոս կարգեց: Դրանք անուանում էին նոյնպէս անոմէականներ, որովհետեւ ասում էին, որ Որդին եւ Հօգին Սուրբ ըստ էութեան Հօր հետ ոչ մի նմանութիւն չունեն: Դրանք նոյնպէս կոչուում էին «աետիականներ»՝ Աետիոսի՝ Եւնոմիոսի ուսուցչի անունով:

Սարեղեանք իրենց անունն ստացան Սարելլիոս Լիբանանցուց, որ Պենտապոլսոյ Պտողեմայիդա քաղաքի եպիսկոպոսն էր, քարոզում էր շփոթմամբ միացումն՝ միացնելով մի դէմքի մէջ երեք անձնաւորութիւնը՝ ասելով, որ միեւնոյնը երբեմն երեւում է իբրեւ Հայր, երբեմն իբրեւ Որդի, երբեմն իբրեւ Սուրբ Հոգի՝ այլակերպուելով եւ զանազան ժամանակ ընդունելով տարբեր տեսք: Մէկ անձնաւորութեան մէջ երեք անուանումներ էին ընդունում, ինչպէս մարդու մէջ՝ մարմին, հոգի եւ ոգի, կամ արեգակի մէջ՝ կլորութիւն, լոյս եւ տաքութիւն:

Փոտինեանք անունն ստացան Փոտինոսից, որը Սիրմիոնից էր եւ նոյն տեղում եպիսկոպոս, դատում էր Պօղոս Սամոսատացու նման, չէր ընդունում Սբ. Երրորդութիւնը եւ Աստուած իբրեւ արարիչ ամէնի, անուանում էր միայն հոգի, իսկ Բանը միայն աստուածային հրաման է՝ բերանից դուրս եկած, որ ծառայում է Աստուծոյ իբրեւ մեքենայական գործիք: Քրիստոս հասարակ մարդ էր նրա կարծիքով՝ ընդունելով Հօր Բանը ոչ իբրեւ գոյ, այլ բերանից բխած եւ Մարիամից էլ սկիզբն առած:

Ապողինարն ասորոց Լաւոգիկիա քաղաքի եպիսկոպոսն էր, ասում էր, որ Որդին թէ եւ Աստուածածնից շնչաւոր մարմին առաւ, բայց առանց խելքի (մտքի - խմբ.), որովհետեւ Աստուածութիւնը փոխարինում էր խելքը. Տիրոջ Հոգին չունի բնաւորութիւն, կատարեալ մարդ չէր, հապա միայն մի բնութիւն ունի (տե՛ս «Օոստ Կ. 3.» Носова, 1851 եւ Παρισια св. апостолов... с толк., յունաց մեկնիչներ Զոնարաս, Բալսամոն, 81-82 եր.):

Մարկեղեանք իրենց անունն ստացան Անկիւրիայի եպիսկոպոս Մարկելլոնից, ընդունում էին Որդուն իբրեւ Բան Հօր, բայց ոչ ինքնագոյ, այլ գործող միայն արարչութեան մէջ, եւ դրա համար մտածում էին, որ տեսանելի աշխարհի վախճանից յետոյ կվերջանայ եւ Որդու թագաւորութիւնը, եւ Նրա անձնաւորութիւնը կմիանայ Հօր էութեան հետ (տե՛ս «Օոստ Կ. 3.» Носова):

2. Ամէն մի աշխարհի եպիսկոպոս չտարածի իւր իրաւասութիւնը իւր աշխարհի սահմաններից դուրս եւ եկեղեցիները չխառնի, հապա համաձայն կանոնների՝ Աղէքսանդրիայի եպիսկոպոսը կառավարի Ափրիկայի եկեղեցիները, արեւելեան եպիսկոպոսները կառավարեն միայն Արեւելքը՝ պահելով Անտիոքի եպիսկոպոսի առաւելութիւնները, ինչպէս Նիկիայի կանոններով ընդունուած է: Նոյնպէս էլ Ասիայի եպիսկոպոսները կառավարեն միայն Ասիան, Պոնտոսինը՝ միայն Պոնտոսը, Թրակիայիները՝ Թրակիան:

Եպիսկոպոսները չիրաւորուած չանցնեն իրենց աշխարհի սահմանից թէ ձեռնադրութեան եւ թէ եկեղեցական որեւէ կարգադրութեան համար: Վերոգրեալ կանոնները եկեղեցական աշխարհների մասին պահպանելով իւրաքանչիւր աշխարհի գործերը կկարգադրուեն նոյն աշխարհի եպիսկոպոսների ժողովով, ինչպէս որոշուած է Նիկիայում: Այլազգի ժողովուրդների Աստուծոյ եկեղեցիները պիտի կառավարուեն մինչեւ հիմա պահպանուած հայրերի սովորութեամբ:

Նոյն բանի համար խօսում են Նիկիայի 6 եւ 15 կանոնները, միայն այստեղ բաժանումը լինում է Հռոմէական կայսրութեան նոր բաժանման համաձայն: Արեւելեան կայսրութիւնը բաժանում էր 4 պրեֆեկտուրայի, ամէն միին էլ՝ շրջանների՝ իրենց կուսակալներով: 4 պրեֆեկտուրայից մէկն էր եւ արեւելեանը, որ բաժանւում էր 5 շրջանի՝ Եգիպտոսի, Արեւելեանի, Ասիականի, Պոնտոսի եւ Թրակիայի: Իւրաքանչիւրի մայրաքաղաքը դարձաւ մետրոպոլիտի աթոռանիստ: Ափրիկան եւ Եգիպտոսը մտան Աղէքսանդրիայի եպիսկոպոսի իրաւասութեան տակ, արեւելեան բաժնում գլխաւոր կենտրոնատեղին Անտիոքն էր, որի մէջ մտնում էր Արաբիայից մինչեւ Կիլիկիայի միջավայրը, ապա Ասիան Եփեսոսով, յետոյ Պոնտոսը եւ Թրակիան: «Այլազգի եկեղեցիներ» ասելով երեւի հասկանում է այն եկեղեցիները, որոնք չէին մտնում այդ քաղաքական բաժանման մէջ: Այս ժողովը ոչ միայն հակառակ չէ ազգայնական եկեղեցիների սկզբունքին, հապա մինչեւ իսկ հաստատում է: Մեր եկեղեցին կարող ենք մուծել այս վերջին շարքը եւ նրա անկախութիւնը յենակէտել հէնց Տիեզերական ժողովի այս կանոնով, որի ժամանակից 10-15 տարի առաջ՝ արդէն Արշակ Բ-ի օրով, այն բոլորովին անկախ էր հրատարակուել:

3. 4. Պոլսոյ եպիսկոպոսը թող ունենայ պատուի արտօնութիւն Զոմի եպիսկոպոսից յետոյ, որովհետեւ այդ քաղաքը նոր Զոմ է:

Թէ՛ այս եւ թէ՛ Նիկիայի ժողովի կանոններով Հռոմի եպիսկոպոսը վայելում է նոյն իրաւունքները, ինչ որ ունէին միւսները, այսինքն՝ Անտիոքի, Աղէքսանդրիայի, Երուսաղէմի եւն: Կանոններից պարզ երեւում է, որ Հռոմին յատկացրած պատիւը բղխում է ոչ այն գիտակցութիւնից, թէ Հռոմի եպիսկոպոսն իբրեւ առաքեալներից մեծի՝ Պետրոսի իշխանութեան շարունակող պիտի պատիւ ունենայ, ինչպէս պապականները դաւանում են, այլ իբրեւ մայրաքաղաքի՝ հզօր երկրի արքայանիստ քաղաքի եպիսկոպոս: Նոյնպէս էլ եւ ժողովը դատում է Պոլսի վերաբերմամբ:

Եպիսկոպոսի դեմ գանգատ պիտի ներկայացնեն աշխարհի եպիսկոպոսների ժողովին եւ ապացուցանեն: Եթէ ժողովը չկարողացաւ կարգադրել խնդիրը, այն ժամանակ գանգատը պիտի ներկայացնել աւելի մեծ ժողովի, միայն գանգատաւորները վաղօրօք պիտի գրաւորապէս խոստանան, որ մեղադրանքները չապացուցանելու դէպքում իրենք կենթարկուեն պատժի՝ իբրեւ ամբաստանող եւ զրպարտողներ: Եթէ մէկը նախապատրաստական քննութիւնից յետոյ կարհամարհի կայացրած վճիռը եւ կծանծրացնի թագաւորին, աշխարհի գլխաւոր դատաւորին, կամ Տիեզերական ժողովին կանոնադատացնի եպիսկոպոսների պատիւը շօշափելով, այդպիսին իւր գանգատով չի ընդունուիլ իբրեւ կանոնները զանցառութեան տուող եւ եկեղեցական կարգապահութիւնը խանգարող:

Այս կանոնն աւելի ընդարձակ եւ որոշ կարգեր է սահմանում դատաստանի մասին: Տե՛ս նաեւ Բ առ. 74, 75, Նիկ. 2, 5, Անտ. 14, 15 (նոյնի մասին խօսում են եւ Կարթագենի 5 հատ կանոնները):

7. Հերետիկոսներից նրանց, որոնք կմիանան ուղղափառներին, կընդունենք հետեւեալ սովորութեամբ եւ կարգաւորութեամբ. արիոսականներին, մակեդոնականներին, սաբբատեանց եւ նովատեանց, որոնք իրենց մաքուր են համարում եւ լաւ, տասնեւչորսականներին կամ տետրադիտեանց եւ ապողիմեանց, երբ գրաւոր թղթով կնգով են բռնուր աղանդները, կընդունենք դրոշմամբ կամ սբ. միւռնոսով օծելով ճակատը, աչքերը, քիթը, բերանը եւ ականջները ասելով «կմիք Հոգւոյն Սրբոյ»: Մի ընկղմամբ մկրտութիւն անող եւնոմեաններին, մոնտանիստներին կամ փոփոցներին եւ սաբեղեանց եւ մնացած հերետիկոսներին ընդունել միմիայն իբրեւ կռապաշտների: Առաջին օրը դարձնում ենք նրանց քրիստոնեայ, երկրորդ օրը պատրաստուողներ, երրորդ օրը երդմնեցնում ենք երեք անգամ ականջներին եւ դեմքին փչելով, թողնում ենք լսել եկեղեցում գրեանքը եւ ապա մկրտում ենք:

Սաբբատեանները ծագում առել են Սաբբատիոս քահանայից. սրանք նովատեանների մի ճիւղ են, որոնք, բացի նովատեանների ընդունած վարդապետութիւնից, ընդունում էին նաեւ Հրէական սովորութիւնները Զատիկը տօնելու մէջ եւ շաբաթ օրը պաս էին պահում ու տօնում:

Մոնտանիստներն իրենց անունը կրում են մի ինչ-որ Մոնտանից, որն իրեն անուանում էր Մխիթարիչ, երկու չար կանանց (Պրիսկիլլա եւ Մաքսիմիլլա) բերնով սուտ մարգարէութիւններ էր անում: Սրանք կոչւում էին նաեւ փոփոցալիք, գուցէ մի որեւէ փոփոցալ աղանդա-

պետի անունով կամ թէ աղանդը գուցէ ծագել է Փռիւզիայում: Կոչւում էին դրանք նաեւ պեպուզեանք՝ Պեպուզա գիւղից, որը համարւում էր նրանց երուսաղէմը: Նրանք լուծում էին պսակները, խիստ ծոմապահութիւն անում՝ կերակրից հեռու մնալով, Զատիկը չէին յարգում, Սբ. Երրորդութիւնը խառնում էին եւ մի դէմք դարձնում, եղջիւրահար երախայի կողի արիւնով խմոր էին հունցում եւ այդ հացը ընծայաբերութիւն անում եւ նրանից ճաշակում էին:

Տասնչորսականք նրանք էին, որոնք Զատիկը կատարում էին հրէաների հետ՝ նիսանի 14-ին. սրանք կոչւում էին «տետրադիտներ», Զատիկը տօնելու պատճառով չէին լուծում, պահում էին, ինչպէս մենք չորեքշաբթին: Զատիկից յետոյ 7 օր պաս էին պահում՝ դառն խոտ ուտելով եւ բազարձ գործածելով՝ Հին օրէնքին հետեւելով:

6 եւ 7 կանոններն էլ չկան մեր ձեռագիր կանոնագրքերում. կա՛մ համարել են շատ երկար իբրեւ կանոնական թղթեր եւ ոչ կանոններ ու չեն թարգմանել, կա՛մ այս աղանդները համարել են օտար մեր երկրի համար եւ չեն մոռնել մեր կանոնագրքերը, կա՛մ երկար, օտար եւ խառն ու անհասկանալի համարելով՝ դժուարացել են թարգմանել եւ թողել, կա՛մ ունեցել են ուրիշ պատճառներ:

Գ) ԵՓԵՍՈՍԻ Գ ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԸ (431 թ.)¹

Գ Տիեզերական ժողովը գումարուեց Եփեսոսում Թէոդոս Կրտսերի հրամանով՝ Նեստորի եւ իւր հետեւողների աղանդը քննելու եւ դատապարտելու համար:

Նեստորն առաջ Անտիոքում քահանայ էր եւ քարոզիչ, խելօք մարդ էր եւ բոլոր աղանդաւորների ամենաեռանդուն հակառակորդներից մէկն էր: Նրա ձայնը հասաւ Պոլիս՝ Թէոդոս Կրտսերին, որն ընտրեց նրան Պոլսի թափուր աթոռի գահակալ: Ժողովուրդը շատ սիրով ընդունեց նորընտիր պատրիարքին, նրան համեմատում էր Ոսկեբերանի հետ նրա քարոզութիւնների համար: Քիչ յետոյ նա թոյլ տուեց իւր հետ բերած Անաստաս քահանային եկեղեցում քարոզել եւ յայտնել քարոզի մէջ, որ Մարիամը մարդ էր, չէր կարող Աստուած ծնել, ուստի եւ պատուիրեց ժողովրդին՝ Մարիամին «Աստուածածին» չասել, այլ «Քրիստոսածին»: Ժողովուրդը տրտունջ յայտնեց այդ նոր մտքերի համար: Նեստորը Ծննդեան օրը քարոզեց եւ Պողոսի խօսքե-

¹ Եփեսոսի Գ Տիեզերաժողովի կանոնախքի հայերեն և հունարեն բնագրերի համեմատությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 601-602

ըը օրինակ առնելով՝ ասաց, որ. «Մարիամը Աստուած չի ծնել. մարմնից ծնունդը մարմին է. արարածը Աստուած ստեղծել չի կարող, այլ մարդ, որ եղաւ Աստուծոյ գործիք» (ՀԵՐԱՄԱ ԵԵՇ. ԲՈԾ. ԵՆ ՆՐԱԵ. ԿՈՒ., 1864, 346 եր.): Միւս անգամ քարոզում կրկնեց, որ. «Աւետարանում ասուած է Քրիստոսի համար ոչ Աստուած, այլ Քրիստոս, Որդի եւ Տէր»: Եկեղեցում Եւսեբիոս փաստաբանը, որ լաւ գիտէր ուղղափառ դաւանութիւնը, ի լուր ամենեցուն ասաց. «Ինքն յաւիտենական Բանն երկրորդ անգամ կնոջից մարմնով ծնեց», ապա հրաւէր գրեց բոլորին եւ Նեստորին հերետիկոս անուանեց եւ Պօղոս Սամոսատացուն գաղափարակից: Նեստորը իւր հետեւողները շատացնելու մտքով Հռոմից արտաքսուած Կելեստիոսին եւ Պելագիոսին իւր հովանաւորութեան տակ ընդունեց: Նեստորը իւր յաճախակի քարոզներով ժողովրդին եւ կայսրին իւր կողմը ձգեց, փոքրօրի մարդիկ, Նեստորի ոյժը տեսնելով, նրա կողմն անցան: Սկսուեց պայքարը երկու կողմից, լուրը հասաւ Աղէքսանդրիայի Կիւրեղ եպիսկոպոսին, որը շրջաբերական հրատարակեց եւ Քրիստոսին Աստուած ու Մարիամին Աստուածածին դաւանելով՝ պատուիրեց Աթանասի եւ այլ հարց հետեւել եւ նոր մտքեր չընդունել: Սկսուեցին գրագրութիւններ Կիւրեղի, Նեստորի եւ Կելեստիոս պապի մէջ: Կիւրեղը, ստանալով պապից լիազօրութիւն, գրաւոր յայտարարութեամբ պահանջեց, որ 10 օրուայ ընթացքում Նեստորը հրաժարուի իւր մտքերից, եթէ ոչ, կմերժուի եկեղեցուց: Կայսրը, համարելով Նեստորին արդար, Կիւրեղին խռովարար եւ պապին իւր կողմնակից դարձնող, ժողովի միջոցով ցանկանալով վերահաստատել ուղղափառութիւնը, հրամայեց հրաւիրագրել ուղարկել ամէն տեղ եւ 431-ին ժողով նշանակել Եփեսոսում: Այդ ժամանակ հասաւ Պոլիս Կիւրեղի եւ իւր ժողովի վճիռը 10 օր ժամանակ տալու վերաբերմամբ: Նեստորը ժողով արաւ իսկոյն եւ 12 նգովքով անիծեց Կիւրեղին: Ժողովին եկաւ Կիւրեղ 40 եպիսկոպոսով, Նեստորը՝ 10 եպիսկոպոսով, պահապան զինուորներով եւ կայսեր կողմից երկու կարգապահով, միւս տեղերից էլ եկան եւ համախմբուեցին մօտ 200 հոգի: Անտիօքի Յովհաննէս պատրիարքը իւրայիններով ուշացաւ: Ժողովը երեք անգամ հրաւիրեց Նեստորին, սա չեկաւ: Ժողովում կարգացին բոլոր փաստագրերը, լսեցին, քննեցին եւ մեղադրեցին Նեստորին՝ կարգաւոյժ անելով եւ բանադրելով: Ապա եկաւ Յովհաննէս պատրիարքը 43 եպիսկոպոսով, միացաւ Նեստորի հետ, ժողով արաւ եւ բանադրեցին Կիւրեղին եւ կողմնակիցներին (ուղղափառներին): Կայսրը Նեստորին էր յարած: Այդ ժամանակ եկան Հռոմի լեգատները եւ միացան ուղղափառների հետ ու ստորագրեցին Նեստորի կարգաւոյժ անելը եւ

բանադրանքը: Կայսրը երկար ժամանակ մերժում էր ուղղափառների վճիռը եւ էջը վաւերացնում, մինչեւ որ խաղաղութիւնը վերականգնելու համար հրամայեց բոլորին ցրուել եւ իրենց տեղերը հեռանալ:

Ուղղափառների ժողովն ընդհանուր թղթեր կազմեց եւ բոլոր տեղերն ուղարկեց՝ հրաւիրելով բոլորին հնազանդել ժողովի վճիռն եւ մերժել Նեստորին ու կողմնակիցներին: Այդ թղթից ահա կազմուած է վեց կանոն: 7 եւ 8 կանոնները մասնաւոր դէպքերի համար գրուած բացատրութիւն են: Սլաւոնական կանոնագրքերը (Словная книга) ընդունում են ժողովի՝ Պամփիլիայի ժողովին գրուած թուղթը 9-րդ կանոնի տեղ: Խորենացին յիշում է (գր. Գ, գլ. ԿԱ), որ մեր թարգմանիչները բերին ժողովի թղթերը եւ յանձնեցին Սահակին ու Մեսրոբին, որոնք Աշտիշատում էին, թղթերի հետ ներկայացրին եւ «ճ սահմանուած կանոնագլխով կանոնները»:

Մեր կանոնագրքերում գրուած են այդ 6 կանոնները, բայց բոլորն աղաւաղուած եւ փոփոխուած: Թէ արտագրողները որքան տգէտ են եղել եկեղեցական պատմութեան մէջ եւ որքան համարձակ կանոնների ինքնահաճ փոփոխութեան մէջ, այդ կարելի է ապացուցանել այս 6 կանոնի թարգմանութեամբ: Յայտնի է, որ Նեստորն ունէր յայտնի կողմնակից՝ Կելեստիոս անունով մէկը, իսկ Նեստորն ունէր եւ յայտնի հակառակորդ՝ Հռոմի Կելեստիոս ուղղափառ պապը: Այս 6 կանոններում միշտ նշուում են Նեստորին եւ նրա կողմնակից Կելեստիոսին: Մերոնք, կարծելով, որ այս Կելեստիոսը Հռոմի պապն է, վերցրել են, բոլոր տեղերում նգովքը դարձրել օրհնանք, եւ դուրս է եկել մի բոլորովին հակառակ վճիռ: Այս փաստը բաւական է ապացուցանելու մերոնց անհոգութիւնը, տգիտութիւնը, վաւերական կանոնները քմահաճ կերպով փոփոխելու ցանկութիւնը եւ կանոնները հակառակ իմաստով գրելու մէջ ոչ մի օրինազանցութիւն չտեսնելը:

1. Որովհետեւ հարկաւոր էր տեղեկութիւն տալ ժողովիս որոշման մասին Սրանց, որոնք հիւանդութեան կամ եկեղեցական այլ պատճառներով չկարողացան ներկայ լինել ժողովին, ուստի եւ յայտնում ենք ձեր սրբութեան եւ սիրոյ, որ եթէ աշխարհի մետրոպոլիտը, հետեւելով սբ. Տիեզերական ժողովիս դէմ, կմիացայ հերձուածողական խմբին կամ Կելեստիոսի քարոզութեան, այդպիսին իւր աշխարհի եպիսկոպոսների դէմ ոչինչ չի կարող անել, որովհետեւ այժմեանից այս ժողովի կողմից մերժուած եւ չընդունելի եպիսկոպոս է համարուում: Պէտք է նաեւ ուղղափառ եպիսկոպոսների եւ շրջակայ մետրոպոլիտների՝ հայեցողութեան յանձնել հետեւալի այդ գործը՝ Սրան կատարելապէս եպիսկոպոսական աստիճանից զրկելու համար:

Այս Կելեստիոսը Նեստորի կողմնակից էր եւ Պելագիոսի աշակերտը, իսկ Կելեստինոսը՝ Հռոմի պապը, ջերմ հակառակորդն էր Նեստորի: Ձեռագրերում գրած է. «Ընդդէմ Կելեստիանոսի խորհեցաւ Հռոմայ եպիսկոպոսապետին»: Սլաւոնական «Ісѣрусуаа кѣлеса»-ում նոյնպէս գրած է Կելեստինոս Հռոմի պապի մասին՝ փոխանակ Կելեստիոսի:

2. Այն թեմական եպիսկոպոսները, որոնք ներկայ չեն եղել սբ. ժողովում, հերժուածողների հետ են կամ կամենում են մասնակցել նրանց գործին կամ Նեստորի գահընկէցութիւնը ստորագրելով դարձեալ կանցնեն հակառակորդների խումբը, այդպիսիներին սբ. ժողովի որոշմամբ բոլորովին մերժել քահանայութիւնից եւ կարգալոյծ անել:
3. Քաղաքում կամ գիւղում գտնուած ուղղափառ հոգեւորականներին եթէ Նեստորը եւ նրա կողմնակիցներն արգելել են քահանայագործութիւն անել, այդպիսիներին էլի կարգում ենք իրենց աստիճանում: Ընդհանրապէս հրամայում ենք Ուղղափառ եւ Տիեզերական ժողովիս հետ համաձայն հոգեւորականներին չհնազանդել այլեւս հերժուածող եպիսկոպոսներին:
4. Հոգեւորականներից նրանք, որոնք կհամարձակեն բացէիբաց կամ առանձնապէս կողմնակից հանդիսանալ Նեստորին կամ Կելեստիոսին, այդպիսիներին կարգալոյծ անելը սուրբ ժողովս համարում է արդարացի:

Մեր ձեռագրերում ընդհակառակն է գրած. ով կողմնակից չի լինիլ Կելեստինոսին, կարգալոյծ լինի: 4-րդ կանոնը խօսում է աղանդաւոր Կելեստիոսի մասին, մեր կանոնները խօսում են Կելեստինոսի՝ Հռոմայ պապի մասին:

5. Նրանք, որոնք անվայել արարմունքների համար դատապարտուած են սուրբ ժողովով կամ իրենց եպիսկոպոսներով, եթէ Նեստորը կամ նրա համախոհները, հակառակ կանոններին, կկամենան նորից նրանց եկեղեցու հետ հաղորդակից անել կամ քահանայական աստիճանը վերադարձնել, ոչինչ չեն վաստակիլ, որովհետեւ կարգազուրկները կմնան իրենց պատժի մէջ:
6. Եթէ նրանք, որոնք համար եփեսոսի սուրբ ժողովս կարգադրութիւններ է արել, կփորձեն խախտել այդ որոշումները, դրանք լինեն եպիսկոպոս թէ ուրիշ հոգեւորականներից, բոլորովին զրկում են իրենց կարգից, եթէ աշխարհականներ են, բանադրում են:

Սրանից յետոյ ժողովը կարգում է Փիլաղելփիայի Քարիսիոս քահանայի աղաւաղած հանգանակն ու Նիկիայի հանգանակը եւ որոշում

է անփոփոխ ու անյեղլի պահել Նիկիայի հանգանակը եւ բանադրել այն բոլոր յաւելումներով ու փոփոխութիւններով կազմածները, ինչպիսին է այդ քահանայի կազմածը: Ռուսաց Ісѣрусуаа кѣлеса եւ Ісѣрусуаа ընդունում են այս իբրեւ 7-րդ կանոն:

Ապա ժողովը քննեց Կիպրոսի եպիսկոպոսների բողոքն Անտիոքի մետրոպոլիտի դէմ, որը, հակառակ հինաւուրց սովորութեան, ուզում է Կիպրոսը ենթարկել իւր իրաւասութեան, եպիսկոպոս կարգել եւլն: Ժողովը, քննելով այդ խնդիրը, որոշեց հին սովորութեան համեմատ Կիպրոսն անկախ եկեղեցական վարչութիւն համարել՝ ազատ Անտիոքի մետրոպոլիտի գերիշխանութիւնից: Այդ մասին շրջաբերական թղթով յայտնում է Կիպրոսի եւ շրջակայ եպիսկոպոսներին: Այս կարգադրութիւնը ռուսական եւ սլաւոնական կանոնագրքերում համարուած է իբրեւ 8-րդ կանոն: Ժողովը գրեց թուղթ եւ Պամփիլիայի ժողովին, նրանց նախկին Եւստաթէոս մետրոպոլիտի մասին, որը մասնաւոր տեղական նշանակութիւն ունէր: Այս սլաւոնական կանոնագիրն ընդունում է իբրեւ 9-րդ կանոն:

Սրանով վերջանում են երեք Տիեզերական ժողովների կանոնների վրայ ասելիքը եւ նկատումները: Բացի այս երեք Տիեզերական ժողովներից՝ էլի կան 4 Տիեզերական ժողովներ, որոնք մենք չենք ընդունում: Որպէսզի ընթերցողները ընդհանուր գաղափար կազմեն մնացած մեզ համար անընդունելի 4 Տիեզերական ժողովների մասին, համառօտակի կյիշեմ նրանց կազմելու ժամանակը եւ նիւթերը:

Դ Տիեզերական ժողովը եղաւ 451 թուին, որտեղ որոշուեց դաւանել ի Քրիստոս երկու բնութիւնը: Այս ժողովն առաջին անգամ մեր ժուեց մեր մէջ Բաբգէն կաթողիկոսի օրով 507 թուին. սրա մասին աւելի երկար տե՛ս Դուինի Ա ժողովը՝ 507-ին եղած:

Ե Տիեզերական ժողովը եղաւ Պոլսում 553 թուին՝ Յուստինիանոս [I] կայսեր ժամանակ, նեստորական եպիսկոպոս Թէոդորոս Մոպսուեստացու, Թէոդորէտ Կիւրացու եւ Իբաս Եդեսացու (ու Որոգինէսի) դէմ, որոնք թէեւ Գ Տիեզերական ժողովում կուսակից էին համարուած Նեստորին, բայց պատժի եւ նզովքի դեռ չէին ենթարկուել: Այս ժողովում յիշում են 6 եպիսկոպոս Հայաստանից. արդեօք հա՞յ, թէ՞ յոյն էին՝ յայտնի չէ:

Զ ժողովը եղաւ 680-ին՝ Կոստանդին [IV] կայսեր օրով, նրանց դէմ, որոնք Քրիստոսի մէջ մի կամք էին դաւանում (μονοθεωμεν): Այս ժողովներում եկեղեցական կանոններ չսահմանուեցին: Այդ մտքով Յուստինիանոս II 692-ին հրամայեց նոյն տեղում ժողով անել եւ կանոններ սահմանել ի լրումն Ե եւ Զ Տիեզերական ժողովների: Այս տեսակէտով

միջնադարեան կանոնիկներն անուանում են այս ժողովը «Հինգ-վեցեան», որտեղ սահմանուեց 102 կանոն: Արեւելեան աստուածաբանները, 692-ի ժողովը համարելով 680-ի շարունակութիւն, անուանում են 692-ի ժողովը Տիեզերական 2 ժողով: Այս ժողովում յիշուեց են 5 եպիսկոպոս Հայաստանից (Փոքր Հայքից): Այս ժողովի 32, 33, 56 կանոնները խօսում են Հայոց եկեղեցու մի քանի սովորութիւնների մասին:

Է Տիեզերական ժողովը եղաւ Նիկիայում Իրինա (Իրենէ) կայսրուհու հրամանով 787-ին՝ պատկերապաշտութեան վերականգնման համար: Այստեղ Փոքր Հայքից եղել են երկու եպիսկոպոս (տե՛ս ՎԵՅԱՆՍԿԱՆ ԵՍԵԼԵՆՍԿԱՆ ԵՕԾՈՐՈՅ):

5) ՎԵՅ ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՂԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԸ

Հայոց եկեղեցական իրաւունքի ընդհանուր աղբիւրների հինգերորդ կարգին պատկանում են 6 Տեղական արտաքին ժողովները, այն է՝ Անկիւրիայի, Նէոկեսարիայի, Գանգրայի, Կեսարիայի (Անտիոքի), Լաւոդիկիայի եւ Սարգիկէի: Ի՞նչ հիմամբ այս վեց ժողովներն ընդունում ենք իբրեւ աղբիւր մեր եկեղեցական իրաւունքի:

«Թուղթ Գրիգորիսի կաթողիկոսի հայոց՝ ձայնակցութեամբ ընդհանուր ժողովոյ Հայոց» գրութեան մէջ ժողովն ասում է. «Մենք, բացի Տիեզերական 3 ժողովից, ընդունում ենք «եւ այլ եւ այլ» ժողովները», եւ մէկ-մէկ թուում է. «Գտանին եւ այլ եւ այլ ժողովոց կանոնադրութիւնք ի մէջ մեր եւ ընդունելի են, որք զգանազան կարգս եկեղեցեաց հաստատեցին եւ զպէսպէս հերձուածս հերքեցին: Որպէս եւ Անկիւրեայ ժողովն՝ ի հերքումն Լիկիանոսի ամբարշտութեանն, որ ի զոհս կռոցն բռնադատէր զերիցունսն: Եւ Կեսարեայն՝ ընդդէմ յուռթից կանանց: Եւ Նէոկեսարեայն՝ ընդդէմ անխտիր պռնկութեան: Եւ Գանգրեայն՝ ընդդէմ օստացւոց հերձուածոյն: Եւ Լաւոդիկեայն՝ ընդդէմ չորեքտասաներորդացն: Եւ Սարգիկեայն՝ ի պէտս եկեղեցական կարգաց: Յայս ուղղափառ ժողովոցս եւ որք սոցին հանգոյն՝ ուսաք զհաւատոյ դաւանութիւն եւ ի նոցին կանոնադրութենէ զգործոց պարկեշտութիւն եւ զմեղաց խտրութիւն եւ եկեղեցական կարգաց վայելչութիւն» [Ն. Շնորհալի, Թուղթ ընդհանրական, Էջմիածին, 1865, էջ 253]: Ահա այս՝ 1178 թուի ժողովի վճռի հիման վրայ այս վեց ժողովը համարում ենք Հայոց եկեղեցական իրաւունքի աղբիւր:

Յոյներն ընդունում են ութ մասնաւոր ժողով՝ բացի այդ վեցից, ընդունում են Կարթագենի եւ Պոլսոյ ժողովները, Հռոմի եկեղեցին՝

7 մասնաւոր ժողով: Պէտք է ի նկատի ունենալ, որ 6 ասելով չի հասկացւում Կեսարիայի ժողովը հետը, հապա Անտիոքինը, Անկիւրիայինը, Նէոկեսարիայինը, Գանգրայինը, Լաւոդիկիայինը եւ Սարգիկէինը: Օտար եկեղեցիներում Կեսարիայի անունով ժողով չկայ եւ չի էլ եղել. վաղ ժամանակներում Կեսարիայում եղել է ժողով՝ Զատիկը տօնելու համար, բայց այնտեղ կանոններ չեն սահմանուել: Թէ՛ Յովհան Աբուլաստիկոսի կազմած եւ թէ՛ Դիոնեսիոս Կրտսերի լատիներէն թարգմանած ժողովածուների մէջ կային, բացի Առաքելական կանոններից, 10 ժողովների կանոններ, որոնցից 4-ը Տիեզերական եւ 6-ը Տեղական ժողովներ էին: Հայերը նոյնն ընդունել են հետեւեալ փոփոխութեամբ. 4 տիեզերական ժողովից Քաղկեդոնինը դուրս են ձգել եւ թողել 3 Տիեզերական ժողովները, իսկ մնացած վեցից Անտիոքինը դուրս են ձգել անյայտ պատճառով եւ նրա փոխարէն աւելացրել են գոյութիւն չունեցող Կեսարիայի ժողովը: Արդեօք ե՞րբ են թարգմանել այս վեց ժողովները՝ Ե դարո՞ւմ՝ թարգմանիչների ժամանակ, թէ՞ 692 թուից յետոյ, երբ օտար եկեղեցիները որոշեցին ընդունել 6 Տիեզերական ժողովները (7-րդը չէր եղել), 8 մասնաւոր ժողովները եւ 13 հարց կանոնները, որ ասել է՝ Յովհան Օձնեցու ժամանակին կհասնենք: Արդեօք Օձնեցին կազմե՞լ է կանոնագիրքը՝ թարգմանելով նորից բոլորը, թէ՞ արդէն Ե դարից կազմածը, իւր ձեռքը հասած լինելով, նորից կանոնաւորեց, կարգի բերաւ եւ հրատարակեց. այս մասին առայժմ ոչ մի հաստատ տեղեկութիւն տալ չենք կարող: Մեր բոլոր կանոնագրքերում տալ կան յայտնի է այդ ձեռագրերից, որ 997 կան այս ժողովների կանոնները, եւ յայտնի է այդ ձեռագրերից, որ 997 թուից առաջ են գրուել, որովհետեւ կաթողիկոսների ցուցակը բերւում է դրանց մէջ Լուսաւորչից սկսած եւ հասցւում է մինչեւ 997 թիւը: Դրանց բոլորի մէջ կան թէ՛ Կեսարիայի չեղած ժողովի կանոնները, եւ թէ՛ Դիոնեսիոսի ժողովի կանոնները, որոնք ընդունուած են մեր ժԲ դարի ժողովում եւ թէ՛ Անտիոքի ժողովի կանոնները, որոնք չեն ընդունուած ժԲ ժողովում: Օտար Տեղական երկու ժողովների՝ Կարթագենի եւ Պոլսոյ (394 թ.) կանոնները չկան թէ՛ մեր կանոնագրքերում եւ թէ՛ ժԲ դարի մեր ժողովի որոշման մէջ: 4 մնացած Տիեզերական ժողովները չկան թէ՛ մեր կանոնագրքերում եւ թէ՛ հարկաւ ժԲ դարի ժողովի վճռի մէջ: Բայց թէ ինչո՞ւ չեղած Կեսարիայի ժողովի կանոններն են մտցրել մեր կանոնագրքերը՝ երեւի հէնց Օձնեցուց սկսած, եւ ինչո՞ւ ժԲ դարի ժողովում այդ Կեսարիայի ժողովն ընդունել են եւ դուրս ձգել Անտիոքի՝ մեր բոլոր կանոնագրքերում արտագրած ժողովը, շատ մութ է եւ անորոշ: Ասացի, որ Պաղեստինում (Կեսարիայում) եղել է արեւելեան եւ արեւմտեան եպիսկոպոսների վեճի ժամանակ ժողով՝ Զատիկի տօնը կանոնաւորելու համար. այդտեղ կանոններ չեն սահմանել: Զաօղերսկին բերում է «Умение оу. поод.

ոյս. որոշ.» լրագրի 1882 համարում արեւելեան ազգերի նախանիկիական կանոնների ժողովածուն (Κοδικοδικον των αρχαιων κανονων των ανατολικων αγγιων). այդ ձեռագիրը կանոնագրքերում, որոնք գրուած են եթովպական, ասորական լեզուներով, յիշատակում են կանոնների կարգը, ժողովների անունները, եւ դրանց մէջ Կեսարիայի անունով ժողովի չենք գտնում: Ահա նրանց ընդհանուր կարգը, որ քաղուած է Հռոմի գրադարանի ձեռագրերից Լուգդուֆի ձեռքով, նոյնպէս Վանսլբրի եւ այլոց ձեռքով:

Եթովպական ժողովածու՝ 1) Առաքելոց կանոններ՝ Կղեմայ գրած, 2) Անկիւրիայի, 3) Կեսարիայի, 4) Նիկիայի, 5) Գանգրայի, 6) Անտիոքի, 7) Լաւոդիկիայի, 8) Սարգիկէի:

Նոյնը նկարագրում է Վանսլբր¹ եւ Կեսարիայի փոխարէն դնում է Նէոկեսարիա²:

Ասորական ձեռագրերում՝ 1) Առաքելական կանոններ, 2) Առաքելական կարգադրութիւններ, 3) Նիկիայի, 4) Անկիւրիայի, 5) Նէոկեսարիայի, 6) Գանգրայի, 7) Անտիոքի, 8) Լաւոդիկիայի, 9) Կոստանդնուպոլսի, 10) Եփեսոսի, 11) Կարթագենի:

Ուրիշ ասորական ձեռագրերում՝ 1) Առ. 81 կ., 2) Նիկ. 20 կ., 3) Անկ. 24 կ., 4) Նէո. 14 կ., 5) Գանգ. 20 կ., 6) Անտ. 25 կ., 7) Լաւ. 59 կ., 8) Պոլս. 4 կ., 9) Եփեսոսի, 10) Քաղկեդոնի 27 կ.:

Արաբական ժողովածուներում՝ 1) Առ. 82, 2) Նիկ. 25, 3) Правила 4-ого собора в Карфагене называемого также Кесария или Неокесария, 4) Գանգ. 20, 5) Անտ. 25, 6) Նիկ., 7) Լաւ. 59, 8) Սարգ. 20:

Այս ձեռագրերում երկու տեղ «Կեսարիա» է գործածուած «Նէոկեսարիայի» փոխարէն, բայց ոչ մի տեղ չկայ ե՛ւ Կեսարիա, ե՛ւ Նէոկեսարիա:

Մեր ձեռագրերում ժողովների դասաւորութիւնը միանման չէ, փոփոխւում է, բայց մեծամասնութիւնը հետեւեալ ձեւն ունի՝ 1) Առ. կանոնք 34, 2) Առ. կան. Կղեմայ գրած 85, 3) Նիկիայի 20, 4) Թադէոսի 34, 5) Փիլիպպոսի 9, 6) Հարանց հետեւողաց 24, 7) Անկ. 20, 8) Կեսարիայի 10, 9) Նէոկեսարիայի 20, 10) Գանգ. 25, 11) Անտ. 24, 12) Լաւ. 55, 13) Սարգ. 21, 14) Գ. Լուսաւորչի 30, 15) Բ Նիկիականք 114, 16) Պոլսոյ 3, 17) Եփես. 6, 18) Աթանասի 96, 19) Բարսեղ Մեծի 50, 20) էլի Բարսեղի 271, 21) Շահապիվանի 20, 22) Սահակայ 54, 23) Ներսէսի եւ

¹ ԺԹ դարի գերմանացի կանոնագետ:

² Կեսարիայի ժողովի գոյությունը ընդունում է ֆրանսիացի հետազոտող Lebau-ն (Sur un concile de Césarée.- In: Muséon, 51 (1938, p. 89-132): Կ. Հակոբյանն այս կանոնախմբի հոդվածները համեմատում է Անկյուրիայի ժողովի համապատասխան կարգադրությունների հետ (տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 573-574):

Ներշ. 38, 24) Դուլինի, եւլն, եւլն, որոնք բոլորովին ազգային եւ օտար սր հայրերի կանոններ են:

Յունաց եւ լատինաց մէջ «Կեսարիայի ժողով» անունով վաւերական եկեղեցական իրաւունքի աղբիւր չունին: Այնպէս որ մեզ համար հանելուկ է մնում «Կեսարիայի» անունով ժողովի մուծելը մեր կանոնագրքերը. սրա մասին տե՛ս էլի «Անկիւրիայի եւ Կեսարիայի ժողովները»:

Անտիոքի ժողովի մասին տե՛ս «Անտիոքի ժողովի կանոնները»:

Ա) ԱՆԿԻՒՐԻԱՅԻ ԵՒ ԿԵՍԱՐԻԱՅԻ ԺՈՂՈՎՆԵՐԸ

Անկիւրիայի ժողովի կանոնները 25 հատ են, իսկ մեր ձեռագրերում՝ 20 հատ՝ 5-ով պակաս են: Ասացի, որ ընդհանուր եկեղեցական պատմութեան մէջ «Կեսարիայի» անունով ժողով չկայ, որտեղ կանոններ գրած լինեն: Հապա որտեղի՞ց է մտել Կեսարիայի ժողովը մեր կանոնագրքերը: Այս հանելուկը լուծուած է թեթեւ կերպով, երբ ուշադրութեամբ համեմատում ենք Անկիւրիայի վերջին 6 կանոնը Կեսարիայի ժողովի 10 կանոնի հետ: Մերոնք վերցրել են Անկիւրիայի ժողովի 25 կանոնից 19 հատ, մէկն էլ աւելացրել եւ դարձրել 20, իսկ Անկիւրիայի մնացած 6 կանոնը, այսինքն՝ 20, 21, 22, 23, 24, 25 կանոնները, դարձրել են Կեսարիայի ժողովի կանոններ. որպէսզի տարբերութիւն չեն սրանց եւ Անկիւրիայի վերջին կանոնների մէջ, մտցրել են մէջէիմէջ 4 կանոն եւս եւ ստացել են 10 հատ Կեսարիայի կանոններ: Ուրեմն Կեսարիայի 10 կանոնները կազմուած են եւ առնուած Անկիւրիայի 25 կանոնից եւ 4 էլ նման կանոններ մէջէիմէջ ներմուծուած: Ապացոյց այդ բանին կարող եմ բերել մի քանի ձեռագրեր, որտեղ Կեսարիային յատկացրած է աւելի քիչ կանոն, այն է՝ 7 կամ 8 կամ 6: 742 ձեռագրում 6 կանոն է նշանակած՝ երկարացրած ու ձգձգած՝ ըստ քմահաճոյքի: 743-ում 7 կանոն է յատկացրած Կեսարիայի ժողովին: 741-ում էլի 7 կանոն. սրանց մէջ չկան 7-րդ, 8-րդ եւ 10-րդ կանոնները: Ո՞վ է արել այսպէս եւ ինչո՞ւ է արել, եթէ արուած է, ինչո՞ւ յոյները չեն ընդունել, եւ նրանց ձեռագրերում ինչո՞ւ չկայ, մանաւանդ որ Կեսարիայինն ազգային հայոց կանոններ չեն, հապա յունաց: Մնում է մեզ մի ենթացրութիւն անել, որ Անկիւրիայի ժողովին մասնակցող Կեսարիայի եպիսկոպոսը, վերադառնալով իւր քաղաքը եւ տեսնելով մի քանի անառակ երեւոյթներ քաղաքի մէջ, ցանկանալով արմատախիլ անել այդ ախտերը, վերցրել է Անկիւրիայի ժողովի վերջին 6 կանոնները, նորից քննել եւ քաղա-

քում ժողովի խնդիրը դարձրել եւ մի քանի փոփոխութիւններով հրատարակել քաղաքում իրեն ժողովի հրաման, որ նշանակութիւն ունենայ քաղաքացոյ աչքում, մանաւանդ որ Անկիւրիայի եւ Կեսարիայի ժողովները մեր ձեռագրերում միշտ յաջորդաբար են զետեղուած եւ միեւնոյն թուականին գրուած՝ 314-315 թուականներին: Գուցէ ուրիշ աւելի ծանրակշիռ պատճառ ունենայ այդ փոփոխութիւնը, բայց որովհետեւ այդ մասին ուրիշ յիշատակութիւն չունինք, ուստի կ'ընդհանրացնենք անորոշ դրութեան մէջ եւ կ'ընդունենք փաստօրէն այն, որ Անկիւրիայի ժողովի 25 կանոններն աղբիւր են մեր եկեղեցական իրաւունքի համար, իսկ «Կեսարիայի» անունով ժողով չլինելուն պատճառով պիտի դուրս ձգէինք մեր ցուցակից, բայց որովհետեւ 1178 թուի մեր ժողովում այդ «Կեսարիայի» անունով ժողովն ընդունուած է, ուստի իրաւունք չհամարեցինք հակառակ գնալ ժողովի որոշման՝ թողնելով այդ ապագայ հայոց ժողովի վերջնական վճռին:

ԱՆԿԻՐԻԱՅԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (313-315 ԹԹ.)¹

Գաղատիայի Անկիւրիա քաղաքում 313-315 թուականներին Անտիոքի եպիսկոպոսի նախագահութեամբ 18 եպիսկոպոսի մասնակցութեամբ, որոնց մէջ էր Կեսարիայի եպիսկոպոս Ագրիկոլայոս, եղաւ այս ժողովը, որը սահմանեց 25 կանոն:

Ժողովի նպատակն էր որոշ կանոններ սահմանել այն հաւատուրացիների համար, որոնք, չկարողանալով տանել Մաքսիմիանոս կայսեր անգթութիւնները եւ հալածանքները, ուրացել էին իրենց հաւատը, ապա ապաշխարելով եւ զղջալով՝ էլի վերադառնում էին եկեղեցու գիրկը: Ժողովը, կամենալով յարմարացնել կանոնները հաւատուրացիների՝ զանազան հանգամանքներում գտնուած դրութեան հետ, բաւական չափով զիջողաբար վարուեց ապաշխարանքներ նշանակելիս: Նոյն ժամանակ Աղէքսանդրիայի Պետրոս եպիսկոպոսը նոյն տեսակ կանոններ էր սահմանում իւր վիճակի համար:

Յունաց մեկնիչների, սլաւօնական կանոնագրքի եւ այլոց վկայութեամբ պնդւում է, որ բոլոր ժողովներից առաջ եղել է Անտիոքի ժողովը Պօղոս Սամոսատացու ղէմ Աւրելիանոս կայսեր օրով, իսկ երկրորդ ժողովն է այս Անկիւրիայինը նախքան Նիկիայի ժողովը:

1. Այն քահանաները, որոնք կուռքերին զոհ են արել, բայց յետոյ քաջութեամբ պաշտպանել են հաւատը ճշմարիտ եւ ուղիղ սրտով, դրանք չեն զրկուում բազմոցի վրայ նստելու պատուից, բայց իրաւունք չունին քահանայագործութիւն անել (տե՛ս Բ առ. 62, Պեպ. Աղ. 20):
2. Նոյնը եւ սարկաւագների վերաբերմամբ լինի, միայն եթէ հեզ եւ եռամդոտ կ'լինեն, եպիսկոպոսը կարող է նրանց վիճակը բարեփոխել (Բ առ[աքելական]. 62, Պ[եպրոս] Աղ[եքսանդրացի], 20 կ.):
3. Նրանք՝ հոգեւորական թէ աշխարհական, որոնք զանազան բռնութիւնների եւ տանջանքների մէջ ընկած, զօրով եւ ստիպմամբ զոհի միս կամ ուրիշ միջոցով վերցրած եւ բերանները դրած լինեն եւ միշտ կրկնելիս, որ իրենք քրիստոնէայ են, դրանք բոլորը համարուեն եկեղեցու հաւատացեալ եւ եթէ արժանաւոր են, ընդունեն կանոնաւոր կարգով հոգեւորականների շարքը:
4. Որոնք ստիպմամբ զոհ կանեն, բայց անհոգաբար ծիծաղերես լաւ շորերով դրանց խնջոյքներում կմասնակցեն, այդպիսիները մի տարի ունկնդիր թող լինեն, 3 տարի՝ ներսի ունկնդիր (ընդ ձեռամբ), 2 տարի՝ ապաշխարողներ եւ ապա աղօթողների հետ միանան եւ հաղորդուեն:
5. Նրանք, որոնք լացով եւ տխրութեամբ են կերել եւ մասնակցել զոհաբերութեան, 3 տարի ներսի ունկնդիր լինելուց յետոյ կ'ընդունուեն հաւատացեալների կարգն առանց Հաղորդութեան: Որոնք չեն կերել, երկու տարի կման (ընկնողների) ներսի ունկնդիրների հետ եւ ապա կմիանան եկեղեցում հաւատացեալների հետ առանց Հաղորդութեան: Եպիսկոպոսները դրանց փորձի ենթարկելու ժամանակ կարող են փոփոխել՝ նայելով դրանց անկեղծութեամբ զղջալուն, ապաշխարանքի ժամանակը:
6. Նրանք, որոնք երկիւղից միայն զոհ են արել, վեց տարի ապաշխարելուց յետոյ կ'հաղորդուեն, նոյնպէս եւ մահամերձ լինելիս թող հաղորդուեն այն պայմանով, որ երբ առողջանան, էլի շարունակեն իրենց ապաշխարանքը:
7. Որոնք զոհատեղերում կերել են իրենց տարած ուտելիքը, երկու տարի ներսի ունկնդիր լինելուց յետոյ միանան հաւատացեալների հետ, իսկ հաղորդուելը կախուած կ'լինի եպիսկոպոսից:
8. Երկու-երեք անգամ ստիպմամբ զոհ անողները 7 տարուայ ապաշխարանքի ենթարկուեն:
9. Որոնք բացի հաւատուրացութիւնից միւսներին էլ ստիպում են ուրանալ իրենց հաւատը, այդպիսիներին ենթարկել տասնամեայ ապաշխարանքի:

Մեր ձեռագրերում [մինչեւ այստեղ] համարները նոյն են, միայն երկարաբանած եւ օրինակների յաւելումներով ճոխացրած են: (Հայերենի 10-րդ կանոնը հունարենում չկա - հմբ.):

¹ Անկյուրիայի ժողովի կանոնախմբի հայերեն և հունարեն բնագրերի համեմատությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», Կ. Ա, էջ 569-572:

10. Եթե սարկաւագները ձեռնադրութեան ժամանակ կյայտնեն, որ պսակուելու ցանկութիւն ունին, կարող են ձեռնադրութիւնից յետոյ պսակուել եւ ծառայութեան մէջ մնալ, եթե եպիսկոպոսը կթոյլատրի: Իսկ եթե ձեռնադրելիս կլնեն, կխոստանան ամուրի մնալ, բայց յետոյ կամուսնանան, այդպիսիները պիտի դադարեն սարկաւագութիւն անելուց:

Բ առ[աքելական] 26 կանոնը հրամայում է, որ հոգեւորականութեան մէջ մտածն իրաւունք չունի պսակուելու՝ բացի գրականագրից եւ երգչից, իսկ այս կանոնս հաստատում է նոյնը՝ միայն մի քիչ մեղմացրած, որ եթէ ձեռնադրուելիս յայտնի, որ առանց ամուսնանալու չի կարող ապրել, այդպիսի սարկաւագը կարող է պսակուել:

Մեր կանոնագրքերում 11-րդ կանոնն է այս:

11. Նշանուած աղջիկները, եթե առեւանգուում են, պէտք է գնան առաջուայ մշանածին, թէկուզ առեւանգողից լլկման ենթարկուած լինեն (տես Բարս[եղի] 22, մեր ձեռագրերում 12 կանոնն է):
12. Մկրտութիւնից առաջ զոհ անողները, եթե մկրտուում են, կարող են հոգեւորական դառնալ մեղքերից սրբուելուց յետոյ:

Մեր ձեռագրքերում 13 կանոնն է:

13. Վայել չէ քորեպիսկոպոսներին քահանաներ եւ սարկաւագներ ձեռնադրել, նոյնպէս իրաւունք չունին քաղաքներում առանց տեղական եպիսկոպոսի թոյլտուութեան քահանաներ կարգել:

Այս կանոնս խառն է գրուած թէ՛ մեր եւ թէ՛ օտար կանոնագրքերում: Այս կանոնս թարգմանում են եւ այսպէս. «Զի թոյլատրուում քաղաքի քահանաներին ոչ մի կարգադրութիւն անել իրենց շրջանում առանց թոյլտուութեան»: Թէ՛ այս կտորս եւ թէ՛ 13 կանոնի թարգմանութիւնը վերցրել եմ ռուս Յովհաննէս վարդապետից, որն ամենաընդունելի համարեցի (տես «Օրոստ պ. 3.» Ноаица):

Քորեպիսկոպոսների մասին տես նէո. 14, Անտ. 10, Բարսեղի եւ Սահակի կանոնները:

Մեր կանոնագրքերում 14-րդ կանոնն է այս:

14. Այն քահանաները եւ սարկաւագները, որոնք միս չեն ուտում, պիտի ճաշակեն եւ ապա էլի պաս պահեն: Իսկ եթե կիրաժարուեն ճաշակելուց եւ չեն ուտիլ մսի հետ դրած բանջարեղէնը եւ այս կանոնին հնազանդ չեն լինիլ, կարգաւոյծ լինեն:

Մեր կանոնագրքերի 15-րդն է (տես Բ. առ[աքելական] 51 կ., Բարս[եղի], 17, 18, 19):

15. Եթե քահանաները եկեղեցապատկան իրերից մի բան կվաճառեն եպիսկոպոսի բացակայութեան ժամանակ, եկեղեցին պիտի յետ պահանջի: Եպիսկոպոսից է կախուած վաճառուածի գինը վերադարձնել եւ չվերադարձնել: Շատ է պատահել, որ կալուածի արդիւնքն աւելի շատ է եղել, քան վճարած գինը:

Մեր ձեռագրքերում 16-րդ կանոնն է:

Եթէ արդիւնք բերող կալուածք է ծախուել առանց եպիսկոպոսի, սա կարող է պահանջել կալուածքը եւ փոխարէն տալ կամ ստացած գինը, կամ եթէ արդիւնքը շատ է եղել, գինը չվերադարձնել, այլ ստացած արդիւնքը հաշուել գնի փոխարէն (տես եւ Անտ. 24, 25):

16. Անասնագիտութեամբ պարապողները, եթե դեռեւս 20 տարեկան չեն, 15 տարի ներսի ունկնդիր լինելուց եւ 5 տարի աղօթողների հետ ապաշխարելուց յետոյ թող հաղորդուեն: Եթե շարունակեն իրենց ախտը, ապաշխարանքն էլ շարունակուի: Եթե ամուսնացած են եւ 20 տարեկանից վեր, 25 տարի ապաշխարեն ներսում եւ 5 տարի աղօթողների հետ ու հաղորդուեն: 50 տարեկան եղողները մինչեւ մահ ապաշխարեն եւ մեռնելիս հաղորդուեն:

Մեր ձեռագրքերում 17-րդ կանոնն է:

17. Անասնագէտներին եւ բորոտներին (պիսակոտ) սուրբ ժողովը հրամայում է աղօթել դիւահարմների հետ:

Յունաց մեկնիչները զանազանակերպ են հասկանում «դիւահար» խօսքը. ոմանք ըմբռնում են իսկական մտքով, այսինքն՝ այնպիսի անձինք, որոնք ոգիներով լիքն են, այնպիսի հիւանդութիւն ունին, որ ներս թողնել եկեղեցին չի կարելի, ոմանք հասկանում են իբրեւ զրսի ունկնդիրներ, որոնք, չնայելով անձրեւին, քամուն, պիտի կանգնէին եւ աղօթէին:

Մեր ձեռագրքերում (18 կ.) չկայ «անասնագէտ», այլ միայն բորոտութիւն կամ, ինչպէս մերոնք են գրում, պիսակութիւն կամ բիժ ունեցող ախտ:

18. Կարգուած եպիսկոպոսը, եթե չի ընդունում թեմի կողմից եւ կամենում է ուրիշ թեմ անցնել, խռովութիւն ձգել եւ այնտեղ եպիսկոպոս լինել, մա

մերժում է եկեղեցուց: Իսկ եթե կկամենան նախկին տեղերում քահանայութիւն անել, կարող են, իսկ եթե այնտեղ էլ խառնակութիւն ձգեն, կգրկուեն եւ քահանայական պատուից:

Մեր ձեռագրերում 19 կանոնն է (տե՛ս Բ առ[աքելական] 14, 15, 30, 36, Անտ[իոքի] 16, 17, 18, Նիկ[իայի] 8, Եփ[եսոսի] 9):

19. Չպսակուելու ուխտ անողը եւ ուխտը խախտողը կենթարկուի երկապսակների ապաշխարանքին: Կոյսերին արգելւում է ապրել մարդկանց հետ իբր եղբայրների:

Չպսակելու ուխտ անողը կամ ըստ մեր ձեռագրաց՝ կուսութիւն պահել խոստացողներն ինչպէ՞ս պիտի հասկանալ՝ արդեօք վանականնե՞ր, թէ՞ աշխարհականներ:

Եթէ վանականն ուխտից յետոյ պսակւում է, ենթարկւում է ոչ թէ երկապսակների ապաշխարանքին, այլ աւելի խիստ պատժի, այն է՝ պսակը համարւում է անվաւեր, ուխտականը խիստ պատժւում է եւ ուղարկւում է աքսոր այն վանքը, որտեղ ինքը ձեռնադրուել է: Այստեղ ուխտի խախտումն ինչպէ՞ս պիտի հասկանալ՝ պսա՞կ, թէ՞ անառակութիւն: Եթէ անառակութիւն հասկանային, ժողովը երկապսակների ապաշխարանքին չէր ենթարկիլ, այլ անառակների պատժին (Բալսամոն): Երկապսակների ապաշխարանքը Բարսեղ Մեծի 4 կանոնով 1 տարի եկեղեցուց մերժուելն է, կամ, ըստ միւս հայրերի, 2 տարի: Բայց Բարսեղ Մեծն ուխտ անող ընդունում է միայն կուսակրօններին եւ ոչ աշխարհականներին, ինչպէս Արիստենոսն է ասում, եւ եթէ ուխտ անողը խօսքը դրժում եւ անառակութիւն է անում, նա ենթարկւում է, ըստ Բարսեղի 59 կանոնի, հետեւեալ ապաշխարանքի. 2 տարի՝ լացող, 2 տարի՝ դրսի ունկնդիր, 2 տարի՝ ներսի ունկնդիր, 1 տարի՝ հաւատացեալների հետ, 8-րդ տարին հաղորդւում է: Բարսեղ Մեծի 18 կանոնով ուխտազանց աղջիկը համարւում է շնացող եւ այդ պատժին ենթարկուող: Այս ժողովի 10-րդ կանոնը խօսում է ամուսնացող սարկաւազների վրայ՝ հեռացնելով նրանց սարկաւազութիւնից: Այստեղ նոյնպէս խօսում է ամուսնացող հոգեւորականների վրայ, որոնց ենթարկում է երկապսակների ապաշխարանքին եւ դադարեցնում (10-րդ կանոն) քահանայագործութիւնից: Ժողովի կանոններն աւելի մեղմ են, քան Բարսեղինը (տե՛ս Անկ. 10, Բարս. 6, 18, 19, 60, Գր. Նիւս. 4, Լաւ. 1):

Մեր ձեռագրերում 20-րդն է այս այն պատճառով, որ այս կանոնների մէջ սպրդել է մի նոր կանոն, որը չկայ Անկիւրիայի ժողո-

վի կանոնների մէջ: Մերոնք կանոնը բացատրելու, օրինակներ բերելով պարզաբանելու սովորութիւնն ունին. 9-րդ կանոնը խօսում է ուրիշների զոհի միս ուտեցնելով եւ հաւատուրացութեամբ գայթակղեցնելուն համար, ապա սկսում է երկար ու բարակ խօսել զոհած մսի կամ առհասարակ անխտիր կերակուր գործածելու մասին եւ անցնում է խրատական ձեւին. ահա այս դարձրել են առանձին կանոն 10-րդ համարի տակ, որը չկայ իսկական կանոնների մէջ եւ չի ներկայացնում նոր բան, հապա կրկնութիւն է զանազան կանոնների քաղուածքների: Այդ տասներորդ կանոնի համառօտ բովանդակութիւնն է այս, որ անխտիր կերպով հեթանոսաց կերակուր չպիտի ուտել, որովհետեւ «պղծոցն ամենայն ինչ պիղծ է»: Երկար խրատելով նոյն ուղղութեամբ՝ պատուիրում է հակառակ զնացողին մի տարի ապաշխարել եւ աղքատներին ողորմութիւն տալ:

Եւ Կեսարիայի 10 կանոնները:

Հայոց ձեռագիր կանոնագրքերում այստեղ վերջանում են Անկիւրիայի ժողովի կանոնները եւ սկսւում են Կեսարիայի ժողովի 10 կանոնները: Բայց որովհետեւ Անկիւրիայի ժողովի կանոնները 25 հատ են եւ ոչ 19, ուստի եւ 6 կանոնը, որը չէ գրած մեր ձեռագրերի՝ Անկիւրիային վերագրած կանոնների մէջ, այլ յատկացրած է Կեսարիային, կշարունակենք զետեղել իւր կարգով՝ դիմացը դնելով Կեսարիայի կանոնի թուահամարը մեր ձեռագրքերի համեմատ՝ փակագծի մէջ:

20. (Ա՛ Կեսարիայի ժողովի կանոնների թուահամարը). Շնութիւն անող մարդ թէ կին ենթարկում են 7 տարուայ ապաշխարութեան, մինչեւ որ Հաղորդութեան կարժանանան նշանակուած աստիճաններով ապաշխարանք կրելուց յետոյ:

Այս կանոնս կրկնուած է Կեսարիայի կանոնների մէջ այն տարբերութեամբ, որ բոլոր կանոններում մարդկանց համար նշանակած կարգերը վերագրած են կանանց եւ Կեսարիայի 10 կանոնները դարձրած են բացառապէս կանանց համար սահմանած կանոններ: Այդ հիմամբ էլ մեր ԺԲ դարու ժողովն ասում է Կեսարիայի ժողովի համար, թէ եղել է «ընդդէմ յուռթից կանանց»: Իսկականի մէջ ասուած է՝ «շնութիւն անող մարդ թէ կին», Կեսարիայի կանոնում հանուած է մարդը եւ մնացել է կինը: Իսկականի մէջ 7 տարի պատիժ է նշանակուած՝ առանց յիշելու աստիճանները, Կեսարիայինը յիշում է աստիճանները: Ահա համեմատութեան համար կղնեմ գրաբարը:

ա) «Վասն կանանց որ ընդ արամբ են եւ շնան, եթէ թողցեն ի բաց

զպղծութիւնն եւ յապաշխարութիւն եկեացեն, Եւ ամ առ դրանն ընդ ձեռամբ կացցեն եւ Բ ամս մտեալ յեկեղեցի՝ ելցէ ընդ ապաշխարողս. քննեալ վարքն՝ տրօք տնանկաց քաւեալ զմեղս իւր՝ Հաղորդելոյ Օրինացն արժանի լիցին»։ Ուրեմն Կեսարիայի Ա կանոնի իմաստը նոյն է, ինչ որ Անկիւրիայի 20 կանոններն է, որ շնութիւն անողը 7 տարի պիտի ապաշխարի (տե՛ս Բարս. 22, 21)։

21 (Բ). Կոյս աղջիկները, եթէ հարսանիքից առաջ շնացան, թող ջերմ արտասուքով եւ տնանկներին ողորմութիւն տալով ապաշխարեն 2 տարի դրսելը եւ մի տարի եկեղեցում, ապա հաղորդուեն եւ պսակուեն։ Ապաշխարի եւ մարդը։

Այս կանոնս Անկիւրիայի 20-րդ կանոնի ուղիղ շարունակութիւնն է եւ պարզաբանութիւնը։ Կեսարիայի եպիսկոպոսներն այս կանոնովս 20 կանոնի բաց թողած կէտը լրացնում են։ 20-ում խօսում էր շնութիւն անող ամուսնացած կանանց մասին, այստեղ խօսում է շնութիւն անող նշանուած աղջիկների մասին։

Այս կանոնս կրկնութիւն է 11-ի։ Այնտեղ խօսում է առեւանգածի մասին, այստեղ՝ ոչ առեւանգածի, այնտեղ՝ նշանուածի, այստեղ՝ նշանուածի մասին։

Այս է Կեսարիայի 2-րդ կանոնը, որը բառացի կերպով չկայ Անկիւրիայի կանոններում։

21 (Գ). Կանայք, որոնք պոռնկութիւն են անում եւ պտուղը ոչնչացնում եւ մանկասպան դեղորայք են պատրաստում, նախկին վարդապետերը ցմահ չպիտի հաղորդուէին, այժմ մարդասիրութիւնից դրդուած՝ 10-ամեայ ապաշխարանք ենք նշանակում որոշեալ աստիճաններով։

Իսկ Կեսարիայի Գ կանոնն այս է. «Կանայք, որոնք պոռնկութիւն են անում եւ մանուկներ սպանում, նախկին վարդապետերը ցմահ ապաշխարանք էին նշանակել նրանց, բայց մենք մարդասիրաբար 5 տարի դրսի ունկնդիր եւ 5 տարի ներսի ունկնդիր լինել հրամայեցինք եւ աղքատներին ողորմութիւն տալ, եւ ապա Հաղորդուել» (տե՛ս Բարս[եղի] 2)։

22 (Դ). Կամաւոր սպանութիւն գործողներն ունկնդիրների հետ ապաշխարեն եւ մեռնելիս հաղորդուեն։

Կեսարիայի Դ կանոնն ասում է. «Որոնք կամաւոր սպանութիւն են գործում, ոչ պոռնկորդիների, այլ արդար զաւակների ունկնդիրների

հետ ապաշխարեն եւ մեռնելիս Հաղորդուեն։ Նոյնը՝ մարդկանց համար» (Բարս. 56 կ.՝ 20 տարի ապաշխարանք)։

23 (Ե). Ակամայ սպանութեան մէջ մեղադրուածներն առաջ պատժոււմ էին 7 տարի ապաշխարանքի ենթարկուելով, իսկ այժմ որոշում ենք 5 տարուայ ապաշխարանք։

Կեսարիայի Ե կանոնն ասում է. «Ակամայ սպանութեան մէջ մեղադրուածները, կամ անգիտութեամբ, կամ կիսաքուն ժամանակ, կամ անզգուշութիւնից պատահած, 7 տարուայ ապաշխարանքի էին ենթարկուում առաջին կանոններով, այժմ 3 տարի դրսի եւ 2 տարի ներսի ունկնդիր լինեն եւ ողորմութիւն տալով Հաղորդուեն» (Բարս[եղի] 8, 57 կ.՝ 10 տարի ապաշխարանք)։

(Զ). Այրիները, եթէ պոռնկութիւն կանեն, 3 տարի դրսի, 2 տարի ներսի ունկնդիր լինեն եւ ողորմութիւն տալով՝ հաղորդուեն, իսկ եթէ նորից կմեղանչի, 7 տարի էլ կաւելանայ պատժի վրայ։

Այս կանոնս էլի մասնաւոր դէպք է Ա (20) կանոնի վերաբերմամբ։ 20-ում խօսում է ընդհանրապէս ամուսնացած անձանց անբարոյականութեան մասին, այստեղ՝ միմիայն այրիների։ Այս Զ Կեսարիայի կանոնս չկայ իսկականում։ Մինչեւ այժմ Կեսարիայի կանոններից Բ եւ Զ ներմուծուած են, իսկ Ա, Գ, Դ, Ե նոյն են Անկիւրիայի 20, 21, 22, 23-ի հետ։

24 (Ե). Կախարդները եւ կռապաշտական սովորութեան հետեւողները եւ իրենց տունը կախարդներ տանողները ենթարկոււմ են 5-ամեայ ապաշխարութեան՝ սահմանած աստիճաններով։

Նոյնը կրկնուում է եւ Կեսարիայի Է կանոնում (տե՛ս Բարս[եղի] 83 կ. (6 տարի ապաշխարանք), Շահապիվանի կանոններ)։

(Ը). Չարադիւթ կախարդներին եւ ջադուկներին, որոնք մեծամեծ ոճիրներ են գործում, Քրիստոսին ուրանում եւ Սուրբ Հոգուն հայիոյում, արդար արին հեղում, այդպիսիներին Հին օրէնքը մահու է ենթարկում։ Ժողովս մարդասիրաբար ցմահ ապաշխարանքի է ենթարկում եւ մեռնելիս թոյլ է տալիս հաղորդուել, եթէ կապաշխարեն։

Կեսարիայի այս Ը-րդ կանոնը, որ շարունակութիւն է 24 կանոնի, չկայ Անկիւրիայի կանոններում։

25 (Թ). Եթե նշանած տղան նշանածի քրոջ հետ կմեղանչի եւ յղութեան պատճառ կդառնայ, ապա կթողնի սրան եւ նշանածի հետ կամուսնանայ, իսկ անպատուածը կերթայ, կխեղդուի, յանցաւորը կենթարկուի 10-ամեայ ապաշխարանքի, նոյնպէս եւ մեղսակիցները, այսինքն ազգականները, որոնք գիտէին եւ առաջն չէին առնում:

Նոյնը կրկնում է Կեսարիայի Թ կանոնը. տարբերութիւնը միայն տարիների թուի մէջ է. 7 տարի՝ պղծութեան համար, իսկ 17 տարի էլ սպանութեան պատճառ լինելու համար է ապաշխարանքի ենթարկում, նոյնպէս եւ մեղսակիցներին (Բարս. 78 կ.՝ 7 տարի ապաշխարանք):

Այստեղ 25-ով վերջանում են Անկիւրիայի ժողովի կանոնները, իսկ հետեւեալ ժ կանոնով վերջանում է Կեսարիայինը: Կեսարիայի 10-րդ կանոնն իսկապէս կանոն չէ, հապա մի երկար խրատ, բացատրութիւն, թէ ինչ բան է գողութիւնը, ինչ վնաս ունի, ինչու պիտի գողութիւնը վերջացնել՝ ձգձգուած եւ ճոխացրած զանազան օրինակներով: Ահա նրա իսկական միտքը.

(Ժ). Գողերին, մարդասպան աւազակներին Հին օրէնքը մահու է դատապարտում, իսկ ժողովը ենթարկում է հետեւեալ աստիճաններով ապաշխարանքին՝ 17 տարի դրսի ունկնդիր, 5 տարի ներսի ունկնդիր լինելուց յետոյ Հաղորդութիւն ստանայ, եթէ քահանան յարմար կդատի:

Բ) ՆԵՈԿԵՍԱՐԻԱՅԻ ՏԵՂԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԸ (314-315 ԹԹ.)¹

Նէոկեսարիան (Նորկեսարիա) գտնւում է Պոնտացոյց աշխարհում՝ Կապադովկիայում: Այստեղ եղաւ 314-315 թուականներին Տեղական ժողով նոյն Անտիոքի եպիսկոպոսի նախագահութեամբ, ուր սահմանեցին 15 կանոն հոգեւորականների բարոյական կարգապահութեան եւ ուրիշ խնդիրների վերաբերմամբ: Հայոց ձեռագրերում այս ժողովին վերագրած է 20 կանոն՝ փոխանակ 15-ի. աւելորդ կանոնները կզետեղեմ ի գիտութիւն եւ ի տեղեկութիւն:

1. Եթէ քահանան կասակուի, կարգազուրկ լինի: Եթէ անառակութիւն կամ շնութիւն կանի, բոլորովին կմերժուի եկեղեցուց եւ ապաշխարողների կարգը կմտնի:

¹ Նեոկեսարիայի ժողովի կանոնախմբի հայերեն և հունարեն բնագրերի համեմատությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 575-578:

Շնութիւն ասելով հասկացւում է ամուսնացած կնոջ հետ յարաբերութիւն ունենալը, իսկ անառակութիւն՝ ոչ ամուսնացած անձի հետ: Բարսեղ Մեծը 32 կանոնով այս յանցանքի համար սահմանում է նոյն պատիժը՝ կարգալուծութիւն, բայց չի մերժում եկեղեցուց (տե՛ս Բ առ[աքելական] 25, 26, Բարս[եղի] 3, 32, 51, 70, Անկ[իւրիայի] 10):

Մեր ձեռագրերում 1 կանոնը խօսում է նոյն նիւթի մասին քիչ տարբերութեամբ. «Եթէ երէցն ամուսնացած է, ընդունելի լինի իւր կարգում, եթէ շնութիւն կամ պոռնկութիւն անի, մերժուի եւ ապաշխարանքի ենթարկուի»:

2. Այն կինը, որ կասակուի երկու եղբօր հետ, մինչեւ մահ կմերժուի եկեղեցուց: Եթէ մահուան ժամանակ կխոստանայ առողջանալու դէպքում պակը լուծել, մարդասիրաբար կարելի է թոյլ տալ ապաշխարելու, իսկ եթէ այդպիսի պսակում կմեռնի, ողջ մնացողին դժուար է ապաշխարանքի թոյլ տալ (տես Բարս. 68, 76, 77, 78, 23, 39):

Մերոնց մէջ գրուած է. «Եթէ կինը երկու եղբարց զնայ, միմեանցից բաժանուեն. երկուսն էլ ցմահ ապաշխարեն. եթէ ապաշխարեն եւ ողորմութիւն տան, մեռնելիս հաղորդուեն: Եթէ զուգութեան մէջ մնան, մահուան ժամանակ էլ Հաղորդութիւն չառնեն. յամենայն դէպս վարդապետից է կախուած ապաշխարութեան ժամանակը կարճել»: Շատ երկարացրած է եւ ձգձգած բացատրութիւններով:

3. Բազմամուսնութեան մէջ ընկնող մարդկանց ապաշխարութեան ժամանակը յայտնի է, բայց եւ այնպէս նրանց հաւատը եւ զղջումը կարճացնում են ժամանակը:

Եռապսակների եւ բազմապսակների ապաշխարանքը ցոյց է տուած Բարսեղի 4 եւ 80 կանոնների մէջ: Եռապսակի համար՝ 5 տարի մերժւում է պսակողը եկեղեցուց, երկրորդ եւ երրորդ տարին թոյլ է տրւում ապաշխարելու: Բազմապսակի համար աւելի խիստ է (Բարս[եղի] 4, 6, 80, 50):

Մերոնց մէջ նոյն կանոնը ճշտութեամբ կրկնւում է:

4. Ում մէջ ցանկութիւն է առաջանում մի որեւէ կնոջ հետ մեղանչելու եւ չի յաջողում, երեւում է Աստուծոյ շնորհիւ ազատւում է մեղքից:

Բարսեղ Մեծը 70 կանոնով համբոյրով մեղք գործող սարկաւազին պատուիրում է միառժամանակ պաշտամունք չկատարել: Այս կանոնն

պատիժ չի նշանակում մտադրուած ցանկութեան համար, թէեւ ըստ Աւետարանի՝ այսպիսի ցանկութիւնը շնութիւն է, թէեւ բարոյապէս պիտի պատժի ենթարկուի, բայց եկեղեցական կանոնով իրաւաբանական տեսակէտից պատժել չի կարելի՝ գործողութեամբ յանցանք չգործելուն համար:

5. Երախան (չմկրտուածը) եթէ չոքող ապաշխարողներին է պատկանում եւ մեղք է գործում, իւր դասից կհանուի եւ ունկնդիրների կարգին կյարուի, եթէ այստեղ էլ կմեղանչի, եկեղեցուց բոլորովին կմերժուի:

Մկրտութեան համար պատրաստուողները երկու խմբի էին բաժանուած. նորերը կարգացած գրքերը լսում էին եւ Աւետարանից յետոյ դուրս գնում, իսկ հներն աղօթում էին եւ ծունկ չոքում եւ «Մի՛ ոք յերախայից...» ասելուց առաջ դուրս գալիս:

6. Յղի կինը մկրտում է, երբ ցանկանում է. ոչ մի կապ չկայ այս բանում ծնողի եւ ծնունդի մէջ. սբ խորհրդով սրբուելու համար անհրաժեշտ է ամէն մի անհատի ջերմեռանդ ցանկութիւնը:

Կային այն ժամանակ անձինք, որոնք ասում էին, թէ յղի կինը չպիտի մկրտուի, որովհետեւ մկրտութիւնն անցնում է եւ չծնուած երախային, իսկ ոմանք էլ պնդում էին, թէ ծնուածը չպիտի մկրտուի, որովհետեւ արգանդում եղած ժամանակ մօրը մկրտուելովն ինքն էլ մկրտուել է: Ժողովը որոշում է, որ եկեղեցու անդամ լինողը պիտի խորհուրդներն ընդունի ինքն անձամբ եւ ոչ ուրիշի միջոցով:

7. Քահանան երկապսակի (երկրորդ անգամ պսակուողի) խնջոյքի չպիտի մասնակցի: Երկապսակները պիտի ապաշխարեն, իսկ քահանայի մասնակցութիւնն այդպիսի խնջոյքում թուլացնում է ապաշխարանքի ոյժը:

Չոնարաս եւ Բալսամոն ասում են, որ այս կանոնը մնաց իբրեւ անգործադրելի կարգ: Իրենք՝ պատրիարքները եւ մետրոպոլիտները, երկապսակ թագաւորի հետ խնջոյք էին անում հարսանիքի ժամանակ: Երկրորդ ամուսնութիւնը համարւում էր մեղք ժուժկալութեան դէմ եւ մի տարուայ ապաշխարանքի էր ենթարկւում (Բարս[եղի] 4) Նէո:

Մեր ձեռագրերում 7-րդ կանոնի մէջ նոյն բանը կրկնւում է, միայն ասում է՝ Երկապսակների խնջոյքին զնացողը չպիտի ապաշխարութեան ժամանակը կարճացնի, հապա 2 տարի դրսի եւ 1 տարի ներսի ապաշխարողի պատիժը պիտի կրել տայ երկապսակին:

8. Աշխարհականը, որի կինը շնութիւն է անում, չի կարող հոգեւորական դառնալ: Եթէ ձեռնադրութիւնից յետոյ կինը կմեղանչի, մարդը պիտի պսակը լուծի կամ հեռանայ քահանայագործութիւնից:

Այս կանոնը մեր ձեռագրերում ԺԳ-ն է, իսկ մերոնց մէջ 8, 9, 10, 11, 12 կանոնները զանազան տեղերից քաղուած են, որոնց մասին վերջը կխօսեն (տե՛ս Բ առ[աքելական] 18, Բարս[եղի] 6, 8):

9. Քահանան, եթէ ձեռնադրութիւնից առաջ կխոստովանի իւր մեղանչած լինելը, նա իւր քահանայական պատիւը կպահի, բայց կգրկուի քահանայագործութիւն անելուց: Ինչպէս ասում են, ձեռնադրութիւնը սրբում է նրան միւս մեղքերից: Իսկ եթէ իւր մեղքը չի խոստովանիլ եւ ոչ մէկի կողմից չի ամբաստանուիլ, նա իւր խղճի տէրն է. կամ քահանայութիւն անի, կամ հրաժարուի:

Այս մեր ձեռագրերի ԺԴ կանոնն է (տե՛ս Բ առ[աքելական] 25, 61, Նէո[կեսարիայի] 1, Նիկ[իայի] 2, 9, 10, Բարս[եղի] 27, 89):

10. Նոյնպէս եւ սարկաւազը, եթէ նոյնպիսի մեղք կգործի, իւր կարգից իջնի եւ եկեղեցու ստորին սպասաւորների կարգը դասուի:

Մեր ձեռագրերում ԺԵ կանոնն է. նոյն բանն է ասում, միայն ձգձգւում է խրատական բացատրութեամբ:

11. Քահանայ ձեռնադրուի 30 տարեկան մարդը. եթէ արժանաւոր կլինի, թող սպասի մինչեւ տարիքի լրիւ լինելը, որովհետեւ Քրիստոս 30 տարեկան մկրտուեց եւ քարոզել սկսեց:

Մեր ձեռագրերի ԺԶ կանոնն է:

12. Եթէ մէկը հիւանդութեան ժամանակ մկրտուի, քահանայ լինել չի կարող, որովհետեւ նրա հաւատը լուսաւորուել է հարկից ստիպուած եւ ոչ իւր ցանկութեամբ. գուցէ միմիայն նրա առաքիմութիւնների ու հաւատի եւ ուրիշ արժանաւոր քահանայացու չգտնուելուն պատճառով կարելի կլինի քահանայ ձեռնադրել նրան:

Մեր ձեռագրերում ԺԷ կանոնն է:

13. Գիւղական քահանայք չեն կարող քաղաքի եկեղեցիներում եպիսկոպոսի եւ տեղական քահանաների ներկայութեամբ քահանայագործու-

թիւն անել, իսկ եթէ միւսները բացակայ են, եւ ինքն է հրաւիրուած աղօթելու, այն ժամանակ կարող է:

Մեր ձեռագրերում ժԸ կանոնն է (տե՛ս Բ առ[աքելական] 14, 31, 35, Նիկ[իայի] 15, 16, Անկ[իւրիայի] 13, Անտ[իոքի] 40, Բարս[եղի] 89):

14. Քորեպիսկոպոսները, որոնք ըստ օրինակի եւ ըստ կարգի Քրիստոսի 72 աշակերտներն են, իբրեւ եպիսկոպոսի ծառայակիցներ քահանայազործութիւն են անում եւ քաղաքի եկեղեցում. այդ պատիւն արւում է նրանց եւ իբրեւ աղքատների համար հոգացողների:

Մերոնց մէջ ժԹ կանոնն է:

Քորեպիսկոպոսների համար տե՛ս մանրամասն՝ սբ. Սահակի կանոններ, Անկ. 13, Անտ. 10:

15. Նախկին կանոնով սարկաւագները 7 պիտի լինեն թուով, եթէ մինչեւ իսկ քաղաքը մեծ լինի: «Գործք Առաքելոց»-ից այս բանիս համար կարող ես տեղեկանալ:

Մեր ձեռագրերի ի կանոնն է:

Հին տարեգիրների կարծիքով սբ. Մարկոս 7 սարկաւագ նշանակեց Աղէքսանդրիայի եկեղեցում: Սոգոմենոսը գրում է, որ իւր ժամանակ Հռոմում 7 սարկաւագ կար միայն: Յուստինիանոսը հրամայեց, որ մեծ քաղաքի եկեղեցում 100 սարկաւագ, 60 քահանայ, 40 սարկաւագուհի լինի: Հինգ-վեցեան ժողովի 16-րդ կանոնը նկատում է, որ զուր են հարկից չստիպուած աւելի սարկաւագներ կարգում:

Մեր մէջ հէնց հնուց գիւղերում սարկաւագներ պահելու [հարկ] չէ եղած, երեւի արդիւնքների քիչութեան պատճառով:

Սրանով վերջանում է Նէոկեսարիայի 15 կանոնների արձանագրութիւնը: Հայոց ձեռագրերում 8, 9, 10, 11, 12 կանոնները նոր են մուծուած եւ խօսում են միեւնոյն նիւթի մասին, կազմում են շարունակութիւն 7-րդ կանոնի: Ներմուծողը, կարգաւով 7-րդ կանոնը, որն արգելում է քահանային երկականների ամուսնական խնջոյքին երթալ, եւ չգտնելով եռապսակների ու քառապսակների համար շարունակաբար գրուած կանոններ, քաղելով Բարսեղ Մեծի եւ այլոց կանոններից այդ մասին գրուածները, բերել 7-րդ կանոնի շարունակութիւն է կազմել: Այս մուծուած կանոնները չկան իսկականի մէջ: 7-րդը խօսում է երկականներին ապաշխարանքի ենթարկելու մասին: 8-րդն ասում է. «Եթէ մէկը կուսան է, միւսը՝ երկակ, Գ տարի ապաշխարեն»: Այսինքն՝

եթէ մէկը կոյս է, միւսը՝ երկրորդ անգամ պսակուող, թող ապաշխարեն. այս կանոնը բառացի կերպով կրկնուած է Լուսաւորչի 5 եւ Ներսէս [Բ-ին վերագրուած] երկու կանոններում (տե՛ս Դուինի Բ ժողովի մասին գլխի ներածական մասը - իմք.):

9-րդը խօսում է եռապսակների մասին՝ համարելով երրորդ պսակը յարատեւ պոռնկութիւն: 15 տարուայ ապաշխարանքի է ենթարկում եւ աղքատներին ողորմութիւն տալով՝ մեռնելիս միայն Հաղորդութեան արժանացնում: 10-րդը խօսում է քառապսակների մասին, նոյնպէս եւ հինգերորդ պսակի մէջ մտնողների մասին. նրանց համարում է օրէնքից դուրս, եկեղեցին չի ընդունում, «բայց եպիսկոպոսն գիտացէ»: Շատ տարօրինակ է այս կանոնս. երրորդը յարատեւ պոռնկութիւն է համարում, չորրորդը եւ հինգերորդը թէեւ օրէնքից դուրս է համարում, բայց վերջում աւելացնում է, թէ եպիսկոպոսի կամքին է թողած, այսինքն՝ կարող է եւ թոյլ տալ այդպիսի պսակը: Այս կանոնները վերցրած է Բարսեղ Մեծի եւ Ներսէս [Բ-ին վերագրուած] կանոններից եւ փոփոխած:

11 եւ 12 կանոնները խօսում են ամուսնալուծութեան վրայ, որ միմիայն մի տարուայ ապաշխարանքի ենթարկելով կարելի է պոռնկութեան եւ «չարագործութեան» համար արձակել կնոջ, իսկ ուրիշ պատճառներով, օրինակ՝ ուրիշ մարդու վրայ աչք ունենալուն պատճառով, չի կարելի, մեղաւորին ենթարկում է պատիժների: Այս երկու կանոնը քաղած է Շահապիվանի ժողովի կանոններից, պատժի ձեւը նոյնութեամբ կրկնութիւն է: Այս 8, 9, 10, 11, 12 կանոններն անվաւեր են. բովանդակութիւնը դրեցի ի տեղեկութիւն:

Գ) ԳԱՆԳՐԱՅԻ ՏԵՂԱԿԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԺՈՂՈՎԱԸ (340-370 ԹԹ.)¹

Գանգրայի (Փոքր Ասիայի Պափլագոնիա մետրոպոլիտութեան մէջ) ժողովը եղաւ 340-370 թուականներին Փոքր Հայքի Սեբաստիայի եպիսկոպոս Եւստաթէոսի դէմ, որը իւր կուսակիցներով մեծ աղմուկ էր հանել Փոքր Ասիայի քրիստոնեաների մէջ: Սլաւոնական «Կորմ-չայա կնիգ»-ն (կանոնագիրք) բերում է այս ժողովի շրջաբերականը՝ Հայաստանի եպիսկոպոսներին ուղղած այսպիսի դիմումով. «Ազնուագոյն տեարց, Հայաստանում եղող մեր ծառայակիցներին, Եւսեբիոս, Հեղիանոս, Եւգենիոս.... Գանգրայի սբ ժողովում համախմբուածնե-

¹ Գանգրայի ժողովի կանոնախմբի հայերեն և հունարեն բնագրերի համեմատությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», Կ. Ա, էջ 578-585:

րիցս խնդալ ի Տէր»։ Ապա խօսում է աղանդաւորների քարոզութիւնների մասին եւ յայտնում է, որ՝ Այս 21 սահմանած կանոնների գործադրութեամբ աշխատեցէք աղանդի առաջն առնել։

Աղանդաւորները քարոզում էին, որ ամուսնական կեանքը Աստծուն հաճելի է, պէտք է ողջախոհ մնալ. կանայք ու մարդիկ թողնում էին միմեանց եւ ընկնում միւս ծայրայեղութեան՝ անառակութեան մէջ, չէին յաճախում եկեղեցի, աղօթքները մասնաւոր տներումն էին անում։ Աշխարհականները շորերը փոխում էին եւ հագնում վանականի զգեստ, կանայք հագնում էին մարդկանց շորեր, մազերը խուզում էին բարեպաշտութեան պատրուակով, կիրակի օրերը պաս էին պահում։ Ատում էին բոլոր ամուսնացածներին, մասնաւորապէս քահանաներին, որոնց անմաքուր համարելով՝ Հաղորդութիւն չէին առնում։ Ինչքերի հաւասարութիւն էին քարոզում, ատում էին բոլոր հարուստներին, որոնք աղքատներին չէին ողորմում. այսպիսի հարուստները նրանց կարծիքով փրկութիւն չպիտի սպասեն։

Ժողովը սրանց դէմ սահմանեց 21 կանոն, որոնցից երկուսը՝ 10 եւ 21, սլաւոնական Կորմազ Կոստա-ում բաց է թողած, եւ որը կազմում է շրջաբերական թղթի բովանդակութիւնը։ Այս կանոնները բացառութիւն են կազմում ձեւի կողմից նրանով, որ նզովքով են արգելում իրենց պատուէրները, որը մինչեւ այժմ չի եղել։

1. Ով կպախարակի պսակը, կանգոսնի հաւատարիմ եւ բարեպաշտ կնոջ ամուսնու հետ ապրելը կամ կպարսաւի այդպիսի կնոջ իբրեւ փրկութիւնից հեռու, այդպիսին նզովեալ լինի։

Պսակի սրբութեան դէմ քարոզում էին II եւ III դարերում մանիքեցիք, մարկիոնականները, էնկրատիտները, իերոկսիտները (Եբր. ԺԳ: 4, Ա Տիմ. Դ:1-3): Բ առ. 51 կանոնը նոյնպէս սուրբ է համարում ամուսնութիւնը։

2. Ով կդատապարտի ջերմեռանդութեամբ եւ հաւատով միս ուտողներին (բացի արիւնոտից, զոհածից եւ խեղդամահ եղած մսից) իբրեւ փրկութեան յոյս չունեցողներին, նզովեալ լինի (տե՛ս Բ առ. 51, 53, 64, 69, Անկ. 14, Գործք ԺԵ:20, 21):
3. Ով ստրկին կսովորեցնի բարեպաշտութեան պատրուակով արհամարհել Տիրոջը, ծառայութիւնը չկատարել եւ պատուով չծառայել, այդպիսին նզովեալ լինի (Տե՛ս Տիմ. Բ:9, Բ առ. 82):
4. Ով ամուսնացած քահանայից արժան չի համարում Պատարագի ժամանակ հաղորդուել, նզովեալ լինի (Տե՛ս Բ առաքելական] 5, 57):

5. Ով կսովորեցնի անարգել եւ արհամարհել Աստուծոյ տունը եւ նրա մէջ եղած ժողովը, նզովեալ լինի։
6. Ով, արհամարհելով եկեղեցին, ուրիշ ժողով կկազմի իբրեւ աղօթատուն առանց քահանայի եւ եպիսկոպոսի հրամանի, նզովեալ լինի (Բարս[եղի] 1, Բ առ[աքելական] 47, 31, Անպ[իոքի] 2):
7. Ով եկեղեցու ընծայաբերութիւնները կստանայ եւ կբաշխի եկեղեցուց դուրս առանց եպիսկոպոսի կամքի կամ ընծայաբերի կամքի, նզովեալ լինի։
8. Ով կբերի կամ կընդունի տուրքերը հակառակ եպիսկոպոսի կամ կարգադրողի կամքի, եւ բերողը, եւ ընդունողը նզովեալ լինեն։
9. Ով կոյս է մնում կամ ժուժկալ է, պսակը մերժում է իբրեւ զարշէլի բան եւ ոչ կուսութեան սրբութիւնը եւ առաքիմութիւնը ի նկատի առած, նզովեալ լինի։
10. Ով Աստուծոյ սիրոյն կոյս մնացողներից իրեն գերադաս կհամարի ամուսնացողներից, նզովեալ լինի։
11. Ով կարհամարհի սիրոյ երեկոյ (ագապ) կազմողներին եւ ի սէր Քրիստոսի եղբայրներ հրաւիրողներին եւ չի կամենալ այդ հրաւերում մասնակցել՝ ստոր բան համարելով, նզովեալ լինի (տե՛ս Յուդ. [12]', Ա Կոր. ԺԱ:20, Լաւ. 2):

Հներում հաւատացեալները սովորութիւն էին կարգել հաղորդութիւնից յետոյ միասին ճաշել եկեղեցում՝ ի յիշատակ Քրիստոսի երեկոյին՝ հրաւիրելով ճաշին բոլոր աղքատներին։ Այս երեկոնները կոչւում էին սիրոյ երեկոյ, սիրոյ ճաշ, ագապ (Ա Կոր. ԺԱ:20-21): Յետոյ արգելուեց եկեղեցիներում խնջոյքներ կազմելը։ Այս կանոնիցս երեւում է, որ դեռեւս Դ դարում սիրոյ երեկոյ կազմելը չէր վերացել։ Այժմ սիրոյ երեկոն կատարւում է տարին երկու անգամ՝ Ծննդեան եւ Զատիկին, ոչ երեկոյեան ժամանակ, այլ առաւօտը։ Տեառնական մատաղը բաժանւում է բոլոր տներին անխտիր, իւրաքանչիւր տուն էլ իւր բաժինը տալիս է այդ մատաղի համար։

12. Մարդիկներից ով որ խստակրօնութեան պատրուակով գործ կածի քրծեայ վերարկու իբր թէ դրանով արդարութիւն ձեռք բերելու, եւ կդատապարտի ջերմեռանդ անձանց, որոնք մետաքս կամ հասարակ շոր են հագնում, նզովեալ լինի։
13. Այն կինը, որը խստակրօն երեւալու համար կհագնի տղամարդու շոր, նզովեալ լինի։
14. Այն կինը, որ, արհամարհելով պսակը, կթողնի, կհեռանայ մարդուց, նզովեալ լինի։

¹ Բնագրում հղված է Հուդայի թղթի 10 համարը։

15. Ով երեխաներին կթողնի, չի կերակրիլ եւ բարեպաշտութեամբ չի կրթիլ ճգնաւորութեամբ զբաղուած լինելու պատճառով, նգովեալ լինի:
16. Այն որդիքը, որոնք բարեպաշտութեան դիմակի տակ կթողնեն իրենց հաւատարիմ ծնողներին, չեն պատուիլ նրանց, նգովեալ լինեն:
17. Այն կինը, որը կարծեցեալ խստակրօնութեան համար մագերէ կխուզի, որոնք հնազանդութեան օրինակ են տուած կանանց, այդպիսին նգովեալ լինի իբրեւ խանգարող հնազանդութեան պատուէրը (Ա Կոր. ԺԱ:3-8, 13-16):
18. Ով խստակրօնութեան պատրուակով կիրակի օրը պաս կպահի, նգովեալ լինի:
19. Եթէ պահողներից մէկն առանց մարմնական պէտքի եւ կարիքի իրաւունք կհամարի լուծել եկեղեցու կանոններով պահուող պասերը, եւ ինքը կատարեալ գիտակցութեամբ է անում այդ, նգովեալ լինի:
20. Ով յամառելով դատապարտում է մարտիրոսների յիշատակին եւ պատուին նշանակած ժամերգութիւնը, նգովեալ լինի:

Մեր ձեռագրերը մինչեւ այստեղ համաձայն էին Գանգրայի կանոններին եւ թուահամարները նոյն էին. այս, ըստ մեր ձեռագրերի, ԻԲ կանոնն է՝ մի քիչ ճոխացրած: Ներմուծողը, օգուտ քաղելով 19 կանոնի պատի վրայ խօսելուց, շարունակել է նոյն ուղղութեամբ՝ կանոն սահմանելով եւ Քառասնորդական պատի համար: Մեր ձեռագրերի 20-րդն ասում է՝ Ով առողջ է եւ քառասուն օրուայ պասը մինչեւ վերջը չի տանում, նգովեալ լինի: 21-րդն ասում է՝ Եթէ մէկը քառասուն օրը կպահի եւ Զատիկի հինգշաբթի օրը նախքան Պատարագը մի բան կուտի, պահած պասը զուր կանցնի, ինքն էլ նգովեալ լինի: Այս երկուսը ներմուծուած է, բայց շատ հին է: Այս կանոններից երեւում է, որ Դ, Ե դարերում դեռեւս կային տեղեր, որտեղ հինգշաբթի օրն էին թաթախում եւ Մեծ պասը քառասուն օր էր եւ ոչ 7 շաբաթը լրիւ (տե՛ս Ա առ[աքելական] 8, Բ առ[աքելական] 69):

Մեր ձեռագրերի 23-րդ կանոնն ասում է՝ Առողջ եւ կատարեալ մարդիկ Պատարագից առաջ եթէ հաց կուտեն, նգովեալ լինեն:

24-րդ կանոնն ասում է՝ Երէջը կամ սարկաւազն առանց աղիբողոնի (ծածկոցի) եթէ բեմ ելնի ծխելու, կարգալու կամ սպասաւորելու, պաշտամունքը ընդունելի չէ. հակառակողը նգովեալ լինի:

Այս չորս կանոնը՝ 20, 21, 23 եւ 24-ի առաջի կէսը, չկան բուն ժողովի կանոնների մէջ, որոնք թուով 21 են: Մեր ձեռագրերի 24-ի երկրորդ կէսը նոյնն է, ինչ որ իսկականի 21-րդ կանոնն է:

Այս ժողովի 21-րդ կանոնը (մերոնց 24-րդ) իսկապէս կանոն չէ,

հապա խրատ է, որի մէջ դուրս է բերում բոլոր կանոնների բովանդակութիւնը: Բոլորը շատ երկար է, իբրեւ կանոն բերելը միտք չունի, կղնենք ընդհանուր բովանդակութիւնը:

21 (24). Այս գրում ենք ոչ թէ արգելք դնելով նրանց, որոնք անկեղծ սրտով եւ հաւատով եւ ոչ ի ցոյցս մարդկան պաս են պահում, քրծագգեաց են, չեն պսակում, հարստութիւնից քաշում են եւլն, եւլն, այլ նրանց դէմ ենք գրում, որոնք խստակրօնութիւնն արիւթիւն են համարում կեղծ սրտով, թերի հաւատքով եւ գայթակեցնում են ուրիշներին եւլն, եւլն:

Այսպիսի բովանդակութիւն ունի եւ ժողովի գրած շրջաբերականը Փոքր Հայքի եպիսկոպոսներին:

Դ) ԱՆՏԻՈՔԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՂԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԸ (341 Թ.)¹

Ասորիքի Անտիոք քաղաքում եղել է երկու ժողով: Առաջինը Աւրելիանոս կայսեր ժամանակ Պողոս եպիսկոպոս Սամոսատացու դէմ էր, որը Քրիստոսին համարում էր հասարակ մարդ, Աստուծոյ Որդուն անուանում էր Բան: Այդ ժողովում էր եւ Գրիգոր Աքանջեւագործը: Ժողովը նգովեց եւ կարգալոյծ արաւ Պողոս եպիսկոպոսին: Բայց նա եպիսկոպոսական աթոռը չթողեց եւ հակառակեց ժողովի վճռին: Ժողովը դիմեց կայսրին, սա հրամայեց տեղական Հռոմի եպիսկոպոսներին քննել գործը եւ ժողովի վճիռն արդար գտնելու դէպքում, արտաքսել Պողոսին Անտիոքից: Այդպէս էլ եղաւ (Եւսեբիոս):

Անտիոքի երկրորդ ժողովը եղաւ 341 թուին՝ մասնակցութեամբ 100-աչափ եպիսկոպոսների, որոնք եկել էին Անտիոքի մետրոպոլիտութեան զանազան թեմերից (Կելէ (Ասորիք²), Փիւնիկէ, Պաղեստին, Արաբիա, Միջագետք, Կիլիկիա, Իսաւրիա)՝ օծելու Կոստանդին Մեծի հիմնադրած տաճարը, որն այդ ժամանակն էր աւարտուել: Օծումից յետոյ ժողովն սկսուեց: Այս ժողովի դաւանաբանական գործունէութիւնը դիտնական հետազօտութիւնների մէջ թիւրիմացութիւնների տեղիք էր տուել. ենթադրւում էր, որ ժողովի դաւանաբանական որոշումների կազմութեան ժամանակ ձգտումն է եղել Նիկիոյ հանգանակի մէջ կիսարիտական մտքեր մտցնել, որի ապացոյց բերում էին այն, որ արիո-

¹ Անտիոքի կանոնախմբի հայերեն և հունարեն բնագրերի համեմատությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», Կ. Ա, էջ 586-589:

² Հունական աշխարհագրական ցոմենկլատուրային հայտնի Ներքին Ասորիքը (Κοῖνὴ Συρία)՝ Անտիոք կենտրոնով:

սականների դէմ գլխաւոր մարտնչող սբ. Աթանասի դատապարտումը եւ գահընկէց անելու նախկին կարգադրութիւնը հաստատուել է այս ժողովում. այս թիւրիմացութիւնների մանրամասն հերքումը եւ քննութիւնը բերուած է Հեփելէի ժողովոյ պատմութեան մէջ (տե՛ս СОКОЛОБ, II. որ., 136 եր.):

Անտիոքի եւ Բ առաքելական կանոնների նմանութիւնն առիթ էր տուել կարծելու, որ առաքելական կանոնները վերցրած էին Անտիոքի կանոններից (տե՛ս Բ առ. կանոններ): Ժողովիս կանոնները մտել են բոլոր կանոնական ժողովածուների մէջ եւ մեծ յարգ էին վայելում մանաւանդ Արեւմտեան եկեղեցում (տե՛ս СОКОЛОБ, 136 եր.):

Մեր բոլոր կանոնագրքերում եւ միշտ Գանգրայի ժողովի կանոններից յետոյ հետեւում են Անտիոքի ժողովի 25 կանոնները: Հապա ի՞նչն էր պատճառ, որ Հռոմկլայի 1179 թուի ժողովը Գրիգոր կաթողիկոսի նախագահութեամբ իւր ընդունած 3 Տիեզերական եւ 6 ժողովների ցուցակից հանել է «Անտիոքի» այս ժողովը. արդեօք այն պատճառով, որ լսել էին զանազան բաներ այդ ժողովի դաւանաբանական որոշումների վերաբերմամբ, թէ՞ այս ժողովը խառնում էին Անտիոքի նոյնաժամանակ եղած ազանդաւորական ժողովների հետ, թէ՞ դուցէ թիւրիմացութեամբ դուրս է եկել ժողովների ցանկից: Պոլսոյ ժողովի 5-րդ կանոնը, որ խօսում է Անտիոքի դաւանութեան եւ «արեւմտեանների ծրարի» վրայ, այդ էլ է դուրս ձգուած մեր կանոններից: Բայց եւ այնպէս շատ դժուար է հաստատ մի բան ասել այս մասին: Սբ. Էջմիածնի 58 ձեռագրում կայ Գրիգոր կաթողիկոսի ժողովի վճռի մի ուրիշ պատճէնը, որը տարբերում է տպագրուածներից նրանով՝ 1) որ սրա մէջ յիշուած է Անտիոքի ժողովը եւ 2) նրանով, որ յիշուած են այն օտար սբ. հարց անունները, որոնց կանոններն ընդունում է մեր եկեղեցին: Այդ 58 ձեռագրում գրուած է այսպէս. «Հայերս ընդունում ենք 3 Տիեզերական ժողովները եւ հետեւեալ Տեղական ժողովները՝ Անկիւրիայի, Կեսարիայի, Նէոկեսարիայի, Գանգրայի, Անտիոքի, Լաւողիկիայի, Սարգիկէի (149-153 եր.):

Թէ՛ այս ձեռագրի եւ թէ՛ տպագրի համեմատութիւնը ցոյց է տալիս, որ երկուսի մէջ բովանդակութեան կողմից համարեա տարբերութիւն չկայ, միայն ձեռագրում ճոխացրած եւ մի քանի անուններ է յիշատակած, որը տպագրուածի մէջ ընդհանուր բառերով է յիշած. օրինակ՝ տպագրուածում գրում է. «Հետեւում ենք սուրբ հարց ասածներին»: 58 ձեռագրում յիշում է անուն-անուն այն անձինք, որոնց սուրբ հարք է համարում: Այս 58-ի փաստը եւ երկրորդ՝ այն, որ մեր բոլոր կանոնագրքերում Անտիոքի կանոնները՝ թուով 25, կան, բերում են այն

ենթադրութեան, որ Անտիոքը մտած է եղել 1179 թ. ժողովի ցուցակի մէջ եւ հանուել է կա՛մ արտագրողի, կա՛մ արձանագրողի ձեռքով, դիտմամբ թէ սխալմամբ՝ դժուար է ասել: Իրաւաբանական տեսակէտից իրաւունք չունէինք Անտիոքի ժողովի կանոնները մեր եկեղեցական իրաւունքի աղբիւրների մէջ ձգելու, բայց ի նկատի ունենալով, որ ձեռագիր ուրիշ օրինակներում ժողովի արձանագրութեան մէջ յիշուած է Անտիոքի ժողովը, երկրորդ՝ մեր բոլոր կանոնագրքերում կան այս ժողովի կանոնները, երեւի եղել են եւ Օձնեցու կանոնագրքի մէջ, եւ երրորդ՝ նրա կանոնները շատ նման են Բ առաքելական կանոններին եւ բոլորովին համապատասխան են մեր եկեղեցու կանոնական սկզբունքներին, ուստի եւ ձեւական սխալ արած կլինենք, եթէ մտցնենք Անտիոքի կանոնները մեր ժողովների շարքը: Կարելի է եւ յիշել այն, որ բոլոր օտար եկեղեցիները սոյն ժողովի կանոնները վաւերականների շարքում են ընդունում (տե՛ս եւ 1179 թուի հայոց ազգ. ժողովը):

1. Ով կհամարձակի Նիկիայի որոշումը Ջատկի վերաբերմամբ չկատարել, եկեղեցուց մերժուի եւ բանադրուի: Իսկ հոգեւորականները, եթէ կհամարձակուին փոփոխել եկեղեցու կարգերը՝ հրեաների հետ տօները կատարելու, բոլորովին օտար կհամարուին եկեղեցու համար՝ զրկուելով քահանայական արտաքին բոլոր պատիւներից:

Բ առ[աքելական] 7-րդ կանոնը նոյն բանն է հրամայում, իսկ Նիկիայի կանոնների մէջ այդպիսի պատուէր չկայ. այդ պատուէրը կայ միմիայն Նիկիայի ժողովի արձանագրութեան մէջ, որը մեզ չի հասել: Իսկ Ջատկի մասին եղած կարգադրութիւնն իմանում ենք Նիկիայի ժողովի գրած շրջաբերական թղթից՝ Աղէքսանդրիայի եկեղեցու անունով ուղարկած:

2. Ով եկեղեցի կմտնի, Սուրբ Գիրքը կլսի եւ ապա արհամարհելով դուրս կգայ, Հաղորդութիւն առնելու չի սպասիլ, կմերժուի եկեղեցուց, մինչեւ որ չապաշխարի սրտով: Ով մերժուածի հետ յարաբերութիւն կունենայ, ինքն էլ կմերժուի: Մեղաւոր է այն անձը, որը եկեղեցում չաղօթողի հետ աղօթք է անում: Ներելի չէ ընդունել այն մարդուն, որը ժողովարան է գնում եւ ոչ եկեղեցի (յրէս Բ առ[աքելական] 8, 9, 10, Լաւ[ողիկ] 33):

Յունաց մեկնիչ Վալսամոնը¹ ասում է. «Շատերը գանգատւում են, թէ պատրիարքը կիրակի օրն Աւետարանից յետոյ դուրս է գալիս: Նրա

¹ Թեոդոր Բալսամոնը ԺԲ դարի նշանավոր բյուզանդական կանոնագետ է, որի նշանավոր գործերից է բյուզանդական 14 տիտղոսների կանոնագրքի մեկնությունը:

Համար այդ մեղադրանք չէ, որովհետեւ Պատարագն Աւետարանից յետոյ է սկսուում. պատրիարքը Պատարագը չսկսած է դուրս գալիս:

3. Եթէ հոգեւորականը կտեղափոխուի ուրիշ տեղ, այդ տեղից էլ մի երրորդ տեղ եւ երկար կմնայ այնտեղ, այդպիսին չպիտի պաշտամունք կատարի, մանաւանդ եթէ իւր եպիսկոպոսի կոչին չի հնազանդիլ: Եթէ անկարգութեան մէջ կյամառի մնալ մշտապէս, կարգաւոյժ կլինի: Այն եպիսկոպոսը, որը կընդունի կարգաւոյժ հոգեւորականին, կենթարկուի ժողովի կշտամբանքին՝ իբրեւ եկեղեցու կարգ խանգարող (տե՛ս Բ առ. 15, Նիկ. 16):

Բալսամոնի կարծիքով առանց օրինաւոր պատճառի իւր պաշտօնը չկատարող հոգեւորականը պիտի զրկուի ընդմիշտ պաշտօնակատարութիւնից:

4. Եթէ եպիսկոպոսը կարգաւոյժ է եղել ժողովով, քահանան եւ սարկաւագը՝ եպիսկոպոսի ձեռքով, եւ եթէ կհամարձակեն որեւէ պաշտամունք կատարել, նրանք ընդմիշտ զրկոււմ են ուրիշ ժողովի միջոցով արդարանալու իրաւունքից, եւ կմերժուեն եկեղեցուց բոլոր այն անձինք, որոնք կյարեն այդպիսիներին:

Այս կանոնը հետեւեալ սկզբունքն է որոշում, որ պատժուած հոգեւորականը, թէ՛կուզ անմեղ, պիտի պատիժը կրէ եւ դատը էլի շարունակէ եպիսկոպոսի վճռի դէմ՝ մետրոպոլիտին, իսկ մեր մէջ՝ կաթողիկոսին գանգատուելով: Հներում կային փոքրիկ աշխարհների եպիսկոպոսների ժողով եւ մետրոպոլիտի նախագահութեամբ ժողով եւ ապա Տիեզերական ժողով: Փոքրիկ ժողովների վճռից եթէ անբաւական էին մնում, դիմում էին Տիեզերական ժողովին (տե՛ս Սարգիսի 3, 5 կ.):

5. Քահանան կամ սարկաւագը, եթէ կարհամարհեն իրենց եպիսկոպոսին, նրանից կհեռանան եւ առանձին սեղան կհաստատեն՝ նոր ծուխ կազմելով, չեն լսիլ եպիսկոպոսի երկու-երեք անգամ արած հրաւերին հնազանդութեան գալու, մշտապէս կարգաւոյժ կլինեն: Իսկ եթէ կյամառեն, խռովութիւն կծգեն ժողովրդի մէջ, այդպիսիներին պետք է հնազանդութեան բերել արտաքին իշխանութեան միջոցով:

Նոյն պատուէրը տալիս է եւ Բ առ. 31 կանոնը, միայն այստեղ թոյլ է տալիս մարմնաւոր իշխանութեան դիմելու:

6. Եկեղեցուց մերժուածը կարող է ընդունուել միմիայն հեռացնող եպիսկոպոսից, կամ եթէ ժողովը քննելով արդար կհամարի պատժուածին, ժողովի կողմից. կանոնս ընդհանուր է թէ աշխարհականների եւ թէ հոգեւորականների համար (տե՛ս Ա առ[աքելական] 23, Բ առաքելական 12, 13, 32):
7. Շրջիկ մարդը առանց խաղաղական թղթի չի ընդունուիլ:

Խաղաղական վկայաթուղթը տրւում էր ստորադաս հոգեւորականներին թագաւորների մօտ գնալու ժամանակ, կամ եկեղեցականներին՝ տեղափոխուելու դէպքում: Արձակման վկայաթուղթ տրւում էր բանադրանքից, պատժից, ապաշխարանքից ազատուող անձանց: Արձակման վկայաթուղթ կոչւում էր եւ աղքատներին տուածը (տե՛ս Բ առ[աքելական] 15, 16, 12, 33 կ.):

8. Գիւղական քահանաները չեն տալիս կանոնական թղթեր, միայն գուցէ հարեւան եպիսկոպոսին, իսկ անբիծ քորեպիսկոպոսներն իրաւունք ունին խաղաղական թղթեր տալու:

Վալսամոնի բացատրութեամբ «կանոնական» կոչւում էին այն թղթերը, որոնք եպիսկոպոսները միմեանց ուղղում էին պաշտօնավարութեան սկզբին. դրանք բովանդակում էին զանազան եկեղեցական կանոնների բացատրութիւններ՝ զանազան դէպքերի յարմարեցրած:

9. Առանց մետրոպոլիտի գիտութեան՝ եպիսկոպոսները ոչ մի նշանաւոր գործ չպիտի կատարեն բացի իրենց թեմի գործից: Իւրաքանչիւր եպիսկոպոս իւր թեմում իշխանութիւն ունի եւ շրջափայտեցողութեամբ կառավարում է բոլոր գործերը՝ քահանայ եւ սարկաւագ ձեռնադրելով իւր թեմի համար: Թեմից դուրս ոչ մի բան չի կարող անել առանց մետրոպոլիտի եւ ոչ էլ սա՝ առանց եպիսկոպոսների համաձայնութեան (տե՛ս Բ առ[աքելական] 34, Նիկ[իայի] 4, 6):

10. Փոքր քաղաքներում եւ գիւղերում կարգուած քորեպիսկոպոսները թէեւ եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն ունենան, բայց եւ այնպէս իրաւունք ունին միայն կարգելու երդմեցուցիչներ, ընթերցողներ, կիսասարկաւագներ, իսկ քահանայ եւ սարկաւագ ձեռնադրելու առանց քաղաքի եպիսկոպոսի հրամանի իրաւունք չունին. ով հակառակը կանի, կզրկուի իւր պատուից: Քորեպիսկոպոսին նշանակում է քաղաքի եպիսկոպոսը, որին ենթարկում է նրա վիճակը (տե՛ս Նեո[կեսարիա] 14, Անկ[իւրիա] 13, սբ. Սահակի կանոններ, Բարսեղ Մեծ):

Մեր ձեռագրերում «երդմեցուցիչ» չկայ:

11. Եպիսկոպոս կամ քահանայ կամ որեւէ մէկը հոգեւորականներից եթէ կհամարձակի առանց մետրոպոլիտի թղթի, ինքնակամ թագաւորի մօտ գնալ, կգրկուի ոչ միայն եկեղեցուց, այլեւ աստիճանից: Իսկ եթէ մէկն անհրաժեշտ կարիքից ստիպուած հարկ կզգայ թագաւորի ողորմածութեան դիմել, այդ կարող է անել միմիայն գլխաւոր եպիսկոպոսի եւ միւսների խորհրդով, համաձայնութեամբ եւ վկայաթղթով (տե՛ս Բ առ[աքելական] 12, 13, Անտ[իոքի] 7, Սարդ[իկէի] 7, 8, 9, 21):
12. Եպիսկոպոսը կամ հոգեւորականներից որեւէ մէկը, եթէ կարգաւոյժ եղած լինի, թող արդարանալու համար դիմի մեծ ժողովին եւ բաւականայ նրա դատաւճռով, իսկ եթէ կդիմէ թագաւորին՝ նրան նեղութիւն պատճառելով, այդպիսին արդարանալու յոյս չպիտի ունենայ:

Յուստինիանոսի 137 նովեւլլան ասում է» «Եթէ ժողովի մէջ եպիսկոպոսները հակաճառութեան մէջ են մի որեւէ խնդրի նկատմամբ, թող վճռի նոյն ժողովի մետրոպոլիտը երկու ուրիշ եպիսկոպոսի հետ, եթէ բողոքատուները էլի անբաւական կմնան, թող վճռի մօտիկ պատրիարքը եկեղեցու օրէնքի համաձայն. այս վճռի դէմ ոչ մի կողմն իրաւունք չունի բողոքելու (Վալսամոն):

13. Եթէ եպիսկոպոսն առանց հրաւերի ուրիշ թեմ կտեղափոխուի եւ կսկսի ձեռնադրութիւններ կատարել եւ կարգադրութիւններ անել, բոլորը կլինեն անվաւեր, եւ ինքն էլ կարգաւոյժ կլինի: Հրաւիրել կարող է մետրոպոլիտը իւր եպիսկոպոսների խորհրդով եւ ուղարկել ուրիշ թեմ (Բ առ[աքելական] 14, Նիկ[իայի] 15, Անկ[իւրիայ] 18, Բ առ[աքելական] 34, Նիկ[իայի] 4, 6):
14. Եթէ եպիսկոպոսին դատի ենթարկելու ժամանակ քննող եպիսկոպոսների անհամաձայնութիւն կլինի, թող մետրոպոլիտը հրաւիրի մօտիկ շրջակայ եպիսկոպոսներին, եւ սրանք ժողովով վերջնականապէս վճռեն գործը (տե՛ս Բ առ[աքելական] 74, Պոլ[սի] 6, Սարդ[իկէի] 4, 3, 5, 12):
15. Եթէ եպիսկոպոսին դատելու ժամանակ աշխարհի բոլոր եպիսկոպոսները միաձայն վճիռ կկայացնեն եւ միաձայն կդատապարտեն, այդպիսի վճիռը կլինի հաստատուն եւ վերջնական, մեղադրուողը նոր ժողովով արդարանալ չի կարող:

Սարդիկէի 4-րդ կանոնով այս կարգը փոփոխութեան է ենթարկւում:

16. Թեմ չունեցող եպիսկոպոսը, եթէ առանց մետրոպոլիտի նախագահութեամբ կազմած ժողովի համաձայնութեան յափշտակի ուրիշ եպիսկոպոս չունեցող թեմ, թէկուզ թեմի ժողովրդի ընտրութեամբ, այդպիսին կարգաւոյժ կլինի (տե՛ս Բ առ[աքելական] 14, Նիկ[իայի] 15, Անկ[իւրիայի] 18):

17. Մի տեղի վրայ հովուելու ձեռնադրուած եպիսկոպոսը, եթէ չզնայ իւր թեմը, գրկոււմ է եկեղեցու հաղորդակցութիւնից այնքան ժամանակ, մինչեւ որ կզղջայ եւ կընդունի իւր պաշտօնը (տե՛ս Բ առ[աքելական] 36):
18. Եթէ ձեռնադրուած եպիսկոպոսը չի ընդունում այն քաղաքի կողմից, որի վրայ հովուելու պիտի գնայ կամ ուրիշ մի որեւէ իրենից անկախ պատճառով չի կարող ստանձել իւր պաշտօնը, մա իւր եպիսկոպոսական պատուում եւ աստիճանում կլինի, միայն եկեղեցական գործերում չի խառնուիլ մինչեւ ժողովի տնօրէնութիւնը:
19. Եպիսկոպոսի ձեռնադրութիւնը պիտի լինի ժողովով եւ մետրոպոլիտի ներկայութեամբ. մետրոպոլիտը թղթով հրաւիրում է եպիսկոպոսներին եւ ձեռնադրուողի ծառայակիցներին, որոնք չգալու դէպքում ուղարկում են իրենց գրաւոր կարծիքը, եւ մեծամասնութեան վճռով որոշում են ձեռնադրել եպիսկոպոսացու անձին: Եթէ հակառակ այս կարգին ձեռնադրութիւն կլինի, ոյժ չի ունենալ եւ անվաւեր կհամարուի (տե՛ս Բ առ[աքելական]. 1. Նիկ[իայի] 4):
20. Եկեղեցական գործերը կարգի բերելու համար տարին երկու ժողով լինի. մէկը՝ Զատիկից յետոյ չորրորդ շաբթում, միւսը՝ հոկտեմբերի 15-ին. եպիսկոպոսներին յիշեցնում է մետրոպոլիտը: Այս ժողովներին դիմում են քահանաներն ու սարկաւագները եւ բոլոր վիրաւորուած անձինք ու դատ են խնդրում ժողովից: Բայց ոչ ոք իրաւունք չունի առանց մետրոպոլիտի ժողովներ հրաւիրել (Բ առ[աքելական], Նիկ[իայի]):
21. Եպիսկոպոսը ոչ մի կերպ իրաւունք չունի իւր նշանակած տեղից հեռանալու եւ ուրիշ թեմ գնալու ոչ ինքնակամ, ոչ ժողովրդի բռնութեամբ, ոչ եպիսկոպոսների ստիպմամբ, հապա Աստծուց վիճակուած եկեղեցում պիտի մնայ (Բ առ[աքելական] 14, Նիկ[իայի] 15, Անկ[իւրիայի] 18):
22. Եպիսկոպոսն իրաւունք չունի իւր թեմից դուրս ուրիշ որեւէ մի տեղ ձեռնադրութիւն անել, ոչ էլ կարգադրութիւն առանց տեղական եպիսկոպոսի թոյլտւութեան: Այլապէս ձեռնադրութիւնը կլինի անվաւեր, եւ ինքն էլ ժողովի կողմից ապաշխարանքի կենթարկուի:
23. Եպիսկոպոսը մեռնելուց առաջ իրաւունք չունի իրեն յաջորդ կարգելու, որովհետեւ այդ ժողովի իրաւունքն է. ով յաջորդ կնշանակի, անվաւեր կհամարուի:

Այս կանոնը չի հակասում այն կարգադրութիւններին յաջորդութեան համար, որոնք արւում են միմիայն եկեղեցու շահերն ի նկատի ունենալով: Այսպէս, օրինակ, Աղէքսանդրիայում Աղէքսանդր եպիսկոպոսը նշանակեց Աթանասին, իսկ Աթանասը նշանակեց յաջորդ Պետրոսին: Նարեկիստը Երուսաղէմի եպիսկոպոս կարգեց Աղէքսանդրին: Լուսաւորիչ յաջորդ նշանակեց իւր որդիներին: Նոյնպիսի դէպքեր եւ Շնորհալու ժամանակ կրկնուէ էին (Բ առ[աքելական] 76):

24. Եկեղեցու ինչքը պիտի ամենայն հաւատարմութեամբ եւ սրբութեամբ պահպանուի եւ պիտի գտնուի եպիսկոպոսի անմիջական իշխանութեան տակ: Սարկաւագները եւ քահանաները պիտի իմանան՝ որն է եկեղեցապատկան ստացուածքը, որ եպիսկոպոսի մահից յետոյ չկորչի: Եպիսկոպոսը իւր սեպիականութիւնը կարող է տալ ուն եւ կամենում է, բայց հաշիւներն այնպէս պիտի պահուեն, որ նրա մահից յետոյ ոչ եկեղեցին տուժի, ոչ էլ եպիսկոպոսի ժառանգները՝ իրենց ժառանգութիւններից (տե՛ս Բ առ[աքելական] 38, 39, 41, 40, Անկ[իւրիայի] 15):
25. Եպիսկոպոսը, իբրեւ եկեղեցական ստացուածքների ընդհանուր կարգադրիչ, գործադրում է անաչառութեամբ Աստծուն հաճելի եղանակով: Նա հոգում է բոլոր միաբանութեան, օտար հիւրերի եւ իւր անհրաժեշտ պէտքերը եւ կարիքները: Եթէ նա զանազան արդիւնքները եւ դաշտերի պտուղները փոխանակ քահանաների եւ սարկաւագների խորհրդով գործադրելու իւր որդիներին, բարեկամներին կյանձնի եւ կվատնի, այդպիսի եպիսկոպոսը պարտաւոր է հաշիւ տալ ժողովին, իսկ եթէ նրա վատնելու եւ վատ տնտեսելու մասին բողոքներ կլինեն, այն ժամանակ եպիսկոպոսաց ժողովը կքննի եւ արդար վճիռ կկայացնի յանցաւորի վերաբերմամբ (տե՛ս Բ առ[աքելական] 38, 39, 40, 41, Անկ[իւրիայի] 15):

Ե) ԼԱԲՈՂԻԿԻԱՅԻ ՏԵՂԱԿԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԺՈՂՈՎԸ (365 թ.)

Լաւողիկիան գտնւում է Փռիւզիայում: Ժողովի ժամանակը ճշտութեամբ յայտնի չէ. ենթադրում են, որ եղել է Դ զարու վերջին՝ 365 թուականներին: Այս ժողովում սահմանուել է 60 կանոն զանազան խնդիրների վերաբերմամբ, եկեղեցական կարգերի, հոգեւորականների եւ աշխարհականների վարքի, բարքի, զանազան յանցանքների եւլն, եւլն: Այդ կողմից նոյն ժամանակուայ քրիստոնեաների կեանքի պատկերն է արտայայտում:

1. Ազատ եւ օրինաւոր երկրորդ պսակով միացողները, ոչ ծածուկ կերպով յարաբերութիւն ունեցողները քիչ ժամանակ ապաշխարանքի ենթարկուելուց յետոյ ներողամտաբար ընդունուում են եկեղեցում:

Երկրորդ պսակն ընդունւում է իբրեւ անառակութեան դէմ բժշկութիւն, թէեւ ապաշխարանքով (Ա Կոր. 1:8-9, Նիկ. 8, Բարս. 4, 7, 8): Կրկնամուսնութիւնը լինում է երեք տեսակ.

- 1) Այրու պսակն ազատ անձի հետ:
- 2) Մի մարդու կենակցութիւնը երկու կնոջ հետ միաժամանակ:

3) Օրինաւոր ամուսիններից մէկի պսակուելը երրորդ մէկի հետ (Բարս. 22): Ըստ սլաւոնական «Կորմչայա կնիգա»-ի եւ հռոմէական օրէնքների՝ երկրորդ պսակ թոյլատրուում էր մարդու մահից մի տարի յետոյ: Այս մասին երկար կարգադրութիւններ է տալիս Յուստինիանոսի 22 նովելան:

2. Մեղաւորները, եթէ ապաշխարանքով եւ խոստովանութեամբ զղջում են իրենց յանցանքները սրտանց, կարող են համարուել հաւատացեալների շարքը մտած եւ եկեղեցում աղօթող:
3. Նոր մկրտուածներին հոգեւորական դասի մէջ չպէտք է ընդունել (տե՛ս Բ առ. 80, Նիկ. 2):
4. Հոգեւորականները չպիտի շահով փոխանակութիւն անեն կամ վաշխ առնեն եւ կամ կէս շահով տան (տե՛ս Բ առ. 64, Նիկ. 17, Ա առ. 18):

Մեր կանոնների 5-րդ կանոնն է:

5. Հոգեւորականների ձեռնադրութիւնն ունկնդիրների ներկայութեամբ չպիտի լինի (տե՛ս Բ առ. 1):

Ոմանք կարծում են, որ այս «ձեռնադրութիւն» բառը («խիրոտոնիա») նշանակում է ձեռամբարձութիւն, այսինքն՝ ձեռք բարձրացնելով՝ հոգեւորականի ընտրութիւն կատարել, իսկ ուրիշներն ուղիղ մտքով են հասկանում, այսինքն՝ եկեղեցու միջի ձեռնադրութիւնը:

Մեր կանոնագրքերի 4-րդ կանոնն է:

6. Հերետիկոսներին թոյլ չտալ եկեղեցի մտնելու:

Թէեւ Բարսեղ Մեծը ընդունեց Վաղենտինիանոս թագաւորին:

7. Նորադարձ հերետիկոսներին, նովատեաններին, փոտիմեաններին կամ տասնչորսականներին՝ թէ՛ թերահաւատ, թէ՛ հաւատացեալ, ընդունել միայն այն ժամանակ, երբ նզովք կկարդան բոլոր աղանդների վրայ, նրանցից հաւատացեալները կօծուեն միւռոնով եւ կհաղորդուեն, երբ կսովորեն մեր հաւատքը (տե՛ս Պոլ[սի] 1, Նիկ. 19, Պոլ[սի] 7, Եփ[եսոսի] 1, 2, 3):
8. Նորադարձ փոռւզները, թէկուզ կղերից եւ աւագագոյններից լինեն, պիտի մկրտուեն նորահաւատների նման՝ եպիսկոպոսից եւ քահանայից (տե՛ս Պոլ. 7):
9. Հերետիկոսների գերեզմանատները կամ նրանց մարտիրոսների տեղերը պիտի չզնալ բժշկութեան կամ աղօթելու համար: Գնացող հաւա-

տացեալները ժամանակաւորապէս կմերժուին եկեղեցուց (փն՝ Բ առ. 64, 70):

10. Հոգեւորականներն առանց քննելու չպիտի թոյլ տան իրենց որդուց հերետիկոսների հետ խնամութիւն անելու:

11. Եկեղեցում չպիտի կարգել աւագուհիներ կամ իբրեւ այսպէս անուանուած «նախագահուհիներ»:

Մեր ձեռագրերում ուրիշ տեսակ է գրած. «Ոչ է մարթ ոյք կոչին ծերք եւ պառաւք՝ առաջի եկեղեցւոյ նստել որպէս ի հրապարակի, կամ բնաւին կնոջ մարդոյ»: «Աւագուհի» ասելով սարկաւագուհիներ չպիտի հասկանալ, այլ աւագ ծեր կանայք, որոնք իրենց տարիքով եւ վարք ու բարքով պատկառելի էին բոլորի աչքում եւ կոչւում էին «կին քահանայք»: Կանոնս արգելում է դրանց հսկելու իրաւունք տալ եկեղեցում կանանց վրայ (Բալսամոն, Զոնարաս¹):

12. Եպիսկոպոս կարգեն շրջակայ եպիսկոպոսների ժողովը մետրոպոլիտի հետ միասին փորձուած եւ հաւատարիմ անձի (փն՝ Ասք. 19, Նիկ. 4):

13. Ամբոխին չպիտի թոյլ տալ հոգեւորական ընտրել:

Այստեղ չի նշանակում՝ բուն ժողովուրդն իրաւունք չունի ընտրութիւն անել, քանի որ շատ կանոններից եւ «Առաք. կարգադրութիւններ»-ից երեւում է, որ եկեղեցականին ընտրողը ժողովուրդն է, այլ խառն ամբոխը եւ խառնիճաղանջ մարդկանց բազմութիւնը, որոնք ամէն տեսակ անկարգութիւնների պատճառ կարող են դառնալ ընտրութեան մասնակցելիս:

Բալսամոն ասում է. «Այս կանոններից երեւում է, որ հին ժամանակը ոչ միայն եպիսկոպոսներն էին ընտրւում ժողովրդից, այլեւ քահանայք, որը եւ արգելւում է» (Πραβια εβ. αποσ... ε τοις κανονισμοις, 223 եր.):

14. Ձատկին Հաղորդութիւնն իբրեւ օրհնութիւն ուրիշ ծուխեր չուղարկել:

Հին ժամանակ, ինչպէս հրէաները Ձատկին միմեանց ընծաներ էին ուղարկում (օրինակ՝ բաղարջ), այդպէս քրիստոնեայք սբ. Հաղորդութիւնն իբրեւ օրհնութիւն էին ուղարկում: Այդ սովորութիւնն արգելուեց, իսկ դրա փոխարէն ինչ որ մնում էր Հաղորդութեան համար վերցրած Սրբութիւնից (Հացից), խաչաձեւ դրոշմում էին, օրհնում եւ ուղարկում իբրեւ օրհնութիւն նրանց, որոնք չէին հաղորդուել եւ ներկայ չէին Պատարագին. ուղարկուածը կոչւում էր նշխարք՝ αὐτομαθρ:

¹ Հովհաննէս Զոնարաս, ԺԲ դարի բյուզանդական կանոնագետ և պատմագիր:

15. Բացի ամբիոն բարձրացող եւ գրքի վրայ երգողներից ուրիշ ոչ ոք չպիտի երգի եկեղեցում:

Բալսամոնի կարծիքով արգելւում է աշխարհականին ամբիոն բարձրանալ եւ երգն սկսել եկեղեցում:

16. Շաբաթ օրը կարդալ Աւետարան միւս գրուածքների հետ միասին:

Զոնարասն ասում է, որ երեւում է՝ ընթերցումները դեռ կանոնաւորուած չէին, աղօթք էին ասում եւ Պատարագն անում: Որոշում է կանոնս կարդալ Աւետարան, որպէսզի ժողովուրդը դատարկութեամբ չանցկացնի օրը, այլ Աւետարանի ընթերցումը գրաւէ եւ եկեղեցի տանի նրանց (տե՛ս Ա առ. 5):

17. Սաղմոսները եկեղեցում պիտի երգուեն ոչ անընդհատ, այլ ընդմիջումներով եւ ընթերցանութիւններով (փն՝ Ա առ. 19):

18. Միեւնոյն աղօթքները պիտի կարդալ միշտ՝ թէ՛ իններորդ ժամին եւ թէ՛ երեկոյեան:

Բալսամոնի կարծիքով այս կանոնն արգելք է դնում զանազան անձանց ինքնահնար աղօթքներ բերել եւ եկեղեցում երգել ու ասել:

19. Պէտք է եպիսկոպոսներն առանձին աղօթքներ սահմանեն թերահաւատների (չմկրտուածների) համար, դրանց դուրս գալուց յետոյ պիտի ասեն ապաշխարողների աղօթքը, երբ սրանք էլ ձեռք դնելով օրհնութիւն կստանան եւ կգնան, այն ժամանակ աղօթք պիտի ասեն հաւատացեալների համար. առաջինը՝ անծայն, միւս երկուսը՝ միասին ձայնով: Ապա պիտի ողջոյն տան եւ հաղորդուեն, միայն օծեալները Սեղանում կհաղորդուին:

20. Սարկաւագներն առանց քահանայի թոյլտուութեան չնստեն, նոյնպէս էլ կղերը՝ առանց սարկաւագի (Նիկ. 18):

21. Կիսասարկաւագները սբ. անօթներին մերժենալ եւ սարկաւագի պաշտօնը կատարել իրաւունք չունին:

22. Եկեղեցու կրտսեր սպասաւորն իրաւունք չունի ուրար կրելու եւ դռնից հեռանալու:

(«Օրար» նշանակում է «պահպանում եմ եւ դիտում»): Ուրար կրելը սարկաւագների իրաւունքն է: Կրտսեր սպասաւորները դռան մօտ պիտի կանգնէին եւ հեթանոս մարդկանց թոյլ չտային եկեղեցի մտնելու:

23. Երգիչները եւ ընթերցողներն ուրար չպիտի կրեն եւ նրանով երգեն ու կարդան:
24. Ոչ մի հոգեւորականի, մինչեւ իսկ սարկաւագի, ընթերցողի, երգիչի, երդմնեցուցիչի, դոմապանի կամ վանականի վայել չէ գինետուն մտնել (փեն Բ առ. 54):
25. Կիսասարկաւագին վայել չէ հաց բաշխել կամ բաժակ օրհնել:
26. Եպիսկոպոսից չկարգուածն իրաւունք չունի երդմնեցուցիչ լինելու ոչ եկեղեցում, ոչ տներում (փեն Անպ. 10, Նէո. 14, 1):
27. Սիրոյ երեկոներին (ազապ) իրաւորուածներից ոչ ոք հոգեւորական թէ աշխարհական, իրաւունք չունենայ վերջում դուրս գնալիս հետը մի բան տանել, որովհետեւ դրանով եկեղեցական կարգը խանգարում է:
28. Սիրոյ ճաշերը վայել չէ Աստուծոյ տներում կատարել (փեն Բ. առ. 3, 4, Գան. 11):
29. Պէտք է կիրակին պահել եւ շաբաթը գործել, եւ ոչ հրէաբար շաբաթը տօն անել (փեն Բ. առ. 70 կ., Ա. առ. 5):
30. Ոչ հոգեւորականը եւ ոչ էլ աշխարհականը չպէտք է կանանց բաղնիս գնան, որովհետեւ այդ կռապաշտական տգեղ սովորութիւն է:

Նոյնն արգելում են եւ Առ. կարգադրութիւնները:

31. Հերետիկոսների հետ խնամութիւն անել այն դէպքում, երբ կիսոստանան քրիստոնեայ-հաւատացեալ լինել:

Մեր ձեռագրերում հերետիկոս բառն այլազգի է թարգմանուած:

32. Հերետիկոսից օրհնութիւն չպիտի ստանալ:
33. Հերետիկոսի կամ հերժուածողի հետ չպիտի աղօթել (փեն Բ. առ. 10, 45, 46, Անպ. 2):
34. Ով քրիստոնեայ մարտիրոսներին կթողնէ եւ հերետիկոս մարտիրոս համարուածի ետեւից կգնայ, անիծեալ լինի:
35. Ով եկեղեցին կթողնէ եւ հրեշտակներին կպաշտի կռապաշտների նման, նզովեալ լինի:

Այն հերետիկոսներն էին, որոնք դաւանում էին, թէ հրեշտակներն ստեղծել են աշխարհը եւ կառավարում են. դրանք կոչւում էին հրեշտակականներ, իսկ իրենք իրենց անուանում էին հրեշտակամաններ:

36. Վայել չէ հոգեւորականներին լինել կախարդ, դիւթիչ, աստղագէտ (մոգ) եւ կամ վիուկ, կշկուռներ (կապ) անող. կշկուռ կրողին պիտի եկեղեցուց հեռացնել:

Կախարդները կապ ունէին իբր թէ ոգիների հետ, դիւթիչները զանազան թովչութիւններով՝ յօգուտ կամ ի վնաս մարդկանց, հմայութիւններ էին անում, զանազան ձայների միջոցով իբր թէ դեւերին բերում էին եւ գազանների-գայլերի բերանները կապում, որ հանդերի տնային կենդանիներին չուտեն. մի քանիսն էլ օձերն էին դիւթում (օվսունում): Աստղագէտներն աստղերի շարժումներով զանազան գուշակութիւններ էին կատարում (բախտաւոր եւ անբախտ): Աստղագիտութիւնը չորս ճիւղն ունէր՝ թուաբանութիւն, երաժշտութիւն, երկրաչափութիւն, աստղաբաշխութիւն: Զոնարասի կարծիքով կանոնս արգելում է այս 4 գիտութիւնը կարգաւ, բայց պարապել թոյլատրում է: Բալսամոնի կարծիքով արգելւում է միայն աստղաբաշխութիւնը: «Բազիլիկայի» 10-րդ գիրքն արգելում է միայն մաթեմատիկան, իսկ երկրաչափութիւնը թոյլ է տալիս: Կշկուռները թղթի կտորներն էին՝ զանազան ծածկագիր տառերով խզւած, ծալում էին կամ կշկուռում շորի ծայրում եւ իրենց հետ պահում իբրեւ պաշտպանութիւն զանազան կախարդութիւնների դէմ: Փարիսեցիք միշտ կրում էին հանգոյցի նման. «հոգու կապեր» էին կոչւում (տե՛ս Ա առ. 15, Բ առ. 24, Անկ. 24, Կես. 8, Շահ., Բարս. 65, 72, 83, Գր. Նիւս. 3):

37. Հրէաներից եւ կռապաշտներից չպէտք է ընդունել տօնական ընծաներ եւ ոչ էլ միասին տօն կատարել (փեն Բ առ. 42, 65, 70, 71, Անկ. 7):
38. Չպէտք է հրէաներից բաղարջներ ընդունել կամ նրանց անպատուաբեր արարքներին հաղորդակից լինել:
39. Կռապաշտների հետ չպէտք է տօն կատարել կամ նրանց անաստուածութեան հետ միանալ:

Հայոց ձեռագրերում 38 եւ 39 միացրած են:

40. Եպիսկոպոսները, բացի հիւանդութեան դէպքից, ուրիշ ոչ մի պատճառով չպիտի ուշանան ծուլանան ժողով գնալու (փեն Բ առ. 37, Նիկ. 5, Անպ. 20):

Մեր ձեռագրերում 39 կանոնն է:

41. Հոգեւորականն առանց վկայաթղթի չպիտի ճանապարհորդի (փեն Բ առ. 12, Անպ. 7, 8, 11):

Մերոնց մէջ 41-րդը չկայ:

42. Հոգեւորականն առանց եպիսկոպոսի հրամանի չպիտի ճանապարհորդի:

Մեր ձեռագրերում 40-րդ կանոնն է:

43. Եկեղեցու սպասաւորները դռներից չպիտի հեռանան աղօթքներ սովորելու պատրուակով:

Մերոնց մէջ չկայ:

44. Կինը Սեղան չպիտի բարձրանայ:

Մեր կանոններում 41-րդ կանոնն է:

45. Քառասնորդական պասի առաջին երկու շաբաթից յետոյ չպետք է մկրտութիւն ընդունել:

Այս կանոնս վերաբերում է հասակաւորներին, որոնք, հին սովորութեան համաձայն, Աւագ շաբաթ օրն էին մկրտուում: Ով որ Մեծ պասի սկզբին կամ երկու շաբաթուայ ընթացքում էջը յայտնում իւր ցանկութեան մասին եւ էջը պատրաստում մկրտուելու, այդպիսի անձին կանոնը թոյլ էի տալիս այդ Քառասնորդական պասին մկրտուելու, այլ կմնայ, մինչեւ որ ջերմեռանդութեամբ կպատրաստուի աւագանով մկրտուելու (Καὶ αὐτὸς ὁραβει):

Մեր ձեռագրերում էլի 41-րդ կանոնն է (հեղինակի բերած գրաբար բնագրում՝ 42-րդը. - խմբ.):

46. Մկրտուողները պիտի հաւատոյ դաւանութիւնը սովորեն եւ շաբաթուայ 5-րդ օրը պատասխան տան եպիսկոպոսին ու քահանային:

Մերոնց 42-րդն է [43-րդը]: Պէտք է նկատեմ, որ բոլոր ձեռագրերում նոյն թուահամարի կարգը էի տիրապետում. յետ ու առաջ դրուածներ շատ կան:

47. Հիւանդութեան ժամանակ մկրտուածն առողջանալուց յետոյ պիտի հաւատոյ ուսմունքը սովորի:

Մերոնց մէջ 43-րդն է [44-րդը]:

48. Մկրտուողներին հարկաւոր է օծուել երկնային օծումով եւ մասնակից լինել Աստուծոյ արքայութեան:

Մերոնց մէջ 44-րդն է [45-րդը]:

49 (45) [46]. Մեծ պասին սուրբ հաց մատուցանել կարելի է միմիայն շաբաթ եւ կիրակի օրերը: Նշանակում է Մեծ պասին Պատարագ անել կարելի է շաբաթ եւ կիրակի օրերը, իսկ միւս օրերը՝ ճաշու ժամ:
50 (46) [47]. Քառասնորդական Աւագ հինգշաբթի օրը չպիտի լուծել, այլ լրիւ մինչեւ վերջը պիտի պահել:

Հներում շատերը Ձատիկը կատարում էին հինգշաբթի երեկոյեան՝ ի յիշատակ Քրիստոսի երեկոյեան:

51 (47) [48]. Քառասնորդական պասին մարտիրոսների ծնունդը հարկաւոր չէ տօնել, այլ միայն նրանց յիշատակը կարելի է կատարել շաբաթ եւ կիրակի օրերը (տե՛ս Ա առ. 5, 27):

52 (48) [49]. Քառասնորդական պասին պսակ անել կամ ծնունդը տօնել չի կարելի:

53 (49) [50]. Քրիստոնեան պսակ գնալու ժամանակ չպիտի ծիարշաւ դուրս գայ, պարի, այլ գիշերը պիտի հանգիստ անցկացնի:

Նոյն կարգադրութիւնն անում են եւ «Առաքելական կարգադրութիւններ»-ը:

54 (50) [51]. Հոգեւորականները պսակների խնջոյքներում չպիտի անվայել ներկայացումներին ներկայ լինեն, հապա պիտի շուտ դուրս գան՝ անմիջապէս պսակից յետոյ:

Այստեղ էի խօսում իսկական թատրոնական ներկայացումների համար, այլ հարսանիքների եւ խնջոյքների ժամանակ կատարուած զանազան անպարկեշտ երգ ու պարի եւ ցոյցերի համար: Իսկ ընդհանրապէս ներկայացումներին զնալ արգելում էին թէ՛ հռոմէական քաղաքացիական օրէնքները եւ թէ՛ Չ Տիեզերական ժողովը:

55 (51) [52]. Հոգեւորականին եւ աշխարհականին վայել չէ հանգանակով (փսոն) կոչումներ (սարքել) անել:

56 (52) [53]. Քահանան իրաւունք չունի եպիսկոպոսը եկեղեցում գտնուած ժամանակ առաջ մտնել եւ նստել սեղանում:

57. Փոքր քաղաքներում եւ գիւղերում պիտի բարեկարգներ (պերիդետես) լինեն եւ ոչ եպիսկոպոս. իսկ առաջուց նշանակած եպիսկոպոսն առանց քաղաքի եպիսկոպոսի ոչինչ չպիտի անի:

«Պերիոդեւտէս» նշանակում է այցելու: Աստիճանով նրանք քահանայ են, համապատասխան են այժմեայ բարեկարգին (գործակալ) (Κηρυττα οραβου):

Մեր ձեռագրերում չկայ այս կանոնը:

58 (53) [54]. Քահանայք եւ եպիսկոպոսները տներում Պատարագ չպիտի մատուցանեն:

VI տիեզերական (Հինգ-վեցեան) ժողովի 31 կանոնը թոյլ է տալիս եպիսկոպոսի գիտութեամբ Պատարագ անել աղօթատներում, որոնք գտնուում են տան մէջ, իսկ 59 յօդուածն արգելում է տներում մկրտութիւն անել: Նոյնը պատուիրում է Լեւոն Իմաստասէր կայսրը իւր նովելայով:

59 (54) [55]. Եկեղեցում պիտի կարդալ Նոր եւ Հին Կտակարաններից այն գրքերը, որոնք կանոններում նշանակուած են, եւ վաւերական սաղմոսները:

Բացի Դաւթի 150 սաղմոսից, կային եւ ուրիշ սաղմոսներ՝ բոլորովին կապ չունեցող վաւերականների հետ:

60. Այս գրքերը պիտի կարդալ.

1) Ծմնդոց, Ելից, Ղեւտացիք, Թուոց, Երկ. Օրինաց, Յեսու Նաւեայ, Ղատաւորաց, Հռութ, Եսթեր, 4 Թագաւորութեանց, Մնացորդաց 2, 2 Եզրաս, 150 սաղմոս, Սողոմոնի Առակներ, Իմաստութիւն, Երգ երգոց, Յովք, 12 մարգարէութիւնք:

2) Չորս Աւետարան, «Գործք Առաքելոց» եւ 7 թուղթ՝ 1 Յակովբայ, 2 Պետրոսի, 3 Յովհաննու, 1 Յուդայի եւ 14 Պօղոսի թղթեր:

«Յայտնութիւնը» այստեղ էլ չկայ, չկայ նոյնպէս եւ Կղեմայ յիշատակարանը՝ 8 գրքի մասին գրած (տե՛ս Բ առ. 58 եւ Աթանասի 3):

Հայոց ձեռագրերում 59-60 կանոնները միացրած է: Բովանդակութեամբ համարեա ձեռագրերի մէջ եղած կանոնները նոյնն են իսկականի հետ՝ բացի երկու կանոնից, որը չկար մերոնց մէջ. երկու կանոն երկու անգամ միացրած են: Մերոնց մէջ 54-55 կանոն է, 2 կանոն միացրած է. ջուկ-ջուկ հաշուելու լինենք, կունենանք 57 կանոն, այնպէս որ կարող ենք ասել՝ մեր ձեռագրերում Լաւոգիկիայի ժողովի կանոնները 57 են, թէեւ գրուած են թուահամարով 55, երբեմն՝ 54:

Զ) ՍԱՐԴԻԿԵԻ ՏԵՂԱԿԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԺՈՂՈՎԸ (344-347 թթ.):¹

Սարգիկէի (Իլլիւրիայում) ժողովը եղաւ 344 թուին, ըստ Յովհ. վարդապետի՝ 347-ին, Կոստանդիանոս Մեծի որդու՝ Կոստանցիոսի թագաւորութեան ժամանակ: Սա, արիստական լինելով, աշխատում է Նիկիայի ժողովի դաւանանքը եւ կանոնները խախտել: Նրա եղբայր Կոստանդը, այդ բանն իմանալով, պապի զեկուցմամբ, նամակով սպառնաց, որ եթէ եկեղեցու մէջ խռովութիւն կձգի, պատերազմով վախճան կդնի այդ բանին: Եղբայրը պատասխանեց, որ միայն ցանկանում է ճշմարտութիւնը վերականգնել, ուրիշ ոչինչ: Երկու եղբայրն էլ համաձայնեցին ընդհանուր ժողով գումարել եւ հարցը վերջացնել: Ժողովուրդին երկու կայսրութեան սահմանագլուխը՝ Սարգիկէ: Արիստական խմբին պատկանողները մեծ մասամբ արեւելեան եպիսկոպոսներն էին: Սրանք պահանջեցին, որ սբ. Աթանասը՝ Արիոսի ջերմ հակառակորդը, հեռանայ, իսկ արեւմտեանները մերժեցին այդ պահանջը՝ պաշտպանելով Աթանասին. այն ժամանակ արեւելեանները թողեցին ժողովը եւ հեռացան Փիլիպպոպոլիս եւ այնտեղ ժողով կազմելով՝ նզովեցին պապին եւ Աթանասին: Սարգիկէում մնացին արեւմտեան եպիսկոպոսները եւ մի քանի արեւելեաններ: Այսպիսով, ժողովը չկարողացաւ տիեզերական նշանակութիւն ունենալ, ընդունուեց իբրեւ տեղական ժողով. թէեւ արեւմտեանները տքնեցին տիեզերականի նշանակութիւն տալ, բայց ապարդիւն եղաւ: Ժողովը հաստատեց Նիկիոյ հանգանակը, նզովեց չընդունողներին եւ սահմանեց 20 կանոն:

1. Այն եպիսկոպոսը, որ իւր քաղաքից կհեռանայ ուրիշ քաղաք, փոքրից մեծ, յայտնի կերպով շահասիրական եւ այլ պախարակելի միտումներ ունենալով, այդպիսի աշխարհականների հետ մինչեւ իսկ հաւասար աղօթակից չպիտի լինի (տե՛ս Բ առ. 14, Նիկ. 15, Անթ. 21, 22):

2. Ով ուրիշ քաղաք տեղափոխուելուց յետոյ կհամարձակի իրեն արդարացնելու համար ասել, որ ինքը հրաւիրուած է ժողովրդից, եւ զանազան միջոցներով իրեն կողմնակից կգտնի ժողովրդի մէջ, այդպիսին մեռնելու ժամանակն էլ աշխարհականի նման Հաղորդութեան արժանի չի լինի:

Արիստենոսը նկատում է, որ այսպիսի խիստ կանոններ այսպիսի մեղքի համար ոչ մի տեղ չի սահմանուած:

¹ Վերջին հրատարակությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 250-272, 596-599:

3. Ոչ մի եպիսկոպոս չպիտի թողնի իւր տեղը եւ ուրիշ գաւառ անցնի բացի եղբայրական հրաւերի դէպքից: Եպիսկոպոսը կարող է դատուել իւր աշխարհի եպիսկոպոսների ժողովով, իսկ բողոքել ժողովի վճռի դէմ կարող է, բայց ոչ մեծ ժողովի, այլ Հռոմայ պապին, որը, եթէ անհրաժեշտ կգտնի, մարդիկ կնշանակի գործը քննելու եւ վճիռ կարդալու կամ վճիռն անփոփոխ թողնելու:

Անտիոքի 15 կանոնում եւ ուրիշ տեղերում իրաւունք է տրւում երկրորդ անգամ ուրիշ աշխարհի եպիսկոպոսների մասնակցութեամբ եւ երրորդ անգամ մետրոպոլիտի կամ պատրիարքի նախագահութեամբ քննել գործը եւ վճռել. այստեղ իրաւունքը տրւում է Հռոմի պապին, որը կարող է թողնել նախկին վճիռն անփոփոխ կամ խորհրդականանքով վճռել:

4. Ժողովի միջոցով կարգաւոյծ արած եպիսկոպոսի տեղ նորը չպիտի նշանակել, երբ մեղադրուածը կամենում է բողոք ներկայացնել իբրեւ անարդար դատուած, մինչեւ Հռոմի պապը վերջնականապէս կվճռի գործը (փեն Անպ. 15, Բ առ. 74):
5. Եթէ ժողովով դատապարտուած եւ կարգաւոյծ արուած եպիսկոպոսը կամենում է իրեն արդարացնել, դիմում է պապին, որը, եթէ երկրորդ անգամ դատի պէտք համարի, կհրաւիրի հարեւան աշխարհի եպիսկոպոսներին եւ նրանցով գործը կվերջացնի:
6. Եթէ ժողովուրդը խնդրում է եպիսկոպոս կարգել, եպիսկոպոսները պիտի միասին ժողովուեն, իսկ եթէ բացակաները հրաւեր ստանալուց յետոյ էլ չեն գալիս, ներկաները խորհրդակցութեամբ վճռում են ընտրեալին ձեռնադրել: Մետրոպոլիտ նշանակելու համար պէտք է հրաւիրել եւ մօտիկ գաւառի եպիսկոպոսներին: Մեծ քաղաքներում պէտք է եպիսկոպոս կարգել, իսկ փոքրերում քահանայ կարելի է նշանակել:
7. Ոչ մի եպիսկոպոս չպիտի տաղտկացնի թագաւորի ականջը իւր խնդիրներով բացի այն դէպքից, երբ պաշտպան է հանդիսանում աղքատներին, այրիներին, որբերին: Թագաւորի բանակ կարող են գնալ այն ժամանակ, երբ արքունիքից կանչոււն են (փեն Անպ. 11):
8. Եթէ եպիսկոպոսն անհրաժեշտ պէտք է զգում վերոգրեալ դէպքերի համար դիմել թագաւորին, կարող է յանձնարարութիւններն ուղարկել իր սարկաւազի ձեռքով:
9. Եպիսկոպոսը խնդիրը թագաւորին ուղարկելիս պիտի նախ սարկաւազին եւ թղթերն ուղարկի թագաւորանիստ քաղաքի գլխաւոր եպիսկոպոսին ծանօթանալու գործի հետ եւ պէտք եղած օգնութիւնը հասցնելու: Հռոմ եկող խնդրատուները պիտի նախ Յուլիոս եպիսկոպոսին դիմեն խորհրդով եւ ապա թագաւորին ներկայացնեն խնդիրները:

10. Պէտք է ուշադրութիւն դարձնել, որ հարուստ մարդ կամ գիտնական անձը եպիսկոպոսական աստիճանին հասնելու համար անցնեն ստորին աստիճաններն այնքան ժամանակամիջոցում, որ նրանց վարքը, բարքը, հաւատքը, ջերմեռանդութիւնը լաւ յայտնի լինեն, առաջ լինեն ընթերցող, ապա սարկաւազ եւ յետոյ քահանայ եւ իւրաքանչիւր աստիճանում որոշեալ ժամանակ մնան: Արդարացի չէ շուտով յաջորդաբար բոլոր աստիճանները տալ այդպիսիների:
11. Եպիսկոպոսը, եթէ անհրաժեշտ դէպքից ստիպուած կամ հրաւերքով գնում է ուրիշ թեմ, չպիտի ամբարտաւան, հպարտ երեւացնի իրեն եւ տեղական եպիսկոպոսից գերազանց երեւալու դիտաւորութեամբ ցուցամոլութիւններ անի: Ուրիշ թեմում էլ երեք շաբաթից աւելի մնալու իրաւունք չունի, այն էլ եթէ միայն մեծ կարիք լինի: Ի նկատի պիտի ունենալ, որ մեր հայրերը երեք կիրակի շարունակ եկեղեցի չգնացող աշխարհականին մերժում էին եկեղեցուց, իսկ հոգեւորականի վերաբերմամբ աւելի եւս խիստ կվարուէին:
12. Եթէ եպիսկոպոսը իւր թեմից դուրս սեպիական կալուածքները քննելու եւ պտուղներն ու արդիւնքները ժողովելով գնալ ցանկանայ, աղքատներին եւս օգնութիւն անելու դիտաւորութիւն ունենայ, կարող է գնալ, բայց երեք շաբաթից աւելի չպէտք է ուշանայ եւ թողնի իւր հօտն անհովիւ եւ միշտ պիտի գնայ տեղական եկեղեցին աղօթելու, որտեղ սպասաւորում է գիւղի քահանայ:
13. Եթէ եպիսկոպոսը կընդունի ուրիշ եպիսկոպոսից բանադրուած անձին, ինքն էլ պատասխանատւութեան կենթարկուի ժողովի կողմից (փեն Բ առ. 12, 13, Ա առ. 23, Անպ. 6):
14. Եպիսկոպոսից բանադրուածը կարող է դիմել մետրոպոլիտին կամ հարեւան թեմի եպիսկոպոսին՝ զանգատուելով իւր եպիսկոպոսի՝ բարկութեան միջոցին արած կամ անարդար կերպով կարդացած բանադրանքի դէմ, միայն մինչեւ գործի վերջանալը նա իրաւունք չունի պաշտօնակատարութիւն անելու, այլ ապաշխարանքը պիտի կրի:
15. Եպիսկոպոսը, եթէ կընդունի ուրիշ եպիսկոպոսի հոգեւորականներից մէկին եւ նրան զանազան աստիճաններ կտայ առանց իւր եպիսկոպոսի համաձայնութեան, այդ կարգադրութիւնը կլինի անվաւեր: Չանցառուները պիտի ուղղութեան եւ ի խրատ հրաւիրուեն (փեն Բ առ. 35, Անպ. 9, 13):
16. Մնացած հոգեւորականները երեք շաբաթից աւելի իրաւունք չունին հեռանալու իրենց տեղից. եպիսկոպոսի վերաբերմամբ ասուածը սրանց համար էլ կանոն լինի ուշանալու դէպքի համար:
17. Եթէ բռնութեամբ կամ անարդար կերպով եպիսկոպոսը գահընկէց կլինի կամ իւր գիտութիւնների կամ հաւատոյ դաւանանքի կամ ճշմարտութեան պաշտպանութեան համար, կարող է ուրիշ տեղերում մնալ

այնքան ժամանակ, մինչեւ որ կկարողանայ բոլորովին իրեն արդարացնել եւ պատիւը վերականգնել:

18. Մի եկեղեցում կարգուած հոգեւորականը միւս եկեղեցին գնալ եւ այնտեղ մնալ չի կարող: Մովսէսը եւ Եւտիքիոսը եպիսկոպոս չհամարուեն, իսկ իբրեւ աշխարհական կարող են աղօթակից լինել հաւատացեալների հետ:

Մովսէս եւ Եւտիքիոսը հերձուածող լինելուն համար կարգալոյծ եղան, ուստի նրանք եւ թէ նրանց ձեռնադրածներն համարուում են իբրեւ աշխարհականներ՝ զրկուելով ընդմիշտ հոգեւոր կոչումից:

19. Որպէսզի կարգերը եւ կանոնները, ինչ որ ժողովը որոշում է, լինեն անխափան կատարելու օրէնքներ բոլորի կողմից, որոշում ենք չկատարող եպիսկոպոսին զրկել եպիսկոպոսական պատուից եւ արժանաւորութիւններից՝ ենթարկելով դատաստանական պատասխանատւութեան:

20. Եթէ եպիսկոպոսը իւր ճանապարհին պատահի մի ուրիշ եպիսկոպոսի եւ վերջինիս իմացնի, որ գնում է թագաւորի արքունիքը նրա հրաւերքով, թող երկրորդ եպիսկոպոսն օգնի առաջինին թագաւորի բանակը հասնելու, իսկ եթէ տեսնի եւ իմանայ, որ հակառակ եկեղեցական կանոնների է շարժուում եւ օրինաւոր հիմք չունի թագաւորին դիմելու, ոչ միայն չպիտի օգնի, այլեւ չպիտի խորհրդակցի եւ յարաբերութիւն ունենայ նրա հետ:

Բալսամոնի կարծիքով ճանապարհորդը պիտի երեւայ տեղական մետրոպոլիտի մօտ եւ նրան ցոյց տայ իւր թղթերը կամ ասէ նրան իւր գնալու պատճառը եւ նրանից ստանայ վկայաթղթերը, իսկ եթէ ճանապարհին պատահի եպիսկոպոսի, որին չի ստորադրւում, հարկ չի լինիլ նրան հաշիւ տալու իւր դիտաւորութեան համար:

Մեր ձեռագրերում համարեա նոյն կերպով է թարգմանուած, բայց Աստուած թարգմանութիւն համարի, հասկանալու համար օտար օժանդակ ձեռնարկ էլ է հարկաւոր:

Այստեղ վերջանում են արտաքին տեղական ժողովների կանոնները. դուրս են մնում մեր ցուցակից Կարթագենի եւ Պոլսոյ 394 թուի տեղական ժողովները, որոնք մեր 1179 թուի ժողովում չեն ընդունուած:

6) ՕՏԱՐ ՍՈՒՐԲ ՀԱՐՑ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ

Մեր եկեղեցական իրաւունքի ընդհանուր աղբիւրների մէջ են մտնում եւ օտար սբ. հարց կանոնները: Օտար եկեղեցիները Հինգ-վեցեան 692 թուի ժողովում ընդունեցին 13 սուրբ հարց կանոններ: Մեր 1179 թուի ժողովում պարզորէն որոշում չի եղած այդ մասին, այլ առուած է ընդհանուր խօսքերով, թէ. «Այլ զի՝ զմերս ծանիջիք կամս, թէ ոչ խորշիմք յաստուածախօս բանից սուրբ հարցն, որք աւանդեցին սրբոյ եկեղեցւոյ զուղղափառ հաւատոյ դաւանութիւն»: Իսկ այս ժողովի ուրիշ արձանագրութեան մէջ, որ գտնուում է Էջմիածնի 58 ձեռագրի մէջ, յիշուած են մի առ մի այդ սուրբ հարցերի անունները՝ Աթանաս, Գրիգոր Նիւսացի, Բարսեղ Մեծ, Գրիգոր Նազիանզացի, Կիւրեղ Աղեւսանդրացի: Միայն այստեղ շեշտուում է գլխաւորապէս այն բանի վրայ, որ հարցերը ընդունում են այդ սուրբ հարցերի դաւանութիւնը, իսկ նրանց սահմանած կանոնների վերաբերմամբ ոչ մի խօսք չի ասուում: Նոյնպէս էլ Բարսեղ, Ներսէս Բ, Ներսէս Շիրոզ, Յովհան Օձնեցի, Խաչիկ կաթողիկոս, Շնորհալի, Գրիգոր Եւն, Եւն, բոլորն իրենց ճառերի, ժողովով կազմած հաւատոյ ձեռնարկների մէջ յիշատակում են վերոյիշեալ սրբերի անունները՝ յենուելով սրանց խօսքերի եւ վարդապետութեան վրայ: 648-ի Դուլինի ժողովի հաւատոյ ձեռնարկի մէջ յիշատակւում են հետեւեալ օտար սուրբ հարցերն իբրեւ հայոց «մի բնութիւն» դաւանութեան ջատագով, այն է՝ Դիոնեսիոս Աղէքսանդրացի, Աթանաս, Կիւրեղ Աղէքսանդրացի, Բարսեղ Կեսարացի, Գրիգոր Նազիանզացի, Գրիգոր Սքանչելագործ, Գրիգոր Նիւսացի եւ «այլ անթիւ հովիւք ուղղափառութեան համաբարբառք նոցին, որոց պատմութիւնքն յայտնի են» (տե՛ս Սեբէոս, [128 եր.]): Այսպէս, միւս ժողովներում. Ներսէս Շնորհալու կողմաններն էին մեծ մասամբ Աթանաս, Կիւրեղ, Ոսկեբերան Եւն, Եւն: Սբ. Սահակ իւր վանական կարգերը եւ կանոնները վերցրել է Բարսեղ Կեսարացուց: Մեր Պատարագի սկզբնական ձեւն առնուած է Երուսաղէմից՝ Յակոբ Տեառնեղբորից, ապա Բարսեղի եւ Ոսկեբերանի յաւելումներով լրացրած է: Սերմնորհնէքի, կալի, հնձանի կանոնները Գրիգոր Աստուածաբանինն են, ջուր օրհնելու կանոնը՝ Բարսեղ Մեծինը, մատաղօրհնէքի՝ Յովստոսինը Եւն, Եւն: Մեր կանոնագրքերում բերուած են 18-19 օտար հարց կանոններ. այն է՝ Աթանասի 88 կանոն, Բարսեղ Մեծի 51 եւ ապա 271 կանոն, Գրիգոր Աստուածաբանի 30, Կիւրեղ Աղէքսանդրացու 5, Եպիփան Կիպրացու 5 եւ էլի 3, Յովհան Երուսաղէմացու 1, սուրբ Հիպոլիտոսի 1, Նեկտարի

(Նեկտարիոս)՝ Հռոմի եպիսկոպոսի եւ Մելիտոսի 1, Աթանաս Մեծի էլի 1, Սեբերիանոսի 1, Սոկրատի 1, Դիոնեսիոս Արիսպագացու 1, Մանուէլի 1, Դիոնեսիոս Արիսպագացու էլի 1, Եփրեմի 8, Սեւանտեայ 14: Իսկ օտար եկեղեցիների 692-ի ընդունած 13 սուրբ հայրերի ընդունածն են՝ 1) Դիոնեսիոս Աղէքսանդրացի (+264), որ թողել է 4 կանոն, 2) Պետրոս Աղէքսանդրացի (270-304)՝ 4 կանոն, 3) Գրիգոր Նէոկեսարացի (+272)՝ 12 կանոն, 4) Աթանաս (326-371)՝ 3 կանոն քաղուածք, 5) Բարսեղ Մեծ (370-378)՝ 92 կանոն, 6) Գրիգոր Նիւսացի (354)՝ 8 կանոն, 7) Գրիգոր Աստուածաբան եւ 8) Ամփիլոքոս (394), 9) Տիմոթէոս Աղէքսանդրացի (380-385), 10) Թէոփիլոս Աղէքսանդրացի (385-412), 11) Կիւրեղ Աղէքսանդրացի եւլն, եւլն:

Արդեօք վերագրեալների հիման վրայ իրաւունք ունի՞նք այդ բոլոր օտար սուրբ հայրերի կանոններն իբրեւ աղբիւր ընդունելու մեր եկեղեցական իրաւունքի համար: Իհարկէ ո՛չ, որովհետեւ մեր ոչ մի ժողովում անուն-անուն չի յիշատակուում իւրաքանչիւրին յատկացուելիք կանոնների ընդունման մասին, աւելի պարզ ասած՝ մեր ոչ մի ժողովը չի որոշել, թէ ընդունում ենք այս սուրբերի հետեւեալ կանոնները: Գուցէ առարկուի, թէ եթէ այդ հայրերի դաւանութիւնը մեր բոլոր ժողովներն ընդունել են, եւ մենք մինչեւ այսօր էլ ընդունում ենք, մանաւանդ որ բոլորը Քաղկեդոնի ժողովից առաջ են եղել, երբ բոլոր եկեղեցիները մի դաւանութեամբ էին առաջնորդւում, այդ բաւական չէ՞, որ այդ նոյն հայրերի գրած կանոններն էլ ընդունուած համարուեն բոլորիս կողմից, թէեւ պաշտօնական ժողովով չեն վաւերացրած: Իրաւաբանական տեսակէտից մեր եկեղեցական իրաւունքի աղբիւր կհամարուեն միայն այն կանոնները, որոնք ընդունուած են ազգային ժողովով կամ կաթողիկոսների այնպիսի հրամաններով, որոնք անտրտունջ եւ սիրով ընդունուած են բոլոր ազգից, եւ որովհետեւ 13 սուրբ հայր կանոններն այդ երկու պայմանի տակ չեն մտնում, ուստի եւ իրաւունք չունինք դրանց ընդունելու մեր եկեղեցու պաշտօնական-վաւերական աղբիւրների շարքում, մինչեւ որ նոր ազգային ժողովով պարզ կորոշուեն այդ անորոշ կէտերը: Մեր իրաւաբանական այս սկզբունքի դէմ մեղանշում ենք՝ մի բացառութիւն թոյլ տալով Բարսեղ Մեծի վերաբերմամբ. Բարսեղ Մեծի կանոնները պիտի ընդունենք մեր եկեղեցական իրաւունքի աղբիւրների մէջ հետեւեալ հիմունքների համաձայն.

1) Բարսեղ Մեծի լրացուցիչ Պատարագն ընդունել ենք:

2) Նրա ջուր օրհնելու կանոնն ընդունել ենք:

3) Նրա նախորդներից սկսած մինչեւ ինքը՝ ձեռնադրել են հայոց կաթողիկոսներին եւ իրենց եկեղեցու կարգ-կանոնը մտցրել մեր եկեղեցու մէջ:

4) Նրա կանոնները հիմք են դարձել սբ. Սահակի վանքերի կանոնադրութեան:

5) Նա բոլոր եկեղեցիներում մեծ հեղինակութիւն է ունեցել, մասնաւորապէս արեւելեան, նրա կանոնները սրբութեամբ ընդունել են բոլոր եկեղեցիները:

6) Զ դարում Աբղաստիկոսի ժողովածուի մէջ մտան 4 Տիեզերական, 6 Տեղական, առաքելական եւ բոլոր սուրբերից միմիայն Բարսեղ Մեծի 68 կանոնները՝ իբրեւ եկեղեցական ծանրակշիւ կարգադրութիւններ:

7) Թէ՛ մերոնք, թէ՛ օտարք կանոններ կազմելիս միշտ յենուել են Բարսեղ Կեսարացու կարգերի վրայ:

Այս հիմամբ բացառապէս ընդունելով Բարսեղ Մեծի կանոններն իբրեւ աղբիւր մեր եկեղեցական իրաւունքի՝ կարձանագրենք յունասլաւոնականի բաղդատութեամբ՝ դուրս ձգելով մեր կանոնագրքերից այն, ինչ որ իսկական չի համարւում. իսկ միւս օտար հայրերի կանոնները համառօտակի կյիշենք իբրեւ կողմնակի հնապատմական բացատրող աղբիւր, մինչեւ որ պաշտօնական որոշում կունենանք դրանց մասին:

ԲԱՐՍԵՂ ՄԵԾԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (370-378 ԹԹ.)¹

Մեր կանոնագրքերում Բարսեղ Մեծին վերագրած կան 51 կանոն եւ ապա 271 կանոն, ընդամենը՝ 321՝ այսպիսի վերտառութեամբ. «Գիր կանոնական. առ սուրբն Ակիւղիքոս (=Ամփիլոքոս - իմբ.) յիկոնացւոց եպիսկոպոս. բանս ԾԱ (բնագրում Ծ)»: Սլաւոնական «Кир.мѡлѣиѡу»-ում բացի ընդունուած 92 կանոններից՝ կան եւ ուրիշ կանոններ մեղքերի եւ վանականութեան վերաբերեալ: Յունասլաւոնականի վերնագիրն է՝ «Մեր սուրբ հայր, Կապադովկիայի Կեսարիայի արքեպիսկոպոս Բարսեղի առաջի կանոնական թուղթը Իկոնիայի եպիսկոպոս Ամփիլոքոսին»: Մեր կանոնագրքերի կանոնների եւ իսկականի բովանդակութիւնը նոյն է, բայց մերոնց թարգմանութիւնն այնքան վատ է, խառնաշփոթ, աղաւաղած, որ անկարելի է հասկանալ առանց օտար ձեռնարկի: Բացի դրանից՝ մեր կանոնագրքերում ահագին քանակութեամբ կանոններ է, որ այս ու այն սբ. հօր են յատկացրած. Բարսեղին տրուած են 321 կանոն, այնինչ իրենք՝ յոյները, եւ օտար եկեղեցիները 92-ից աւելի չեն վերագրած, իսկ Աբղաստիկոսին միայն 68 կա-

¹ Վերջին հրատարակւոյլունը տես «Կանոնագիրը Հայոց», հ. Ա, էջ 329-362, 613-622:

նոն է յատկացրած: Մեր Յովհան Մանդակունուն տրուած են 100-ից աւելի ամէն տեսակ խառնուրդ ունեցող կանոններ, որոնք ամենեւին գրուած չեն եղել նրա ձեռքով: Աթանասին վերագրուած են յոյները եւ օտար եկեղեցիք 3 կանոն՝ քաղուած մի քանի կանոնական թղթերից, մեր կանոնագրքերում նրան վերագրած են 88 կանոն: Այնպէս որ մեր կանոնագրքերը լի են ամէն տեսակ անվաւեր կանոններով, որոնցով առաջնորդուել չի կարելի: Այս ի նկատի ունենալով՝ Բարսեղ Մեծին կվերագրենք մեր կանոնագրքերից այն, ինչ որ իսկապէս նրան է յատկացուած, այն է՝ 92 կանոն, եւ կքաղենք այն աղբիւրներից, որոնք համարուած են վաւերական բոլոր եկեղեցիների կողմից (տե՛ս «Օրոնտ պ. 3.» *Иордан, 1851, II. Правия св. апостолов... с толкованіями, որտեղ յունարէն բնագրի հետ դրուած է եւ սլաւոներէնը, եւ՝ Творения Василия Великого*):

1. Հմերը հերետիկոս համարում էին ուղիղ հաւատից բոլորովին հեռացածներին, հերձուածող համարում էին զանազան հարցերում տարբեր կարծիք ունեցողներին, իսկ ինքնագլուխ ժողովարան կազմողներն էին ապստամբ հոգեւորականներ եւ ժողովրդականք, որոնք պառակտում էին մի որեւէ եպիսկոպոսի հօտը: Աղանդաւորների կամ հերետիկոսների մկրտութիւնը չի ընդունուում, իսկ հերձուածողներին, եթէ կզոջան, ընդունուում է, նոյնպէս եւ ծեռնադրութիւնը:
2. Գիտակցաբար արգանդի պտուղ ոչնչացնողը ենթարկուում է մարդասպանի պատժին: Իսկ նկարուած է, թէ աննկար պտուղն այդ ճշտութեամբ չի փնտռուում: Մեղաւոր կինն այս դէպքում պատժուում է ոչ միայն պտուղը ոչնչացնելուն համար, այլեւ իւր կեանքը վտանգի ենթարկելուն համար. շատ է պատահում, որ իրենք էլ մեռնում են դրանից: 10 տարուայ ապաշխարանքը բաւական է դրանց ուղղել տալու համար, որովհետեւ ժամանակը չէ ուղղողը, այլ սրտանց զոջումը:

Իբրեւ նմուշ մեր կանոնագրքերի աղաւաղ գրութեան՝ բերում եմ միայն այս նախադասութիւնն իբր օրինակ. «Եթէ ոք ապականեսցէ զէզ յանկարծօրէն» գրուած է «Գիտակցաբար արգանդի պտուղ ոչնչացնողը» նախադասութեան փոխարէն:

3. Մեղանշող սարկաւազը կարգալոյծ է լինում եւ աշխարհական դառնում, բայց եկեղեցուց չի մերժուում (տե՛ս Նեո. 10, Լաւ. 20):
4. Եռապսակների եւ բազմապսակների համար կանոն սահմանեցինք, ինչպէս երկապսակների: Երկապսակներին հեռացնում են եկեղեցուց մի տարով, ոմանք՝ 2 տարով, եռապսակներին՝ 3 տարով, շատ անգամ՝

4 տարով: Եւ այսպիսի ամուսնական կապը համարում են ոչ պսակ, այլ բազմակնութիւն կամ անառակութիւն: Ինչպէս Քրիստոս սամարացուն ասաց, թէ. «Հինգ մարդ փոխել ես, այժմեանը քո մարդը չէ» (Յովհ. Դ:18), որ նշանակում է, թէ երկրորդ պսակի սահմանից անցնողն արժանի չէ ամուսին կոչուելու: Մենք, հետեւելով ոչ կանոնին, այլ մեր նախորդների օրինակին, եռապսակներին 5 տարուայ ապաշխարանքի ենք ենթարկում: 3 տարի ունկնդիրների հետ կանգնեն եւ ապա հաւատացեալների եւ յետոյ հաղորդուեն զոջալուց յետոյ (տե՛ս Նեո. 7, Լաւ. 1):

5. Մահամերձ զոջացող հերետիկոսին պիտի ընդունել:
6. Աստծուն նուիրուած կոյսերի անառակութիւնը պսակով չպիտի միաւորել, այլ բոլորովին պէտք է լուծել նրանց ապօրինի կապը. եկեղեցու հաստատութեան համար այդ է օգտաւէտ համարուում (Բ առ. 26):
7. Արուագէտները, անասնագէտները, մարդասպանները, շնացողները, թունաւորողները, կռապաշտները միեւնոյն պատժին են ենթարկուում: 30 տարի այդպիսի անմաքութիւնների համար զոջացողներին առանց տատանուելու պիտի ընդունել (տե՛ս Անկ. 16, 17):
8. Ակամայ սպանութիւն համարում է այն, երբ հակառակ կամ առանց իւր կամքի է կատարուում, օրինակ՝ քար են ձգում ծառին կամ պտղին, կամ շան են կամենում խփել եւ մարդու է կպչում ու սպանում, նոյնպէս եւ անծնապաշտպանութեան համար հակառակորդին խփում եւ սպանում եւ: Բայց երբ կրքով կուրացած պաշտպանողականից յարձակողական դիրք կբռնես եւ կսպանես մէկին, այդ կլինի կամաւոր սպանութիւն: Կամաւոր սպանութիւն է, երբ մարդը նախամտածած կերպով կամ իւր ազատ կամքով կսպանի մէկին: Կամայք շատ անգամ առ նախանձու դեղով սպանում են իրենց մերձաւորներին եւ սիրելիներին. սրանք կամաւոր մահապարտների շարքին են պատկանում (տե՛ս Անկ. 22, 23):
9. Տիրոջ խօսքի համաձայն՝ կարելի է արձակել միայն «վասն բանի պոռնկութեան» (Մաթթ. Ե:32, ԺԹ:9): Այդ խօսքը պիտի վերաբերէր թէ՛ մարդուն, թէ՛ կնոջ, բայց սովորութեան մէջ այդպէս չէ. երբ մարդն անառակ է, կնոջը պատուիրում է մարդու մօտ մնալ, բայց եթէ կինն անառակ է, մարդուն թոյլատրում է արձակել:

Կարթագենի ժողովը թոյլ է տալիս մարմնաւոր իշխանութեան դիմել կինն արձակելու ժամանակ հակառակութեան կամ դիմադրութեան հանդիպելիս:

Յուստինիանոսի եւ այլ քրիստոնեայ թագաւորների օրէնքներով կնոջը կարելի է արձակել 5 դէպքում.

- 1) Եթէ ամուսիններից մէկը սպանութեան փորձ է անում միւսի վրայ:
- 2) Ապացուցուած անհաւատարմութեան համար:

3) Ամուսնական կենսակցութեան անընդունակութեան համար:

4) Ամուսիններից մէկի քրէական ծանր յանցանքներում մեղադրուելուն համար, որի հետեւանքը լինում է աքսոր կամ տաժանակիր աշխատանք:

10. Չծեռնադրուելու երդումն անողին չպիտի ստիպել, որ երդմնագանց լինի:

Բարսեղի այս կանոնը վերաբերում է մասնաւոր դէպքի, որի համար հարցով դիմել են նրան:

11. Ակամայ սպանութիւն անողի համար 11-ամեայ ապաշխարանքը բաւարար պիտի համարել (փեն Անկ. 23):

12. Կանոնները երկապսակներին արգելում են եկեղեցու սպասաւոր լինել (փեն Բ առ. 17, 26, Անկ. 10):

13. Պատերազմում եղած սպանութիւնը, ինչպէս մեր հայրերը սահմանեցին, չհամարել սպանութիւն, բայց ծեռքերը սրբելու համար լաւ է 3 տարուայ ապաշխարանքի ենթարկել եւ ապա թոյլ տալ սպանութիւն կատարողներին հաղորդուելու:

Կանոնումս ակնարկում է Աթանասի՝ Ամմուն վանականին գրուած թուղթը: Յունաց մէջ, ըստ վկայութեան Բալսամոնի եւ Զոնարասի, այս կանոնս գործադրութիւն չգտաւ:

14. Անարդար կերպով վաշխ առնողը, եթէ վաշխը կբաշխի աղքատներին եւ կորոշի շահասիրական գործերով չպարապել, կարող է հոգեւորական դառնալ:

15. Որ Սուրբ Գրքի մտքի բովանդակութիւնը բառացի չպէտք է հասկանալ երբեմն, այլ աւելի լայն մտքով. սա կանոն չէ, հապա պատասխան իրեն դիմող եպիսկոպոսին մի քանի մասնաւոր խնդիրների վերաբերմամբ:

16. Սա էլ կանոն չէ, հապա խրատ է տալիս իւր բարեկամ եպիսկոպոսին, թէ Ուշադիր կարդա Սուրբ Գիրք եւ կգտնես հարցերիդ պատասխանը:

17. (Մասնաւոր դէպքերի մասին խորհուրդ է փալիս), կանոն չէ:

18. Կոյսերը, որոնք մի անգամ խոստացել են նուիրել իրենց Քրիստոսին, եթէ մարմնաւորական ախտի մէջ կընկնեն, անարգում են այն ուխտը, որ դրել են Աստուծոյ հետ. դրանց մեղանշումն աւելի չար է, քան այրումը, ինչպէս Պօղոս առաքեալը Տիմոթէոսին է գրում (Ա Տիմ. Ե:11): Այդպիսի կոյսը շնացողի պատժին է ենթարկում: Կոյս դարձողը պիտի հասուն խնջով վճռի իւր արածը եւ փորձով ստուգի, թէ կարող է տանել այդ ուխտի որոշումը. առնուազն 16 եւ 17 տարեկանից անց պիտի լի-

ցեն, որ նրանց հնար լինի ընդունել կոյսերի դասը:

19. Ուխտական մարդիկ ասելով հասկանում ենք վանականները, որոնք կուսակրօն կեանք վարել են ցանկանում: Նրանցից պարզ եւ որոշ խոստում պիտի առնել միշտ կուսակրօն մնալու. ով կմեղանջի, անառակների պատժին կենթարկուի (փեն Բ առ. 25, Նիկ. 9, Նեո. 8):

20. Հերետիկոս եղած ժամանակ եթէ մէկը խոստացել է կոյս մնալ եւ ապա մարդու է գնում, դատապարտութեան չի ենթարկում:

21. Ամուսնացած մարդը, եթէ ուրիշ կնոջ հետ յարաբերութիւն կունենայ, անառակութիւն արած կհամարուի եւ երկար ապաշխարանքի կենթարկուի: Կիմն այդպիսի մարդուն չպիտի արծակի, բայց մարդը, եթէ անարատ է, մեղանջող կնոջ կարող է արծակել. թէ ինչու երկուսի համար հաւասար չէ օրէնքը, չեմ իմանում, սովորութիւնոյ այդպէս է:

22. Առեւանգած կանանց հետ ապրողները կամ նշանուած աղջիկներ փախցնողներն ապաշխարանքի կընդունուեն այն ժամանակ միայն, երբ թոյլ կտան, որ իրենց կանայք ազատ ընտրութիւն անեն առաջին նշանուած մարդուն գնալու համար: Եթէ առեւանգած աղջիկը նշանուած չէ, եւ աղջկան յետ դարձնելուց յետոյ ծնողները համաձայնութիւն կտան, կարող է առեւանգողն ամուսնանալ աղջկայ հետ: Առեւանգողը եւ կամ ծածուկ կամ բռնութեամբ լլկողն անառակների պատժին է ենթարկում, այսինքն՝ 4 տարուայ ապաշխարանքի: Առաջ լացողների հետ կանգնեն, ապա ունկնդիր լինեն եւ ապաշխարելուց յետոյ թոյլտութիւն ստանան հաղորդուելու (փեն Բ առ. 67, Անկ. 11):

23. Երկու քրոջ կին վերցնողը կամ երկու եղբօր հետ ամուսնացողը կամ երկու եղբօր կին առնողը, ապաշխարանքի կընդունուեն միայն բաժանուելուց յետոյ:

24. Այրին, որը նպաստ է ստանում եկեղեցուց իբրեւ այրեաց դասին պատկանող, եթէ մարդու գնայ, արհամարհանքի է արժանի (Ա Տիմ. Ե:11): 60 տարեկան այրին, եթէ ցանկանայ էլի մարդու հետ ապրել, թող զրկուի Հաղորդութիւն առնելուց, մինչեւ որ կբժշկուի անմաքուր կրքից: Եթէ 60 տարեկանից առաջ այրեաց դասը մտցնենք այդպիսի կանանց, մեղաւորը մենք ենք եւ ոչ նրանք:

25. Եթէ մէկը պսակից առաջ յարաբերութիւն կունենայ իւր կնոջ հետ, թող ապաշխարանքի ենթարկուի եւ ապա կենակցի կնոջ հետ:

26. Առանց պսակի անառակութեամբ ապրողները բաժանուեն, եթէ հնար է, եթէ ոչ, թող անառակի պատժին ենթարկուեն եւ ապա ամուսնանան:

27. Անգիտութեամբ անկանոն պսակ ունեցող քահանան թող իւր քահանայական պատիւը պահի, բայց քահանայագործութիւն չանի:

«Անկանոն պսակ» ասելով պիտի հասկանալ անարժան անձի հետ մտած ամուսնութիւն, երբ կինը վատ վարք է ունեցել, անարգանքից է

եւ այլն, որպիսի պսակը համարուում է հակառակ քահանայական ընտանիքի մաքրութեան գաղափարին:

28. Այս կանոն չէ, այլ մի մասնավոր դեպքի մասին խօսակցություն, որ առաջացել է մի մարդու՝ խոզի մսից իսպառ հրաժարուելու ուխտ անելուց:
29. Այս եւս կանոն չէ, այլ խրատ է գլխավորություն անող անձանց, որոնք երդուել են անաչառ վարուել իրենց ստորադրեալների հետ եւ չեն պահում իրենց երդումը:
30. Առեւանգողների մասին հին կանոն չունինք, ես իմ կարծիքս եմ միայն յայտնում դրա վերաբերմամբ, թե՛ նրանք եւ թե՛ նրանց օգնողները 3 տարով ապաշխարանքի ենթարկուեն դրսում կանգնելով՝ առանց աղօթքին մասնակցելու: Եթէ առեւանգությունը կատարուել է առանց բռնութեան, առանց գողութեան եւ առանց մեղանշման, պատիժ չի որոշուում (փես Բ առ. 67, Անկ. 11):
31. Կինը, եթէ անյայտութեան մէջ եղող ամուսնու մահուան մասին առանց հաստատ տեղեկություն իմանալու կամուսնանայ, շնութիւն գործած կլինի:
32. Հոգեւորականները, եթէ մահացու մեղք կգործեն, թող զրկուեն իրենց կարգից եւ իբրեւ աշխարհական եկեղեցի մտնեն:
33. Ճանապարհին ծնունդ երեխային թողնող մայրը մարդասպանի պատժին է ենթարկուում:
34. Եթէ իրենց խոստովանութեամբ կամ այլ կերպ կյայտնուի, որ կինը շնութիւն է արել, թող հաղորդուի միայն այն ժամանակ, երբ ապաշխարանք կկրի որոշ ժամանակով:
35. Եթէ կինն առանց պատճառի կթողնի մարդուն, պատժի կենթարկուի:
36. Զինուորների կանայք, եթէ չսպասելով իրենց ամուսինների վերադարձին մարդու կզման, նոյն պատժին կենթարկուեն, ինչ որ նշանակուած է 31-րդ կանոնում: Այստեղ միայն թեթեւ զիջողութիւն լինի, որովհետեւ մահուան առիթներ չատ են պատահում:
37. Ուրիշի կնոջ հետ ապրող ամուսնացած մարդը շնութիւն արած կհամարուի եւ կմեղադրուի:
38. Եթէ աղջիկն առանց հօր թոյլտւութեան մէկին գնայ, պոռնկութիւն արած կլինի: Եթէ կհաշտուի հօր հետ, թող երեք տարի ապաշխարի, ապա հաղորդուի:
39. Շնացողի հետ ապրող կինը շնացող է կենակցութեան բոլոր ժամանակը:
40. Եթէ աղախինը հակառակ տիրոջ կամքին մարդու կզմայ, պոռնկութիւն արած կհամարուի: Եթէ Տէրը ների եւ յօժարութիւն ցոյց տայ, նրանց կենակցութիւնը կհամարուի օրինաւոր. առաջին դեպքում անառակութիւն է, երկրորդ դեպքում՝ պսակ:

41. Այրին ում կամենայ, կարող է նրան գնալ. ամուսնու մահն իրաւունք է տալիս մարդու գնալ ազատօրէն:
42. Ակամայ պսակն անառակութիւն է. պսակուողները Հօր կամ Տիրոջ համաձայնութիւնը պիտի ստանան միշտ, որ պսակը հաստատուած համարուի:
43. Մերձաւորին մահացու հարուած տուողը սպանող է:
44. Սարկաւագուիին, եթէ յարաբերութիւն ունեցաւ հեթանոսի հետ, Հաղորդութիւն կառնի միայն եօթներորդ տարում, եթէ մաքրութեամբ կապրի:
45. Քրիստոնեան, եթէ կանարգի Քրիստոսին, նրա հաւատացեալ կոչուելն անօգուտ է:
46. Եթէ անգիտութեամբ մէկն ամուսնացած մարդու կզմայ, որի կինը հեռանալուց յետոյ էլի կվերադառնայ այդ մարդու մօտ, լաւ կլինի, որ այդ օտար կինն առանց մարդու գնալու մնար, թէւ կարող է ամուսնանալ ուրիշի հետ:
47. Էնկրատիտները, սակոֆորները եւ ապոտակտիտները նոյն դատապարտութեան են ենթարկուում, ինչպէս եւ նովատեանք: Մենք բոլորին էլ կրկին մկրտում ենք, թէւ մեր մէջ, ինչպէս եւ հռոմայեցոց մէջ, կրկնակնութիւն սովորութիւն չէ ընդունուած: Նրանց աղանդը մարկիոնականների նման արհամարհում է ամուսնութիւնը, զինին, այդ պատճառով առանց մկրտելու նրանց չենք կարող ընդունել եկեղեցի, որովհետեւ նրանք չեն մկրտուած «յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ» եւ Աստծուն չարութեան ստեղծող են համարում (փես Նիկ. 19, Պոլ. 1, 7, Եփ. 1, 2, 3, Լաւ. 7, 8):
48. Մարդուց թողնուած կինը, իմ կարծիքով, պիտի անամուսին մնայ:
49. Բռնութեամբ լլկուած կինը մեղադրանքի չի ենթարկուում, նոյնպէս տիրոջից բռնաբարուած ստրկուիին:
50. Եռամուսնութեան համար օրէնք չկայ, եռամուսնութիւնն օրէնքով չի թոյլատրուում: Այդպիսի գործողութիւնների վրայ նայում ենք ինչպէս անմաքրութեան վրայ եկեղեցու մէջ, բայց հասարակական դատապարտութեան չենք ենթարկում:
51. Եկեղեցու ստորին պաշտօնեաները, լինեն աստիճաններ ստացած կամ չստացած, բոլորի համար անխտիր կանոնը հրամայում է ծառայութիւնից զրկել, երբ կմեղանշեն (փես 32 կանոնը):
52. Ճանապարհին նորածին մանկան ձգողը կդատուի իբրեւ մարդասպան. եթէ այդ արել է ակամայից, հակառակ կամքի, զիջողութեան արժանի է:
53. Այրիացած ստրկուիին կարող է երկրորդ ամուսնութեան մէջ մտնել՝ երկապսակների ապաշխարանքին ենթարկուելով:
54. Կամաւոր սպանութեան մասին գրել եմ, նոր ոչինչ չեմ աւելացնում:

55. Աւագակները մերժում են սբ. Հաղորդութիւնից, եթէ դրանք հոգեւորականներ են, կարգաւոյժ են լինում:
56. Կամաւոր սպանութիւն կատարողը եւ զոջացողը 20 տարի առանց Հաղորդութեան մնայ, 4 տարի լացողների, 4 տարի ունկնդիրների, 7 տարի ներսի ունկնդիրների եւ 4 տարի հաւատացեալների հետ կանգնի եւ ապա հաղորդուի:
57. Ակամայ սպանութիւն կատարողը 10 տարի Հաղորդութիւն չառնի, 2 տարի լայ, 2 տարի դրսի եւ 4 տարի ներսի ունկնդիր լինի, 1 տարի էլ հաւատացեալների հետ կանգնի եւ ապա հաղորդուի:

Ապաշխարողներէց՝ 1) լացողները, դրսում կանգնած, լացով, կոծով պիտի ապաշխարէին իրենց մեղքերը եւ թողութիւն հայցէին, 2) դրսի ունկնդիրները եկեղեցուց դուրս՝ դռան մօտ կանգնած պիտի լսէին երգերը եւ ընթերցումը եւ եկող-գնացողին խնդրէին իրենց համար աղօթք անել, 3) ներսի ունկնդիրները կամ «ընդ ձեռամբ» եղողները եկեղեցու ներսում էին կանգնում, աղօթում եւ լսում բոլոր ընթերցումները եւ խնդրում քահանաներին ձեռքերը գլխին դնելով՝ մեղքերին թողութիւն տալ. սրանք մինչեւ Աւետարանը կարող էին մնալ եւ դուրս գալ եկեղեցուց, 4) հաւատացեալների հետ կանգնել, միասին աղօթել, Աւետարանը լսել իրաւունք ունէին 4-րդ կարգի ապաշխարողները եւ դուրս էին գալիս առանց Հաղորդութիւն ստանալու «Մի՛ ոք յերախայից...»-ից յետոյ, 5) թոյլ էր տրուում արդէն հաղորդուել:

58. Շնութիւն անողը 15 տարի Հաղորդութիւն չառնի՝ հետեւեալ աստիճաններով ապաշխարելով. 4 տարի լացող, 5 տարի դրսի ունկնդիր, 4 տարի ներսի, 2 տարի հաւատացեալների հետ կանգնի (տե՛ս Անկ. 20, Կես. 2):
59. Անառակութիւն անողը 7 տարի Հաղորդութիւն չառնի (2 տարի, 2 տարի, 2 տարի, 1 տարի):
60. Կոյս լինելու խոստում անողը, եթէ երդմնազանց լինի, շնացողի ապաշխարանքին ենթարկուի. նոյն պատժին ենթարկուեն կուսակրօնութեան խոստում տուողները (տե՛ս 18 կանոնը):
61. Մի բան գողացողը եթէ զոջայ, 1 տարի չհաղորդուի, եւ եթէ բռնուի ու հաստատուի այդ բանը, 2 տարի չհաղորդուի:
62. Արուագէտի համար նշանակուում է այնքան ժամանակ ապաշխարանք, որքան շնութեան համար էր որոշուած (տե՛ս 58 կանոնը):
63. Անասնագէտը, եթէ խոստովանի մեղքը, նոյնքան ժամանակ ապաշխարի:
64. Երդմնազանցը 10 տարի ապաշխարի:
65. Կախարդութեան, թունաւորելու մէջ մեղադրուողը սպանողի պատիժը կրի (տե՛ս Անկ. 24, Կես. 8, Լաւ. 36):

66. Գերեզման բացող եւ կողոպտողը 10 տարի ապաշխարի:
67. Եղբօր եւ քրոջ [իրար հետ] մեղանջումը մարդասպանի յանցանքին հաւասարի եւ նրա պատիժը կրի:
68. Հիաս պսակով ամուսնացողները շնացողի պատիժը կրեն:
69. Գրակարդացը, եթէ իւր նշանածի հետ պսակից առաջ կմեղանջի, մի տարի պաշտօնից հեռացնելուց յետոյ կընդունուի, բայց բարձր աստիճաններ չի ստանալ: Եթէ առանց նշանուելու ծածուկ կմեղանջի, սպասաւորութիւնից թող զրկուի, նոյնպէս եւ կիսասարկաւագը:
70. Սարկաւագը, եթէ համբուրելով միայն կմեղանջի եւ կխոստովանի, քահանայագործութիւն չանի, բայց ընկերների հետ հաղորդուի, նոյնպէս եւ քահանան: Իսկ եթէ դրանից աւելի մեղք կգործեն, ինչ աստիճանում որ լինեն, թող կարգաւոյժ լինեն:
71. Վերոգրեալ մեղքեր գործողը, եթէ մեղսակիցներ կուենայ, եւ սրանք չեն խոստովանիլ, այլ ուրիշների միջոցով այդ բանում արած յանցանքները կհաստատուին. այդպիսի մեղսակիցները կենթարկուեն նոյն պատժին, որին ենթարկուում են իսկական գործողները:
72. Կախարդութիւն եւ նման բաների անծնատուր եղողը սպանողի պատիժը կրի:
73. Քրիստոսին ուրացողը եւ սբ. Հաղորդութիւն չառնողը (մերժողը) մինչեւ մահ լացող լինի եւ մեռնելիս միայն հաղորդուի:
74. Վերոյիշեալ մեղքեր գործողները, սրտով եւ ջերմեռանդութեամբ եթէ կզոջան, նրանց ապաշխարանքի միջոցը պիտի կարճացնել:
75. Հօրաքրոջ կամ մօրաքրոջ հետ մեղանջողը եկեղեցի չմտնի, մինչեւ որ յետ կղաճայ յանցանք կատարելուց. եթէ կզոջայ, 10 տարի ապաշխարի. 3 տարի լացողների, 3 տարի դրսի ունկնդիրների, 3 տարի ներսի ունկնդիրների, տասներորդ տարին հաւատացեալների հետ կանգնի եւ ապա հաղորդուելու իրաւունք ունենայ:
76. Նոյն պատիժը կրի իւր հարսի (տղայի կնոջ) հետ մեղանջողը:
77. Կնոջը թողնողը եւ ուրիշի հետ ապրողը շնացողի պատժին ենթարկուի:
78. Նոյն պատիժը կրի երկու քրոջ հետ ապրողը, թէկուզ տարբեր ժամանակներում:
79. Խորթ մօր հետ մեղանջողը քրոջ հետ մեղանջողի պատիժը ստանայ:
80. Հայրերը լռել են, բազմամուսնութեան մասին ոչինչ չեն ասել իբրեւ անասնական եւ մարդկային ցեղին չվերաբերող գործ: Այս յանցանքն անառակութիւնից ծանր են համարում, դրա համար այդպիսի մարդուն պիտի ապաշխարել տալ այսպէս. մի տարի լացողների, 3 տարի ներսի ունկնդիրների հետ եւ ապա ընդունել եկեղեցի հաւատացեալների հետ:
81. Բարբարոսների ժամանակ հաւատացեալները, եթէ ստիպմամբ են հաւատուրաց եղել, 8 տարի ապաշխարեն, իսկ որոնք առանց որեւէ մի

ճնշման են դաւաճանել Աստծուն, 11 տարի ապաշխարելուց յետոյ ընդունուեն հաղորդուողների շարքում:

82. Երդմնազանց եթէ եղել են ստիպմամբ, 6 տարի ապաշխարեն, իսկ եթէ առանց ճնշման են երդման դրժել, 11 տարի ապաշխարեն:

83. Որոնք կռապաշտական կարգերին են հետեւում եւ իրենց տներում զանազան կախարդական ցիւթեր պատրաստելով՝ մարդկանց հրապուրում են եւ մոլորեցնում, 6 տարուայ ապաշխարանքի թող ենթարկուեն:

84. Ով չի լսում մեզ եւ մեր նշանակած ապաշխարանքներին չի ենթարկուում, նրանց հետ գործ չունինք, նրանց տէրն իրենք են:

85. Մենք այդպիսիների օրինակին չպիտի հետեւենք, հապա մեր հոգու փրկութեան վրայ պիտի մտածենք:

86. Էնկրատիւների հարցին, թէ ինչո՞ւ մենք ամէն տեսակ միս չենք ուտում, շատ պարզ է, որովհետեւ գործ ենք ածում այն միսը, որ օգտակար է, մերժում ենք այն կենդանու միսը, որն օգտաւէտ չէ:

87. Կնոջ քրոջ հետ ամուսնանալ չի կարելի (Երկար բացատրում է):

88. Գրիգոր քահանային գրում է Բարսեղ Մեծը կամ արծակել իւր կենակցուհուն կամ կարգազուրկ լինել: (Երկար խօսում է հոգեւորականների կենակցուհի պահելու անկանոնութեան եւ ապօրինութեան մասին):

89. Երկար խրատում է, որ հոգեւորական դարձողն անպատճառ փորձառական աստիճաններն անցնի եւ ապա ձեռնադրուի:

90. Երկար խօսում է, որ ձեռնադրութիւնը լինի անպատճառ առանց կաշառքի:

91-92. Երկու յօդուածներում երկար խօսում է եկեղեցու աւանդութեան մասին՝ զանազան օրինակներով ապացուցելով, որ եկեղեցու գործնական կեանքի մէջ մեծ նշանակութիւն ունի աւանդական կարգը:

ԱԹԱՆԱՍԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (326-371 թթ.)

Այժմ համառօտ տեղեկութիւն կտանք այն օտար սբ. հարց մասին, որոնց ընդունում են միւս եկեղեցիները, եւ որոնց կանոնները մտած են մեր ձեռագիր կանոնագրքերի մէջ: Այս կանոնները մեր եկեղեցական իրաւունքի ուղղակի աղբիւրներ չեն, այլ հնապատմական պարզաբանող երկրորդական աղբիւրներ, որոնք զետեղում եմ ի տեղեկութիւն:

Մեր կանոնագրքերում Աթանասին յատկացրած են 88 հարց ու պատասխանով կանոններ. օտար եկեղեցիներն ընդունում են նրա կանոնական թղթերից քաղուած 3 կանոն, որը եւ համառօտակի կլիշենք:

Այս թղթերը նա գրել է Ամմուն վանականին:

1) «Փրկութեան երկու ճանապարհ կայ, — գրում է Ամմունին, — մէկը՝ սովորականը՝ ամուսնութիւնը, երկրորդը՝ հրեշտակականը՝ կուսութիւնը. երկուսն էլ մաքուր են եւ լաւ, բայց երկրորդը գերազանց է»:

2) Ռուփինիանոսին գրում է զղջացող արիոսականներին ընդունելու համար:

3) Թղթերում յիշատակում է հին եւ նոր գրքերը, որոնք եկեղեցին վաւերական է ընդունում, կրկնում է այն, ինչ որ Բ առաքելականի 85-րդ կանոնումն է: Իբրեւ խրատական գիրք մատնացոյց է անում «Առաքելոց ուսմունք»-ը եւ «Հովիւը», Սիրաք, Եսթեր, Յուդիթ, որոնք վաւերական չեն համարւում». չկայ նոյնպէս «Յովհաննու յայտնութիւնը» վաւերականների շարքում (տե՛ս Անկ. 60, Բ առ. 85):

ԴԻՈՆԵՍԻՈՍ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԱՅՈՒ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (264 թ.)

Սա յայտնի Որոգինէսի աշակերտն է, մասնակցել է Նովատի, սաբելեանց, Պողոս Սամոսատացու հետ եղած վիճաբանութիւններին: 4 խրատական կանոն ունի:

1) Խօսում է Զատիկի օրուայ թաթախումը որ ժամանակ կատարելու մասին: Նրա կարծիքով պիտի թաթախուել ո՛չ շատ ուշ երեկոյեան, ո՛չ շատ ուշ առաւօտեան: Շուտ պատ լուծողներին չի քաջալերում՝ իբրեւ փոքրոգի եւ իրենց չզսպող: Հներում պատը լուծում էին Հռոմում կէսգիշերին, Ասիայում՝ երեկոյեան, Արեւելքում՝ գիշերուայ մօտ, ոմանք էլ՝ արեւածագին, Հայաստանում՝ երեկոյեան: Զանազանութիւնն առաջանում է առաքեալներից ստացած աւանդութիւնից եւ աւետարանիչների տարբեր ժամանակ որոշելուց: Մատթէոսն ասում է. «Յերեկոյի միաշաբաթուն» (ԻԸ:1), Մարկոսը. «Իբրեւ երեկոյ եղեւ, է. «Յերեկոյի միաշաբաթուն» (ԺԵ:42), Ղուկասը. «Օրն քանզի ուրբաթ էր, որ ի շաբաթն մտանէր» (ԺԳ:54), Յովհաննէսը. «Գայ առաւօտուն ընդ արշալոյսն» (Ի:1): 692-ի ժողովը որոշեց կէսգիշերին կատարել:

2, 3, 4 կանոնները խօսում են աղօթք անելու եւ հոգեկան մաքրութեան վրայ:

ՊԵՏՐՈՍ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԱՅՈՒ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (270 թ.)

Սա 12 տարի կառավարել է եկեղեցին հալածանքների ժամանակ եւ նահատակուել է Դիոկղետիանոսից 304-ին:

Սորա 14 կանոնները վերաբերում են հալածանքների պատճառով իրենց հաւատն ուրացող անձանց զանազան ապաշխարանքներ նշանակելուն: Իսկ 15-րդ կանոնը պատուիրում է չորեքշաբաթ եւ ուրբաթ օրը պաս պահել, կիրակի օրը, իբրեւ ուրախութեան օր, չչոքել:

ԳՐԻԳՈՐ ՍՔԱՆՁԵԼԱԳՈՐԾ ՆԵՈԿԵՍԱՐԱՅՈՒ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ († 272)

Սա էլ Որոգինէսի աշակերտն էր, գրել է 12 կանոն գոթացոյ արշաւանքի ժամանակ պատահած զանազան յանցանքների վերաբերմամբ:

11 կանոնները յափշտակութիւնների պատճառով պատահած այդպիսի դէպքերին են վերաբերում:

12-րդ կանոնը որոշում է ապաշխարութեան տեսակները.

1) Լացողները, որոնք եկեղեցուց դուրս կանգնում են եւ լացով խնդրում եկեղեցի մտնողներին աղօթել իրենց համար:

2) Դրսի ունկնդիրներ, որոնք գաւթում կանգնած պիտի աղօթեն եւ թերահաւատների հետ դուրս գան:

3) Ներսի ունկնդիրները կանգնում են եկեղեցու մէջ ամբիոնի ետեւը եւ դուրս են գալիս թերահաւատների հետ:

4) Հաւատացեալների հետ միասին կանգնողներն աղօթք են անում բոլորի հետ եւ թերահաւատների հետ չեն դուրս գալիս: Սրանից յետոյ արդէն իրաւունք են ստանում հաղորդուել:

ԳՐԻԳՈՐ ՆԻՒՍԱՅՈՒ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (372-394 թթ.)

Գրիգոր Նիւսացու թղթերն ուղղուած են Լիտովի եպիսկոպոսին, նշանաւոր են նրանով, որ հին փիլիսոփայական ուսումը յարմարացրել են հոգեկան ոյժերի բաժանման հետ զանազան յանցանքների բացատրութեան համար, որոնց համար եւ նշանակուած են 8 գլխով կանոններ «Գիրք կանոնաց»-ի մէջ:

Մեղքերը բաժանում է երեք մասի՝ խելքի, ցանկութեան եւ զրգուման ուժերի հետ կապ ունեցողի, այսինքն՝ մեղքեր, որ առաջանում են մտաւոր ուժերից, մեղքեր, որ առաջանում են ցանկութիւններից եւ զրգուումներից:

ԳՐԻԳՈՐ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԻ ԵՒ ԱՄՓԻԴՂՈՔՈՍԻ ԹՈՒՂԹԸ

(370-390 թթ.)

Գրիգոր Աստուածաբանի (370-390) եւ Իկոնիայի Ամփիլոքոսի (+394) թուղթը բացատրում են կանոնական գրքերի բաժանումը, որը երեք տեսակ է՝ 1) պատմական՝ Մովսէսի Հնգամատեանը եւ պատմողականները, 2) տաղաչափական՝ Յոբ, Սաղմոս, Սողոմոնի եւ 3) մարգարէական գրքեր:

Ամփիլոքոս ասում է՝ ոմանք սրանց վրայ աւելացնում են եւ Եսթեր. 7 առաքելական թղթերից ոմանք ընդունում են 3-ը՝ Յակոբի 1, Պետրոսի 1, Յովհաննու 1, ոմանք էլ՝ Յովհաննու 3, Պետրոսի 2, Յուդայի 1: «Յայտնութիւնը» ոմանք Սուրբ Գրքին են կցում, շատերն էլ անվաւեր են համարում:

Մեր կանոնագրքերում Գր. Աստուածաբանին 30 կանոն է յատկացրած՝ «Յաղագս ուղղափառութեան հաւատոյ եւ ապաշխարութեան յանցանաց»:

ԹԵՈՓԻԼՈՍ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԱՅՈՒ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (385-412 թթ.)

Սրա 12 կանոնների մէջ ուշադրութեան արժանի են մի քանիսը:

7. Ձեռնադրուողին ընտրում են հոգեւորականները, եւ ձեռնադրում է եպիսկոպոսից ժողովրդի ներկայութեամբ:

8. Պատարագի համար բերուած ընծաներից վերցւում է Հաղորդութեան համար հարկաւոր եղածը, իսկ մնացածները բաժանում են հոգեւորականներն իրենց մէջ. մնացորդն ուտում են միմիայն հոգեւորականները եւ հաւատացեալները (եւ ոչ թերահաւատները):

10. Քահանաների համաձայնութեամբ պիտի նշանակուի տնտես, որ եկեղեցական ինչքը պիտի գործադրի հարկաւոր բաների վրայ:

11. Այրիները, աղքատները ստանան եկեղեցու ունեցածից, եւ ոչ ոք չիւրացնի եկեղեցու ինչքը:

ԿԻՐԵՂ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԱՅՈՒ ԹՂԹԵՐԸ (412-444 թթ.)

Սորա մէկ թուղթն ուղղուած է Անտիոքի պատրիարքին մի եպիսկոպոսի բողոքի առթիւ, երկրորդը՝ Լիբանանի եւ Պենտապոլսի եպիսկոպոսի բողոքի առթիւ:

ուն ձեռնադրութիւնների համար: Թղթերը բաժա-
ններից՝ մեր կանոնադրքերը լի են զանազան հայ-
սցրած, հաւաքածու կանոններից, որոնց մի առ մի
արդիւնքի չի հասցնիլ մեզ:

ում են մեր եկեղեցական իրաւունքի ընդհանուր

ԵՐԵՐ ՏԻԵՋԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԻ

ԳՐԱԲԱՐ ԲՆԱԳԻՐԸ

ԸՍՏ ՄԵՐ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ

Ա ՏԻԵՋԵՐԱԿԱՆ՝ ՆԻԿԻՈՅ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ¹

Ա. Վասն այնոցիկ, որք կտրեցին կամօք զերկաւորիս անդամոց
իւրեանց, զի ի ձեռն այնր կեղծաւորութեան սուրբ կոչեսցին ի մարդ-
կանէ: Զի եթէ ի հիւանդութենէ կամ ի բժշկաց կամ ի բարբարոսաց
դիպումն ինչ եղեւ ակամայ, եւ զայնպիսին ի կարգի եւ յաստիճա-
նի արժան է կացուցանել, ապա եթէ յառողջութեան եւ իւրով կամօք
անձնամատն եղեւ եւ զգործն զայն գործեաց, թէ եւ ի կարգին է, ի
բաց հանել արժան է. արտաքոյ եկեղեցւոյ կացցէ, միայն զձայն պաշտ-
աման եւ աղօթից լուիցէ, է ամ այնպէս ապաշխարեսցէ, բայց վարդա-
պետն զյորդորումն մխիթարութեանն եւ զսէր մի՛ արգելցէ: Յետ է
ամին Դ դատ ընդ ապաշխարողս արտաքոյ դրանն ընդ ձեռամբ կաց-
ցէ, եւ տեսցեն զջերմեռանդն ապաշխարութիւնն, յեկեղեցի թողցեն,
Խորհրդոյն հաղորդեսցի եւ Գ ամս ընդ օրինօք ապաշխարեսցէ, բայց
ի կարգ պաշտօնէիցն մի՛ մերձեսցի: Ապա թէ մինչ յունկնդրութեանն
էր, ի հիւանդութիւն մահու հասցէ, տայցեն զՕրէնսն, եւ եթէ դարձցի
ի հիւանդութենէն, նոյն ապաշխարութիւն ի վերայ եղիցի:

Բ. Վասն այնոցիկ, որք յարտաքնոցն յայլ աղանդացն, որ կամիցին
հաւատալ, եւ քո առեալ՝ վերստին ծնցիս աւաղանաւն եւ վարդապե-
տեսցես զուսումն Գրոց Սրբոց, կամ եղեւ սուրբ ժողովոյն, բայց առանց
փորձելոյ եւ քննելոյ եւ ամենեւին ի վերայ հասանելոյ մի՛ հաւատա-
ցեն ի նա զիշխանութիւն Եկեղեցւոյ եւ զօրինաց մերոց, մինչեւ ար-
մատ առցէ եւ հաւաստեալ սրտիւ իւրով իմասցի զգորութիւն Աստու-
ծոյ մերոյ. «Մի՛ մատաղատունկ, զի մի՛ հպարտացեալ ի դատաստան
սատանայի անկանիցի» (Ա Տիմ. Գ:6):

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա,
էջ 116-124: Օրինակ 20-րդ դ. եկեղեցւորէ 24-ե

կոպոսներին՝ անկանոն ձեռնադրութիւնների համար: Թղթերը բաժանուած են 5 կանոնի:

Բացի այս կանոններից՝ մեր կանոնագրքերը լի են զանազան հայրերի կցկառուր, ճոխացրած, հաւաքածու կանոններից, որոնց մի առ մի յիշատակելը ոչ մի արդիւնքի չի հասցնիլ մեզ:

Այսպէս վերջանում են մեր եկեղեցական իրաւունքի ընդհանուր աղբիւրները:

ԵՐԵՐ ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԻ

ԳՐԱԲԱՐ ԲՆԱԳԻՐԸ

ԸՍՏ ՄԵՐ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ

Ա ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ՝ ՆԻԿԻՈՅ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ¹

Ա. Վասն այնոցիկ, որք կտրեցին կամօք զերկաւորիս անդամոց իւրեանց, զի ի ձեռն այնր կեղծաւորութեան սուրբ կոչեսցին ի մարդկանէ: Զի եթէ ի հիւանդութենէ կամ ի բժշկաց կամ ի բարբարոսաց դիպումն ինչ եղեւ ակամայ, եւ զայնպիսին ի կարգի եւ յաստիճանի արժան է կացուցանել, ապա եթէ յառողջութեան եւ իւրով կամօք անձնամատն եղեւ եւ զգործն զայն գործեաց, թէ եւ ի կարգին է, ի բաց հանել արժան է. արտաքոյ եկեղեցւոյ կացցէ, միայն զձայն պաշտաման եւ աղօթից լուիցէ, է ամ այնպէս ապաշխարեսցէ, բայց վարդապետն զյորդորումն մխիթարութեանն եւ զսէր մի՛ արգելցէ: Յետ է ամին Դ դատ ընդ ապաշխարողս արտաքոյ դրանն ընդ ձեռամբ կացցէ, եւ տեսցեն զջերմեռանդն ապաշխարութիւնն, յեկեղեցի թողցեն, խորհրդոյն հաղորդեսցի եւ Գ ամս ընդ օրինօք ապաշխարեսցէ, բայց ի կարգ պաշտօնէիցն մի՛ մերձեսցի: Ապա թէ մինչ յունկնդրութեանն էր, ի հիւանդութիւն մահու հասցէ, տայցեն զՕրէնսն, եւ եթէ դարձցի ի հիւանդութենէն, նոյն ապաշխարութիւն ի վերայ եղիցի:

Բ. Վասն այնոցիկ, որք յարտաքնոցն յայլ աղանդացն, որ կամիցին հաւատալ, եւ քո առեալ՝ վերստին ծնցիս աւազանաւն եւ վարդապետեսցես զուսումն Գրոց Սրբոց, կամ եղեւ սուրբ ժողովոյն, բայց առանց փորձելոյ եւ քննելոյ եւ ամենեւին ի վերայ հասանելոյ մի՛ հաւատասցեն ի նա զիշխանութիւն եկեղեցւոյ եւ զօրինաց մերոց, մինչեւ արմատ առցէ եւ հաւաստեաւ սրտիւ իւրով իմացի զգործութիւն Աստուծոյ մերոյ. «Մի՛ մատաղատունկ, զի մի՛ հպարտացեալ ի դատաստան սատանայի անկանիցի» (Ա Տիմ. Գ:6):

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակութիւնը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 116-131: Տալիս է 20 կանոն, իսկ բնագրում 21 է:

Գ. Վասն այնոցիկ, որ մատաղօրեայք իցեն եւ մտօք խակք, ուսմամբ տխմարք, կարգաց տգէտք, օրինաց անտեղեակք, խօսիւք յահուր, գնացիւք սայթաք եւ գինեմոլք, վաղվաղակի ոչ մերձեցուցանել զնոսա ի սարկաւազութիւն կամ եղեւ սուրբ ժողովոյն, այլ թէ օտար աշխարհիկ ոք իցէ յայլոյ վիճակէ, յայլոյ գաւառէ՝ ոչ սնուցեալ քո եւ ոչ ուսուցեալ, զայնպիսին յօծումն մի՛ մերձեցուցես՝ ըստ առաքելոյն, որ ասէ. «Ձեռն վաղվաղակի յուրուք վերայ մի՛ դնիցես եւ մի՛ կցորդ լինիցիս մեղաց օտարաց» (Ա. Տիմ. Ե:22):

Դ. [Բնագրում Ե] Զեպիսկոպոս արժան է, որք վիճակին եւ աշխարհին եպիսկոպոսք իցեն, նոքիմբք նստուցանել յաթոռ, ապա եթէ վասն փութոյ ինչ եւ եթէ վասն հեռաւորութեան ընկերացն՝ Գ եպիսկոպոսք կամօք այնոցիկ որ հեռի են, թղթովք վկայութեան նստուցեն. բայց զպատիւն եւ զշնորհն գլխաւորին արժան է տալ, այսինքն կաթողիկոսին՝ կամելով սուրբ ժողովոյն:

Ե. Վասն այնոցիկ որ ի կարգէ եւ յաղօթից մերժեալ եւ թիւրեալ իցեն, կամ ժողովրդական ոք եւ կամ ի կարգէ պաշտօնէիցն եթէ երթեալ ուրեք զինքն ի կարգ արկցէ, մի՛ ընկալցին, եւ զոր այլոյ վարդապետի բանադրեալ իցէ եւ կամ մերժեալ, այլ վարդապետ մի՛ մերձեցուցէ եւ ի կարգ արկցէ, բայց եթէ հաւաստեալ քննութիւն արասցեն, զի եթէ ի խստութենէ կամ ի նեղասրտութենէ կամ ի չար նախանձուէ մերժեալ իցէ, առ այնպիսին մարդասիրութիւն արասցեն բանիւ վարդապետութեան բժշկել եւ անդէն հնազանդեցուցանել ընդ բուն վարդապետաւն: Ապա եթէ վասն մեղաց եւ չար գործոց որոշեալ իցէ յեկեղեցւոյ, դեղօք ապաշխարութեան բժշկեսցեն: Քանզի կամ եղեւ մեծ ժողովոյն, թէ ի տարւոյն երիս ժողովս արասցեն՝ մի յաշնան ժամուն, եւ մի՛ զոր մատուռն կոչեն, եւ մի՛ յառաջ քան զՔառասնորդան, վասն ամենայն իրիք Եկեղեցւոյ քննութիւն արասցեն, քանզի հովիւ բանաւոր հօտից է, արժան է ընդ թուով գաւազանի անցուցանել զոչխարս Եկեղեցւոյն, զի եղիցին մի հօտ եւ մի հովիւ:

Զ. Նախնեաց սովորութիւն կացցէ յեգիպտոսի, զի Աղէքսանդրի եպիսկոպոսն ամենեցուն իշխեսցէ, վասն զի եւ հռովմայեցւոց եպիսկոպոսին այս սովորութիւն է, նոյնպէս եւ անտիօքացւոց եւ այլ իշխանութիւնս եւ պատիւ մեծութեան պահեսցի յեկեղեցւոյ: Եւ ամենապէս այս յայտ լիցի, զի թէ ոք ոչ կամօք կաթողիկոսին լիցի եպիսկոպոս, զայնպիսին մեծ ժողովն որոշեաց, զի մի՛ եւս իցէ եպիսկոպոս. ապա եթէ ի միաբանութենէ ամենեցուն ընտրելով ճշմարտութեամբ ըստ կարգի Եկեղեցւոյն արժանի առնիցեն, երկու ուրեք կամ երեք ըստ ան-

ձին անզգամութեան կամ հակառակութեան ընդդէմ լինիցին, բազմաց ընտրութիւնն հաստատեսցի:

Է. Վասն զի սովորութիւն կալաւ եւ կարգ նախնեաց, զի Երուսաղէմի եպիսկոպոսն պատուեսցի, ընկալցի ըստ կարգին զպատիւն, զի մայրաքաղաքացն ըստ արժանին պահեսցի պատիւն իւր:

Ը. Ոյք անուանեն զինքեանս երբեմն սուրբս մերձենալ առ առաքելական եւ կաթողիկէ Եկեղեցի, կամ եղեւ սուրբ եւ մեծ ժողովոյն, զի ձեռնադրութիւնս ընկալցին եւ ապա՝ կացցեն ի պաշտաման: Նախ քան զամենայն՝ գրով խոստովանութիւն տացեն, զի յանձին կալցին եւ զհետ երթիցեն ըստ կարգի կաթողիկէ Եկեղեցւոյ օրինացն, այսինքն է օրինացն հաւասարել:

(Թ.) (Միս ձեռագրերում Թ-ն կազմում է Ը-ի շարունակութիւնը եւ ոչ թէ առանձին կանոն է, այս պարագաով այս ձեռագրերում Նիկ. կանոնների թիւն է ԻԱ եւ ոչ Ի:)¹. Վասն այնոցիկ որ մինչդեռ ի հալածանսն էին, անկան ի ճշմարտութենէն, վասն այնոցիկ եւ ամբ կարգեալ են եւ ժամանակք ընտրեալ են, զի յանձն առցեն զամենայն զինչ եւ հաճոյ եղեւ կաթողիկէ Եկեղեցւոյ, ուր եւ իցեն ամենեքին՝ թէ՛ ի գեօղս, թէ՛ ի քաղաքս, եւ նոքին միայն գտանիցին, ձեռնադրեսցին՝ ուր գտանին եւ ի պաշտաման կացցեն ըստ նմին սովորութեան: Եւ ամենայն ոք որ կաթողիկէ Եկեղեցւոյ առ եպիսկոպոսք կամ երէցք մերձենայցեն, յայտ է, զի եպիսկոպոս Եկեղեցւոյն կալցի զպատիւ եպիսկոպոսին, այլ որ անուանեալ կաթողիկոսացն եպիսկոպոս՝ զերիցու պատիւ ընկալցի, բայց եթէ կամիցէ եպիսկոպոսին, զպատիւ անուանն միայն տալ նմա: Ապա թէ այս նմա հաճոյ ոչ իցէ՝ զմտաւ ածցէ կա՛մ տեղի, կա՛մ գաւառ վերակացութեան կամ երիցութեան, վասն զի ի պաշտամանն կացցէ, զի մի՛ ի քաղաքին Բ եպիսկոպոսք երեւիցին:

Թ. Վասն այնոցիկ որ առանց քննելոյ եւ փորձելոյ մերձեցան յերիցութիւն եւ ապա իրքն յատնեցան, եւ մարդն պիղծ գտաւ, եւ դարձեալ ի նոյն մեղս զանկեալ շաղախէր եւ ընդդէմ կանոնաց գործէր, զայնպիսին ոչ ընդունի Եկեղեցի, ո՛չ զնա եւ ո՛չ զառնելիսն. կամ եղեւ մեծ եւ սուրբ ժողովոյն, զի այնպիսին լռեսցէ:

Թ. Վասն այնոցիկ որ օծան յանարժանից ըստ անգիտութեան եպիսկոպոսին, եւ կամ եթէ գիտէին որք մերձեցուցինն եւ ի ձեռն արծաթոյ կաշառեցաւ ճշմարտութիւնն, եթէ ի վերջոյ յայտ եկեսցեն իրքն եւ անարժանութիւն առնն եւ կաշառակրծութիւն կարգողացն, կամ եղեւ

¹ Հետեւելով Վ. Հակոբյանի գիտական հրատարակւոյթյանը և այս կանոնն համարում ենք նախորդի շարունակւոյթւոյնը, տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 122:

մեծ եւ սուրբ ժողովոյն՝ օծումնն բարձցի ի նմանէն, եւ կարգողքն ընդ պատուհասիւք եղիցին, որպէս եպիսկոպոսն կամեսցի:

ԺԱ. Ոյք յանցեան եւ անցին ընդ կարգօք առանց բռնութեան եւ առանց հանելոյ զստացուածս նոցին կամ առանց վթարի ուրուք, կամ այսպիսի ինչ իւրք, որպէս եղեւ յամբարհաւաճելն Լիկիանէ, կամ եղեւ մեծ ժողովոյն, զի եթէ եւ ոչ արժանի իցեն մարդասիրութեան, սակայն քաղցրանալ առ այնպիսիսն, որ ամենայն մտերմութեամբ կամ փութով ապաշխարէ Դ ամ ընդ ունկնդիրսն, հաւասարեսցեն աղօթից ժողովրդեանն:

ԺԲ. Վասն այնոցիկ որ կոչեցանն եւ յօժարութեամբ կալան զաստիճանն եւ ապա ի մեղս զառածան եւ կերան զփսխած իւրեանց ի շնութիւն, ի պոռնկութիւն, ի գողութիւն, յազահութիւն, յոխակալութիւն, մանաւանդ զանհարին աղէտսն որ գործենն եւ անդէն ի Խորհուրդն եւ ի սուրբ Սեղանն մերձենան, այսինքն ի Պատարագն մատուցանել, եւ շարժեն զբարկութիւն Աստուծոյ ի վերայ երկրի. կամ եղեւ մեծ ամենայն ժողովոյն վասն մարդասիրութեան՝ այսպիսիքս Ծ ամ ընդ պատժօք լիցին եւ Գ ամ ընդ ունկնդիրսն կացցեն, ապա քննեալ եւ փորձեալ զվարսն եւ զջերմեռանդն սրտիւ յօժարութեամբ եւ ողորմութեամբ եւ աղքատսիրութեամբ զապաշխարութիւնն. կամ եղեւ սուրբ եւ մեծ ժողովոյն առ այնպիսիսն մարդասիրութիւն ցուցանել. եպիսկոպոսի որ իցէ ի վիճակին՝ անդէն ի խորհուրդն հաւասարել եւ ի կարգ պաշտամանն, ապա եթէ կեղծաւորութեամբ իցէ երթեւեկն նորա յեկեղեցի եւ դիտել զնմանիսն իւր, եւ գայթ ի գայթ զղջումն եւ ապաշխարութիւնն, մարդահաճոյութեամբ, այնպիսուսն կանոնք մինչեւ ցվախճան սահմանեսցին:

ԺԳ. Վասն այնոցիկ որք հրաժարենն յաշխարհէս եւ ի կենդանութեանն Օրինաց չէին արժանի, ի յետին թոշակէն մի՛ զրկեսցին, այսինքն՝ յՕրինաց անտի, ապա եթէ յետ անյոյսն լինելոյ ծանր հիւանդութեան հասանելոյ եւ զՄարմինն Տէրունական ճաշակելոյ դարձեալ ի կենդանութիւն հաստատեսցի, կացցէ տարի մի ընդ այնոսիկ որ լոկ աղօթիցն հաւասարեն առ դրանն եւ մի ամ մտեալ յեկեղեցի ելցէ ընդ ապաշխարողս. եւ վարդապետն մարդասիրութեամբ հայելով ի ջերմեռանդն ապաշխարութիւն՝ եւ ըստ ընչից մարդոյն տուրս աղքատաց հրամայեսցէ, եւ Գ ամս ապաշխարեալ՝ կամ եղեւ սուրբ ժողովոյն հաղորդել ի Մարմնոյ Տեառն:

ԺԴ. Վասն երախայից կամ եղեւ մեծ ամենայն ժողովոյս զերիս ամս ուսցին զկարգն եւ զօրէնսն եւ մի եւս ամ ընդ ապաշխարողս զգուշացին աղօթից. մարդասիրութիւն ցուցցեն առ այսպիսիսն եւ

խոնարհութիւն, զի զնմանութիւն բերելով օգուտ քեզ գործիցես, եւ ապա լուսացի եւ վերստին ծնցի աւագանաւն եւ հաւասարեսցի Օրինացն, զի «որ արասցէ եւ ուսուսցէ, նա մեծ կոչեսցի յարքայութեան Աստուծոյ» (Մատթ. Ե:19):

ԺԵ. Վասն բազում յուզիցն եւ մեծամեծ ամբոխիցն որ լինին ի կողմանս կողմանս, որք եպիսկոպոսք լինին եւ զայլոյ վիճակ յափշտակել ջանան, եւ որք երիցունք լինին եւ այլոյ քաղաքի եւ ժողովրդեան ցանկան յափշտակել՝ կամ եղեւ մեծ ժողովոյն, զի զայնպիսիսն դադարեցուսցեն յիւրաքանչիւր վիճակի: Ապա եթէ ի բռնութենէ կամ կաշառօք զգործն զայն յանդգնեաց գործել եւ ընդդէմ եկեսցէ առաքելական կանոնիս, կամ եղեւ սուրբ եւ մեծ ժողովոյն, զի զայնպիսիսն ընկեսցեն ի բաց յաթոռոյ եւ ի կարգէ քահանայութեան եւ բնաւ իսկ ի բաց մերժեսցեն ի պաշտամանէն, եւ այնուհետեւ եղիցի քեզ իբրեւ զմի յանդգամաց, զի «որում տուեալն իցէ՝ տացի եւ յաւելցի, եւ որ ոչն գիտիցէ ունել, եւ զոր ունիցին՝ բարձցի ի նմանէ» (Մատթ. ԺԳ:12):

ԺԶ. Վասն այնոցիկ, որ ի կարգին են եւ ի կանոնին եւ յուխտի Եկեղեցւոյ՝ եւ յազահութիւն եւ ի զօշաքաշութիւն անկանիցին, զարծաթ իւր ի վարձու տացէ եւ տոկոսեօք պահանջիցէ եւ մոռանայցէ զբարբառն աստուածեղէն գրոց որ ասէ թէ՝ «Զարծաթ իւր ի վարձու ոչ տացէ» (Եզեկ. ԺԷ:8), եւ մանաւանդ գայթ ի գայթ ի պաշտամանն թուլասիրտ, յաղօթս՝ մեղկ եւ ծոյլ՝ ի հաւատս, այնպիսուսն ասէ Գիր. «Վա՛յ որոց թողեալ իցէ զուսումն մանկութեան եւ մոռացեալ զուխտն աստուածեղէն» (Առակ. Բ:17), կամ եղեւ մեծ ժողովոյն զայնպիսիսն մերժել ի կարգէն կամ բարեսէր կամօք յուզղութիւն ածել:

ԺԷ. Լուր եհաս ի սուրբ եւ ի մեծ ժողովն Նիկիայ, եթէ ի տեղիս տեղիս սարկաւագունք Օրէնս տան եւ մկրտութիւնս առնեն, եւ ընդդէմ թուեցաւ գործն Առաքելական կանոնաց եւ մեծ ամենայն ժողովոյս. բայց աղէ, որք ոչ ունին իշխանութիւն մատուցանել Պատարագ՝ վոյս. բայց աղէ, որք ոչ ունին իշխանութիւն մատուցանել Պատարագ, նոքին եւ բաշխեսցեն, եւ սարկաւագին իշխանութիւն լիցի հանել ի Սեղանն եւ իջուցանել եւ զգուշութեամբ սպասաւորել եպիսկոպոսին. այլ եւ ընդ երիցունս խառն Օրէնս առնուլ կանոնք ոչ հրամայեն:

ԺԸ. Վասն այնոցիկ, որ արուագէտքն են՝ կցորդք են այնոցիկ որ պղծին ընդ անասունս, եւ ապաշխարութիւն նոցին ի վերայ եղիցի. այլ եթէ քահանայ ոք ըմբռնեսցի յախտին, ելցէ ի քահանայութենէն, եւ եթէ յուխտի մանկանց՝ ի կարգէն ելցէ, եւ ապաշխարութիւն անասնագիտացն ի վերայ եղիցի:

ԺԹ. Որք հերձուածեցան ի հերձուածս Պողոսիայի հերձուածողի եւ յետ այնորիկ ապաւինեցան ի կաթողիկէ Եկեղեցի, սահման եղեալ է, զի դարձեալ մկրտեսցին ի կաթողիկէ Եկեղեցի, զի այն ոչ լիութեամբ էր: Ապա թէ որ ի նոցանէ յանցեալ ժամանակս ընդ ուխտիւ լինին, զի թէ ամբիձք, կամ անարատք գտանիցին, ձեռնադրեսցին յեպիսկոպոսէն Եկեղեցւոյ սրբոյ. ապա եթէ ի հարցանելն եւ ի քննելն անարատք չգտանիցին, արժան է լռեցուցանել զայնպիսին: Սոյնպէս եւ վասն սարկաւազացն եւ ամենայն ոք որ եւ իցեն ընդ կանոնօք, նոյն կարգ կացցէ:

Յիշեցաք եւ վասն սարկաւազաց կանանցն, որք կերպարանօք ձեռնադրութիւն ունին, զի ամենայն իրօք իբրեւ զմի յաշխարհականաց կացցեն:

Ի. Զի են ոմանք որ ծունր դնեն յաւուր կիւրակէի կամ յաւուրան մինչեւ ց Պենտեկոստէն, կամ եղեւ, զի ամենապէս յամենայն իշխանութեան միաբան արժան է պահել զկարգ զոր ինչ եղ սուրբ ժողովն, զի յոտն կալով զաղօթսն մատուցեն Տեառն ամենայն երկիր:

Բ ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ՝ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ¹

ԵՒ ՍԱՀՄԱՆԵՑԻՆ ԲԱՆՍ ԳԼՈՒԽ Գ

Ա. Ոչ խոտել զհաւատ սուրբ հարցն երեք հարիւր տասն եւ ութիցն, որք ի Նիկիայ՝ Բուլթանիա ժողովեցան, այլ մնալ նմա հաստատուն եւ նշովել զամենայն հերձուածս եւ յայտնապէս զեւնոմիանոսացն, այսինքն՝ աննմանիցն եւ զարիանոսացն, այսինքն՝ եւդոքսիանոսացն եւ զկէսարիանոսացն, այսինքն՝ հոգեմարտացն, եւ զսաբեղիանոսացն եւ զմարկեղիանոսացն, եւ զփոտիանոսացն եւ զապողինարոսացն:

Բ. Որք արտաքոյ քան զիւրեանց կարգաւորութիւն են եպիսկոպոսք, քան զիւրեանց սահմանս որ եկեղեցիքն են, ոչ պարտ է ի վերայ երթալ եւ չփոթել զեկեղեցիսն, այլ ըստ կանոնիցն, այսինքն է՝ աղեքսանդրացւոց եպիսկոպոսին՝ որ յԵգիպտոս եկեղեցիքն են տնօրինել, իսկ որ յԱրեւելս եպիսկոպոսքն են՝ զԱրեւելսն կարգաւորել՝ պահելով որ ինչ ի կանոնի կայ Նիկիայ ժողովոյն՝ աւագութեան զԱնտիոքայ Եկեղեցին միայն. եւ որք ընդ Ասիան են կարգաւորութեամբ եպիսկոպոսութեան՝ որ ինչ յԱսիա միայն կարգաւորութիւն է տնօրինել, եւ որք ի Պոնտոս՝ զպոնտացւոցն միայն, եւ որք ի Թրակայ՝ զթրակացւոցն միայն: Իսկ անկոչ եպիսկոպոսք որք արտաքոյ կարգաւորութեանն են՝ ո՛չ ի վերայ երթալ առ ի ձեռնադրել եւ կամ այլ ինչ իմիջ եկեղեցական տնտեսութեան: Բայց ի պահելոյ կանոնին, որ ինչ գրեալն է վասն կարգաւորութեանց, յայտ է թէ իւրաքանչիւր նահանգին ժողովն կարգաւորեսցէ, որպէս հրամայեալն է ի Նիկիայ: Իսկ որ ի բարբարոսաց ազգս եկեղեցիքն Աստուծոյ՝ տնօրինել պիտոյ է ըստ սովորութեանս, որ կարգեալ է ի հարանցն. կոստանդինուպոլսացւոյ եպիսկոպոսին ունել զպատիւ աւագութեան յետ Հռովմայ եպիսկոպոսին, վասն զի է եւ սա նոր Հռովմ:

Գ. Վասն Մաքսիմոսի Շնականի եւ վասն նորա անկարգութեան, որ ի Կոստանդնուպոլսի եղեւ, զի Մաքսիմոս ոչ եպիսկոպոս եղիցի եւ ոչ որք ի նմանէ ձեռնադրեցան յոր եւ իցէ աշտիճան վիճակի. ամենայն որ ինչ ի նա եւ որ նովաւ եղեն՝ անհաստատուն եղեալ:

¹ Այս Կանոնախմբի գիտական հրատարակութիւնը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 274-276:

Գ ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ՝ ԵՓԵՍՈՍԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ¹

ՍԱՏՄԱՆԵԼՈՎ ԿԱՆՈՆ ԳԼՈՒԽ Զ

Ա. Քանզի պիտոյ էր եւ որ ոչ եկին ի ժողովն եւ մնացին ի գաւառին՝ ոչ անգիտանալ զկարգաւորեալսն, ծանուցանեմք ձերումդ սրբութեան, զի թէպէտ եւ մայրաքաղաքացին որ է գաւառիդ՝ ի բաց կացեալ ի տիեզերական եւ ի սուրբ ժողովոյն, կամ որ յետ այնորիկ միաւորեսցի, զի կամ ընդդէմ Կեղեստիանոսի խորհեցաւ՝ Հռովմայ եպիսկոպոսապետին, կամ խորհեցի, սա ընդդէմ եպիսկոպոսաց գաւառին գործել ինչ ոչ իւր կարացէ ամենայն եկեղեցական Հաղորդութեան աստի առնուլ, քանզի անդէն արտաքսեալ է ի ժողովոցս եւ ոչ ունի զազդողութիւն, այլ եւ նոցա եպիսկոպոսաց գաւառին եւ որ շուրջ մայրաքաղաքացիքն են, որք ուղղափառ Հաւատոյս խորհին, ընդ նոցա ձեռամբ լիցի ամենեւին եւ յաստիճանէն եւ յեպիսկոպոսութենէն արտաքսեցի:

Բ. Եթէ ոմանք ի գաւառաց եպիսկոպոսունք ոչ գտանի սուրբ ժողովն եւ յաւելան ի բացակայսն կամ յաւելուլ կամին, կամ ձեռնարկեալք ի քակտումն Նեստորի, դարձեալ անդրէն ընթացան ի բացակայ ժողովն, սոցա ամենեւին, որպէս թուեցաւ սուրբ ժողովոյս, օտար լինել ի քահանայութենէն եւ յաստիճանէն ի բաց անկանել:

Գ. Որք յամենայն գաւառի վիճակեալք ի Նեստորէ եւ որք ընդ Նեստորին են, արգելան զուղիղ խորհել, եւ սոցա՝ զիւրեանց աստիճանս առնուլ իրաւացուցաք. եւ Հասարակաց տիեզերական եւ ուղղափառ ժողովոյն որք զնոյն խորհին եւ որոց խորհեալ իցէ, եւ կամ այժմ, եւ կամ յետ այսորիկ, վիճակեալս յորում եւ իցէ ժամանակի, որոց թերահաւատեալ են կամ ի բաց կացեալ են, կամ զանցեալ են եպիսկոպոսունք զսուրբ կանոնօք եւ զուղղափառ Հաւատովք, Համարեցաք մի՛ իւրիւր ընդ վնասու լինել եւ ո՛չ իւրիւր տարազու կամ ժամանակաւ:

Դ. Եթէ ոմանք ի բաց կացեալք յուխտաւորաց՝ եւ իշխեսցեն կամ առանձին [կամ հրապարակաւ] ընդդէմ Կեղեստիանոսի խորհել, եւ նոքա՝ անկեալք լիցին ի քահանայութենէն ի սուրբ ժողովոյս:

Ե. Որք ի չար ինչ գործս դատապարտեցան առաջի սուրբ ժողովոյն կամ յիւրեանց եպիսկոպոսաց եւ սոցա անկանոնական վասն առ

ամենեսին անխտրութեանն Նեստորիոս եւ կամ որք նորա Հաւատոյն են՝ Հատուցանել կամեցան կամ կամեսցին կա՛մ օրէնս, կա՛մ աստիճան, օգտակարք մնասցեն. եւ սոքա՝ եղիցին ոչ ինչ պակաս քան որ անկեալքն են ի քահանայութենէն՝ իրաւացի Համարեցաք:

Զ. Նոյնպէս եւ թէ ոմանք կամեսցին որ ինչ գրով ասացաւ եւ կարգաւորեցաւ ի սուրբ ժողովոյն որ յԵփեսոս, որով տարազու եւ իցէ չարժել զոր սուրբ ժողովն սահմանեաց, եթէ եպիսկոպոսունք իցեն կամ վիճակեալք իւրեանց, ամենեւի՛ն անկցին յաստիճանէն. ապա եթէ աշխարհականք իցեն, անհաղորդք լիցին:

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 277-281:

ՎԵՅ՝ ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԻԵՉԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ

ԳՐԱԲԱՐ ԲՆԱԳԻՐԸ ԸՍՏ ՀԱՅՈՑ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ

Ա) ԱՆԿԻՐԻԱՅԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ¹

Ա. Վասն երիցանց, որք ի բռնութենէ Հեթանոսաց մինչեւ տանջանս ածել ի վերայ եւ մահ սպառնալ, եւ նոքա առ երկիւղի զոհեցին, ապա ջանացան նկրտեցան եւ ճշմարտութեամբ դարձան, վասն այսպիսեացս կամ եղեւ, զի զաթոռոցն կարգն կալցին, այլ ի թարգմանութեան նստել կամ Պատարագ մատուցանել կամ Աւետարան կարդալ ոչ ունին իշխանութիւն:

Բ. Նոյն կանոն եւ սարկաւազին կացցէ, եթէ ակամայութեամբ իցէ զոհելն եւ ոչ կամօք, եւ դարձն՝ ճշմարտութեամբ, կամ եղեւ ի քահանայութիւն ոչ մերձենալ, այլ ի կարգի պաշտաման կալ. ապա եթէ տանջանքն եւ ճգնումն յանօրինաց խիստ եկեալ իցէ ի վերայ եւ դարձն ճշմարտութեամբ իցէ, եպիսկոպոսն իշխան լիցի երիցուն եւ սարկաւազին, եթէ արժան իցէ պաշտել զիւրաքանչիւր աստիճան:

Գ. Վասն աշխարհականաց եւ վասն ուխտի մանկանց Եկեղեցւոյ, եթէ ոք ըմբռնեցաւ յանօրինաց բռնութենէ զոհել տալ եւ յափշտակել եւս զստացուածս իւրեանց եւ այլ եւս մեծամեծ մահունս ածեալ ի վերայ, եւ նոցա բողոքեալ թէ քրիստոնեայք եմք, բայց յԱստուծոյ զայլ ոք ոչ գիտեմք, եւ առ բռնութեան ուտիցեն զզոհեալն տրտմութեամբ եւ սգացեալ սրտիւք արտասուօք եւ հառաչանօք, եւ յողորմութենէն Քրիստոսի խնայումն մարմնաւոր կենացն լինիցի, այնպիսիքն ի կարգ պաշտաման մատիցեն. ապա եթէ յուխտէ ոք իցէ, արժան է մատուցանել յաստիճան քահանայութեան, եւ մանաւանդ թէ առաջին վարքն ուղղութեամբ վարեալ իցէ, կամ եղեւ մեծ ժողովոյն:

Դ. Վասն այնոցիկ որք ի բռնութենէ վարեցան ի զոհել եւ ապա հասեալ ի տեղին կամօք եւ զուարթութեամբ եւ ցոփութեամբ, խաղու

եւ ծաղու ուրախ լինէին ի բազինս նոցա եւ ապա ի զղջումն եկին, կամ եղեւ վասն մարդասիրութեանն Աստուծոյ՝ Բ ամ ընդ ունկնդիրս կացցէ եւ Գ ամս առ դրանն հաւասարեցցէ աղօթիցն. եւ Բ ամս մտեալ յեկեղեցի՝ ելցէ ընդ ապաշխարողս, քննեալ վարքն՝ հաղորդեսցի Օրինացն:

Ե. Ոյք չոգան տխուր հանդերձիւք, եւ բազմականօք եւ երախանօք կերան եւ զօրն ամենայն ի բազմականին արտասուեցին եւ զղջացան, յորժամ հեռացեալ անկեալ կատարեցին, մինչեւ ցերիս ամս առանց Օրինաց ընկալցին, ապա թէ ոչ կերան, Բ ամս հեռացին, յերրորդ ամին հաւասարեցին առանց Օրինաց, զի զկատարեալն եւ զգլխաւորն յետ երից ամաց ընկալցին, այսինքն է զՕրէնսն: Զի եպիսկոպոսքն իշխեսցեն, իբրեւ փորձեսցեն զբարս դառնալոյն, մարդասիրութեամբ ինչ հայել կամ բազում եւս ինչ յաւելուլ զժամանակ ապաշխարութեան, քան զամենայն ինչ որ անցեալ վարքն իցեն եւ յորում վարիցին՝ ամենայն իրօք հարց եւ փորձ լիցի, եւ ըստ նմին իրի մարդասիրութիւնն չափեսցի:

Զ. Վասն այնոցիկ, որ ի լոկ սաստելոյն կամ տանջանօք կամ տնառութեամբ, կամ վասն ի տեղեաց անդարձուցանելոյ Հնազանդեցան եւ զզոհս արարին եւ մինչեւ ցայս ժամանակս ոչ դարձան եւ ապաշխարեցին, եւ այժմ եւ յառաջ քան զժամանակ ժողովոյն մերձեցեալ հպին ի միտս ապաշխարութեան եւ դառնալոյ, կամ եղեւ, զի մինչեւ յօրն Զատիկի ընդ ունկնդիրս կայցեն եւ յետ մեծի աւուրն, այսինքն է՝ Զատիկին, ընդ կարգօք լիցին զերիս ամս, եւ յետ Բ ամաց հաւասարեցին առանց Օրինաց. եւ այսպէս եկեսցեն ի կատարեալն, զի ամենայն իրօք զԶ ամն կատարեսցեն: Ապա եթէ ոք յառաջ քան զժողովն ընկալաւ ապաշխարութիւն, յայնմ ժամանակի թուեսցին նոցին սկիզբն զԶ ամն կատարելոյ: Ապա եթէ ինչ վիշտք կամ ակնկալութիւն մահու ի հիւանդութենէ կամ յայլ ինչ պատճառանաց պատահեսցէ, զայսպիսիսս ընդ սահմանաւ կալցին:

Է. Վասն այնոցիկ, որ երթան ի տօնս Հեթանոսաց, ուր եւ տեղի որոշեալ իցէ պղծութեան իւրեանց, մանաւանդ թէ զիւրեանց եւս զկերակուրսն տարան եւ անդ ցոփութեամբ շռայլեցան, քանզի զայնպիսեացն ասէ Գիր, թէ «խառնակեցան ընդ Հեթանոսս եւ ուսան զգործս նոցա» (Սաղ. ԾԵ:35), վասն այսպիսեացս կամ եղեւ՝ Գ ամ ընդ ունկնդիրսն լինել եւ Բ ամս ընդ ձեռամբ հաւասարել աղօթից ըստ եպիսկոպոսին կամաց ի ձեռն ողորմութեան եւ զթոյ տնանկաց, հաղորդեսցի Օրինաց:

Ը. Վասն ոյք երկիցս եւ երիցս չոգան եւ խառնակեցան եւ կերան զյազեալն ի յաշտիցն. եւ զիւրեանց եւս զկերակուրս տարան եւ զոհեցին, եւ ապա ի յորդորմանէ եպիսկոպոսին եւ իւրեանց կամաց ի

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակութիւնը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 151-167:

զղջումն եւ յապաշխարութիւն եկին, կամ եղեւ է ամ ընդ կարգօք լինել եւ Բ ամս հաւասարել աղօթիցն ընդ ձեռամբ. ապա քննեալ հետքն եւ ջերմեռանդն ապաշխարութիւնն, ողորմութեամբ եւ զթով տնանկաց քաւեալ զինքն ըստ եպիսկոպոսին կամաց, հաղորդեսցի Օրինաց:

Թ. Վասն այնոցիկ, որք ինքեանք չհեռացան ի զոհելոյ կռոցն եւ յուրելոյ զպղծեալն, այլ եւ զեղբարս եւ զընկերս իւրեանց բռնադատեցին պատրանօք հաւասարել կորստեան իւրեանց եւ մղեցին ընկեցին ի գուր խորխորատին, որպէս եւ գրեալ է. «Գուր զոր փորեաց եւ պեղեաց՝ ի նոյն խորխորատ անկցին զոր գործեցին» (Սաղ. է:16), արդ՝ զայսպիսիսն առաջին կանոնքն սպանանել հրամայեն, այլ երկրորդս կամ եղեւ մեծ ամենայն ժողովոյն միաբանութեան ընդդէմ երթալ տէրունական հրամանին. «Եթէ ոք ուրացի զԻս առաջի մարդկան, ուրացայց եւ Ես զնա առաջի Հօր Իմոյ որ յերկինս է», եւ «Զոր արձակէք յերկրի, արձակեալ լիցի յերկինս» (Մատթ. Ժ:33, ԺԸ:18). արդ՝ կամ եղեւ մեծ ամենայն ժողովոյն, զի կեցցեն եւ մի՛ մեռցին, եթէ ի դարձ փրկութեան եկեսցեն՝ ի կատարեալ խոստովանութիւն, մոլորեցուցիչքն որ մոլորեցուցին զընկերս իւրեանց, բազում զղջմամբ եւ բազում վաստակօք զյետին թոշակն ընկալցին: Իսկ զորս մոլորեցուցին՝ է ամ ընդ կարգօք լինել եւ Ե ամ ընդ ձեռամբ հաւասարել աղօթիցն, ի ձեռն տրոց հաղորդել Օրինաց:

Ժ. Վասն որք ուտեն խառն եւ անխտիր զկերակուրս հեթանոսաց, կամ եղեւ սուրբ եւ մեծ աստուածասէր ժողովոյն ասել, թէ սրբոցն ամենայն ինչ սուրբ է, եւ պղծոցն ամենայն ինչ պիղծ է, զի որ ինչ արժան է ուտել նոցա այս է, թէ հնար ինչ իցէ ամենեւին մի՛ ճաշակել: Ապա թէ ոք յանդգնեսցի յորկորստութիւն զպանիր, զմիս զոր երախայ մարդոյ զենեալ իցէ՝ մի՛ կերիցէ, եւ զամենայն ինչ կերակուր եւ զըմպելի եւ զմիրգ եւ զբանջար անգամ, զոր ինչ ընդ յաժտ անցուցեալ է, ամենեւին մի՛ մերձենալ, բայց զոր ինչ ընդ յազումն պղծութեան իւրեանց չիցէ անցուցեալ՝ զհաց, զգինի, զմիրգ, զբանջար, զհանդերձ, զկենդանի անասուն, համարձակ լիցի: Այլ եւ դու նոյնպէս մի՛ տայցես զսրբութիւն շանց՝ զկերակուր ուխտի սրբոյ Եկեղեցւոյ մարդոյ որ ոչ ունի զգրոշմ տէրունական. ոչ հրամայեն կանոնք: Եթէ կամեսցի զառաքելոյ բանն ի կիր արկանել, «Զոր ինչ ի սպանդանոցի վաճառի կերա՛յք» (Ա. Կոր. Ժ:25), լո՛ւր անդէն նմին զոր ինչ ասեն. եթէ գիտիցես թէ զոհեալ է, կամ թէ ոք ասիցէ՝ պղծեալ է, մի՛ ուտիցես: Ապա թէ զոհեալ է, կամ թէ ոք ասիցէ՝ պղծեալ է, մի՛ ուտիցես: Ապա թէ ոք յանդգնեալ ընդդէմ հրամանիս՝ եւ զորկորստութեան կաման առնիցէ, ապաշխարութեամբ եւ զթով տնանկաց սրբեսցէ, Ա ամ ընդ ձեռամբ լինել, այլ ուխտի մանկանց ամենեւին ոչ մերձենալ: Ո՞չ գրեալ

է թէ՛ «Առ արտաքինսն իմաստութեա՛մբ գնասջիք» (Կող. Դ:5), զի մի՛ անուն Աստուծոյ վասն ձեր հայհոյեսցի ի մէջ հեթանոսաց:

ԺԱ. Վասն սարկաւագաց, եթէ յորժամ տանիցին յօծումն, եւ նոքա բողոքեցեն, եթէ ոչ կարեմք կուսան լինել, թողացուցեն, մինչեւ սրբութեամբ զուգեսցին, զի սուրբ են անկողինք, եւ անարատ՝ ամուսնութիւնք, եւ ապա մատիցեն ի քահանայութիւն եւ համարձակութեամբ ի սպասու կացցեն եպիսկոպոսին: Ապա եթէ ոմանք յօծանելն լուռ եղեն եւ հաճելութեամբ յանձին կալան, որպէս թէ հաստատուն կացցեն յաստիճանի անդ, եւ ապա յետոյ ամուսնացան, լռեալ լիցին ի քահանայութենէ եւ ի կարգէ պաշտօնէից ի բաց կացցեն, է ամ ընդ ունկնդիրս կացցեն եւ Բ ամս ընդ ձեռամբ տրօք տնանկաց քաւեսցէ զմեղս իւր. քննեալ եւ հայեցեալ յապաշխարութիւնն եպիսկոպոսին՝ հաղորդեսցի Օրինացն, բայց ի կարգն եւ յաշտիճանն մի՛ մերձեցուցեն:

ԺԲ. Եւ որ միանգամ խօսեալ աղջկունք եւ զուգեալ գտանիցին եւ յետ այնորիկ այլք յափշտակեցին, կամ եղեւ, զի անդրէն տայցեն որում խօսեալն էր, եւ թէ ի բռնութիւն ապաստանիցէ, մի՛ թողցեն:

ԺԳ. Ոյք յառաջ քան զմկրտութիւն ընդունել զոհեցին եւ յետ այսորիկ մկրտեցան, կամ եղեւ յաստիճան մերձեցուցանել զայնպիսիսն, վասն զի սրբեցան աւագանաւն:

ԺԴ. Քորեպիսկոպոսաց մի՛ լիցի երիցունս կամ սարկաւագունս օծանել, այլ եւ ոչ երիցունս ի քաղաքի ուրեք առնել կամ օծանել առանց համարձակելոյ եպիսկոպոսին՝ կամ թղթով, կամ բանիւք: Քանզի յայնժամ ի գաւառս լինէին եպիսկոպոսունքն, այսինքն՝ ի գեօղս, զայնպիսիսն կոչէ քորեպիսկոպոս, զի քորեպիսկոպոսդ տեսուչ գաւառի ասի ըստ հռոմին առ մեծամեծօքն, այսինքն է՝ որ զքաղաքսն ունին, առ նոքօք կոչին սոքա գաւառաց եպիսկոպոսք:

ԺԵ. Ոյք յուխտի անդ իցեն երիցունք կամ սարկաւագունք կամ այլ ոք ի պաշտօնէից, եւ հեռի իցեն ի մսոյ եւ միտք իւրեանց յօժար իցեն ի ճաշակել, համարձակ կերիցեն եւ մի՛ գաղտաբար. ապա թէ կամք իցեն՝ պահիցեն. ընդունին կանոնքս զերկոսին: Ապա եթէ ոք պիղծ համարիցի, կամ զբանջար եւ զհաց որ մսոտ իցէ, ոչ ընդունին զնա կարգք Եկեղեցւոյ:

ԺԶ. Վասն ընչից որ անուանեալ է Եկեղեցւոյ՝ զինչ եւ իցէ՝ թէ գեօղք, թէ մարդք եւ կամ այլ ինչ եւ մինչ չեւ եպիսկոպոս լեալ էր ի տեղուջն եւ երիցունքն վաճառեցին, իշխան լիցի անդրէն ի նոյն պահանջել. բայց ապա եպիսկոպոսն կշռեսցէ զարժանն եւ զիրաւն, թէ մարթ է առնուլ զգինն կամ դարձուցանել:

ԺԷ. Վասն այնոցիկ ոյք ընդ անասունս պղծեցան, զի թէ ի կուսութեան ոք գործեաց զպղծութիւնն, որպէս թէ Հնգետասան ամեան իցէ, ԺԵ ամ ընդ ունկնդիրս կացցէ եւ Ե ամ ընդ ձեռամբ. հայելով եւ քննելով զապաշխարութիւնն, թէ արտասուօք ջերմեռանդն սրտիւ զղջանայ՝ քաւելով զմեղսն տրօք տնանկաց, հաղորդելոյ արժանի լիցի յՕրէնսն: Ապա եթէ ի կատարման հասակի իցէ, որպէս թէ ի Խ ամեանս, Ի ամ ընդ ունկնդիրս կացցէ եւ Ե ամ ընդ ձեռամբ: Եւ եթէ յամեալ իցէ ի մեղսն, յաւելցեն յապաշխարութիւնն, քննեսցի ըստ ջերմութեանն տրօք տնանկաց, հաղորդեսցի Օրինաց: Ապա եթէ կին ունիցի եւ զգործ պղծութեանն գործիցէ, մինչեւ ի վախճան անձին իւրոյ ընդ ունկնդիրս կացցէ հեծեծանօք եւ հառաչանօք, եւս տրօք տնանկաց: Կամ եղեւ մեծ ժողովոյն վասն մարդասիրութեանն Աստուծոյ՝ յեւս անձին իւրոյ զյետին թողակն տայցեն, եւ անասունն թէ յուտելեաց իցէ, զկաթն եւ զշաղիղն շունք կերիցեն:

ԺԸ. Ոյք բծաւոր էին եւ բիծ ինչ ունէին, այսինքն է պիսակութիւն կամ այլ ինչ ախտ որ փոփոխելով իցէ, իբրեւ նենգութեամբ մերձեցան յայլս, զի վնասեսցեն ումեք, այնպիսիքն ընդ դիւահարս կացցեն:

ԺԹ. Ոյք եպիսկոպոսք եղեն եւ հաստատեցան եւ ոչ ընդունելի եղեն իշխանութենէն յայնմանէ, յորում աւանդեցաւն ունել եւ յայլոց իշխանութիւն կամեցան մերձենալ եւ բռնադատել՝ մերժելով գեպիսկոպոսն իշխանութեան այնորիկ, եւ ամբոխս յարուցանիցէ եւ խռովութիւնս ի վերայ նորա, զայնպիսիսն մերժել արժան է եւ կապել յեկեղեցոյ: Ապա թէ կամիցէ նոցա յերիցութեան կարգին, յորում էին յառաջ, նստել եւ զանուն երիցու ունել, արժանի լիցին ընդունելութեան. ապա եթէ ընդդէմ կացցեն իւրեանց եպիսկոպոսին եւ հակառակեսցին, ընկեցեալք լիցին ի պատուէ անտի երիցութեան եւ ցոյցք լիցին իբրեւ ընկեցեալ ժողովրդեանն առաջի, զի ամենայն ոք գիտակ լինիցի:

Ի. Վասն այնոցիկ ոյք ի չափ հասակի հասեալ իցեն եւ կուսութիւն խոստանայցեն պահել, եւ ստեցին խոստմանն, ի շնութիւն անկան, կոյս այնուհետեւ ոչ եւս կարէ լինել, այլ եղիցի նա որպէս այն որ երկուս կանայս արարեալ իցէ, զսահման նոցին ընկալցի եւ զապաշխարութիւն նոցա՝ Բ ամս ընդ ձեռամբ առ դրանն, եւ մի ամ մտեալ յեկեղեցին ընդ ապաշխարողսն ելցէ. զջերմութիւն ապաշխարութեանն տեսեն, եւ հաղորդեսցի Օրինացն, բայց յօծումն քահանայութեան մի՝ մերձեսցին. այլ վասն կուսանացն որ մերձենային առ ոմանս իբրեւ քեռք՝ զայնպիսիսն խափանեցաք, զի մի՝ եւս լիցին:

Բ) ԿԵՍԱՐԻԱՅԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ¹

Ա. Վասն կանանց որ ընդ արամբ են եւ չնան, եթէ թողցեն ի բաց զպղծութիւնն եւ յապաշխարութիւն եկեսցեն, Ե ամ առ դրանն ընդ ձեռամբ կացցեն եւ Բ ամս մտեալ յեկեղեցի՝ ելցէ ընդ ապաշխարողս. քննեալ վարքն՝ տրօք տնանկաց քաւեալ զմեղս իւր՝ հաղորդելոյ Օրինացն արժանի լիցին:

Բ. Վասն կուսանաց որ քան զհարսանիսն յառաջ ընդ ումեք շնացաւ եւ ելոյծ զկուսութիւն, կուսան այնուհետեւ մի՝ կոչեսցի, զի խրամատեցաւ ցանկն. բայց ապաշխարեսցէ ջերմ սրտիւ ողորմութեամբ եւ զթով տնանկաց սրբեսցէ զինքն, Բ ամ առ դրանն հաւասարեսցէ աղօթից եւ Ա ամ մտեալ յեկեղեցի՝ ելցէ ընդ ապաշխարողս, եւ հաղորդեսցի Օրինաց՝ եւ վասն յաղթութեան թշնամւոյն առցէ զօրհնութեան պսակն հարսանեաց ի գլուխ իւր. թէ այր, թէ կին՝ կանոն այս լիցի:

Գ. Վասն կանանց որ պոռնկին եւ զմանկունսն սպանանեն, առաջին վարդապետքն մինչեւ ի մահ սահմանեցին ընդ պատժովք լինել, բայց երկրորդս, վասն մարդասիրութեանն Աստուծոյ, կամ եղեւ մեծ ժողովոյն է ամ լինել ընդ ունկնդիրսն, Ե եւս ամ ընդ ձեռամբ լինել, տրօք ողորմութեամբ սրբեսցի եւ հաղորդեսցի Օրինաց:

Դ. Վասն ուրք ոչ զպոռնկորդի, այլ զարդար զաւակս սպանանեն կամօք չար արուեստիւք իւրեանց, մինչեւ ցմահ ընդ պատժովք լիցին, ընդ ունկնդիրսն կացցեն եւ ի ձեռն տրոց տնանկաց յեւս վախճանին զյետին թողակն տայցեն. եթէ արանց իցէ վնասն, եթէ կանանց՝ կանոն նոյն իցէ:

Ե. Վասն ուրոց ոչ կամօք սպանին եւ ոչ գիտութեամբ, այլ կամ ի քուն ննջեաց ի վերայ եւ կամ ոչ զգուշացաւ եւ ի հուրն վնասեցաւ վկայութեամբ ընտանեաց եւ ընկերաց, առաջին կանոնքն է ամ եղին, բայց երկրորդս, վասն մարդասիրութեանն Աստուծոյ, կամ եղեւ մեծ ժողովոյն Գ ամս առ դրանն հաւասարել աղօթից եւ Բ ամս մտեալ յեկեղեցի՝ ընդ ապաշխարողս ելցէ, տրօք եւ ողորմութեամբ հաղորդեսցի Օրինաց:

Զ. Արք այրիք մնացեալ իցեն յետ ամաց ինչ եւ կամ բնաւ առն չիցէ լեալ եւ ի մեղս անկանիցի ի պոռնկութիւն, կամ եղեւ մեծ ամենայն ժողովոյն, եթէ ամենեւին դարձցին ի մեղացն, ապաշխարութիւն դնել ի վերայ նոցա Գ ամս առ դրանն ընդ ձեռամբ լինել եւ Բ ամս մտեալ

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 168-176

յեկեղեցի՝ ելցէ ընդ ապաշխարողս, եւ քննեալ եւ փորձեալ զվարսն, ողորմութեամբ եւ զթով տնանկաց սրբեալ զմեղս իւր՝ հաղորդեսցի Օրինաց. ապա թէ դարձեալ թաթաւեսցի ընդ տիղմն մեղաց իւրոց, զեւթն ամին ապաշխարութիւն ի վերայ դիցես, բայց զյորդորումն եւ զսէր խոնարհութեան եւ զյոյս բարեաց անդադար սփռեսցէ:

Է. Վասն դիւթաց որք խոտորին եւ ըստ սովորութեան հեթանոսաց զհետ երթան, որպէս թէ ի տունս հեթանոսաց մտանել իբրեւ գիտակ լինել եւ ուսանել զգիրս կախարդութեան, եւ ապա ի զղջումն եկեսցեն եւ ի խոստովանութիւն, փորձեսցիր եւ քննեսցիր զդարձն, Եւ ամ ընդ ունկնդիրս կացցէ եւ Բ ամ ընդ ձեռամբ հաւասարեսցէ աղօթիցն, ողորմութեամբ եւ զթով տնանկաց սրբեալ զինքն՝ հաղորդեսցի Օրինաց ըստ սուրբ ժողովոյն:

Ը. Վասն չար դիւթակախարդաց ջատկաց, որք մեծամեծ օճիրս գործեն եւ դառնացուցանեն զԱստուած ի խորհուրդս իւրեանց, նոքա եւ յՈրդւոյն ուրանան, նոքա եւ զՀոգին Սուրբ հայհոյեն, նոքա եւ զարդար արին հեղուն ի զոհել չարեացն. զայնպիսիս առաջին կանոնն եւ զիրն չապրեցուցանէ, եւ արժանի են մահու, թէ ի զղջումն ոչ եկեսցեն, բայց շնորհաց հոգիս կեցուցանէ, թէ ի զղջումն եկեսցեն յապաշաւանս եւ ի խոստովանութիւն ըստ Աստուածեղէն գրոց թէ. «Ոչ կամիմ զմահ մեղաւորին, այլ զդառնալ նորա եւ զկեալ» (Եզեկ. ԺԸ:32): Կամ եղեւ մեծ ժողովոյն վասն մարդասիրութեանն Աստուծոյ՝ այնպիսիքն մինչեւ ի վախճան ընդ ունկնդիրս կացցեն, եւ քննեսցին եւ փորձեսցին հետք նոցա, բայց վարդապետն զմարդասիրութիւն եւ զյորդորումն եւ զյոյս ողորմութեան եւ զխոնարհելն առ այնպիսիս մի՛ արգելցէ, զի մի՛ ի հին սովորութիւն միտեսցեն միտքն, ողորմութեամբ, զթով եւ տրօք տնանկաց քաւեսցեն եւ յետին թոշակին արժանի լիցին:

Թ. Եթէ խօսեալ ուրուք իցէ զաղջիկ առն եւ նա թողցէ զխօսեալն նմա եւ ննջեսցէ ընդ քեռ նորա կամ ընդ որում եւ իցէ, եւ ապա եթող զնա եւ անդրէն յառաջին խօսեալն դարձաւ եւ կին արար, եւ ընդ որում ննջեացն՝ նա չոգաւ խեղդ արկ եւ մեռաւ առ նախանձու, այրն վասն պղծութեան է ամ ընդ կարգօք լիցի, իսկ վասն մահու աղջկանն՝ պարտական լիցին որք գիտակ էինն եւ հոգաբարձուք էին եւ ոչ փոյթ արարին ուղղել զգործն. Ժ ամ ընդ ունկնդիրս կացցեն եւ Ե ամ ընդ ձեռամբ, ի ձեռն ողորմութեան սրբեալ հաղորդեսցի Օրինաց:

Ժ. Վասն գողոց, աւազակաց, մարդասպանաց եւ որ գաղտնի մահաբեր դեղովք անողորմ խողխողեն զորդիս մարդկան եւ որք հրով կիզուն եւ հրդեհեն զվաստակս եւ զչինուածս ոմանց մարդկան եւ մեծամեծ օճիրս եւ բազում հարուածս բազմադիմիս եւ ազգի ազգի չա-

րիս ածեն որդւոց մարդկան, նոքա եւ զարիւն արդար հեղուն, նոքա եւ զսրբութիւնսն կործանեն, նոքա եւ զմանկունսն Եկեղեցւոյ խողխողեն, նոքա եւ զհայհոյութիւն ի բարձունս ձգեն, զայնպիսիս օրէնքն եւ առաջին կանոնքն սպանանել հրաման ետուն, զի եւ այլքն խրատեսցին, եւ արժանի են մահու, եթէ ի չար գործոցն ոչ դարձցին: Ապա թէ քան զըմբռնելն յառաջ եւ ի չարչարանս արկանել ինքնին ի խոստովանութիւն եկեսցէ եւ ի չար գործոցն ամենեւին ի բաց կացցէ, կամ եղեւ մեծ եւ աստուածասէր ժողովոյն զամենայն ինչ ընդ ապաշխարութեամբ արկանել, զի ուղիղ ապաշխարութիւն, թէեւ մերձեալ լինի ի դրունս դժոխոց, կորզէ ի բաց որպէս զեղեկիայն: Ապաշխարութիւն զհնոցն ի ցօղ դարձուցանէ, պահք եւ աղօթք զբերանս առիւծուց սանձեն, քանզի ջերմ ապաշխարութիւն եւ արտասուք զմարդիկ ընդ հրեշտակս խառնեն եւ զհրեշտակս՝ ընդ մարդիկ, որպէս եւ Տէրն տերանց, թողեալ զբազում հօտսն որ յերկինս, զմիոյ ոչխարիս՝ զմարդկութեանս զհետ ընթանայր եւ ասէր թէ. «Ուրախութիւն է հրեշտակաց ի վերայ միոյ մեղաւորի զղջացելոյ եւ ապաշխարեցելոյ» (Ղուկ. ԺԵ:10): Արդ՝ եթէ դարձցին այնպիսի չարագործքն, զոր պատմեցաք ձեզ, սրտի մտօք եւ յօժարութեամբ ի խոստովանութիւն եւ ի դարձ փրկութեան եկեսցեն, եւ զհին խմորն՝ զայտումն մեղացն, ցածուցեն եւ ի նոր զանգուած եկեսցեն, ջերմ արտասուք եւ զթով տնանկաց, քանզի եւ մեծ մարդարէն Դանիէլ բողոքէր առ թագաւորն. «Զմեղս քո ողորմութեամբ քաւեա եւ զանօրէնութիւնս քո՝ զթով տնանկաց» (Դան. Դ:24), նորափետուր զարդարեսցին, ընդունի զնոսա կանոնս. բայց ապաշխարութիւն յայտ լիցի, քանզի թագաւորն այն Ե ժամանակ արածեցաւ ընդ անասունս, քանզի ամենայն մեծամեծ մեղացդ զոր շարեցաք ի կարգի եւ ցուցաք ձեզ ապաշխարութիւն, միագոյն է՝ մի օրինակաւ. թէ գայթ ի գայթ ինչ իցէ, ի վախճանի իւրեանց ընկալցին զյետին թոշակն, ապա թէ ջերմեռանդն սրտիւ՝ հայեցեալ վարդապետին, քննեալ զգործս նոցա եւ զխորհուրդս սրտից նոցա՝ ներելով արացէ եւ զյորդորումն եւ զսէր մի՛ արգելցէ. Ժ ամ ի դրունս ունկնդրաց եւ Ե ամ հաւասարեսցէ ընդ ձեռամբ աղքատաց, ապա հաղորդեսցի Օրինաց, եթէ կամք իցեն երիցուն:

Գ) ՆԷՈՎԵՍԱՐԻԱՅԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ԳՐԱՔԱՐԸ¹

Ա. Երէջ այր եթէ ամուսնաւ իցէ, ընդունելի լիցի ի կարգս, ապա թէ չնասցի կամ պոռնկեացի, մերժել արժան է զայնպիսին առաւելապէս եւ ջանալ արժան է այնպիսւոյն, զի ապաշխարութեան հասցէ:

Բ. Կին եթէ լինիցի երկուց եղբարց, մերժեացեն յիրերաց. կինն մինչեւ ի մահ ընդ ունկնդիրս կացցէ, նոյնպէս եւ այրն, ապա ըստ վարուցն իբրեւ թէ ողջացեալ իցեն ի մեղացն ի ձեռն ողորմութեան եւ պահոց, ի վախճանի իւրեանց հաղորդելոյ յետին թոշակին արժանի լիցին, ապա եթէ մինչ ի զուգութեանն են՝ մահ տիրեաց, զոր ասեն. «Մահ մեղաւորին չար է» (Սաղմ. ԼԳ:22), զրկեալ եղիցին ի թոշակէն. բայց որ մնայն՝ այնպիսւոյն դժուարագոյն է ապաշխարութիւնն. իշխան լիցի վարդապետն ապաշխարութիւն զնել խստագոյն, որպէս եւ կամեացի. ի ջերմութիւն ապաշխարութեանն հայեցեալ եւ յողորմութիւն զթով տնանկաց եւ մեծամեծ տրօք, իշխան լիցի կարճել զժամանակն:

Գ. Որ ի պէսպէս ամուսնութիւն ինչ ըմբռնին, ժամանակն յայտնապէս է զոր սահմանեցաք, այլ դարձ նոցին եւ հաւատք թէ փութութեամբ ինչ իցեն, կարճել զժամանակն:

Դ. Եթէ ոք ի մտի դնիցէ եւ ցանկանայցէ ընդ կնոջ ուրուք պոռնկել, եւ խափանեացի գործն, սրտիւ ահա շնացաւ ըստ Աւետարանին, բայց գործոյն ի գլուխն չերթալն յայտ է թէ ի շնորհաց անտի պահեցաւ:

Ե. Վասն երախայից, եթէ յապաշխարութիւն եկեացեն եւ հաղորդեալ աղօթիցն Եկեղեցւոյ սրբոյ եւ յետ այնորիկ ի մեղս անկանիցին, ընդ ունկնդիրս կացցէ՝ հայելով եւ փորձելով եւ յորդորելով. ապա թէ մինչդեռ ի դրունս ունկնդրութեանն կացցէ եւ դարձեալ ի յանցանս գտանիցի, ամենեւին մերժեալ լիցի իւրեանց:

Զ. Վասն յղի կանանց. զի արժան է մկրտել յորժամ եւ կամին, զի ոչինչ յայսպիսի իրս հաւասարեալ է ծնողն ընդ ծննդեանն, այլ արժան է ամենայն իրօք կամօք զյօժարութիւն ցուցանել առ ի խոստովանութիւն ընդունելութեան մկրտութեանն:

Է. Վասն որ երկրորդ կին առնեն, երիցուն չէ պարտ եւ արժան երթալ ի հարսանիսն, զի ոչ են հարսանիք, այլ լոկ հացուտիք. ապա թէ ընդդիմացեալ ուրուք հրամանիս՝ երթիցէ, մի՛ շնորհուկա առնելով վասն հացին թողացուցանէ ինչ յապաշխարութենէն, այլ Բ ամս

առ դրանն աղօթից հաւասարել եւ Ա ամ մտեալ յեկեղեցի՝ ելցէ ընդ ապաշխարոյս, ի ձեռն տրոց ողորմութեան հաղորդեացի Օրինաց:

Ը. Վասն որ մինն կուսան եւ մինն երկեակ, եթէ այլ վարքն սրբութեամբ իցէ, Գ ամս ապաշխարեալ ի ձեռն տրոց հաղորդեացի Օրինաց:

Թ. Վասն որ երրորդը իցեն, նոցայն ո՛չ ամուսնութիւն, այլ յամենայն ժամ պոռնկութիւն է: Եթէ ժամանակ կենաց իւրեանց յերկարեացի եւ այլ վարքն կատարեալ հաւատովք իցեն սուրբ սրտիւ, ԺԵ ամ ընդ ունկնդիրս եւ Ե ամ հաւասարեալ աղօթից ի ձեռն մեծամեծ ծախից, զթով, պահովք, ողորմութեամբ, ի տարւոյն մի անգամ հաղորդեացին: Ապա եթէ վարքն յետնութեամբ իցեն, ահա դիցես մեղս ի վերայ մեղաց նոցա բազում աշխատութեամբ ի ձեռն տրոց ողորմութեան, յետին թոշակին թէ լիցին արժանի: Ապա թէ քակեացին ի միմեանց ի ձեռն հաւատոց կամօք իրերաց, եւ կամ մինչդեռ ի զուգութեանն են եւ մինն մեռցի, եւ որ մնայն՝ սրբութեամբ կեցցէ, ընդունելի է, վարդապետն հայեացի եւ ներելով արասցէ:

Ժ. Այլ վասն չորրորդին եւ հինգերորդին որ ունին կանայս՝ օրէնք չեն, դատաւոր եւ Եկեղեցի ոչ ընդունի, բայց եպիսկոպոսն գիտասցէ:

ԺԱ. Իսկ եթէ արձակեացէ ոք զկին իւր վասն բանի պոռնկութեան կամ վասն այլ չարագործութեան, զոր ոչ միայն այրն, այլ եւ աշխարհ վկայէ զչար գործոց նորա, արձակեացէ. ընդունի զնա կանոնս, բայց Ա ամ ապաշխարեացէ, ի ձեռն ողորմութեան սրբեացի եւ հաղորդեացի Օրինացն, եւ եթէ կամեացի, կին արասցէ, եւ կինն այլում առն չիշխէ լինել, մինչ կենդանի է այր նորա:

ԺԲ. Իսկ եթէ ոչ վասն պոռնկութեան եւ ոչ վասն այլ չար գործոց եթող զկինն իւր, այլ վասն վատաբարութեան, որպէս թէ այլում ալն եղեալ իցէ, զայնպիսին ոչ ընդունին կանոնք, մինչեւ դառնալ նորա յառաջին կինն, եւ ընդ յանցանացն է ամ ապաշխարութիւն ընկալցի՝ Ե ամ արտաքոյ եւ Բ ի ներքս: Ապա եթէ ոչ դարձցի առ բուն կինն իւր, զկեանս տանն իւրոյ բաժանեացէ, զկէսն կնոջն իւրում տացէ եւ տուգան յեկեղեցին, զի զպսակն օրհնութեան զոր ընկալեալ էր վասն ամուսնոյ իւրոյ անարգեաց, եւ ինքն զամենայն աւուրս կենաց իւրոց պոռնիկ կոչեացի. մի՛ մտցէ յեկեղեցի Աստուծոյ, այլ ի դուրս հաւասարեացի աղօթից, ի ձեռն ողորմութեան տրօք տնանկաց եւ վասն ջերմ արտասուլաց զյետին թոշակն ընկալցի: Ապա թէ կինն մեռցի եւ այլ կին չառնիցէ, ջերմ յապաշխարութիւն եկեացէ. է ամ ի դուրս կացցէ եւ Գ ամ ընդ ձեռամբ աղօթից հաւասարեացէ, ի ձեռն ողորմութեան, զթով տնանկաց քաւեալ զմեղսն՝ հաղորդեացի Օրինացն:

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակութիւնը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 179-187:

ԺԳ. Վասն որ պատրաստեալ են ի քահանայութիւն եւ կանայս ունիցին, եթէ մինչ չեւ ի քահանայութիւն մերձեցեալ իցէ եւ կինն չնայցէ, արձակեացի կինն եւ առն չիշխէ լինել, եւ այրն ի քահանայութիւն մատիցէ: Ապա եթէ կամք իցեն նմա կալ ընդ կնոջն, քահանայ ոչ եւս կարէ լինել, զի ոչ ընդունի զնա Եկեղեցի եւ կանոն:

ԺԴ. Քահանայ եթէ ի պղծութեան գտանիցի եւ իրքն յայտնեսցին եւ խոստովան լինիցին, քահանայանալ ոչ կարէ, բայց ի կարգին կացցէ: Ապա եթէ խոստովան ոչ լինիցին եւ յայտնապէս յանդիմանել ոչ ոք կարիցէ, ի կամս նորա թողցեն լինել եւ չլինել եւ եպիսկոպոսին:

ԺԵ. Նոյն կանոն եւ սարկաւազին կացցէ, քանզի սուրբ Եկեղեցի զանարատս ընդունի, զի ի ձեռն անմեղացն մեղաւորքն զփրկութիւն գտցեն. քանզի օր ըստ օրէ բողոքէ թէ. «Զսիրտ սուրբ եւ զհոգի խոնարհ Աստուած ոչ արհամարհէ» (Սաղմ. Ծ:19), եւ եթէ. «Յո՞ւմ բնակեցայց, եթէ ոչ ի հեզս եւ ի խոնարհս եւ որ զողան ի բանից Իմոց» (Ես. 42:2):

ԺԶ. Կամ եղեւ մեծ ամենայն ժողովոյն, թէ մինչեւ ցերեանամեանս մի՛ ոք օծցի ի քահանայութիւն, զի փորձեսցի, ընտրեսցի պիղծս ի սրբոյն, ի բաց պարզեսցի, քանզի եւ Տէր մեր երեսնամեան էր, յորժամ առ զօծումն մկրտութեան եւ սկսաւ զնոյն օրինակ ուսուցանել ամենեցուն ութօրեայ մկրտիլ, իսկ երեսնամեան օծանիլ ի քահանայ:

ԺԷ. Վասն որք ի նեղութիւն անկանիցին կամ ի խիստ հիւանդութիւն եւ կամ ըմբռնեսցի ի բռնաւորաց եւ վասն նեղութեան մկրտիցի, եւ կամ յառաջ էր անուն քրիստոնեայ եւ գործք վատթարք եւ ապա վասն նեղութեանն ի հաւատս կացցէ, զայնպիսին ընդունի Եկեղեցի, այլ ո՛չ կատարելապէս, զի ակամայութեամբ են հաւատքն. զայնպիսւոյն ասէ Գիր. «Միթէ ի հո՞ղ խոստովան առնիցիմ առ Քեզ» (Սաղմ. ԻԹ:10):

ԺԸ. Գաւառաց երիցունք ի քաղաքի եկեղեցւոյ իբրեւ անդ իցէ եպիսկոպոսն կամ երէց քաղաքին, չէ պատշաճ նոցա Պատարագ մատուցանել կամ հաց յագապի տալ եւ ոչ բաժանել յեկեղեցւոյ: Ապա թէ նոքա հրամայեսցեն եւ կոչեսցի՝ յագապի տացէ, այլ շահն՝ զինչ եւ եկեսցէ՝ ի նմին եկեղեցւոյն պահեսցի:

ԺԹ. Այլ որ քորեպիսկոպոսն են՝ ըստ օրինակի եւ ըստ կարգի Եւթանասնիցն եւ իբրեւ լծակիցք վասն փութութեան որ յաղքատսն կատարելոց է:

Ի. Եւ սարկաւազունս ըստ պիտոյիցն արժան է առնել, որչափ տեղիքն եւ պէտքն խնդրեսցեն, եւ մի՛ աւելիս ինչ, զի մի՛ ցոփութիւն լինիցի:

Դ) ԳԱՆԳՐԱՅԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ԳՐԱԲԱՐԸ¹

Ա. Ոյք զամուսնութիւն մեղադրեն եւ անգոսնեն, կամ որ ոչ ննջէ ընդ առն իւրում, իբրեւ իցէ հաւատացեալ եւ երկիւղած, եւ գարշելի համարիցին եւ մեղադիր առնիցեն իբրեւ այն, թէ յարքայութիւն ոչ կարեն մտանել, այնպիսիքն նզովեալ լիցին:

Բ. Ոյք ուտեն միս առանց արեան եւ զոհելոյ եւ մեռելոտւոյ, զի ամենայն երկիւղածութեամբ եւ հաւատովք լիցի, եւ դատապարտեսցեն զայնպիսիսն վասն ուտելոյն, իբրեւ այն, թէ յոյս ոչ ունիցին առ Աստուած, նզովեալ լիցին:

Գ. Ոյք զծառայ ի պատճառս աստուածաշատութեան պատրեն արհամարհել զտեարս իւրեանց եւ հեռանալ ի ծառայութենէ նոցա եւ ոչ ամենայն փութութեամբ պատուել եւ պաշտել զնոսա, իբրեւ իցեն տեարքն քրիստովնեայք եւ երկիւղածք, նզովեալ լիցին:

Դ. Ոյք երկմտին եւ խորշին յերիցուէ որ ամուսնացեալ իցէ, որպէս թէ ոչ իցէ արժան ի նոցանէ Օրէնս առնուլ, նզովեալ լիցին:

Ե. Ոյք ուսուցանեն զտուն Աստուծոյ եւ որ ի նա ժողովն ժողովիցին արհամարհել, նզովեալ լիցին:

Զ. Ոյք արտաքս քան զեկեղեցին ժողով ժողովիցին եւ արհամարհիցեն զեկեղեցին եւ կամիցին զեկեղեցւոյ պէտս գործել, իբրեւ ոչ իցէ երէցն ըստ կամաց եպիսկոպոսին լեալ, նզովեալ լիցին:

Է. Ոյք զպտուղ եկեղեցւոյն կամին արտաքս քան զեկեղեցին առնուլ կամ տալ, եւ որ ոչ կամօք եպիսկոպոսին կամ որ ձեռնադրեացն զայնպիսիսն յայսպիսի իրս եւ կամօք նորա չառնիցէ եւ չգործիցէ, նզովեալ լիցին:

Ը. Որ տայցէ կամ առցէ զպտուղ արտաքոյ քան զեպիսկոպոսն կամ որ կարգեալն է ի տնտեսութիւն տուրս տալոյ, տալին եւ առնելին նզովեալ լիցին:

Թ. Ոյք կուսանան եւ պահեն զանձինս իւրեանց որպէս թէ գարշ իցէ ամուսնութիւն, եւ հեռանայցեն, եւ ո՛չ վասն բարւոյ եւ սուրբ պարկեշտութեանն, նզովեալ լիցին:

Ժ. Ոյք կոյսք իցեն վասն Աստուծոյ եւ գեր ի վերոյ են ամուսնացելոցն եւ ամբարհաւածիցեն, նզովեալ լիցին:

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակութիւնը տես Կոնստանդնուպոլսի Գրականագիտութեան ինստիտուտի հրատարակած «Կանոնադրութիւն»-ը, հ. Ա, էջ 192-201:

թեան եկեղեցեաց եւ կարգաց որ յաղքատս լինի՝ երանեմք: Եւ զուղիղ գործ ընկալեալ ասեմք, որ ինչ տուաւ եւ կարգեցաւ ի Սուրբ Գրոց եւ յառաքելոց, յեկեղեցի լինել մեզ աղօթս առնեմք, զի կատարեսցի: Զայս կանոնս զոր եղաք եւ գրեցաք ի Գանգրա վասն Հաստատութեան կարգի օրինաց, ոչ աւելի ինչ եւ ոչ օտարոտի ի մէջ բերեալ, այլ զոր սուրբ ժողովն կանոնեցին՝ զնոյն ի լրութիւն բովանդակեցաք: Քանզի են ոմանք, որ տգիտութեամբ ինչ ինչ գործելով կուտեն անապաշխար բեռինս անձանց ըստ գրեցելոցն, եթէ ի մէջ տգիտաց ճշմարտութիւն պատառի, զի եթէ կարի փոքր մեղք իցեն եւ ընդ ապաշաւանօք ոչ անկանիցի, մահու չափ լինին՝ ըստ առաքելոյն. «Են մեղք որ մահու չափ են» [Ա. Յովհ. Ե:17]:

Ե) ԱՆՏԻՈՔԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ԳՐԱԲԱՐԸ¹

Ա. Ամենայն ոք ով եւ Համարձակեսցին եւ լուծցեն զսահմանս սուրբ եւ մեծ ժողովոյն որ ի Նիկիայ ժողովեցան եւ զառաքելոցն, իբրեւ էր անդ աստուածապաշտ եւ աստուածասէր թագաւորն Կոստանդիանոս, վասն ամենասուրբ տօնից փրկութեան, կապել եւ մերժել յեկեղեցւոյ, եթէ կացցեն եւս Հակառակութեամբ ընդդէմ դառնալ որ ինչ բարեգոյնքն կամեցան եւ կարգեցին. եւ այս ասացաւ վասն աշխարհականաց: Ապա թէ ոք ի գլխաւորաց եւ յառաջնորդաց Եկեղեցւոյ՝ եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ, յետ սահմանիս այսորիկ Համարձակիցի շրջել եւ խռովել եւ խանգարել եւ փոփոխել զկարգս Եկեղեցւոյ եւ առանձին լինել եւ ընդ հրէայս կատարեսցէ զտօնս, զայսպիսիս սուրբ եւ մեծ ժողովն աստէն առ ետեղ յայտնապէս օտար Համարեցան յեկեղեցւոյ, զի ոչ անձին միայն մեղաւ, այլ զբազումս ապականեաց, եւ թիւրութեան պատճառք եղեն. ոչ միայն զայնպիսիսն Հատանել եւ որոշել եւ ընկենուլ ի պաշտամանէ Եկեղեցւոյ, այլ եւ որք սոցին Հաւասարել Համարձակեցան յետ մերժելոյ զայնպիսիսն, եւ որք մերժեցան՝ խափանեսցին եւս եւ յարտաքին պատուոյն, որ սուրբ կանոն եւ Աստուծոյ քահանայութիւն ընկալեալ գտանիցի:

Բ. Ամենեքին ով եւ մտանիցեն յեկեղեցի Աստուծոյ եւ յետ ունկն դնելոյ Սուրբ Գրոց եւ ոչ եւս Հաւասարեսցեն առ ետեղ աղօթից Հասարակ ժողովրդեանն եւ զդէմսն դարձուցեալ ի սրբութենէն՝ ընդունելութեան գովութեանն ըստ իրաց ինչ ստահակութեան եւ յանդգնութեան

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 205-223:

ընդ ոտն Հարկանիցեն եւ հեռանայցեն, զայնպիսիսն մերժել եւ ընկենուլ արժան է ի սուրբ եկեղեցւոյ, մինչեւ խոստովան լիցին եւ ցուցցեն ամենայն աշխատութեամբ եւ տառապանօք զապաշխարութիւն իւրեանց եւ աղաչեսցեն, թերեւս այսպէս արժանի լիցին ընդունելութեան, իբրեւ ոչ իցէ նոցա մարթ Հաւասարել այնոցիկ, որ ազատեալ են ի կապանաց եկեղեցւոյ եւ որ ընդ եկեղեցեաւն իցեն եւ ոչ ի տունս ուրեք զատ ընդ այնպիսիսն մարթ իցէ յաղօթս կալ որ մերժեալ իցեն յեկեղեցւոյն: Եւ ոչ ի ժողով կամ յիշխանութիւն այլոյ եկեղեցւոյ արժան է մերժեցուցանել զայնպիսիսն: Ապա թէ երեւեսցի ոք կամ գտցի ոք յեպիսկոպոսաց կամ յերիցանց կամ ի սարկաւազաց կամ ո ոք եւ իցէ յաշտիճանէն, եւ անհաւասարացն Հաւասարեաց, զայնպիսին ընդ նոսին արժան է մերժել եւ կապել, զի պատճառք եղեն պղտորման եւ զմիմեանս Հարկանելոյ կանոնաց Եկեղեցւոյ:

Գ. Եթէ երէց ոք կամ սարկաւազ կամ բնաւ ոք ի քահանայական կարգէ լքանէ թողու զիւր իշխանութիւնն եւ զբնակութիւնն եւ յայլ փոխեսցի իբրեւ այն, թէ ամենայն իրօք հեռացաւ, եւ բնակել յայլու՝ իշխանութեան կամեսցի, այսպիսին բազում ժամանակս պաշտել մի՛ իշխեսցէ. թէ առաւելապէս եւս ի կոչ եպիսկոպոսին իւրոյ եւ դառնալ յիւր իշխանութիւն հրամայիցէ եւ աղաչիցէ, եւ ո՛չ ունկն դնիցէ եւ յամիցէ եւս ի ստահակութեանն, ամենայն իրօք մերժել եւ ընկենուլ արժան է զայնպիսին ի պաշտամանէն, իբրեւ ոչ եւս մուտ իցէ ընդունելութեան ի նոյն զնա Հաստատել: Ապա թէ յետ մերժելոյն վասն այսպիսի իրաց՝ այլ եպիսկոպոս ընդունիցի, եւ նա կշտամբութեան արժանի լիցի ի միաբան ժողովոյն՝ իբրեւ այն թէ ելոյժ եւ անգոսնեաց զգիրս եւ զկարգս Եկեղեցւոյ:

Դ. Եթէ ոք յեպիսկոպոսաց ի ժողովոյ անտի որոշեցաւ, երէց կամ սարկաւազ յիւրմէ եպիսկոպոսէն, եւ Համարձակեցաւ գործել գործ ինչ պաշտաման, կամ եպիսկոպոս ըստ կանխելոյ եւ յառաջ սովորութեանցն, կամ երէց կամ սարկաւազ, մի՛ եւս մարթ կամ պատշաճ իցէ նոցին յոյս ունել բնաւին յայլմէ ժողովոյ Հաստատել յայս իրս. եւ ոչ ապաշխարութեան կամ թողութեան Հաստատել: Այլ եւ որք Հաւասարեն այնպիսեացն, զամենեսին մերժել արժան է յեկեղեցւոյ, եւ առաւելապէս եւս, թէ ուսեալ էին զպատուհասն որ յառաջագոյն ասացեալ էին եւ կշտամբեալ, եւ Համարձակեցան այսպիսեացս Հաւասարել:

Ե. Երէց ոք կամ սարկաւազ արհամարհեաց զիւրոյ եպիսկոպոսին զհրաման, իբրեւ մերժեալ էր զնոսա յեկեղեցւոյ եւ առանձին ժողովեցան կամ ժողովեսցին եւ Սեղան Հաստատեսցին եւ ի կոչ եպիսկոպոսին ոչ եկին եւ ընդդէմ եղեն եւ անարգեցին, եւ ոչ կամեցան զբանս նորա

ԺԴ. Թէ որ յեպիսկոպոսաց յիրս ինչ յանցուածոց եւ մեղադրութեան դատապարտեսցի, եւ ապա դէպ լիցի վասն նորա ոչ միաբանել ոյք իշխանութեան եպիսկոպոսք եւ ոմանք ի նոցանէ անպարտ եւ արդար յայտ առնել կամիցին, եւ ոմանք ի նոցանէ պարտաւորեալ զի վախճանեսցի ամենայն իրօք Հակառակութիւն կեղծաւորութեանն, կամ եղեւ սուրբ ժողովոյն որ մայրաքաղաքաց եպիսկոպոսն է. զի մերձաւոր դաւառաց անտի եւ իշխանութենէ կոչեսցէ զայլ ոմանս ոյք դատիցեն, եւ զՀակառակութիւն կեղծաւորութեանն ի բաց լուծցեն զի հաստատուն է զոր ինչ կարգեսցին որ իշխանութենէ անտի են:

ԺԵ. Թէ որ յեպիսկոպոսաց յիրս ինչ մեղադրիցի յանցանս եւ չարախօսիցի, եւ դատապարտից յամենեցունց որ իշխանութեան եպիսկոպոսք են եւ ամենայն միաբանութեամբ զմի եւ զնոյն վճիռ հանին ի վերայ նորա եւ յայտնիցին այսպիսին մի իշխեսցէ այլում դար խաւսել, կամ իրաւ որ իշխեսցէ առնել այնպիսւոյն այլ կացցէ եւ հաստատեսցէ միաբանութիւն ամենեւին որ եղեւ յայսմ իշխանութեան զոր եպիսկոպոսքն կարգեսցին:

Եթէ որ յեպիսկոպոսաց պարապորդ իցէ ի պարապորդ եկեղեցին զանձն իւր ետ, եւ բռնադատեաց զսահմանն եւ կալաւ առանց բազմաց բազում ժողովոյ եպիսկոպոսաց զայնպիսին ընկենուլ արժան է. եթէ ուրուք ժողովուրդն զոր բռնադատեաց հաճեցան եւ ընկալան կատարեալ եւս ժողով լիցի իբրեւ չիցէ նա ընդ դէմ մաւր քաղաքաց եպիսկոպոսին:

ԺԶ. Թէ որ յեպիսկոպոսաց ձեռնադրութիւն յեպիսկոպոսաց ընկալաւ եւ հրամանաւ վերակացու լինել ժողովորդեանն, եւ ոչ յանձն էառ զպաշտաւնն եւ ոչ հաւանեցաւ երթալ յեկեղեցին որ ձեռնադրեցաւն, զայնպիսին մերժեալ արժան է յաղաւթից եւ մինչեւ հարկ լինիցի նմա յանձն առնուլ եւ ընդունիլ, կամ սահմանեսցէ ինչ ի վերայ նորա կատարեալ ժողովն որ իշխանութենէ անտի իցեն եպիսկոպոսքն:

Եթէ որ եպիսկոպոսաց ձեռնադրեցաւ ի դաւառի ուրէք, եւ իշխանութիւն իւր չեղեւ դառնալ եւ չիցեն պատճառ ի նմանէ չերթալ այլ կամ ժողովուրդն չընկալաւ կամ այլ պատճառս ծնանի իբրեւ ոչ ի նմանէ, այսպիսւոյն արժան է ընդունել զպատիւ պաշտամանն եւ ոչ հեռանալ, բայց մի ինչ նեղեսցէ զոր ուրէք յիրս եկեղեցւոյ եւ ժողովեսցի, այլ անսալ արժան է այսպիսւոյն մինչ իշխանութեան կատարեալ ժողով ժողովիցի իրաւունս առնել եւ ի վեր բառնալ զինչ արժանն իցէ, որոշել եւ սահմանել, կարգել վասն նորա:

ԺԷ. Եպիսկոպոս ոչ է արժան ձեռնադրել առանց ժողովոց եպիսկոպոսաց, եւ առաւել որ մայրաքաղաքաց եպիսկոպոսն իցէ իշխա-

նութենէ անտի, այլ սմա ամենայն իրօք պարտու պատշաճ իցէ անդ լինել, լաւագոյն եւս իցէ, զի ամենեքին որ նովաւ իցեն իշխանութեան լծակիցք ընդ նմա իցեն, զորս արժան է առ իւր կոչել թղթով որ մայրաքաղաքաց եպիսկոպոսն է, եթէ եկեսցին ամենեքին. ահա բարի եղեւ. ապա թէ դժուարագոյն է այլ լինել, մեծ մասն ի նոցանէ դալ արժան է, կամ թխթով միահամար լինել, եւ այսպէս հանդերձ բազմօք զայլով կամ հաւանելով զայնպիսին ի տեղւոյ իւրում որ տեղի աւծաւն. ապա թէ այլ ինչ որ արտաքոյ քան զսահմանեալն առնիցեն. եւ անյոյժ եւ անհաստատ լիցի ձեռնադրութիւն, ապա թէ ըստ որոշելոյ եւ ըստ սահմանելոյ կանոնացս լիցի հաստատութիւն, ընդ դիմիցին ոմանք իբրեւ ի կամաց իւրեանց հակառակին, կացցէ եւ հաստատեսցի բազմաց ընտրութիւն ամենայն իմաստութեամբ եւ երկիւղածութեամբ:

Ի. Վասն եկեղեցւոյ իրաց թէ հակառակութիւն ինչ իցէ կեղծաւորութեամբ զի լուծցի եւ ի գլուխ եկեսցէ՝ լաւ համարեցաք զի ժողով լիցի եպիսկոպոսաց յիւրաքանչիւր իշխանութեան, երկիցս անգամ, յամին, Ա յերկրորդ շաբաթու տօնից Զատիկին, իբրեւ կատարեսցի ի չորրորդումն շաբաթու պենդակոստէին. ժողովին առ ի յիշատակ ժողովոյն զիրս իշխանութեան, եւ զերկրորդ անգամ ժողով լինել յելս հոկտեմբերի որ է, Ժ երրորդ ի հոռի ամսոյ, զիրացն յայս ժողովս հպեսցին եւ մերձեսցին երիցունք եթէ սարկաւազունք. եւ ամենայն որ իբրեւ զպարտեալ եւ վնասեալ համարիցին զանձինս իւրեանց եւ ի ժողովոյ անտի իրաւ՝ եւ աւգնականութիւն ընկալցին. այլ զի պատշաճ լիցի ոմանց ժողովս ժողովել առանց կամաց եւ հաւանութեան որ իցէ մաւր քաղաքաց եպիսկոպոսն:

ԻԱ. Եպիսկոպոսի յայլմէ իշխանութենէ յայլ փոխել չէ մարթ եւ կամակարութեամբ դիմել ի տեղիս ուրեք բայց ի պետս յայսպիսիս, կամ ի բռնութենէ կամ ի հարկէ ժողովորդեանն կամ եպիսկոպոսաց, այլ կալ եւ դադարել արժան է յոր եկեղեցի ի սկզբանէ յԱստուծոյ առ իւրմէ որպէս յառաջագոյն իսկ վասն յայսպիսեացս սահման կարգեցաւ:

ԻԲ. Եպիսկոպոսի չէ արժան զոր փոխանակ իւր կացուցանել եթէ մերժեալ եւս իցէ ի մահ, ապա թէ այսպիսի ինչ լիցի, անհաստատ լիցի հաստատութիւն այնպիսւոյն, այլ պահել արժան է զդիրս եկեղեցւոյ իբրեւ ոչ եպիսկոպոս մարթ իցէ առնել. բայց եթէ հանդերձ այլովք եպիսկոպոսօք եւ նոցին ընտրութեամբ յետ հանգստեան եպիսկոպոսին. որպէս ունիցի իշխանութիւն. ո՞ր եւ արժան իցէ իրացն զայնպիսին մերձեցուցանել:

ԻԳ. Զեկեղեցւոյ ինչս եկեղեցւոյ արժան է պահել ամենայն փութութեամբ այց առնելով բարւօք հաւատովք ի յԱստուծոյ որ այցելուն է ամենայնի եւ վրեժխնդիր եւ դատաւոր՝ բաշխել արժան է կամօք եւ իշխանութեամբ եպիսկոպոսին ում եւ զժողովուրդն յանձն արարեալ է եւ հաւատացեալ է, եւ զանձինս ժողովրդեանն յայտ արժան է լինել որ յանկ ինչ իցէ եկեղեցւոյն, հանդերձ կամօք յերիցանց եւ սարկաւազաց, զի նոքին գիտակից են, եւ մի անգէտ զինչ ոք ուստէք եկեղեցւոյն ընդիկ եւ սեպհական է զի մի ինչ թագիցէ ի սոցանէ, զի թէ դէպ լիցի եպիսկոպոսին փոխել յաշխարհէ աստի, յայտ իցեն ինչք եկեղեցւոյն, եւ ոչ սուղանիցեն եւ կորնչին եւ անհետ լիցին, զի մի եւ որ սեպհական եւ ուրոյն է եպիսկոպոսի այն գլխեսցի ի պատճառս եկեղեցւոյ ընչիցն զի արդար եւ հաճոյ է Աստուծոյ եւ մարդկան եւ որ ինչ իւր իցէ եպիսկոպոսին, իշխան է թողուլ ում եւ կամեսցի եւ մի եպիսկոպոսն ի պատճառն եկեղեցւոյն ի հրապարակս եւ ի դատաստանս անկանիցի վասն ընչից որ նմա անկ էր, զի մի յետ մահուանն դսրովեսցի եւ հայհոյեսցի:

ԻԴ. Եպիսկոպոսի իշխանութիւն ունել արժան է ի վերայ ընչից եկեղեցւոյն, զի բաշխեսցէ կարաւտելոց ամենայն հեղութեամբ եւ երկիւղածութեամբ Աստուծոյ, իբրեւ վայելեսցէ ինքն ըստ արժանի թէ պիտոյ եւս իցէ ի կարեւոր պետս իւր, եւ որ ընդ նովաւ կարաւտեցին, իշխան լիցի առ ի կարաւտութիւն եղբարց եւ հանգիստ զի ամենայնիւ մի ինչ կարաւտեալից են ըստ աստուածեղէն առաքելոյն որ ասէ՝ ունիմք կերակուր եւ հանդերձ, ի նմին բաւական լիցուք. ապա թէ ոչ այս շատ լիցի եւ փոփոխիցէ զիրս եւ վատնիցէ ի պէտս իւր եւ տան իւրոյ եւ զշնորհս եկեղեցւոյ եւ զպտուղ զիւղիցն ոչ կամաւք երիցանց եւ սարկաւազաց ձեռնամուխ առնէ, զո եւ կամի, այլ եւ ընտանեաց եւ ազգականաց եւ եղբարց եւ որդւոց տացէ զիշխանութիւն իբրեւ սոքաւք ինչ հնարիցի ի ծածուկ վատնել այլոց ընտանեաց զեկեղեցւոյն այսպիսին դատ տայցէ եւ իրաւ ժողովուրցն իշխանութեան աշնորիկ, ապա թէ այլ եւս ինչ չարախաւսեսցի եպիսկոպոսն հանդերձ երիցամբքն որ ընդ նմա են, իբրեւ այն թէ եկեղեցւոյն անկանիցէ, կամ ի զիւղից կամ յայլմէ պատճառանաց եկեղեցեաց յանձինս իւրեանց ժողովիցեն եւ ազահիցեն, եւ աղքատք նեղեսցին եւ չարախօսութիւն եւ հայհոյութիւն ածցեն ի վերայ բանին զնելոյ, եւ այսպիսի ինչ վարիցեն կամ վարեսցին. զայսպիսին ուղղել արժան է ըստ իրաւին, զաւրէնն ընտրեսցէ ժողով եպիսկոպոսաց:

ԻԵ. Եւսիրիոս, եւ ամենայնի որ սահմանեցաւ եւ որոշեցաւ իբրեւ անդ էի եւ յանձին կալա: Ես թէւողոս եւ ամենայնի զինչ եւ սահմանեցաւ հաճեցայ եւ յանձին կալայ:

Չ) ԼԱԻՈՂԻԿԻԱՅԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ԳՐԱԲԱՐԸ¹

Ա. Զի ոչ է մարթ ըստ եկեղեցւոյ կանոնաց, ոյք ազատութեամբ եւ աւրինօք բնակեցան ի միասին, եւ զերկրորդ հարսանիսն մի գաղտ արասցեն բայց իբրեւ փոքր ինչ ժամանակ անցեալ իցէ՝ եւ պատրաստեցին աղաւթից. եւ պահոց, ապա թողացուցանել նոցա եւ համարձակել սահմանեցաք:

Բ. Ոյք մեղան եւ անցեան ի պէս ինչ յանցանս եւ համբերեցին աղաւթից, եւ խոստովանութեամբ եւ ապաշխարութեամբ ամենայն իրօք դարձան եւ հեռացան ի չարէն, ըստ չափոյ յանցանաց ժամանակ տացին ապաշխարութեան, եւ յետ այսորիկ գթութեանց եւ բարերարութեանց Աստուծոյ խառնեսցին ի հաւասարութիւն աւրինացն:

Գ. Զէ մարթ որ առետեղ մկրտեալ է մերձեցուցանել աշտիճան քահանայութեան:

Դ. Ոչ է պարտ ձեռնադրութիւնս առաջի ունկնդրողաց:

Ե. Ոչ է արժան քահանայի փոխ տալ եւ վաշխ եւ տոկոսիս պահանջել, եւ ոչ բնաւ փոքր ինչ զտոկոսեացն մաս առնուլ:

Զ. Զէ արժան այլ ազգւոյն եւ հերձուածողին ի յամելն իւրում յայսպիսի իրս, ի տաճարն Աստուծոյ մտանել:

Է. Վասն այնոցիկ որ ի հերձուածողաց իցեն, այսինքն որ ասեն, Նաւատացիք, կամ չորեքտասան երորդեայք ի դառնայն իւրեանց մի յերախայս, մի ի հաւատացեալս մի ընդունիցիք յառաջ մինչչեւ նզովեալ եւ ուրացեալ զամենայն հերձուածաւդս առաւել զոր գիտէինն եւ ուսեալն էին յետ այսորիկ որք կոչին հաւատացեալք, ուսցին զհաւատոյս մերոյ զխորհուրդ եւ աւծցին զաւծումն սրբութեան եւ հաւասարեսցին աւրինացն:

Ը. Վասն այնոցիկ որք են ի հերձուածոյն Փռիւգացւոց ի դառնայն իւրեանց թէ յուխտէն իւրեանց իցին մեծամեծաց այսպիսիքս ամենայն փութով ուսցեն նախ՝ եւ ապա մկրտիցեն յեկեղեցւոյ մերոյ յեպիսկոպոսաց եւ երիցանց:

Թ. Թէ չէ մարթ համարձակել երթալ ի հանգիստ եւ ի դիրս երկաբնակս կամ որ ասեն մատրունք ամենայն այլ ազգեաց առ ի պետս ինչ աղաւթից կամ մխիթարութեան՝ այլ զայսպիսիսն թէ ի մերոց հաւատոց են մերժել արժան է եւ կապել յեկեղեցւոյ մինչեւ ապաշխարել եւ խոստովանել զյանցանսն եւ ապա խառնեսցի:

¹ Այս կանոնայինքի գիտական հրատարակութիւնը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 229-242:

Ժ. Ձէ մարթ ոյք յեկեղեցւոյ մերոյ են ի պէսպէս եւ ի ցոփ հարսանիս այլազգեաց մերձեցուցանել զուստերս եւ զդստերս, կին տալ նոցա կամ կին առնուլ ի նոցանէ:

ԺԱ. Ոչ է մարթ ոյք կոչին ծերք եւ պառաւունք առաջի եկեղեցւոյ նստել որպէս ի հրապարակի, կամ բնաւին կնոջ մարդոյ:

ԺԲ. Վասն եպիսկոպոսաց զի կամօք եւ ընտրութեամբ որ մօր քաղաքին եպիսկոպոսն է՝ եւ որ շուրջ գնովաւ եպիսկոպոսքն այսպէս հաստատեսցին զոք յաստիճան քահանայութեան իբրեւ իցեն, որք հաստատեսցին վարժք եւ փորձք ի գիտութեան բանին ի հաւատս եւ ի վարս:

ԺԳ. Ձէ պարտ եւ պատշաճ համարձակել բազմութեան աշխարհական ընտրութիւնս առնել որ առ ապա մերձեցուցանելոցն են ի քահանայութիւն:

ԺԴ. Ձի մի եւս մարթ իցէ զսրբութիւն իբրեւ ի պետս աւրհնութեան ի տաւնն զատկի եւ այլ իշխանութիւն տալ:

ԺԵ. Ոչ է պարտ աւելի զոմանս արտաքս քան զկանոնեալ սաղմոսողոգսն ի բեմ հանել եւ ի բեմի գրովք սաղմոս ասել յեկեղեցւոյ:

ԺԶ. Ձի Աւետարան հանդերձ այլովք գրովք արժան է կարդալ շաբաթ աւր:

ԺԷ. Ձէ մարթ եւ պատշաճ միահամուռ զմիմեանց զհետ ի ժողովուրդս սաղմոս միայն ասել, այլ զհետ միոյ միոյ սաղմոսի կարդացումն առնել գրոց:

ԺԸ. Ձի նոյն ինքն է զպաշտաւն աղաւթիցն յամենայն ժամ եւ յերկոյին արժան է կատարել յեկեղեցիս:

ԺԹ. Արժան է ուրոյն յետ թարգմանութեան առնելոյ եպիսկոպոսացն, նախ յերախայից վերա յաղաւթս առնել եւ յետ սոցա ի ձեռն խոնարհելոյն զաւրհնութիւն ընդունելոյ, եւ արտաքս գնալոյ եւ այսպէս ի վերայ հաւատացելոց զաղօթսն առնել երկիցս, զմին լռութեամբ, եւ զերկրորդն եւ զերրորդն քարոզութեամբ կատարել ապա այսպէս զողջոյնն տալ, երիցունք եպիսկոպոսաց. ապա աշխարհականք միմեանց, եւ ապա Պատարագն կատարեսցի, իբրեւ միայն քահանայիցն արժան է, եւ որ յաստիճանին ոչ թէ կէս սարկաւագաց, թէ սաղմոսողոգ ի բեմ ելանել եւ ի սեղանոյ աւրէնս առնուլ:

Ի. Ձէ մարթ սարկաւագաց առաջի երիցանց նստել առանց հրամանի, այլ հրամանաւ նոյնպէս եւ սարկաւագի ունել պատիւ այլոց նոր յուխտին են:

ԻԱ. Ձէ մարթ կէս սարկաւագաց հպել եւ մերձենալ ի սպաս որ մի անգամ ի սարկաւագանոցի կայ առ սրբել եւ պատրաստել զկահն՝ որով Պատարագն մատչիցի:

ԻԲ. Ձէ մարթ կէս սարկաւագին կտաւ զուսովք արկանել եւ ի դուռն պահելոյ հեռանալ բնաւին եւ ոչ ի պատճառս աղաւթից:

ԻԳ. Ձէ պարտ գրակարդացի կամ սաղմոս ողոգողի կտաւ զուսովք արկանել եւ այնպէս կարդալ կամ սաղմոս ասել:

ԻԴ. Ձէ արժան ի քահանայից յաշտիճանին են յերիցուէ մինչեւ ի գրակարդացն, առ ի կրպակս մտանել եւ շռայլել, կամ ի վաճառի ի խոհակերոց մտանել եւ ճաշակել:

ԻԵ. Ձէ արժան կէս սարկաւագի կամ գրակարդացի հաց տալ եւ բաժակ աւրհնել:

ԻԶ. Ձէ պարտ կշտամբել կամ երգմնեցուցանել որ ոչ եպիսկոպոսաց համարձակութիւն ունին կամ յաշտիճան ինչ, ոչ յեկեղեցւոյ եւ ոչ ի տունն չեն իշխան կշտամբել:

ԻԷ. Ձէ պարտ քահանայից կամ ուխտաւորաց կամ աշխարհականաց յորժամ յագապս երթան ընձեռիս բառնալ եւ տանել ի տունս իւրեանց, զի թշնամանս ածցէն եկեղեցւոյն:

ԻԸ. Ձէ պարտ յեկեղեցւոյ ագապս առնել եւ բազմական առնել ի տաճարին Աստուծոյ. ճաշ ուտել եւ խրախօսն առնել:

ԻԹ. Ձէ արժան քրիստոնէից զհրէից վարս ունել եւ բանդագուշել, ի դատարկացուցանել զօր զշաբաթուն, այլ գործել արժան է. բայց զօր կիրակէին պատուել արժան է եւ հանգչել որպէս քրիստոնեայք՝ ապա թէ գտցի ոք հրէաբար՝ նզովեալ լիցի:

Լ. Ոչ է մարթ ուխտաւորաց եւ վանականաց կամ բնաւին քրիստովնեայք եւ եթէ աշխարհական ոք, եւ եթէ այլ ոք ընդ կանայս զուղել եւ լուանալ, զի նախ այսիւ մեղադրին զմեզ հեթանոսք:

ԼԱ. Ձէ արժան առ ամենայն այլազգիս խնամութիւն առնել կամ առ հերձուածողս, բայց եթէ յանձն առնուցուն հաւատալ ի սուրբ կաթողիկէ եկեղեցի:

ԼԲ. Ձէ մարթ յայլ ազգաց աւրհնութիւն առնուլ. զի չէ աւրհնութիւն այլ անմտութիւն եւ բարկութիւն:

ԼԳ. Ձէ մարթ ընդ այլ ազգիս կամ ընդ հերձուածողս յաղաւթս կալ:

ԼԴ. Ձէ մարթ քրիստոնէի թողուլ զմարտիրոսս Քրիստոսի, եւ երթալ առ սուտ մարտիրոս այլազգեաց որ աւտարացեալ են յԱստուծոյ եւ որ այնպիսիս մերձեսցին նզովեալ լիցին:

ԼԵ. Ձէ արժան քրիստոնէից թողուլ զեկեղեցի Աստուծոյ եւ երթալ ի տեղիս ուրեք եւ զհրէշտակս անուանել եւ ժողովս առնել եւ զաղտնիս կուռս պաշտել զի գտցի ոք այսպիսի նզովեալ լիցի, զի եթող զՔրիստոս Որդի Աստուծոյ, եւ յայսպիսի իրս համարձակեցաւ:

ԼԶ. Ոչ է պարտ քահանայից եւ ուխտաւորաց մոգս եւ թովիչս, եւ

դիւթս, եւ վհուկս լինել եւ առնել, կամ հմայեալս եւ պահպանակս որ ճշմարտութեամբ չեն պահպանք, այլ կապանք հոգոց նոցին, եւ որ այսպիսի ինչ գտցեն յանձին ունել յարտաքս քան զեկեղեցի ընկեսցին:

ԼԷ. Ոչ է արժան հրէից՝ կամ այլ ազգաց զտաւանական Պատարագս նոցա կամ զնուէրս ընդունել զի մի գտցուք հաւասարորդք տաւանից նոցա եւ մեղաց:

ԼԸ. Չէ արժան ի տունս հեթանոսաց հաւասարել, որ առանց Աստուծոյ են:

ԼԹ. Չէ արժան եպիսկոպոսաց յորժամ կոչին ի ժողով ուրեք, կամ ի ժողովուրդ, արհամարհել բայց եթէ տկարք իցեն եւ հիւանդոտք, այլ երթալ եւ ուսուցանել, կամ ուսանել առ ի հաստատութիւն եւ ի հաւատս եկեղեցւոյ, ապա եթէ արհամարհեսցին եւ անձանց մեղ դիցին եւ կամաց:

Խ. Չէ մարթ քահանայի կամ ուխտաւորաց առանց հրամանի եպիսկոպոսի ճանապարհ ուրեք երթալ:

ԽԱ. Ոչ է արժան զլոկ կանայս ի բեմ հանել, բայց զնորակնիք, յաւուր տաւնի մերձ առ ի բեմն կացուցանել:

ԽԲ. Չէ արժան յետ երկուց շաբաթից աղուհացիցն ի մկրտութիւն զոր ընդունել առանց ուսուցանելոյ:

ԽԳ. Արժան է ոյք մկրտին նախ զհաւատն ուսանել եւ յաւագ հինգշաբթուն օր համար տալ եպիսկոպոսաց կամ քահանայից:

ԽԴ. Արժան է ոք ի հիւանդութեան ընկալան զմկրտութիւն (աւծանել, աւծամբ երկնաւորաւ զի արժանաւորք լիցին երկնից արքայութեանն) յորժամ առնիցեն ուսանել զի գիտասցին թէ յորում շնորհաց եւ պատուի եղեն արժանի:

ԽԵ. Արժան է որ մկրտին յետ մկրտութեան աւծանել, աւծամբ երկնաւորաւ զի արժանաւորք լիցին երկնից արքայութեանն:

ԽԶ. Չէ պատշաճ ի քառասնորդսն հաց մատուցանել բայց եթէ շաբաթու եւ կիրակէի:

ԽԷ. Չէ արժան ի քառասնորդսն յԱւագ շաբաթուն հինգշաբթի աւր բերան լուծանել, զի ամենայն պահք Քառասնորդացն անարգեսցին, այլ արժան է զամենայն քառասնորդսն պահել եւ լոկ աշտուճ հացին մխիթարել զանձինս:

ԽԸ. Չէ մարթ եւ պատշաճ ի քառասնորդսն զմարտիրոսացն ծնունդս եւ տօնս առնել այլ զսուրբ մարտիրոսացն զյիշատակ կատարել զշաբաթու եւ կիրակէի:

ԽԹ. Ոչ է արժան հարսանիս, կամ ի ծնունդս ուրուք տաւնս առնել:

Ծ. Չէ մարթ քրիստովնէից ի հարսանիս երթալ եւ կաքաւել, կամ ի պարու գալ. այլ պարկեշտութեամբ ընթրիս ուտել եւ ճաշակել որպէս եւ վայել է քրիստովնէից:

ԾԱ. Չէ մարթ քահանայից եւ ուխտաւորաց խաղս ինչ տեսնել կամ երգս ի հարսանիս, կամ յընթրիս, այլ մինչչեւ մտեալ վարձկաց եւ կատակաց՝ այլ հաց ուտել եւ զնալ ի տունս իւրեանց:

ԾԲ. Չէ արժան քահանայից եւ ուխտաւորաց հանգանակաւ կոչունս առնել կամ գինարբուս, այլ եւ ոչ աշխարհականաց:

ԾԳ. Չէ մարթ երիցանց մինչեւ եպիսկոպոսին մտեալ եւ նստեալ ի բեմի բայց ընդ եպիսկոպոսին արժան է մտանել, ապա թէ դժուար ոտ իցէ եպիսկոպոսին, համարձակեալ լիցի երիցանցն մտանել նստել:

ԾԴ. Չէ արժան ի տունս Պատարագ մատուցանել եպիսկոպոսի կամ երիցու:

ԾԵ. Իբրեւ չէ մարթ իմաստութեան ուրուք երգել սաղմոս պաշտել յեկեղեցւոյ բայց եթէ ի գրոց սրբոց իցէ կամ որք կանոնեալքն են յեկեղեցւոյ թէ սաղմոսք թէ աւրհնութիւնք. այնպէս չէ պարտ կարգալ յեկեղեցւոյ, բայց եթէ որ կանոնեալքն են, այսինքն է, զնոր յաւրէնս, եւ զՀին Կտակարանս. զինչ արժան է կարգալ, են այսոքիկ զԱրարածս, զԵլս, զՂեւտացիս, զԹիւս, զԵրկրորդ աւրէնս, զՅեսու, զԴատաւորան, զՀռութս, զԹագաւորութիւնս Դ, զՄնացորդացն Բ, զՅեզր Բ, զՍաղմոսն Դաւթի ՃԾ, զՍաղմոսնի Գ, զԱռակսն, զԵղեսի Աստիսն, զԵրգս երգոցն, զՅովբ, զԺԲ Մարգարէսն, Ովսէէ, Ամովս, Միքէէ, Յովել, Աբդիու, Յունան, Նաւում, Ամբակում, Սովփոնիայ, Չաքարիա, Եսայի, Երեմիա, Եզեկիէլ, Դանիէլ, Մակաբայեցիք, Նորոց Կտակարանաց Դ Աւետարանք. Մատթէոս, Մարկոս, Ղուկաս, Յովհաննէս, Գործք Առաքելոց, Կաթողիկէք, Թուղթք Է., Ա., Յակովբա, Բ Պետրոսի, Գ Յովհաննու, Ա Յուդայի: Պողոսի թուղթք Ա Հռոմայեցիս, Բ առ Կորնթացիս, Ա առ Գաղտացիս, Ա առ Եփեսացիս, Ա Փիլիպեցիս մի առ Կողոսացիս, Բ առ Տիմոթէոս, Ա առ Տիտոս, Ա առ Փիլիմովն: Այս սահմանք եղան որք ի միասին ժողովեալ եպիսկոպոսք, ՆԼԷ:

Է) ՍԱՐԴԻԿԻԱՅԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ԳՐԱԲԱՐԸ¹

Ա. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց, ոչ է այս քան յետին սովորութիւն որ քան վնասակար արդեանցն զանազանութիւն ի յինքեանց ի հիմանց արմատաքի խլել, զի մի ումեք իշխանութիւն եղիցի ի փոքր քաղաքէ յայլ փոխել վասն զի իրացս այսոցիկ պատճառք յայտնի են, վասն էր այսոքիկ ձեռն արկին, քանզի ոչ ուրէք եպիսկոպոսս գտանել կարացի որ ի մեծ քաղաքէ ի նուաստագոյնն փոխեցաւ՝ աստի յայտ է ջերմեռանդն ազահութեան տոչորեալ, այսպիսեացս եւ մանաւանդ ամբարհաւաճութեան ծառայեալ որպէս զիշխանութիւն մեծագոյն կարծել ստանալ: Արդ եթէ ամենեցուն այս հաճոյ է որպիսի ունայնութիւն խստութեամբ վրեժխնդիր լինել, քանզի կարծեմ եթե աշխարհականաց պիտոյ է ուսանիլ այսպիսեաց հաղորդութիւն: Ամեն եպիսկոպոսքն ասացին եթէ այս հաճոյ է ամենեցուն:

Բ. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց, ապա թէ ոք այնպիսի գտցի մոլեգնեալ կամ յանդուզն, որպէս ոմանց այսպիսեաց կարծեալ բերել իմն յաղաչանս հաստատելով զինքն ի բազմութենէն թուղթ ի մէջ բերեալ՝ յայտ է թէ սակաւ զոմանս կարաց վարձու գնովք ապականել. այս եկեղեցւոյ ընդ դիմակաց լինել, որպէս աղաչելով իմն զնա ունել եպիսկոպոսս: Արդ բնաւին զայնպիսիսն խորամանկագործութիւնս եւ արուեստիս տանջելիս կարծեմ լինել որպէս զի մի զոք զայսպիսիս եւ ոչ ի վախճանին գէթ ընդ աշխարհականին արժանի լինել հաղորդութեան: Արդ եթէ հաճոյ են կամք, պատասխանի տուք, պատասխանի ետուն ասացեալք հաճոյ թուեցան:

Գ. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց, եթէ զայս եւս յաւելուլ կարեւոր է, զի մի ոք եպիսկոպոս յիւրմէն գաւառէն իշխեսցէ յայլ գաւառ յորում են եպիսկոպոսքն երթալ. բայց եթէ իւր եղբարց կոչեսցի զի կարծեսցուք զսիրոյն փակել զգրունս, սոյնպէս եւ այսմ խնամարկելի է, զի եթէ ոք ուրէք ի գաւառի եպիսկոպոսք յայտնապէս եղբօր եպիսկոպոսակցի իւրում իրս ունիցի, մի ոք ի նոցանէ յայլ գաւառէ եպիսկոպոսս յիրս ի միւր կարծեսցի դատապարտեալ եւ գիտէ թէ ոչ անիրաւ իրս ունի զի եւ դարձեալ նորոգեսցի դատաստան, եթէ թուի ձերում սիրոյդ զՊետրոսի առաքելոյն զյիշատակն պատուեսցուք եւ գրել ի նոցանէ որք դատն արարին Յուդիոս եպիսկոպոսի Հռովմայ՝ զի որք մաւտագոյն ի գաւառին եպիսկոպոսք թէ բնաւ պիտոյ են որպէս դատաւոր ստանալ, ապա

յայտ ոչ կարասցէ առնել, վասն այսպիսի էիր նորա զի եւ դարձեալ դատ պարտի տալ որ մի անգամ դատեցան մի լուծանել, բայց որ էին հաստատուն կացցէ:

Դ. Գաւառեանոս եպիսկոպոսաց. եթէ կարեւոր հաճոյ է, յաւելուլ զայս վճիռ զոր անարատ սիրով լի արտաբերեցեր զի թէ ոք յեպիսկոպոսաց ի կարգէ եպիսկոպոսութեան ի բաց անկցի դատավճիռ այնոցիկ եպիսկոպոսաց որ դրացիք, եւ ասացէ միւս անգամ իւրում պատասխանատուութեան իրս պարտ է ի ներքս բերել, մի ոք իշխեսցէ յաթոռ նորա կարգաւորել զայլ ոք, մինչ ոչ Հռովմայ եպիսկոպոսն գիտասցէ վասն այսոքիկ վճիռ գրով յառաջ բերցէ:

Ե. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց, հաճոյ թուեցաւ զի եթէ ոք եպիսկոպոս ամբաստանեսցի եւ ժողովեալ եպիսկոպոսունք նոցին գաւառին յիւրմէ աշտիճանէն շարժեսցեն զնա, եւ որպէս ի բաց կալով նոցա ի դատաստանէն, ապաւինեսցի առ երանելի Հռովմայ եպիսկոպոս, եւ կամեսցի լսել զնոր դատաստանն, եւ իրաւացի կարծեսցէ նորոգել զնոր իրաց հարց եւ քննի, գրել արժանի արասցէ առ եպիսկոպոս այնոսիկ որ մօտ են յայն գաւառ, զի նոքա զգուշութեամբ եւ հեղութեամբ մի ըստ միովէ քննեսցին, եւ ըստ ճշմարտութեան հաւատոց դատավճիռ ի վերայ իրացն արտաքս ածցեն, ապա եթէ ոք դարձեալ աղաչեսցէ եւ միւս անգամ զիրն իւր լսելի առնել եւ իւրոյ խնդրուածին զՀռովմայ եպիսկոպոսն շարժել յիւրմէ կողմանէ գերիցունս առաքեսցէ զիշխանութեան եպիսկոպոսութեան իւրոյ զոր բարւոք գոլ փորձեսցէ սահմանեսցէ՝ եթէ պարտ է առաքել որ ընդ եպիսկոպոսացն դատն ասիցէ ունելով զիշխանութիւն նորա վասն որոյ առաքեսցան եւ այս խնդրելի է: Ապա թէ բովանդակ կարծիցէ առ ի յիրեն գիտութիւն, եւ սահմանադրութիւն զեպիսկոպոսն արասցէ՝ զոր ինչ նորա իմաստնազօր խորհրդոցն բարւոք թուեսցի: Պատասխանի ետուն եպիսկոպոսքն ասացեալք հաճոյ թուեցաւ:

Զ. Եթէ դէպ լինիցի միում գաւառի յորում բազում եպիսկոպոսունք են, միում եպիսկոպոսին մնալ, եւ նա յիմեքէ ծուլութենէ ոչ կամիցի գնալ եւ հաւանակիցք լինել կարգաւորութեան եպիսկոպոսացն: Իսկ եպիսկոպոսունքն ժողովեալ աղաչեսցին լինել կարգաւորութեան զոր նոքա են խնդրեն եպիսկոպոս որ մնացն յիշումն առնել ի ձեռն թղթոյ հայրապետին, այսինքն՝ մայրաքաղաքի եպիսկոպոսին, եւ աղաչեն բազմութիւնքն հովիւ տալ նոցա, եւ ինձ այսպէս թուի թէ բարւոք ասեն եւ սմա մնալ զի եկեսցէ ապա թէ ի ձեռն թղթոյ աղաչեսցեալ կոչեսցէ՝ եւ ոչ թղթով պատասխանի արասցէ, պիտոյ է զկամս բազմութեան առնել: Այլ պարտ է կոչել եւ որք մօտաւորն են ի գաւառին

¹ Վերջին հրատարակւոյնը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 250-272:

Եպիսկոպոսք առ ի ձեռնադրութիւն մայրաքաղաքի եպիսկոպոսին, եւ ոչ է պարտ վայրապար կարգաւորել եպիսկոպոս ի գեղոյ ուրեք կամի դուզնաքեա քաղաքի ուրումն, որոյ եւ մի երէց բաւական է, քան զի ոչ է անդ կարեւոր եպիսկոպոսի կարգել զի մի արհամարհեսցի եպիսկոպոսին անուն եւ իշխանութիւն, այլ գաւառի եպիսկոպոսք որպէս յառաջագոյն ասացի յայնպիսի քաղաք պարտ են կարգել եպիսկոպոսքն ուր եւ առնէին եպիսկոպոսք: Ապա թէ գտցի այնպէս բազմութեան թուովք ժողովուրդք եւ քաղաքք զի արժան է նմա եպիսկոպոսս ընդունել առցէ թէ ամենեցուն հաճոյ թուի այս: Պատասխանեցին ամենեքեանք հաճոյ է:

Է. Ոսիրոս եպիսկոպոսն ասաց, մեր ունայնութիւնս եւ բազմազառումն եւ աշխարհական բաջաղանք արարին ունել մեզ այսքան համարձակութիւն եւ շնորհս որքան պարտ եմք ստանալ, քանզի բազում յեպիսկոպոսաց ոչ պակասին ի բանակս երթալով եւ մանաւանդ փրկացիք, որք որպէս տեղեկացաք ի սիրելւոյ եղբօրակցին մերմէ եւ պաշտաւնակցին եպիսկոպոսակցին Գրատայ, զփրկչական խորհուրդն ոչ ունին, այլ այնպէս արհամարհին որպէս զմի մարդ ի բանակին բազում եւ պէս պէս եւ որ ոչ կարին աւգուտ առնել եկեղեցւոյ պաղատանս տանել. եւ ոչ որպէս պարտ եւ պատշաճ լինել աղքատաց եւ աշխարհականց պատիւս եւ գործակալութիւնս ոմանց հնարել. արդ՝ այս ունայնութիւնս զգումարումն ոչ առանց գայթակղութեան ուրուք մեզ եւ բամբասանաց առիթ լինի: Արդ՝ վայելչական համարեցայ եպիսկոպոսի զիւր աւգնականութիւն տալ նմա որ ոք յումեքէ բռնաւորեսցի, կամ այրեաց զրադատեսցի, կամ դարձեալ եթէ ոք որ զրկեսցի իւր կենաց, թէ բնաւ այս անուանք իրաւացի ունին զաղաչանս: Արդ սիրելի եղբայրք. եթէ ամենեցուն այս հաճոյ թուի դատ արարէք, զի ոչ ումէք եպիսկոպոսի պարտ էր ի պաղատանն երթալ. բաց ի նոցանէ զոր բարեպաշտ բազաւորն մեր ի ձեռն հրամանաց իւրոց կոչեսցէ: Եւ քանզի բազում անգամ դէպ լինի ոմանց անպարտ տեղի վանսն ապաւինել յեկեղեցի վասն իրացն յանցանաց, կամ անխտիր դատապարտեալ պահեսցի եւ կամ այլ ինչ իւրք դատաւճռաւ անսալով զայսպիսեացն ոչ ուրանալ, եւ լինել յաւգնականութիւն, այլ առանց ծուլութեան առանց երկիւղի պարտ է այսպիսեաց խնդրել թողութիւն, արդ եթէ այս հաճոյ թուի, դատաւճռակից լերուք: Պատասխանի ետուն ամենեքեան սահմանեսցի եւ այս:

Ը. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց, եւ զայս ձեր իմաստդ դատեսցէ քանզի թուեցաւ մեզ զի մի ընդ բամբասանաւք անկցի եպիսկոպոս ոք երթալով ի պաղատն թէ ոք ի նոցանէ այսպիսի ունիցի ի պաղատանս

որպիսի վերագոյն յիշեցաք ի ձեռն իւրոյ սարկաւազի առաքեսցին, քանզի սպասաւորին պատկեր ոչ է նախանձելի, եւ որ լինելոցն է վաղագոյն պաճուճել կարասցէ: Ամենեքին պատասխանի ետուն սահմանեսցի այս:

Թ. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց, կարծեմ թէ այս իրաւացի է զի թէ յոր եւ իցէ գաւառ եպիսկոպոս առ եղբայր իւր եւ եպիսկոպոսակից առաքեսցէ պաղատանս եւ մեծագոյն քաղաքին, այսինքն՝ մայրաքաղաքին, նա եւ զսարկաւազ իւր եւ զաղաչանս առաքեսցէ տալով նրմա վկայութեան թուղթս ըստ կարգի առ եղբարս եպիսկոպոսակիցս մեր որ յայնմ ժամանակի ի տեղիսն կամ ի քաղաքսն են որ բարեպաշտ թագաւորն զարքունական իրսն կառավարէ: Ապա եթէ ոք յեպիսկոպոսաց ունիցի բարեկամս ի գաւթի թագաւորին եւ կամեսցի վասն ուրուք աղաչել որ է վայելուչ, մի արգելցի ի ձեռն իւրոյ սարկաւազին աղաչեսցէ եւ պատուիրեսցէ նոցա աւգնականութիւն աղաչելով նմա շնորհել վարկանելով: Իսկ որք ի Հռովմ երթան որպէս յառաջն ասացի սիրելի եղբօրն մերոյ եպիսկոպոսակցի ուղեա զպաղատանս զոր ունիցին տալ պարտ են. զի նախ նա փորձեսցէ, եւ եթէ ոչ ոք ի նոցանէ անամօթ իցէ, եւ այսպէս զիւր հոգաբարձութիւնս տալով առաքեսցէ ի պաղատն: Ամենեքին եպիսկոպոսքն ասացին թէ հաճոյ թուեցաւ մեզ եւ վայելուչ է խորհրդակցութիւնս այս:

Ժ. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց, եւ զայս կարեւոր գոյ կարծեմ զի ամենայն ճշմարտիւ եւ խնամով քննեսցի զի եթէ ոք կամ մեծատուն կամ քողոստիկոս ի հրապարակէ աղաչէ լինել եպիսկոպոս՝ որ յառաջ նախ կարգեսցէ եթէ ոչ նախասարկաւազի եւ գրակարդացի սպասաւորութիւն կատարեսցէ, զի ընդ ամենայն աշտիճան կրթել արժանաւոր կարծեսցի հանել ի կամարն եպիսկոպոսութեան՝ յառաջագիմութեամբ անցանել կարասցէ՝ բայց կալ իւրաքանչիւր կարգի աշտիճան, ոչ դուզնաքեա ժամանակի երկայնութիւն, որով ժամանակաւ հաւատ նոցա եւ վարուցն լաւակամութիւն եւ հաստատումն եւ հեզութիւն ծանօթ լինել կարասցին, եւ այսպէս արժանի առ աստուածային քահանայութիւն կարծեցեալ եւ մեծագոյն վայելեսցէ պատիւ, քանզի ոչ պատեհէ ոչ գիտութիւն եւ ոչ բարւոք վարքն ընդունել թեթեւութեամբ եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ ձեռնադրել. քանզի այս իրաւապէս նորատունկ կարճեսցի՝ վասն զի մանաւանդ եւ երջանիկն առաքեալ որ հեթանոսացն եղեւ առաքեալ երեւի արգելելովն վաղագոյն զկարգաւորութիւն, քանզի երկայն ժամանակին փորձ զվարսն եւ զիւրաքանչիւր գործ, եւ զկամս դիւրագոյն տպաւորել կարասցէ: Ամենեքեան ասացին թէ հաճոյ է նոցա, եւ բնաւին ումեք ոչ չրջել զայսոսիկ:

ԺԱ. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց, եւ զայս սահմանել պարտ եմք, եթէ եպիսկոպոս այլ ի քաղաքէ եկեսցէ ի քաղաք այլ, կամ այլ գաւառէ ի գաւառ այլ գոռոզութեան աղազաւ, իւրոյ գովեստիցն ըսպասաւորելով, կամ թէ աւանդութիւն ինչ հնազանդեցուցանելով եւ բազում ժամանակս կալ անդ, եւ եթէ քաղաքին եպիսկոպոս ոչ է հմուտ վարդապետութեան, մի արհամարհեսցէ զնա եւ յաճախագոյն ի բեմէ խաւսեսցի, եւ ամաչեցուցանելով եւ յամալթ առնելով որ անդ եպիսկոպոսն է՝ քանզի այսպէս պատճառք սովորին խռովութիւնս առնել. եւ յայսպիսի սովորութեանէ զայլոց զաթոռ ինքեանց խօսել եւ հանել փութաւ. ոչ թերահաւատելով որ նմա տուեալն թողուլ եւ յայլ փոխել: Արդ սահմանելի է ժամանակն որ վասն այսորիկ, քանզի ոչ ընդունել զեպիսկոպոս, ապիրատ եւ անպիտան կարծելի է բայց յիշել ի յառաջեալ ժամանակին զհայրն մեր որ սահմանեաց. զի եթէ ոք ասէ զուր ի նոսա ի նորին քաղաքի եղիցի յերիս կիրակէս աւուրս, Գ շաբաթս ոչ հաղորդեսցի բայց շարժեսցին յաւրինաց աստի: Արդ՝ եթէ ի վերայ աշխարհականաց այսպէս հրամայեալ է ոչ է պարտ եւ օգտակար եպիսկոպոսի եթէ ոչ մինչ ծանրագոյն ունիցի կարիս կամ իրս դժուարինս առ ի բազում ժամանակս թողուլ. զիւր եկեղեցին եւ տրտմեցուցանել զհաւատացեալս նմա ժողովուրդսն: Ամենայն եպիսկոպոսին ասացին եւ զայս կարի վայելչական սահմանեմք:

ԺԲ. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց, քանզի ոչինչ թողլի եւ այս սահմանեսցի, ոմանք յեղբարց մերոց եւ եպիսկոպոսակցաց ի քաղաքս յորս եպիսկոպոսունք կարգեն կածեն ստանալ այժմ սակաւ ստացուածս. բայց յայլ տեղիս մեցապէս ստացուածս, յորոց կարող են խնամ արկանել եւ տնանկաց այնպէս թուլացուցանել նոցա համարիմ, զի թէ հանդերձեալ են իւրեանց տեղիս զնալ եւ զպտուղսն ժողովել, Գ կիւրակէս աւուրն, այսինքն, Գ շաբաթս յիւրեանց գեօղս կալ նոցա եւ կամ մերձաւոր եկեղեցիս յորում են երիցունք ժողովեսցին, վասն զի մի կարծեսցէ նա լինել առանց հաղորդութեան գոլ եւ զպաշտանն կատարել, եւ ոչ յաճախագոյն ի քաղաքն յորում եպիսկոպոսն մտանել, քանզի այսու սարագու եւ թիւրի բան նորա ոչ դիպելով անդ՝ ոչինչ վնասակար են, եւ ամբարհաւաճ եւ հպարտ կարծի յանցանացն: Ամեն եպիսկոպոսն ասացին հաճոյ է եւ այս կարգադրութիւն:

ԺԳ. Ոսիրոս եպիսկոպոսն ասաց, եւ այս դարձեալ թւեսցի. զի թէ ոք սարկաւագ կամ երէց կամ ոք ի վիճակելոց անհաղորդ եղիցի եւ առ այլ եպիսկոպոս որ գիտէցէ զնա ապաւինեսցի ճանաչելով զնա թէ իւրոյ եպիսկոպոսին հանեալ է զնա յաւրինաց, ոչ է պարտ նմա իւր եպիսկոպոսակցին եւ եղբօրն թշնամանս ածել եւ օրէնս տալ, ապա եթէ

զայդ առնել իշխեսցէ, գիտասցէ թէ ի ժողով եպիսկոպոսացն պատասխանատուութեան պարտապան լինել նմա: Եւ ամենեքին եպիսկոպոսն ասացին, այս դատաստան եւ զխաղաղութիւն հանապազ պահեսցէ եւ զամենեցուն զիմաստութիւն:

ԺԴ. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց, որ հանապազ զիս շարժէ լուել ոչ պարտ եմ. եթէ ոք եպիսկոպոս բարկացաւդ գտցի, որ ոչ պիտոյ է այսպիսոյ առն կրանաւորել եւ վաղվաղակի յանդիման երիցու կամ սարկաւագի շարժել հանել եկեղեցւոյն կամիցի, նախախնամելի է ոչ յանկարծակի զայնպիսին դատապարտել եւ զրկել ի հաղորդութենէ: Ամենեքին ասացին որ արտաքս էն ունի իշխանութիւն յեպիսկոպոս նորին մայրաքաղաքացւոյն սոյն գաւառին ապաւինել. ապա եթէ մայրաքաղաքի եպիսկոպոսն ոչ իցէ անդ ի մօտագոյն գաւառին եպիսկոպոսն ընթացի եւ աղաչեսցէ զի ճմարտիւ խուզեսցի իր նորա, քանզի ոչ է պարտ չտալ զլսելիս աղաչողացն, եւ այն եպիսկոպոսն որ կամ իրաւամբք կամ անիրաւ եհան, այնպիսին իրաւաբար բերել զի հարցաքննին իրացն եղիցի, եւ կամ հաստատեսցի նորա դատավճիռն, կամ ուղղութիւն լիցի, բայց նախ առաջին ըզգուշիւ եւ հաւաստեալ ամենայն ինչ քննեսցի, եւ զոր հանեալն է յօրինաց յառաջ զքննութիւն իրին անձին վրէժխնդրութիւն ոչ պարտի առնել հաղորդութեան: Իսկ եթէ ժողովեալ ոմանց ուխտաւորացն տեսցին զամբարտաւանութիւն եւ զամբարհաւաճութիւն նորա, քանզի ոչ իրաւացի է թշնամանս կամ բամբասանս նանիր կրել դառնագոյն բանիւք պարտին դարձուցանել զայնպիսին, զի որ զվայելուչսն հրամայէ սպասաւորին նմա եւ հնազանդին զոր աւրինակ եպիսկոպոսս ընդ սպասաւորաց պարտի աչալուրջ ունել զկամս եւ զսէր, նոյնպէս եւ որք ընդ հնազանդութեամբն են, աննենգ ըսպասաւորութիւն եպիսկոպոսաց կատարել պարտին:

ԺԵ. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց, եւ զայս ամենայն սահմանեցանք. զի թէ ոք եպիսկոպոս այլ ի նահանգէ կամեսցի զայլոց սպասաւոր առանց կամաց իւրոյ եպիսկոպոսին յաշտիճան ինչ կարգել անդօր եւ անհաստատուն եղիցի այնպէս կարգաւորութիւն կարծեցեալ ապա եթէ ոմանք զայս անձանց հրամայեցին եղբարց եւ եպիսկոպոսակցաց մերոց եւ յիշումն եւ ուղղութիւն պարտին ածել: Ամենեքին ասացին այս սահման կացցէ անքակելի:

ԺԶ. Այետիրոս եպիսկոպոս ասաց, ոչ անգիտանայք թէ որպիսի եւ որքան է թեսաղոնիկեցւոց մայրաքաղաքն արդ, բազում անգամ ի սա յայլ գաւառաց երիցունք եւ սարկաւագունք գան, եւ ոչ բովանդակէ նոցա սակաւ ժամանակ լինել անդ, այլ բազում ժամանակս անդ մնան,

կամ թէ երբ ուրեք յետ բազում ժամանակի իւրեանց տեղիս դառնալ հարկաւոր են, արդ՝ վասն այսպիսեացն սահմանելի է:

ԺԷ. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց, ժամանակք եւ ի վերայ եպիսկոպոսաց սահմանեալ, պահեսցին եւ ի վերայ սոցա:

ԺԸ. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց թելադրելով եւ եղբօրն մերում Ուղումպիայ, եւ այս հաճոյ թուեցաւ եթէ եպիսկոպոս կամ ուխտաւոր բռնութեամբ կրեալ անիրաւութեամբ արտաքսեսցի վասն տգիտութեան, կամ խոստովանութեան տիեզերական եկեղեցւոյ կամ վասն ճշմարտութեան վրէժխնդրութեան փախչելի վտանգէն անմեղ եւ ընդ կարգաւ լինել եկեսցէ յայլ ի քաղաք, մի արգելուցու, այսքան կալ մինչեւ դարձցի եւ զթշնամանացն որ եղեն ի նա զերծումն գտանել կարասցէ, քանզի խիստ եւ ծանրագոյն փախուստ կրեալ յանիրաւ՝ ոչ ընդունելի ի մէնջ, քանզի բազում լաւակամութիւն եւ սիրտկամութիւն պարտի շնորհել այնպիսւոյն: Ամենեքին ասացին հաճոյ թուեցաւ եւ այս:

ԺԹ. Գաւգենտիոս եպիսկոպոս ասաց, գիտես եղբայր Այետիէ եթէ յետ այնորիկ անդրէն կարգաւորեալ եպիսկոպոսին, այսուհետեւ խաղաղութիւն հաստատեսցի՝ զի մի նշխարք երկպառակութեան մնասցեն յեկեղեցական կանոնս թուեցաւ եւ որք ի Մովսիսէ կարգեցան եւ որք յԵւտիւքիանոսէ, քանզի նոցա եւ ոչ մի ինչ մեղսն գտան զամենեսին ընդունել:

Ի. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց, իմոյ նուաստութեանս է այս դատավճիռ քանզի հեզք եւ համբերաւորք պարտ եմք լինել եւ հանապազորդ առ ամենեսեանս գրովս, որք մի անգամ ի վիճակէ եկեղեցական յառաջ մատեան յոմանց եղբարց մերոց եթէ կամեսցին դառնալ անդրէն յորս եւ անուանեցան յեկեղեցիս յայսմ հետէ ընդունել. բայց Եւտիւքիանոսի որ չեւ եպիսկոպոսի անուն անձին պարտ է վրէժ խնդրել, այլ եւ ոչ զՄովսիսէ եպիսկոպոսութեան արժանի գոլ կարծել: Իսկ եթէ աշխարհական հաղորդութիւն պահանջեսցին, ոչ էր պարտ նոցա ուրանալ: Ամենեքին ասացին հաճոյ է:

ԻԱ. Գաւգենտիոս եպիսկոպոս ասաց. այսոքիկ փրկչապէս եւ կարգաւք սահմանեալք եւ վայելչաբար առ ի սաստումն մեզ ի քահանայիցս, եւ Աստուծոյ հաճոյ եւ մարդկան, զոյժ եւ զօրութիւն նոցա ունել ոչ կարասցէ, եթէ ոչ երկիւղիւ հետեւեսցէ արտաբերեալ դատավճռացս, քանզի գիտեմք եւ բազում անգամ վասն սակաւուց զանամութութեանց զաստուածային եւ զպաշտելի անուն քահանայութեան ի բամբասանս գալ, արդ՝ եթէ ոք որ ամենեցուն հաճոյ թուեցաւ իշխեսցէ ամբաստանութեամբ մանաւանդ եւ կամ ամբարտաւանութեամբ կա-

մաց հաճոյ լինել, այլ ինչ ոչ գործել զիտասցէ զի եւ յանց պատասխանատուութեան զինքն պարտական առնիցէ, եւ զպատիւն եւ զարժանաւորութիւն եպիսկոպոսին ի բաց ընկենու: Ամենեքին պատասխանի արարին, վայել է եւ հաճոյ են այսպիսի կամք, եւ այս անտի եւ եթէ մանաւանդ ճանաչելի եղիցի եւ կատարեսցի եթէ իւրաքանչիւր ոք ի մէնջ յանցանս եւ յռահս կարգեալ են տեսանելով եպիսկոպոսին խնդրեսցէ զպատճառս ուղոյն եւ ուր զուղեգնացութիւն արասցէ, եւ եթէ գտցի զնա ի պաղատն անդր երթեալ խնդրեսցէ ի նմանէ զպատճառն որ ի վերայ եւ առաջի կային: Ապա թէ կոչեալ է զնայ եւ երթայ, մի խափանեսցէ զնորա զերթն. իսկ եթէ յաղագս ցուցանելս զանձն որպէս յառաջագոյն ասացաք ձերում սիրոյ վասն ուրուք աղաչանաց իրիք երթիցէ ի պաղատն, ոչ ձեռն արկել պարտ է ի թուղթսն եւ ոչ հաղորդել ընդ այնպիսումն:

Ամենեքին ասացին սահմանեսցի եւ այս:

հետ Հայաստան աշխարհը պայծառացնելով լուսաւորում էր...» (508 եր.): Խորենացին ես բաց անում, կարդում ես. Լուսաւորիչը «մի քանի գլուխներ իրանից աւելացնելով ժողովի (Նիկիայի) կանոնների վրայ իւր վիճակի զգուշութեան համար» (90 գլ.): Բաց անելով՝ Եփեսոսի կանոնների համար Հայաստանում իբր թէ եղած ժողովը սբ. Սահակի ժամանակը՝ Կորիւնի վկայութիւնը, որ առաջ են բերում Չամչեան եւ Աբէլ եպիսկոպոս, կարդում ես. «Յայնմ ժամանակի բերեալ երեւեցան Հայաստան աշխարհին գիրք սուտապատումք, ընդունայնախօս աւանդութիւնք առն ուրումն հռոմի, որում թէոդորոս անուն: Վասն որոյ Սիւնհոգոսական հայրապետաց եկեղեցեացն սրբոց նշանակել ազգ առնէին՝ եւ ճշմարտահաւատ Փառաւորչացն Սահակայ եւ Մաշտոցի: Եւ նոցա ճշմարտասէր փութով զայն ի միջոյ բարձեալ աշխարհահալած արտաքոյ իւրեանց մերժեցին, զի մի ի լուսաւոր վարդապետութիւնն՝ ծուխ ինչ սատանայական յարիցէ» (25 եր.): Մի՞թէ սրանից կարելի է եզրակացնել, թէ սբ. Սահակ եւ Մեսրոպ ժողով արին, կամ թէ Լուսաւորիչ ժողով արաւ եւ կանոններ աւելացրեց Նիկիականի վերջում: Հապա որտեղի՞ց են Չամչեան եւ նրա հետեւողները (Աբէլ եպ.) ընդունում, որ Վաղարշապատի Ա ժողովը եղաւ 325-ին՝ Նիկիայի կանոններն ընդունելու համար, որ Վաղարշապատի Բ ժողովը եղաւ 366-ին կաթողիկոսական աթոռի անկախութեան համար, որ Վաղարշապատի Դ ժողովը եղաւ 426-ին եկեղեցու բարեկարգութեան համար, որ Աշտիշատի Բ ժողովը եղաւ 435-ին (իսկ ըստ Չամչեանի՝ 432 եւ 445) Եփեսոսի ժողովն ընդունելու համար: Սրանք այս տեղեկութիւնները քաղում են ոչ թե նոյն դարու պատմագիրներից, որոնք ոչինչ չեն ասում այս ժողովների մասին, այլ 400, 600 տարի յետոյ եկող պատմագիրների վկայութիւններից, որոնք ոչ մի իրաւաբանական արժէք չեն կարող ունենալ: Չեռագիրների մէջ պատահում են կցկտուր, փոփոխուած գրութիւններ հայոց ժողովների մասին: Լուսաւորչից սկսած մինչեւ Յովհան Օձնեցու ժամանակ, հէնց նոյնիսկ Յովհան Օձնեցուն վերագրած, այսպիսի վերնագրով (58 եւ 100 ձեռ.). «Սակս ժողովոյն որ եղեն ի Հայս ի սուրբ Գրիգորէ Լուսաւորչէ սկսեալ...»¹: Սրա մէջ յիշուած են հետեւեալ ժողովները.

1) Լուսաւորչի ժողովը՝ Նիկիայի կանոնները ընդունելու համար:

2) Ներսէսի (Մեծի) ժողովը՝ Պօլսոյ ժողովի կանոններն ընդունելու համար:

3) Սահակի ժողովը՝ Եփեսոսի համար:

4) Շահապիվանի ժողովը:

5) Բաբգէնի ժողովը:

6) Ներսէսի... Այս մասին 3 օրինակ կայ, երեքն էլ տարբեր եւ հակառակ գրուած միմեանց, սրանց մէջ չկայ բարեկարգութեանց համար արած Ներսէսի ժողովը, որի մասին վկայում են ժամանակակից պատմագիրները: Այսպիսի եւ սրանց նման փաստերը ոչ մի իրաւաբանական արժէք ունենալ չէն կարող, ուստի Չամչեանի եւ այլոց ընդունած չեղած ժողովները միանգամայն կհանենք մեր աղբիւրների շարքից եւ կընդունենք միայն այն ժողովները, որոնք ունեն հաստատուն պատմական հիմք:

Բայց այստեղ նոր հարց է ծագում. եթէ Տիեզերական երեք ժողովները իւր ժամանակին չեն ընդունուել ազգային ժողովով, միմիայն ընդունուել են կաթողիկոսների եւ թագաւորների որոշմամբ, արդեօք այդքանը պիտի բաւարար համարուի, թէ՞ անհրաժեշտ է, որ ազգային ժողովի սանկցիայով վաւերացուի այդ ընդունելութիւնը: Մեր եկեղեցական իրաւունքի հետագայ պատմութիւնն ապացուցանում է, որ առանց ազգային ժողովի համաձայնութեան ոչ մի ժողովի կարգադրութիւն կանոնական եւ պարտաւորական չէ, մինչեւ անգամ երբ կաթողիկոսը, թագաւորը եւ նախարարների մի մասն ընդունել եւ հրատարակել են կարգադրութիւններ, ամբողջ ազգը մերժել է եւ չի ընդունուել (կաթողիկոս միութեան ժամանակ) դրանց հրամանը եւ, ընդհակառակը, պատահել է, որ միմիայն կաթողիկոսն ընդունել է մի ժողովի կանոն, կամ ինքը մի կարգադրութիւն է արել, ազգը միաձայն, առանց տրտունջի ընդունել է, օրինակ՝ Լուսաւորչի, սբ. Սահակի, Շնորհալու եւ այլոց կանոնները: Ուրեմն խնդիրը յանգում է այն կէտին, թէ որոշ կարգադրութիւն՝ ժողովով լինի, թէ կաթողիկոսների կոնդակներով, յենու՞մ է արդեօք հայոց ազգի աւանդական սրբազնագործուած սովորութիւնների վրայ, բղխո՞ւմ է ժողովրդական դարաւոր հայեացքներից եւ ներկայ դրութեան անհրաժեշտ կարիքներից, թէ՞ ոչ: Եթէ ազգը կաթողիկոսների կոնդակը համարում է ազգային եկեղեցու սկզբունքների շարունակութիւն, ժողովրդական եկեղեցու ոգու համաձայն կարգադրութիւն, ընդունում է լուսաւորումը, եւ այդ ընդունելութեամբ վաւերացնում է կաթողիկոսի կարգադրութիւնն իբրեւ ազգային ժողովի լուեային վճիռ: Այդպէս այս լուեային վճիռն ընդունելով Լուսաւորչի, Ներսէսի, Սահակի կարգադրութիւնների վերաբերմամբ՝ ժողովականները միաձայն հաստատեցին Շահապիվանում: Այժմեայ պատմաբանները, ինչպէս յիշեցի, 365-ի ժողով են յիշատակում,

¹ Այս բնագրի մասին տես Ա. Բոգոյան, Հովհաննէս Օձնեցին և «Սակս ժողովոց» երկի բնագիրը, Սուրբ Հովհաննէս Օձնեցի Հայրապետը և իր ժամանակը, Սբ. Էջմիածին, 2004, էջ 77-91:

ուր իբր թէ որոշուեց կաթողիկոսների ձեռնադրութիւնը կատարել առանց Կեսարիայի եպիսկոպոսի, բայց այդպիսի ժողով գոյութիւն չի ունեցել: Խորենացին նոյնիսկ վշտացած ասում է Պապի մասին Շահակին կաթողիկոս նշանակելու վերաբերմամբ. «Զոր կացոյց փոխանակ Ներսիսի առանց Մեծի արքեպիսկոպոսին Կեսարու» (գլ. III, 39 եր.):

Փաւստոսը ոչ միայն ժողովի անուն չի տալիս, այլեւ վշտացած է երեւում եւ թշնամական դիրք է բռնում դէպի Պապի կարգադրութիւնը:

Թէեւ ժողով չի եղել, ճիշտ է, բայց Արշակի կարգադրութիւնը Կեսարիայից անկախ կաթողիկոսի ձեռնադրութիւն կատարելու համար, իւր ամբողջ ուժով գործադրուեց, եւ ազգն ուրախութեամբ ընդունեց, որովհետեւ ազգային փառասիրութեան հրճուանք էր պատճառում եւ ամենեւին հակառակ չէր եկեղեցական կանոններին: Այդ նոյնիսկ երեւում է Փաւստոսից, որ պատմում է, թէ ինչպէս Արշակ Բ կատաղած 6 տարի շարունակ ասպատակում էր յունաց նահանգները, որ համարձակուել են Հայոց աշխարհի կաթողիկոսին բանտարկել Պոլսում: Արդեօք Ներսէսն էր Արշակ Բ-ին ասել, որ պէտք է Հայոց հայրապետն անկախ լինի եւ ձեռնադրութիւնը Հայաստանում ստանայ իւր եպիսկոպոսներից, այդ յայտնի չէ, փաստն այն է, որ Արշակ Բ թագաւորի կարգադրութիւնն ընդունուեց եւ գործադրուեց: Նշանակում է՝ հոգեւորականութիւնը, բացի Փոքր Հայքի եկեղեցականներից, որոնք Կեսարիայի թեմն էին կազմում վաղուց, եւ ժողովուրդը միախորհուրդ էին իրենց թագաւորի վճռի վերաբերմամբ: Նոյնը պատահեց Լուսաւորչի օրօք, որի համաձայնութիւնը Տրդատի հետ Նիկիայի կանոնների ընդունելութեան եւ նոր կանոնների սահմանելու վերաբերմամբ անպայման ընդունուեց ժողովի կողմից եւ լուռութեամբ գործադրուեց: Այսպէս, մերժելով Չամչեանի եւ այլոց զանազան գրուածքները եկեղեցական ժողովների մասին, որոնք ամենեւին գոյութիւն չեն ունեցել ըստ ժամանակակից տարեգիրների, մենք չենք նսեմացնում այդ ժողովներին վերադրուած կարգադրութիւնների ոյժը, որոնք արուել են մեր սբ. հայրերի, կաթողիկոսների կողմից եւ ընդունուել են բոլոր ազգից եւ վաւերացուել են հետակայ հայոց եկեղեցական ժողովներով, Լուսաւորչի, Սահակի կանոնները կարճանագրուին ոչ իբրեւ ժողովի կանոններ, այլ այդ սուրբ անձանց կանոններ, որոնք ընդունուած են եղել եւ ընդունուում են բոլորի կողմից եւ բոլոր ժողովներով վաւերացուած են: Այսպիսով կվերանան զանազան Վաղարշապատու կամ Աշտիշատու ժողովները եւ կմնան միմիայն պատմական հիմք եւ փաստագիր ունեցող ժողովները մեր եկեղեցական իրաւունքի մէջ:

Ա) ԱՇՏԻՇԱՏԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (365 Թ.)

Առաջի պաշտօնական եկեղեցական-ազգային ժողովը, գոնէ ըստ պատմագրաց վկայութեան, է Աշտիշատի այս ժողովը, որ եղաւ Ներսէս Մեծի նախագահութեամբ 365 թուին հոգեւորականների եւ աշխարհականների մասնակցութեամբ: Խորենացին ասում է գլ. Գ Ներսէսը «ժողով արարեալ եպիսկոպոսաց, եւ համօրէն աշխարհականօք, կանոնական սահմանադրութեամբ հաստատեաց...»:

Փաւստոսն ասում է 63-64 եր. «Ժողովեցան ի գեղն Աշտիշատ, ուր զառաջինն զեկեղեցին էր շինեալ, զի մայր եկեղեցեացն, եւ ի տեղի լեալ նախնեացն ժողովոց Սիւնհոդոսին»: «Եւ ամենայն աշխարհին պատուիրէր (Ներսէս Մեծ), եւ գլխովին թագաւորին, առ հասարակ ամենայն մեծամեծացն եւ ամենեցուն...»:

Այս ժողովը որովհետեւ պաշտօնական կանոններ սահմանող ժողովների հիմքն է դնում Հայաստանում, ուստի տեսնենք՝ ինչպէ՞ս է սկսուել ժողովը, ո՞վ է բացել, ո՞վ է նախագահել, ո՞վքեր էին մասնակցում ժողովում:

Երկու պատմիչների խօսքից երեւում է, որ ժողովը հրաւիրել է ինքը՝ կաթողիկոսը, թէ՛ հոգեւորականներին եւ թէ՛ աշխարհականներին, մինչեւ իսկ «գլխովին թագաւորին»: Նախագահութիւն անում էր ինքը՝ Ներսէսը, թագաւորը ժողովում ներկայ էր, թէ ոչ, յայտնի չէ:

Ժողովին հրաւիրուած էին երկու դասակարգն էլ՝ հոգեւոր եւ աշխարհական, այս փառաւոր սկզբունքը մնաց իբրեւ հիմնական կէտ մեր պատմութեան մէջ հետակայ դարերի բոլոր ժողովներում. մինչեւ անգամ ոչ թէ կարգադրական, հապա դաւանաբանական հարցեր որոշող բոլոր մեր ժողովներում մասնակցել են աշխարհականները. շեշտելի է այս սկզբունքն այն տեսակէտից, որ միւս եկեղեցիները կարող են նախանձով նայել այս բանիս վրայ եւ ձգտել նոյն դրութեան հասնել, քանի որ եկեղեցի ասելով հասկանում ենք հաւատացեալների ժողով, որը երկու դասակարգի մասնակցութեամբ միայն կարող է վճռել բոլոր եկեղեցական հարցերը եւ խնդիրները:

Ժողովի կանոնները թէեւ որոշ գլուխներով բաժանուած չեն եղել, կարգադրութիւնները գրուած են մատենագիրների մէջ առանց դասաւորութեան եւ յօդուածների, բայց հետակայ ժամանակներում 6 գլխի է վերածած եւ 6 գլխում ամփոփուած բոլոր կարգադրութիւնները, որոնք արուած են եղել 365-ի այդ ժողովում: Մինչեւ անգամ եթէ Փաւստոսի ցիրուցան տեղեկութիւններին նայենք, Ներսէսը բացի այդ

զի միայն հաւատացեալներն օգտուէին այդ իրաւունքից, նրանք պարտաւոր էին իրենց վկայաթուղթը ներկայացնել եւ ապա ընդունուել (Անտ. 7 կ.):

6. Ժողովը որոշեց երեք տեսակ բնակութեան տեղեր կառուցանել կրօնաւորների համար, որոնք դատարկ շրջում էին ամէն տեղ՝ օթեւանելով աշխարհականների տանը, գիւղերում ապրելով իբրեւ վանքի մէջ: Անապատներում՝ եղբայրանոցներ, առանձնակեացների համար՝ միայնանոցներ եւ խրճիթներ՝ որոշ կանոններով:

Վանական կեանքն սկսուել է շատ վաղ եւ զարգացել է աստիճանաբար: Պօղոս առաքեալն այդպիսի խստակեաց կեանքի առաջի օրինակն է քրիստոնէութեան շրջանում (Ա. Կորնթ. Թ:4, 5, 25, 27, Փիլ. Գ:7-17): Բ. առ. 51 եւ 53 կանոնները մատնացոյց են անում այն կեանքը, որը վայել է աշխարհից հեռացած կրօնաւորներին՝ չափաւորութիւն կերակրի մէջ, ժուժկալութիւն ամուսնութեան մէջ: Հալածանքների ժամանակ այդպիսի մարդիկ ստիպուած էին քաշուել թաքուն տեղեր, անտառներ, մաղարաններ, լեռներ եւ ազատ կերպով նուիրել իրենց Աստծուն՝ մինչեւ անգամ ցմահ մնալով այդ միայնակ տեղերում եւ չվերադառնալով հայրենի ծննդավայրեր: Դրանք հոգեւորականութեան հետ կապ չունէին, հոգեւորականի ոչ մի աստիճան չունէին եւ ոչ մի եկեղեցական պաշտօնակատարութիւն չէին անում, հապա իրենց սրբակեաց կեանքով եւ մաքրութեամբ օրինակ էին դառնում ժողովրդին եւ փրկութեան ճանապարհ ցոյց տալիս:

Դ. դարուց սկսած՝ եկեղեցին դրանց վանքերն իր իշխանութեան տակ առաւ, եպիսկոպոսներն էին հսկում վանքերի եւ վանականութեան վրայ: Վանականութեան մէջ մտնողը Բարս. 19 կանոնով պիտի կուսութեան խօսք տար եւ որոշ ժամանակ փորձի ենթարկուէր: Վանքի կառավարիչն էր վանահայրը, որ արխիմանդրիտ էր կոչւում, պատասխանատու էր վանքի միաբանութեան համար: Վանականներն առանց վկայաթղթի իրաւունք չունէին վանքից դուրս գալու, ինչք եւ կալուածք ունենալու, ունեցածը վաճառում էին կամ վանքին յանձնում կամ ժառանգներին թողնում: Եղբայրանոց վանքերը նրանք էին, որտեղ միասին աղօթում, միասին ապրում էին հանրապարական սկզբունքով, միայնակեաց վանքերում իւրաքանչիւրը փակւում էր խուցում եւ աղօթքով անցնում իւր սենեակում: Երրորդ տեսակ կրօնաւորները ճգնաւորներն էին, որոնք քարաժայռերում, անտառներում եւ սիւների գլխին ճգնում էին եւ կերակրւում կանաչեղէնով: Փաւստոս դրանց այսպէս է նկարագրում. «Աշխարհից հեռացած, անապատներում, քարանձաւներում, այրերում, քարածերպերում, միահան-

դերձք, բոկազնացք, խոտաճարակ, լեշկամաշկով, եւ այծու մորթով» (ԺՁ գլ.): Վանականութեան հիմքը դրին Եգիպտոսում Պօղոս եւ Անտոն ճգնաւորները. եղբայրանոցների հիմնադիրն էր Պաքոմը 292-ին ծնուած, ութ վանք չինեց 3000 վանականներով (աւելի մանրամասն տե՛ս Բ. գրքում): Մեր մէջ վանականութիւնն սկսուեց Լուսաւորչով. «Եւ դարձեալ բազում եւ անհամար գունդս վանականաց ի շէնս եւ յանշէնս, դաշտական շինակեացս եւ լեռնակեացս, անձաւամուտս եւ արգելականս հաստատէր» (Ագաթ. 487):

Վանականութիւնը մեծ զարկ ստացաւ Բարսեղ Մեծի օրով, մեր մէջ՝ Ներսէսի եւ Սահակի օրերով: Կազմեցին կանոնադրութիւններ, պարապման ժամեր որոշուեցին: Աղօթքից ազատ ժամերում նրանք գրում էին, ձեռագործով, նկարչութեամբ պարապում, վաճառում էին իրերը եւ ընդհանուր դանձարանը ձգում: Հոփսիմեանք յուշում էին շինում Վաղարշապատում եւ դրա վաճառքով ապրում: Արեւմտեան եկեղեցում ուխտեր կարգեր առաջանում են Դ. դարուց սկսած՝ ընդարձակ ծրագրերով ու նպատակներով եւ ստանում են մեծ ծաւալ եւ ահագին ոյժ (Բենեդիկտեան եւլն, եւլն):

Բ) ՇԱՀԱՊԻՎԱՆԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (447 Թ.)¹

Շահապիվանի ժողովը հայոց ամենափառաւոր ժողովներից մէկն է: Շահապիվանը գտնւում է Բագրեւանդ գաւառում, Մասիսի ստորոտներում, այժմեայ Հին Բայազիդի շրջակայքում, ուր ամէն Նաւասարդին ժողովուրդ էին նախարարներ, իշխաններ, հոգեւորականներ, բազմաթիւ ժողովուրդ եւ մեծ փառքով տօնում էին տարեմուտը: Ահա այսպիսի տեղում գուցէ հէնց տօնի ժամանակ եղել է այս բառի բուն նշանակութեամբ Ազգային-եկեղեցական ժողովը: Այստեղ գտնւում էր կաթողիկոսը, «քսան եպիսկոպոս, շատ երէցներ, սարկաւազներ եւ եկեղեցւո համօրէն ուխտը, իշխաններ, գաւառապետեր, գաւառակալներ, պետեր, բռնաւորներ, զօրագլուխներ, հարիւրապետեր, ազատներ, կուսակալներ, բոլոր նախարարները, Վասակ մարզպանը, Վահան հաղարապետը, Վարդան Մամիկոնեանը...»: Բոլորը միաձայն դիմում են ժողովի ղեկավարներին. «Սուրբ Գրիգորի, Ներսէսի, Սահակի եւ Մաշտոցի դրած (կանոնները) կարգերը հաստատեցէք եւ մենք ախորժելով յանձն ենք առնում, Առաքելական եւ Նիկիական կանոնները հաստա-

¹ Շահապիվանի ժողովի կանոնախմբի վերջին հրատարակւոթյունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 422-466:

տուն մնան մեզ համար» եւ ինչ որ ի լրումն այս կանոնների անհրաժեշտ է, միասին սահմանենք:

Ամբողջ Տիեզերական քրիստոնեայ ժողովների մէջ այսպիսի փառաւոր ժողով չի եղել, ուր մասնակցէին հոգեւորականներն իրենց դասերով եւ իշխաններն աշխարհական զանազան դասակարգերով: Ռուս ուսուցչապետ Պաւլով¹ ամէն միջոց գործ է դնում ապացուցելու, որ եկեղեցին պատկանում է ոչ լոկ հոգեւորականներին, այլեւ աշխարհականներին, որ բոլոր եկեղեցական ժողովներում պիտի մասնակցեն աշխարհականներ: Դժբախտաբար, քրիստոնեայ աշխարհի եկեղեցական պատմութեան մէջ բացի մի քանի անշան դէպքերից ծանրակշիռ փաստեր չի կարողանում գտնել. սա եթէ ծանօթ լինէր մեր եկեղեցական ժողովների հետ, կարող էր փառաւոր փաստերով ապացուցանել իւր խնդիրը, քանի որ մեր այսպիսի ժողովները գոյութիւն են ունեցել նախկին դարերում, երբ դեռեւս դաւանաբանական պառակտում չէր եղել:

Այս կանոնադիր երկրորդ ժողովը վաւերացրեց փաստական կերպով Ա ժողովի ընդունած սկզբունքները ժողովի հրաւիրելու եւ ժողովի կառավարութեան արտաքին ձեւերի վերաբերմամբ:

ա) Այս ժողովը հրաւիրեց եւ ժողովում նախագահեց կաթողիկոսը, որը, ըստ Փարպեցու, քահանայական աստիճան ունէր:

բ) Այս ժողովում եւ ինչպէս եւ նախընթացում մասնակցում էին հոգեւորական եւ աշխարհական տարրն ամէն տեսակ դասակարգերով:

գ) Այս ժողովը հաստատեց իրենից առաջ եղած բոլոր ժողովները եւ հայրապետական կանոնները, որոնք մինչեւ այդ օրն ազգի կողմից թէեւ ընդունուած էին, բայց ժողովական հաստատութեամբ չէին վաւերացրած: Այսպէս հաստատուեցին Նիկիայի, Պոլսոյ, Եփեսոսի ժողովների եւ Լուսաւորչի, Ներսէսի, Սահակի ու Մեսրոպի եւ ապա Առաքելական կանոնները: Այս ժողովը իւր այս օրէնսդրական եւ նախկին ժողովների կանոնների ընդունելութեամբ եւ հաստատութեամբ փառաւոր սկզբունք է սահմանում, որը, դժբախտաբար, հետակայ դարերում բոլորովին մոռացութեան է տրուում:

դ) Այս ժողովում երեւում է բուն ժողովրդական կեանքը, արտաքին կանոններն ընդունում են եւ բոլորովին ազգային գոյնի տակ տրւում, այսպէս ասած՝ յայտնում են, եկեղեցական կանոններն ստանում են քաղաքացիական օրէնքի պարտաւորական ոյժը՝ պատժի եւ տուգանքի տակ ձգելով օրինազանցներին:

ե) Այստեղ սահմանւում են մարմնական պատիժներ ամենախիստ աստիճանի, մինչեւ անգամ, որ բոլորովին համապատասխան չէ Աւետարանի ոգուն, եւ որոնք չեն երեւում նոյն ժամանակուայ օտարների կանոններում:

Այդ կանոնները պարզ հայելի են Հայաստանի ծանր դրութեան եւ հայերի անտանելի կացութեան: Հայոց թագաւորութիւնը վերացել էր, երկիրն ընկել էր պարսից ձեռքի տակ, պարսիկ կառավարիչները եւ ասորի անառակ կաթողիկոսները տակնուվրայ էին արել Հայաստանը, խախտել էին բազմերախտ հայրապետերի կարգերը, մտցրել էին օտարը, վատը եւ անկարգը: Բազմացել էին, ըստ պատմագրաց, կնահանների, պոռնիկների, գողերի, չարագործների, հաւատուրացների, ազգատեսացների թիւը, ամենաթեթեւ ծառայութիւններով ստանում էին ահագին պատիւներ եւ պարսիկ դառնալով՝ կեղեքում էին ժողովրդին, քանդում եւ պղծում էին եկեղեցիները եւ հաւատացեալ հայերին ստիպում էին փոխել կրօնը: Ահա այս պատճառներն ստիպել տուին բոլոր ժողովականները միաձայն նշանակել այնպիսի կարգ ու կանոններ եւ պատիժներ, որոնք տեսնուած չէին եւ չեն էլ տեսնուել հայոց եկեղեցական պատմութեան մէջ:

Դժբախտաբար, այսպիսի ժողովի մասին ոչ մի յիշատակութիւն չենք գտնում մեր Ե դարու պատմագրների գրուածներում, մանաւանդ որ ինչպէս ժողովի նախաբանից երեւում է, ժողովում մասնակցում էին հայոց հոգեւորականութեան Ե դարու աստղերը, բոլոր թարգմանիչները եւ գրական երկեր թողած անձինք: Արդեօք Վարդանանց պատերազմը եւ շարունակուող անտանելի դրութիւնը գրաւե՞լ է պատմիչների ուշադրութիւնը եւ թողել անուշադիր այս ժողովը, թէ՞ ուրիշ մի որեւէ պատճառ անյայտութեան է մատնել այս ժողովի արածը՝ դժուար է որոշել. միայն փաստն այն է, որ պատմագրերը ոչինչ չեն յիշում այս մասին: Սակայն մեր բոլոր կանոնագրքերում գրուած են այս կանոնները փառաւոր յառաջաբանով եւ վերջաբանով, գրուած են մի առ մի ժողովի մասնակցողների դասակարգերը, գլխաւորների անունները, այնպէս որ ընթերցողի վրայ ոչ մի կասկածի տեղիք չի մնում ենթադրելու, որ այս ժողովս կարող է չեղած լինել եւ հնարովի: Յովհան Օձնեցուց սկսած մինչեւ այսօր բոլորն ընդունել են եւ ընդունում են, որ Շահապիվանի ժողովը եղել է Վարդանանց ժամանակ, նախաբանի մէջ նշանակած բոլոր անձանց ներկայութեամբ եւ մասնակցութեամբ, մենք էլ, ոչ մի կասկածի հիմք չունենալով, կընդունենք իբրեւ երկրորդ կանոններ սահմանող ժողով եւ կարճանագրենք նրա կանոնները բացատրութիւններով:

¹ ԺԹ դարի ռուս կանոնագետ:

1. Եթե եպիսկոպոսը պղծութեան, պոռնկութեան կամ մի ուրիշ վատթար գործի մէջ գտնուի եւ վկայութեամբ հաստատուի, աթորից եւ իշխանութիւնից մերժուի եւ քահանայութիւն չաւան, 1200 դրամ եկեղեցուն տուգանք տայ կարօտեալներին բաշխելու համար:

Այս եւ հետեւեալ կանոնները մեր եկեղեցական միւս կանոններից (Լուսաւորչի, Սահակի) տարբերում են նրանով, որ արտայայտուած են կտրուկ ձեւով, աւելի իբրեւ օրէնք, քան խրատ, նշանակում են պատիժ եւ տուգանք եւ ոչ ներողամտաբար խրատում կամ նզովում:

Հետաքրքիր էր իմանալ՝ արդեօք յանցաւորների ըմբոստութեան դէպքում մարմնաւոր իշխանութեան էին դիմում, թէ՞ իրենց ձեռքով դատը կտրում, իսկ Կարթագենի ժողովի հոգեւորականների ըմբոստութեան եւ հոգեւոր իշխանութեան պատուէրը չկատարելու դէպքում պէտք է մարմնաւոր իշխանութեան ձեռքով ստիպէին անհնազանդներին կատար ածելու հրամանը եւ պատիժը կրելու: Մեր այս կանոնը համեմատաբար աւելի զիջողութեամբ է վերաբերուել պոռնկութեան համար, քան արտաքին կանոնները, որոնք պատուիրում են այդպիսի հոգեւորականներին կարգալոյծ անել (տե՛ս Բ. առ. 25, Բարսեղի 3, 32, 51, 70, Նէո. 1):

2. ա) Եթե քահանան պղծութեան, պոռնկութեան, վատթար գործի մէջ գտնուի եւ վկայութեամբ հաստատուի, քահանայութիւն չաւան, 300 դրամ տուգանք տայ յօգուտ աղքատների եւ դպիրների շարքում կանգնի: Եթե այստեղ էլ անառակութիւնը շարունակի, կարգից էլ՝ դպրութիւնից էլ ելնի, մինչեւ որ ապաշխարութեամբ կուղղուի: Եպիսկոպոսը, երբ կտեսնի նրա զղջալը, կարող է մտցնել դպիրների շարքը:

բ) Իսկ եթե ամուսնացած երեքը մոյն յանցանքներում բռնուի եւ վկայութեամբ հաստատուի, կարգալոյծ լինի եւ եկեղեցու բաժնից զրկուի, 300 դրամ տուգանք հատուցանի կարօտեալներին, եկեղեցուն զինուորներին հետ կանգնի եւ հարկատուների կարգը մտնի եւ եկեղեցու պաշտօնեաների հետ չխառնուի: Նոյն պատիժը ստանայ եւ ամուսնացած սարկաւազը:

գ) Իսկ եթե երեքի կամ սարկաւազի կինը շնութեան մէջ բռնուի եւ հաստատուի, դրանք կամ մեղադրուող կանանց արձակեն ապաշխարանքի ենթարկելով, կամ իրանք թողնեն քահանայական կարգը:

դ) Իսկ եթե քահանայի դուստրը պոռնկութեան մէջ բռնուի, քահանայական տնից ելնի, ապաշխարանքի տակ ընկնի եւ զրկուի եկեղեցու բաժնից, մոյն պատժին ենթարկուի եւ երեքի տղան, եթե մոյնպիսի յանցանքի մէջ կբռնուի:

ե) Եթե երեքը մեռնի, տէրտէրակիմը մարդու չգնայ, ոչ էլ երեքը կնոջ մահից յետոյ կիմ առնի:

զ) Պոռնիկ աղախին քահանայի տանը չպէտք է լինի:

Այս կանոնն ունի .6 առանձին դէպքեր, որոնք բաժանուած են մի քանի որոշ կարգերի. այն է՝ յանցանքներ, որ կատարում են կուսակրօն հոգեւորականները, յանցանքներ, որ կատարում են ամուսնացած հոգեւորականները եւ յանցանքներ, որ կատարում են քահանայի ու սարկաւազի կիներ եւ քահանայի ընտանիքի անդամներն ու աղախինը: Կուսակրօն հոգեւորականների (եպիսկոպոսի, քահանայի, սարկաւազի) պատիժները նոյն յանցանքների համար աւելի մեղմ են, քան ամուսնացած հոգեւորականների (քահանայի եւ սարկաւազի): Անառակութեան համար կուսակրօնը զրկում է պատուից, պաշտօնից, բայց կարգալոյծ չի լինում: Իսկ ամուսնացած հոգեւորականը կարգալոյծ է լինում, եկեղեցու բաժնից զրկում է, դառնում է հարկատու եւ եկեղեցում էլ զինուորների շարքում կանգնում, 300 դրամ տուգանք վճարելով՝ աղքատներին բաժանելու. կանոնադիրների կարծիքով երեւի նրա համար, որ ամուսնացած հոգեւորականները ոչ մի կարիք չունին գայթակղուելու եւ պոռնկութիւն անելու, դրա համար աւելի խիստ պատիժ է նշանակում, քան կուսակրօններին, թէեւ Բ. առաքելական եւ Բարսեղի կանոնները համարեա հաւասար պատիժներ են նշանակում երկուսին էլ: Այստեղ իմիջիայլոց պիտի նկատել, որ ամուսնացած հոգեւորականների շարքում նշանակուած են քահանան եւ սարկաւազը, եպիսկոպոսը յիշում է միայն կուսակրօնների վրայ խօսելիս. այս ցոյց է տալիս, որ 447-ին ամուսնացած եպիսկոպոսները վերացած էին, որ ասել է, թէ՝ Հայերի մէջ կուսակրօնութիւնը մտած եւ հաստատուած էր շատ առաջ, քան ընդհանուր քրիստոնեայ եկեղեցիներում, որոնց մէջ եօթներորդ դարու վերջերին է միայն պաշտօնապէս ժողովի վճռով հաստատուել:

Զինուորների դասակարգը համարում է թէ՛ մեր եւ թէ՛ շրջակայ ազգերի մէջ իբրեւ անգութ եւ անբարոյական դասակարգ: Դրանց մասին «Առաքելական կարգադրութիւնները» խօսում է իբրեւ անգութ, անարգ դասակարգի մասին, որից մինչեւ անգամ պտուղ առնել յօգուտ եկեղեցու արգելում է: Նրանք եկեղեցում կանգնում էին ջոկ տեղ եւ չէին խառնուում միւսների հետ: Մեր այս կանոններն աւելի մեղմ են, քան արտաքինները (տե՛ս Բ. առ. 11, 13, 28, Նէո. 10, Անտ. 4, Սարգ. 14, Բարս. 70, 88):

Նոյն կանոնը պատժում է հոգեւորականների անառակ կանանց, որոնց պիտի կամ արձակեն, կամ իրենց ամուսինները կարգալոյծ լի-

դնել: Նոյն հայեացքը կոյսի եւ երկակի ամուսնութեան վրայ մինչեւ այսօր էլ մեր ժողովուրդը պահպանում է, ազատ տղան միշտ յարգի է, քան երկակը (կուսանների մասին տե՛ս Բարս. 2, 18, 60, Գան. 9, 10, 21):

4. Եթէ մարդը շնաբարոյ է եւ ուրիշ կնոջ վրայ աչք ունի եւ կարծակի կնոջը, որը որդիների տէր է, առանց պոռնկութեան կամ մարմնոյ արատի, այն ժամանակ նա պարտաւոր է ամէն բան բաժանել, կէս ամել՝ որդիները, տունը, հողը, ջուրը կնոջ հետ հաւասար: Կինն իրաւունք ունի մարդու գնալու միայն այս պայմանով, որ բաժինը պիտի արքունի գանձարանին տայ: Իսկ մարդը 7 տարի ապաշխարի եւ եկեղեցուն տուգանք տայ, թէ ազատ է, 300 դրամ, թէ շինական է, ծեծուի եւ 100 դրամ տուգանք վճարի: Եթէ ուրիշ կին այս կնաթող մարդուն գայ տարին չլրացած եւ յայտնուի, որ այս կնոջ պատճառով է մարդն առաջին կնոջ արծակել, երկրորդ կնոջ բռնեն եւ ուրկանոց տանեն մի տարի աղալու, եթէ ազատ է, ուրկանոց չի գնալ, 100 դրամ տուգանք տայ եկեղեցուն:

Կանոնս շատ խառնաշփոթ է եւ իրաւաբանական տեսակէտից բոլորովին անորոշ: Փորձենք պարզել որոշը եւ անորոշը քննենք. կանոնս անուղղակի կերպով թոյլ է տալիս կնոջ արձակել երկու պատճառով՝ 1) պոռնկութեան համար եւ 2) մարմնական արատի (մի քանի ձեռագրերում արատը չկայ): Իսկ եթէ ուրիշ դիտաւորութեամբ է արձակում կնոջ, օրինակ՝ ուրիշ կնոջ վրայ պսակուելու համար, մեր կանոնը ընդմիշտ չի արգելում, այլ, ընդհակառակը, թոյլ է տալիս երկու կողմին էլ պսակուելու՝ կնոջն իսկոյն եւեթ, իսկ մարդուն երեւի թէ 7 տարուց յետոյ, որովհետեւ 7 տարուայ ապաշխարանք է նշանակում նրա համար: Արդեօք ապաշխարանքը կրելուց յետո՞յ, թէ՞ առաջ էլ կարող է ամուսնանալ՝ յայտնի չէ: Կանոնն ասում է՝ եթէ առաջին տարին ամուսնացաւ մարդը, եւ նոր կինը նախկին կնոջ արձակման պատճառ համարուեց, այն դէպքում այս կնոջը բռնեն, եթէ շինական է, բորոտանոց տանեն ալիւր աղալու, եթէ ազատ է, 100 դրամ տուգանքի ենթարկել. շատ լա՛ւ, իսկ եթէ 100 դրամը տուաւ եւ էլի եկաւ մարդու մօտ, ի՞նչ պիտի անել՝ յայտնի չէ, կամ կարո՞ղ է գալ՝ էլի անյայտ է, կամ մի տարի բորոտանոցում աղաց եւ ապաշխարանքը կրեց, յետոյ կարո՞ղ է նորից գալ մարդու մօտ՝ էլի անորոշ է: Բացի այդ՝ բաժինը եթէ կինը ստացել է եւ իրաւունք ունի մարդու գնալու, ինչո՞ւ պիտի բաժինն արքունի գանձարանը տայ եւ ոչ եկեղեցու կամ բաժանի աղքատներին. կամ հէնց ի՞նչ հիմքով արդար կինը բաժինը յանձնի տէրութեան, քանի որ անմեղ է: Անորոշ է նոյնպէս այն կէտը, թէ արդեօք որդիներն ինչպէս պիտի բաժանեն՝ տղայքը հայրը վերցնի, աղջիկները մայրը, թէ վիճա-

կով հաւասար կբաժանեն, իսկ եթէ որդիքը չուղեցին մէկնումէկի մօտ մնալ, այն դէպքում ինչպէ՞ս պիտի վարուել. այս բոլոր կէտերն անորոշ է եւ խառն: Բացի դրանից՝ շատ խիստ է պատիժը՝ ուղարկել առողջ մարդկանց վարակիչ հիւանդանոցները բանելու համար՝ այդ տաժանելի չարչարանքից ազատելով ազատների կանանց, որոնք միայն պիտի վճարեն 100 դրամ (մօտ 20 բուբլի) բոլորովին անարդար եւ խղճի հակառակ պատիժ է, որ վայել է միայն Ե դարու կոպիտ բարքերին:

Յուստինիանոսի նովելլայով եւ ուրիշ քրիստոնեայ թագաւորների օրէնքներով ամուսնալուծութիւն թոյլատրւում է 5 դէպքի համար (տե՛ս Բարս. 9 կ.): Մեր Շահապիվանի թէ՛ այս եւ թէ՛ յաջորդ կանոնը, թէ՛ եւ խճճուած եւ անորոշ, բայց եւ այնպէս առաջի կանոնն է ամբողջ քրիստոնեայ եկեղեցիների կանոնների մէջ, որ բացի պոռնկութեան դէպքից թոյլ է տալիս եւ մարմնական արատի համար արձակել կնոջ:

5. Եթէ մէկը կնոջն արծակի ամուսնացաւ պատճառով, կինը կարող է վերցնել բոլոր կարասին, որ բերել է, նոյնպէս եւ հանդերձը, արծաթ, աղախին, անասուն, եթէ բացի ամուսնուցից ուրիշ արատ չունենայ կինը, մարդը թող տուգանք վճարի անարգանքի համար՝ եթէ ազատ է, 1200 դրամ, եթէ շինական է, 700 դրամ: Եթէ մի տարի չանցած ուրիշ կին այդ մարդուն գայ, եւ իմացուի, որ կնահանութեան պատճառն այդ կինն է, բռնեն այդ կնոջը եւ ուրկանոց տանեն՝ մի տարի աղալու եւ աղախնութիւն անելու, 100 դրամ էլ եկեղեցուն տայ, եթէ ազատ է, 100 դրամ ուրկանոցին տայ: Իսկ եթէ մարդն է արծակման գլխաւոր պատճառը, որ ուրիշին առնի, 100 դրամ տուգանք վճարի եկեղեցուն եւ 3 տարի ունկնդիրների հետ ապաշխարի, մի տարի էլ՝ ներսում:

Իսկ եթէ մէկն կարծակի որդու տէր կնոջ կամ ամուլ կնոջ առանց պոռնկութեան պատճառի կամ ուրիշ արատի, նոյն կանոնն լինի եւ նրա համար:

Կանոնից երեւում է, որ իբր թէ արգելում է ամուսնութեան համար արձակելը եւ ոչ մի դրական արգելք չի սահմանում: Թէ կինը կարո՞ղ է մարդու գնալ, թէ ոչ, այդ մասին ոչինչ չի խօսում, սակայն այստեղ յանցանքն աւելի քիչ էր, քան 4-րդ կանոնի մէջ. եթէ այնտեղ թոյլատրւում էր մարդու գնալ, այստեղ աւելի շուտ պիտի թոյլատրի այդպէս վարուել: Այս կանոնս իւր կազմութեամբ եւ անորոշութեամբ նման է նախորդ կանոնին: Պարզ չէ այն հարցը, թէ եթէ ամուսնութիւնն արգելուեց, ամուսնութեան պատճառով արձակուած կինը եւ արձակող մարդը եթէ նորից ամուսնանան, նրանց ամուսնութիւնն անվաւեր է, թէ՞ ոչ. վճռական եւ ոչինչ չկայ այս կանոնումն այդ մասին:

թիւնից ընկնի, երէցն էլ քահանայութիւնից լուծուի: 1000 դրամ եպիսկոպոսը, 500 դրամ երէցը կարօտեալներին բաժանեն:

Իսկ եթէ եկեղեցու ստորին պաշտօնեաներից եւ արեղայական ուխտից գնան հարցուկներ ծառայողներին, աշխարհականների պատիժը կրեն: Այս կանոնն անխտիր լինի թէ՛ տղամարդկանց, թէ՛ կանանց համար:

Հարցուկները նրանք են, որոնք, ձեռքին նայելով, արմունկներով կամ ջրի միջոցով զանազան հարցեր տալով՝ գուշակութիւններ են անում: Դիւթիչները զանազան ձայներով իբր թէ դեւեր են բերում, գայլերի, գազանների բերանը կապում, որ հանդերում տնային կենդանիներ չուտեն: Յովհան Մանդակունին «Վասն հմայից դիւթականաց» ճառի մէջ հետեւեալ անուններով է թուում հմայութիւնները. «Դիւթութիւն, թովչութիւն, հատահարցութիւն, հաւահմայութիւն, մաղաբախութիւն, քուահարցութիւն, հեղահարցութիւն, հմայութիւն, միջագիտութիւն, գրարարութիւն, յաստեղագիտութիւն, դիւահարցութիւն, օրահմայ, գեղահմայ, սննիկոն, յուռութ, բախտ, ճակատագիր, գիր պահարանի, շարժմակ բժշանաց, հմայք, դիւթք, «յորս կոչեն զգեւսն յաղ, յերկաթ, ի ջուր, ի նարօտ, յիւղս, ի գարի, ի յուլունս, ի մոմ, ի հէր գլխոյ» (194 եր.):

10. Որոնք միայն դիւթում են, բայց չեն կախարդում, թէ այր, թէ կին լինեն, 30 հարուածով ծեծ ուտեն, խանութն, մրուեն եւ ուրկանոց տարուեն. 2 տարի աղան եւ ծառայեն, եթէ ազատ է, 500 դրամ ուրկանոցին տայ եւ երկու տարի ապաշխարելուց յետոյ հաղորդուեն (տե՛ս Ա. առ. 15, Լաւ. 36, Անկ. 24, Կես. 8, Բարս. 65, 72):

Օտարների կանոններում ծեծ եւ տուգանք չկան, այնտեղ միմիայն ապաշխարանքներ են սահմանուած:

11. Եթէ հեթանոսների նման լաց ու կոծ անեն մեռելների վրայ, չեն լսիլ առաքելական կանոնիս եւ հնազանդիլ, նգովեալ լինեն, մի տարի եկեղեցի չմտնեն, եթէ ազատ է, 100 դրամ, թէ շինական, 50 դրամ տան աղքատների (տե՛ս Աշտ. 2 կ.):

12. Եթէ որդին հորը կնոջն առնի, եկեղեցի չմտնի, բոլոր ժողովներից նգովեալ լինի, մինչեւ որ ապաշխարի 7 տարի ունկնդիրների հետ, 3 տարի ներսի ունկնդիրների հետ, 50 դրամ աղքատներին, 50 դրամ եկեղեցուն տայ, եւ եթէ փոխուի ու վարքն ուղղուի, հաղորդուելու իրաւունք ստանայ:

Իսկ եթէ հայրը որդու կինն առնի, կամ եղբայրը՝ եղբոր կինը, նոյն պատիժը եւ նգովքը վրան թափուի:

Ոչ ոք ջերմ հարազատի եւ ազգականի կինը կնութեան չառնի, կամ շնութիւն չառնի նրանց հետ, եթէ կնոջ ցանկութեամբ լինի, նոյն պատիժը եւ տուգանքը կրի, նա եւ բացի դրանից 10 տարի ուրկանոցում աղայ, եթէ ազատ է, ուրկանոց չգնայ, 300 դրամ ուրկանոցին տուգանք վճարի:

Արիւնակցական առաջին եւ երկրորդ աստիճաններում ամուսնութիւնը բոլոր եկեղեցիների կանոններով խստիւ արգելուում է, բայց աւելի խիստ, քան մեր այս կանոնն է պատուիրում, եւ որը հետակայ եւ նախընթաց կանոնների համեմատութեամբ շատ մեղմ է: Բարսեղի կանոնով խորթ մօր կամ քրոջ հետ մեղանչողը սպանողի պատժին է ենթարկւում, այսինքն՝ 20 տարուայ ապաշխարանքի: Արգելուած ամուսնութիւն մտնելը նա շնութիւն է համարում եւ 15 տարուայ ապաշխարանքի ենթարկւում (տե՛ս Բարս. 56, 58, 68, 79):

13. Ոչ ոք չհամարձակի ամուսնանալ քեռորդու, եղբորորդու կամ հօրաքրոջ կամ ազգականի հետ մինչեւ չորրորդ ծնունդը: Ով հաղորդ կլինի այսպիսի պսակին, պսակը կօրհնի կամ հարսանիքը կերթայ, եթէ եպիսկոպոս է կամ երէց, աթոռից եւ քահանայութիւնից ընկնեն եւ պաշտօնեաների հետ չխառնուեն: Իսկ եթէ ամուսնացածները պիղծ ամուսնութիւնից դառնան եւ միմեանցից բաժանուեն, թող իրենց ունեցածի կէսը կարօտեալներին տան, իրենց կեանքն ապաշխարանքով անց կացնեն, մեռնելիս միայն հաղորդուեն: Պսակ օրհնող եպիսկոպոսը՝ 500 դրամ, երէցը՝ 200 դրամ տուգանք աղքատներին բաժանեն եւ ապա իրենց պաշտօնի մէջ հաստատուեն: Իսկ եթէ պսակողները չեն բաժանուիլ, պսակող պաշտօնեայք քահանայութիւն չանեն: Իսկ եթէ հակառակ են եւ ասեն՝ Ինչո՞ւ Նիկիական կանոններում այդպէս ծանր պատիժ չէ նշանակուած, նրանք սխալուում են այդպէս մտածելով, որովհետեւ այնտեղ ի նկատի չունէին, թէ այսքան չարիք եւ ոճիրներ մեր աշխարհում պիտի գործուէին:

Այս նախորդ կանոնի մէջ հետեւողութիւն չկայ, 12-րդ կանոնով Ա եւ Բ աստիճանի ամուսնութեան համար ամենաշատը տասն տարուայ ապաշխարանք է նշանակւում, իսկ այստեղ մինչեւ չորրորդն՝ եղած ամուսնութեան համար ցմահ: Բացի այս, մահուան պատիժ նշանակող ժողովը կարծես անզօր է գտնւում քակել միմեանցից ամուսնացողներին եւ թոյլ չտալ միասին ապրելու. ա՛յդ թողնում է ամուսնացածների կամքին, եւ սրանց բաժանումից կախումն ունի պսակադիր հոգեւորականների պատժուելը կամ չպատժուելը: Այս խնդիրների վրայ աւելի պարզ եւ որոշ են Բարսեղի 6, 7, 75, 87, Նէո. 2:

17. Եթե մեկը մարտիրոսի նշխարներ է բերում եւ մատուց շինում, այդ պիտի անի եպիսկոպոսի թոյլտուութեամբ: Իսկ եթե սուրբ տեղերից մարտիրոսի նշխարներ է բերում, պիտի այդ անի տեղական եպիսկոպոսի թղթերով եւ վկայութեամբ եւ ամփոփի իւր գաւառի եպիսկոպոսի թոյլտուութեամբ եւ սրբոց յիշատակն ամեն տարի տօնախմբութեամբ կատարի:

Ոչ ոք իրաւունք չունի առանց եպիսկոպոսի հրամանի տէրունական խորհրդի սեղան կանգնեցնել (այսինքն այնպիսի աղօթատուն շինել, որտեղ կարելի լինի Պատարագ անել):

Այս կարգերը որոշուած են եւ արտաքին կանոններով: Շատերը, երազ տեսնելով կամ ուրիշ միջոցներով ձեռք բերելով մարտիրոսների նշխարներ՝ առանց եպիսկոպոսի թոյլտուութեան շրջեցնում էին եւ դրամ ժողովում կամ թէ զանազան տեղերում սեղան էին կանգնեցնում, նշխարն ամփոփում այնտեղ եւ ուխտատեղի դարձնում ու ինքնազուլի Պատարագ մատուցանում: Այդպիսի դէպքերն արգելւում են այս կանոնով (տ՛ես Բ. առ. 31, Անտ. 5 կ.):

18. Եթե վարդապետը նգովել կամ բանադրել է որեւէ մի քահանայի, աշակերտի կամ աշխարհականի, ուրիշ տեղի վարդապետ կամ եպիսկոպոս կամ երեց չհամարձակի նգովուածին օրհնել կամ բանադրուածին բանադրութիւնից արձակել. հապա պիտի բանադրուածին ուղարկել իւր վարդապետի մօտ ներողութիւն խնդրելու եւ բանադրանքը վերցնելու:

Նոյնը հաստատուած է եւ արտաքին կանոններով, միմիայն նրանց մէջ անմեղ բանադրուածին թոյլ է տրւում զանգատով դիմել աւելի բարձր պաշտօնեայի՝ գործքը քննելու եւ վճիռ կայացնելու (տես Բ. առ. 32, Նիկ. 5, Անտ. 6):

19. Եթե մեկը՝ երեց, սարկաւագ կամ արեղայ, մօղնութեան մէջ գտնուի, թող կարգաւոյժ լինի, ճակատին աղուեսադրոշմ դրուի, եւ ճգնաւորի տեղերում ապաշխարի: Եթե երկրորդ անգամ նոյնը գործի, երկու ջիւերը կտրեն եւ ուրկանոց տանեն. նոյն պատուհասին եւ արեղան ենթարկուի:

Իսկ եթե մարդիկ կանանցով եւ որդիներով նոյն աղանդում գտնուեն, թէ արանց, թէ կանանց, թէ՛ իրագէտ մանկանց ջիւերը կտրեն, աղուեսադրոշմ ճակատին դնեն եւ ուրկանոց տանեն ապաշխարելու, իսկ անգէտ մանուկներին յանձնեն Աստուծոյ պաշտօնեաների ձեռքը կրթելու եւ սովորեցնելու:

Թէ ինչ բան է այս աղանդը, որ մօղնէութիւն է կոչուած, յայտնի չէ: Այս կանոնովս ամենածանր պատիժն է նշանակուած եւ այն էլ մարդկանց սեռական անդամների՝ ջիւերի կտրումը, որ իւրատեսակ եւ բարբարոսական պատիժ է, ոչ յատուկ Աւետարանի եւ եկեղեցու ոգուն: Որքան խիստ է պատիժը, նոյնքան զգուշի է յանցանքը: Եւ որովհետեւ պատիժը կեղրոնացած է արակաքի վրայ, ուստի ենթադրելի է, որ անբարոյականութիւն եւ վարքերի ապականութիւն տարածող աղանդ է, որի առաջն առնելու համար հրամայուած է ոչ միայն մարդկանց, այլեւ կանանց եւ տղայոց ջիւերը կտրել, իսկ անգէտ փոքրիկ մանուկներին քահանաներին տալ կրթելու:

Բացի այդ պատժից՝ յանցաւորի ճակատին դրւում է աղուէսադրոշմ: Այդ կատարւում է այսպէս. շիկացած երկաթի ձողով խարում են յանցաւորի ճակատը եւ այդ դրոշմով նրան ցմահ պատժում: Ռուսաստանում խարել թոյլ էր տրւում երեք անգամ գողութեան համար: 1845-ի կարգադրութեամբ խարելու պատժին ենթարկւում էին տաժանակիր աշխատանքի դատապարտուած աքսորականները եւ Սիբիրից փախած բոլոր դատապարտուածներն ու թափառաշրջիկները: 1863-ին բոլորովին վերջացաւ այդ կարգը:

20. Եթե երեցն իմանայ, որ ժողովրդի մէջ մօղնեայ կայ եւ չի յայտնի եպիսկոպոսին, եւ եթե քննելուց յետոյ ապացուցուի, որ քահանան ամիսներ առաջ գիտէր եւ չէր բողոքում եպիսկոպոսին (19 կ.), մօղնէից պատիժը կրի եւ ցմահ քահանայագործութիւնից զրկուի, որ միւսներին խրատ լինի: Իսկ եթե կիսատատուի, որ երեցը յայտնել է եպիսկոպոսին եւ վկայութեամբ ցոյց տուել մօղնեայ եղողներին, եւ եպիսկոպոսը, կաշառ առնելով կամ աչառութիւն անելով, այդ բանը ծածկել է, աթոռից ընկնի եւ պատուից զրկուի այդպիսի եպիսկոպոսը: Իսկ եթե եպիսկոպոսը, ուշադրութիւն դարձնելով բողոքին, կամեցաւ յանցաւորին պատժել, բայց չարագործը, յայտնելով մարմնաւոր իշխանութեան՝ գաւառի իշխանին, նախարարին, կամ գիւղի գլխաւորին, նրանց օգնութեան դիմելով, կամեցաւ պատասխանատուութիւնից ազատուել, իսկ սրանք, պաշտպան կանգնելով, եթե կամենան շնացողներին ծածկել, կաշառառութեամբ կամ ակնառութեամբ, թող նգովեալ լինեն, եկեղեցի չմտնեն, մինչեւ որ պղծագործին չտան եպիսկոպոսի ձեռքը:

Իսկ եթե նախարարի տունը, կինը կամ դուստրը կամ որդին կամ հէնց ինքը պղծագործութիւն կատարեն, եւ նախարարը չհեռանայ այդ յանցանքը գործելուց կամ եպիսկոպոսին չտայ ընտանիքը պատժելու, ինքնապաստան լինի, թող տնով, որդիներով նգովեալ լինի, հրապարակ դուրս չգայ, ոչ ոք նրա հետ յարաբերութիւն չունենայ, մինչեւ որ ուղղութեան չգայ:

Իսկ եթե ինքը պղծութիւնից հեռու կլինի, թող ընտանիքը եւ ժառանգներին յանձնէ գլխաւոր եպիսկոպոսին կշտամբելու:

Իսկ եթե ոստիկանին (թագաւորագն) տանը լինի պղծութիւնը կամ ինքը, կամ ընտանիքը մասնակցեն, ընտանիքը կշտամբուի եւ այն պատուհասը կրի, որը գրեցինք: Իսկ իրեն (ոստիկանին) վերցնեն պղծագործ ընտանիքի հետ միասին եւ հրապարակ բերեն, գլխաւոր եպիսկոպոսի, մեծամեծ իշխանների եւ աւագ դատաւորների առաջ Աստուծոյ օրէնքի վրէժնդիրը լինեն: Որպէս զի ուրիշները տեսնելով սրբութեամբ եւ երկիւղով պաշտեն Արարչին, կատարեալ լինեն աստուածապաշտութեան կարգի, սրբերի եւ օրէնքների յարգելուն մէջ եւ ճշմարիտ ծառաներ լինեն Աստուծոյ խօսքով եւ գործով:

Երկու կանոններովս երեւում է, որ մծղնէից աղանդը կրօնական էր, չէր յարգում եւ սրբերին եւ եղած օրէնքները եւ եկեղեցու կարգերը: Թէ ինչ էր քարոզում մծղնէից աղանդը, որոշ եւ պարզ ոչինչ չի յայտնում այս կանոնս, բայց երեւում է պատիժների սահմանումներից, որ աղանդի գլխաւոր եւ զգուեցնող նշաններից մէկն էր պղծագործութիւնը, իւրատեսակ անբարոյական խառնակութիւնը, որը, դժբախտաբար, դժուար է լինում պարզել ընդհանուր բառերի եւ մտքերի գործածութեամբ: Թէ ինչքան անբարոյական եւ զգուելի պղծութիւններ էին կատարում այդ աղանդաւորները, երեւում է նրանից, որ բոլոր ժողովականները միահամուռ՝ շինականից սկսած մինչեւ թագաւորական տները եւ հասարակ դպրից մինչեւ եպիսկոպոսը, ենթարկւում էին ամենախիստ պատժի:

Մծղնէից աղանդի մասին տե՛ս 1895 թ. «Արարատի» յունուարի Կ. Վ.-ի յօդուածը, ուր ասում է. «Մծղնեայ «մցըլլին» անունը, որ Մեսսաղեանի նախնական ձեւն է եւ աղօթողներ է նշանակում¹:

«Այր եւ կին միասին խմբով ման էին գալիս նոքա եւ ողորմութիւն էին հաւաքում: Մկրտութիւն, հաղորդութիւն եւ այլ եկեղեցական կարգեր աւելորդ էին համարում եւ մշտական աղօթքներով աշխատում էին արտաքսել իրենց կարծիքով ամեն մարդու մէջ ի ծնէ բնակուող չար դեւին: Միւստիքական պարով նոքա յափշտակութեան մէջ էին ընկնում եւ այդպէս ձգտում էին այս աշխարհից կտրուած ցնորքների գրկում երջանիկ ժամեր գտնելու» (տե՛ս եւ Ե. Դ. 32 կանոն՝ Օձնեցու օրով եղած եւ սահմանուած: Տե՛ս մեր կանոնագրքերը):

ՇԱՏԱՊԻՎԱՆԻ ԺՈՂՈՎԻ ԳՐԱԲԱՐ ԲՆԱԳԻՐԸ¹

1. Եթէ եպիսկոպոս ոք գտցի ի պղծութեան կամ ի պոռնկութեան, կամ զինչ եւ իցէ ի վատթար գործս, եւ զառաքելական զպատիւն եւ զսուրբ աթոռն անարգեաց. այնպիսումն ասէ գիր, ընդ գողս ընթանայիւր եւ ընդ շունս դնէիր զբաժին քո. եւ վկայութեամբ ի յայտ եկեսցէ. յաթոռոյն եւ իշխանութենէն մերժեսցի եւ զքահանայութիւն մի պաշտեսցէ, ՌՄ դրամ եկեղեցւոյ տուգանեսցի, եւ անձինն իւրում լիցի մեղադիր, զի մարդ ի պատուի էր եւ ոչ իմացաւ, եւ զտուգանսն կարատելոց բաշխեսցին զի պարտ էր նմա յամենայն ժամ յաւրենս Տեառն խորհել ի տուէ եւ ի գիշերի եւ զպատուիրանս Նորա պահել եւ մի ըստ արտուղի անկանել, այլ զճանապարհ զարքունի գնալ ոչ աջ խոտորել եւ ոչ յահեակ զի մի աշակերտեալքն զնոյն վատ ուսումն ունցին:

2. Եթէ քահանայ ոք ի պղծութեան իցէ, կամ ի պոռնկութեան, կամ այլ ի վատթար գործս ի վկայութեամբ իրքն յայտ եկեսցեն. զքահանայութիւն մի պաշտեսցէ. Յ դրամ տուգան տացէ, յաղքատս բաշխեսցին. եւ նա ի դպրաց կարգի կացցէ, ապա թէ ի դպրութեանն ի նոյն պղծութեան գտանիցի, ի կարգին ելցէ ի դպրութենէն մինչեւ ի կարգ ուղղութեան եկեսցէ ապաշխարութեամբ. եւ տեսեալ եպիսկոպոսին զճանապարհս նորա, ի դպրաց կարգի կացցէ, զի եկեղեցի զսուրբ կամի. մանաւանդ տէրունական սեղանն խորհրդոյ զանարատս ընդունի. զի մի բարկութիւն Աստուծոյ զարթիցէ ի վերայ երկրի ի ձեռն առաջնորդաց: Եթէ կրանաւոր երէց գտցի ի պղծութեանն եւ ի պոռնկութեան. կամ այլ գործս չարեաց եւ ստուգեալ վկայիւք քահանայութիւնն լուծցի եւ յեկեղեցւոյ բաժնէ հեռացեալ լիցի, Յ դրամ տայցէ եւ ի կարաւտեալս բաշխեսցեն եթէ երէց, եւ թէ սարկաւագ, կանոն այդ կացցէ. եւ նոքա ի կարգ զինուորութեան կացցեն եւ ի հարկաւ արքունի. եւ ընդ պաշտօնեայս մի խառնեսցին: Ապա եթէ կին երիցուն կամ սարկաւագին ի շնութեան գտցեն, ընտրոյ նոքա լիցին. կամ զեկեղեցին կամ զքահանայութիւնն ընտրեսցին. կամ զկինն, եթէ զքահանայութիւնն առցէ զկինն ի տանէն ի բաց հանցեն. եւ ապաշխարութիւն խիստ ի վերայ դիցեն: Ապա եթէ յընտանեաց դուստր քահանային ի պոռնկութիւն գտանիցի, եկեղեցւոյ բաժնի մի իշխեսցէ. ի քահանայական տանէն ի բաց ելցէ, եւ խիստ ապաշխարութիւն ի վերայ դիցեն եւ պատուհաս. եւ որդւոյ երիցու նոյն պատուհաս լիցի. եւ եթէ երէցն մեքցի կինն

¹ Մծղնեական աղանդի մասին տես Ե. Տեր-Մինասյան, Միջնադարյան աղանդների ծագման և զարգացման պատմությունից, Եր., 1968, էջ 73-86:

¹ Շահապիվանի ժողովի գիտական բնագրի հրատարակությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 429-466:

զիրան, Գ ամ ընդ ձեռամբ, Ծ դրամ աղքատաց, Ծ դրամ եկեղեցւոյ եւ այլ վարքն քննեալ հաղորդեսցի: Եթէ հայր գորդւոյ կին ունիցի, կամ զեղբայր զեղբաւր, նոյն պատուհաս եւ նգովք լիցին. այլ ջերմ հարազատի եւ զազգականի զկին ոք մի իշխեսցէ ունել ի կնութիւն եւ կամ շնալ. եւ կամ թէ կնոջ կամաւք է խոստովանութիւն զպատուհաս եւ զտուգանս եւ զնգովս զնոյն կրեսցէ. եւ յապաշխարութիւն կալցին զկինն եւ յաւրկանոց տայցեն, ժ տարի աղասցեն գողեսցն. ապա եթէ ազատ է եւ ի գողիսն չերթայ, Յ դրամ տայցէ նոցա:

13. Որ զազգականն կին առնէ, այս պղծութիւն եւ գարշանք յայտնի լիցի, եւ անուանեսցի մի ի միջի ձերուս, զի մի ոք ընդ աղտախանս մարմնոյ իւրում խառնակեսցի ըստ սովորութեան հեթանոսաց եւ անաստուած ամբարիշտ ազգացն զոր հրաման առեալ մեծ յաւրէնս ուսոյց մարգարէն Մովսէս ի Կենարարէն, թէ պատուիրեա որդւոցն Իսրայէլի, մարդ ոք մարդ մի մերձեսցի առ ամենայն ընտանութիւն մարմնոյ իւրոյ յանձնել զառականս նոցա. եւ յանձն գրէր Մովսէս, թէ անիծեալ որ ննջիցէ ընդ մերձաւորի արեան իւրոյ: Արդ մի ոք զաստուածապաշտութիւն եւ զքրիստոնէութիւն եւ զգեցեալ զտէրունական մկրտութիւն եւ զկնիք եւ զդրոշմ զարքունական զբոյր կամ զքեռորդի կամ զեղբաւր որդի, կամ զհաւրաքոյր, կամ զայլ ոք յազգի անդ իւրում մինչեւ ի չորրորդ ծնունդն կին զոք մի իշխեսցէ առնել. զի մի պատառումն եղիցի սուրբ հաւատոյն. քանզի բարկութիւն յանձին իւրում գանձէ այնպիսին. որդի անաւրինի թերակատար եղիցի. եւ զաւակ անաւրէն յանկողնեաց մի բողբոջեսցի, զի եթէ զկին եղբայր իւրոյ ունելոյ, մեծի մարգարէին եւ Կարապետին Յովհաննու գլուխն կտրեցաւ, ապա զի՞նչ եւս աղէտս ոչ համարեսցի ոք որ ազգական կին առնիցէ. զոր ոչ հրամայեն աւրէնք քրիստոնէականք եւ առաքեալք եւ աշակերտք Քրիստոսի:

Արդ եթէ ոք ընդդիմացեալ աւրինացս եւ հաստատեալ կանոնիս եւ անբարշտեալ ի հեթանոսութիւն եւ ի հրէութիւն կործանեսցի, ընդ նոսին եղիցի եւ բաժին նորա, եւ ի սրբոյ եկեղեցւոյ յաւտարացեալ եղիցի, որպէս եւ գրեալ է. բարձցի անբարիշտն յերկրէ եւ մի տեսցէ զփառս Աստուծոյ, ընդ անաւրէնս համարեսցի, ըստ գրեցելոյն ի բաց կացէք յինչն ամենեքեան ոյք գործէք զանաւրէնութիւն. մի ոք ընկալկացէք յինչն ամենեքեան եւ ես ինչ ոչ փոյթ առնէի, մինչեւ թողցեն եւ դարձյին անզգամութենէն եւ ի պիղծ գործոցն, ըստ մարգարէին ձայնի, ընկեցէք զչարիսասէ Տէր, եթէ այնպիսեացն պսակ աւրհնեսցէ, կամ

ի հարսանիս երթիցէ, կցորդ եղիցի չարեաց գործոց նոցա, եւ ի կարգէ պաշտանէից հեռացեալ եղիցին եւ եթէ ոք եպիսկոպոս կամ երէց գտցի ի խորհրդեանն. յաթոռոյն եւ ի քահանայութենէն անկեալ եղիցին եւ ի պաշտանէիցն մի մերձեսցեն. բայց որ խոտորեցաւ յաւրինաց սրբոց եւ ի կարգէ եկեղեցւոյ եթէ դարձցին ի պիղծ ամուսնութենէն եւ մեկնեսցին ի միմեանց ի ձեռն մեծամեծ տրոց մինչեւ զկէս կենաց եւ ընչից իւրեանց հոգւոց իւրեանց բաժին տացեն ի կարաւտեալս եւ ի վշտանգեալս եւ ի սուրբ եկեղեցի. զամենայն աւուրս կենաց իւրեանց ապաշխարել եւ ի վախճանին թէ լիցին հաղորդելոյ արժանի: Ապա եւ գլխաւորք եկեղեցւոյն որ ի խորհրդին էին եւ որ զպսակն աւրհնեաց, Շ դրամ եպիսկոպոսն տուգանեսցի յաղքատս, եւ Մ դրամ երէցն, Մ որ զպսակն աւրհնեաց, եւ ապա մատիցեն յաթոռն եւ ի քահանայութիւն: Ապա եթէ նոքա ոչ մեկնեսցեն ի պիղծ ամուսնութենէն, եւ պսակադիրն եւ ի քահանայիցն որ ի խորհրդին էին եղեալ. մի մատիցեն յաթոռն եւ ի քահանայութիւն. թէ ազատ է թէ չինական աւրէնք եւ կանոնք այդ կացցեն: Ապա եթէ ոք ընդդէմ եկեալ ասիցէ ի Նիկիականսն ընդէ՞ր ոչ այդպէս ծանր եղեալ. վասն զի ոչ ունէր ոք ակն թէ այդպիսի մեծամեծ չարիք եւ աւճիւրք աշխարհի գործիցեն այլ անդէն վաղվաղակի մաւտակտուր խղէին զչար արմատ կորստեանն:

14. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ, կամ ով եւ իցէ ոք ի պաշտանէից կամ ուխտէ, տանտիկին կին զոք մի իշխեսցէ ունել, որպէս եւ սովորութիւն է մծղնէից, ապա եթէ ոք ունիցի, եւ վկայութեամբ յայտնեսցեն. ի կարգէն որում եւ իցէ մերձեսցի ի բաց եւ հաթեամբ յայտնեսցեն. ի կարգէն որում եւ իցէ մերձեսցի ի բաց եւ հաթեամբ եղիցի որպէս զամբարիշտն, եւ որպէս զմաքսաւորն զի սուրբ խորհուրդն տէրունական զանաւարատսն ընդունի, զի արատաւորքն ի ձեռն անարատիցն փրկեսցեն:

15. Եթէ ոք ի հաւատս կացցէ, կամ միայնակեաց կամի լինիլ, զկուսութիւն եւ զսրբութիւն պահել. եւ կենացն յաւիտենից հասանիլ, ընդ ընկերս կացցէ ընդ ճմարիտս եւ ընդ միաբանակեացս, եւ ի միմեանց շահեսցին սիրովն Քրիստոսի. զի եղբայր եղբաւրէ աւգնեալ իբրեւ շահեսցին սիրովն Քրիստոսի. զի եղբայր եղբաւրէ աւգնեալ իբրեւ զպարիսպ ամուր, եւ եթէ Աստուած բնակեցուցանէ զմիակրաւնսն ի տան եւ ուր երկու եւ երեք ժողովեալ են անում Իմ, Ես ի մէջ նոցա եմ. եւ դարձեալ եթէ երկուք միաբանութեամբ խնդրեսցեն ի Հաւրէ Իմմէ եւ տացի նոցա. եւ եթէ յայսմ ծանիցեն եթէ Իմ աշակերտք էք յորժամ նիլ. ապա զիարդ կարեն գիտել զկարդ եւ զպայման հաւատոյ եւ կամ իւր. ապա զիարդ կարեն գիտել զկարդ եւ զպայման հաւատոյ եւ կամ զհայեցուածս իւր ի միտ առնուլ. կամ զհնազանդութիւնս եւ զսէր առ ընկերս ցուցանել. այնպէս եւ զազանք են ի լերինս եթէ ոք ոչ մեր-

ցա լի է կաշառաւք. տուր նոցա ըստ գործս նոցա անաւրենութեան. զի եթէ հիմն եւ գլուխն հաստատուն, ապա՝ եւ միջինքն. ոչ ի վերայ աւազոյ կառավար արբեալ կառքն ընդ որպէս ընթանան, նաւավար ի քուն նաւն երազ ծովու ծովի, խաշնարած յոյշ խաշինքն զվնաս մահու խոտ ճարակեն. զի եթէ առաջնորդք աւրինացն հաստատուն եւ ճշմարտիւ ապա եւ կարգեալք են ընդ սոքաւք առաւելապէս ոչ սայթաքեալքն. եւ եթէ խարխիւն անշարժ, շինուածն ոչ գետավէժ, եթէ հովիւն քաջ, հաւտն ոչ գաղանակուր, եթէ դէտն զգուշ եւ արթուն, ապա զաւրքն ի խաղաղութեան եւ ոչ խողխողեալ, քանզի դուք վարդապետք դէտք ժողովրդեանն աւրինակ էք աշխարհի. ընդ ձեզ հայեցեալ զուսումն ձեր յառաջ բերեն ապայ զգոյշ:

17. Եթէ ոք նշխարս մարտիրոսի կամի դնել, առանց եպիսկոպոսի աշխարհին մի դիցէ, զյիշատակս մարտիրոսաց եւ զժողովս առանց եպիսկոպոսին հրամանի մի ոք իշխեսցէ առնել. եւ եթէ ոք ի սուրբ տեղեացն մարտիրոս բերցէ, առ եպիսկոպոսն բերցէ վկայութեամբք եւ թղթովք եպիսկոպոսացն աստի երբն. եւ իւրեանց եպիսկոպոսին հրամանաւ դիցէ ուր արժան է դնել: Եթէ ոք սեղան կամիցի կանգնել տէրունական խորհրդին, առանց եպիսկոպոսին մի ոք իշխեսցէ կանգնել. բայց նշխարացն անուն մեծապէս տաւնախմբեսցին յամենայն տարւոյ յաւր բերելոյն եւ պատուոյ եւ սրբութեան զգոյշ. զի մի ի ցասումն մտեալ սուրբ ճգնաւորացն որ վասն Քրիստոսին չարհարեցան. ցասումն աշխարհի հասցէ փոխանակ բարեխաւսութեանն:

18. Եթէ վարդապետի ուրուք զաշակերտ կամ ժողովրդական. կամ զքահանայ նզովեալ իցէ, կամ բանադրեալ, կամ կապեալ բանիւ վարդապետութեան. այլոյ տեղեաց վարդապետ կամ եպիսկոպոս, կամ երէց, մի իշխեսցէ զանիծեալն աւրհնել. եւ զբանիւ կապեալն լուծանել. բայց եթէ հաւատովք եւ սէր հոգեւոր յուղղութիւն եկեսցէ. ապա խաղաղասէր վարդապետն բարեսէր խրատու բարեխաւսութիւն արասցէ. հնազանդեցուցանել բուն վարդապետաւն. վասն զի մի է Տէր ամենեցուն. մի հաւատ. մկրտութիւն. մի պատուիրանք են առ ամենեսեան, եւ միում յուսոյ ակն ունիմք, պարտ է զնոյն միաբանութիւն պահել յամենայն եկեղեցիս. զարժանաւորս աւրհնութեանն միաբան աւրհնել. եւ զոչ արժանիսն միաբան ըմբերանել եւ պատուհասել. զի միաբանութենէ ամենեցուն եւ քարոզութենէն. հաստատուն լիցի եւ հաւատարիմ ամենեցուն. ըստ տէրունական բանին թէ յայսմ գիտասցեն զձեզ թէ իմ աշակերտք էք յորժամ միաբանիցէք եւ զմիմեանս սիրեցէք:

19. Եթէ ոք ի մծղնէութեան գտցի կամ երէց, կամ սարկաւազ, կամ ի հաբեղային քահանայութիւն լուծցի, աղուէսադրոշմ ի ճակատն

դիցի եւ ի տեղիս ճգնաւորաց յապաշխարութիւն տացեն: Ապա եթէ դարձեալ ի նմին գտցի, զլիւսն երկոսեան կտրեսցեն, եւ ի գողենոց տացեն. զի մարդ ի պատուի էր եւ ոչ իմացաւ, դոյն պատուհաս եւ արեղային: Ապա թէ արք կանամբք եւ որդովք գտցին յաղանդին, զաւրանց եւ զկանանցն եւ զիրազէտ մանկանցն զլիւսն կտրեսցեն աղուէսադրոշմ ի ճակատն դիցեն, եւ ի գողենոց տացեն յապաշխարութիւն, եւ մանկունքն որ չեւ իցեն գիտացեալ զպղծութիւն, կալցեն եւ տացեն ի ձեռս սուրբ պաշտաւնէից Աստուծոյ, որ սնուսցեն եւ ուսուսցեն զնոսս ի հաւատս ճշմարիտս եւ յերկիւղ Տեառն:

20. Եթէ ուրուք ժողովրդի չարագործ գտցի եւ երիցունքն գիտիցեն եւ ոչ յայտնեսցին եպիսկոպոսին, եւ յորժամ քննեն լինին ի վերայ հասանիցեն եւ ճշմարիտ իցէ. եւ գիտէր երէցն աւուրբք եւ ամսովք ժամանակաւք զգործս նոցա եւ ոչ բողոքեաց եպիսկոպոսին. եւ զմծղնէիցն զպատուհասն զոր եղին կանոնք, կրեսցեն. եւ երիցունքն զերիցութիւն մի իշխեսցեն պաշտել ի կեանս իւրեանց, զի միւս երէցն կամ վանական որ կայ ի տեղիս նոցա ընդ նոսա հայեցեալ ճշմարիտ հովուեսցեն ժողովրդոցն: Ապա եթէ երէցն ասիցէ ցեպիսկոպոսն եւ վկայութեամբ յայտ առնիցէ, եւ եպիսկոպոսն կամ կարասի առնուցու եւ ծածկիցէ կամ ոչ աշառիցէ եւ վկայութեամբ յայտ եկեսցէ թէ արդար եւ եհաս յականջս նորա բողոք երիցանցն եւ նա արհամարհեաց զպատուիրանս Աստուծոյ. եւ կորուսելոցն խնդիր չարար եւ չեղեւ նախանձախնդիր աւրինացն Աստուծոյ, անկեալ կործանեսցի յաթոռոյն, որ ծածկեն զչնացողսն, եւ երէցն անպարտ եղիցի: Ապա եթէ եպիսկոպոսն ջանացաւ եւ վրէժխնդիր եղեւ, եւ երիցունքն եւ այլ մարդիկն վկայեսցեն զաշխատութենէ եպիսկոպոսին եւ զչարագործն յայտ արար իշխանութեան ուրուք, եւ իշխանն որ յաշխարհին եւ գեղջ ուրուք աւագ նախարար, տէր գաւառին կամ ի պղծութեան թիկունք լինել, եւ զչնացողսն զաւղել եւ թագուցանել, կամ վասն կորուսիչ արծաթոյ, կամ վասն ակնառութեան եւ ծառայութեան, եւ ընտրեսցէ զՔրիստոս սիրել եւ զպատուիրանս նորա ի վրէժխնդիր աւրինացն Տեառն, եւ հոգւոց եւ մարմնոց լինել. եղիցի նզովեալ այնպիսին. եւ յեկեղեցւոյ սրբոյ ի բաց կացցէ մինչեւ տացէ զպղծագործսն ի ձեռս եպիսկոպոսին, եթէ ի նախարարի տան գտցին պղծութիւնքն, կամ կին նորա, կամ դուստր, կամ որդի, կամ ինքն իսկ գլխովին եւ ոչ զընտանիսն ի ձեռս տացէ եպիսկոպոսացն եւ ոչ ինքն ի սրբութիւն դարձցի, բռնապատան կամիցի լինել, ամենայն տամբ իւրով եւ ծննդովք եւ կենաւք նզովեալ լիցի. ի հրապարակի մի իշխեսցէ գալ, ընկերք եւ աշխարհք ամենայն մի հաղորդեսցին ընդ նմա մինչեւ թէ ինքն իցէ ի պղծութենէն

ցա լի է կաշառաւք. տուր նոցա ըստ գործս նոցա անաւրենութեան. զի եթէ հիմն եւ գլուխն հաստատուեն, ապա՝ եւ միջինքն. ոչ ի վերայ աւազոյ կառավար արբեալ կառքն ընդ որպէս ընթանան, նաւավար ի քուն նաւն երազ ծովու ծովի, խաշնարած յոյշ խաշինքն զվնաս մահու խոտ ճարակեն. զի եթէ առաջնորդք աւրինացն հաստատուեն եւ ճմարտիւ ապա եւ կարգեալք են ընդ սոքաւք առաւելապէս ոչ սայթաքեալքն. եւ եթէ խարխիսն անշարժ, շինուածն ոչ գետավէժ, եթէ հովիւն քաջ, հաւտն ոչ գազանակուր, եթէ դէտն զգուշ եւ արթուն, ապա զաւրքն ի խաղաղութեան եւ ոչ խողխողեալ, քանզի դուք վարդապետք դէտք ժողովրդեանն աւրինակ էք աշխարհի. ընդ ձեզ հայեցեալ զուսումն ձեր յառաջ բերեն ապայ զգոյշ:

17. Եթէ ոք նշխարս մարտիրոսի կամի դնել, առանց եպիսկոպոսի աշխարհին մի դիցէ, գլխատակս մարտիրոսաց եւ զժողովս առանց եպիսկոպոսին հրամանի մի ոք իշխեսցէ առնել. եւ եթէ ոք ի սուրբ տեղեացն մարտիրոս բերցէ, առ եպիսկոպոսն բերցէ վկայութեամբք եւ թղթովք եպիսկոպոսացն աստի երբն. եւ իւրեանց եպիսկոպոսին հրամանաւ դիցէ ուր արժան է դնել: Եթէ ոք սեղան կամիցի կանգնել տէրունական խորհրդին, առանց եպիսկոպոսին մի ոք իշխեսցէ կանգնել. բայց նշխարացն անուն մեծապէս տաւնախմբեսցին յամենայն տարւոյ յաւր բերելոյն եւ պատուոյ եւ սրբութեան զգոյշ. զի մի ի ցասումն մտեալ սուրբ ճգնաւորացն որ վասն Քրիստոսին չարչարեցան. ցասումն աշխարհի հասցէ փոխանակ բարեխաւսութեանն:

18. Եթէ վարդապետի ուրուք զաշակերտ կամ ժողովրդական. կամ զքահանայ նզովեալ իցէ, կամ բանադրեալ, կամ կապեալ բանիւ վարդապետութեան. այլոյ տեղեաց վարդապետ կամ եպիսկոպոս, կամ երէց, մի իշխեսցէ զանիծեալն աւրհնել. եւ զբանիւ կապեալն լուծանել. բայց եթէ հաւատովք եւ սէր հոգեւոր յուղղութիւն եկեսցէ. ապա խաղաղասէր վարդապետն բարեսէր խրատու բարեխաւսութիւն արասցէ. հնազանդեցուցանել բուն վարդապետաւն. վասն զի մի է Տէր ամենեցուն. մի հաւատ. մկրտութիւն. մի պատուիրանք են առ ամենեւեան, եւ միում յուսոյ ակն ունիմք, պարտ է զնոյն միաբանութիւն պահել յամենայն եկեղեցիս. զարժանաւորս աւրհնութեանն միաբան աւրհնել. եւ զոչ արժանիսն միաբան ըմբերանել եւ պատուհասել. զի միաբանութենէ ամենեցուն եւ քարոզութենէն. հաստատուեն լիցի եւ հաւատարիմ ամենեցուն. ըստ տէրունական բանին թէ յայսմ գիտացեն զձեզ թէ իմ աշակերտք էք յորժամ միաբանիցէք եւ զմիմեանս սիրեցէք:

19. Եթէ ոք ի մծղնէութեան գտցի կամ երէց, կամ սարկաւազ, կամ ի հաբեղային քահանայութիւն լուծցի, աղուէսադրոյժ ի ճակատն

դիցի եւ ի տեղիս ճգնաւորաց յապաշխարութիւն տացեն: Ապա եթէ դարձեալ ի նմին գտցի, զժիւսն երկոսեան կտրեսցեն, եւ ի գողենոց տացեն. զի մարդ ի պատուի էր եւ ոչ իմացաւ, դոյն պատուհաս եւ արեղային: Ապա թէ արք կանամբք եւ որդովք գտցին յաղանդին, զաւրանց եւ զկանանցն եւ զիրազէտ մանկանցն զժիւսն կտրեսցեն աղուէսադրոյժ ի ճակատն դիցեն, եւ ի գողենոց տացեն յապաշխարութիւն, եւ մանկունքն որ չեւ իցեն գիտացեալ զպղծութիւն, կալցեն եւ տացեն ի ձեռս սուրբ պաշտաւնէից Աստուծոյ, որ սնուսցեն եւ ուսուսցեն զնոսս ի հաւատս ճմարիտս եւ յերկիւղ Տեառն:

20. Եթէ ուրուք ժողովրդի չարագործ գտցի եւ երիցունքն գիտիցեն եւ ոչ յայտնեսցին եպիսկոպոսին, եւ յորժամ քննեն լինին ի վերայ հասանիցեն եւ ճմարիտ իցէ. եւ գիտէր երէցն աւուրքք եւ ամսովք ժամանակաւք զգործս նոցա եւ ոչ բողոքեաց եպիսկոպոսին. եւ զմծղնէիցն զպատուհասն զոր եղին կանոնք, կրեսցեն. եւ երիցունքն զերիցութիւն մի իշխեսցեն պաշտել ի կեանս իւրեանց, զի միւս երէցն կամ վանական որ կայ ի տեղիս նոցա ընդ նոսա հայեցեալ ճմարիտ հովուեսցեն ժողովրդոցն: Ապա եթէ երէցն ասիցէ ցեպիսկոպոսն եւ վկայութեամբ յայտ առնիցէ, եւ եպիսկոպոսն կամ կարասի առնուցու եւ ծածկիցէ կամ ոչ աշառիցէ եւ վկայութեամբ յայտ եկեսցէ թէ արդար եւ եհաս յականջս նորա բողոք երիցանցն եւ նա արհամարհեաց զպատուիրանս Աստուծոյ. եւ կորուսելոցն խնդիր չարար եւ չեղեւ նախանձախնդիր աւրինացն Աստուծոյ, անկեալ կործանեսցի յաթոռոյն, որ ծածկեն զչնացողսն, եւ երէցն անպարտ եղիցի: Ապա եթէ եպիսկոպոսն ջանացաւ եւ վրէժխնդիր եղեւ, եւ երիցունքն եւ այլ մարդիկն վկայեսցեն զաշխատութենէ եպիսկոպոսին եւ զչարագործն յայտ արար իշխանութեան ուրուք, եւ իշխանն որ յաշխարհին եւ գեղջ ուրուք աւագ նախարար, տէր գաւառին կամ ի պղծութեան թիկունք լինել, եւ զչնացողսն զաւղել եւ թագուցանել, կամ վասն կորուսիչ արծաթոյ, կամ վասն ակնառութեան եւ ծառայութեան, եւ ընտրեսցէ զՔրիստոս սիրել եւ զպատուիրանս նորա ի վրէժխնդիր աւրինացն Տեառն, եւ հոգւոց եւ մարմնոց լինել. եղիցի նզովեալ այնպիսին. եւ յեկեղեցւոյ սրբոյ ի բաց կացցէ մինչեւ տացէ զպղծագործսն ի ձեռս եպիսկոպոսին, եթէ ի նախարարի տան գտցին պղծութիւնքն, կամ կին նորա, կամ դուստր, կամ որդի, կամ ինքն իսկ գլխովին եւ ոչ զընտանիսն ի ձեռս տացէ եպիսկոպոսացն եւ ոչ ինքն ի սրբութիւն դարձցի, բռնապատան կամիցի լինել, ամենայն տամբ իւրով եւ ծննդովք եւ կենաւք նզովեալ լիցի. ի հրապարակի մի իշխեսցէ գալ, ընկերք եւ աշխարհք ամենայն մի հաղորդեսցին ընդ նմա մինչեւ թէ ինքն իցէ ի պղծութենէն

ցա լի է կաշառաւք. տուր նոցա ըստ գործս նոցա անաւրենութեան. զի եթէ հիմն եւ գլուխն հաստատուն, ապա՝ եւ միջինքն. ոչ ի վերայ աւազոյ կառավար արբեալ կառքն ընդ որպէս ընթանան, նաւավար ի քուն նաւն երազ ծովու ծովի, խաշնարած յոյշ խաշինքն զվնաս մահու խոտ ճարակեն. զի եթէ առաջնորդք աւրինացն հաստատուն եւ ճշմարտիւ ապա եւ կարգեալք են ընդ սոքաւք առաւելապէս ոչ սայթաքեալքն. եւ եթէ խարխսն անշարժ, շինուածն ոչ գետավէժ, եթէ հովիւն քաջ, հաւտն ոչ գազանակուր, եթէ դէտն զգուշ եւ արթուն, ապա զաւրքն ի խաղաղութեան եւ ոչ խողխողեալ, քանզի դուք վարդապետք դէտք ժողովրդեանն աւրինակ էք աշխարհի. ընդ ձեզ հայեցեալ զուսումն ձեր յառաջ բերեն ապայ զգոյշ:

17. Եթէ ոք նշխարս մարտիրոսի կամի դնել, առանց եպիսկոպոսի աշխարհին մի դիցէ, գլխատակս մարտիրոսաց եւ զժողովս առանց եպիսկոպոսին հրամանի մի ոք իշխեսցէ առնել. եւ եթէ ոք ի սուրբ տեղեացն մարտիրոս բերցէ, առ եպիսկոպոսն բերցէ վկայութեամբք եւ թղթովք եպիսկոպոսացն աստի եբերն. եւ իւրեանց եպիսկոպոսին հրամանաւ դիցէ ուր արժան է դնել: Եթէ ոք սեղան կամիցի կանգնել տէրունական խորհրդին, առանց եպիսկոպոսին մի ոք իշխեսցէ կանգնել. բայց նշխարացն անուն մեծապէս տաւնախմբեսցին յամենայն տարւոյ յաւր բերելոյն եւ պատուոյ եւ սրբութեան զգոյշ. զի մի ի ցասումն մտեալ սուրբ ճգնաւորացն որ վասն Քրիստոսին չարչարեցան. ցասումն աշխարհի հասցէ փոխանակ բարեխաւսութեանն:

18. Եթէ վարդապետի ուրուք զաշակերտ կամ ժողովրդական. կամ զքահանայ նշովեալ իցէ, կամ բանադրեալ, կամ կապեալ բանիւ վարդապետութեան. այլոյ տեղեաց վարդապետ կամ եպիսկոպոս, կամ երէց, մի իշխեսցէ զանիծեալն աւրհնել. եւ զբանիւ կապեալն լուծանել. բայց եթէ հաւատովք եւ սէր հոգեւոր յուղղութիւն եկեսցէ. ապա խաղաղասէր վարդապետն բարեսէր խրատու բարեխաւսութիւն արասցէ. հնազանդեցուցանել բուն վարդապետաւն. վասն զի մի է Տէր ամենեցուն. մի հաւատ. մկրտութիւն. մի պատուիրանք են առ ամենեան, եւ միում յուսոյ ակն ունիմք, պարտ է զնոյն միաբանութիւն պահել յամենայն եկեղեցիս. զարժանաւորս աւրհնութեանն միաբան աւրհնել. եւ զոչ արժանիսն միաբան ըմբերանել եւ պատուհասել. զի միաբանութենէ ամենեցուն եւ քարոզութենէն. հաստատուն լիցի եւ հաւատարիմ ամենեցուն. ըստ տէրունական բանին թէ յայսմ գիտացեն զձեզ թէ իմ աշակերտք էք յորժամ միաբանիցէք եւ զմիմեանս սիրեցէք:

19. Եթէ ոք ի մծղնէութեան գտցի կամ երէց, կամ սարկաւագ, կամ ի հարեղային քահանայութիւն լուծցի, աղուէսադրոյմ ի ճակատն

դիցի եւ ի տեղիս ճգնաւորաց յապաշխարութիւն տացեն: Ապա եթէ դարձեալ ի նմին գտցի, զժիւսն երկոսեան կտրեսցեն, եւ ի գողենոց տացեն. զի մարդ ի պատուի էր եւ ոչ իմացաւ, դոյն պատուհաս եւ արեղային: Ապա թէ արք կանամբք եւ որդովք գտցին յաղանդին, զարանց եւ զկանանցն եւ զիրազէտ մանկանցն զժիւսն կտրեսցեն աղուէսադրոյմ ի ճակատն դիցեն, եւ ի գողենոց տացեն յապաշխարութիւն, եւ մանկունքն որ չեւ իցեն գիտացեալ զպղծութիւն, կալցեն եւ տացեն ի ձեռս սուրբ պաշտաւնէից Աստուծոյ, որ սնուսցեն եւ ուսուսցեն զնոսա ի հաւատս ճշմարիտս եւ յերկիւղ Տեառն:

20. Եթէ ուրուք ժողովրդի չարագործ գտցի եւ երիցունքն գիտիցեն եւ ոչ յայտնեսցին եպիսկոպոսին, եւ յորժամ քննեն լինին ի վերայ հասանիցեն եւ ճշմարիտ իցէ. եւ գիտէր երէցն աւուրբք եւ ամսովք ժամանակաւք զգործս նոցա եւ ոչ բողոքեաց եպիսկոպոսին. եւ զմծղնէիցն զպատուհասն զոր եղին կանոնք, կրեսցեն. եւ երիցունքն զերիցութիւն մի իշխեսցեն պաշտել ի կեանս իւրեանց, զի միւս երէցն կամ վանական որ կայ ի տեղիս նոցա ընդ նոսա հայեցեալ ճշմարիտ հովուեսցեն ժողովրդոցն: Ապա եթէ երէցն ասիցէ ցեպիսկոպոսն եւ վկայութեամբ յայտ առնիցէ, եւ եպիսկոպոսն կամ կարասի առնուցու եւ ծածկիցէ կամ ոչ աշառիցէ եւ վկայութեամբ յայտ եկեսցէ թէ արդար եւ եհաս յականջս նորա բողոք երիցանցն եւ նա արհամարհեաց զպատուիրանս Աստուծոյ. եւ կորուսելոցն խնդիր չարար եւ չեղեւ նախանձախնդիր աւրինացն Աստուծոյ, անկեալ կործանեսցի յաթոռոյն, որ ծածկեն զշնացողսն, եւ երէցն անպարտ եղիցի: Ապա եթէ եպիսկոպոսն ջանացաւ եւ վրէժխնդիր եղեւ, եւ երիցունքն եւ այլ մարդիկն վկայեսցեն զաշխատութենէ եպիսկոպոսին եւ զչարագործն յայտ արար իշխանութեան ուրուք, եւ իշխանն որ յաշխարհին եւ գեղջ ուրուք աւագ նախարար, տէր գաւառին կամ ի պղծութեան թիկունք լինել, եւ զշնացողսն զաւղել եւ թագուցանել, կամ վասն կորուսիչ արծաթոյ, կամ վասն ակնառութեան եւ ծառայութեան, եւ ընտրեսցէ զՔրիստոս սիրել եւ զպատուիրանս նորա ի վրէժխնդիր աւրինացն Տեառն, եւ հոգւոց եւ մարմնոց լինել. եղիցի նշովեալ այնպիսին. եւ յեկեղեցւոյ սրբոյ ի բաց կացցէ մինչեւ տացէ զպղծագործսն ի ձեռս եպիսկոպոսին, եթէ ի նախարարի տան գտցին պղծութիւնքն, կամ կին նորա, կամ դուստր, կամ որդի, կամ ինքն իսկ գլխովին եւ ոչ զընտանիսն ի ձեռս տացէ եպիսկոպոսացն եւ ոչ ինքն ի սրբութիւն դարձցի, բռնապատան կամիցի լինել, ամենայն տամբ իւրով եւ ծննդովք եւ կենաւք նշովեալ լիցի. ի հրապարակի մի իշխեսցէ գալ, ընկերք եւ աշխարհք ամենայն մի հաղորդեսցին ընդ նմա մինչեւ թէ ինքն իցէ ի պղծութենէն

ի սրբութիւնն եկեացէ. ապա եթէ ինքն ոչ իցէ ի պղծութեան, զընտանիսն եւ զծառայսն ի ձեռս տացէ եպիսկոպոսին գլխաւորի կշտամբութիւն: Ապա եթէ յոստիկանի ի տան գտցի պղծութիւն, կամ ինքն եւ ընտանիքն որպէս ասացաքն. զընտանիսն կշտամբեացեն ըստ աւրինի պատուհասի զոր եղաք: Ապա եթէ ինքն եւս ընդ ընտանիսն ի մծղնէութեան գացի, կալցեն միաբան պղծագործ ընտանեաւքն հանդերձ եւ ի հրապարակ ածցեն եւ առաջի գլխաւոր եպիսկոպոսին եւ առաջի մեծամեծաց իշխանացն եւ աւագ դատաւորաց, եւ միաբան վրէժխնդիր լիցին աւրինացն Աստուծոյ. զի տեսեալ այլոցն սրբութեամբ եւ երկիւղիւ պաշտեսցեն զԱրարիչն յաւիտենից: Զի ողջ եւ կատարեալ լիցին կարգք Աստուածապաշտութեան. վրէժխնդրութեամբ աւրինաց. եւ յարգանաւք սրբոցն, զի գտցուք ճշմարիտ ծառայք Աստուծոյ բանիւք եւ արդեամբք. զի նոյնպէս հատուցմանց բարեաց ի բարերարէն Աստուծոյ ակնկալցուք եւ ժառանգեսցուք զպարգեւս նորա զանվախճան յաւիտեանս յաւիտենից ամէն:

Գ) ԴՈՒԻՆԻ Ա ԺՈՂՈՎԸ 507 ԹՈՒԻՆ

Զ դարն ամուլ է, ոչ մի պատմագիր չունինք այս դարում, իսկ է դարի պատմագիր Սեբէոսն այս ժողովի մասին յիշատակութիւն չի անում: Մովսէս եւ Աբրահամ կաթողիկոսները Զ դարու վերջերում վրաց բաժանման խնդիրներով զբաղուելիս յիշեցնել են տալիս Կիւրիոն վրաց կաթողիկոսին, որ մեր ու նրանց նախնիք Կաւատ պարսից թագաւորի եւ Բաբգէն Հայոց կաթողիկոսի օրով հեռացան քաղկեդոնականութիւնից՝ մերժելով դրա հետ ուրիշ աղանդներ եւ հաւատոյ գիր կազմեցին, եւ այդ գիրը մինչեւ այսօր իրենց մօտ կայ (տե՛ս Ուխտանէս եպիսկոպոս, Պատմութիւն Հայոց): Էջմիածնի գրադարանի 100 ձեռագրի մէջ կայ Աբրահամ կաթողիկոսի երրորդ նամակը Կիւրիոնին գրած, որի մէջ անուն-անուն յիշելով վրաց եպիսկոպոսներին, որոնք մասնակցել էին Բաբգէնի 507-ի ժողովում, աւելացնում է, որ «Պայմանի նամակն ապստամբութեան ժամանակ կորել է. այս թուղթն էլ թարգմանել են ՈւռՀայում հոռոմերէնից, որոնք ստոյգ եւ սուրբ պահել են...»: – Դուք էլ փնտռեցէք, – շարունակում է Աբրահամ կաթողիկոսը, – կգտնէք նոյն հաւատոյ միաբանութեան թուղթը վրացերէն լեզուով:

Ը դարում Յովհան Օձնեցին «Սակս ժողովոց որ եղեն ի Հայս» ձեռագիր 58 եւ 530 օրինակներում գրում է այս ժողովի մասին. «Հինգերորդ ժողովն արաւ Բաբգէնը Քաղաքուղաշտի (Դուինի) մէջ

Կաւատ արքայի թագաւորութեան 18-րդ տարին Բարսումայի եւ Ակակի չար աղանդի պատճառով, որոնք Նեստորի անիծեալ աղանդով վարակուած՝ աշխատում էին վերջացնել ուղղափառ հաւատքն արեւելեան աշխարհներում եւ Նեստորի աղանդը մտցնել: Այդ պատճառով Տէր Բաբգէնը գիր կազմելով սահմանեց, որ դրանց խօսքերը հաւատացեալներին չգայթակղեցնեն, որովհետեւ հայերը, հոռոմները, վրացիք եւ աղուանները մի խոստովանութեամբ հաստատուած ենք ճշմարիտ հաւատքի մէջ, որն աւանդեցին մեր սուրբ հայրերը երեք ս. ժողովներում, ուրիշ հայհոյական խօսքեր չենք ընդունում, այլ նգովում ենք եւ մերժում եկեղեցուց»: Յովհան Օձնեցուն վերագրած այս գրութեամբ ճշտուեց մի նոր փաստագրով, որ գրում է նոյնիսկ Բաբգէն կաթողիկոսը «ի Պարսս առ ուղղափառս», որտեղ մէկ-մէկ յիշելով Հայոց եպիսկոպոսների, իշխանների եւ նախարարների անունները եւ նրանց համաձայնութեամբ գրութեամբ նեստորական քարոզիչների դէմ, որոնք տարածում էին մոլար մտքեր եւ գայթակղեցնում ուղղափառներին, նոյնպէս եւ յիշելով մեր ընդունած երեք Տիեզերական ժողովները՝ ասում է Բաբգէնը. «Որոց մեք միաբանեալ՝ նգովեմք զհաւաւորդսն այն ճշմարիտ հաւատոյ եւ կատարեալ Աստուածաշնորհ կանոնի: Եւ զայս խնդիր ճշմարիտ հաւատոյ գրեցաք եւ կնքեցաք ես Բաբգէն Հայոց կաթողիկոս ամենայն եպիսկոպոսաւք, իշխանաւք եւ նախարարաւք Հայաստան աշխարհիս»: Այս թղթում յիշատակում է Բաբգէն, որ ժողովը եղաւ Կաւատի՝ թագաւորութեան 18-րդ տարին, որ ճիշտ 507 թւականն է եւ ոչ 491, ինչպէս Չամչեան եւ նրա հետեւող Աբէլ եպիսկոպոսն են համարում, եւ կայացաւ Դուին քաղաքում, որից երեւում է, որ «Քաղաքուղաշտ»-ը պիտի համարել ոչ Վաղարշապատ, ինչպէս Չամչեանն է գրում, այլ Դուին. «Յոստանն Հայոց աշխարհիս ի Դուին քաղաք»:

Բացի այդ՝ Թ դարու վերջին Յովհաննէս կաթողիկոսը յիշում է, որ այս ժողովի մի պատճառն էլ Զենոն կայսեր հենդիկոնն էր, որն ուղարկուած է վաղուց բոլոր կայսերութեան մերձակայ վայրերը, եւ Հայաստան, ժողովում կարգացին այդ հրամանագիրը եւ հաւատոյ վճիռ կայացրին:

Այս հիմունքներով Բաբգէնի 507-ի արած ժողովը պիտի համարել վաւերական եւ հաստատուն:

Բայց խնդիրն այն է, որ այս ժողովը կանոններ չի տուել, հապաորոշել է եւ հաստատել դաւանաբանական մի սկզբունք, որը մինչեւ

¹ Կաւատը թագաւորեց ըստ Նեոլիքի՝ 489 թուին:

էլ է ընդունել Քրիստոսին «յերկուս բնութիւնս», եւ երկար վիճելուց յետոյ գրեցին. «Մի Քրիստոս յերկուս բնութիւնս անշփոթ»:

Վէճը մնաց վէճ, աղէքսանդրիացիք չընդունեցին: Խառնակութիւնը շարունակուեց երկար տարիներ՝ մինչեւ Զենոն կայսրը, որը, 482-ին Ակակ պատրիարքի հետ խորհրդակցելով, այդ վէճերին վախճան տալու նպատակով մի շրջաբերական թուղթ գրեցին, որ հենողիկոն է կոչուում, Աղէքսանդրիայի պատրիարքի հասցէին եւ պատճէններն ուղարկեցին բոլոր շրջակայ ազգերին եւ Հայաստան: Կայսրն այդ թղթի մէջ յիշում է այն խռովութիւնները, կռիւները եւ արիւնահեղութիւնները, որոնք լինում էին այդ կրօնական վէճի պատճառով: Յայտնում է, որ Նիկիական-Պոլսական հանգանակը միակն է իբրեւ նշանակ Մկրտութեան, նգովում է Նեստորին եւ Եւտիքէսին եւ խրախուսում է Կիւրեղի 12 նգովքն ու յայտնում է. «Քրիստոս համագոյակից էր Հօր Իւր Աստուածութեամբ եւ Նա համագոյակից է մեզ Իւր մարդկութեամբ»: Որ «հրաշքները եւ չարչարանքները վերաբերում են միեւնոյն դէմքին»: Նախատում է նրանց, որոնք «բաժանում են, խառնում են կամ ըստ երեւոյթին են կարծում», նգովում է ամենքին, «ով մտածել է կամ մտածում է հակառակ որեւէ մի բան, կամ այժմ կամ ուրիշ մի որեւէ ժամանակ, կամ Քաղկեդոնի ժամանակ, կամ ուրիշ մի որեւէ ժողովում» (474 եր.): Պետրոս եպիսկոպոսին առաջարկում են ստորագրել այդ թղթին եւ դրա փոխարէն լինել Աղէքսանդրիայի պատրիարք, սա համաձայնում է, ստորագրում է, միաբաններին իւր կողմն է քաշում, ժողով անում եւ ժողովով նգովում է Քաղկեդոնի ժողովը եւ Լեւոնի թուղթը: Ակակիա պատրիարքը գրում է այդ մասին Պետրոսին եւ հաշտութիւն առաջարկում, հաշտութիւնն էլ կայանում է, միասին նամակ են գրում Հռոմ, որ սրանք էլ մասնակցութիւն ունենան ընդհանուր հաշտութեան մէջ, բայց այդ չի յաջողում. վէճը շարունակում է եւ ձգձգւում:

Ուշի-ուշով կարգացողը կտեսնի.

1) Որ Քաղկեդոնի ժողովում նգովելով Եւտիքէսին: ամէն ինչ վերջացած համարուեց:

2) Որ ժողովականներն ամենեւին մտադրութիւն չեն ունեցել Նիկիոյ հանգանակից դուրս ոչինչ ընդունել:

3) Որ երկու բնութեան խնդիրը յարուցին Պապի լեգատները ժողովը համարեա վերջանալուց յետոյ՝ չորրորդ նիստում, եւ զանազան միջոցներով ընդունել տուին:

4) Որ Դիոսկորոսը եւ աղէքսանդրեանք դեռ 449-ի ժողովում հէնց որ Լեւոնի «երկու բնութիւն» խօսքը լսեցին, քանի հազար վանական-

ներով գոռացին. «Այդ նեստորականութիւն է, պատառել բոլորին, որոնք երկու բնութիւն կասեն»:

Ահա այս աղմուկները հասան մեր երկիրը, երբ հայերն իրենց արիւնով ողողում էին քրիստոնէութեան համար մեր դաշտերը: Մի կողմից եւտիքեանք, պաշտպանուելով եւ յենուելով Կիւրեղի անուան վրայ, պնդում էին մի բնութիւն խոստովանել ի Քրիստոս, միւս կողմից նեստորականները, ոյժ առնելով եւ յօգուտ իրենց ընդունելով «երկու բնութիւն ի Քրիստոս» Քաղկեդոնի որոշումը, պնդում էին երկու բնութիւն ընդունելուն վրայ:

Ի՞նչ արին մեր պապերը, որոնք ոչ մի բանում մասնակից չէին եղել եւ միշտ հետեւում էին Լուսաւորչի «Իսկ մեք փառաւորեսցուք» խօսքերին, որ նշանակում է, թէ հաւատոյ խնդիրներում երկար վէճերն աւելորդ են: Բաբգէն կաթողիկոսը եւ բոլոր եպիսկոպոսներն ու իշխանները փառաւոր վճիռ կայացրին, այն է, որ. «Ընդունում ենք մի հանգանակ, որ է Նիկիոյ, ընդունում ենք եկեղեցու մի դաւանութիւն, որը ընդունւում էր բոլոր եկեղեցիներից մինչեւ Լեւոնի տումարի ներս ընկնելը: Որ նշանակում է, թէ մերժում ենք Եւտիքէսի եւ Լեւոնի յաւելումը հանգանակի վրայ, որ բառացի եւ մտացի հակառակ էր Կիւրեղի այն խօսքերին, թէ՛ Նիկիոյ հանգանակի վրայ եթէ բան կաւելացնէք, ժողովից դուրս կգամ»:

Բաբգէնի այս ժողովի վճիռը տուաւ մեր եկեղեցական ամբողջ կեանքին ինքնուրոյն ոգի, ինքնուրոյն ուղղութիւն, որոնք մեր եկեղեցու իրաւական կողմերի վրայ որոշ ազդեցութիւն թողեցին եւ իրենց կնիքը դրոշմեցին մեր բոլոր կանոնների ճակատին:

ԴՈՒԻՆԻ Բ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ 555 ԹՈՒԻՆ

Յովհան Օձնեցու «Սակս ժողովոց որ եղեն ի Հայս» 530 ձեռագրում՝ գրուածքի մէջ, կարդում ենք. «Ներսէս կաթողիկոսը իւր կաթողիկոսութեան չորրորդ տարում եւ Պարսից Խոսրովի թագաւորութեան 24-րդ տարում եւ Յուստինիանոսի 14-րդ տարում ժողով արաւ Դուինում Քաղկեդոնի ժողովի հակառակ, որոշեց Մննդեան եւ Մկրտութեան տօնը մի օր կատարել. մի բնութիւն ի Քրիստոս սահմանեց եւ խաչեցարը երեք սրբասացութեամբ ասել կարգադրեց:

58 եւ 100 ձեռագրերում Մխիթար Գօշի մի նամակն է տպած Քաղկեդոնի ժողովի մասին, յիշում է այնտեղ այն ժողովները, որոնք մերժել են Քաղկեդոնի ժողովը, վեցերորդ տեղում գետեղում է այս

մէջ 43 կանոնները բոլորովին յետ ընկած են եւ շատ հեռու Ներսէսի ժողովի 38 կանոններից, իսկ մի քանի ձեռագրերում բոլորովին չկան 43 կանոնները: Ամենալաւ փաստը, որ դրանք անվաւեր են եւ ներմուծուած են 997-թուից յետոյ, այն է, որ 43 կանոնները մեծամասն ձեռագրերի մէջ միշտ զետեղուած են այն կաթողիկոսական ցանկից յետոյ, որ սկսուած Լուսաւորչից, անուն-անուն յիշատակելով՝ հասցրած է մինչեւ 997 թիւը: 997 թուի այս ցանկից յետոյ մտածներն անվաւեր են, այսինքն՝ յաւելուածներ են 10-րդ, 11-րդ եւ այլն դարերի. այս յաւելուածների մէջ մտած են չեղած ժողովների կանոններ, օրինակ՝ այստեղ յիշուած է Կարինի անունով ժողով 9 կանոն սահմանող՝ ուղղուած նորաձեւութիւն մտցնողների դէմ, որ ամենեւին գոյութիւն չի ունեցել մեր մէջ՝ բացի Եզրի ժամանակ ենթադրեալ հակահայկական ժողովը: 43 կանոնները շատ ձեռագրերի մէջ հետեւում են Կարինի չեղած ժողովին: Այնպէս որ ոչ մի փաստով չի կարելի ապացուցանել, որ 43 կանոնները սահմանել են Ներսէսներից մէկը, իսկ մասնաւորապէս պնդել, թէ Ներսէս Բ-ի կանոններն են, շատ մեծ ըիսկ կլինէր: 43 կանոնները մի առանձին բովանդակութիւն էլ չունին, վայրիվերոյ, կցկտուր կարգադրութիւններ եւ բոլորը կրկնութիւններ նախկին ժողովների, կանոնների, մինչեւ անգամ միեւնոյն նիւթի վրայ կանոն է գրում տարբեր սահմաններով: Օրինակ՝ 5-րդ կանոնը. «Եթէ մէկը կուսան է եւ միւսը երկակ եւ ամուսնանան, երեք տարի ապաշխարեն», իսկ 37-րդը. «Եթէ մէկը կուսան է, միւսը երկակ, թող բաժանեն, ապա թէ ոչ՝ մէկը մեռնի, միւսը տասնհինգ տարի ապաշխարի»։ Բոլորովին տարօրինակ հակադիպութիւններ են: Իսկ Ներսէս Բ-ի իսկական 38 կանոնների 25-ը էլի խօսում է նոյն նիւթի մասին եւ պատիժ չի նշանակում: Եթէ, ըստ Հ. Բաստամեանի, 38 եւ 43 համարենք Ներսէս Բ-ի կանոններ, կուենանք մի նիւթի մասին 3 միմեանց խառնաշփոթ կանոններ: Բացի այդ՝ կան եւ վայրիվերոյ կանոններ, օրինակ՝ 32-րդը. «Ով մուկն ընկած գինի կխմի, 40 օր ապաշխարի»: 33-րդը. «Օձահարները՝ օձը կծած տարին կաթը չխմեն եւ ոչ էլ 3 տարի միս ուտեն»: Նոր բան եթէ կայ՝ 22-րդն է. «5-րդ աստիճանում չհամարձակեն ազգականն առնել. չորրորդում ապաշխարեն, իսկ երրորդում պսակողները բաժանուեն միմեանցից եւ ապաշխարեն»:

Որովհետեւ ոչ մի փաստ չունենք ժողովի կամ մի որեւէ կաթողիկոսի կանոններ համարել 43-րդը, ուստի եւ բոլորովին կհանենք եկեղեցական իրաւունքի աղբիւրների մէջից:

Ներսէս Բ-ի ժողովի մասին կանոնագրքերում կարդում ենք. «Կանոնք տեառն սրբոյն Մեծին Ներսէսի Հայոց կաթողիկոսի, եւ Ներ-

շապհոյ Մամիկոնէից եպիսկոպոսի», ոմանց մէջ էլ աւելացնում է. «Եւ Պետրոսի քերթողի Սիւնեաց եպիսկոպոսի»:

Իսկ անվաւերների համար գրած է կանոնագրքերում. «Կանոնք Ներսէսի», ուրիշ ոչինչ, կամ աւելի երկար. «Սահմանք եւ կանոնք կարգի եկեղեցւոյ սրբոյն Ներսէսի Հայոց հայրապետին, գլուխք ԽԳ»:

ԱՇԱ ԵՒ 37 ԻՍԿԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ¹

1. Զի ոչ է պարտ բաժանել զժողովուրդ, վասն պտղոյ եւ մտից սրբոյ եկեղեցւոյ, յորմէ համարձակեցան բաժանել զՊատարագս անառակութեամբ ըստ տունս յանդգնել բաժանել լրբաբար. եւ զհաց սեղանոյ ի տունս իւրեանց ոչ թողացուցեալ զժողովրդականս տանել յեկեղեցի, զի աւրինեսցեն:

Առաջին կանոնս ասում է. «Զպէտք է ժողովուրդը զանազան մասերի բաժանել սբ. եկեղեցու մուտքի եւ պտղի պատճառով, որից առաջանում է այն, որ քահանաները սեղանի հացը եւ ընծայաբերութիւնները փոխանակ եկեղեցի ուղարկելու օրհնութեան համար, ուղղակի տանում են իրենց տները»:

2. Այլ ի նոյն ինքն ի սուրբ եկեղեցւոցն վասն նորին կռիւս եւ խոցոտմունս ընդ միմիանս, զոր մեք իսկ տեսաք, զոր պարտ էր ահիւ եւ դողութեամբ կատարել զխորհուրդ սրբոյ Պատարագին, այլ ոչ յորովայնամոլութեամբ եւ ժլատութենէ թշամանել զսրբութիւնս. խափանեցին քահանայքն եւ զՊատարագն որ բաժանեն դպրաց, զի առցեն ի նոցանէ զինս վասն սբ. Պատարագին:

Երկրորդս աւելի պարզում է առաջինը, թէ՛ Մինչեւ անգամ այս պատճառով եկեղեցու մէջ կռիւներ եւ վիրաւորանքներ պատահեցին մեր իսկ ներկայութեամբ, այնինչ սուրբ Պատարագի խորհուրդն ահով եւ դողով պիտի կատարեն եւ ոչ որովայնամոլութեամբ եւ ժլատութեամբ. մինչեւ իսկ քահանաները խափանում են պաշտամունքը, որպէս զի դպիրներին տալիք բաժնից իրենց բաժինն իբրեւ Պատարագի վարձ վերցնեն:

Այս երկու կանոններից իմանում ենք, որ վեցերորդ դարում դեռեւս Պատարագը շարունակում էր կատարուել այնպէս, ինչպէս I եւ II դարերում: Այսինքն՝ իւրաքանչիւր ծխական Պատարագին տանում էր

¹ Վերջին հրատարակւթյունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 475-490:

եկեղեցի ցորեն կամ ջերմ հաց եւ անասլակ գինի, ու զանազան ընծայաբերութիւն, որպէսզի մի մասն իբրեւ «մարմին եւ արիւն» մատուցանուի հաղորդութեան ժամանակ, իսկ մնացած մասը բաժանեն քահանաները, դպիրներն իրենց մէջ եւ բաժին հանեն կարօտեալներին: Շատ քահանաներ, իրենց կողմը քաշելով հարուստ ծխականներին, թոյլ չեն տալիս նրանց պատարագիքը եկեղեցի բերեն, այլ խնդրում եւ պատուիրում էին, որ իրենց տունը տանեն, որպէս զի եկեղեցի բերելով՝ բաժին չհանեն մնացած քահանաներին եւ չզրկուեն աւելորդ բաժիններից: Պատահում էլ էր, որ ազահ քահանաները, Պատարագը չվերջացած, արարողութիւնն ընդհատում էին եւ նուէրները բաժանում եւ դպիրներին մասից իրենց բաժինը վերցնում իբրեւ Պատարագն անելու վարձ՝ վախենալով, որ միգուցէ Պատարագից յետոյ դպիրներն իրենց բաժինը վերցնեն եւ շուտ դուրս գան եկեղեցուց: Այդպիսի գործողութիւնները երեւի շատ կուէն եւ խռովութիւններ առաջ բերին, որոնց հետեւանքը եղաւ վերացնել Պատարագի ժամանակ հաց, գինի եւ այլ նուէրներ տալու սովորութիւնը, եւ մտաւ այն կարգը, ինչ որ մինչեւ այսօր գոյութիւն ունի (տե՛ս սբ. Սահակի կանոնները):

3. Եղիմ եւ ոմանք վաշխս վասն դահեկանաց իւրեանց:

Այս նշանակում է, թէ քահանաներից ոմանք էլ վաշխ են առնում իրենց դրամների համար: Սա չի նշանակում, որ քահանաներն իրենց դրամները շահով են տալիս (սրա համար առանձին կանոն կայ այս ժողովի որոշումների մէջ), այլ նշանակում է, որ երբ տուրքը ծխականը չի կարողանում հատուցանել, ապառիկ է մնում, այդպիսի դէպքերում քահանան ասում է. «Լաւ, թող քեզ մօտ է տալիքդ, միայն թէ շահը եկ վրան, եւ շահն ու փողը միասին տուր»:

4. Կեսք վաճառեցին ընկերաց որպէս ծառայս, եւ այլքն ետուն վարձանս կանանց իւրեանց ամբարշտեալք. ամենեւին վստահացեալք ի բոնութիւն անարժանութեամբ անձանց իւրեանց մեղան. եւ ժողովրդականք այնպիսի պատճառաւ բաժնոց կերեալ առանց արհմութեան զհաց Պատարագին. եւ ոչ կամեցան տանել զքահանայս եւ զպաշտաւնայս ի տուն, զմատուցողս Պատարագին. այլ զերկկանայս եւ զանդպիրս այսպիսի անարժանիւք հաճոյ թուեցաւ մոցա առնել զտուն իւրեանց թերակատար յարհմութենէ քահանայից. անմիտ ազահութեամբ զրկեալ զպաշտաւնայս սեղանոյն ի հացէ ուխտին. եւ զրկեցան ինքեանք յարհմութենէ Աստուծոյ: Կարգեցաք եւ սահմանեցաք յայսմքեանք յարհմութենէ քահանայք եւ ժողովրդականք յայսպիսի անառակ մահաբեր սովորութենէ:

Քահանաների կէսն էլ վաճառում են սբ. սեղանից ստացուած նուէրներն իրենց ընկերներին, իսկ ուրիշներն անզգամ կանանց են վճարում վարձի փոխարէն: Այդ ժողովրդականք տեսնելով՝ սկսեցին առանց օրհնել տալու Պատարագի հացն ուտել եւ չկամեցան ոչ ոքի՝ թէ՛ քահանաներից, թէ՛ պաշտօնեաներից եւ թէ՛ Պատարագ մատուցողներից իրենց տուն հրաւիրել, հապա դրանց փոխարէն իրենց տուն հրաւիրեցին Պատարագի հաց ուտելու երկկին մարդկանց եւ ոչ դպիրներին: Մենք սահմանում ենք, որ թէ՛ ժողովրդականք, թէ՛ քահանաներ հրաժարուեն իրենց անառակ եւ մահաբեր սովորութիւններից (տե՛ս Բ. առ. 3, 4, Գանգ. 7, 8):

5. Եւ երկկանայսն թէ եւ գրակարդացք իցեն եւ պաշտաւնայք ընդ զինուորս կացցեն. վասն ուխտազանցութեանն եւ ի պտղից եւ ի մտից սրբոյ եկեղեցւոյ, եւ ոչ միում մասին արժանի մի լիցին, զի չէ պարտապաշխարողաց, առաջնորդութիւնք առնել, պտուղս եւ զուխտս պահանջել ընդ քահանայս. նոյնպէս եւ տգէտ, մի իշխեսցեն մտից եկեղեցւոյ, զի անիրաւ է. վասն անուսումնութեանն ընդ զինուորս կացցեն եւ զհայրենի հող եւ զգուր կալցին. եւ յարքունիս հարկ տացեն եւ զորդիս ի դպրոց տացեն զի ուսցին:

Երկրորդ անգամ ամուսնացողները՝ թէեւ գրակարդացներ եւ թէ ուրիշ պաշտօնեաներ լինեն, եկեղեցում զինուորների հետ կանգնեն ուխտազանք գտնուելուն համար եւ եկեղեցու մուտքից եւ պտղից էլ մասն ու բաժին չստանան. նոյնպէս եւ տգէտները (այսինքն՝ պաշտօնեաները) եկեղեցուց բաժին չստանան եւ անուստման ու տգէտ լինելուն համար զինուորների հետ կանգնեն, հայրենի հողին ու ջրին դառնան, արքունական հարկը վճարեն եւ իրենց որդիներին դպրոց ուղարկեն ուստման առնելու:

Բ. առ. 17-րդ կանոնը պատուիրում է, որ ոչ ոք երկրորդ ամուսնութեան մէջ մտածներից չի կարող հոգեւորական լինել, այս կանոնս նոյնն արգելում է, մինչեւ անգամ պատժում՝ թոյլ չտալով եկեղեցում հաւատացեալների հետ կանգնելու, այլ զինուորների, բացի այդ՝ հանուստացեալների անձանց հոգեւոր կոչումից եւ մտցնում է հարկատուներում է այդպիսի անձանց հոգեւոր կոչումից (ընթերցողը), ների շարքը: Կանոնիցս երեւում է, որ գրակարդացները (ընթերցողը), զպիրը, երդմեցողիչը եւ առհասարակ ստորին պաշտօնեաները հոգեւորականների ցանկում էին համարւում եւ ազատւում էին հարգեւորականների ցանկում էին համարւում եւ ազատւում էին հարգելից. նոյնը հաստատում են եւ այժմեայ ուսաց օրէնքները: Բացի այդ՝ կանոնս սահմանում է մի փառաւոր սկզբունք, որ ոչ միայն տգէտ

իրաւունք չունի հոգեւորականութեան մէջ մտնելու, այլեւ եթէ սխալմամբ լինի էլ, պիտի տուժի նրանով, որ նախ իսկոյն պիտի կոչուամից զրկուի եւ հարկատուների շարքը մտնի, երկրորդ՝ եկեղեցում ի պատիժ գինուորների հետ պիտի կանգնի, եւ երրորդ՝ պիտի նախկին պարապմունքով զբաղուի. եթէ երկրագործ էր, էլի պիտի երկրագործութեան դառնայ, եւ չորրորդ՝ եթէ շատ է ուզում հոգեւորականութեան մէջ մտնել իւր որդիներին, պիտի նրանց ուսումնարան ուղարկի կարգաւու համար (տգէտների մասին տե՛ս եւ սբ. Սահակի կանոնները):

6. Քահանայք զշաբաթու եւ զկիրակէի Պատարագ մի իշխեսցեն խափանել որպէս եւ տեսաք ի բազում տեղիս, այլ մատուցեն անսխալ, սաղմոսիւք եւ մարգարէիւք եւ առաքելաւք եւ Աւետարանաւք կարգաւորաբար, եւ զբաժակ սուրբ Հաղորդութեան մի իշխեսցեն խափանել քահանայքն պատճառաւ չքաւորութեան որպէս ամբաստանեցին ժողովուրդք ի բազում տեղի, որ արարեալ բազմացան, խնամով հոգւոյ իւրեանց, այլ մի եւս լիցի, զի մի գուցէ պարտաւորեալք պատուհասեսցին, եւ տուժեսցին յԱստուծոյ, այդ պատրաստեցին կատարել զսուրբ խորհուրդն անխափան հարկաւորապէս ամենայն զգուշութեամբ:

7. Եւ ի սրբոյ բաժակէ երկիւղիւ տացեն ժողովրդականացն. ոչ թերացուցանել նոցա զսրբութիւնն եւ զանմատոյցն չխառնել, զի մի դատապարտեսցին. եւ ի Պատարագէ կիրակէի եւ տաւնից մի իշխեսցեն ծուլանալ մնալ ի տունս իւրեանց, այլ եւ յամենայն պաշտամանց թէ ծուլացի ոք յանդիմանեսցի, եւ ի մասնէ մտից աւուրն զրկեսցի եւ ընկերաց իւրոց որոշեսցի, եթէ քահանայ իցէ եթէ դպիր:

6-րդ եւ 7-րդ կանոնները խօսում են նոյն նիւթի վրայ, եթէ պարզենք, կատանանք այս: Քահանաները շաբաթ եւ կիրակի օրերն անխափան Պատարագ պիտի անեն, այն էլ սաղմոսներով, մարգարէական ու առաքելական գրքերի եւ Աւետարանի ընթերցմամբ: Ով այս պաշտամունքները կատարելուց կխուսափի, կզրկուի օրուայ մուտքից, կյանդիմանուի եւ կմերժուի եկեղեցուց, կանոնս դրուած է թէ՛ քահանայի եւ թէ՛ դպրի համար:

Չքաւորութեան պատճառով քահանաները չհամարձակեն սբ. հաղորդութեան բաժակը խափանել կամ սրբութիւնը պակասեցնել եւ կամ (նոր գինի) խառնել սրբութեան հետ (զանմատոյցն չխառնել):

«Չանմատոյցն չխառնել» նշանակում է չխառնել բաժակի օրհնած՝ մատուցուած գինու հետ նորը, որ նոյն կարգով չի օրհնուած (տե՛ս Ա. առ. 2, 5):

8. Եւ զԿտակարանս եւ զմարգարէս եւ զառաքելս եւ զԱւետարանս բովանդակ ուսասցի սրբոյ եկեղեցւոյ ի պտղոյ եւ ի մտից, եւ հանդերձս բովանդակ սրբոյ սեղանոյ եւ զեկեղեցւոյ յառազաստ տանց փեսայից եւ հարսանց, զոր այլ մի իշխեսցեն առնել, զոր թէ ոք գտցի արարեալ, թէ քահանայ, լուծցի, թէ դպիր, նզովեսցի:

Սբ. սեղանի հանդերձները, վարագոյրը չտան հարսն ու փեսայի առաջաստի համար, եթէ քահանան կտայ, կարգաւորած լինի, եթէ դպիրը, նզովուի (տե՛ս. Բ. առ. 73 եւ սբ. Սահակի կանոնները):

9. Լուաք լուր ծանրագոյ հասեալ ի վերայ, եթէ քահանայք ի տեղիս տեղիս ինքեանք մկրտութիւն չառնեն (միայն) բայց ջուր իմն աւրինեն եւ տան ցմանկամարդն, հրամայեալ նոցին իսկ ի նոցին տունս մկրտել զմանկունս իւրեանց. վասն որոյ պատուհասեցան աներեւոյթ տանջանաւք, եւ այժմ թէ գտցի ոք արարեալ ի նմին վնասու, ի բաց որոշեալ լիցի յամենայն տամբ իւրով ի քահանայական ժառանգութենէն ամենեւին:

Շատ ծանր լուր հասաւ մեզ, իբր թէ մի քանի տեղերում քահանաները մկրտութիւն չեն անում, հապա մի ինչ-որ ջուր են օրհնում եւ տալիս են կանանց, որ իրենց տներում նոյն ջրով մկրտութիւն անեն: Այդ անողներն աներեւոյթ տանջանքներով պատժուեցին, ով այդ բանում կրօնուի, մերժուի եկեղեցուց եւ իւր ամբողջ տնով քահանայական ժառանգներից հեռացնուի:

10. Քահանայք գահասիրութեամբ մի հակառակեսցին ընդ միմեանս, զի զոր շնորհն Աստուծոյ ընտրեաց նախ ի քահանայութիւնն, այն է նախաբող յեկեղեցւոջ:

Եկեղեցու մէջ նախաթող է այն քահանան, որ առաջ է ձեռնադրուած:

11. Դպիր պաշտաման եկեղեցւոջ առանց քահանայի մի իշխեսցեն կալ:

Առանց քահանայի դպիրը եկեղեցու պաշտամունք չի կարող կատարել:

Դպիր ասելով մենք հասկանում ենք չորս աստիճանաւոր կամ ջահընկալ, օտարները ստորին պաշտօնեայ ընդունում են օրհնելով, ձեռքը գլխին դնելով, մեր մէջ դպրութիւն անում են շատ անգամ ոչ մի աստիճան չունեցողները, իսկ երբ ձեռնադրութիւն է կատարուում, այն

ժամանակ դռնապանութիւնից սկսած՝ սաղմոսասացը, երգմանցուցիչը, ջահընկալն ստանում են աստիճան օրհնութեամբ եւ ձեռք դնելով:

12. Եւ մի զծէ զինուորաց հանդերծի ունել եւ ի կարգէ պաշտաւնէից կալ այլ ընդ զինուորս կացցեն, այլ զծէ եկեղեցականաց ունել իւրոյ կարգին վայել է ըստ քահանայական արինի:

Զինուորներն շոր հագնել եւ հոգեւորականների շարքում կանգնել չի կարելի, այլ հոգեւորականները քահանայական տարազով պիտի լինեն:

Թէ երբ է մտել հոգեւորականների տարազը, յայտնի է, միայն Ա, Բ դարերում նոր զգեստ առանձնապէս յատուկ հոգեւորականներին չկար, միմիայն պատուիրում էր հագնուել պարկեշտ, համեստ, սովորական շորեր: Դ դարում հագնում էին նոյն շորը՝ միայն երկար եւ սեւ գոյնով, մասնաւորապէս եպիսկոպոսները: Երբ մանիքեցոց մեղադրում էին սպիտակ նոր ձեւի շոր հագնելուն մէջ, նրանք պատասխանում էին, թէ. «Ինչո՞ւ ձեր եպիսկոպոսները սեւ երկար շոր են հագնում, որտե՞ղ է գրուած»: Մեր այս կանոնից երեւում է, որ Զ դարում մեր մէջ կար որոշուած եկեղեցական տարազ, որով տարբերում էին հոգեւորականներն աշխարհականներից: Դ դարում հէնց, ինչպէս Փաւստոսի վկայութիւնից երեւում է, մեր հոգեւորականները հագնում էին երկար շոր, մինչեւ իսկ հակաեկեղեցական տարրը ծաղրում էին՝ անուանելով «կանացազգեստ» մարդիկ: Նոյնպէս յիշում է, որ Լուսաւորչի ժամանակ եկած կուսակրօնները կնկղաւոր էին, երկար շորերով: Մինչեւ մասնակ եկած կուսակրօնները կնկղաւոր էին, երկար շորերով: Մինչեւ այսօր Սիւնիքի եւ Ղարաբաղի յետ ընկած գիւղերում պատահում են քահանաներ, որ դնում են մեծ, վերեւ բարձրացող, տափարակ վերջաւորութեամբ, եպիսկոպոսական թագի ձեւով փափախներ, հագնում են բրդէ չուխաներ աշխարհականների չուխայի կտորից, միայն երկար՝ մինչեւ սրունքները, ինչպէս ձեր պատկառելութեան աստիճանի հասած մարդիկ:

13. Եւ ժողովրդականք մի հրապուրեսցին ի նոցանէ ի բաժանումն սրբոյ եկեղեցւոյ, զի պատճառ խռովութեան բերէ, այլ զպտուղս եւ զմուտս ժողովրդականք ի սուրբ եկեղեցին մատուցեն յամենայն յաւթաբարութեամբ անխափան. եւ մի ըստ դասուց բաժին եւ երգոց որ եղել վնաս, եւ քահանայից առեալ սրբոյ եկեղեցւոյ բաժանեսցին կարգաւորաբար որպէս արեւն է:

Գլխաւոր քահանայիցն. Բ մասունք եւ կէս մասին, եւ այլ քահանայքն

մէն. Բ մասունք, եւ սարկաւագունքն մի մասն, եւ կէս մասին, եւ դպիրքն եւ այրի կանայքն թէ իցեն պարկեշտք մի մասն առանց հակառակութեան:

Ապա եթէ իցէ ոք, որ հակառակիցէ եւ առնիցէ խռովութիւն, այնպիսին դադարեալ լիցի իւր կարգէն, եւ ընկերք իւր մի իշխեսցեն ընդ այնպիսունմ հաղորդել, եւ ժողովրդանք առ քահանայս ունել զնա:

Ժողովրդականք չընդունեն քահանաների առաջարկը ծխերը բաժանելու պտղի համար, որովհետեւ խառնակութիւն է ընկնում, այդ բոլորը բերեն եկեղեցի եւ քահանաներն այնտեղ կարգով բաժանեն այսպէս. գլխաւոր քահանային տան 2 1/2 մասն, մնացած քահանաներին՝ երկու մասն, սարկաւագներին՝ 1 1/2 մասն, եւ դըպիրներին ու այրի կանանց, եթէ պարկեշտ են, մի մասն առանց հակառակութեան: Ով կհակառակի այս կարգիս, թող դատապարտուի իւր ընկերներից եւ յարաբերութիւն չունենայ, կարգ կատարելուց հետոյ եւ ժողովրդականներից իբրեւ քահանայ չընդունուի:

Արտաքուստ կարծես կանոններս հակառակ են ծխաբաժանութեան, բայց ներքուստ ոչ, հակառակ են այն ծխաբաժանութեան, որ լինում է որկրամոլ եւ ազահ քահանաների ցանկութիւններին յադուրդ տալու համար: Ծխաբաժանութիւնը վերջացնում է՝ սահմանելով աւելի փառաւոր սկզբունք, այն է՝ ժողովել բոլոր տուրքերը եկեղեցի եւ այնտեղ ըստ սահմանուած կարգի՝ բաժանել բոլորի մէջ առանց աչառութեան:

14. Պաշտաւն եւ պատարագիք եւ սպասք սրբոյ եկեղեցւոյն ի գլխաւոր քահանային տան եղիցի, որպէս յառաջագոյն կարգեալ, եւ ինքն գլխաւոր քահանայն գեկեղեցին մի իշխեսցէ թողուլ եւ գործոց տան պարապել, այլ մշտնջենաւոր ի սուրբ եկեղեցւոյն կացցէ, զի պաշտաւն եւ աղաւթն տուրնջեան եւ գիշերոյ ժամուցն եւ զտեսչութիւն ժողովրդոյն մի խափանեսցէ, իսկ այլ ընկերքն զամառն փոխանակաւ կացցեն ընդ նմա անպերգաբար, ապա եթէ իցէ, որ սխալիցէ ի պաշտամանէն, պղերգութեամբ կամ երկրական հոգւովք ի մտիցն մի իշխեսցէ մասն առնուլ, քահանայք միականք չիցեն արինել միաբանութեամբ զժողովրդականսն եւ զորս որոշեալ ի սրբոյ եկեղեցւոյ:

Եկեղեցու սպասները եւ նուիրուած անթները գլխաւոր քահանայի տանը լինեն, ինչպէս առաջուց կարգուած է: Գլխաւոր քահանան էլ չհամարձակի եկեղեցին թողնել եւ ուրիշ տեղ ապրել իւր գործերով զբաղուել, հապա միշտ եկեղեցւում ապրի, որպէս զի ժամերգութիւնը մշտական կատարուի, եւ ժողովուրդը չսառչի, իսկ մնացած քահա-

նաներն ամառը հերթով օգնեն նրան. ով կծուլանայ իւր հերթին գալ, պտղի բաժնից թող զրկուի:

Եկեղեցու բակում լինում են շէնքեր, որոնց մէջ կանոնս պատուիրում է աւագ քահանային բնակուել եւ միշտ ժամերգութեան հսկել: Այդ շէնքերը ձրի տրւում էր միմիայն աւագներին, որոնց մահից յետոյ շէնքը չէր մնում մեռնողի ժառանգներին, հապա իբրեւ եկեղեցական շինութիւն յատկացնում էր յաջորդ աւագ քահանային, ուր եւ իջնում էին կուսակրօնները, օտարական հիւրերը, որտեղ եւ պատսպարում էին այրիները եւ աղքատները: Այսպիսի շինութիւններ եկեղեցիներին կից ամէն տեղ չկայ, բայց դրանց կարեւորութիւնը շատ զգալի է ամէն տեղ, մանաւանդ մեծ քաղաքներում: Շատ անգամ յանկարծակի պատահներ զէպքում անհրաժեշտ է լինում քահանայի դիմել: Ծխական քահանան չգտնելով՝ իսկոյն յարմար է լինում դիմել եկեղեցի աւագ քահանային՝ կարծելով, որ հերթապահութեան շնորհիւ կարելի է եթէ ոչ աւագին, մի որեւէ ուրիշ քահանայ գտնել: Կանոնս պատուիրում է ճշտութեամբ հերթակալութիւնն անպակաս անել եկեղեցուց:

15. Սկրտութիւնս ոք ծուլութեամբ մի իշխեսցէ առնել որպէս լսեմք, այլ երկիւղի եւ զգուշութեամբ, բուրվառաւք եւ ճրագովք եւ առագաստեալ վարագուրաւք, որպէս վայել է լուսաւորութեամբ սրբոյ աւագանին եւ աւագան կանգնեսցի յեկեղեցւոյն կամ ի տան պաշտամանն. թէ քարեղէն իցէ թէ զինչ եւ իցէ երկիւղածութեամբ արժանի եւ բաւականութեամբ գործոյն լուսաւորութեան, լայնութեամբ եւ խորութեամբ, զի բաւականաբար ծածկեսցէ ջուրն զհասակ մանկանցն, որք մկրտեսցին, եւ ի տունս շինականացն քահանայք մկրտութիւն մի իշխեսցեն առնել, բայց վասն երկիւղի մահու թէ վտանգ ինչ իցէ:

Մկրտութիւնը կատարուի բուրվառով, ճրագներով եւ վարագուրով, աւագանը եկեղեցում լինի կամ պաշտամունքի տանը: Գիւղացիների տանը քահանան չհամարձակի մկրտութիւն անել՝ բացի մահուան վտանգի դէպքից:

16. Եւ կանայք առ քահանայս մի իշխեսցեն կալ, բայց սարկաւագունքն սպասաւորեսցեն, եւ կանայքն իւրեանց տեղին աղաթեսցեն, եւ մի եղիցին գործակիցք քահանայիցն որպէս լսեմք ունելով զտեղիս սարկաւագացն:

Մկրտութեան ժամանակ կանայք քահանայի մօտ չկանգնեն սպասաւորութիւն անելու կամ սարկաւագի պաշտօն կատարելու, ինչպէս

լսել ենք, հապա իրենց տեղում կանգնեն եւ աղօթեն, եւ սարկաւագը միայն սպասաւորի (տե՛ս սբ. Սահակի կանոնները):

17. Զգուշացին եւս առաւել սարկաւագունք, միգուցէ մկրտութիւն առնիցեն յանդգնաբար ի կորուստ:

Սարկաւագներն զգուշանան եւ յանդգնաբար մկրտութիւն չանեն (տե՛ս սբ. Սահակի կանոնները):

18. Եւ քահանայք զապաշխարութիւն վաճառականութեամբ մի իշխեսցին տալ, այլ դաստիարակութեամբ հոգացեն, խրատել իբրեւ զկարեկիցս, զի ապրեսցին, եւ հաս մի առցեն մաքսաւորաբար ի նոցանէ, այլ ծրի առեալ եւ ծրի տամք:

Քահանայք չհամարձակեն ապաշխարութեան խորհուրդը վաճառականութեամբ (տուրքով) կատարել, հապա ձրի խրատելով եւ դաստիարակելով:

Այս կանոնս ենթադրել է տալիս, որ եկեղեցու խորհուրդների կատարման համար քահանաները տուրքեր ստացել են, մինչեւ այսօր էլ խոստովանութիւնը եւ հաղորդութիւնը ձրի է բաշխւում եւ կատարւում, իսկ պսակի, մկրտութեան, ձեռնադրութեան եւ միւս ծէսերի՝ թաղման, տնօրհնէքի եւ այլն՝ համար տուրք է տրւում կամաւոր կերպով:

19. Եթէ ոք ի քահանայից յայտնեսցէ երբեք զբանս ապաշխարութեան ապաշխարողացն նզովիւք լուծցի, եւ ամեն իրաւք ջնջեսցի ի քահանայական ժառանգութենէն:

Եթէ քահանան համարձակուի խոստովանութիւնն ուրիշին հաղորդել, կարգալոյծ լինի նզովքով եւ ամէն բանով զրկուի քահանայական ժառանգութիւնից:

9-րդ յօդուածում էլ պատժում էր քահանային՝ զրկելով քահանայական ժառանգութիւնից, որ նշանակում է, թէ պատժուողը զրկւում է նիւթական օգտից՝ եկեղեցական եկամուտներից եւ իրենց տանից քահանայ ձեռնադրել տալու իրաւունքից-արտօնութիւնից: Թէեւ քահանայական կարգի ժառանգութիւն գոյութիւն չի կարող ունենալ եկեղեցու կարգադրութիւնների մէջ, որովհետեւ միայն արժանաւորութեամբ են քահանայ ընտրում եւ ոչ ժառանգութեամբ, բայց որովհետեւ քահանաների որդիները փոքրուց քահանայի ձեռքի տակ կրթուելով եւ իբրեւ բուրվառակիր նրա հետ շրջելով՝ վարժուած են լինում եկեղե-

լորուծիւն էր դարձել
ապա թէ գացի ոք արա-
սցէ մատուցանել մինչեւ

երեզման կայ, այնտեղ
մինչեւ որ եկեղեցուց
տեղ (տե՛ս եւ սբ. Սա-

իշխեսցեն, լուան ի գրոց
ւթենէ յիշելով զսահմանս

աշխով տալ եւ հեռու
44, Նիկ. 17, Լաւ. 4,

կանոնին, այլ աղքատաց
սննդ:

ուելիք նուէրը, սիրոյ
ս նուիրատուի ներկա-

մ լինում էր ամէն Պա-
իր ամենքը, մասնաւո-
չում ի յիշատակ եւ ի
գիւղերում Պատարագ
ական Պատարագից եւ
ասում են. «Նա հօրը
ուաւ, թէեւ Պատարա-
ւ իբրեւ տէրունական
մասնակցում են բոլորն
ն մէջ (տե՛ս Գանգ. 11,

վասն արթաւ, ու քահանայք եւ ժողովրդականք ի ներքս մի իշխեսցին
թողուլ զայնպիսին, զի անառակութիւն է եւ խիղճ հոգւոց, ապա եթէ իցէ
ոք, որ բռնաբար մտցէ քահանայքն զմասցեն արտաքս եւ զհացն մի
իշխեսցեն արհմել:

Պատարագի հացին հրաւիրուած անձինք պիտի հաց չուտեն իրենց
տներում որկրամոլութեամբ հիւրերի պատճառով. եթէ մէկը կուտի եւ
կգայ հաց ուտելու պատարագատիրոջ տանը, ժողովուրդը եւ քահա-
նաներն այդպիսի մարդուն չընդունեն, եթէ զօրով կմտնեն, քահանան
պիտի դուրս գայ եւ հացը չօրհնի:

Այս կանոնս մինչեւ այսօր շատ գիւղերում պահպանում է այս-
պէս՝ Պատարագին գնացողներն անօթի են մնում եւ Պատարագից յե-
տոյ մեռելատուն գնում, կամ եթէ տարէլից է, կամ այնպիսի մարդ է,
որ ամէն տարի ի յիշատակ իւր հօր, մօր, Պատարագ է անում եւ հաց
տալիս ժողովրդին, այդպիսի պատարագատիրոջ տունն են գնում եւ
հացն ուտում: Այս կանոնս ճշտութեամբ դժուար է պահւում, որովհե-
տեւ չի կարելի ստիպել, որ հաց չուտեն եւ հսկել ուտողների վրայ էլ
դժուար է: Հներում հեշտ էր այս կանոնս գործադրել, որովհետեւ ամէն
Պատարագի ժամանակ հաղորդւում էին. երեւի թէ հաց ուտողները
պարտաւոր էին ամբողջ Պատարագին ներկայ լինել, հաղորդուել եւ
ապա գնալ քելեխ ուտելու:

24. Տղայոց մի իշխեսցեն պսակ արհմել, եւ մի կարելոցն երկոցունց,
առանց զմիմիանս տեսանելոյ, զի այսպիսի անժամ հարսանեաց գնա-
ցին վնասք մահաբերք, եւ ժողովրդականք զայսպիսի հարսանիս մի
իշխեսցին առնել, զի նոցունց իսկ է կորուստ:

Տղաներին—անչափահասներին ոչ ոք չհամարձակի պսակել, իսկ
հասակաւորներին միայն այն դէպքում ամուսնացնել, երբ միմեանց
տեսել են եւ հաւանել (տե՛ս սբ. Սահակի կանոնները):

25. Չէ պարտ զկուսանսն այրեաց ամուսնացուցանել, եւ ոչ զայրիս զկու-
սանացն, զի անմման է:

Զպէտք է կոյս մարդկանց այրի կանանց հետ եւ ոչ այրիներին կոյս
անձանց հետ ամուսնացնել, որովհետեւ համեմատ չեն միմեանց:

սրողութիւնների մէջ, ուստի եւ ընտրութիւնները միշտ կա-
ին յօգուտ պատրաստի տիրացուների՝ քահանաների որ-
արգը մի տեսակ ժառանգական սովորութիւն էր դարձել
թիւնը որդոց որդի անցնելու:

Եզմանս յեկեղեցիս մի իշխեսցեն առնել ապա թէ գացի ոք արա-
ւ, յեկեղեցւոյն Պատարագ մի ոք իշխեսցէ մատուցանել մինչեւ
ոեսցին զտեղիսն:

Եւ մեռել չպիտի թաղել, որտեղ գերեզման կայ, այնտեղ
չպիտի անել այնքան ժամանակ, մինչեւ որ եկեղեցուց
կհանուի եւ կտեղափոխուի ուրիշ տեղ (տե՛ս եւ սբ. Սա-
նները):

Եւ անայք դահեկանս վաշխել ամենեւին մի իշխեսցեն, լուան ի գրոց
ատել զվաշխողսն, փախիցեն յարեցութենէ յիշելով զսահմանս
ցողաց:

Այլ չհամարձակեն իրենց փողերը վաշխով տալ եւ հեռու
թիւնից (տե՛ս Ա. առ. 18, Բ. առ. 44, Նիկ. 17, Լաւ. 4,

ապա մասունս մի բարձցին, ըստ սրբոյ կանոնին, այլ աղքատաց
ցեն ի նմին ժամու յանդիման ազապատանն:

Եւ անքան ազապը (աղքատներին տրուելիք նուէրը, սիրոյ
շաշերը) իրենց մէջ չբաժանեն, հապա նուիրատուի ներկա-
ղքատներին բաժանեն:

Այն ճաշն էր, որ նախկին դարերում լինում էր ամէն Պա-
տոյ, որին մասնակցում էին անխտիր ամենքը, մասնաւոր-
ապա սրբոյ երեկոյ: Մինչեւ այսօր էլ գիւղերում Պատարագ
կանում են բացի եկեղեցու ժամերգական Պատարագից եւ
ելի համար տրուած ճաշը. օրինակ՝ ասում են. «Նա հօրը
չտուլաւ», որ նշանակում է հաց չտուլաւ, թէեւ Պատարա-
գ է հայրը: Ազապը մնացել է նաեւ իբրեւ տէրունական
դեան եւ Զատիկի տօներին, որտեղ մասնակցում են բոլորն
մատաղ տալուն եւ թէ՛ ստանալուն մէջ (տե՛ս Գանգ. 11,
28, տե՛ս եւ Բ առ. 3, 4):

23. Եւ ժողովրդականք հրաւիրեալք ի հաց Պատարագի մի իշխեսցեն
ճաշակել ի տունս իւրեանց պատճառաւ հիւրոց կամ գործակալաց,
որկորստութեամբ: Եթէ իցէ ոք, որ կերիցէ ի հաց Պատարագին մի իշ-
խեսցէ երթալ, եւ քահանայք եւ ժողովրդականք ի ներքս մի իշխեսցին
թողուլ զայնպիսին, զի անառակութիւն է եւ խիղճ հոգւոց, ապա եթէ իցէ
ոք, որ բռնաբար մտցէ քահանայքն գնացցեն արտաքս եւ զհացն մի
իշխեսցեն աւրինել:

Պատարագի հացին հրաւիրուած անձինք պիտի հաց չուտեն իրենց
տներում որկրամոլութեամբ հիւրերի պատճառով. եթէ մէկը կուտի եւ
կգայ հաց ուտելու պատարագատիրոջ տանը, ժողովուրդը եւ քահա-
նաներն այդպիսի մարդուն չընդունեն, եթէ զօրով կմտնեն, քահանան
պիտի դուրս գայ եւ հացը չօրհնի:

Այս կանոնս մինչեւ այսօր շատ գիւղերում պահպանւում է այս-
պէս՝ Պատարագին գնացողներն անօթի են մնում եւ Պատարագից յե-
տոյ մեռելատուն գնում, կամ եթէ տարելից է, կամ այնպիսի մարդ է,
որ ամէն տարի ի յիշատակ իւր հօր, մօր, Պատարագ է անում եւ հաց
տալիս ժողովրդին, այդպիսի պատարագատիրոջ տունն են գնում եւ
հացն ուտում: Այս կանոնս ճշտութեամբ դժուար է պահւում, որովհե-
տեւ չի կարելի ստիպել, որ հաց չուտեն եւ հսկել ուտողների վրայ էլ
դժուար է: Հներում հեշտ էր այս կանոնս գործադրել, որովհետեւ ամէն
Պատարագի ժամանակ հաղորդւում էին. երեւի թէ հաց ուտողները
պարտաւոր էին ամբողջ Պատարագին ներկայ լինել, հաղորդուել եւ
ապա գնալ քելեխ ուտելու:

24. Տղայոց մի իշխեսցեն պսակ աւրինել, եւ մի կարելոցն երկոցունց,
առանց զմիմիանս տեսանելոյ, զի այսպիսի անժամ հարսանեաց գնա-
ցին վնասք մահաբերք, եւ ժողովրդականք զայսպիսի հարսանիս մի
իշխեսցին առնել, զի նոցունց իսկ է կորուստ:

Տղաներին-անչափահասներին ոչ ոք չհամարձակի պսակել, իսկ
հասակաւորներին միայն այն դէպքում ամուսնացնել, երբ միմեանց
տեսել են եւ հաւանել (տե՛ս սբ. Սահակի կանոնները):

25. Զէ պարտ զկուսանսն այրեաց ամուսնացուցանել, եւ ոչ զայրիս զկու-
սանացն, զի անման է:

Զպէտք է կոյս մարդկանց այրի կանանց հետ եւ ոչ այրիներին կոյս
անձանց հետ ամուսնացնել, որովհետեւ համեմատ չեն միմեանց:

ցական արարողութիւնների մէջ, ուստի եւ ընտրութիւնները միշտ կատարւում էին յօգուտ պատրաստի տիրացուների՝ քահանաների որդոց: Այս կարգը մի տեսակ ժառանգական սովորութիւն էր դարձել քահանայութիւնը որդոց որդի անցնելու:

20. Գերեզմանս յեկեղեցիս մի իշխեսցեն առնել ապա թէ գացի ոք արարեալ, յեկեղեցւոջն Պատարագ մի ոք իշխեսցէ մատուցանել մինչեւ մաքրեսցին զտեղիսն:

Եկեղեցւոյ մեռել չպիտի թաղել, որտեղ գերեզման կայ, այնտեղ Պատարագ չպիտի անել այնքան ժամանակ, մինչեւ որ եկեղեցւոյ գերեզմանը կհանուի եւ կտեղափոխուի ուրիշ տեղ (տե՛ս եւ սբ. Սահակի կանոնները):

21. Քահանայք դահեկանս վաշխել ամենեւին մի իշխեսցեն, լուան ի գրոց սրբոց ատել զվաշխողսն, փախիցեն յարբեցութենէ յիշելով զսահմանս արբեցողաց:

Քահանայք չհամարձակեն իրենց փողերը վաշխով տալ եւ հեռու մնան արբեցութիւնից (տե՛ս Ա. առ. 18, Բ. առ. 44, Նիկ. 17, Լաւ. 4, Բարս. 14):

22. Յագապս մասունս մի բարձցին, ըստ սրբոյ կանոնին, այլ աղքատաց տացցեն ի նմին ժամու յանդիման ագապատանն:

Քահանաներն ագապը (աղքատներին տրուելիք նուէրը, սիրոյ երեկոյեան ճաշերը) իրենց մէջ չբաժանեն, հապա նուիրատուի ներկայութեամբ աղքատներին բաժանեն:

Ագապն այն ճաշն էր, որ նախկին դարերում լինում էր ամէն Պատարագից յետոյ, որին մասնակցում էին անխտիր ամենքը, մասնաւորապէս աղքատները: Այդ «սիրոյ երեկոյ» էր կոչւում՝ ի յիշատակ եւ ի յարգանս Քրիստոսի երեկոյին: Մինչեւ այսօր էլ գիւղերում Պատարագ ասելով հասկանում են բացի եկեղեցու ժամերգական Պատարագից եւ քելեխը, մեռելի համար տրուած ճաշը. օրինակ՝ ասում են. «Նա հօրը Պատարագը չտուաւ», որ նշանակում է հաց չտուաւ, թէեւ Պատարագով թաղուել է հայրը: Ագապը մնացել է նաեւ իբրեւ տէրունական մատաղ Ծննդեան եւ Զատիկի տօներին, որտեղ մասնակցում են բոլորն անխտիր թէ՛ մատաղ տալուն եւ թէ՛ ստանալուն մէջ (տե՛ս Գանգ. 11, 2, Լաւ. 27, 28, տե՛ս եւ Բ առ. 3, 4):

23. Եւ ժողովրդականք հրաւիրեալք ի հաց Պատարագի մի իշխեսցեն ճաշակել ի տունս իւրեանց պատճառաւ հիւրոց կամ գործակալաց, որկորստութեամբ: Եթէ իցէ ոք, որ կերիցէ ի հաց Պատարագին մի իշխեսցէ երթալ, եւ քահանայք եւ ժողովրդականք ի ներքս մի իշխեսցին թողով զայնպիսին, զի անառակութիւն է եւ խիղճ հոգւոց, ապա եթէ իցէ ոք, որ բռնաբար մտցէ քահանայքն զմասցեն արտաքս եւ զհացն մի իշխեսցեն աւրինել:

Պատարագի հացին հրաւիրուած անձինք պիտի հաց չուտեն իրենց տներում որկորստութեամբ հիւրերի պատճառով. եթէ մէկը կուտի եւ կգայ հաց ուտելու պատարագատիրոջ տանը, ժողովուրդը եւ քահանաներն այդպիսի մարդուն չընդունեն, եթէ զօրով կմտնեն, քահանան պիտի դուրս գայ եւ հացը չօրհնի:

Այս կանոնս մինչեւ այսօր շատ գիւղերում պահպանւում է այսպէս՝ Պատարագին զնացողներն անօթի են մնում եւ Պատարագից յետոյ մեռելատուն գնում, կամ եթէ տարէլից է, կամ այնպիսի մարդ է, որ ամէն տարի ի յիշատակ իւր հօր, մօր, Պատարագ է անում եւ հաց տալիս ժողովրդին, այդպիսի պատարագատիրոջ տունն են գնում եւ հացն ուտում: Այս կանոնս ճշտութեամբ դժուար է պահւում, որովհետեւ չի կարելի ստիպել, որ հաց չուտեն եւ հսկել ուտողների վրայ էլ դժուար է: Հներում հեշտ էր այս կանոնս գործադրել, որովհետեւ ամէն Պատարագի ժամանակ հաղորդւում էին. երեւի թէ հաց ուտողները պարտաւոր էին ամբողջ Պատարագին ներկայ լինել, հաղորդուել եւ ապա զնալ քելեխ ուտելու:

24. Տղայոց մի իշխեսցեն պսակ աւրինել, եւ մի կարելոցն երկոցունց, առանց զմիմիանս տեսանելոյ, զի այսպիսի անժամ հարսանեաց գնացին վնասք մահաբերք, եւ ժողովրդականք զայսպիսի հարսանիս մի իշխեսցին առնել, զի նոցունց իսկ է կորուստ:

Տղաներին-անչափահասներին ոչ ոք չհամարձակի պսակել, իսկ հասակաւորներին միայն այն դէպքում ամուսնացնել, երբ միմեանց տեսել են եւ հաւանել (տե՛ս սբ. Սահակի կանոնները):

25. Չէ պարտ զկուսանսն այրեաց ամուսնացուցանել, եւ ոչ զայրիս զկուսանացն, զի անմամն է:

Չպէտք է կոյս մարդկանց այրի կանանց հետ եւ ոչ այրիներին կոյս անձանց հետ ամուսնացնել, որովհետեւ համեմատ չեն միմեանց:

Լուսաւորչի 5-րդ կանոնը եւ մի քանի անվաւեր համարուած կանոններ խօսուած են այս նիւթիս վրայ: Ընդհանուրի կարծիքով պէտք է կոյսը կոյսի հետ եւ երկեակը երկեակի հետ պսակել: Մինչեւ այսօր էլ ժողովրդի մէջ աղջիկը կոյս տղի (ազապ) տալ աւելի գերադասելի է, քան ամուրի մարդու, եւ կոյս աղջիկ առնելը գերադասելի է համարուած, քան այրի կին: Եկեղեցական կանոնները երկրորդ ամուսնութիւնը համարուած են ապաշխարանքով թոյլատրելի եւ պսակուած են այդպիսիներին ուռով եւ խաչակնքելով:

26. Ձեռնադրութիւն ոք արջառոց մի իշխեսցէ առնել:

Կանոնս կարճ է եւ անորոշ. մի քանի ձեռագրերում գրած է «զձեռնադրութիւն», իսկ կանոններիս համառօտագիր վերնագրում գրուած է. «Ձարջառ ոչ ձեռնադրել»: Որ նշանակուած է, թէ քահանայք իրաւունք չունեն անասունի, կամ, այսպէս ասած, մատաղացու կենդանու վրայ ձեռք դնեն եւ ասեն. «այս արջառս պիտի մատաղ անես» այն նպատակով, որ լաւ արջառ եկեղեցուն նուիրելու դէպքում իրենք՝ քահանայք, լաւերը վերցնեն եւ իրենց սեպհականացնեն: Այս կանոնս արգելում է, որ քահանան չընտրի մատաղացուն, այլ անասունի տէրը: Գիւղացիների մէջ սովորութիւն կայ մատաղացու գառան, արջառի ականջը քիչ կտրուած են եւ նուիրում Աստուծոյ, կամ մատաղ են անում, կամ նուիրում վանքին ողջ-ողջ՝ իբրեւ վանքին պատկանող անասուն: Եթէ կանոնս պարզ թարգմանենք ընդհանուր մտքով, կստանանք. «Ոչ ոք (քահանաներից) չհամարձակի մատաղացու ընտրել»:

27. Քահանայք ի պուտանց աւրինել մի իշխեսցեն երթալ, զի զաւշաքաղութիւն է, զի սուրբ Պատարագն աւրինութեանց զարջառ եւ զոչխարս:

Համառօտ վերնագրում գրուած է. «զպուտուն ոչ աւրհնել»:

Քահանաները չգան Պատարագից յետոյ պատարագատիրոջ պտուկները (ամանները) օրհնելու, աչքածակութիւն է, որովհետեւ Պատարագն արդէն օրհնել է նրա ոչխարները եւ արջառը:

Երեւի աչքածակ քահանաները Պատարագից յետոյ սովորութիւն էին արել գնալ երկրորդ անգամ պատարագատիրոջ տունը՝ նրա մսի ամաններն օրհնելու եւ դրա վարձն էլ ստանալու. այդ բանը կանոնս արգելում է: Մինչեւ հիմա էլ գիւղերում սովորութիւն է մատաղը մորթելու ժամանակ մի քանի մսացու կենդանիներ մորթել, պտուկները լցնել տապակած մսով ձմեռուայ գործածութեան համար. մատաղի

երին ուղարկում են քահանային, բայց միւս մսից չեն ուղարկում, ահա այս երկրորդ մսից են կամեցել օգտուել քահանաները, որը եւ արգելում է կանոնս:

28. Քահանայք ի տունս իւրեանց կենդանի մի իշխեսցեն առնուլ, զի ազա-
հութիւն է. եւ թողուլ զտունն անպատարագ, ամբարշտութիւն է, եւ ժողովրդականք կենդանիս մի իշխեսցեն տալ զնոսա. ինքեանք արասցեն կարգաւորութեամբ ի տունս իւրեանց, զի աւրինութեան սրբոյ Պատարագին արժանի լիցին ծախուն եւ վաստակովքն:

Քահանաներն իրենց տունը զոհի կենդանի չհամարձակեն տանել. ազահութիւն է, ժողովրդականներն էլ անասունները չտան քահանաներին, այլ իրենց տանը մորթեն, Պատարագ անեն եւ բաժանեն աղքատներին ու դրանով իրենց ծախքն ու վաստակն օրհնեն:

Այս կանոնս շարունակութիւն է նախորդ 26-ի, արգելում է քահանաներին մատաղացուները կենդանի իրենց տունը բերելու եւ իւրացնելու, ժողովրդականներին էլ պատուիրում է Պատարագի հացից չխուսափել եւ մատաղ առանց մորթելու ու առանց Պատարագ անելու (կենդանի) ողջ-ողջ չտալ քահանային:

29. Ի սուրբ Քառասներորդացն պահսն, եւ կամ առաջաւորս նորին մի ոք իշխեսցէ լուծանել ըստ սրբոյ կանոնին. եթէ լուծցէ ոք ի քահանայից կամ աշխարհականաց զաւուրցն կերակուր, պատճառաւ հիւրոց կամ գործակալաց, յեկեղեցի մի իշխեսցի մտանել, մինչեւ տուժեսցի աղքատաց ապաշխարութեամբ:

Ոչ ոք չհամարձակի Քառասներորդական կամ Առաջաւորաց պատը լուծել հիւրերի պատճառով: Պառն ուտողը եկեղեցուց հեռանայ եւ աղքատներին ողորմութիւն տալով ապաշխարի:

30. Եւ մեծի շաբաթուն ճրագալուցին թէ մշակք՝ թէ տղայք՝ ծերք ի տղւրնջեան աւրինաց մի հաղորդեսցին, ապա եթէ իցէ ոք, որ հաղորդեսցի վասն տկարութեան մարմնոյն թան եւ զինի մի իշխեսցին ճաշակել ցժամն կատարելոյ սրբոյ Պատարագին:

Ոչ ոք չհաղորդուի Աւագ շաբաթ օրուայ ճրագալուցից առաջ: Հիւանդութեան պատճառով Հաղորդուողը թան եւ գինի չիմի մինչեւ Պատարագի վերջանալը:

մեռաւ: Բայց ազգը Ներսէսին եզրի նման չպատժեց՝ երեւի թէ Ներսէսի արածը երեսանց եւ հարկից ստիպուած համարելով:

Դուինի ժողովում որոշուեցին եւ կարգուեցին 12 կանոն եկեղեցականների նիւթական ապահովութեան եւ բարոյական բարեփոխման վերաբերմամբ: Մեր կանոնագրքերում գրուած է. «Կանոնք Դուինի սուրբ ժողովոյն: Որ յամի չորրորդի Կոստանդինոս կայսեր բարեպաշտ թագաւորի հոռոմոց: Այս գիր ի հաստատութիւն գրեցաւ, յուղիղ կարգի եւ կանոնաց սրբոյ եկեղեցւոյ, եւ առաջնորդաց եւ ժառանգաւորաց: Հրամանաւ երանելոյն կաթողիկոսի հայոց Ներսէս Շինողի եւ այլոց եպիսկոպոսաց: Որոց անուանք գրոշմեալ կան գրով ի կատարման կանոնացդ, գլ. ԺԲ»:

1. Առաջնորդաց սրբոյ եկեղեցւոյ, այսինքն է եպիսկոպոսաց ըստ կանոնի սրբոց հարցն է գնալ արժան սրբութեամբ եւ արդարութեամբ յամենայն ճանապարհ արդարութեան, զի յամենայն նովալ յաղեսցին եւ համեմեսցին. գուցէ անհամեալք ընկեսցին արտաքս, եւ եղիցին կոխան ի մարդկանէ. այլ լինիլ աւրիմակ հաւտին ամենայն բարեծեւութեամբ, զի երեւել մեծի հովուապետին ընդունեցին զանթառամ փառաց պսակն:

Առաջնորդներն իրենց պաշտօնը պիտի կատարեն սրբութեամբ եւ արդարութեամբ, ու բարի օրինակ լինեն իրենց հօտին:

2. Եպիսկոպոս այլոյ վիճակին սեղան հաստատել կամ քահանայ ձեռնադրել մի իշխեսցէ ըստ կանոնի սուրբ հարցն, բայց եթէ ոչ գոյ եպիսկոպոս, հրամանաւ եպիսկոպոսապետին արասցեն մերձակայ եպիսկոպոսքն, բայց հասքն նոյն վիճակի եկեղեցւոյն եղիցին որպէս եւ կանոնեալ է:

Եպիսկոպոսը սուրբ հարց կանոնի համաձայն ուրիշի թեմում սեղան հաստատել (եկեղեցի օրհնել) կամ քահանայ ձեռնադրել չի կարող. եթէ թեմում առաջնորդ չլինի, այդ կարող է անել մերձակայ եպիսկոպոսը միմիայն եպիսկոպոսապետի հրամանով, բայց հասոյթը մնայ այն վիճակի եկեղեցւոն, որտեղ ձեռնադրութիւն է կատարուում (տե՛ս Բ. առ. 35, Անտ. 3, 13, Սարգ. 1, 2, 11, 15):

3. Եպիսկոպոս զայլոյ եպիսկոպոսի վիճակ մի յափշտակեսցէ. եւ զսովորական այս ընթրիսն, որ ոչ է նմա անկաւոր մի առցէ, եւ եթէ պայքար ինչ իցէ ի մէջ եղբարցն հաշիւ դիցեն, այլ բռնութեամբ մի իշխեսցեն առնել կամ յափշտակութեամբ:

Առաջնորդն ուրիշ եպիսկոպոսի վիճակ չյափշտակի եւ ոչ էլ վերցնի իրեն չպատկանող օրական հասոյթքները (տե՛ս Բ. առ. 14, 35, Եփ. 8, Անկ. 13):

4. Եպիսկոպոսը իւրաքանչիւր վիճակացն, վանաց եւ անապատաց, տեսչութիւն եւ հոգաբարձութիւն արասցեն ի լոյս եւ ի պաշտաւն եւ ի դպրոցս հայել, եւ իւրեանց պաշտաւնէիւքն կերակրել եւ վայելել ի սրբոցն շնորհէ, այլ բռնութեամբ եւ զաւշաքաղութեամբ ինչ մի իշխեսցեն առնել. նոյնպէս եւ ի տկարանոցս հայել եւ տեսչանորել եւ զպոռնկեցելոցն եւ զայլոց յանցաւորաց զտուգանս առնուլ եւ ի նոսա մատակարարել. այլ զաւշաքաղութեամբ ինչ եւ բռնութեամբ ի տկարանոցացն մի իշխեսցեն առնուլ, այլ մանաւանդ յանձանձել եւ մխիթարել զտկարացն չքաւորութիւն. նոյնպէս եւ վանաց երիցունքն եւ քահանայքն վարդապետին ի հնազանդութիւն կացցեն: Ապա եթէ ոք յեպիսկոպոսաց եւ ի քահանայից անհնազանդեալ արհամարհիցէ զեղեալ կանոնս նախահարցն ընդ կանոնական պատուհասիւք եղիցի:

Եպիսկոպոսները տեսչութիւն եւ հոգաբարձութիւն անեն իրենց վիճակներին, վանքերին, անապատներին եւ դպրոցներին, կառավարեն կարգին եւ ոչ բռնութեամբ ու զօշաքաղութեամբ: Նոյնպէս եւ այցելեն հիւանդանոցները, պոռնկութիւն անողներից եւ յանցաւորներից տուգանք առնել եւ դրանց յանձնել ի մատակարարութիւն. բայց ոչ մէկից բռնութեամբ ոչինչ չվերցնեն: Նոյնպէս եւ վանաց երէցները եւ քահանաներն իրենց վարդապետին հնազանդ լինեն: Ով նախահարց դրած կանոնները կարհամարհի, կանոնական պատուհաս կրի:

Կանոնիցս երեւում է, որ.

ա) Վիճակի վանքերը, անապատները, դպրոցները, հիւանդանոցները գտնուում էին առաջնորդի հսկողութեան տակ:

բ) Որ այդ հաստատութիւնները պահպանուում էին կամաւոր տուրքերով եւ հասոյթքներով:

գ) Որ պոռնիկներից եւ յանցաւորներից առաջնորդներին իրաւունք էր տրուում տուգանք առնելու յօգուտ հիւանդանոցների: Գ կէտս արդեօք ինչպէ՞ս պիտի հասկանալ, եթէ յանցաւորը եւ պոռնիկը փող չտային, եպիսկոպոսը զօրով պիտի՞ առնէր, կամ եթէ պոռնիկներից փող էին վերցնում, այդ վերցնելով հօ չէին թողնում, որ նա արհեստը շարունակի: Մանրամասնաբար այդ բանի մասին չէ խօսուում: Միայն համեմատելով նախկին եւ ժամանակակից ուրիշ կանոնների հետ՝ կարելի է մօտաւորապէս այս ասել, որ յանցաւորը եւ պոռնիկը յանցանքը խոստովանելիս, երբ ապաշխարանքի էին ենթարկւում, դրան հետ 21 - Ն. արք. Մելիք-Թանգյան

6. Ունանք յուխտէ յեկեղեցւոյ զկարգ եւ զպաշտաւն թողին եւ հեծելութիւն ստացան. արդ եթէ դառնան ի չար ճանապարհէն աւրինեալք են ի մէնջ. եւ ընկալեալք ի մէնջ, ապա եթէ ոչ, իշխանութիւն լիցի վարդապետին զշնորհս եկեղեցւոյն հանել յայնպիսեացն, եւ արժանաւոր քահանայից եւ պաշտաւնէից եւ մերձաւորաց տալ, որք սրբոյ եկեղեցւոյ զգուշութեամբ զկարգն կատարեն, այլ եւ ժամ դիցեն այնպիսեացն, Գ ամս եթէ ոչ դառնան ի նաւորութենէ ճանապարհէն իշխանութիւն լիցի եպիսկոպոսին զայնպիսին գրով եւ կնքով իսկ մերժել ի շնորհացն եւ տալ մերձաւորաց նոցա:

Եկեղեցականներից նրանք, որոնք, իրենց պաշտօնը թողած, հեծելութեամբ կալարապեն, եթէ այդ չար ճանապարհից չդառնան եւ 3 տարի ժամանակ նշանակելուց յետոյ էլի շարունակեն իրենց վատ ընթացքը, եպիսկոպոսն իրաւունք ունի գրով եւ կնքով մերժել նրանց շնորհքներից եւ տալ նրանց մերձաւորներին:

Հեծելութիւն ասելով պիտի հասկանալ որսորդութիւն անել, հեծելագործի մէջ մտնել, ձիարշաւներ սարքել եւլն, եւլն: Շնորհքներից մերժել կարելի է հասկանալ թէ՛ կարգալոյծ անել եւ թէ՛ քահանայագործութիւնից զրկել. երկուսն էլ երեւի կատարւում էր եպիսկոպոսի գրով եւ կնքով եւ յայտնւում էր վճիռը ժողովրդին:

Շնորհքը, այսինքն՝ քահանայութիւնը տալ մերձաւորներին նշանակում է կարգալոյծ եղածի մօտիկ ազգականներից մէկին քահանայացնել լուծուածի փոխարէն: Այս կարգադրութիւնն էլի ցուցնում է, որ քահանայութիւնն անցնում է մէկից ուրիշին ազգականական շրջանում:

7. Այլ վասն մերոյ մեղաց յորժամ աշխարհս գերեցաւ ի թշնամեաց, բազում արք եւ կանայք ի գերութեան էին եւ նոցա ամուսինքն առանց վարդապետին հրամանի կանայս առին եւ արանց եղեն, վասն այնպիսեացն սահմանեցաք այսպէս թէ յառաջ քան 2-է ամն մինչ զուգակիցն ի գերութեան էր, եւ նոքա յանդգութեամբ այլ ամուսին. այնպիսեացն ամուսնութիւնն ի պոռնկութենէ եւ զան եւ պատուհաս կրեսցեն յընչից եւ ի ստացուածոց նոցա հրամայեցաք առնուլ վարդապետաց եւ աղքատս բաշխել. եւ զնոսա զատուցանել ի միմեանց եւ ապաշխարել է ամ, իսկ եթէ է ամին ամուսինքն դարձեալ լինին ի գերութենէն անդրէն հրամայեցաք դառնալ իւրաքանչիւր ամուսինս, ապա եթէ ոչ կալցին զոր առին, եւ նոքա, որ դարձան աւրինութեամբ այլ կանայս առցեն եւ այլ արանց լինիցին եւ կրկին ապաշխարութիւն ի վերայ եղիցի, իսկ որ համբերեացն 2, է ամն առցէ աւրինութեամբ առանց տուգանի եւ պատուհասի եւ կրկին ապաշխարութիւն եղիցի:

Շատերը մեր աշխարհից գերի տարուեցան թշնամիներից հեռու տեղեր, նրանց ամուսիններն առանց վարդապետի հրամանի ամուսնացան: Դրանց համար սահմանում ենք, ով մինչեւ 7 տարի, երբ զուգակիցը գերութեան մէջ է, կհամարձակի ամուսնանալ, նա պոռնկութիւն արած կհամարուի, ծեծ եւ պատուհաս կկրի, նրա ինչքից եւ ստացուածքներից կխլուի վարդապետերի ձեռքով եւ աղքատներին կբաշխուի, նրանց պէտք է միմեանցից բաժանել եւ 7 տարի ապաշխարանքի ենթարկել, եւ եթէ 7 տարին լրանալուց յետոյ գերութիւնից ամուսինները վերադառնան, նորից միմեան իրենց նախկին ամուսինների հետ, եթէ չկամենան, թող երկրորդ ամուսնուն զնան: Իսկ յետ դարձողները օրհնութեամբ ուրիշ կանայք առնեն:

Իսկ ով համբերեց 7 տարի, օրհնութեամբ եւ առանց տուգանքի ու պատուհասի թող պսակուի, միայն կրկին ապաշխարութիւն կրի:

Շահապիւմանի ժողովը թոյլ էր տալիս երկրորդ անգամ ամուսնանալ երկու դէպքի, այն է՝ պոռնկութեան եւ մարմնական արատ ունենալուն համար: Այս կանոնս աւելացնում է նոր դէպք, որ առաջացել է նոյն ժամանակուայ հանգամանքներից, այն է՝ 7 տարի գերութեան կամ անյայտութեան մէջ եղողը, եթէ կորչում է կամ լուր չի տալիս, կամ չի վերադառնում, երկրորդ ամուսինն իրաւունք ունի ամուսնանալու՝ միայն ապաշխարանք կրելով: 7 տարուց առաջ առանց օրինաւոր հոգեւոր իշխանութեան գիտութեան պսակուողը բաժանւում է ամուսնուց, ծեծ ու պատուհաս է կրում, 7 տարի ապաշխարում է եւ ապա եթէ նախկին մարդուն չկամենայ գնալ, նորից կմիանայ երկրորդ մարդու հետ: Այս կանոնը կարելի է ընդունել հիմք այն ամուսնալուծութեան դէպքերին, երբ ամուսիններից մէկը զրկւում է կացութեան բոլոր իրաւունքներից եւ աքսորւում է հեռու տեղեր՝ տաժանակիր աշխատանքի:

Այս կանոնի մէջ նկատելու կէտն այն է, որ ծեծը, պատուհասը, տուգանք առնելը մեղաւորներից յանձնւում է վարդապետներին: Շահապիւմանի ժողովի նման՝ հակառակ եկեղեցական կարգերին մարմնական պատիժ է նշանակում: Արդեօ՞ք տուգանք առնելիս, ծեծ տալիս, վարդապետերն իրենց անմիջական հրամանի տակ գտնուած մարդկանց միջոցով էին վարւո՞ւմ, թէ՞ մարմնաւոր իշխանութեան պաշտօնեաների ձեռքով. այդ անորոշ է: Միայն նայելով վերջին 40-50 տարի առաջ հոգեւորականներին դատ կտրելու ձեւին՝ կարելի է ենթադրել, որ ուժ զգացող հոգեւորականներն իրենց ձեռքով էին հէնց դատ կտրում կամ ծառաների օգնութեամբ, օրինակ՝ Ղարաբաղի մետրոպոլիտների համար պատմում էին, որ դրանք քահանաների մօրուքը քանդում էին,

նան, առնում էին, իսկ
ում: Նախորդ կանոննե-
ւում էին գլխավոր գլխաւոր-
դունել, որ բերտ եկեղե-
րում, ծեծում, փետում,
երբ գլխավոր մեծերի կամ
տարեկ տալիս:

ըող է նրան տալ, բայց օտարին որդեգրել այդ դիտաւորութեամբ չի կարող: Գալով շարժական կայքին՝ եկեղեցականը կարող է տալ ում կամենայ եւ կամ վաճառել կամ կտակ անել: Եթէ որդեգիրը ժողովրդի հաւանութեամբ քահանայ կղառնայ եւ նիւթական կարիք չի ունենալ, այն ժամանակ արտօնութեան կէսը վայելի, այն է՝ ազատ լինի հարկից եւ բեկարից, իսկ արտօնութեան միւս կէսը՝ այսինքն՝ սուրբ եկեղեցու բոլոր հողն ու ջուրը թողնեն մերձաւորներին իհարկէ միմիայն այն դէպքում, երբ մեռած քահանան չունենայ որդիք եւ թոռներ, որով՝ հետեւ եկեղեցու ժառանգութիւնը պիտի արժանաւոր մերձաւորներին տալ եւ ոչ հեռաւոր օտարներին: Արժանաւոր մերձաւորների կամքով եւ վարդապետի թոյլտուութեամբ կարելի է վաճառել, բայց ոչ գիւղացուն, այլ հոգեւորականներին միայն: Եթէ պատահի, որ գիւղի երէցին մնայ ժառանգութիւնը, այն ժամանակ վարդապետը սուրբ աթոռին յատկացնի եւ տէր լինի տալու ում եւ կամենայ՝ միայն արժանաւոր եւ գիտուն մարդկանց յանձնի:

Այս իւրատեսակ տարօրինակ կանոնը շատ կգարմացնէր մեզ՝ ընթերցողներին, եթէ չլինէր վերջին նկատողութիւնը, որից երեւում է, թէ այս ծրագիրը կանոնաւորուած է մինչեւ 648 թիւը, երբեք հէնց թէ այս ծրագիրը կանոնաւորուած է մինչեւ 630-ից յետոյ, վերջապէս Գ-ի՝ օրով 641-ից յետոյ, կամ եզրի օրով՝ 630-ից յետոյ, իսկ թէ դրանից առաջ բոլորովին տարբեր կարգ է եղել, այդ վկայում է նոյնիսկ կանոնաւոր բոլորովին տարբեր կարգ է եղել, այդ վկայում է նոյնիսկ կանոնաւոր բոլորովին տարբեր կարգ է եղել, հաստատ չգիտենք»:

բանտարկում էին, տուգանքներ որքան կամենան, առնում էին, իսկ աշխարհականներից միայն խեղճերին էին ծեծում: Նախորդ կանոններում տեսանք, որ մեղաւորների ծեծը յանձնում էին գիւղի գլխաւորներին, այնպէս որ կարելի է երկու ձեւն էլ ընդունել, որ բիրտ եկեղեցականները հէնց իրենց ձեռքով էին դատ կտրում, ծեծում, փետում, բանտարկում, մեղմ բարք ու վարք ունեցողները գիւղի մեծերի կամ իշխանների օգնութեամբ էին պատիժները կատարել տալիս:

8. Եթէ ոք՝ այր կամ կին, ի սրբոյ եկեղեցւոյ ի ժառանգաւորաց անորդի իցէ, ի կենդանութեան իւրում իշխան լիցի ինքն ունել զամենայն եւ անցեալ ըստ ինքն ի մերձաւորացն մի իշխեսցէ հեռացուցանել, զհող եւ զջուր եւ զշնորհս եկեղեցւոյն, եւ մերձաւորքն, եթէ բազումք են, եւ նա կամիցի զմի ոք առնել իւր որդեգիրս, իշխան է առնել որ նմա ըստ կամս գնայցէ եւ դիւր լինիցի, բայց հեռաւորի եւ յաւտարի չիշխէ տալ, բայց զշարժում ոք եւ զիրիտակ ում կամի տալ արժան է, եւ թէ վաճառել կամի կամ հոգեաց տալ իշխան է, իսկ եթէ որդեգրեալն արժանացի քահանայութեան գելոջն վկայութեամբ կամ որ որդեգրեացն զնա, եւ չէր անկ նմա քահանայութիւն, սակայն զկէս շնորհին կալցի յաղագս ձեռնադրութեան ազատ ի հարկէ եւ ի բեկարէ. եւ զկէս շնորհին եւ զհող եւ զջուր բովանդակ սրբոյ եկեղեցւոյն թողցէ վախճանեալ քահանայն եւ կին նորա. ամենայն իսկ շնորհն մերձաւորաց եղիցի, եթէ ոչ որդիս եւ թոռունս ունիցին, զի չվայելէ զսրբոյ եկեղեցւոյ զժառանգութիւն յարժանաւոր մերձաւորացն աւտարացուցանել. եւ տալ հեռաւոր աւտարաց. բայց թէ անկաւորացն կամաւորութեամբ վաճառել, իսկ թողացուցէ վարդապետն եւ զայն մի շինականի ունեք այլ յուխտէ եկեղեցւոյն թէ հեռաւոր իցէ, իշխան է վարդապետն եւ մերձաւորին չմերձեցուցանել, իսկ եթէ զգելոջն երիցուն դիպի ժառանգութիւն մնալ եղիցի ժառանգութիւն սրբոյ աթոռոյն եւ ում կամեսցի շնորհեսցէ վարդապետն միայն արժանաւորաց եւ դիտնոց: Արդ՝ այս սահմանադրութիւն եկեղեցւոյ ի Զերակէլ հռոմոց թագաւորէ եւ ի Խոսրովայ պարսից արքայէ աւուրցն եւ այսր եղիցի: Իսկ ինչ որ յառաջ քան զնոցա ժամանակն գործեցեալ է, մի շարժեսցի, զի չգիտենք ինչ հաստատուն թէ որպէս կալեալ, բայց յայսմ հետէ այսպէս կալցին որպէս սահմանեցաք յանուն Տեառն, եւ մի ոք իշխեսցէ փոփոխիլ զայս սահմանադրութիւն:

Եթէ սուրբ եկեղեցու ժառանգաւորներից մէկն անորդի է, իրաւունք ունի կենդանութեան ժամանակ օգտուելու եկեղեցուց իրեն յանձնուած եկամուտներով, բայց իւր ազգականներից որեւէ մէկին «հողից ջրից» բաժին հանել՝ եկեղեցու սեպհականութիւնից կտրելով, չի կարող: Իսկ եթէ ազգականներից մէկին հաւանի, սիրի, իրեն որդեգիր դարձնի, կա-

րող է նրան տալ, բայց օտարին որդեգրել այդ դիտաւորութեամբ չի կարող: Գալով շարժական կայքին՝ եկեղեցականը կարող է տալ ում կամենայ եւ կամ վաճառել կամ կտակ անել: Եթէ որդեգիրը ժողովրդի հաւանութեամբ քահանայ կդառնայ եւ նիւթական կարիք չի ունենալ, այն ժամանակ արտօնութեան կէսը վայելի, այն է՝ ազատ լինի հարկից եւ բեկարից, իսկ արտօնութեան միւս կէսը՝ այսինքն՝ սուրբ եկեղեցու բոլոր հողն ու ջուրը թողնեն մերձաւորներին իհարկէ միմիայն այն դէպքում, երբ մեռած քահանան չունենայ որդիք եւ թոռներ, որովհետեւ եկեղեցու ժառանգութիւնը պիտի արժանաւոր մերձաւորներին տալ եւ ոչ հեռաւոր օտարներին: Արժանաւոր մերձաւորների կամքով եւ վարդապետի թոյլտուութեամբ կարելի է վաճառել, բայց ոչ գիւղացուն, այլ հոգեւորականներին միայն: Եթէ պատահի, որ գիւղի երէցին մնայ ժառանգութիւնը, այն ժամանակ վարդապետը սուրբ աթոռին յատկացնի եւ տէր լինի տալու ում եւ կամենայ՝ միայն արժանաւոր եւ գիտուն մարդկանց յանձնի:

Այս սահմանադրութիւնը հռոմոց Հերակլ թագաւորի եւ պարսից Խոսրով արքայի ժամանակից է եւ մինչեւ այժմ էլ կայ: Իսկ թէ նրանց ժամանակից առաջ ինչպէս է եղել, հաստատ չգիտենք, բայց սրանից յետոյ, ինչպէս սահմանեցինք, այնպէս էլ լինի, ոչ ոք չհամարձակի փոփոխել այս սահմանադրութիւնը:

Այս իւրատեսակ տարօրինակ կանոնը շատ կզարմացնէր մեզ՝ ընթերցողներին, եթէ չլինէր վերջին նկատողութիւնը, որից երեւում է, թէ այս 8-րդ կանոնը սահմանուած է մինչեւ 648 թիւը, երեւի հէնց Ներսէս Գ-ի օրով 641-ից յետոյ, կամ Եզրի օրով՝ 630-ից յետոյ, վերջապէս կանոնս սահմանուել է 630-648 տարեշրջանում, իսկ թէ դրանից առաջ բոլորովին տարբեր կարգ է եղել, այդ վկայում է նոյնիսկ կանոնադիրը՝ ասելով. «Առաջ ինչպէս է եղել, հաստատ չգիտենք»:

Ի՞նչ բանի մէջ է այս կանոնիս իւրատեսակ ու տարօրինակ լինելը. նրանում, որ քահանան ժառանգ է թէ՛ եկեղեցական կալուածքների եւ թէ՛ քահանայական կարգի: Եկեղեցական կալուածքը յաւիտենաբար կան կերպով մնում է քահանայի ցեղում, եթէ ջնջուի, վարդապետը, այսինքն՝ առաջնորդող անձը, կարող է յանձնել արժանաւոր եւ գիտնական համարուող հոգեւորականներից մէկին: Այս կանոնս հակաեկեղեցական, հակաաւետարանական է, Լուսաւորիչ եւ Տրդատ հոգեւորականները եկեղեցուն եւ ոչ քահանաներին ի ժառանգութիւն. քայաւորները կօգտուեն այնքան ժամանակ, որքան որ քահանայական պաշտօնի մէջ կհամարուեն, իսկ մեռնելուց կամ տեղափոխուելուց կամ քահանայական իրաւունքներից զրկուելուց յետոյ եկեղեցու հո-

ղերը կանցնին նրան յաջորդող ծխատէր քահանային: Այսպէս է բոլոր եկեղեցիների կանոններով եւ պետական օրէնքներով, այսպէս է եւ այժմ մեր եկեղեցու գործնականութեան մէջ: Թէ ինչ է պատճառը, որ այսպիսի տարօրինակ կանոն սահմանեցին, այդ մասամբ պարզուում է հետեւեալ Գրգ կանոնիցս:

9. Յորժամ ազատը զերդ ու մարդ բաժանեն, յոլովք չարակնութեամբ առնեն զժառանգաւորս եկեղեցւոյ ջանան ի ծառայութիւն եւ ի ստրկութիւն արկանել մոլեալք եւ մոլորեալք ի հաւատոց քրիստոնէից, զի երանելոյն Գրիգորի եւ սրբոյն Տրդատայ զսուրբ եկեղեցւոյ մանկունս ընդ ազատաց տոհմին են կարգեալ եւ ազատէին սրբոյ եկեղեցւոյ հող եւ ջուր: Նա եւ ի Պարսից իսկ տէրութեան յայտ արարեալ. եւ չէ խառնեալ ի շինական իշխանութեամբ զերիցունեաց տունսն ի դիւանին եղեալ են, բայց միայն զհասն տալ արքունիս:

Արդ, եթէ ոք ազահութեան ակամբ հայեսցի եւ զազատ մանկունս եկեղեցւոյ ի բաժին եւ ի վիճակ եւ ի ծառայութիւն արկեցն եւ այսպիսիքն ի սուրբ Լուսաւորչի արհմութենէն եւ ի մերմէ ժողովոյս հեղ ի եղիցին, եւ մի իշխանութիւն վարդապետի եւ քահանայից զայնպիսեացն Պատարագն արհմել, այլ եւ ոմանք ազատաց ըստ իւրաքանչիւր կամաց բաժանեն զշնորհս եկեղեցւոյ եւ զառաջնորդաց զիշխանութիւն եւ զգործ յափշտակեն. եւ վարդապետաց հրամանի եւ մեր կանոնիս ունկնդիր չլինին. այնպիսի յանդգնեալքն, որ գործեն զտարահաճելիս Աստուծոյ հեռի եղիցին ի սրբոց եւ ի մեր արհմութենէն:

Երբ ազատները (ազնուականները) իրենց ծխերը եւ մարդիկ բաժին-բաժին են անում, նրանցից շատերը, հակառակ քրիստոնէական հաւատի, եկեղեցականներին աշխատում են ձգել ծառայութեան եւ ստրկութեան տակ: Գրիգոր Լուսաւորիչ եւ Տրդատ հոգեւորականներին ազատների տոհմի հետ են ցուցակագրել եւ սուրբ եկեղեցու հողն ու ջուրը հարկից ազատել, մինչեւ իսկ Պարսից տէրութիւնը հոգեւորականներին գիւղացիների ցուցակից հանած առանձին է պահում եւ միայն արքունական հասն է առնում: Ով հակառակ կվարուի եւ հոգեւորականութիւնը հարկի տակ կձգի, մեր ժողովի եւ Լուսաւորչի օրհնութիւնից հեռու լինի, նրանց Պատարագը չօրհնուի: Ազնուականներից ոմանք էլ ըստ հաճոյից եկեղեցու արտօնութիւնները խլում են, առաջնորդի իշխանութիւնը եւ իրաւունքը յափշտակում են, վարդապետերի եւ մեր կանոններին հակառակում են, այդպիսիները հեռու լինեն Աստուծոյ սուրբ եւ մեր օրհնութիւնից:

Այս Գրգ կանոնը մասամբ բացատրում է, թէ ինչու ժողովս խստիւ արգելում է եկեղեցու կալուածների օտար ցեղերին անցնելը, որովհետեւ շատ ազնուականներ քահանաների հողերը հարկի տակ էին ձգում գիւղացիների հողերի հաւասար կարգով՝ մոռանալով Տրդատի սահմանած կարգը, որով հոգեւորականներն ազատում էին հարկերից, նոյնպէս եւ եկեղեցապատկան հողերը: Հողերը քահանայական տան ժառանգութիւն համարելով եւ եկեղեցու սեպհականութիւն եւ քահանայութիւնը՝ միեւնոյն տան ժառանգութիւն՝ բոլորովին ապահովեցնել է ցանկանում քահանայի տունը եւ ընդմիշտ ազատում հողային հարկերից:

Կանոնիցս երեւում է, որ Պարսից տէրութիւնը հոգեւորականներին ձգած է եղել ազատների կարգը, բայց «արքունական հաս» առնելիս է եղել: Արդեօք «հաս» ասելով պիտի հասկանալ հողի հա՞րկ, թէ՞ բերքերի տասանորդ, թէ՞ հէնց ընդհանուր տուրք միմիայն հոգեւորական դասին պատկանողներից: Որպէս զի ազնուականները չասեն, թէ այս հողը քահանայինն է եւ ոչ եկեղեցուն, եւ դրա համար էլ քահանայք պիտի հողային հարկ տան, կանոնս եկեղեցու սեպհականութիւնը միացնում է քահանայի սեպհականութեան եւ ժառանգական քահանայութեան հետ: Թէ արդեօք քահանայի բաժանուած եղբայրները հարկ տալիս էին, թէ ոչ, կամ եթէ կոռ ու բեկարից ազատ էին, ազա՞տ էին արդեօք հողի հարկից՝ շատ անորոշ է: Քահանայութիւնը ժառանգական անելու երկրորդ պատճառ կարելի է համարել կանոնիս վերջին կտորը, որ ազնուականներն առանց հոգեւոր իշխանութեան նշանակում են քահանաներ եւ առաջնորդներ՝ առանց ի նկատի առնելու նրանց ապահովութեան խնդիրը: Կանոնս իրաւունք է տալիս անորդի քահանային որդեգիր ընտրել եւ ժողովրդի հաւանութեամբ քահանայ ձեռնադրել տալ, որպէս զի դրանով ազնուականների քմահաճոյքից ազատի քահանայ ընտրելը:

10. Ոմանք ազատաց ի վերայ վանաց իշխանութիւն առնեն եւ վանական, զոր եւ կամին գտնեն եւ հարկանեն, զոր չէ արժան եւ արեւն, եւ ոմանք ընտանեալք ի վանքն նստին արհամարհեալք, զեկեղեցւան Աստուծոյ անպատկառելի անամաւթութեամբ, արդ՝ եթէ լուեալ մերոյ հրամանէ դարձցին եւ թողցն յառաջնորդս զտեսչութիւն եկեղեցւոյն կարգել եւ յարինել ըստ հաճոյիցն Աստուծոյ, այսպիսեացն յառաջագոյն գործելեացն թողութիւն լիցի եւ ի մեր միաբան ժողովոյս արհմեալ եղիցին եւ ժողովրդեամբ եւ պտղաբերութեամբ եւ ուխտաւորեալ եւ նուիրեալ ընծայիւք երթիցն ի վանսն եւ աղաւթեցն, որպէս արժան է իւրեանց

հարանց վաստակս, բայց ժլատութեամբ մի իշխեսցեն, զի եղիցին ւարիմեալ յԱստուծոյ եւ ի մեր ժողովոյս:

Ազնուականներից ոմանք վանքերի վրայ իշխանութիւն են բանեցնում, ում կամենում են վանական են նշանակում եւ արձակում: Ոմանք էլ ընտանիքով նստում են վանքերում՝ արհամարհելով Աստուծոյ եկեղեցին: Այժմ որոնք կլսեն մեր հրամանը, կդառնան եւ վանքերի ու եկեղեցիների տեսչութիւնը կյանձնեն առաջնորդներին, նրանց առաջուց գործած մեղքերին թողութիւն լինի, մեր ժողովիցը միաբերան օրհնեալ լինի:

Արտաքին ժողովների կանոններն աւելի խիստ են վերաբերում դէպի մարմնաւոր իշխանութեան միջամտութիւնը եկեղեցական գործերում, քան մեր այս կանոնները: Անտ. 19 կանոնը զրկում է քահանայութիւնից նրան, որ կձեռնադրուի իշխանների ստիպմամբ: Նիկ. 6 կանոնով առանց եպիսկոպոսների ժողովի եւ մետրոպոլիտի թոյլտուութեան նշանակուած եպիսկոպոսը զրկուած է հոգեւոր իշխանութիւնից: Սարգիսիկէի կանոններում աւելի խիստ է, մեր կանոնների մեղմ վարմունքից կարելի է եզրակացնել, թէ որքան ուժեղ է եղել ազնուականութիւնը եւ անգոր հոգեւորականութիւնը նրա դիմաց (տե՛ս Բ. առ. 30):

11. Ոմանք ազատաց ի վերայ տկարանոցաց իշխանութիւն առնեն, եւ որպէս ի կենդանեաց հարկս պահանջեն, եւ ի կերակուրս եւ ըմպելիս իւրեանց գործակալս մատուցանեն կռուով եւ պատուհասիւ նեղին եւ զողորմելի եղբայրսն չարչարին անխղճաբար, որում պարտ եւ արժան էր հոգալ եւ խնամել իւրաքանչիւր վաստակոց ի կալոյ եւ ի հնծանէ եւ յամենայն արմտեաց տալ մասն եւ բաժին եւ մխիթարել զսիրտս նոցա եւ բժշկել զվերս նոցա, զի եղիցին արժանաւորք մեծաց վարձուց եւ պարգեւաց ի փառաւոր զալստեան Որդոյն Աստուծոյ:

Ազատներից ոմանք հիւանդանոցների վրայ իշխանութիւն են բանեցնում, վերակացուներ են նշանակում ուտելիքի եւ խմելիքի վրայ, նեղում են խեղճերին եւ բռնութեամբ հիւանդներից հարկ եւ տուրք են պահանջում՝ փոխանակ օգնելու եւ բաժին տալու իրենց ունեցածներին:

12. Ոմանք ազատաց եւ ռամիկ հեծելոց հասանելով ի գեղս ուրեք, թողեալ զգեղն ի վանսն առնեն զիջեւանսն եւ յարկս սրբոցն գուսանաւք եւ վարձակաւք պղծեն զնուիրեալ տեղիսն Աստուծոյ, զոր սոսկալի է

քրիստոնէից լսել թող թէ առնել: Արդ՝ զվերագրեալ կանոն սահմանադրութեան մերոյ խաւսեցին ի լսելիս լսողաց վարդապետք եւ երիցունք եկեղեցւոյն, եւ որք մի անգամ ունկնդիրք լիցին եւ հրամանակատարք ւարիմեցին ի քրիստոսէ եւ ի սրբոց վարդապետաց, եւ ի մեր միաբան ժողովոյս... Ես Ներսէս շնորհին Աստուծոյ նուաստ կաթուղիկոս Հայոց վասն վերագրեալ կանոնիս ամենայն աթոռակցաւք մերովք սուրբ եպիսկոպոսք հայոց ձեռնարկեալ կնքեցաք ըստ հրամանի եւ սահմանի Հոգւոյն Սրբոյ եւ ընտրելոց նորայ (ստորագրութիւն 17 եպիսկոպոսի):

Ազնուականներից ոմանք եւ ռամիկ հեծեալներից գիւղ հասնելով՝ փոխանակ այնտեղ իջեւանելու՝ գնում են վանքերում օթեւանում, տանում են հետները գուսաններ եւ վարձու կանայք եւ պղծում նուիրեալ տեղերը: Ով չի լսիլ մեր պատուէրը եւ կշարունակի իւր ընթացքը, թող զրկուի հոգեւոր օրհնութիւնից:

ԴՈՒԻՆԻ Ե ԺՈՂՈՎԸ 719 ԹՈՒԻՆՆ՝

Դուինի ե ժողովը եղաւ 719-ին՝ Յովհան Օձնեցու օրով: Յովհանը Տաշրաց գաւառից էր, Հայոց ամենայայտնի վարդապետներից մէկն էր հեռատեսութեամբ եւ խելացի կանոնադրութեամբ:

Նա, տեսնելով Հայերի եւ յոյների կրօնական վէճերի վատ հետեւանքները, Հայերից մի մասի յարուելը յունական դաւանութեան, միւս կողմից տեսնելով, որ Հայերը չունին օրինական ժողովով որոշած եւ կազմած կանոնադիրք, գրաւոր ձեւով սահմանած կարգեր ձէսերի, ժամերգութեան վերաբերեալ, որոշեց ժողով անել 719 թուին Դուին մայրաքաղաքում եւ 32 յօդուածից բաղկացած մի կանոնադրութիւն կազմեց այնպիսի խոհեմութեամբ եւ մեղմութեամբ, որ ոչ մի տեղիք չտուեց վէճերի յարուցանելուն եւ խոստովանութիւնների շարունակութեան: Օձնեցին այդ ժողովի միջոցով որոշեց եկեղեցու ժամերգութեան կարգերը մի առ մի, կէտ առ կէտ՝ նշանակելով առաւօտեան, երեկոյան, գիշերուայ պաշտամունքները, ի մի ժողովեց Լուսաւորչի, Սահակի, Յովհան Մանգակունու բոլոր սահմանադրութիւնները եւ կարգերը, կանոնաւորեց եւ հրամայեց անխափան, անշեղ կատարել (տե՛ս 21, 22, 23, 24, 25 կան.): Օձնեցու ժողովի երկրորդ մեծ օգուտը եղաւ այն, որ աւանդական կարգով իրենց հասած առաքելական եւ հայրապետական ու ժողովական սահմանադրութիւնները, որոնցից

¹ Վերջին հրատարակւոյունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 514-535:

եւ գրաւոր փաստազրերով մնացած յիշատակարաններ էլ կային, ի մի ժողովելուց յետոյ կազմած կանոններն իբրեւ հաստատած օրէնքներ հրատարակուեցին եւ դրանով մտցրին հայոց եկեղեցու մէջ ինքնուրոյնութիւն, դաւանաբանական եւ ծիսական անկախութիւն: 20 կանոնով որոշուեց «Սուրբ Աստուած»-ի, 26 եւ 30 կանոններով՝ Մկրտութեան եւ Ծննդեան տօների յունուարի 6-ին կատարելու, 8-րդ կանոնով՝ անապակ գինու եւ անխմոր հացի գործածութեան վերջնական խնդիրները, որով մի անգամ ընդմիջտ վերջ դրուեց անվերջ եւ անօգուտ վէճերին, որոնք երկպառակութիւն էին ձգել հայադաւան եւ յունադաւան հայերի մէջ:

Օձնեցու այս ժողովը իւր գրաւոր վճռով եւ ընդհանուր հաստատութեամբ դարձաւ Շնորհալու կազմելիք դաւանաբանական ձեռնարկի հիմնաքարը եւ գլխաւոր պաշտպանողական խարխիւսը:

Այս մեծ գործը Օձնեցին գլուխ բերաւ եւ կատարեց այնպիսի խելօքութեամբ, քրիստոնէական խոնարհութեամբ եւ մեղմութեամբ, որ մինչեւ այսօր էլ անտրամաբանօրէն դատող Չամչեանների աչքին Օձնեցին երեւան է գալիս ոչ միայն ոչ հակաքաղկեդոնական, այլ դուրսէ թէ մինչեւ իսկ քաղկեդոնական-երկբնակ: Միամտութեամբ Չամչեանը պնդում է, որ Ներսէս Շինողի օրով Յովհաննէս Մանազկերտցի անունով վարդապետ տեղապահի կազմած ժողովը Մկրտութեան եւ Ծննդեան, անապակ գինու եւ բաղարջի մասին ճիշտ է՝ ըստ վկայութեան մի ինչ-որ Դաւիթ վանահօր (°), եւ Յովհան Օձնեցու ժողովը չէ: Այդ պնդում է նրա համար, որ ցոյց տայ, թէ Օձնեցին այդպիսի կանոններ չի սահմանում: Այդ պնդելուց յետոյ բերում է Օձնեցու 32 կանոնները, որոնցից 8-ը 36, 30, 7-ը պատուիրում եւ սահմանում են այն, ինչ որ Մանազկերտցի վարդապետին վերագրած 5 կանոնները: Մանազկերտցու կանոնները պատմական հիմք չունին, մեր կանոնադրերում էլ չկայ: 100 եւ 530 ձեռագրերում յիշում է Մանազկերտի ժողով Յովհան Օձնեցու օրով՝ 726-ին, որտեղ սահմանուել են այն կանոնները մասնաւորապէս, որ յատկացնում են Յովհաննէս վարդապետ Մանազկերտցուն, բայց այդ թիւրիմացութիւն եւ սխալ է. Օձնեցին Մանազկերտում եթէ ժողով արած լինի էլ, ոչ այդ կանոնների համար, որոնք ամբողջովին մտնում են Օձնեցու՝ Դուինում արած ժողովի 32 կանոնների մէջ, գուցէ ուրիշ խնդիրների, նոյնիսկ դաւանաբանական, որի մասին թեթեւ անորոշ յիշատակութիւն էլ կայ ժողովածու ձեռագրերի մէջ: Գալով Չամչեանի միւս միամիտ դատողութեան, որ եթէ Օձնեցու կանոնադրի մէջ Սարգիսի ժողովը կայ, եւ այս ժողովում առանձնապէս շեշտում է Պապի գերիշխանութեան վրայ, Օձնեցին,

ընդունելով այդ ժողովը, ընդունել է եւ ուրեմն Պապի գերիշխանութիւնը: Չամչեանի նման դատելով՝ պիտի պնդենք երեւի, որ ուսանելու եւ յայնքին էլ Պապի գերիշխանութիւնն ընդունում են, որովհետեւ նրանք էլ են Սարգիսի ժողովն ընդունում: Չամչեանը չի տարբերել Տիեզերական եւ Տեղական ժողովների իրաւասութեան սահմանները. Սարգիսի ժողովն օտարներիս համար մասնաւոր եւ տեղական ժողով է եւ ոչ տիեզերական:

Մեր կանոնադրերում գրած է. «Սահմանք Յովհաննու Իմաստասիրի» կամ՝ «Կանոնք Յովհաննիսի Իմաստասիրի Հայոց կաթողիկոսի» (գլ. ԼԲ):

1. Եպիսկոպոս կամ քահանայ կամ սարկաւազ, կամ ով եւ իցէ յուխտ եկեղեցւոյն, արքեպիսկոպոս գտեալ մի իշխեսցէ պաշտել զկարգն, մինչեւ աւուրս ընդ մէջ արարեալ սրբեսցէ զինքն ապաշխարութեամբ, պահով եւ աղաւթիւք, եւ ապա համարձակեսցի մատչել ի կարգ իւր եւ ի հաղորդութիւն, իսկ եթէ յամառեալ ի նմին որկորստութեան յամեսցէ լուծցի:

Եթէ որեւէ մէկը հոգեւորական դասից կհամարձակի արքեպիսկոպոսութիւն անել, չհամարձակի Պատարագ անել, մինչեւ որ չսրբի իրեն պատով եւ աղօթքներով, իսկ եթէ կյամառի եւ կշարունակի այդպիսի կեանքը, պիտի կարգալոյծ լինի:

Ըստ սբ. Սահակի եւ Բարս. 89 կ.՝ այդպիսին արտաքսում է միմիայն պաշտօնեաների կարգից (տե՛ս եւ Լաւ. 24):

2. Աշխարհական ոք զմոյն առնելով մի իշխեսցէ առանց զղջման ապաշխարութեան հաղորդել, ապա եթէ ի նմին զեղխութեան մնացեալ յերկարեսցի, որոշեսցի:

Եթէ աշխարհականը նոյնը կատարի, առանց ապաշխարելու իրաւունք չունենայ հաղորդուելու, եթէ կյամառի, թող մերժուի եկեղեցուց (տե՛ս Բ. առ. 43):

3. Ոչ է արժան յաւուր շաբաթու եւ կամ ճրագալուցի Չատկին պսակադիրս առնել, զի սբ. աւուրք յարութեան առաջի կան. յորս պարտ է աղաւթել եւ իսկել եւ հոգեւորական կարգաւք մխիթարել զանձինս. եւ ոչ մարմնական զեղխութեամբ զսուրբ աւուրցն խորհուրդ արհամարհեալ եւ ընդ ոտն հարկանել, իսկ եթէ ոք գտցի զայս արարեալ պսակն անվաւեր լիցի, եւ պսակադիրքն ընդ պատժովք եղիցին մինչեւ ապաշ-

խարեցեն. եւ եպիսկոպոսին տեսեալ որպէս կամի մարդասիրեսցէ ի վերայ նոցա:

Աւագ շաբաթ օրը պսակ անել չի կարելի, եթէ պսակ լինի, անվաւեր կհամարուի, եւ պսակադիրն ապաշխարութեան ենթարկուի ըստ կամաց եպիսկոպոսի:

4. Ոչ է արժան յորժամ առ վաղիւն պսակ է ընդունելոց, յերեկոյին ժողովս առնել եւ արբենալ եւ զեղիսել, այլ պարկեշտութեամբ եւ աղաւթիւք արժանի առնել զինքեանս պսակին արհմութեան, ապա եթէ ոք գտցի զայս արարեալ, քահանայն զաւրն ի բաց փոխեսցէ, եւ որպէս ասացաքն յայլում աւուր հրաման տացէ զգուշութեամբ եւ արժանաւոր կարգաւք պսակիլ եւ հաղորդիլ արինաց:

Պսակի նախընթաց օրն արբեցողութեամբ եւ զեղխութեամբ չպիտի անցկացնել, այլ աղօթքով եւ պարկեշտութեամբ, որպէս զի պսակի օրհնութեան արժանի լինի: Այս կանոնս չկատարողի պսակը թող ուշանայ քահանայի կարգադրութեամբ (տե՛ս Լաւ. 23):

5. Չէ արժան ի սուրբ Քառասներորդս Չատկին եւ մինչեւ ի սուրբ Պենտակոստէն հարսանիս առնել եւ զաւուրցն խորհուրդ թշնամանել, զի ամենայն ար կիրակէի եւ ի նոսա կատարի Աստուածային խորհուրդն:

Մեծ պասին եւ Չատկից մինչեւ Պենտեկոստէ հարսանիք չպիտի անել:

6. Արժան է ի սուրբ Քառասներորդսն պահոցն յաւուր շաբաթու եւ կիրակէի Պատարագ մատուցանել ահիւ եւ երկիւղիւ՝ ըստ սահմանելոյ սրբոց հարցն ամենայն ժողովուրդս իւրեանց, իսկ եթէ ոք հակառակեալ ընդդիմասցի մերում հրամանիս կամ բանիւ կամ գործով, եթէ ուխտաւոր է լուծցի, եթէ աշխարհական որոշեսցի:

Մեծ պասի շաբաթ եւ կիրակի օրերն անխափան Պատարագ պիտի մատուցանել, ով կհակառակի եւ չի կատարիլ այս պատուէրը, թող կարգաւոյժ լինի, իսկ եթէ աշխարհական է, մերժուի եկեղեցուց (տե՛ս Ա առ. 2, 5 կ., Բ Դ. 6, 7 կ.):

7. Այլ վասն պահելոյ եւ լուծանելոյ զշաբաթս եւ զկիրակէս ի սուրբ Քառասներորդս պահոցն այս յիւրաքանչիւր կամս թողեալ լիցի. միայն գոհանալով զԱստուծոյ առանց խղճի եւ հակառակութեան եւ առանց

բամբասելոյ զընկերն, զոր կամեսցի եւ արասցէ հանդերձ պարկեշտութեամբ երկոքին ընդունելի եւ Աստուծոյ եւ յաւանդութենէ եկեղեցւոյ քրիստոսի:

Մեծ պասի շաբաթ եւ կիրակի օրերը պաս պահելը կամ լուծելը թողնուում է ամէն մէկի կամքին, միայն թէ պահողը եւ լուծողն առանց թշնամութեան եւ հակառակութեան վարուեն միմեանց հետ, երկուսն էլ ընդունելի են Աստուծոյ առաջ:

Մեծ պասի շաբաթ եւ կիրակի օրերը լուծելը շատ հին սովորութիւն էր: Այդ օրերը պաս պահելը յետոյ մտաւ ոչ միայն մեր մէջ, այլեւ քրիստոնեայ աշխարհներում: Ութերորդ դարու սկզբին, ինչպէս երեւում է այս կանոնիցս, դեռեւս համատարած էր այժմեայ կարգը՝ պաս պահելն այդ օրերում, կանոնս պատուիրում է այդ օրերին պաս պահել՝ չպահելը իւրաքանչիւրի կամքին յանձնել, խռովութիւնս օգնում էին յունական ձեւով պաս պահողները, որոնք խտրութիւն էին դնում կաթնեղէնի, ձկնեղէնի եւ ձէթի մէջ (տե՛ս Բ Դ. 29, 38, Ա առ. 4, Բ առ. 69):

8. Արժան է զհացն եւ զգինին անապակ հանել ի սուրբ սեղանն ըստ աւանդելոյ մեզ սրբոյն Գրիգորի եւ չխոնարհել, այլ ազգաց քրիստոնէից յաւանդութիւնս, զի սուրբ Լուսաւորիչն յարինականէն բերեալ զայս առաքելաբար հրաման ետ կատարել իւրոյ վիճակելոցն, որպէս եւ զաղն արհմութեան յագապացն զենմունսն խառնել, եւ ըստ կարգի ղեւտացւոցն ազգաւ սեպիականել զեկեղեցւոյ շնորհ, եւ մեզ ի նմին պարտ է յարամնալ եւ չթողուլ ի բաց եւ չառնել նորածն ինչ:

Պէտք է Պատարագի հացն անխմոր անել եւ գինին՝ անապակ՝ սբ. Գրիգորի աւանդութեան համաձայն եւ չհետեւել այլազգի քրիստոնեաների աւանդութեան: Նոյնպէս եւ ըստ Լուսաւորիչի կարգադրութեան՝ պիտի օրհնած աղ տալ մատաղացու կենդանիներին եւ ղեւտացիների կարգի համեմատ պիտի եկեղեցու շնորհքը, այսինքն՝ քահանայութիւնը, ժառանգութիւն (տալ) համարել ազգովին: Մենք նոյն այս կարգերը պիտի պահենք եւ նորաձեւութիւն չմտցնենք:

Տե՛ս Ներսէս Շնորհալի: Այստեղ ուշադրութեան արժանին այն էր, որ քահանայութիւնը համարում է ժառանգական եւ մի ազգի մէջ սերունդէսերունդ անցնող մի ղեւտական կարգ, որ բոլորովին հակառակ է Աւետարանի եւ մեր բոլոր եկեղեցական այն կանոններին, որոնք հրամայում են ձեռնադրել եւ ընտրել միմիայն արժանաւոր անձանց քահանայ (տե՛ս Բ Դ. 19, Դ Դ. 5, 9, Ա առ. 31):

14. Պարտ եւ արժան է գերախայիցն ձեռնադրութիւն եւ զաւժումն եւ զիրաժարելն եւ զխոստովանելն առ դուրս մկրտարանին կատարել եւ ապա տանել ի ներքս, ուր աւագանն է եւ մկրտել:

Պէտք է երախաների (չմկրտուածների) վրայ ձեռք դնելը, օծելը եւ հրաժարումը կատարել դրսեւը՝ մկրտարանի մօտ, ապա տանել ներս եւ աւագանում մկրտել:

15. Պարտ եւ պատշաճ է զայնոսիկ, որք պսակելն հանդերձեալ են քահանային տանել, եւ ի վերայ նոցա կատարել զկարգ եւ զկանոն ըստ արինաց քրիստոնէից, եւ անդ ի սրբութեան տեղիսն պսակել, զի ի միում տեղւոջ վայել է լինել պսակին եւ որ ընդունի զպսակն, իսկ եթէ ոք ոչ այսպէս արասցէ, այլ որպէս եւ իցէ իւրով կամակորութեամբ եւ ծուլութեամբ անարգեսցէ զաւրէնս եւ զկարգ ամուսնութեանն, քահանայն լուծցի յիրմէ պատուոյն, եւ զպսակաւորսն վերստին պարտաւոր է պսակել ըստ արինաց քրիստոնէից, եւ որպէս առաքեալն պատուիրէ, թէ ամենայն ձեր ըստ կարգի եւ պարկեշտութեամբ եղիցի:

Պսակը պիտի եկեղեցում կատարել, ով հակառակի այս կանոնիս եւ ուրիշ տեղ անի, պսակադիրը զրկուի քահանայական պատուից, եւ պսակն անվաւեր համարուի, մինչեւ որ նորից տարուի եկեղեցի պսակելու:

16. Իսկ զերկեակսն նոյնպէս պարտ է ըստ առաջին կարգին միջնորդաւք եւ խաւանականաւք հաւանեցուցանել յիրերաց յաւժարութիւն եւ յեկեղեցւոյն եւ ի քահանայիցն արհմութենէ ընդունել զնշան զուգաւորութեան իւրեանց: Իսկ եթէ ոք ոչ այսպէս, այլ խանձեսցին եւ պղծեսցին առ իրեարս, զայնպիսին ի բաց մեկնեսցեն ի միմեանց, եւ զշնացելոց զկանոն եւ զսահման ի վերայ դիցեն: Իսկ եթէ ոք ոչ առնուցու յամմն մեկնիլ ի միմեանց, յետ Ժ ամի ապաշխարութեան ողորմութեամբ եւ արտասուաւք արժանաւորեսցին խառնել յեկեղեցի Աստուծոյ:

Երկակներն պսակն էլ պիտի եկեղեցում լինի, եթէ պսակից առաջ յարաբերութիւն կունենան, նրանք բաժանուեն եւ շնացողների համար նշանակուած պատժին ենթարկուեն, իսկ եթէ բաժանուել չկամենան, 10 տարի արտասուքով ապաշխարելուց եւ ողորմութիւն տալուց յետոյ արժանանան եկեղեցի մտնելու իրաւունքին (երկակների մասին տե՛ս Բ առ. 17, Շահ. 7, Բ Դ. 5):

17. Արժան է շաբաթն ասր երկուցն մարտիրոսաց պաշտել եւ ծունր չկրկնել եւ զծրագացն արհմութիւն ասել լոյս զուարթ սուրբ:

Ուրիշ ձեռագրերում «ծունր չկրկնել» է:

Շաբաթ երեկոյեան արժան է «լոյս զուարթ» ասել եւ մարտիրոսաց պաշտօն կատարել եւ ծունր չդնել:

Հին կանոններով արգելւում էր կիրակի օրը եւ ամբողջ մինչեւ հոգեգալստեան ժամանակամիջոցը ծունր դնել՝ ի պատիւ Քրիստոսի յարութեան, բայց այդ կարգը ճշտութեամբ չգործադրուեց:

18. Արժան է գիշերապաշտաւն առնել յայդ կիրակէ, եւ իսկմամբ եւ արտասուաւք եւ յոտնաւոր տքնութեամբ զանցեալ շաբաթուն աւուրց զյանցանս ջնջել, եւ արժանաւոր առնել զինքն մեղսաքաւիչ եւ կենդանաւոր խորհրդոյն, եւ ակն ունել ամենայն զուարթութեամբ եւ փութով տեառնագալուստ փողոյն եւ անճառ յաւիտեական արքայութեան:

Լոյս կիրակի առաւօտ արժան է գիշերը տքնութեամբ անց կացնել, շաբթուայ մեղքերը քաւել եւ ապա հաղորդութիւն առնել:

19. Արժան է յերեկորինս եւ յառաւատինս զկնի յամենայն պաշտամանն նուագել զսուրբ Աստուածն եւ ապա զհետ բերել յերեկորինս զհանգստեան սաղմոս եւ առաւատինսն զարեւագալին սաղմոս, իսկ յորժամ Պատարագ մատչի ի սկզբունս անդ պաշտամանն յիշել զսուրբ Աստուածն. եւ զսոցունս խորհուրդ յառաջաբանի անդ հաւաստեալ յայտնեցաք:

Առաւօտեան եւ երեկոյեան պէտք է սուրբ Աստուած ասել, ապա հանգստեան եւ արեւագալի սաղմոսներ:

20. Պարտ եւ արժան է զխաչեցարն երիցս անգամ զհետ բերել, ըստ երիցս անգամ կրկնելոյ սրբասացութեան եւ մի նուագեցուցանել, եւ ի նուագ գտանել ի շնորհաց խաչին Քրիստոսի:

Պէտք է խաչեցարը երեք անգամ ասել երեք սրբասացութեան հետ եւ ոչ նուագեցնել եւ դրանով զրկուել Քրիստոսի խաչի շնորհքից:

«Աբ. Աստուած» երգի մասին յունաց մեկնիչ Բալսամոն եւ ռուս Յովհաննէս վարդ-ն այս են գրում. «Այս երգը հրաշալի վերնագոյն յայտնութեամբ հաղորդուեց ուղղափառ եկեղեցուն Ե դարում, այս երգը վերաբերում է Ամենասուրբ Երրորդութեան՝ ի դէմս Աստուածային»

երեք անձանց, եւ Աստուածային ամենակարող բնութեան միութեան», որն այդ երկուսի խօսքով հաստատուեց Քաղկեդոնի ժողովում: Այդ ժողովի հակառակորդներից մէկը՝ Պետրոս Փուլլոն, Անտիոքի աթոռի յափշտակիչը (ե դարում), մտածեց այդ երգի վրայ աւելացնել «որ խաչեցար վասն մեր» խօսքը, որպէս զի դրանք վերագրուեն միմիայն Աստուածամարդու անձնաւորութեան՝ դրանով պաշտպան հանդիսանալով Եւտիքէսի աղանդին: Նոյն կերպով, ասում են դրանք, պնդում են միւս կողմի աղանդաւորները, թէ պատկերներ կամ պատրիպասիանք, որոնք ենթադրում են, որ խաչի վրայ չարչարուեցին Աստուածութեան երեք անձինքը: Այս աղանդի գլխաւորն ապրում էր II դարում՝ Պրակսէյ անունով: Նա ասում էր, որ Հայրը մարմնացաւ եւ Քրիստոսի անունով իջաւ: Այս սովորեցնում էին նոյնպէս նէոտիանք, սաբելեանք III դարում: Փուլլոնը նզովքի ենթարկուեց եւ եկեղեցուց անջատուեց (տե՛ս «Опыт ист. закона» Нодуа, 1851, I, II եւ «Ирравула св. апост. св. от... с тоюкованіями»):

Նոյն Յովհաննէս վարդապետը, խօսելով Հայոց պատճառաբանութեան վրայ. «Թէ Սբ. Աստուածը մենք ասում ենք ի դէմս Որդւոյ», ընդունում է, ուսուցչապետ Տրօյիցկու նման յետին մտքերով չէ բացատրում, հաւատում է, որ անկեղծ ենք ասում եւ ճիշտ (Տրօյիցկին կարծում է, որ խաբում ենք. այս մասին տե՛ս Ն. Շնորհալի), մանաւանդ որ Հոգեգալստեան տօնին ասում ենք. «Որ եկիր եւ հանգեար յառաքեալսն», բայց նա մեղադրում է Հայերին նրանում, որ նրանք Քաղկեդոնի ժողովի որոշման դէմ են գնում եւ «Սբ. Աստուածը» փոփոխում են եւ աւելումներ անում:

Թէեւ այս պատկառելի վարդապետը գիտէ, որ Հայերը վաղուց մերժել են Քաղկեդոնը նրա բոլոր դաւանաբանական վճիռներով, բայց եւ այնպէս մի բան ասելու համար նկատում է՝ մոռանալով, որ Տիեզերական ժողովի վճիռը պարտաւորական է միմիայն ընդունողների համար եւ ոչ մերժողների եւ մինչեւ իսկ նզովքի ենթարկուողների համար:

21. Արժան է ի գիշերին յորժամ ժողովին ի պաշտաւնն նախ զյառաջաբանիցն ասել, զչորեսին սաղմոսն միաբանութեամբ ի թիւ խոնարհ ծայնիւ առաջին, զերրորդ սաղմոսն, երկրորդ զուսն երրորդ, երրորդ զճ երկրորդ, չորրորդ, զճ երկրորդ, եւ նոցին զքարոզութիւնն եւ զաղաթսն զհետ բերել, զոր ի նոյն խորհուրդ արարեալ է երանելւոյն Յովհաննու Մանդակունւոյ Հայոց կաթողիկոսի քարոզութիւն, զարթուցեալքս աղաթք զքէն զոհանամբ եւ զհանգիստ նորին, նայեա Տէր ողորմութեամբ:

Գիշերային ժամին պիտի ասել բոլոր կարգաւորուած Յովհան Մանդակունու սաղմոսները եւ աղօթքները:

22. Արժան է զառաւատինսն ամենեցուն նման միմեանց զնոյն եւ ըստ նմին կարգի կատարել, զի այսպէս վայել է քրիստոսասիրացն, որ ամեն լեզւոյ եւ ազգի եւ միաբանութեամբ փառաւորել զԱստուած եւ յարինել զվարս ուղիղս, զի գրեալ է զսրբոց առաքելոցն, թէ էր նոցա սիրտ եւ անձն մի, եթէ էին ամենեքին միաբան յաղաթս: Արդ՝ զկնի հարցինն եւ ողորմեցւոյն, եւ Տէր յերկնեցւոյն, զփառսն ի բարձունսն պաշտել, ապա իւրաքանչիւր աւուր զկցորդսն, զոր առեալ է սաղմոսացն. Բ շաբաթւոյն լոյս տուր աչաց մերոց, Գ շաբաթւոյն, ի քէն է Տէր աղբիւր կենդանութեան. Դ ես ասացի Տէր ողորմեա. Ե շաբաթւոյն. ես առ քեզ Տէր աղաղակեցի, ուրբաթւոյն, մտցեն աղաթք իմ առաջի: Շաբաթ ար առաքեա: Ապա զկնի քարոզութեանն եւ աղաթիցն զերեքսրբեանն երգել զփառաբանութիւն, հանդերձ սրբոյ Աստուածածնին կցորդիւն, ապա զարեւագալին զսաղմոսն ասել ըստ դասուց վերածայնութեամբ:

Նոյնպէս եւ անթերի կատարել եւ առաւօտեան ժամերգութիւնը:

23. Նոյնպէս եւ զերեկոյինսն հանդերձ միմեանց ըստ այսմ կարգի եւ այսու արինակաւ կատարել. յառաջագոյն պաշտել-զխոնարհեցոյ վերածայնութեամբ ըստ դասուց, զոր երանելոյն Ներսէսի Հայոց կաթողիկոսի յաւելեալ է. որպէս թէ կամելով սկիզբն ամենայն վերերգակ սաղմոսիցն յաղաթելոյ առնել. զի եւ սաղմոս այս աղաթք Դաւթի եւ, ըստ վերագրին յայտարարութեան. զկնի նորա զապրեցոյ մի ըստ միոջէ զերեսին սաղմոսն զմիմեանց զհետ ըստ դասուց վերածայնութեամբ, իսկ զկնի մեսեդի եւ եղիցին (ուղիցին) ասելոյ, քարոզել եւ աղաթս մատուցանել. յետ այնորիկ զերեքսրբեանն նլազել նորին նմանութեամբ եւ վախճան ամենայն պաշտամանն սաղմոս ասել, ըստ դասուց վերածայնութեան:

Նոյնպէս եւ երեկոյեան ժամերգութիւնն անթերի կատարել:

24. Իսկ կիրակէին աւուր առաւատենին այս գուն խորհրդով յարինեալ բերել զկարգն իւր, զկնի հարցինն մեծացուցել ասել վասն զի հարկաւորապէս պարտի այն որ զյարութիւն Քրիստոսի ծառէ. ընդ նմին եւ զգերեզմանն յիշել եւ զսուրբ Գոյսն, զի եթէ ոչ էր ծնեալ, ոչ էր հնար եւ ոչ թաղել, եւ եթէ ոչ էր թաղեալ ապա եւ ոչ յառնել: Արդ զերեզմանն ընթեռնելոյն զԱւետարանն յիշեալ լինի, իսկ զսուրբ Կոյսն ի մեծացուցէն ասելոյ յիշեմք, զի որպէս ընկալան ի միմեանց զՓրկիչն յարութիւն

ի գերեզմանէ, եւ գերեզմանն յարգանդէ, ըստ նմին եւ վկայք պարտ են լինիլ միմեանց վասն յարուցելոյն, եւ այս է ճշմարիտ մարդեղութեանն եւ մահուանն Քրիստոսի խոստովանութիւն, այլ սակայն ի ծննդեանն առ յարութիւն զհետ եկեալ միաւորին, իսկ յարութենէն ի ծնունդն վերադարձիլ անկարելի զի չեւ գործեցելոցն ի Քրիստոսէ պատմութիւն առնել անհնար է, եւ յաղագս այսորիկ աւետեմք եւ զԾնունդն եւ զՄկրտութիւնն Քրիստոսի, ի միասին առեալ տաւմախմբին, եւ սոքա ամենեքեան եւ որ այլն եւս իցեն, որ անարինեալք ի Քրիստոսէ ի յարութենէն միաւորեալ բովանդակին, եւ այս յաղագս մեծացուցէ ասելոյն յառաւաւտիմսն յաւուր կիրակէի: Ձիւտ որոյ դարձեալ մինչեւ զԱւետարանն ընթերցեալ, որպէս թէ տակաւին եւս ի թաղման վարկանելով զՏէրն արտաքուստ առնայ ի գերեզմանն աղաղակիցեմք՝ ասելով, թէ՛ Արի՛, Տէ՛ր, աւգնեա՛ զմեզ, եւ թէ լուր Աստուած աղաթից իմոց ունկնդիր բանից բերանոյ իմոյ, եւ եթէ թագաւորեսցէ Տէր յաւիտեան, իսկ յետ ընթեռնոյ զԱւետարանն իբրու թէ զնոյն ինքն զյարուցեալն անդէն եւ անդ ընդ աւետարանական բանին ի դէմս մեր բերելով հրամայեմք միմեանց, թէ ի զիշերի համբարձէք զծեռս մեր ի սրբութիւն եւ աւրինեցէք զՏէր, վասն զի լուեալ աղաթից մերոց յարեաւ. եւ աւգնեաց մեզ փրկելով զմեզ ի մահուանէ, եւ թագաւորելով մշտնջենաւորաբար ամենայն տիեզերաց: Բայց զիշեր ոչ այնքան զժամանակն որքան թէ զիրեական զանհաւատութիւն անուանելով, որ զաղջամղջին խաւարի արդար եւ բերէ զարինակ ըստ Եսայեայ պանծալի բանին, թէ ի զիշերաց կանխէ հոգի իմ առաւաւտել առ քեզ Աստուած, այսինքն, թէ ի միջոյ ամպարշտաց համարձակիմք բարեպաշտել առ քեզ Աստուած: Արդ՝ զայսոսիկ այսպէս եւ այս աւրինակաւ յառաջ վարելով զկարգն, արժան է զկնի փառք ի բարձանցն, զյարութիւնն ասել, իսկ զսուրբ Աստուածն հանդերձ սրբոյ Աստուածածնին կցորդին ի վերջն անցուցանել, որպէս եւ այլ աւուրսն ըստ ասացելուն պատճառին: Եւ զկնի ամենեցուն զարեւագալին նրազել սաղմոս, զոր եղիցի անուն Տեառն ասել սկսեալէն ի ժամանակացն Եզրի կաթուղիկոսի:

Նոյնպէս կիրակէի ժամերգութիւնը կատարել ըստ պատշաճի:

25. Պարտ է ի զիշերապաշտամանն զկանոնացն զհետ բերել զչորս զայս քարոզութիւնս. վասն ի վերուստ խաղաղութեան. վասն ի զիշերի եւ ի տըւընջեան. վասն ուղղելոյ զգնացս. վասն գտանելոյ մեզ: Ձոր արարեալ է վասն նորին իրի սրբոյն Սահակայ Հայոց կաթուղիկոսի. եւ ըստ իւրաքանչիւրոցն զաղաթս զայսոսիկ հանգստիւք իւրեանց: Տէր Աստուած մշտնջենաւոր, հանգիստ շնորհատու բարեաց, ի զիշերի եւ ի տըւընջեան հանգիստ. հովիւ քաջ: Անկեալ ենք առաջի հանգիստ

քուն ամենազաւր. վերջին: Աւրինեալ եւ Տէր Աստուած մեր, որ եւ զմեզ մեղաւորս արժանի արարեր փառաւորել զքեզ. ընկալ բարերար եւ մարդասէր Տէր ամենեցուն մեր աղաթս զխնդրուածս, զխոստովանութիւնս, եւ զգոհացողութիւնս, եւ շնորհեա՛ ամենեցուն մեզ զքո առատ ողորմութիւնդ եւ զգթութիւնդ. մի թողուր, Տէ՛ր, զժողովուրդս Քո եւ մի մատներ իսպառ վասն անուան Քո, մի ըստ մեղս մեր առներ մեզ, եւ մի ըստ անարեւելութեան մերուն հատուցաներ մեզ, այլ արա առ մեզ ողորմութիւն Քո հազարս եւ ի բիւրս, զերծոյ զմեզ յամենայն յորոգայթից սատանայի, եւ փոխեա՛ զմեզ յարքայութիւն Միածնիդ Քո Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, հանգիստ: Քեզ յանձն առնեմք զանձինս մեր Աստուած ամենակալ Հայր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ ի բարձունս բնակեալս եւ զխոնարհս տեսանես յերկինս եւ յերկրի, հայեաց Տէր յաղաթս եւ ի պաղատանս մեր. մի՛ ցրեր զուխտ Քո եւ մի՛ մերժեր զմեզ ի ժառանգութենէ Քումմէ, այլ ըստ առատ Քում բարերարութեանդ արժանաւորեա՛ զմեզ զծառայս Քո անճառելի լուսոյդ երկնից արքայութեանդ Քրիստոսի Յիսուսի Տէրամբ մերով, ընդ որում Քեզ Հաւր եւ Սուրբ Հոգւոյդ վայել է փառք իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտեանից. ամէն:

Նոյնպէս զիշերապաշտամունքը կատարել կանոնների համաձայն:

26. Պարտ եւ արժան է յայտնութեանն աւուր կատարել զջրոյն աւրինութիւն ի վերայ ջրոցն ըստ պատշաճի ի տեղիսն հանդիպեալ ձէթ արկանելով ի նա եւ աղաթս մատուցանելով, ի ձեռն այնորիկ յիշատակել զառ ի Փրկչէն վասն մեր ի Յորդանան զմկրտութիւնն, որպէս եւ ի գալստեան աւուրն ոստսն բառնալ եւ ճոճանակս շարժել զնմանութիւն բերելով մանկանց եբրայեցւոց ծափելոցն եւ ոստսն մատուցանելոյ, զի եւ աշխարհիս մերոյ մարդկան եւ ամենայն քրիստոնէից աւանդութիւն կալեալ է զնոյն:

Պէտք է եւ արժան է յայտնութեան օրը ջուրն օրհնել եւ վրան մեռն կաթեցնել՝ ի յիշատակ Քրիստոսի Յորդանանում մկրտուելուն, իսկ Ծաղկազարդին ոստեր բռնել եւ ճօճանակ ածել (տե՛ս Ա. առ. 7, Ն. Շնորհալի):

27. Եթէ ոք խաչ արասցէ փայտեայ, եւ կամ ինչ իցէ նիւթոյ, եւ ոչ տացէ քահանային աւրինել եւ աւծանել զնա միւռնոնով սրբով, ոչ է պարտ զնա ի պատիւ ընդունել կամ երկրպագութիւն մատուցանել, զի դատարկ եւ ունայն է յԱստուածային զարութենէն, եւ արտաքոյ աւանդութեան առաքելական յեկեղեցւոյ:

Ով խաչ է չինել տալիս փայտից կամ ուրիշ նիւթից, պէտք է քահանային տանի օրհնելու եւ օծելու, առանց որոնց չի կարելի պատուել խաչը, որովհետեւ Աստուծոյ զօրութիւնից մաս չունի դեռեւս:

28. Իսկ զայնոսիկ զորս արհմութեամբ եւ աւծմամբ կատարեալ է, որք միանգամ եւ իցեն Աստուածային խորհրդոցն գործարանք պարտ է զնոսա պատուել եւ պաշտել, երկրպագել եւ համբուրել, զի նոսա բնակէ Դոգին Սուրբ, եւ նոքաւք մատակարարէ ի մարդիկ զպահպանութիւնս եւ զշնորհս բժշկութեան ախտից հոգւոց եւ մարմնոց, այլ եթէ մեռանել հասցէ ի վերայ այնոցիկ ի ծեռն հեթանոսաց մի հրաժարեսցէ, զի մեծագոյն այնպիսւոյն առաջի կայ յոյս, եւ ընդ մարտիրոսս համարեալ է:

Օրհնած խաչը պէտք է պաշտել, երկրպագել նրան եւ չհրաժարուել ոչ մի կերպով պատուելուց, մինչեւ իսկ եթէ մահուան վտանգի լինի, որովհետեւ խաչի համար մեռնողը մարտիրոս է համարուում:

29. Ոչ է պարտ ամենեւին անխտիր լինել եւ Դադորդութիւնս առնել ընդ հերձուածողաց, այլ խորշել ի նոցանէ եւ չհաւասարել ընդ նոսա ի հոգեկան եւ ի մարմնական սեղանս, զի պատկառեսցին եւ փափաքեսցին միաբանել ընդ ուղղափառութեան աւանդիչս:

Չպէտք է անխտիր յարաբերութիւն ունենալ հերձուածողներին հետ, այլ խորշել նրանցից, որ ամաչեն եւ ցանկանան միանալ ուղղափառներին հետ (տե՛ս Բ առ. 45, Լաւ. 6, 7, 8, 9, 31, 32, 37, 38):

30. Արժան է յայտնութեան յաւուր ի Մատթոսի զլիւոյն զմկրտութեան կարգին ընթեռնուլ զԱւետարանն, այլ յամենայն իսկ ութարեայսն խառնել պատշաճ վարկանիմ ընդ ծննդեան Աւետարանս զմկրտութեան Աւետարանսն, զի որպէս տաւնն հասարակաց երկոցունց, հասարակաբար պարտին լինել կարդացմունքն եւ պաշտաւնն:

Պէտք է, թէ յայտնութեան օրը կարդալ մկրտութեան Աւետարանը եւ թէ ութօրէքին խառն կարդալ ծննդեան եւ մկրտութեան Աւետարանները, որովհետեւ ինչպէս տօնն է մի օր կատարուում, նոյնպէս եւ երկուսի Աւետարանն էլ նոյն օրում պիտի կարդացուի:

31. Սովորեցին ոմանք զկիրակին աւուր մինչեւ ցճաշն պատուել, եւ անտի յառաջ լուծանել զաւուրն զխորհուրդ, յաղագս նորին հրամայեցաք մինչեւ ցերեկոյն նովին պատուով զաւրն, արգելուլ զինքեանս ի գոր-

ծոյ եւ ի ճանապարհորդութենէ եւ իրիկունն ծուներ չկրկնել եւ յարութիւն պաշտել:

Կիրակին պիտի պահէլ ոչ թէ մինչեւ ճաշ, այլ մինչեւ երեկոյ (տե՛ս Ա առ. 2, Լաւ. 29):

32. Ոչ է պարտ չարաղանդ մծղնէիցն տեղի, որ կոչին պոլիկեանք արթել ումեք եւ կամ յարել եւ խաւսակից լինել եւ երթելովութիւն առնել, այլ ամենեւին հեռանալ ի նոցանէ զարշել եւ ատել զնոսա, զի որդիք սատանային են եւ լուցկիք յաւիտեանական հրոյն, եւ յաւտարացեալ են ի սիրոյ կամաց արարչին, եթէ ոք իցէ որ յարեսցի ի նոսա եւ ի սիրելութիւն եւ ի բարեկամութիւն եկեսցէ, պարտ է զայնպիսին խոշտանգանել եւ ծանր պատուիաս ի վերայ դնել մինչեւ զգաստասցին եւ առողջասցին ի հաւատս ապա եթէ դարձեալ ի նմին գտցին վերստին, զայնպիսին հրամայեմք ամենեւին հատանել եւ արտաքս ընկենուլ իբրեւ զժամդախտս յանդամոց եկեղեցւոյ Քրիստոսի, զի արմատ դառնութեան ի վեր երեւեալ նեղիցէ ի նովաւ բազումք պղծիցին:

Ոչ որ չպիտի օթեւանի այնտեղ, որտեղ բնակուում են մծղնէից չար աղանդաւորները, որոնք եւ պաւլիկեան են կոչուում: Նրանց հետ չպէտք է խօսել, երթեւեկութիւն ունենալ, բոլորովին պիտի հեռանալ, գարշել, ատել նրանց, որովհետեւ սատանայի որդիներ են, ով կմտենայ նրանց, ծանր պատուհաս կկրի մինչեւ կզգաստանայ, եթէ ոչ, բոլորովին պիտի հեռացնել նրանց իբրեւ ժանդախտ եկեղեցուց (տե՛ս Շահապիվանի եւ Անտ.-ի ժողովները):

Պաւլիկեանների աղանդապետն էր Միջագետքի Սամոսատ քաղաքի Պողոս եպիսկոպոսը III դարում, որի մայրը մանիքեցի էր եւ կոչուում էր Կալլինիկի: Նա քարոզում էր՝ Կայ մի Աստուած, որ անուանուում է Հայր, Որդի եւ Հոգի: Որդին Հօր վերաբերմամբ այնպէս է, ինչպէս խօսքը՝ մարդու: Այդ խօսքը՝ Բանը, գալով աշխարհ, բնակուեց մարդու մէջ Յիսուս անունով, հաստատուեց մարդու մէջ: Յետոյ էլի այդ Բանը վերացաւ երկինք, իսկ Յիսուսը, որ փոքր էր եւ կրտսեր, նա Մարիամից է առաջացել: Անտիոքում Գրիգոր Հրաշագործը Պողոսին կարգալոյծ արաւ միւս եպիսկոպոսների հետ եւ նզովեց: Սրա աշակերտները տարածուեցին ամէն տեղ եւ 7-րդ դարում արդէն հետեւողներ ունէին Հայաստանում, որոնցից մէկն էր Յովհան Մայրապոմեցու աշակերտ Սարգիսը: Յովհան Իմաստասէր «Ընդդէմ Պաւլիկեանց» ճառի մէջ ասում է, որ նրանք խաչի, պատկերի պատիւ չէին տալիս, դեւերին յարգում էին, որ իրենց վնաս չտան, գիշերային պղծութիւններ էին կատարում,

տղայի արիւնն ալիւրի հետ խառնում, ուտում էին: Եթէ այս տեղեկութիւնները կցենք Շահ-ի ժողովում յայտնի եղած մծղնէից աղանդի մասին հաղորդածների հետ, կունենանք քիչ ու շատ գաղափար այդ աղանդի մասին: Օձնեցին մծղնէից աղանդը պաւլիկեանների հետ միացնում է:

Բացի այս ժողովից՝ Օձնեցու օրով յիշատակում է եւ մի ժողով՝ եղած 726 թուին Մանազկերտում, Ասորոց պատրիարքի խնդրանք եւ «Յակոբիկ տանից» ասորի վեց եպիսկոպոսի մասնակցութեամբ, ուր նշուեցին Յուլիանոս Աղիկառնացուն իւր հետեւողներով, որը դաւանում էր, թէ Քրիստոսի մարմինը «առանց մսաց եւ կրից» է, եւ միմիայն առաջօք է: Ասորոց պատրիարքը Հայոց վրայ եղած բամբասանքները պաշտօնապէս ցրելու համար դիմեց Օձնեցուն, որ ժողովով նշուի այդ աղանդաւորներին եւ բամբասանքներին վերջ տայ:

Այս ժողովի մասին գրուած է 530 եւ 100 համար ձեռագրերում, ուր բացի այդ տեղեկութիւնից՝ կարգում ենք, որ այդ ժողովում նշուեցին Քաղկեդոնի ժողովը եւ «մի բնութիւն» սահմանեցին:

Այս ժողովի մասին մեր ձեռագրերում, կամ աւելի պարզ ասած՝ մեր կանոնագրքերում ոչ մի տեղեկութիւն չկայ. Օձնեցուն վերագրուած է միայն 32 կանոն, իսկ Մանազկերտի կանոնների մասին չկայ ոչ մի տեղեկութիւն:

ՊԱՐՏԱՒԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ 771 ԹՈՒՒՆ¹

Մեր կանոնագրքերում գրուած է. «Կանոնք Սիրովնի Հայոց կաթողիկոսի, ունի գլուխս ԻԴ»: Սրանից յետոյ գալիս է նախադրութիւնը, որ սկսւում է Սիրոն կաթողիկոսի խօսքով. «Ես, Սիրոն, ողորմութեամբ Աստուծոյ եպիսկոպոսապետ Հայոց, յիշելով Մեծն Պօղոսի խօսքը, թէ տարին մի անգամ պիտի ժողովուել եւ քննել մեր գործերը, ես էլ մտածեցի ժողով անել, Հաստատել սուրբ Հայրերի աւանդեալ օրինադրութիւնները, իսկ թերին լրացնել միաբան ժողովով, բայց որովհետեւ բոլոր եպիսկոպոսները չկարողացան բռնակալ իշխանների խափանման պատճառով գալ մեզ մօտ, ուստի ուղարկեցին իրենց համաձայնութիւնը թղթով, իսկ որոնք կարողացան գալ, սրանք են (յիշում է եպիսկոպոսների եւ իշխան-նախարարների անունները): Դուրսնում չկարողացանք ժողով անել բարբարոսների պատճառով, գնացինք Պարտաւ՝

Աղուանից մայրաքաղաքը, ուր մասնակից եղան ժողովին Աղուանից կաթողիկոս Դաւիթը եւ նրանց իշխանները: Ժողովում միաձայնութեամբ կարգեցինք հետեւեալ կանոններն առաջնորդների եւ նրանց ժողովրդի բարեկարգութեան համար:

1. Եպիսկոպոս կամ քորեպիսկոպոս կամ երէց մի ստասցի ի պատճառս փառաց մարմնոյ զփառս շնորհաց հոգւոյ զպատիւ սրբութեան աւծմանն, որպէս ըստ մարմնական զբաւսման ունել՝ անփոյթ առնելով զժողովրդոցն հիւանդութեանց եւ որ ի նոսա են հոգեկան ցաւոց վերք, իսկ եթէ ծուլացի լուծցի:

Եպիսկոպոսը, քորեպիսկոպոսը կամ երէցը, եթէ անփութութեան կտայ ժողովրդի ցաւերը, նրա հոգեկան պիտոյքները՝ իրեն նուիրելով անձնական զուարճութեան եւ փառքի, այնպիսին պիտի կարգալոյծ լինի (տե՛ս Բ առ. 58 կ.):

2. Եպիսկոպոսաց մի լիցի համարձակութիւն յայլ եպիսկոպոսի ի վիճակէ քահանայ ձեռնադրել, ապա թէ ոչ, լուծցի ինքն եւ ձեռնադրեալն:

Եթէ եպիսկոպոսը (առաջնորդը) ուրիշի թեմի համար քահանայ ձեռնադրի, կարգալոյծ լինի ինքն էլ, ձեռնադրուածն էլ (տե՛ս, Բ առ. 35, Անտ. 9, 13, Սարգ. 1, 2, 11, 15, Դ Դ. 2, Նիկ. 16):

3. Եպիսկոպոս մի իշխեսցէ առնուլ ինչ յանցաւորաց եկեղեցւոյ, այլ յանցաւորին իւր ձեռաւք հրամայեսցէ տալ ի ձեռս աղքատաց, զի խաւսեսցէ զյանցանս իւր:

Եպիսկոպոսը յանցաւորներից չպիտի տուգանք վերցնի եւ աղքատներին բաժանի, այլ պիտի ստիպի, որ յանցաւորը իւր ձեռքով բաշխի չքաւորներին:

Կանոնս պարզ ցոյց է տալիս, որ եպիսկոպոսները, նշանակուած տուգանքները փոխանակ աղքատներին բաժանելու, իրենց քսակն էին դնում: Կանոնս զրա առաջն առնում է նրանով, որ խստիւ պատուիրում է նուէրներն իբրեւ տուգանք վերցրած բաշխուեն հէնց զբամատու յանցաւորի ներկայութեամբ եւ իր ձեռքով:

4. Եպիսկոպոսունք մի իշխեսցեն քորեպիսկոպոսաց կամ քահանայից սեղան տալ հաստատել կամ եկեղեցի արհմել:

¹ Գիտական հրատարակությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Բ, էջ 3-18:

Եպիսկոպոսները չհամարձակվին թող տալ քորեպիսկոպոսներին կամ քահանաներին սեղան հաստատել, եկեղեցի օծել:

5. Եպիսկոպոսունք մի իշխեսցին միւռոնն աւրհմել, կամ յաւելուած առնել եւ տալ քահանայից, այլ ամ յամէ ի հայրապետանոցէն ըստ կանոնական հրամանի սրբոց հարցն:

Եպիսկոպոսները չհամարձակվին միւռոնն օրհնել կամ միւռոնի մի բան աւելացնել, այլ ստանան միմիայն հայրապետից՝ սուրբ հայրերի կանոնական հրամանի համաձայն (տե՛ս Ե Դ. 9, Մակար, Սահակ):

6. Եւ վարդապետ կարգեսցեն անխափան յեկեղեցիսն, զի մի շնորհ աստուածգիտութեանն խափանեսցին, եւ ճարակող աղանդք հերձուածոյն ի ներքս մտցեն:

Եկեղեցիներում վարդապետներ կարգուեն քարոզելու եւ չթողնելու, որ հերձուածողական մտքեր ներս մտնեն:

7. Վանք շինեցան ի գիւղս, զի անդ հանգիցեն առաջնորդք եկեղեցւոյ եւ հիրք եւ աղքատք, եւ զհաց նըւիրացն աւրհմութեան ի տաւնսն յերից եղբարցն տանցն եւ ի քահանայից, զոր անդր կարգեալ եղել. եւ զմատաղենիսն եւ զհասն ի վերայ առնուն գիւղականքն եւ վարձ տան մատակարարի եւ աւերեն զվանսն եւ զլոյս զպաշտան զխնկարկութիւնս ի վանացն եկեղեցւոյ խափանեն զայնպիսիսն ծանր նգովիւք կապեալ ենք եւ բանին Աստուծոյ, մի ժողովրդականին այնմ շնորհի, թողի վանս երթայ ամենայն հասն ըստ առաջին կարգաւորութեան հարցն եւ վանական մի իշխեսցէ տանել ինչ անտի ի տուն իւր, իսկ եթէ յանդգնեսցի, ի մեղս եղիցի նմայ:

Գիւղերում վանքեր շինուեցին եկեղեցու առաջնորդների, հիւրերի եւ աղքատների իջեւանելու համար, այդ հիմամբ էլ նուէրներ որոշուեցին յօգուտ վանքերի, բայց գիւղացիք մատաղները եւ հասը չտալուց զատ իշխանաւորներին կաշառելուց յետոյ աւերում են վանքերը, խափանում են պաշտամունքը, լոյսը, խնկարկութիւնը: Այգալիսիններին ծանր նզովներով եւ Աստուծոյ խօսքով կապել ենք: Բոլոր հասը թող վանքերին գնայ նախկին կարգերի համաձայն, եւ ոչ մի վանական չհամարձակի իւր տունը մի բան տանել, եթէ ոչ, մեղք կհամարուի տանողի վերաբերմամբ (տե՛ս Ներսէսի (Աշտիշ.), Սահակի կանոնները):

8. Եւ տեսանեմք ի տեղիս տեղիս անարգեալ զսուրբ աւագանն մկրտութեան ի չպետս համարեալ ի տգէտ եւ անմիտ քահանայից, եւ զջուր աւագանին լըւացման հանեն արտաքս հեղուն ի կոխումն եւ յապականութիւն, յայսմ հետէ մի իշխեսցեն զնոյն անպատուութիւն առնել սուրբ աւագանին, այլ ընդ այլ սրբութիւնսն պատուով կալցին, որպէս զսեղանն եւ զխաչ վերարկուաւք ծածկեսցեն եւ խնկարկութեամբ պատուեսցեն եւ զջուրն անդէն ի նմին աւագանին կորուսցեն եւ քահանայ որ անցանէ ըստ այս հրաման լուծցի:

Այն քահանան, որ մկրտութեան աւագանի ջուրը դուրս կթափի եւ ոչ աւագանի բացուածքով ցած կթողնի, սեղանը եւ խաչը պատուով չի պահիլ ծածկոցի տակ, թող կարգալոյժ լինի (տե՛ս Բ Դ. 15, Ե Դ. 13):

9. Քահանայ որում հասեալ է կարգ տարեկան սպասաւորութեան եկեղեցւոյ սրբութեամբ եւ արդարութեամբ կալցին զեկեղեցիսն. եւ անխափան ի տուն եւ ի գիշերի կատարեսցէ զԱստուածային աղաթս:

Քահանան հերթակալութեան ժամանակ սրբութեամբ պաշտօնաւորութիւն անի եւ աստուածային օրէնքներն անխափան կատարի:

10. Երկրորդ ամուսնացելոցն մի թողացուցէ ի կարգէ ապաշխարութեան. ինքն պարկեշտաբար արբցէ, ապա եթէ ի գեղիս արբեցութիւն գտցի, լուծցի:

Աբէլ եպիսկոպոսը, հետեւելով Չամչեանին, բողոքովին սխալ է հասկացել այս կանոնը եւ փոխել է այսպէս. «Քահանայ եթէ ամուսնացի, կամ եթէ երկրորդ ամուսնացեալն ձեռնադրեսցի, մի իշխեսցէ քահանայութիւն առնել, այլ յապաշխարութեան կացցէ»:

Այս կանոնը ճշտութեամբ հասկանալու համար պէտք է ի նկատի ունենալ նոյն խնդրի մասին զրաժ նախկին ժողովների կանոնները: Եթէ ազատ թարգմանենք, կստանանք այսպիսի կանոն. «Քահանան երկրորդ անգամ ամուսնացող անձանց ապաշխարութեան կարգից չհանի, չհեռացնի, (այսինքն՝ ապաշխարութիւն կրելուց չազատի, որովհետեւ հին կանոններով երկակները պսակուելու իրաւունք ունէին միայն մի կամ երկու տարի ապաշխարանք կրելով), եթէ երկակների հարսանիքին գնայ, պարկեշտաբար խմի, եթէ արբենայ, կարգալոյժ պիտի լինի»: Նախկին կանոններով քահանաներին արգելւում էր երկակների հարսանիքին ներկայ լինել. երեւի թէ այս կանոնն սահմանած ժամանակ նախկին կանոնը մոռացութեան էր տրուած, եւ քահանաները ոչ միայն

ներկայ էին լինում հարսանիքի խնջոյքին, այլեւ հարբում էին: Կանոնս զիջում է, վերացնում է նախկին արգելքը, թոյլ է տալիս երկապսակներին հարսանիքին ներկայ լինել միայն չհարբելու պայմանով, այլապէս կարգալոյծ անելու սպառնալիքով արգելում է (տե՛ս Բ Դ. 5):

11. Քահանայք պատուէր արասցեն արանց եւ կանանց եւ դստերաց նոցա, զի ոչ արասցեն ընդ հեթանոսի զուգաւորութիւն, զի չէ ամուսնութիւն այլ անաւրէն եւ զպիղծ խառնակութիւն, զի զի՞նչ բաժին կայ հաւատացելոյն ընդ անհաւատին, զի չար է, քան զշնորհիւն, եւ որ զարշագոյնն է, քան զշնորհիւն բնական յանցանք:

Քահանաները պատուիրեն, որ ոչ ոք չհամարձակի հեթանոսի հետ ամուսնանալ, որովհետեւ անհաւատի հետ ամուսնանալը շնութիւնից ծանր է (տե՛ս Ա առ. 16, Լաւ. 10, 31, 37, 38, 39):

12. Քահանայք մի իշխեսցեն զմշխար կենաց հացին մանկանց կամ զինուորաց տալ եւ առնել, այլ ինքեանք արասցեն եւ ի սրբութեան բաժակն բաւական արկցեն զբաժակին, եւ մի խառնեսցին այլ զինի յետոյ:

Քահանաները չհամարձակեն սբ. խորհրդի նշխարքը մանուկներին կամ զինուորներին տալ պատրաստելու, այլ իրենք անեն եւ բաժակի մէջ նոր գինի չաւելացնեն:

13. Երրորդացն զուգութիւն խառնակութիւնն է, պղծագործ շնութիւն, անբաւելի յանցանք, այնպիսիսն եթէ ապաշխարութեամբ կամին ջնջել զմեղս, նախ որոշեսցին ի միմեանց իսպառ, եւ ապա եղիցին արժանի ապաշխարութեան, եւ քահանայ որ զուգութեանց պատճառ լիցի լուծոցի եւ նզովեսցի:

Եռակների ամուսնութիւնը խառնակութիւնն եւ պղծագործ շնութիւնն է, անբաւելի յանցանք, դրանք, եթէ կամենում են մեղքերը քաւել, նախ թող բաժանուեն միմեանցից եւ ապաշխարեն, իսկ նրանց միացնող քահանան կարգալոյծ լինի եւ նզովուի:

Երրորդ պսակը եկեղեցին մեղք է համարում իբրեւ անժուժկալութիւն, Բարսեղ Մեծն անմաքրութիւն է համարում, բայց պոռնկութիւնից թեթեւ է դասում (8 կանոն), եռականայք ենթարկւում են ապաշխարութեան (4, 80 կ.), ապաշխարանքից յետոյ երրորդ պսակը թոյլ է տրւում: Այս կանոնովս բոլորովին արգելւում է, եւ պսակադիրը

կարգալոյծ է լինում: Բայց այս կանոնս իւր խստութեամբ չգործադրուեց, յետոյ մտաւ սովորութիւն երրորդ պսակ անել երկակների օրհնութեամբ (տե՛ս եւ Նէո. 3):

14. Որք չեւ հասեալ ի ժողովրդականաց յայն, որ ի նեղութենէ հարկաց անծինք հասանեն վաճառ, եւ սակաւ ինչ ի գոյութենէ լինի, եւ վաճառեսցէ զեկեղեցի կամ սպաս սրբութեան, կամ ի կարասւոյ կամ յանդաստանաց եկեղեցւոյ նզովեսցի յԱստուծոյ եւ ի մենջ եւ զայնպիսին մի ոք կոչեսցէ քրիստոնեայ:

Եթէ ժողովրդականներից հարկի նեղութիւնից ստիպուած վաճառքի կհանեն եկեղեցու սրբութիւնը, կարասին, անդաստանը, նզովեալ լինի մեզնից եւ քրիստոնեայ այլեւս չկոչուի (տե՛ս Բ Դ. կանոնները (4):

15. Կրանաւոր ուր առեալ է զկանս սրբութեան, եւ տեղափոխ լինի ուխտէ յուխտ, արգելեալ լիցի եւ մի ոք իշխեսցէ զայնպիսին ընդունել, այլ ուր ընծայեցան Քրիստոսի ի նմին տեղ կատարեսցէ զառաքինութեան իւրոյ զհանդէս եւ կատարեսցի, բայց եթէ առաջնորդաց կոչեսցի յառաջնորդութիւն եկեղեցւոյ եւ կամ վարդապետութիւն ունիցի ի լրումն Աստուածեղէն ուսման առաջնորդին:

Կրօնաւորն իրաւունք չունի մի ուխտից (վանքից) միւսը տեղափոխուել, միմիայն եթէ առաջնորդութեան կամ վարդապետութեան է կանչւում-հրաւիրւում:

Նոյնը հաստատում են IV եւ VI Տիեզերական ժողովները:

16. Յառաջին սուրբ հարքն իւրեանց ժամանակս արգելեն զազատս եւ զանազատս յարեան մերձաւորութենէ, այժմ առ մենք լուծեալ տեսանենք մանաւանդ ազատաց զկանովն հարցն, զի անխտիր խառնեն առ իւրեանց մերձաւորսն, անկարգ ամուսնութեամբ: Յայսմ հետէ ի ցըչորրորդ զարմ մի իշխեսցեն ամուսնութեամբ զուգել, ապա թէ ոչ, նզովեսցին ի մենջ եւ ինքեանք տացեն պատասխանի Աստուծոյ ի մեծութեան Նորա դատաստանին:

Առաջ մեր սուրբ հայրերն իրենց ժամանակ ազատներին եւ անազատներին արգելեցին արեան մերձաւորութիւնից, այժմ տեսնում ենք, որ լուծուել է այդ կարգը, մանաւանդ ազնուականների մէջ, որոնք անխտիր խառնակւում են միմեանց հետ մերձաւոր ամուսնութեամբ: Սրանից յետոյ մինչեւ չորրորդ զարմ չհամարձակին ամուսնանալ, ապա թէ ոչ, մեզնից կնզովուեն:

Շահապիվանի ժողովում արգելուեց մինչեւ չորրորդ զարմը, այս ժողովս արգելում է նոյնպէս մինչեւ չորրորդը՝ յիշելով Շահապիվանի ժողովի որոշումը, որից կարելի է ենթադրել, որ այստեղ մի աստիճան էլ աւելացնում է՝ արգելելով չորրորդ ծնունդի պսակը, այլապէս չէր ասել, թէ. «Յայսմ հետէ ցըչորրորդ զարմ մի իշխեսցեն» ամուսնանալ: Այս ենթադրական կարծիքն առաջանում է կանոններիս անորոշ գրուածքից: Մինչեւ չորրորդ ասելով արդեօք հասկանում է չորրորդն էլ հետը, թէ՞ ոչ (տե՛ս Բարս. 68, Շահ. 12, 13):

17. Տկարքն քանզի ի տանց յընտանեաց եւ ի քաղաքաց իւրեանց մերժեալ եղեն, առաջին սուրբ հարքն բարեպաշտ իշխանքն անկելանոցս շինեցին, ուր զնոսա ժողովեսցին եւ վիճակս կարգեսցին, գաւառաց գաւառաց անդր տալ գտուրս ողորմութեան ի մխիթարութիւն մոցա. այժմ ի տեղիս տեղիս այն աւերեալ է, եւ ելանեն տկարքն այլ մուրացողացն վիճակաց առնուն զմուրողին, մոքա զրկին ի միմեանց եւ չքաւորեալ շրջին. յայսմ հետէ հոգ լիցի եպիսկոպոսաց եւ մոցին ազատաց եւ այլ զլիսաւորացն հաստատել զաւերեալ ու յարկսն շինութեամբ ժողովել զանկեալսն եւ պատուել առնել ժողովողոցն որք վիճական են հաստատեալ մոցա առնել ողորմութիւն եւ յաւտար վիճակաւորացն չտալ ինչ եւ մի ոք իշխեսցէ անցանել ընդ այս հրաման:

Նախկին ժամանակների շինած անկելանոցները եւ այդպիսի հաստատութիւնները, որոնց համար գաւառներից տուրքեր էին ժողովում, մասամբ քայքայուել են: Սրանից յետոյ եպիսկոպոսները, ազատները եւ գլխաւորները հոգ տանեն աւերուած շէնքերը նորոգելու եւ նշանակուած տուրքերը ժողովրդից առնելու եւ կարօտեալներին խնամելու (տե՛ս Աշտիշ. կանոնները):

18. Ի յիշատակ վախճանելոցն ի յընտանեաց մոցա, որ ինչ ըստ կարգի արինաց քրիստոնէութեան, զոր հրամանաւ սուրբ հարքն կատարեն զմխիթարութիւն հոգւոց մոցա, կամ զքառասունս, եւ զազապս ի հանգիստ մոցա. կամ զայլ տուրս, զոր ինչ եւ հրամայեսցէ վախճանեալն հոգւոյ իւրոյ. մի իշխեսցեն յայլ եկեղեցիս, կամ ի կրանաւորս տալ այլ անդէն գեղը եկեղեցւոյն երիցուն լիցին եւ վանացն այսպիսեացն հասք եւ իւրեանց տան երիցուն ուր շնորհաւք սուրբ աւագանան վերստին եղել ծնեալ եւ պսակեալ, եւ կենացն հացիւ կերակրեալ, ուստի եւ յուղարկեալ առ Աստուած երթայ, իսկ յորժամ հարկաւորն յիւր եկեղեցին կատարեալ լինի եւ կամեսցի աւելորդս ինչ առնել այլ եկեղեցիս կամ ի կրանաւորս կամ աղքատս ապա լիցի համարձակ առնել ինչ:

Հանգուցեալի յիշատակը յարգող մերձաւորները պարտաւոր են քառասունքը կատարել, ազապ բաշխել աղքատներին եւ ուրիշ տուրքեր տալ այն եկեղեցուն եւ քահանային, որը մկրտել եւ պսակել է: Եթէ իրենց եկեղեցուն եւ քահանային կգոհացնեն, այն ժամանակ կարող են ուրիշ եկեղեցու, վանքի քահանաների եւ աղքատների էլ բաժին հանել:

19. Ժողովողական ոք, որ յաղագս պէս պէս ինչ սխալանաց բանադրեալ լինի յեպիսկոպոսէն թէ մեռեալ թող չթաղէ մնա քահանայ եւ ոչ երախայ մկրտել, եւ դէպ լիցի երախայի հասանել այնպիսւոյն կամ մեռանել քահանայն մկրտեսցէ գերախայն եւ թաղեսցէ զմեռեալն եւ զայլ կապանս բանին պնդութեամբ անլոյծ պահեսցէ:

Եթէ եպիսկոպոսից բանադրեալն առանց արձակուելու կմեռնի, քահանան իրաւունք չունի նրան թաղելու, իսկ եթէ նրան մահամերձ չմկրտուած երախայ լինի, քահանան թող մկրտի եւ մահուան դէպքում թաղի (տե՛ս Առ. 23, Բ առ. 32, Անդ. 6, Սար. 13, 14, Շահ. 18, Բ առ. 12, 13):

20. Իսկ եթէ դիպեսցի երախայի հիւանդանալ եւ քահանայն հեռի իցէ եւ ընթանան յընտանեացն առ քահանայն ի կոչել: Անդէն ուր դիպու քահանայն սկսցի զկարգ մկրտութեանն անուն երախային, եւ եթէ դէպ լիցի երախային մեռանել յորժամ եկեսցէ քահանայն եւ կնքեսցէ սուրբ նշանաւ զգլուխն, եւ թաղեսցէ ընդ Քրիստոսի ընդ մկրտեալսն այդ կանոն ի վերայ ակամային դիպեսցի:

Եթէ երախան մահամերձ է եւ գնում են քահանայի ետեւից, որ գայ մկրտի, քահանան ճանապարհին եթէ լսի, այնտեղ էլ թող սկսի մկրտութեան կարգը կատարել մինչեւ տուն հասնելը, եթէ տուն կգայ եւ մեռած կգտնի երախային, թող սուրբ նշանով գլուխը կնքի եւ երախային թաղի:

21. Քորեպիսկոպոսունք մի իշխեսցեն զդուռն եկեղեցւոյ փակել եւ խափանել զԱստուածային աղաթիցն ժամ, վասն ար ընթրեաց, կամ վասն միոյ ուրուք յանցանաց՝ բայց զպարտաւորս ար ընթրեացն եւ զմեղուցելոցն անծինս բանադրեսցին:

(22). Գեղը աւագ, որ յաղագս արքունի հարկաց զդուռն եկեղեցւոյն փակել տայ բռնաւորին, եւ Աստուածային ժամուն աղաթիցն խափան արացն նզովեսցի ի կեանս եւ ի մահ:

Քորեպիսկոպոսները չհամարձակեն եկեղեցու դռները փակել եւ ժամերգութիւնը խափանել օրահական հասի կամ մի որեւէ մէկի յանցանքի պատճառով: Բայց կարող է օրաթոշակ չտուողին եւ յանցաւորին բանադրել:

Գիւղի տանուտէրը, եթէ արքունի հարկերի պատճառով բռնաւորին կղերտի եկեղեցու դռները փակել եւ ժամերգութիւնը խափանել, մինչեւ մահ նզովեալ լինի:

Ուրիշ ձեռագրերում «գիւղի տանուտէր»-ից սկսւած՝ նոր կանոն է համարւում՝ այն է 22-րդ, այստեղ միացրած է երկու կանոնը:

22 (23). Որք գերավար լինին յամաւորինաց, եւ ակամայ առ քաղցի, կամ ի հարկէ նոցա կերիցեն՝ յամսուրք եւ ի պիղծ մսոյ, յորժամ դարձ արասցէ նոցա Աստուած իւրեանց տեղիս, ամ մի քերմեռանդ սրտիւ ապաշխարեսցէ արտասուաք պահաւք եւ աղաթիւք արտաքոյ եկեղեցւոյ, եւ եթէ սխալանք այն իսկ իցեն նմա հաղորդեսցի արիւնաց, եւ զուրբաք եւ զչորեքշաբաք իսպառ պահեսցէ: Նոյն կանոնդ եղիցի եւ առ կանայս, որք ակամայութեամբ պղծին ի հեթանոսաց:

Եթէ գերի ընկածներից հարկից, քաղցից ստիպուած կուտեն անսուրբ եւ պիղծ մսից, դառնալուց յետոյ մի տարի ամենայն ջերմեռանդութեամբ ապաշխարեն եւ հաղորդուեն: Նոյն կանոնը լինի եւ հեթանոսներից ակամայ անպատիւ եղած կանանց համար:

23 (24). Աղջիկ խաւսեալ թէ ապարաւի իցէ մի իշխեսցեն քահանայքն այնպիսւոյն պսակ դնել կամ զուգել ընդ առն ամուսնութիւն մինչեւ սրբեսցի յապարաւեւ եւ ապա ամուսնացի: Եւ եղիցի ամենեցուն ձեզ եկեղեցականաց եւ աշխարհականաց պաշտել ի Գիրքս Սուրբք ի Հին եւ Նոր Կտակարանաց: Սովսէսի գիրք Ծննդոցն, Ելիցն, Ղեւտականն: Թիւք Երկրորդ արւեմք, Յեսու Նաւեայ, Դատաւորացն եւ Հռութոյն, Թագաւորութեանց Դ Մնացորդացն գրոց աւուրք երկու. Եզրի Բ բանք, գիրք Յովքայ, Սաղմոսացն, գիրք Ա Սողոմոնի, Դ գիրք ԲԺ-ան մարգարէքն, Եսայի, Երեմեա, Եզեկիէլ, Դանիէլ: Եւ արտաքուստ պատգամաւորեսցի առ ի ուսուցանել զձեր մանկունս զուսումնաբազումսն Սիրաքայ իմաստութիւնն:

Քահանաները նշանուած աղջկան չպսակեն, մինչեւ որ ամսական արիւնից չմաքրուի:

Այս կանոնս ոչ մի յարաբերութիւն ու նմանութիւն չունի մնացած երկրորդ կէսի հետ, այն է՝ գրքերի յիշատակութեան, որից եւ կարելի է ենթադրել, որ յետոյ աւելացրած է: Գրքերի յիշատակութիւնը թերի է՝

«Նոր Կտակարանից» ոչ մի գրքի անուն չէ տալիս, թէեւ վերնագրում գրուած է. «Թէ՛ այս, թէ՛ Առաքելական կանոնների 85-րդում կամ մեր 740 ձեռագրի մէջ, թէ՛ «Հարանց հետեւողաց» կանոններում յիշուածները վերցրուած են մի աղբիւրից եւ գրուած են ոչ լրիւ, այլ թերի եւ պակասաւոր (տե՛ս Բ առ. 85, Լաւ. 59, 60, Աթանաս):

ԵՐՆՋԱԿՈՒ ԺՈՂՈՎԸ 842 ԹՈՒԻՆ

Այս ժողովում եկեղեցական կանոններ չեն մշակուել, ժողովս գումարուել է միմիայն հեռացած Հայոց կաթողիկոսին նորից ի գահ հրաւիրելու: Այս ժողովս մի քանի իրաւաբանական կէտեր է շօշափում կաթողիկոսին ամբաստանութեան տակ ձգելու հարցի նկատմամբ:

834-ին կաթողիկոս է ընտրուում Յովհաննէս Ե Օվայեցի: Ութ տարուց յետոյ Յովհաննէս պատմաբանի ասելով կաթողիկոսարանի մօտ անձինքներից երեք հոգի գնում են աշխարհ հրամանատար եւ իշխանաց իշխան Բագրատ Բագրատունու մօտ եւ ամբաստանում կաթողիկոսին՝ մեղադրելով վերջինիս զանազան օրինազանցութիւնների մէջ: Բագրատը, լսելով դրանց ասածներին, հրովարտակներ է գրում աշխարհի բոլոր կողմերը՝ առաջարկելով հեռացնել կաթողիկոսին աթոռից եւ նորն ընտրել: Կաթողիկոսը, լսելով այդ բանը, խոհեմութիւն է համարում լուռումուռնջ, ազատակամ հեռանալ գահից եւ վանք քաշուել ճգնելու համար:

Սմբատ սպարապետը եւ Գրիգոր Սիւնեաց իշխանը, լսելով այդ, սաստիկ զայրանում են Բագրատունու վրայ, կանչում են բոլոր եպիսկոպոսներին եւ իշխաններին Երնջակ, ժողով են անում ու քննում ամբաստանութեան կէտերը: Ժողովն արդարացնում է կաթողիկոսին եւ հրաւիրակներ է ուղարկում Հայրապետի մօտ՝ նորից վերադառնալու եւ գահի վրայ բազմելու:

Այս ժողովը մի քանի ուշադրութեան արժանի կէտեր է մտցնում մեր եկեղեցական իրաւունքի սահմանի մէջ կաթողիկոսի եւ ժողովի իրաւասութեան խնդիրների նկատմամբ: Առաջին՝ որ առանց կաթողիկոսի նախագահութեան եւ հրաւերին ժողով անել կարելի է այսպիսի դէպքերում, այսինքն՝ երբ պիտի քննուի կաթողիկոսի գործերը: Երկրորդ՝ ժողովն է ընտրողը կաթողիկոսին եւ ժողովն է միակ ամբաստաւորը՝ ժողովն է ընտրողը կամ մեղաւոր համարող: Երրորդ՝ երկրի նող, ուրեմն եւ արդարացնող կամ մեղաւոր համարող: Երկրորդ՝ երկրի իշխանն առանց ժողովի չի կարող կաթողիկոսին մեղադրել եւ գահից հեռացնել: Ժիշտ է, եղել են դէպքեր, երբ Հայոց թագաւորները կամ

պարսից արքաները զօրով փոխել են կաթոլիկոսներին եւ ուրիշներին նշանակել, սակայն այդպիսի դէպքերն իրաւական սահմանների մէջ չեն մտել, նրանք եղել են բռնի ուժով, ապօրինի կարգով: Եղել են եւ ընդհակառակը՝ ուխտազանց կաթոլիկոսներ, որոնք թէեւ դատի չեն ենթարկուել, բայց յետոյ արդէն նզովուել են եւ անիծուել, օրինակ՝ Եզր: Այսպիսի դէպքեր սկզբունքներ մտցնել չեն կարող, որովհետեւ դրանք օրինաւոր եւ կանոնաւոր հետեւողութեամբ չեն զարգացել եւ գոյութիւն ունեցել, այլ անհատների եւ զանազան պատահարների միջոցով են առաջ եկել:

ԱՆԻ ՔԱՂԱՔԻ ԺՈՂՈՎԱԸ 970 ԹՈՒԻՆ

Այս ժողովում նոյնպէս կանոններ չսահմանուեցին, այլ միայն զբաղուեցին քաղկեդոնիկ Վահան կաթոլիկոսին գահընկեց անելու խնդրով:

Անանիա կաթոլիկոսին յաջորդեց 968-ին Վահան Սիւնեցին: Սա, առաջուց տրամադիր լինելով դիմել քաղկեդոնականութեան, ծածուկ յարաբերութիւններ սկսեց նրանց հետ եւ Մելիտինի մետրոպոլիտի ձեռքով միաբանութեան թուղթ հաստատեց յունաց հետ: Հայոց եպիսկոպոսները, այդ բանն իմանալով, իմացրին Աշոտ թագաւորին՝ խնդրելով ժողով անել՝ այդ գործը քննելու համար: Աշոտի հրամանով եպիսկոպոսները ժողով գումարեցին Անի մայրաքաղաքում, քննեցին Վահանի արածները, գտան նրան քաղկեդոնականութեան կողմնակից եւ նոյնիսկ դաւանութիւնը փոխած: Ժողովականք պահանջեցին գահընկեց անել Վահանին, բայց երբ լսեցին, որ Վահանը փախել է Վասպուրականի Աբուսահլ Արծրունի թագաւորի մօտ, նրա փոխարէն ընտրեցին Ստեփաննոսին՝ Սեւանայ վանքի վանահօրը: Նորընտիր կաթոլիկոսը 971-ին նզովեց թէ՛ Վահանին եւ թէ՛ նրա խնամատար Աբուսահլ թագաւորին:

Այս եւ նախորդ ժողովը զբաղուեցին կաթոլիկոսին դատի կանչելու եւ նրա գործերը քննելու խնդրով: Այստեղ էլ հաստատուեցին նոյն հիմունքները, ինչպէս եւ նախորդ ժողովում:

1) Որ ժողովն է կաթոլիկոսին դատի կանչում եւ ոչ Աշոտ թագաւորը:

2) Որ ժողովը քննում է եւ փաստերի հիման վրայ դատապարտում կաթոլիկոսին:

3) Որ կաթոլիկոսն իբրեւ ամբաստանեալ դատի չի կանչւում,

այլ միայն նրան քննում են եղած գրաւոր փաստազրերով եւ վկաների հարցովործով:

4) Ուխտադրուժ կաթոլիկոսը եւ թագաւորը բանադրանքի են ենթարկւում:

ՆԱՐԷԻ ԺՈՂՈՎԱԸ 1002 ԹՈՒԻՆ

Այս ժողովը եկեղեցական կանոններ չի սահմանել, այլ միայն նզովել է եւ բանադրել թոնդրակեցի աղանդաւորներին:

Թոնդրակեցոց աղանդն սկսւում է Սմբատ անունով մէկից, որը Ծաղկոտն գաւառի Զարեհաւան գիւղից էր: Սա, պաւլիկեանների աղանդի հետ ծանօթանալով, յարւում է մի աստղագէտ պարսիկ բժիշկի, որից սովորում է զանազան հնարներ, կախարդութիւններ եւ բժշկական գիտելիքներ: Գալիս է Թոնդրակ աւանը եւ սկսում իւր քարոզութիւնները: Նա մերժում էր Աստուծոյ նախախնամութիւնը, յարութիւնը, Հոգոյն Սրբոյ շնորհքը, ձեռնադրութիւնը, եկեղեցու խորհուրդները, չէր ընդունում մեղք ու պատիժը, արհամարհում էր ծէսերը, սովորութիւնները: Հետեւողներ շատ գտաւ եւ Թոնդրակը դարձրեց աղանդաւորների գիւղ: Շուտով Թուլայլ գիւղից մի քանիսին իրան կուսակից արաւ, խնուսում էլ հետեւողներ գտաւ եւ սկսեց տարածել շրջակայ գիւղերի մէջ: Սմբատի մահից յետոյ աղանդի տարածումը շարունակուեց եւ աւելի լայն ծաւալ ստացաւ: Թէ երբ է սկսուել աղանդը երեւալ Հայաստանում, դժուար է ասել, միայն պատմական փաստն այն է, որ 447-ին Շահապիվանի ժողովում ամենախիստ միջոցներն էին առնում «մծղնէից» աղանդի դէմ, բայց միջոցները քիչ արդիւնք ունեցան, Ներսէս Բ-ի, Օձնեցու օրով աղանդը դեռեւս շարունակւում էր, Օձնեցին, «ընդդէմ պաւլիկեանց» ճառի մէջ խօսելով դրա մասին, շարունակութիւն է համարում «մծղնէից» աղանդների եւ խիստ գոյնելով նկարագրում: Սարգիս կաթոլիկոսի օրով արդէն այդ աղանդներն իրենց գոյնը փոխեցին, աւելի ուժեղ կերպարանք ստացան, քարոզութիւնները եւ մոլար մտքերն աւելի պարզ եւ բացարձակ սկսուեցին տարածուել եւ բոլորովին նոր անունով կոչուել: Թէ որքան կապ կար «մծղնէից», «պաւլիկեանց» եւ «թոնդրակեցոց» աղանդի մէջ, որքան մէկը միւսի վրայ ազդել է, առայժմ դժուար է դրական մի բան ասել, միայն այդ խնդրով պարապողների կարծիքով դրանք միմեանց շարունակութիւն են կազմում եւ ամբողջացած կերպարանք ստանում Սմբատի ձեռքով՝ Թոնդրակում:

Արդեօք Հայոց երկրում է՞ր առաջացել, թէ՞ դրսից մտել՝ յուռնաց, ասորոց կամ պարսից երկրից, անորոշ է եւ վիճելի:

Այս աղանդի մասին տեղեկութիւն կարելի է քաղել Ասողիկից, Լաստիվերտցուց, Մագիստրոսի եւ Շնորհալու թղթերից, Սարգսեանի «Ուսումնասիրութիւնից մանիքէապաւլիկեան թոնրակիցների աղանդին» գրքից, Չամչեանից եւ «Արարատ»-ի 1900 թ. յուլիսի համարից:

Այս աղանդի առաջն առնելու համար 1002-ին Սարգիս կաթողիկոսը ժողով արաւ Հարբում, բանադրեց աղանդաւորներին եւ նրանց մասնակցողներին, մշտապէս հեռացրեց Հայոց եկեղեցու հաղորդակցութիւնից, բռնեց նրանց գլխաւոր Յակոբոս եպիսկոպոսին, կարգալոյծ արաւ, աղուէսադրոշմ դրեց ճակատին, նզովեց եւ բանտարկեց:

ԱՆԻ ԲԱՂԱՔԻ ԺՈՂՈՎԸ 1036 ԹՈՒԻՆ

Այս ժողովում եկեղեցական կանոններ չեն սահմանուել, այլ զբաղուել են կաթողիկոսական ընտրութեամբ: Ժողովիս գործունէութեան մէջ եւ նախընթաց դէպքերի եղելութեան մէջ շատ մութ հարցեր պարզաբանուել են եւ որոշ խնդիրներ լուծում ստացել, որոնք հականշանակութիւն ունին եկեղեցական իրաւունքի տեսակէտից:

Պետրոս կաթողիկոսը, մի քանի տարի բացակայ լինելով Անի քաղաքից, երբեմնակի ապրում էր Սեբաստիայի Սենեքերիմ Արծրունի թագաւորի մօտ, սրա մահից յետոյ քաջուեց Վասպուրականի Ձորի վանքը եւ այնտեղ կենալով՝ հեռու էր պահում իրեն կաթողիկոսական պաշտօն վարելուց: Թագաւորին եւ նախարարներին դուր չգալով կաթողիկոսի այդպիսի վարմունքը՝ մտածեցին ուրիշին կաթողիկոս ընտրել, բայց կասկածելով, որ Պետրոսը կարող է գահից չհրաժարուել եւ շարունակել իւր հայրապետական անուանական պաշտօնը եւ դրանով խռովութիւն առաջացնել ժողովրդի մէջ, որոշեցին խաբելով կանչել նրան եւ բանտարկել՝ ստիպելով հրաժարական տալ: Այսպէս էլ արեց, բռնեց կաթողիկոսին, որը, հաւատալով թագաւորի խօսքին, եկել էր կաթողիկոսութիւնը շարունակելու, եւ բանտարկեց Բջնում: Թագաւորը՝ Յովհաննէս Սմբատ, բերել տուաւ Սանահնի վանահօր Դէոսկորոսին եւ հրամայեց կաթողիկոս օծել: Եպիսկոպոսները, ժողովուրդը տեսնելով թագաւորի, նախարարների արած հակաեկեղեցական ընտրութիւնը եւ հաստատութիւնը, մերժեցին նոր կաթողիկոսին, անունը չյիշեցին եկեղեցում եւ չթողեցին եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն կատարի: Դէոսկորոսն աւելի վատ ընթացք բռնեց, սկսեց անպիտաններին

եպիսկոպոս ձեռնադրել, լաւերին հեռացնել եւ նրանց ստացուածքները յափշտակել: Եպիսկոպոսները ժողով արեցին եւ նզովեցին թագաւորին ու նախարարներին: Վերջիններս վախեցան եւ նորից հրաւիրեցին Պետրոս կաթողիկոսին, որը բացէիբաց մերժեց նրանց առաջարկութիւնը: Թագաւորը դիմեց Աղուանից կաթողիկոս Յովսէփին, որ գայ, ժողով անի, Հայոց կաթողիկոսին հրաւիրի եւ նզովքը վերցնի:

Եւ ահա 1036-ին Յովսէփ կաթողիկոսի նախագահութեամբ Անիում եղաւ մեծ ժողով 4000 հոգեւորական եւ աշխարհական անձանց մասնակցութեամբ, ուր քննեցին Դէոսկորոսի գործերը, մեղադրեցին նրան, պատռեցին հայրապետական քօղը, որ սովորութիւն էր գլխով ձգել, աքսորեցին Սանահնի վանքը, բանադրեցին նրանից ձեռնադրուածներին՝ ապաշխարանքի ենթարկելով եւ Պետրոսին հրաւիրեցին կաթողիկոսութիւն անելու:

Այս ժողովն ամենափառաւոր ժողովներից մէկն է իւր տեսակի մէջ, այստեղ մասնակցում էր 4000 մարդ, հոգեւորական եւ աշխարհական դասակարգերի համարեա բոլոր ներկայացուցիչները, որոնք հաստատեցին կաթողիկոսի ընտրութեան եւ գահընկեց անելու դարաւոր աւանդական կարգը եւ աւելի եւս ամրապնդեցին հետեւեալ սկզբունքները.

1) Կաթողիկոս ընտրել եւ գահընկեց անել կարող է միմիայն հայոց ազգային ժողովը:

2) Ազգային-եկեղեցական ժողով անպայման կերպով պիտի հասկանալ հոգեւորական եւ աշխարհական դասակարգը:

3) Թագաւորը եւ նախարարներն առանց ժողովի իրաւունք չունին ոչ կաթողիկոս հեռացնել եւ ոչ էլ նոր ընտրութիւն անել, եթէ անեն, այդ կլինի բռնի ուժով եւ ոչ կանոնական իրաւունքով արած:

4) Ժողովը կարող է նզովել եկեղեցական-ժողովրդական կարգերին հակառակ գնացող թէ՛ թագաւորին եւ թէ՛ նախարարներին:

5) Թագաւորը եւ նախարարները, հնազանդելով ժողովի վճռին, դրանով ժողովը համարեցին ամենաբարձր իրաւասութիւն ունեցող մարմին:

6) Ժողովը լինում է առանց կաթողիկոսի նախագահութեան, երբ տեղի է ունենում կամ կաթողիկոսի ընտրութիւն կամ կաթողիկոսական գործերի քննութիւն:

7) Այդպիսի դէպքերում ժողովում նախագահում է աւագագոյն եպիսկոպոսը, այս ժողովում՝ Աղուանից կաթողիկոսը:

8) Կաթողիկոսին առանց քննութեան գահընկեց անել լոկ թագաւորի խօսքով չի կարելի: Մեղադրանքը պէտք է ապացուցանել փաստերով եւ վկաներով:

10) Կաթողիկոսն առհասարակ պատասխանելու է չի հրաւիրում ժողով իբրեւ մեղադրող. այս ժողովում մասնակցում էր եւ կաթողիկոսը:

11) Ժողովը կարող է կաթողիկոսին գահընկեց անել, պատժել եւ աքսորել վանք: Թէեւ կաթողիկոսին կարգալոյծ անելու դէպք չի եղել, բայց ազգային ժողովը, երբ յարմար դատի, կարող է այդպիսի պատիժ տալ, ինչպէս եւ Տիեզերական ժողովը կարգալոյծ արաւ պատրիարքին (Նեստորին): Ահա մեր պատմութեան փաստերը կաթողիկոսական ընտրութեան վերաբերմամբ, որոնք իբրեւ փառաւոր եւ արդարացի սկզբունքներ պիտի պահէին եւ հետեւորդները եւ մինչեւ այսօր էլ մեզ հասցնէին նոյն յաջորդականութեամբ, բայց շատերը հէնց մեր կաթողիկոսներից իրենց փառասիրական ձգտումներին յագուրդ տալու համար հակառակ էին գնում այդ հիմունքներին (Կարբեցին) եւ ոտնատակ տալիս այդ կարգերը:

ՆՈՒՄՎԱՅԻ ԺՈՂՈՎԸ 1179 ԹՈՒՆՆ՝

Գրիգոր Տղան, 1173-ին կաթողիկոսական գահը բարձրանալով, շարունակեց իւր հօրեղբոր՝ Շնորհալու բռնած ընթացքը, այն է՝ սէր եւ միաբանութիւն ձգել հայերի եւ յոյների մէջ՝ միմիայն ամուր պահպանելով հայոց առաքելական ծէսերը եւ սովորութիւնները եւ թոյլ չտալով, որ հայոց եկեղեցին ինքնուրոյնութիւնից զրկուի: Գրիգոր Տղան, ցանկանալով իւր նախորդների սկսած ազգային ժողովով լրացնել եւ վերջինիս որոշմամբ յունաց կայսեր վճռական պատասխան տալ, հրաւիրագրեր ուղարկեց ամէն տեղ՝ պատուիրելով գալ, ժողովուել Հռոմկլա եւ ընդհանուր որոշմամբ վերջ դնել ձգձգուող խնդրին: Արեւելեան Հայաստանի եկեղեցականներ կասկածանքով վերաբերուեցին դէպի այդ հրաւերը, եւ երբ ստացուեց այդ կասկածանքները փարատող Գրիգորի թուղթը, շատերը, որոնք յարմարութիւն ունէին, գնացին, մնացողներն ուղարկեցին իրենց հաւանութեան թղթերը:

Հռոմկլայում 1179-ին ժողովուեցին Աղուանից կաթողիկոսը, 32 եպիսկոպոս, բազմաթիւ վարդապետեր, վանականներ, երէցներ, սարկաւազներ եւ հայոց մեծամեծ իշխաններ: Ժողովս կազմեց յունաց կայսրին եւ պատրիարքին ուղարկուելիք պատասխանը հայոց դաւանութեան վերաբերեալ: Դաւանաբանութեան մասին երկար խօսուել

է Ներսէս Շնորհալու բաժնում, այստեղ այդ մասին չի խօսուիլ, այլ ուշադրութիւն կդարձնուի մի աւելի կարեւոր կէտի վրայ, այն է, որ այս ժողովում մատնացոյց է անուում այն արտաքին Տիեզերական եւ մասնաւոր ժողովների եւ սբ. հարց վրայ, որոնց կանոնները հայոց եկեղեցին ընդունում է կանոնականների շարքում:

Ահա ժողովի որոշման այդ կտորը թարգմանաբար. ընդունում ենք Տիեզերական ժողովներից առաջի երեքը՝ Նիկիայի, Կոստանդնուպոլսոյ եւ Եփեսոսի. «Մեր մէջ գտնուում են այլեւայլ ժողովների կանոնադրութիւններ, որոնք ընդունելի են մեզ, որոնք եկեղեցու զանազան կարգերը հաստատեցին, պէսպէս հերձուածներ հերքեցին, ինչպէս Անկիւրիայի ժողովը, որը հերքեց Լիկիանոսի անբարշտութիւնը՝ քահանաներին զոհած միս ուտեցնելուն համար. Կեսարիայի ժողովը՝ յուռթից կանանց դէմ եղած, եւ Նէոկեսարիայի ժողովը՝ անխտիր պոռնկութեան դէմ եղած, եւ Գանգրայի ժողովը՝ օստացուց աղանդի դէմ, եւ Լաւոզիկիայի ժողովը՝ տասնչորսականների դէմ, եւ Սարգիսի ժողովը՝ եկեղեցական կարգերի համար եղած: Այս ուղղափառ եւ սրանց նման ժողովներից սովորեցինք մենք հաւատոյ դաւանութիւնը...» (տե՛ս «Թուղթ ընդհանրական», Սբ. Էջմիածին, 1865, 256 եր.):

Ուրեմն այս ժողովը որոշեց ընդունել օտար ժողովներից երեք Տիեզերականը եւ վեց Տեղականը: 3 Տիեզերականի մասին շատ յիշատակութիւններ կան արուած մեր մէջ, վեց Տեղական ժողովների մասին առաջին անգամ է յիշատակուում եւ միմիայն այս ժողովում: Կարծէք թէ ժողովականները վեց տեղական եւ այլ օտար սուրբ հարց կանոնների՝ հայոց կողմից ընդունելութեան հարցի որոշմամբ ցանկացել են վերջ տալ անօգուտ վէճերին, որոնք առաջանում էին նրանից, որ իբր թէ հայերը, բացի իրենց ազգային ժողովների եւ կաթողիկոսների կանոններից, օտար կանոններ չեն ընդունում: Բայց խնդիրն այս է՝ ինչո՞ւ մեր ժողովը 6 Տեղական ժողով է ընդունել եւ ոչ 8. Եթէ մեր ժողովն ասում է, թէ կան մեր մէջ այլեւայլ ժողովների կանոններ, դրանով կամենում է ասել, որ վաղուց հայոց մէջ կան Տեղական ժողովների թարգմանութիւնը, Յովհան Օձնեցու օրերից եւ մինչեւ այն օրը գործածութեան մէջ եթէ չկան էլ, յամենայն դէպս մեր եկեղեցու կողմից չեն մերժուում: Եթէ Յովհան Օձնեցու կազմածի մէջ միայն Տեղական վեց ժողովներն են մտել եւ ոչ 8, նշանակում է՝ Օձնեցին պիտի օգտուած լինի այն ժողովածուներից, որոնցից օգտուել են Դիոնիսիոս Կրտսերը եւ Յովհան Աբղուստիկոսը (500 եւ 556 թուականներին): Այս երկուսի ժողովածուների մէջ մտնում էին 4 Տիեզեր. ժող. ու 6 Տեղական եւ Առաքելական կանոններ. երեւի թէ Օձնեցին յարմար է դատել հետե-

¹ Հռոմկլայի ժողովի քվակամը կարծում եմ պետք է սրբագրենք 1178 թ.: Այդ մասին տես Ա. Բոգոյան, Հայ-բյուզանդական եկեղեցական բանակցությունների վավերագրերը, Երևան, 1995, էջ 183-185:

ւել 6 Տեղական ժողովներ պարունակող ժողովածուներին, քան ութ: Մեր 1179-ի ժողովն էլ Հէնց այս 6 Տեղական ժողովն էլ ընդունել է վաւերականների շարքում: Միայն այստեղ մի թեթեւ թիւրիմացութիւն է տեղի ունեցել. մեր ժողովի ընդունած 6 Տեղական ժողովների շարքից պակասել է մի ժողով, այն է՝ Անտիոքինը եւ յաւելացել է մի բոլորովին գոյութիւն չունեցող ժողով, այն է՝ Կեսարիայինը: Թէ՛ Սքոլաստիկոսի, թէ՛ Կրտսերի ժողովածուների մէջ եւ թէ՛ մեր բոլոր կանոնագրքերում կայ Անտիոքի ժողովը, որը շատ նմանութիւն ունի Նիկիայի ժողովի կանոնների Հետ եւ կարծիք կայ, որ միմեանցից փոխառութիւն են արել երկու ժողովները, որ ասել է, թէ Անտիոքի ժողովը ոչ մի թէպէտ, կասկածական բովանդակութիւն չի ներկայացնում եւ համապատասխան է Ուղղափառ եկեղեցու դաւանանքին, բայց ինչո՞ւ դուրս է ձգուել 1179-ի ժողովի ցանկից՝ դժուար է պարզել: Իսկ ընդհակառակը, Կեսարիային վերագրած ժողովը գոյութիւն չի ունեցել, ոչ մի եկեղեցու ժողովների ցանկում չկայ, ոչ վաւերականների եւ ոչ անվաւերականների մէջ, որտեղից են գտել մերոնք եւ ժողովների կարգը դասել, Աստուած գիտէ: Կայ մի ուրիշ փաստ, որ ցոյց է տալիս, թէ 1179-ի ժողովում յիշատակուել է եւ Անտիոքի ժողովը եւ ապա դուրս է ձգուել: Փաստն այս է. Սբ. Էջմիածնի գրադարանի 58 ձեռագրում կայ Գրիգոր կաթողիկոսի այդ թղթի մի ուրիշ պատճէնը կայսրին գրած, այս պատճէնի մէջ յիշուած ժողովների շարքում կայ եւ Անտիոքի ժողովը, որը բռնում է շարքի մէջ վեցերորդ տեղը: Ահա դասաւորութիւնը՝ 1) Նիկիայի ժողով՝ Ի կանոն, 2) Անկիւրիայի՝ Ի կ., 3) Կեսարիայի՝ Ժ կ., 4) Նէոկեսարիայի՝ Ի կ., 5) Գանգրայի՝ ԻԳ կ., 6) Անտիոքի՝ ԻԵ կ., 7) Լաւողիկիայի՝ ԾԵ կ., 8) Սարգիկէի՝ ԻԱ կ., 9) Պօլսոյ Գ կ. (տիեզ.), 10) Եփեսոսի՝ Զ կ., (149-153 եր.): Եթէ սրանցից Կեսարիայինն իբրեւ չեղած ժողով դուրս ձգենք, մնացածները կլինեն Սքոլաստիկոսի եւ Դիոնիսիոս Կրտսերի ժողովածուների ժողովները: Փաստն այն է, որ Գրիգոր կաթողիկոսի վերոյիշեալ ժողովը երկու օրինակ ունի. մէկում, որը եւ տպագրուած օրինակն է, չկայ «Անտիոքի» եւ «օտար սբ. հարց» կանոնների յիշատակութիւնը, երկրորդ ձեռագիր օրինակներում, որ աւելի ընդարձակ է, քան տպածը, կայ թէ՛ Անտիոքի ժողովը եւ թէ՛ այն օտար սբ. հարց անունները (Աթանաս, Գրիգոր Նիւսեայ, Բարսեղ Մեծ, Գրիգոր Նազիազանցի, Կիւրեղ Աղէքսանդրիացի), որոնց դաւանութիւնն ընդունում ենք: Թէ ինչ է եղել պատճառը, որ օտար սբ. հարց անունները եւ Անտիոքի ժողովը ջնջուել են եւ եղած արձանագրութիւնը կրճատուել, յայտնի չէ, թէ եւ ենթադրական մի քանի բան կարելի է ասել, բայց դրական նշանակութիւն ունենալ չեն կարող

դրանք: Ինչ որ վերաբերում է Կեսարիայի ժողովին, այդ մասին խօսել ենք նոյն ժողովի կանոնների արձանագրութեան մէջ:

Այս ժողովիս գլխաւոր նշանակութիւնը նրանումն է, որ ցոյց է տալիս, թէ մեր 12-րդ դարի սբ. հարք ինչ հայեացք են ունեցել օտար եկեղեցական հայրերի եւ արտաքին ժողովների կանոնների վերաբերմամբ: Մենք զարմանալով կտեսնէինք, որ մեր կանոնագրքերը լի են կանոններով, այնինչ նրանց վաւերականութեան կամ մեր կողմից ընդունելութեան մասին ոչ մի խօսք չի ասուած ոչ մի ազգային ժողովում: Այդ տարակուսանքը գոնէ փարատում է այս ժողովը՝ ցոյց տալով, թէ որ արտաքին ժողովները կարող են աղբիւր համարուել մեր եկեղեցական իրաւունքի համար: Եթէ այս ժողովումս որոշուէր մէկ-մէկ, թէ որ ազգային ժողովներն ենք ընդունում եւ որ հայրերի կանոնները, կունենայինք փառաւոր հիմնաքար՝ պարզելու եւ ջոկելու այն անթիւ, անհամար, աւելորդ, կցկտուր, վայրիվերոյ կանոններ բովանդակող կանոնագրքերը, որոնք պարզել միմիայն ենթադրութիւններով եւ կողմնակի միջոցներով շատ դժուար է:

ՍՍԻ 1204-Ի ՄԱՍՆԱԲՈՐ ԺՈՂՈՎԻ ՄԱՍԻՆ

Այս ժողովն անվաւեր է եւ մեր եկեղեցական իրաւունքի աղբիւր կազմել չի կարող, որովհետեւ ազգի մեծամասնութիւնից մերժուել է երկու անգամ: Սրա մասին խօսում ենք միմիայն նրա համար, որ աւելի եւս պարզաբանուի մեր եկեղեցական իրաւունքի տեսակէտից այն խնդիրը, թէ ով է օրէնսդիրը Հայոց եկեղեցու՝ ազգային ընդհանուր ժողովը, թէ՞ թագաւոր եւ կաթողիկոս, կամ միայն կաթողիկոս: Այս ժողովը, իւր հետ ունենալով Լոռու 1205-ի եւ Անու 1207-ի ժողովները, ամենափառաւոր կերպով հաստատեց, վաւերացրեց այն սկզբունքը, որ Հայոց եկեղեցու մէջ միակ բարձրագոյն օրէնսդիր մարմինը կազմում է ազգային ընդհանուր ժողովը: Այս ժողովի խնդիրն այսպէս բարձրացաւ:

Կիլիկիայի Լեւոն թագաւորը եւ Դաւիթ կաթողիկոսը, ստանալով վրաց զօրավար հայազգի Զաքարէ Սպասալարի խնդիրը՝ թոյլ տալու շարժական սեղան դործածել Պատարագի համար, Վերափոխման եւ Սբ. Խաչի տօնը վրաց հետ կատարել, մասնաւոր ժողով արին եւ թոյլ տուին զօրավարին:

- 1) Պատարագի շարժական սեղան ունենալ պատերազմի ժամանակ:
- 2) Պատարագ մատուցանել սարկաւազներով:

3) Պատարագ մատուցանել թէ՛ կենդանիների եւ թէ՛ ննջեցեալների համար:

4) Աստուածածնի եւ Սբ. Խաչի տօնը կատարել վրաց հետ:

5) 2 ճրագալոյցները լուծել ձկնով եւ ձիթով:

6) Փրկչի եւ սրբերի պատկերները պատուել:

7) Առանց դպրութեան աստիճան տալու սարկաւազութիւն չտալ:

8) Կրօնաւորներն առանձին ստացուածք չունենան, վանքի միաբան համարուեն եւ միս չուտեն:

Զաքարէ Սպասալարը, ստանալով հայոց թագաւորի եւ հայոց կաթողիկոսի եւ մասնաւոր վճիռը, այնքան հեռատես գտնուեց, որ փոխանակ գործադրելու՝ յարմար դատեց Լոռու ժողով անել եւ այդ վճռուած խնդիրն ընդհանուր համաձայնութեամբ գործադրել Արեւելեան Հայաստանում: Եւ ի՞նչ եղաւ. թէ՛ այդ ժողովում 1205-ին եւ թէ՛ 1207-ին որոշուեց չընդունել հայոց կաթողիկոսի եւ հայոց թագաւորի եւ մասնաւոր ժողովի կանոնները՝ համարելով դրանք Հայոց եկեղեցու ոգու եւ կարգի դէմ: Եւ այս վերջին երկու վճիռը մնաց անփոփոխ՝ չնայելով Զաքարէ Սպասալարի ամենակարողութեան, ուժին, նրա բռնութիւններին եւ հալածանքներին: Եւ ի՞նչ էր ժողովներին այդպիսի խիստ վճռի պատճառը. պատմիչների ասելով այն, որ քահանայք գոչում էին՝ Մենք չենք կարող այդ նոր կարգերը ժողովրդի մէջ մտցնել, մեզ քարկոծ կանեն:

Հարցն այն չէ՝ ժողովը խիստ վերաբերուեց, թէ ոչ, կամ փոփոխութեան կէտերի մեծ մասը հակառակ չէին Հայոց եկեղեցու կարգերին, հապա այն, որ ժողովուրդը, հաստատ կանգնած իւր պինդ հողի վրայ, չի թոյլ տալիս, որ մասնաւոր անհատներ, կաթողիկոս, թէ թագաւոր, թէ մի քանի եպիսկոպոսներ փոխեն կարգերը: Ահա այս ժողովի հիմնական գաղափարը:

ՍՍԻ 1243-46-Ի ԺՈՂՈՎԸ

Հայոց եկեղեցական ազգային օրէնսդիր վերջին ժողովը եղաւ 1243-46-ին Սսում, նրանից յետոյ մինչեւ այսօր չենք ունեցել կանոնադիր ժողով:

Կիրակոս ականատես պատմագրի խօսքով Կոստանդին Բարձրբերդցու օրով անկարգութիւններ էին մտել Հայոց եկեղեցու վարչութեան եւ գործերի մէջ, ժողովուրդն անտարբերութեամբ վերաբերում էր դէպի կրօնական պէտքերը, եկեղեցական պաշտամունքը: Դրանց

առաջն առնելու համար Կոստանդին կաթողիկոսը 1243-ին Սսում հրաւիրեց, թագաւորի համաձայնութիւնն առնելուց յետոյ եկեղեցականների եւ աշխարհականների մասնակցութեամբ եւ Հեթում թագաւորի ու նրա որդու ներկայութեամբ մեծ ժողով, ուր սահմանեցին 25 կանոն: Կանոններս կանոնական կոնդակով Կոստանդին կաթողիկոսը հրատարակում է ի սփիւռս աշխարհի՝ նկարագրելով ժողով անելու կարիքը, հայոց աշխարհի անկեալ եւ քայքայուած վիճակը թէ՛ նիւթականապէս եւ թէ՛ բարոյապէս: Կոնդակս սկսւում է այսպէս. «Կոստանդին՝ ծառայ Քրիստոսի եւ շնորհօք Նորին կաթողիկոս Ամենայն հայոց... Գնացաք... առ Քրիստոսապասկ թագաւորն մեր Հեթում, եւ մերով հրամանաւ եւ նորին ձեռնտութեամբ ժողովեցաք զեպիսկոպոսունս եւ զվարդապետս եւ զմիանձունս եւ վանաց առաջնորդս, եւ զիշխանս եւ զիշխողս, արս երեւելիս, եւ արարաք հանդէս մեծ, քննեցաք զպատուէր եւ զհրամանն Աստուծոյ, եւ Աստուծոյ մերձակայից առաքելոց եւ հայրապետաց, եւ գտաք զմեզ բազում մասամբք մոլորեալք եւ դատապարտք անպատասխանիք, եւ որքան կարացաք՝ աւաղեցաք զմեզ եւ ողբացաք: Զկնի յոյով քննութեան՝ ամենեցուն կամակցութեամբ եւ ձեռնագրով, զրեցաք սահման եւ կանոն չափաւոր եւ դիւրընթաց...» (Կիրակոս պատմ., 178-180 եր.):

Կոնդակիցս մի քանի ուշադրութեան արժանի կէտեր կարելի է քաղել.

1) Որ ժողովների կանոնները յայտարարւում էին կաթողիկոսի կանոնական կոնդակով:

2) Որ 1243-ին արդէն «Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց¹» տիտղոսն ընդհանրացած էր, երեւի Կիլիկեան կաթողիկոսութեան ժամանակից, մինչեւ այդ «Կաթողիկոս Հայոց» կամ «Հայոց մեծաց» տիտղոսն էին կրում:

3) Ժողովը լինում է կաթողիկոսի հրամանով եւ թագաւորի ձեռնտութեամբ եւ ոչ թագաւորի հրամանով եւ 4) Թագաւորը եւ արքայորդիք մասնակցում էին ժողովում, եւ երեւում է, որ նախագահը կաթողիկոսն էր:

Նկատելու արժանին այն է, որ մեր ոչ մի կանոնագրքում այս ժողովի մասին ոչ մի յիշատակութիւն չկայ. արդեօք այս բաւական է ապացուցանելու, որ հայոց այժմեայ կանոնագրքերը 1200 թուից առաջ գրուած էին: 1204-ի Սսի ժողովի մասին նոյնպէս ոչինչ չկայ: Ի նկատի ունենալով, որ կանոնագրքերում կաթողիկոսների ցանկը Լուսաւոր-

¹ Խաչիկ կաթողիկոսը 972-992 թուերին ստորագրում էր «Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց», տես նրա կոնդակը, Արարատ, 1868թ.:

չից հասցրած է մինչև մեր 997 թիւը, ենթադրելի է, որ մեր ձեռքի տակ ունեցածներս գրուած են մինչև 1000 թուականը:

Ահա եւ կանոնները, որ քաղում ենք Կիրակոս պատմագրից.

1. Ամենայն ձեռնադրութիւն յեկեղեցի՝ որ է պարգեւը Հոգւոյն Սրբոյ, զոր տայ արժանաւորացն, առանց արժաթոյ լիցի՝ ըստ կանոնաց, զի այն ախտ Յուդայի եւ Սիմոնի կախարդի է, որ խոտեցան, եւ ոչ միաբանեցաւ ընդ մոսա շնորհն, որ ի տեղիս տեղիս վասն աղքատութեան լուծեալ է եւ տգիտութեան: Այսուհետեւ արժանաւոր են միայն եւ գիտունքն առցեն զաստիճան եպիսկոպոսութեան մեծաւ քննութեամբ եւ վկայութեամբ եւ թեմին կամակցութեամբ առանց կաշառաց, հասակաւ մի պակաս քան զերեսուն ամն:

Ձեռնադրութիւնը, որը միայն արժանաւորներին վերաբերմամբ պիտի լինի, առանց փողի (կաշառքի) պիտի կատարուի: Սրանից յետոյ միայն արժանաւորներն առնեն եպիսկոպոսական աստիճան՝ մեծ քննութեամբ եւ վկայութեամբ եւ թեմի կամակցութեամբ, առանց կաշառի, եւ եպիսկոպոսացուն էլ պիտի լինի ոչ պակաս, քան երեսուն տարեկան (տե՛ս Նիկ. 4, Անտ. 19, Լաւ. 13, Բ առ. 29, Սահակի կանոններ):

2. Իսկ առաջին գործ եպիսկոպոսին, որ զուսուցիչսն եւ զուսումնականսն ուսման եկեղեցւոյ ինքն սահմանեցէ մեծաւ զգուշութեամբ եւ հոգաբարձութեամբ, անգայթազդ եւ գիտունք եւ ուսուցիչք եղիցին տղայոց:

Եպիսկոպոսի առաջի գործն է մեծ զգուշութեամբ եւ հոգացողութեամբ տղայոց համար ուսումնական ուսուցիչներ նշանակել՝ եկեղեցական ուսմունքները դասաւանդելու նրանց:

3. Ապա եկեալսն ի չափ հասակաւ եւ ուսմամբ եւ սրբութեամբ ածոց յաստիճան վկայութեամբ անձանց իւրեանց եւ սնուցողացն առանց արժաթոյ, տիօք մի պակաս քան զքսան եւ եօթն ամն երեցն եւ սարկաւազն:

Ապա այդ ուսում առնողներէց (2 կ-) վարքի սրբութեամբ ուսմամբ աչքի ընկնողներին եւ չափահաս եղողներին առանց փողի եպիսկոպոսն աստիճան տայ սնուցողներին եւ իրենց շրջապատող անձանց վկայութեամբ, թէ՛ սարկաւազի եւ թէ՛ քահանայական աստիճան ստացողը պիտի լինի ոչ պակաս, քան 27 տարեկան:

Նշեկեցարիայի 17 կանոնով քահանան 30-ամեայ պիտի լինի՝ ըստ օրինակի Յիսուսի, 2 Տիեզ. ժող. 14, 15 կանոններով սարկաւազը՝ 25

ամեայ, քահանան՝ 30 ամեայ պիտի լինեն: Ըստ իս՝ մեր 27 տարեկան թիւը պիտի գրչի սխալ լինի, տառերով գրած՝ ԻՆ եւ ԻՆ միմեանց հետ շփոթուում են, երեւի եւ ԻՆ-ի փոխարէն ԻՆ է դուրս եկել. այնպէս որ մեր կանոններով 30 տարի նշանակուում է եպիսկոպոսի, 25-27՝ քահանայի եւ սարկաւազի համար:

4. Իսկ քահանայքն զպսակն եւ զկնունքն մօթութեամբ արասցեն յեկեղեցիս եւ հաղորդեսցեն, բայց թէ մահու երկիւղ իցէ երախային, յորժամ եւ իցէ, արասցէ առանց դրամի:

Քահանաները պսակն ու կնունքն անօթի (չկերած) պիտի կատարեն եկեղեցւում եւ հաղորդուեն, բայց եթէ մահուան վտանգի մէջ գտնուի երախան, կարելի է եւ կերած ժամանակն էլ մկրտել եւ առանց փողի (դրամի):

Պսակի եւ մկրտութեան կատարման ժամանակ կանոնս պահանջում է, որ քահանան լինի անօթի՝ հաց չկերած, որովհետեւ առաջին՝ որ սբ. խորհուրդը կատարուի երկիւղածութեամբ եւ ծոմով, եւ երկրորդ՝ որ քահանան պիտի նոյն օրը հաղորդուի, այդ պատճառով կանոնս պահանջում է քահանայից ամենայն զգաստութեամբ եւ սրբութեամբ կատարել իւր պաշտօնը: Երեւի թէ հներում երկու խորհուրդն էլ առաւօտեան էին կատարում, այժմ էլ գիւղերում մկրտութիւնը համարեա միշտ առաւօտներն են կատարում, իսկ պսակը՝ երեկոյեան ճրագավառով լուցկիներով: Մահուան վտանգի դէպքում թոյլ է տալիս հաց կերած մկրտել, միայն առանց փողի. թէ ինչու, անորոշ է. արդեօք նրա՞ համար, որ կերած է մկրտութիւն անում:

5. Ամենայն քահանայագործութիւն՝ կնունք եւ պսակ եւ թաղումն երկիւղի եղիցի՝ առանց զրուցի եւ ծաղու, մեծ ու յուսով եւ աղօթիւք մերձակայից:

Ամէն տեսակ քահանայագործութիւն՝ մկրտութիւնը, թէ՛ պսակը, թէ՛ թաղումը երկիւղով՝ առանց խօսքի ու ծաղրի լինի, յուսով եւ շրջապատողների աղօթքով:

6. Աւագանն հաստատուն լիցի եւ անշարժ, եւ վարագուրով ծածկած, զի մեծ է եւ խորհուրդն:

Մկրտութեան աւագանն անշարժ լինի եւ վարագուրով ծածկած (տե՛ս Բ Դւ. 15, Ե Դւ. 13, Պար. 8):

7. Ձպսակն ընտրութեամբ արասցեն վեց ծննդովք հեռացեալ յազգակցութենէ արեան. փեսայն մի պակաս քան զչորեքտասան ամն, եւ հարսն քան զերկոտասան:

Պսակը վեց աստիճանով հեռացած արիւնակիցներէ մէջ չի կարող լինել. փեսան տասն եւ չորս տարեկանից, եւ հարսնացուն տասերկու տարեկանից պակաս չպիտի լինի:

Այս կանոնս դարձաւ ամենանշանաւորը պսակի խնդրի նկատմամբ արիւնակցական ազգակցութեան մէջ եւ մինչեւ այսօր էլ իւր ոյժն ունի: Թէեւ նրանից առաջ Շնորհալին 10 աստիճանի մէջ թոյլ տուաւ ամուսնանալ արիւնակից ազգականներին, եւ դրան հետեւեցին գուցէ Յակոբ Ղրիմեցի եւ կանոնադիրք արտագրողները, բայց ժողովուրդը բոլորովին հեռու մնաց 10 աստիճանից եւ մինչեւ այսօր էլ «օխտը պորտը» համարուեմ է վերջնական արգելական կէտը եւ թոյլատրական աստիճանը: Կանոնս, դժբախտաբար, ոչինչ չի ասում խնամական եւ կնքահայրական աստիճանների մասին (տե՛ս Շահ. 12, 13, Պար. 16, Բարս. 68, Բ առ. 19):

Փեսացուի համար կանոնս նշանակում է 14 տարեկան հասակը, աղջկայ համար՝ 12, մեր միւս կանոններում թուերով որոշում չկայ այս մասին, միայն ասուում է՝ Չափահասներին միայն թոյլ է տրուում պսակուելու եւ ոչ տղայոց: Տղայ ասելով մինչեւ քանի՞ տարեկան է հասկացում՝ անորոշ է: Ռուսաց օրէնքում Կովկասի բնակիչների նկատմամբ ասուում է 15 տարեկան տղան, 13 տարեկան աղջիկը պիտի լինի, որ իրաւունք ունենան պսակուելու (տե՛ս Բ Դ. 24, Սահ. եւ Շնորհալու կանոնները):

8. Օտար յաշխարհէ եպիսկոպոս կամ վարդապետ կամ երեց, կամ գիրոյ՝ տէր առանց թեմին եպիսկոպոսին մի՝ չորեքսցին, կամ շինեսցեն. այլ նորա հրամանաւ ըստ պատշաճի:

Ուրիշի թեմի մէջ եպիսկոպոս կամ վարդապետ կամ երէց իրավունք չունին չորեքսցին կամ շինքեր շինելու (եկեղեցական) առանց տեղական առաջնորդի հրամանի (տե՛ս Բ առ. 15, Նիկ. 15, 16):

Շրջակայել նշանակում է հանգանակութիւն անել կամ քարոզութեան դուրս գալ կամ սբ. մատուցներ չորեքսցին:

9. Գրոց դասասացքն բազմաց վկայութեամբ լիցի, որ գիտունք լինին, եւ

¹ Անորոշ բառ է:

ամենայն գրոց վարք եւ տեղեակ, եւ փորձ ամենայնիւ. նմանապէս եւ գրոց աշակերտ ընտրութեամբ նորին եւ առաւել փորձիւ եւ վկայութեամբ կատարելոց:

Սուրբ Գրքի ուսուցիչները պիտի ընտրուեն շատերի վկայութեամբ, լինեն գիտուն, վարժ եւ տեղեակ գրոց եւ փորձուած անձինք:

10. Եւ հրամայէ եպիսկոպոսն զՍուրբ Գիրս եկեղեցւոյ գրել արուեստաւորաց եւ ուղղափառաց եւ գիտնոց:

Եպիսկոպոսի հրամանով Սուրբ Գիրքը պիտի արտագրեն հմուտ, ուղղափառ եւ գիտուն մարդիկ:

Այս կանոնս սահմանում է, որ անգրագէտ, կիսագրագէտ, թերի եւ վատ ձեռք ունեցողները Սուրբ Գիրքը չարտագրեն սխալներով եւ աղաւաղումներով:

11. Երկիցս անգամ չորեքսցի եպիսկոպոս ի տարուջն յիւր թեմն եւ հանդէս արասցէ իւր հօտին, եւ սուրբ գիտուն քորեպիսկոպոս դիցէ, որ զեկեղեցւոյ դատաստանն ըստ կանոնաց առնել մարդասցէ երկիւղած եւ անագահ:

Առաջնորդը երկու անգամ պիտի շրջագայութեան ելնի տարին եւ իւր հօտն աչքի անցնի, գիտուն եւ սրբակրօն քորեպիսկոպոս էլ պիտի նշանակի, որ եկեղեցու դատաստանը կանոնների համաձայն կարողանայ անել երկիւղածութեամբ եւ առանց ազահուլթեան (կաշառքի) (քորեպ. մասին տե՛ս Անկ. 15, Նէո. 14, Անտ. 10, Պար. 4, 21):

12. Ծեր եւ գիտուն խոստովանահայրս կարգեսցին, որ յամենայն կիրակէի առանց դրամի ի խոստովանութիւն կոչեսցէ շափաթուն յանցանաց. եւ քահանայքն խոստովանահարցն հրամանաւ գիրեանց ժողովուրդն զարժանաւորսն հաղորդեսցեն առանց դրամի:

Ծեր եւ գիտուն խոստովանահայրեր նշանակեն, որոնք ամէն կիրակի խոստովանութեան կանչեն առանց փողի ժողովրդականներին, եւ քահանաներն էլ առանց դրամի հաղորդութիւն տան սրանց:

13. Ձհաղորդն առանց բուրվառի եւ մոմեղինի մի տարցին առ հիւանդն, այլ մեծաւ երկիւղիւ, իսկ ժողովուրդքն չեն յիւրեանց հրամանքն, ո՛ւմ կամին ծուխ լինի, այլ որպէս եպիսկոպոսն հրամայեսցէ:

Հաղորդութիւնը հիւանդի մօտ տարուի մեծ երկիւղով, բուրվառով եւ մոմեղէնով: Իսկ ժողովուրդն իրենց գլխու ում կամենան, նրան ծուխ դառնալ չեն կարող, այլ եպիսկոպոսի հրամանով պիտի վարուեն:

Դուինի ժողովների կանոններում տեսանք, որ ծխաբաժանութիւնը չի ընդունւում, այլ առաջարկւում է բաւականաձայն ժառանգաբար ստացած բաժնով եւ անտրտունջ հովուել ժողովուրդը: Այստեղ ծխաբաժանութիւնը թոյլատրւում է միայն ոչ ժողովրդի ցանկութեամբ, այլ եպիսկոպոսի: Կանոնս սահմանափակում է ժողովրդի իրաւունքը եւ ընդարձակում առաջնորդին: Ժողովուրդը մինչեւ այսօր էլ ընտրողն է քահանայի ծուխը, առաջնորդը չի կարող իւր ցանկութեամբ քահանայ կարգել ժողովրդի վրայ, որովհետեւ այդ հակառակ կլինի մեր ամբողջ եկեղեցական կազմին եւ կարգերին (տե՛ս Բ Դ. 1, 2, Բ Դ. 13, Գ Դ. 5):

14. Առաւել ջան տարցեն եպիսկոպոսք եւ քորեպիսկոպոսք զպոռնիկսն եւ զշնացողսն, զհմայս եւ զամենայն յանցաւորսն զեհեմին երկիւղի ի դարձ ածել: Իսկ զանդարծսն մարմնաւոր պատուհասի եւ հոգեւորաւ խրատել եւ տուգանել, մանաւանդ զայնպիսիսն, որ այր եւ կնոջ մէջ մտցեն, կամ բոզ ունիցին կին, կամ զկին թողուն զօրինաւոր եւ առ բոզս երթան, կամ ատելութեան պատճառաւ թողուն զկանայսն առանց բանի պոռնկութեան. զայսպիսիսս անողորմ տուգանօք խրատեսցեն, եւ թէ պատուաւոր մարդ է, եւ ընդդէմ ասէ եկեղեցւոյ օրինաց, թագաւորն խրատեսցէ յատնի (յատենի) զմեղքն (զմեղաւորքն). եւ իշխանք մեղադրանօք, եթէ ոչ առնեն զայս, եւ նզովք. եւ եթէ կին լրբի եւ մարդ խաբէ կանամբի կամ ազապ, խրատ առցէ յերեսն:

Եպիսկոպոսները եւ քորեպիսկոպոսներն աւելի ջանք անեն պոռնիկներին եւ շնացողներին, հմաններին եւ բոլոր յանցաւորներին ուղղութիւն բերելու գեհենու (դժոխքի) երկիւղով: Որոնց վրայ այս երկիւղը չի ազդել, մարմնաւոր եւ հոգեւոր պատիժներով խրատել նրանց եւ տուգանքի ենթարկել, մանաւանդ այնպիսիներին, որոնք մարդու եւ կնոջ մէջն են ընկնում եւ նրանց դժբախտացնում, կամ մարդիկ, որոնք բոզ կնիկ են բերում, կամ օրինաւոր կնոջը թողնում են եւ բողբերի մօտ գնում կամ առանց պոռնկութեան պատճառի ատելութեան համար թողնում են իրենց կանանց. այնպիսիներին անողորմ (խիստ) տուգանքներով պիտի խրատեն, եւ եթէ պատուաւոր (ազնուական) մարդ է, եկեղեցու օրէնքներին ընդդիմանում է, թագաւորն այդպիսի մարդուն թող խրատի ատենի մէջ՝ բազմութեան առաջ, եւ իշխաններն էլ մեղադրեն, եթէ էլի շարունակի իրեն յանցանքը, նզովքի ենթարկուի: Իսկ եթէ կինը լրբութիւն կանի եւ կանամբի կամ ազապ մարդու

իրեն կմօտեցնի՝ թող յանդիմանուի (ծեծուի, ապտակ ուտի)(⁶) (տե՛ս Դ Դ. 4, Պար. 3):

15. Ամենայն պահք ըստ կանոնաց առանց ձկան եւ ձիթոյ եւ գինւոյ, բաց ի հարկէ հիւանդութեան, առաւել աղ ու հացիցն, եւ ուրբաթին եւ չորեքշաբթին, որ Քրիստոսի չարչարանաց աւուրքն են, որ զայս լուծանէ, տուգանեսցեն եւ յաղքատս տայցեն, եւ պահօք վճարեսցին յԱստուծոյ: Նախ քան զայս յառաջ քան զամենն զայս ենք հոգացեալ առաջի արքային Հեթմոյ եւ հօր իւրոյ Կոստանդեայ եւ ամենայն իշխանացն, եւ բանադրանօք բանադրեալ յամենոյ վերայ, որոյ օգնական լինին եկեղեցւոյ, եւ յամենայն տեղիս ի մեծ եւ ի փոքր յիշոց, աւագ դմեն ի դարպաս, ի քաղաք, ի գիւղս եւ յազարակս, եւ զանօրէն յիշոցասացսն, զբարկութիւն Աստուծոյ շարժողսն, եւ զաններելի անօրէնսն, որ անարգին զհաւատսն, զստեղծող, զկնունք, զիրեշտակ, զքահանայ, զբերան, զերես, զգերեզման, եւ զայլ այսպիսիս զնոր բուսեալ չարիսդ, զայնպիսեացն զլեզուսն հատցեն, եւ կամ ծակեսցեն, եւ լար ի ներս ածցեն, եւ մախատանօք ի շուրջ ածցեն օր մի, եւ ըստ գոյին տուգանս առցեն, եւ յաղքատս տայցեն:

Բոլոր պատերը, մանաւանդ Մեծ պատը, ուրբաթին ու չորեքշաբթին կանոնների համաձայն պիտի պահել առանց ձէթի (իւղի), ձկան եւ գինու. ով լուծի պատը, տուգանքի ենթարկուի, եւ տուգանքն աղքատներին բաժանուի: Հէնց ամէնից առաջ Հեթում թագաւորի եւ նրա հօր ժամանակ եւ նրանց ու իշխանների դիմաց բանադրանք դրինք եկեղեցուն չօգնողների եւ հայհոյողների վրայ, աւագներ նշանակուեցին ամէն տեղ իբրեւ հսկողներ, որ եթէ տեսնեն մէկին հայհոյելիս, հաւատը, ստեղծողին, կնունքը, հրեշտակը, քահանան, գերեզմանը, սրանց անարգողին եւ յիշոց տուողին բռնեն, լեզուն կտրեն, կամ ծակեն, լար քաշեն միջովը, նախատանքներով մի օր շրջեցնեն, գոյքի համեմատ տուգանք առնեն եւ աղքատներին բաժանեն (տե՛ս Բ առ. 69):

16. Թէ քահանայ գտանի ի վերոգրեալ մեղսդ, կրկին պատիժ ընկալցի եւ տանջեսցի կարգաւ հանդերձ:

Եթէ քահանան վերոգրեալ մեղքերը կատարի, երկու անգամ աւելի խիստ պատիժ կրի եւ տանջուի ինչպէս հարկաւորն է:

17. Քահանայ որ զատ յեկեղեցւոյ գործոյ, այլ գործս առնէ՝ նօտարութիւն կամ որսորդութիւն, զժողովուրդսն ի բաց առցեն ի նմանէ. նմանապէս զանուսումն երիցանց, մինչ լաւ ուսցին, եւ զանարժանիցն եւս առցեն:

Այն քաջանան, որ բացի եկեղեցու գործերից ուրիշ բաներով է պարապում, նստարութիւն կամ որսորդութիւն է անում, նրանից խլեն նրան ժողովուրդը եւ տան ուրիշ քաջանայի, նոյնպէս վարուեն եւ անուսում քաջանաների եւ անարժանների հետ (Կրն Բ առ. 6, Բ Դ. 5):

18. Քահանայն ի տարուցն յեկեղեցին ժողովեսցէ զարսն առանձինն, եւ զկանայսն առանձինն, եւ որիշ զկուսան աղջկունսն, եւ որիշ զտղայսն եւ զմանրէսն եւ ըստ իւրաքանչիւր պատշաճի խրատեսցէ աղաչանօք եւ սաստիւ. եւ իմասցի իւրաքանչիւրոցն զվարքն, եւ գիտեսցէ հանապազ. եւ թէ ինքն չէ բաւական, ի ձեռն այլ կատարելոյ արասցէ, ասէ սուրբն Աթանաս յիւր կանոնքն:

Քաջանան տարուայ մէջ իւր ժողովրդին՝ կանանց եւ մարդկանց, մեծին ու փոքրին, պիտի կանչի եկեղեցի եւ խրատի նրանց, նրանց վարքն ու բարքն իմանայ, եթէ ինքը կը ժողարանայ, ուրիշ աւելի պատրաստ անձի ձեռքով անի, ինչպէս որ սբ. Աթանասն ասում է իւր կանոններում:

19. Ժողովրդականքն յօժարութեամբ եւ աղաչանօք տացեն զհասս քահանայիցն յամենայն արմատոց պտուղս, եւ զկարգեալ բաժին մատաղին, եւ պսակին ընծայիւք, եւ թաղմանն հանդերձ, եւ ժամու դրամ, ոչ զին Պատարագին, այլ երիցուն հանդերձի եւ կերակուրի, որ աղօթից եւ Պատարագի պարապի յեկեղեցին:

Ժողովուրդը պիտի սիրով եւ յօժարութեամբ տայ քաջանաների հասերը բոլոր պտուղներից եւ մատաղի նշանակուած բաժինը եւ պսակի ընծաներից եւ թաղման շորն ու ժամոցը ոչ թէ իբրեւ արած Պատարագի գին, այլ քաջանայի շորի եւ կերակրի փողի վարձ իւր քաջածնեղութիւնների (եկեղ. տուրքի մասին տե՛ս Գան. 7, Բ առ. 3, 4, Գան. 8, Բ Դ. 1, 2, 3, 4, 13, 18, Դ Դ. 8, 9, Պարտ. 21):

20. Երիցունք ըստ ժողովրդեանն ծառայեսցեն եպիսկոպոսին, սահմանեալ հասիւն, եւ ընծայիւք ըստ պատշաճին:

Քաջանաները պիտի իրենց եկամուտի համեմատ էլ բաժին հանեն եպիսկոպոսին իրենց հասերից եւ նուէրներից:

21. Եպիսկոպոսին ծառայեսցեն զհայրապետական աթոռն կարգեալ հասիւն եւ ընծայիւք արժանաւորին ըստ կանոնաց, զի սուրբ Լուսաւորիչն

գրեալ է, թէ քահանայքն զժողովուրդն տասանորդեսցեն, եւ եպիսկոպոսը զքահանայս, եւ հայրապետը զեպիսկոպոսունս, արդ՝ եթէ զայն չառնէք, ապա զչափաւորսն եւ զպակասն, զոր գրեցաք, խնդութեամբ տուրք, իբրեւ զօրհնութիւն եւ մի՛ իբրեւ զազահութիւն, այլ աթոռին հաստատ եւ անկարիք մնայ, եւ եկեղեցիքն պայծառ, եւ Աստուծոյ օրհնութիւնն խառնի յարդիւնս արդարութեան ձերոյ, զի զայն Աստուծոյ կուտայք, եւ ոչ մարդոյ:

Եպիսկոպոսներն էլ հայրապետական աթոռին պատկանելիք հասը եւ ընծաները կանոնների համեմատ տան, որովհետեւ Լուսաւորիչ գրել է, թէ քաջանաները ժողովրդից տասանորդ առնեն, եպիսկոպոսները՝ քաջանաներից, եւ կաթուղիկոսն էլ՝ եպիսկոպոսներից: Եթէ այս չէք կատարում, գոնէ չափաւոր կերպով լրացրէք ձեր տուրքը, ուրախութեամբ ուղարկեցէք իբրեւ օրհնութիւն, այդ Աստուծոյ էք տալիս, ոչ մարդկանց:

22. Ձայն երկու աղօթքն, յորոյ վերայ Սուրբ Աստուած ասեմք՝ զփառք ի Հայր եւ յՈրդի եւ ի Սուրբ Հոգին, մի աւարտէք, զի մի՛ յերորդութեան վերայ թուեսցի խաչն. զկատարած լուր ծայնիցն ասել պիտի, զոր միշտ ի բարձունս առաքեսցուք ամենագոր տէրութեանդ՝ Քրիստոս Աստուած. այժմ եւ ... Ձգոհանամքին վերջքն՝ լիցուք տաճար եւ բնակարան Աստուծային շնորհացդ, եւ գոհութեամբ փառաւորեսցուք զքեզ Քրիստոս. այժմ...

Երկու աղօթքները՝ «Գոհանամք զքէնն» եւ «Լուր ձայնից մերոց»-ը, որոնց վերջում երգւում է «Սբ. Աստուածը», պիտի վերջացնել «Քրիստոս Աստուած մեր»-ով, որպէս զի հասկացուի, թէ «խաչեցարն» վերաբերւում է Քրիստոսին եւ ոչ Երրորդութեան («Սբ. Աստուած»-ի մասին տե՛ս Դ. 20):

23. Ի ֆռանգաց գրեալ են առ մեզ, թէ զՏեառն եղբոր հրամանն ընդէ՞ր ոչ առնէք, զիւսանդն ի ժամուն մահու օրինել, ձիթով օծանել, որ թէ մեռանի՝ օծումն լինի թաղմանն, եւ թէ ապրի՝ լինի ի քաւութիւն մեղացն եւ պատճառ առողջութեանն. եւ գիտէք, որ Օծնեցին Յովհան՝ որ գատեալ է զմեզ յազգացդ, գրեալ է՝ որ առնէք. եւ պարտ է առնելն, եւ արարէք ստուգութիւն. միայն զգուշացի քահանայն, եւ զձեքն սակաւ օրհնեսցէ, որ աւելի չգայ, եւ նզովք առցէ յԱստուծոյ եւ ի մէնջ. եւ լինի պատճառ զայթակղութեան. զայս պատեհ տեսաք, եւ գրեցաք յետոյ, եւ հարկաւոր. ողջ լիջիք Տէրամբ:

Լատինները մեզ գրել են, թէ Տեառնեղբոր հրամանն ինչու էէք կատարում, ինչու մահամբոճ հիւանդին էէք օրհնում, ձիթով էէք օծում, որը եթէ մեռնի, օծումը կհամարուի թաղման համար եղած, եթէ ապրի, օծումը կլինի մեղքերի քառութիւն եւ առողջութեան պատճառ, եւ գիտէք, որ Օձնեցին, զատելով մեզ այդ ազգերից, գրել է, որ այդ կատարենք եւ պէտք է կատարել. միայն քահանայն զգուշանայ, որ աւելի ձէթ օրհնի, եթէ ոչ, Աստուծուց եւ մեզնից նզովք կստանայ եւ պատճառ կդառնայ դայթակղութեան: Այս յարմար դատելով գրեցինք. ողջ մնաք:

Սրանով վերջանում են Սաի ժողովի կանոնները:

Օծման իւզի մասին Ստեփաննոս Օրբելեանը մի բնորոշ դատողութիւն է տալիս. «Դարձեալ թէպէտ առաքելական իմանամք կարգ զձէթ օրհնելն հիւանդաց եւ մեղուցելոց՝ ի ի հարցն ոչ ունիմք սովորութիւն աւանդեալ մեզ, կարծեմ եւ համարձակութիւն յոյժ մատուցանէ ժրագունիցն ի մեղս՝ մեղօք ապականել զոգիսն յուսով ձիթին, եւ սակաւ դրամիկ մսխիլ, ձէթ օրհնել եւ արդարանալ... Բայց էէ զանկատար իւզն, որ վասն երեսայիցն սահմանէք ընդունելի է» (336 եր.), (տե՛ս Ե Դ. 11):

Տպագրուած «Կիրակոս Գանձակեցու» մէջ յիշուած այս 23 գլուխը համեմատելով Սբ. Էջմիածնի գրադարանի ձեռագիր 1704, 1705, 1706 համարների հետ՝ բոլորովին նոյն է բովանդակութեամբ, միմիայն տարբեր են սրանց մէջ կանոնների քանակը, 23, 24, 25, մէկի մէջ մի կանոնը երկու է արած, մի ուրիշ տեղ երկու կանոն միացրած եւ այլն:

Թէ՛ այս ձեռագրերի եւ թէ՛ տպագրուածի կանոնները տարբեր են Չամչեանի եւ նրան հետեւող Աբէլ եպիսկոպոսի գրած կանոններից: Ես հետեւեցի տպագրուածին եւ այս ձեռագրերին, որոնցից մէկը գրուած է 1664 թուին, միւսը՝ 1720-ին, երրորդը թիւ չունի:

ԼԱՏԻՆԱՍԷՐ ԿԱԹՈՂԻԿՈՄՆԵՐ ԵՒ ԺՈՂՈՎՆԵՐ (1238-1361 ԹԹ.)

Յունաց միաբանութեան հարցը վերջանալուց յետոյ ԺԳ դարում սկսուեց Հռոմի եկեղեցու հետ միանալու խնդիրը: Ըստ Վարդան պատմագրի՝ 1251-ին Իննովկինդէոս Դ Պապն առաջարկեց Կոստանդին Հայոց կաթողիկոսին եւ Հեթում թագաւորին ընդունել Հռոմի դաւանած վարդապետութիւնը Հոգւոյն Սրբոյ բղիման մասին «ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ»: Կաթողիկոսը եւ թագաւորը, ճշտուած քաղաքական

հանգամանքներից, Պապի գերագօրութիւնը տեսնելով արեւմտեան աշխարհներում, ժողով են գումարում եւ հարցը քննութեան առաջարկում: Եւ այսպէս սկսում են ժողովների միջոցով քննել դաւանաբանական սկզբունքներ, որոնք Գրիգոր Անաւարդեցու ժամանակ (1293-1307) հետեւեալ պարզուած կերպարանքն են ստանում ինը կետերով. Ա. բաժակը ջուր խառնել, Բ. խաչեցարը վերցնել, Գ, Դ, Ե, Զ, Է. տօները, պասերը, մաշտոցը, ձեռնադրութիւնը, երեկոյեան եւ առաւօտեան ժամերգութիւնը փոխել եւ լատինացը մտցնել, Ը. երախայութեան իւզը գործադրել, Թ. հիւանդաց օծումը կատարել: Այս կէտերն ընդունելու համար մի քանի ժողովներ են անում թագաւորները եւ կաթողիկոսները, եւ սրանց ճշմամբ ժողովներն ընդունում են այդ դաւանաբանական փոփոխութիւնները: Բայց Արեւելեան Հայաստանը Սիւնեաց աշխարհի եւ Լոռու նահանգի եպիսկոպոսների գլխաւորութեամբ ամենաջերմ պաշտպան են հանդիսանում ժողովրդական եկեղեցու եւ կատաղի հակառակորդ լատինամոլ կաթողիկոսների, թագաւորների եւ ժողովների: Ամենափառաւոր ժողով արին արեւելյան հայերը Սիւնիքում, ուր մի խիստ պատասխան գրեցին կաթողիկոս Անաւարդեցուն՝ յորդորելով պինդ պահել հայրաւանդ կարգերն ու սովորութիւնները եւ վերջում աւելացնելով՝ Աւելի լաւ է մեր պապերի հետ դժոխք գնալ, քան օտարների հետ արքայութիւն: «Եւ ընդէ՞ր է երկայնել մեզ զբանս,՝ գրում է Սիւնիքի ժողովը Ստեփաննոս Օրբելեանի բերանով,՝ հաւան եմք մեք ընդ հարսն ի դժոխս իջանել եւ ո՛չ լեանի բերանով,՝ հաւան եմք մեք ընդ հարսն ի դժոխս իջանել եւ ո՛չ ընդ հոռոմոց յերկինս ելանել: Արդ, այդ չափ եւ այդքանիւք բաւականացուք բանիւք»: «Եւ թէ թագաւորական սաստիւ պատժէք զմեզ՝ կանասցուք բանիւք»: «Եւ թէ թագաւորական սաստիւ պատժէք զմեզ՝ մեք պատրաստ եմք ի տանջանս, յաքսորս եւ ի բանտ, ի մահ եւ ի մեղաւորութեան ի վերայ սուրբ եւ առաքելական հարցն աւանդից»: Չնայելով Արեւելեան Հայաստանից եկած այդպիսի բողոքներին՝ Կիլիկիայի թագաւորները եւ կաթողիկոսները, անընդհատ ժողովներ անելով, ընդունում էին Անաւարդեցու 9 ծիսական փոփոխութիւնները, այնինչ դուռնում էին Անաւարդեցու 9 ծիսական փոփոխութիւնները, ուշք չդարձնելով թագաւորն ժողովուրդը եւ հոգեւորականութիւնը, ուշք չդարձնելով թագաւորի խիստ բռնի միջոցներին, շարունակում էին իրենց լուսաւորչական կարգով ընթանալ: Բանն այնտեղ հասաւ, որ Կարինում Գրիգոր եպիսկոպոսը, կատարելով թագաւորի եւ կաթողիկոսի հրամանը, Պապի ծիսակրթութեան ջուր էր խառնել բաժակի մէջ, ժողովուրդը լսում է, տարագի ժամանակ ջուր էր խառնել բաժակի մէջ, ժողովուրդը լսում է, յարձակում է եպիսկոպոսի վրայ եւ տեղնուտեղը սպանում է: Երուսաղէմի Սարգիս եպիսկոպոսը քաջութիւն է ունենում ոտի տակ տալ ազգատեաց կաթողիկոսի հրամանը: Եգիպտոսի Ամիրայի պաշտպանութեամբ կաթողիկոսի իրաւասութիւնից դուրս է գալիս եւ իւր թե-

3. Երրորդ՝ զի թարց խնդրանաց ժողովորդեան եւ վկայական թղթոյ մի ձեռնադրեսցի ոք յեպիսկոպոսութիւն:

Ոչ ոք առանց ժողովորդի խնդիրքի եւ վկայաթղթի եպիսկոպոս չձեռնադրուի:

Այս փառաւոր սկզբունքը սկզբից հէնց մեր մէջ գոյութիւն է ունեցել եւ մինչեւ այսօր տեւում է տաճկահայոց մէջ: Ռուսահայոց մէջ ժողովուրդը ոչ մի ձայն չունի, ամէն ինչ կախուած է կաթողիկոսից եւ Սինոդի նախնական կարծիքից (տե՛ս Նիկ. 4, Անտ. 19, Լաւ. 13, Սսի 1):

4. Չորրորդ՝ ամենեւին զինչ եւ իցէ պատճառաւ ոք եպիսկոպոս զայլոյ վիճակ մի յափշտակեսցէ:

Եպիսկոպոսը ոչ մի պատճառով չի կարող ուրիշ եպիսկոպոսի վիճակ յափշտակել (Բ առ. 14, Նիկ. 15, Անկ. 18, Անտ. 13, 16, 21, 22, Դ Դւ. 3):

5. Հինգերորդ՝ միոյ վիճակի մի լիցին երկու եպիսկոպոսք եւ երկու առաջնորդք, բայց թէ կարի մեծ ինչ պատճառ ի մէջ գայցէ:

Մի թեմում երկու եպիսկոպոս, երկու առաջնորդ չլինեն, այլ մէկը. բացառութիւն թոյլ է տրւում միայն շատ կարեւոր եւ բացառիկ դէպքերում:

6. Վեցերորդ՝ մի համարձակեսցի եպիսկոպոս՝ յայլմէ վիճակէ զոք ձեռնադրել, ապա թէ համարձակեսցի լուծցի ինքն եւ իւր ձեռնադրեալն:

Եպիսկոպոս-առաջնորդն ուրիշի վիճակից որեւէ մէկին չպիտի ձեռնադրի, իսկ եթէ ձեռնադրեց, ինքն էլ կարգալոյծ լինի, ձեռնադրուածն էլ (Կրէն Բ առ. 35, Անտ. 9, 13, Սարգ. 1, 2, 11, 15, Դ Դւ. 2, Պար. 2):

7. Եօթներորդ՝ զի եպիսկոպոս թէ ոչ հրամանաւ կաթողիկոսին իւրոյ այլ կաշառօք եւ այլազգեաց բռնութեամբ համարձակեալ իշխեսցէ այլոց վիճակի. լուծցի ի կարգէն:

Եթէ եպիսկոպոսը ոչ կաթողիկոսի հրամանով, այլ կաշառքով եւ այլազգեաց բռնութեամբ կհամարձակի վիճակի առաջնորդ լինի, կարգալոյծ լինի (նոյնը հաստատում է եւ Բ առ. 30, Դ Դւ. 10):

8. Ութերորդ՝ մի համարձակեսցի ոք վարդապետ անխտրաբար տալ իշխանութիւն վարդապետութեան ամենայն ումեք, եթէ ոչ իցէ նուիրեալն

կատարեալ ուսմամբ՝ եւ առաքինութեամբ, եւ հասակաւ, եւ աստուածային երկիրի՝ եւ վկայեալ յամենեցունց, զի այսու պատճառաւ բազում անկարգութիւնք եւ գայթակղութիւնք մտին յեկեղեցի, եւ ստուգանեալ քամահեցին զայս հրաման, տուող իշխանութեան անկցի ի պատուոյն, եւ առող իշխանութեան անընդունակ լիցի:

Ոչ մի վարդապետ անխտրաբար վարդապետական իշխանութիւն չտայ ոչ մէկին, եթէ որ նուիրուած անձը թէ՛ ուսմամբ, թէ՛ առաքինութեամբ եւ հասակով կատարեալ չէ բոլոր ժողովորդից եւ աստուածային երկիրը չունի սրտում. ով այս հրամանի հակառակ կվարուի, թէ՛ իշխանութիւն տուողը պատուից զրկուի եւ թէ՛ առնողը համարուի իշխանութիւն չստացած:

Կուսակրօն քահանան կոչւում է մեր մէջ աբեղայ, որը տարբերւում է աշխարհիկ քահանայից վեղարով եւ ամուրի կեանքով: Աբեղային էր քարոզութեան իրաւունք, գաւազան կրելու իրաւունք քարոզութեան ժամանակ, եւ սա համարւում էր մասնաւոր իշխանութիւն ունեցող աբեղայ, մի բառով՝ վարդապետ: Վարդապետը եպիսկոպոսից յետոյ առաջին մարդն էր վիճակում, նրա խորհրդին էին դիմում կրօնական, եկեղեցական խնդիրներ որոշելիս, նրա մօտն էին գնում ուսանելու եւ նրանից վկայական առնելու համար: Այդպիսիներէն էին Գօշ Մխիթար վանական վարդապետը եւլն, եւլն: Այժմ վարդապետ համարւում է իւրաքանչիւր վեղարակիր, եւ եթէ նորընծայ վեղարակիրը մի քանի ժամանակ աբեղայ է կոչւում եւ հասարակ կտորից վեղարը մի քանի ժամանակ աբեղայ է ունի, առանց որեւէ քննութեան ծածկում, ձեւական նշանակութիւն ունի, առանց որեւէ քննութեան քիչ յետոյ կոչւում է վարդապետ՝ մասնաւորութիւն իշխանութիւն ստանալով: Թէ՛ այս կանոնիցս եւ թէ՛ Գօշ Մխիթարի Գ գլխից երեւում է, որ վարդապետական իշխանութիւնը կարող է տալ վարդապետը, է, որ վարդապետական իշխանութիւնը կարող է տալ վարդապետը, միայն ինչպէս Գօշն է անում՝ եթէ տեղի եպիսկոպոսի, կաթողիկոսի հրամանով լինի, լաւ կլինի, նրա կարծիքով, որ երեք վարդապետ վարդապետութիւն տան նուիրուած անձին: Այժմ այդ կարգը վերացել է, 1836-ից յետոյ վարդապետութիւն տալու իրաւունքը պատկանում է միմիայն Հայոց հայրապետին, տաճկահայոց մէջ՝ կենտրոնական վարչութեանը:

9. Իններորդ՝ քահանայ եւ ժառանգաւոր յիւրմէ եպիսկոպոս ընկալցի ձեռնադրութիւն հաւանութեամբ իւրոյ ժողովորդեանն, եւ թէ ոչ այսպէս, լուծցի ի կարգէն:

Քաճանան եւ մնացած եկեղեցականներն իրենց եպիսկոպոսից պիտի ձեռնադրութիւն ստանան իրենց ժողովրդի հաւանութիւնն առնելուց յետոյ. ով հակառակ այս կարգին կվարուի, թող կարգալոյծ լինի (տե՛ս Ա առ. 6, Դ Դւ. 9):

10. Տասներորդ գիրաւունս եւ հասոյթս՝ որ ի ժողովրդենն կարգեալ է եպիսկոպոսաց եւ երիցանց, ըստ հրամանի հայրապետական կանոնաց, առցեն եպիսկոպոսք եւ երիցունք, եւ մի զմիմեանս զրկեսցեն, որոց վասն տրտունց եւ դժգոհութիւնս յոլովս լսեմք հանապազ:

Եպիսկոպոսները եւ քաճանաները ժողովրդից ստացած հասոյթները հայրապետական կանոնների համաձայն առանց միմեանց զրկելու բաժանեն եւ դժգոհութիւնների ու տրտունջների տեղիք չտան (տե՛ս Գան. 7, 8, Բ առ. 3, 4, Բ Դւ. 1, 2, 3, 4, 13, 18, Դ Դւ. 8, 9, Պար. 21, Սսի 19):

11. Մետասաներորդ՝ երիցունք մի զրկեսցեն գիրեարս՝ զմիմեանց ծուխն ու հասոյթն յափշտակելով. կամ կեղծաւոր բարեձեւութեամբ եւ կամ այլազգեաց բռնութեամբ, այլ իւրաքանչիւրով բաժնաւ բաւականացի, եւ թէ ոչ այսպէս, վստահողն լուծցի ի կարգէն:

Քաճանաները միմեանց չզրկեն ծուխն ու հասոյթը յափշտակելով կամ կեղծաւոր բարեձեւութեամբ կամ այլազգեաց բռնութեամբ, այլ իւրաքանչիւրը իւր բաժնովը բաւականանայ. ով հակառակ հրամանիս կվարուի, կարգալոյծ լինի (տե՛ս Բ Դւ. 1, 2, 13, Դ Դւ. 5, Սսի 13):

12. Երկուտասաներորդ՝ յորժամ հանդերձեալ իցեն դնել նշան ունեմն աղջկան յաղագս յունեմն երիտասարդի, մի իշխեսցեն առնել զայն կայք, կամ ժողովրդականք կամ երիցունք առանց բազում քննութեան. եւ կամ առանց գիտելոյ առաջնորդին. այլ քահանայքն քարոզեսցեն բազում աւուրս ի մէջ եկեղեցւոյն, եւ ծանուցին առհասարակ ամենեցուն, զի գուցէ ոք տեղեակ իցէ ազգացեղութեան նոցա, որոյ ի լսելն եկեալ յառաջագոյն ծանուցէ, եւ այսպէս յետ բազում քննութեանց՝ թէ ոչ գտցի ազգացեղութիւն ի մէջ նոցա, ապա յայտ յանդիման ամենայն քահանայից եւ ժողովրդոց քահանայք օրհնեսցեն զնշանն զայն եւ հաստատեսցի գործն:

Երբ աղջկայ եւ տղայի նշան դնելու խնդիր կայ, թէ՛ կանայք, թէ՛ ժողովրդականք եւ թէ՛ քաճանայք առանց երկար ու բարակ քննութեան եւ առանց առաջնորդի գիտութեան թող նշան չդնեն. հապա

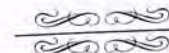
քաճանայք եկեղեցւում երկար ժամանակ յայտարարեն բոլորին, որպէս զի եթէ մէկը չհասութեան մի բան նկատի, գայ եւ յայտնի, իսկ եթէ չհասութեան խնդիր չի լինիլ, բոլորի ներկայութեամբ նշան դնեն քաճանայք եւ հաստատեն իրենց օրհնութեամբ:

Նշանադրութեան այս ձեւը գոյութիւն չունի հայոց մէջ, այս սովորութիւնն աւելի օտարամուտ է, այս մասին խօսում են եւ Գէորգ Դ-ի մի քանի կանոնները, որոնցով աւելի շեշտում է այն, որ առանց քննութեան եւ չհասութեան խնդիրը պարզելու՝ քաճանան եւ գործակալը պիտի նշան դնելու իրաւունք չտան եւ չօրհնեն նշանը, որովհետեւ ըստ մեր կանոնադիրների՝ նշանադրութիւնը պսակի հետ շատ սերտ կապուած է, քանդելն էլ որոշ հանգամանքների հիման վրայ է թոյլատրւում եւ ոչ ըստ քմահաճոյից:

13. Երեքտասաներորդ՝ այրի երիցունք՝ թէ իցեն պարկեշտք եւ ծերք, եւ կամ ունիցին մանկունս սնուցանելոյ՝ կացցեն յեկեղեցին, եւ թէ ոչ այսպէս, զնասցեն ի վանս եւ յանապատս. եւ թէ ոչ զնասցեն, ի բաց կացցեն ի ժառանգութենն եւ կարգէ:

Այրի քաճանաները, որոնք պարկեշտ են եւ ծեր եւ կամ խնամելու երեխաներ ունեն, թող եկեղեցւում քաճանայութիւնը շարունակեն, եթէ այդպէս չեն, թող վանքեր եւ անապատներ քաշուեն, եթէ չգնան, հեռացուեն թէ՛ կարգից եւ թէ՛ քաճանայական ժառանգութիւնից (եկամտից, հողից):

Սրանով վերջացան Երուսաղէմի մասնաւոր ժողովի կանոնները: Դաւրիժեցին պատմում է՝ երբ կանոնները սահմանեց, բոլորի առաջ կարդալ տուաւ, հաւանեցին թէ Սսի կաթողիկոս Ներսէս, Երուսակաղէմի առաջնորդ Աստուածատուր վարդապետը, «բոլոր վարդապետները, եւ եպիսկոպոսները, եւ իշխանները, ստորագրեցին եւ կնքեցին, եւ իրենց հետ տարան պատճէններն ամէն կողմ եւ տարածեցին Հայոց եւ իրենց հետ տարան պատճէններն ամէն կողմ եւ տարածեցին Հայոց աշխարհում» (տե՛ս Դաւրիժեցի, 331-334 եր., էջմիածին, 1896 թ.):

2) ՀԱՅՈՑ ՍԲ. ՀԱՐՑ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ

Ազգային աղբիւրներին են պատկանում եւ սուրբ Հայրերի կանոնները: Մեր կանոնագրքերում գրուած մեր սուրբ Հայրերին վերագրած բազմաթիւ կանոններից իրաւունք ունինք իրաւաբանական տեսակէտից ընդունելու միմիայն Լուսաւորչի, Սահակի եւ Ներսէս Շնորհալու կանոնները, մնացածների մասին կտանք համառօտ տեղեկութիւն իբրեւ հնապատմական նիւթի եւ պարզաբանող կանոնների մասին: Վերջիններիս կարգին են պատկանում «Թաղէոս առաքելոյ կանոնները», «Փիլիպպոս առաքելոյ կանոնները», «Հարանց հետեւողաց» կամ «Հարանց յետ առաքելոց» կանոնները, Յովնան Մանդակունու եւ Մակար Երուսաղէմի արքեպիսկոպոսի կանոնները: Սրանցից էլ, ճիշտն ասած, Թաղէոսի եւ Փիլիպպոսի կանոնները մեր սուրբ Հայրերի կանոնների ցանկից դուրս են եւ պատկանում են առաքելական կոչուածների շրջանին, բայց որովհետեւ ոչ մի եկեղեցի այս երկու առաքելաների անունով վաւերական կանոններ չի ընդունում, մեր եկեղեցին էլ չի ընդունում, ուստի միակ յարմար տեղն էր այստեղ, որտեղ կարելի էր տեղեկութիւն տալ դրանց մասին: Մակար Երուսաղէմի արքեպիսկոպոսի կանոններն աւելի յարմար էր օտար սբ. հարց կանոնների ցանկը մտցնել, քան այստեղ զետեղել, բայց որովհետեւ օտար ոչ մի եկեղեցում սրա կանոնները յայտնի չեն, եւ որովհետեւ Մակարի կանոնները գրուած են բացառապէս Հայոց եկեղեցու համար եւ Հայոց կաթողիկոսի խնդրանք, ուստի յարմար տեղ համարեցի սրանց համար մեր սբ. Հայրերի շրջանը:

Մեր կանոնագրքերում երկու առաքելական կանոններից յետոյ հետեւում են «Թաղէոսի», «Փիլիպպոսի», «Հարանց հետեւողաց» կանոնները, կամ յետ են գրուած եւ Ջոկ-Ջոկ, Յով. Մանդակունու կանոնները մեծ մասամբ վերջերումն են ընկած: Նախքան մեր երեք սբ. հարց կանոնների անցնելը, տանք համառօտ տեղեկութիւն այս կանոնների մասին՝ ոչ իբրեւ մեր եկեղեցական իրաւունքի ուղղակի աղբիւրի մասին, այլ իբրեւ հնապատմական նիւթի մասին, որից գուցէ զանազան կանոնների պարզաբանութեան համար հարկաւոր տեղեկութիւններ կկարողանայինք ստանալ:

ԹԱԴԷՈՍ ԱՌԱՔԵԼՈՅ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ¹

Թաղէոս առաքելի անունով յիշուած են 29 հարց ու պատասխանով կանոններ (ուրիշ ձեռագրերում 33 կանոն է, մի համաբարբառի մէջ՝ 34 կանոն, բովանդակութիւնը նոյն է, միայն երկարաձգումներ եւ յաւելումներ ունին), այս կանոններն իբր թէ ասել է առաքելը եւ նրա աշակերտ Զաքարիան արձանագրել է. «Այս օրինադրութիւնը ես՝ Զաքարիա, աշակերտ Թաղէոս առաքելի գրեցի, ինչպէս նրանից լսեցի, բոլոր Քրիստոսի հաւատացեալների համար»:

Մեր եկեղեցու համար շատ թանգ է իհարկէ ունենալ կանոններ այնպիսի աղբիւրից, ինչպիսին է առաքելը, որովհետեւ նրա դրած կանոնները սրբութեամբ պիտի կատարուեն բոլորից: Բայց որովհետեւ շատերը կարող են ելնել եւ առաքելի անունով խօսել կամ նրա անունով կանոններ գրել, մեր եկեղեցու համար ոչ միայն պարտաւորական չէ այսպիսի կեղծուած կանոնները կատարել, հապա մինչեւ անգամ որոշ պարտք կայ հետաքննին լինելու՝ ճիշտ են արդեօք այդ կանոնները, թէ՞ ոչ, այսինքն՝ առաքեալն է ասել կամ գրել, թէ՞ ուրիշները գուցէ 4-5 դար յետոյ ժողովել եւ նրա անունով հրատարակել: Վաւերական է, թէ՞ անվաւեր, առաքելի՞ գրածն է, թէ՞ ուրիշի, այդ հարցերից առաջ իրաւաբանութեան համար ամենաշական խնդիրն այս է՝ ընդունե՞լ են արդեօք Թաղէոսի կանոնները Հայոց ազգային ժողովները, կամ կաթողիկոսների եւ այլ սբ. հարց կողմից կա՞ն յիշատակութիւններ նրանց ընդունելութեան մասին: Եթէ այս կանոններս ընդունուած լինեն Հայոց եկեղեցու կողմից, իրաւաբանական տեսակէտից ոչ մի իրաւունք չունինք ոչ մի հակառակ խօսք ասելու, պիտի ընդունենք եւ Հայոց վաւերական կանոնների շարքը մուծենք, շատ-շատ քննադատաբար կարող ենք վերաբերուել կանոններին միմիայն մատենագրական եւ պատմական կողմից. պարզենք այդ հարցը:

Ա. Գրիգոր Լուսաւորիչը, Ներսէս մեծը եւ սբ. Սահակը, իրենց կանոններով, քարոզներով եւ կարգադրութիւններով առաջին Սահմանադրութիւնը կարգելով մեր եկեղեցում, ոչ մի տեղ չեն յիշատակում ոչ թէ Թաղէոսի կանոնները, հապա մինչեւ իսկ նրա անունն իբրեւ կանոնադրի, իբրեւ կարգ-կանոն սահմանողի:

Բ. Շահապիվանի 447-ի մեծ եւ ընդհանուր ժողովը, որտեղ կային մեր բոլոր թարգմանիչները, որոնք ասորերէնից եւ յունարէնից

¹ Կանոնախմբի գիտական հրատարակությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Բ, էջ 19-40:

Այս խնդրի մասին կայ «Լաբուրենայ Դիւանագիր դպրի Եղեսիոյ, թուղթ Աբգարու, յեղեալ յԱսորւոյն, լուսաբանեալ. Վեն., 1868» կամ «Ղեբուրենա Եղեսացի, թուղթ Աբգարու թագաւորի Հայոց, եւ քարոզուիլինք սրբոյն Թադէի առաքելոյն, Երուս., 1868»:

Փարիզի Սէն ժերմէնի գրադարանում մի ասորական կանոններ բովանդակող ձեռագիր էր գտնուած, որը 1855 թուին տպուել է Լէյպցիկում Դը Լագարդի ձեռքով, այդ ձեռագրի երրորդ յօդուածն է «Քաղուածք սբ. Ադդէ առաքեալի վարդապետութեան գրքից, որը քարոզեց Եղեսիայի, Միջագետքի բոլոր բնակիչներին Քրիստոսի Մանդեան, Յարութեան... մասին» (տե՛ս «Заозерский, Моисе́йские канонические кодексы Вост. церкви. Чт. сб. Мпв. 1882, Феб.»): (Այս մասին տե՛ս եւ Տաշեանի վերոյիշեալ երկը, 158 եր.: Տե՛ս եւ Գարագաշեանի բնական հ. պատմութիւնը):

Թէ երբ կարող են մտած լինել մեր մէջ Թադէոսի կանոնները, գոնէ Հ. Տաշեանի խօսքերով Օձնեցու ժողովածուի մէջ չեն մտած (143 եր.): Եթէ ճիշտ է Միսիթարեանց մօտ գտնուած Օձնեցու ժողովածուն (էջմիածնի գրադարանում չկայ Օձնեցու կանոնագիրք զուտ՝ առանց յաւելումների), եւ եթէ ճիշտ է, որ Օձնեցին չի մտցրել 718 թուականներին այս կանոնները իւր կանոնագրքի մէջ, նշանակում է նրանք պիտի մտած լինեն մինչեւ 997-թիւը, որովհետեւ մեր (40 Հատ) կանոնագրքերում հայրապետաց ցանկը հասնում է 300-997 թիւը, եւ Թադէոսի կանոնները դրուած են ցանկից առաջ, ցանկից յետոյ, այսինքն՝ 997-ից յետոյ կամ յաւելումներով կանոններ, որոնց ոչ մէկում չկան Թադէոսի կանոնները: Այս խնդիրը յամենայն դէպս շատ վիճելի է: Այստեղ կդնեմ աշխարհաբար համառօտ բովանդակութիւնը, գրաբար բնագիրը վերջն է դրուած:

1. Առաջի կանոնը խօսում է եպիսկոպոսի անարատ վարք ու բարք ունենալու մասին, տգէտ քահանայ եւ սարկաւազ չծեռնադրելու եւ կաշառք չառնելու մասին:
2. Այս կանոն կայ 2 Առաքելական կանոնների, Սահակի եւ այլ կանոններում: Եպիսկոպոսի դատ անելու մասին, որ առանց երկու-երեք վկայ չդատի, քահանայ ձեռնադրի ժողովորդի վկայութեամբ, գիւղերում երկու-երեք քահանայ եւ մի սարկաւազ նշանակի, իսկ ագարակներում՝ մի քահանայ եւ մի սարկաւազ:
3. Քահանայ ձեռնադրել 30-ամեայ հասակում, 50-ից անց անձանց չծեռնադրել:
4. Եպիսկոպոսը վատերին չծեռնադրի:

5. Սեղանը քարից լինի, շորով ծածկուած, խնկարկութեամբ եւ ճրագով պատիւ տրուի:
6. Պատարագի հացը նոյն օրը թխուի եւ սեղան տարուի, բաժակի մէջ աղանդաւորների նման ջուր չխառնել:
- Նախկին դարերում կային աղանդաւորներ, որոնք միայն ջրով էին պատարագում:
7. Սեղան օրհնելը (եկեղեցի օծելը) եպիսկոպոսը քահանաների, սարկաւազների եւ ժողովորդի մասնակցութեամբ կատարի, սաղմոսերգութեամբ, առաքելոց թղթերի եւ Աւետարանի ընթերցմամբ:
8. Եկեղեցին օծելուց յետոյ մատաղ պիտի մորթել Աստուծոյ առաջ Սողոմոնի նման:
9. Հաւատացեալները Աստուծոյ տունն աղօթքի ժողովելիս չխօսեն, լուռ աղօթեն:
10. Եթէ ձեռնադրուելուց յետոյ քահանան կամ սարկաւազը խոստովանին արած մեղքերը կամ ուրիշների վկայութեամբ յայտնուեն, 12 տարի ապաշխարեն, ապա բեմի տակին սպասաւորելու իրաւունք ստանան:
11. Եթէ ձեռնադրութիւնից յետոյ շնացաւ կամ գողութիւն արաւ, քահանայութիւնից հեռանայ, 15 տարի դրսում ապաշխարի, զինուորների հետ կանգնի, բեմ ելնել, կարդալ, երգել մինչեւ մահուան օրը չհամարձակի (տե՛ս Բարսեղի կանոնները):
12. Եթէ եպիսկոպոսն այդպիսի մարդուն կաշառքով կամ բարեկամական սիրոյ պատճառով մորից ընդունի, վերջին դատաստանի օրը վրէժ հանուի նրանից:

Ուրիշ ձեռագրերում 11 եւ 12 կանոնները միացրած են:

13. Ամուսնացած քահանան երեք օր պիտի հրաժարուի կնոջից եւ ապա Պատարագի:
14. Կուսան քահանան տքնութեամբ գիշերն անց կացնի եւ ապա Պատարագի:
15. Երդուող քահանան բոլորովին զրկուի քահանայութիւնից:
16. Քահանան պիտի լաւ յատկութիւնների տէր լինի (յիշում է մէկ-մէկ):
17. Նոյնպէս ժողովուրդը մեղք չպիտի գործի, աղօթի, պարկեշտ լինի:
18. Շնութիւն անող երեք տարի ապաշխարի, պաս պահի բացի շաբաթ, կիրակի եւ տէրունական օրերից, չորրորդ տարում հաղորդուի:
19. 20. 21. Արգանդի պտուղը ոչնչացնելու, արուագիտութեան եւ պղծութեան մասին:
22. Եթէ առնակինը շնացաւ, 12 տարի ապաշխարի եւ ապա հաղորդուի:
23. Կախարդն ուրացողի համար նշանակած ապաշխարանքին ենթարկուի:

Ուրիշ ձեռագրերում այս կանոնը չկայ:

24. Շնութեան ժամանակ մանուկ սպանողը ցմահ ապաշխարի:
25. Ուրբաթը եւ չորեքշաբթը պիտի պահել մինչեւ իններորդ ժամը:
26. Տէրունական տօն կատարելուց առաջ մի շաբաթ պաս պիտի պահել:
27. Քառասունը պիտի սրբութեամբ պահել բացի շաբաթ ու կիրակի օրուանից:
28. Անասնապիղծն ապաշխարի ցմահ եւ մեռնելիս հաղորդուի:

Այս ուրիշ ձեռագրերում չկայ:

29. Քրիստոսին ուրացողը ցմահ ապաշխարի, մեռնելիս հաղորդուի:
30. Կամաւոր սպանութիւն անողը 10 տարի ապաշխարի, մեռնելիս հաղորդուի:
31. Մի կաթով սնածներն ամուսնանալ չեն կարող:
32. Ազգականների ամուսնութիւնը պիտի լուծել եւ ապաշխարանքի ենթարկել:
33. Ընկերի ունեցածը գողացողը ցմահ անիծեալ լինի:

ՓԻԼԻԳՊՈՍ ԱՌԱՔԵԼՈՅ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ¹

Թաղէոս առաքեալի կանոնների հետ զուգընթացաբար համարեա ձեռագրերում նշանակուած են Փիլիպպոսի կանոնները՝ թուով 9՝ այսպիսի վերնագրով. «Սահման կանոնի Տէառն Սրբոյն Փիլիպպոսի առաքելոյ: Յաղագս քառասունս ունելոյ...»:

Ինչ որ ասացինք Թաղէոսի կանոնների իրաւաբանական հիմք չունենալու համար, նոյնը կասենք եւ սրանց համար, թէ ինչքան կցկտուր, անմիտ կանոններ են այս առաքելոյ վերագրած կանոնները, ընթերցողը թող նայի գրաբար բնագիրը, որը յետոյ է դրուած, եւ որն արտագրուած է միմիայն ցոյց տալու համար, թէ ինչպիսի կանոններ առաքեալի անունի տակ ծածկուած կարողացել են մուտք գործել մեր կանոնագրքերը:

Ա. Նախաբանը խօսում է քառասունք պահելու մասին:

Բ. Գիտակցաբար ամուլ կանանց առնողներին ապաշխարանքի ենթարկելու մասին:

Գ. Արգելում է ոչխարը շան հետ փոխանակել մատաղ անելու համար:

¹ Գիտական հրատարակությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Բ, էջ 41-45:

Դ. Թոյլ է տալիս ոչխարն էլի հետ փոխանակել մատաղի համար, որովհետեւ Քրիստոս էլի վրայ նստելով մաքրեց նրան:

Ե. Թէ՛ մատաղի եւ թէ՛ ուրիշ անմաքուր մորթած կենդանիների կաշին ծախողը եկեղեցուց պիտի հեռացնուի, որովհետեւ նրա արածը հեթանոսների սովորութիւն է:

Զ. Որսորդները որսը թող մորթեն եւ ապա ուտեն:

Է. Ը. Կանանց ամսական արեան մասին:

Թ. Երեկոյ եւ առաւօտ պարապ ժամանակ եկեղեցի չգնացող եւ չաղօթողը նզովեալ լինի:

Կանոններս ոչ մի արժէք չունեն ո՛չ իրաւաբանական, ո՛չ պատմական, ո՛չ մատենագրական տեսակէտից. կարծես թէ եկեղեցական կանոն չեն, եւ ապա մի ինչ-որ հեգնաբանի ծաղր: Այս ամենալաւ ապացոյցներից մէկն է, որ ինչ-որ տգէտ կանոնագիրք արտագրողները գրել են, դեռ փաստ չէ, որ դրանք ընդունուեն եւ համարուեն կանոնական կամ եկեղեցական կարգեր:

«ՍՐԲՈՅ ՀԱՐՑ ՀԵՏԵԻՈՂԱՅ» ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ¹

Թաղէոսի, Փիլիպպոսի կանոնների հետ համարեա զուգընթացաբար տրուած են «Հարց հետեւողաց» կոչուած կանոնները: Բառացի թարգմանելով՝ նշանակում են այն սուրբ հայրերի կանոնները, որոնք առաքելներից յետոյ են կարգուել, որովհետեւ պարզ գրուած է. «Յետ առաքելոց սրբոց հարցն հետեւողաց», այսինքն՝ առաքելների յաջորդ սուրբ հայրերի կանոններ, որ պարզ ապացուցանում է, թէ մէկի գրածը չէ, հապա շատ հայրերի գրածներից ծաղկաքաղ արած:

Կանոններս թուով 27 են եւ բոլորովին տարբեր են թէ՛ ձեւի, թէ՛ ոճի, թէ՛ բովանդակութեան կողմից Փիլիպպոս առաքեալի կանոններից, իրենց խառն բովանդակութեամբ յիշեցնում են թէ՛ Առաքելական, թէ՛ Թաղէոսի, թէ՛ Սահակի եւ թէ՛ Բարսեղ Մեծի կանոնները, իսկ պատիժ նշանակելու կողմից միմիայն նման են Շահապիվանին եւ հետեւում են մովսիսական օրէնքին: Մեր կանոնների մէջ այս ծայրայեղութիւնը միշտ նկատուում է, կամ կանոնները դրոււմ են խրատական ձեւով՝ առանց պատժի, կամ, ընդհակառակը, մարմնական, նոյնիսկ մահուան պատժ, ինչպէս, օրինակ, այս կանոններումս, Շահապիվանի ժողովում, Միսիթար Գօշում, որոնք միանգամայն հակառակ են քրիստոնէութեան սկզբունքներին: Իրաւաբանական տեսակէտից ոչ

¹ Վերջին հրատարակությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 101-113:

ՄԱԿԱՐ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ¹

Իբրեւ Հնապատմական երկրորդական աղբիւր կարող են համարուել եւ այս կանոնները, որոնք, ինչպէս նախաբանից երեւում է, Երուսաղէմի Մակար արքեպիսկոպոսը ժողովում սահմանել է եւ ուղարկել է Վրթանէսին՝ Լուսաւորչի որդուն՝ սրա խնդրքին զիջանելով: Իրաւաբանական ոչ մի հիմք չունինք ընդունելու այս 9 կանոնները մեր եկեղեցու կանոնական աղբիւր, սակայն նկատելու բանն այս է, որ կանոններս ունեն ուշադրութեան արժանի նախաբան Մակարի լեզուից՝ ուղղած մեր Վրթանէս կաթողիկոսին, որ գրութեան լեզուն եւ ոճը լուրջ է, կանոնաւոր եւ խելացի մտածողութեամբ գրած, ոչ նման Թադէոսի, Փիլիպպոսի, Հարանց հետեւողացի թէ՛ կանոններին եւ թէ՛ լեզուին ու բովանդակութեան: Ընթերցողը ոչ մի կասկած չարուցանել իւր սրտի մէջ գրուած իսկեղծութեան մասին համեմատելով միւս կանոնների հետ՝ չի վստահանում: Նախաբանը գրաբար բնագրով գրուած է յետոյ: Նախաբանից երեւում է, որ Լուսաւորչի որդի Վրթանէս Դ դարու առաջի կէսում քահանաների ձեռքով թուղթ է գրում Երուսաղէմ Մակար արքեպիսկոպոսին, որը Նիկիայի ժողովում եղած յայտնի եպիսկոպոսներից մէկն էր, եւ խնդրում է զանազան հարցերի լուծումն ու կարգադրութիւն այլեւայլ խնդիրների մասին: Մակարն ուրախութեամբ ժողով է անում, 9 յօդուածներից բաղկացած կարգադրութիւն է ուղարկում եւ յիշում է, որ հերձուածողների դէմ եղած սուրբ ժողովների կանոնադրութիւններն էլ է ուղարկում, քանի որ բոլոր բարեպաշտները պիտի ընդունեն այդ: Մակարի գրութիւնից եւ Վրթանէսի դիմումից երկու հարց են ծագում՝ 1) Ինչո՞ւ Լուսաւորչի որդին, որը սնուել էր մետրոպոլիտական Կեսարիայում եւ լաւ ծանոթ էր քրիստոնէութեան, Կեսարական բոլոր կարգ-կանոններին, որը յետոյ հօր՝ Լուսաւորչի օգնականն էր, նրա կարգերին քաջ ծանօթ, եւ որը վերջապէս բոլոր կեանքն անց էր կացրել կրօնաւորութեան ու եկեղեցականութեան մէջ՝ թողած բոլոր իւր իմացածը, Լուսաւորչի եւ Արիստակէսի ու Կեսարիայի մետրոպոլիտի սահմանած կարգերը, մարդ է ուղարկում հեռու Երուսաղէմ՝ եկեղեցու կարգեր խնդրելով եւ 2) Մակարի ուղարկած զանազան սուրբ ժողովների կանոնադրութիւններ ասելով ի՞նչ պիտի հասկանանք:

¹ Գիտական հրատարակութիւնը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Բ, էջ 216-229:

Մակարից բերած կարգադրութիւնները չէին արդեօք առիթ, որ Մովսէս եւ Աբրահամ կաթողիկոսները վրաց բաժանման ժամանակ շարունակ իրենց թղթերում կրկնում էին. «Մենք Երուսաղէմի հաւատն ունինք»: Այդ շրջանի բոլոր պատմագիրները՝ Կաղանկատուացի, Սեբէոս, Ուխտանէս, Ստեփաննոս Օրբելեան, մինչեւ իսկ նոյն բանը կրկնում էին: Այս բանն ակամայ զարթեցնում է հետեւեալ խնդիրը՝ արդեօք այդպիսի կանոններ բերել տալու պատճառն այն չէ՞ր, որ Հայաստանի արեւելեան եւ հարաւային կողմերում հայոց եկեղեցական սովորութիւնների եւ յունաց սահմանների մօտ գտնուած Ա, Բ, Գ եւ Դ Հայքի հայոց եկեղեցիների կարգերի մէջ տարբերութիւններ էին նշմարուում՝ առաջինների աւանդութեան աղբիւր Ասորիք-Երուսաղէմ ընդունելով, երկրորդների աղբիւր՝ Կեսարիա-Յունաստան: Մանաւանդ որ Փոքր Հայքը միշտ եղել է յունասէր, Կեսարիայի մետրոպոլիտի իրաւասութեան ներքոյ մինչեւ Բագրատունեաց ժամանակը, յունական եւ լատինական միութեան ժամանակ միշտ հակուած դէպի օտարը, եւ ընդհակառակը, Արեւելեան Հայաստանը՝ քաղաքականապէս հակառակ յոյներին, պարսկասէր, միշտ պաշտպան ինքնորոյն ազգային եկեղեցու, մերժող յունական եւ լատինական շրջանի բոլոր օտարամոլ կաթողիկոսների ծիսափոխական մտքերը: Պատմական փաստ է, որ մինչեւ Լուսաւորիչ Հայաստանում քրիստոնեայ հայեր շատ կային եւ իրենց եկեղեցական պաշտամունքը վարում էին առաւելապէս ասորմարման առիթ տուին. այդպիսի սովորութիւնների տարբերութիւններ եղած պիտի լինեն Արեւելեան եւ Արեւմտեան Հայաստանում: Ահա այդ տարբերութիւնը վերցնելու եւ ճիշտն իմանալու համար Վրթանէս կաթողիկոս պատգամաւոր է ուղարկում Երուսաղէմ եւ ոչ Կեսարիա՝ առաջին, որ ինքը Կեսարիայի եկեղեցու կարգերը լաւ գիտէր, էլ հարկ չկար նորից դիմելու, եւ երկրորդ՝ ամենագլխաւորը, որ Երուսաղէմի աւանդական կարգին հետեւող հայերի թիւը շատ-շատ էր, որոնք երեւի թէ չէին հաշուում Լուսաւորչի բերած յոյն եկեղեցականների սովորութիւնների հետ, եւ Վրթանէս ստիպուած էր զիջել ու մեծամասնութեան մէջ արմատացած սովորութիւնները Երուսաղէմի նոր բերած կանոններով աւելի ամրապնդել: Նախալուսաւորչեան քրիստոնեայ հայերի մասին տես Բ գրքում:

Գալով երկրորդ հարցին, թէ Մակարն ինչ ժողովների կանոնադրութիւններ կարող էր ուղարկել: Եթէ ընդունենք, որ Վրթանէս կաթուղիկոսութիւն է արել 333-ից մինչեւ 341 թիւը, եւ այս ութ տարուայ ժամանակամիջոցումն են ստացուել կանոնադրութիւնները, այն ժամանակ կարելի է մօտաւորապէս որոշել, թէ որ ժողովների կանոններն է ակնարկում: 314 թուականներին եղան Անկիւրիայի եւ Նէոկեսարիայի ժողովները, 325-ին՝ Նիկիայի, 340՝ Գանգրայի եւ 341-ից յետոյ՝ Անտիոքի: Թուականներին նայելով՝ կարելի է ենթադրել, որ Մակարի ուղարկածների մէջ պիտի լինէին Անկիւրիայի, Նէոկեսարիայի եւ Նիկիայի ժողովների կանոնները. արդեօք առաքելական կանոններն էլ կա՞յին մէջում: Այս եթէ ճիշտ լինի, դուրս է գալիս, որ արդէն 350 թուականներին հայոց կաթուղիկոսների ձեռքի տակ կային զանազան արտաքին կանոններ, որոնցով ղեկավարւում էին եկեղեցու կառավարութեան մէջ:

Պէտք է ի նկատի առնել, որ Մակարի 9 կանոնները դարձան հիմք մեր հետակայ ազգային ժողովների եւ սբ. հարց կանոնների սահմանման համար: Գրաբար բնագիրը տե՛ս յետոյ:

1. Սկրտութիւնը պիտի եպիսկոպոս ու քահանայք անեն եւ ոչ սարկաւագներ, որոնք սպասաւորներ են. եթէ մի որեւէ գաւառում սարկաւագներն անգիտութեամբ մկրտութիւն են անում, մի պատժեք, իսկ եթէ եկեղեցու կարգերի հետ ծանօթ են եւ գիտութեամբ են անում, պատժեցեք յանցանքների համաձայն:
2. Եթէ աւագան չկայ, եւ մկրտութիւնն ամանի մէջ են անում, մեղաւոր չեն, եթէ եկեղեցի ունիք, պիտի մկրտատու ունենայ եւ աւագան, որի մէջ մկրտուեն երախայք: Սկրտութիւնը կատարել միշտ, երբ պահանջ լինի եւ երեք ընկղմումով Քրիստոսի թաղման եւ յարութեան նշանակ. այսպէս ենք սովորել առաքեալներից (տե՛ս Բ Դ. 15, Ե Դ. 13, 14, Պար. 8, Սսի 6, Բ առ. 49):
3. Եկեղեցականները սրբութեամբ պիտի կատարեն իրենց պաշտօնները:
4. Աւանդաբար առաքեալներից ընդունել ենք, որ մկրտութեան իւրը եպիսկոպոսապետը պիտի օրհնի, հեռաւորութեան եւ կարելոր պիտոյքի ժամանակ՝ արքեպիսկոպոսը երկու-երեք եպիսկոպոսով եւ սարկաւագներով: Իսկ մեռեալների եւ հիւանդաց օծման իւրը եւ մկրտողների իւրը քահանաները եւ եպիսկոպոսներն օրհնեն. այսպէս սահմանեցին սուրբ հայրերը:

Սկրտութեան իւրը մեռոնն է, որը պիտի կաթողիկոսն օրհնի: Սկրտութեան կամ երախայութեան իւրը մեռոնով օծելուց առաջ գործածուած իւրն է. թէ երախայութեան, թէ՛ հիւանդաց օծման իւրն օրհնում է քահա-

նան կամ եպիսկոպոսը որքան հարկաւոր է (տե՛ս Ե Դ. 10, 11, 9, Սսի 23, Պար. 5, Ե Դ. 14):

5. Հաղորդութեան եւ սբ. սեղանին պիտի մօտենալ ուղիղ սրտով:
6. Սբ. խորհուրդը պիտի ահիւ կատարել, ուղիղ դաւանել, ոչ Արիոսի հետեւողութեամբ:
7. Պիտի սեղանը ջերմ հաց համուի առաքելոց աւանդութեան համաձայն եւ անապակ առանց խառնուրդի (զինի), որովհետեւ ապականացու բանով չենք կարող փրկուել, այլ անապական մարմնով եւ արեամբ ամբիժ եւ անարատ գառինն, եւ այս սարկաւագները սեղանում պատրաստեն եւ ապա քահանաները կատարեն (սբ. խորհուրդը) (տե՛ս Ա առ. 31, Ե Դ. 8 (Թադէոս 6)):
8. Սեղանը պիտի լինի վարագուրով, աւագանն աջ կողմում տնով եւ պատով, թէ՛ հոգեւորականներ, թէ՛ աշխարհականներ կարգին կանգնեն, որ կարգը չխանգարեն:
9. Իններորդը կանոն չէ, այլ վերջաբան, յորդորում է, որ արիոսականների հետ չմիանան, նրանցից հեռու մնան:

ՅՈՎՀԱՆ ՄԱՆԴԱԿՈՒՆՈՒ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ¹

Յովհան Մանդակունին Ե դարու հայոց ամենափառաւոր կաթուղիկոսներից մէկն է, եկեղեցասէր եւ ազգասէր, եկեղեցում կարգեր սահմանող եւ պատերազմի դաշտում Վահան Մամիկոնեանին օգնող:

Նա ժամերգութիւնը կանոնաւորել է, զանազան ճառերի միջոցով խրատներ եւ բարի խորհուրդներ է տուել քահանաներին եւ ժողովրդականաց: Սրա ճառերը Վենետիկում հրատարակուեցին 1836 եւ 1860 թուականներին, որոնց ընդհանուր բովանդակութիւնը խրատական է եւ համոզիչ, բայց ոչ կանոնական եւ կարգադրական. նա ճառերի մէջ խօսում է՝ 1) խոստովանութեան, 2) ապաշխարութեան, 3) պատերի, 4) վաւերական եւ անվաւեր աղօթքների, 5) աղքատների ողորմութեան, 6) պտուղների եւ նուէրների, 7) փոխ տալու եւ վաշխի, 8) աղքատների մխիթարութեան, 9) քահանաների տեսչութեան, 10) բամբասողների, 11) նախանձի եւ սիրոյ, 12) բարկացողների, 13) ռիսկալիների, 14) գողութեան, 15) երդման, 16) արբեցողութեան, 17) թատրոնների, 18) կնաթողների, 19) անասնամոլների, 20) ատելութեան, 21) կարկտի, 22) սբ. խորհուրդի, 23) վախճանեալների, 24) ողբերի, 25) աղօթքների, 26) խրատների, 27) ախտերի, 28) հմայից, 29) Քառասնորդական պատի,

¹ Վերջին հրատարակւելունը տե՛ս «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 491-

30) Երրորդութեան, 31) սիրոյ եւ 32) ճգնաւորների մասին: Բայց այդ կայ եւ «Կանոնք» վերնագրով մի գլուխ դրա տպագրած ճառերի մէջ, որը խօսում է բացառապէս տգէտ քահանաներ չձեռնադրելու եւ ձեռնադրութիւնն առհասարակ առանց կաշառք անելու մասին:

Մեր ձեռագիրը կանոնագրքերում չկան վերոյիշեալ ճառերը, հապա կցկտուր անկապ կանոններ կան գրքերի զանազան անկիւններն ընկած, որոնք երբեմն յիշեցնում են վերոյիշեալ ճառերը, երբեմն բոլորովին օտարօտի կանոններ սահմանում: Կանոնագրքերում այս վերնագրով ենք պատահում Մանդակունուն վերագրած կանոններին. «Կանոնք Յովհաննու Մանդակունույ՝ Հայոց կաթողիկոսի». սրանք թուով 10-11 հատ են, խօսում են Մեծ պատի շաբաթ եւ կիրակի օրերը պաս չպահելու, կիրակի օրը պաս չպահելու, կիրակի եւ Զատիկից մինչեւ Պենտեկոստէն ծուր չդնելու, չորեքշաբաթ ու ուրբաթ մարտիրոսաց յիշատակ չկատարելու, Ծնունդը եւ Յայտնութիւնը միասին տօնելու, դեւերի գործերի եւ դիւահարներին Հաղորդութիւն չտալու մասին: Բացի այս՝ կանոնագրքերում կայ «Կոչումն ապաշխարութեան զոր ասացեալ է տեառն Յովհաննու Մանդակունույ Հայոց կաթողիկոսի». այս կոչումը խօսում է խոստովանութեան եւ ապաշխարութեան մասին, եւ բովանդակութիւնը նման է ճառերի մէջ եղած «խոստովանութեան» եւ «ապաշխարութեան», միայն այստեղ մասերի է բաժանած, կրճատած եւ համառօտած: Այս համառօտութիւնը տեղ-տեղ բառացի կրկնում է Լուսաւորչին վերագրած կանոններում, օրինակ. «Թէ մինն կոյս է եւ մինն արամբի», «Թէ ի ձիս յերասանեալ յագեւապէս» (տե՛ս Լուս. 5 եւ 10 կանոններ): «Թէ ի մեղս զառածեալ է» (Լուս. 1 կ.): «Թէ գաղտ պսակէ» (Լուս. 8 կ.): «Թէ զկուսութիւն նուիրեալ Աստուծոյ եւ դարձեալ ստեաց» (Լուս. 13): «Թէ զխոստովանութիւն ուրուք յայտնեաց» (Լուս. 22): «Թէ վայրապար նզովեալ է» (Լուս. ԻԹ 29): Մանդակունու այս խոստովանութեան եւ ապաշխարութեան համառօտած կարգերը խրատ են «վասն պոռնկաց», «վասն արուագիտաց», «անասնագիտաց», «սպանողաց», «առն եւ կնոջ», «արեցողաց», «գողոց», եւ այս գրուածները ոչ թէ բովանդակութեամբ, այլ բառերով եւ նախադասութեամբ նման են Լուսաւորչին վերագրած կանոններին:

Կանոնագրքերում կայ եւ տպագրուած ճառերի մէջ յիշուած «Կանոնք»-ը տգէտ քահանայ ձեռնադրելու դէմ:

Համառօտակի յիշելով վերոգրեալը՝ կասենք, որ Մանդակունին կանոններ չունի սահմանած ոչ ժողովով, ոչ առանձին. նրա գրած ճառերը խրատներ են եւ համոզիչ եղանակով գրուած քարոզներ, նրա

գրուածներն իբրեւ հնապատմական նիւթ կարող են մեկնող եւ պարզաբանող ոյժ ունենալ, եթէ իհարկէ նրան վերագրած ճառերն իսկապէս Մանդակունուն են պատկանում:

ԹԱԴԷՈՍ ԱՌԱՔԵԱԼԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ԳՐԱԲԱՐ ԲՆԱԳԻՐԸ

Սահմանք կանոնաց՝ սուրբ առաքելոյն Թադէոսի ի քաղաքին
յՈՐԻԱՅ ի լուսատրեյն գեոսա:՝

Յորժամ լուսաւորեցաւ քաղաքն, մկրտութեամբ ձեռնադրեցին եպիսկոպոսունս, քահանայս եւ սարկաւագունս եւ հաստատեցին վարդապետս օրէնս ուսոյցս, եւ եղեւ հաստատութիւն եկեղեցւոյ եւ սեղանոյ Աստուծոյ, սկսան հարցանել զնա զամենայն կարգադրութիւն եկեղեցւոյ, եւ զամենայն կրօնս քրիստոնէից, եւ նա պատուիրեաց նոցա կարգաւ ըստ հրամանի Փրկչին:

Հարցումն առաջին, թէ որպէս պարտ է կալ եպիսկոպոսին ի տեսչութեան:

Ա. Ասէ առաքեալն. «Եպիսկոպոսն եղիցի անարատ, պարկեշտ, ուսուցողս, մի արծաթասէր, մի արեցող, մի կերող, մի զաւշաքաշ, մի հարկանող, մի կաշառառու, այլ հանդարտ, որպէս ասաց եղբայրն մեր եւ գլխաւորն Պօղոս, եղիցի աւրինակ բարոյ, տքնաւդ պահող, ատեցող զհանգիստ քնոյ, լինել օրինակ հաւտին ամենայն կարգաւ, առնել ձեռնադրութիւն արժանաւորաց, այնոցիկ, որ հասու եւ գիտունք են գրոց եւ կարգաց եւ օրինաց Աստուծոյ, զտգէտսն խօտեալ ի բաց մի ձեռնադրեսցէ, քանզի տգիտութիւն Աստուծոյ խոտելի է, քան զամենայն չարագործութիւն, յայսմանէ առաւել զգուշացի քան յամենայն իրաց, քանզի տգէտ քահանայ կամ սարկաւագ, կամ ով ոք է յառաքելական աստիճանի ի բարկութիւն շարժէ զԱստուծո, զի բերանովն ի միտ առնու եւ ասէ՝ եւ սրբտիւն ոչ իմանայ զասացեալն եւ բարկացուցանէ զԱստուծո. եւ վնասակար ամենին եպիսկոպոսն լինի, փախիցէ յայսմանէ, զուսումնասէրսն եւ զգիտունսն յառաջեցուցին ամենայն պատուով, իսկ տգէտսն ամենեւին մի կացուցանել առաջնորդս կամ վերակացուս շնորհի եկեղեցւոյ, իսկ եթէ յանդգնեալ եպիսկոպոսն արասցէ զայն վասն կաշառոյ կամ վասն մերձաւորութեան կամ վասն բարե-

¹ Այս կանոնախմբի գիտական բնագրի հրատարակւոյթունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Բ, էջ 19-40, 311-319:

խօսուլթեան, այնպիսի եպիսկոպոսն նզովեալ եղիցի, եւ որ ինչ վնաս ծնանիցի տացէ վրէժս յաւուրն դատաստանի յանմահ տանջանսն»:

Բ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Արժան է եպիսկոպոսին զամենայն հաւատացեալսն միապէս սիրել, եւ զիւր մերձաւորսն մի առաւել մեծարել, քան զայլ հաւատացեալսն, թէպէտ եւ եղբայր իցէ կամ քոյր, եւ կաշառ ամենեւին մի առնուլ, այլ զինքն մեռեալ համարել աշխարհի, մի երբէք քրքրել եւ զուարճանալ կամ լկտի ինչ խօսել կամ հրապարակաւ զոք յանդիմանել. առանց երկրորդ հարցմանց. նախ առանձինն, ապա երկու եւ Գ վկայիւք վարդապետօք հեշտական հանդերձիւք մի վարել, եւ մի բնաւ առանց ընկերակցացն հարցմանց գործել ինչ, զի այն է հաճոյ Աստուծոյ, կացուցանել ընդ ձեռամբ իւրով տեսուչ վարդապետս, տեսուչս գաւառաց, քաղաքաց հովուիլ զհաւատացեալսն, եւ ժողովրդոցն հնազանդել հովուացն կացուցելոցն յեպիսկոպոսէն, կարգեսցէ ի շէնս երկու կամ երիս քահանայս, եւ մի սարկաւազ, իսկ յազարակս քահանայ մի եւ սարկաւազ մի, զհաշմալ զոք մի ձեռնադրեսցի, թէ զարատաւորն Պատարագ չտայր մատուցանել մարգարէն, որչափ եւս առաւել, որ զայս Պատարագ մատուցանէ, արժան է անարատ լինիլ, առանց վկայից եւ քննութեան մի զոք ձեռնադրել, զի մահաբերք վնասք ծնանին»:

Գ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Արժան է եպիսկոպոսին ձեռնադրիլ քահանայս երեսնամի, եւ զ. Լ. ամ կալ ի կարգին, եւ ապա լռեսցէ: Իսկ յիսնեմիք կամ թէ յաւելի մի ձեռնադրիլ քահանայ կամ սարկաւազ, եւ մի յամուսնութիւն հրամայել, զի յայսմ վայրի անձինք աղճատին, եւ միտք եւ ժամանակք, եւ զինքն պատրաստել յիւրում ուղեւորութեան պայծառացուցանել զիւր զլապտերն, զի մի զայլսն հոգալով զինքն անփոյթ արասցէ եւ զրկեսցի յաւիտենից կենացն»:

Դ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Արժան է եպիսկոպոսին առաւել հրաժարել տգիտաց ձեռնադրութեան ի տխմարաց, ի յանմտից, ի ցոփասրտից, ի վատասրտից, յափշտակողաց, ի շնացողաց եւ յայլ վատթարութենէ, զայնպիսին ամենեւին մի ձեռնադրեսցէ, եւ մի բարկացուցանէ զԱստուծո»:

Ե. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Արժան է եպիսկոպոսին հաստատիլ սեղան ի քարանց աւրինակ խաչին, եւ զայն ծածկիլ սրբովք կտաւօք եւ խնկարկութեամբ ընդ առաւօտս եւ ընդ երեկոյս եւ ի ժամ Պատարագին խափան մի լիցի խնկոց եւ լուցմանց»:

Զ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Ձհաց Պատարագին, յորում աւուր մատուցանիցեն ի նմին աւուր եփեսցին, եւ խաչապէս դրոշմաւ, նոյնպէս եւ գինի սուրբ բաժակին սուրբ ամանաւք, հանցին ի սեղանն, եւ

մի ոք յանդգնեսցի խառնիլ ջուր ի յայն բաժակն յայն աստուածահաճոյ, այլ անագորոյն մտաց, եւ որ առնէ ոք, զի այնպիսին չէ քրիստոնեայ, այլ նզովեալ եղիցի մինչեւ դարձցի յաղանդոյն»:

Է. Եւ ժողով արասցէ եպիսկոպոսն քահանայի յաթոռակցաց իւրոց, սարկաւազաց ժողովրդոց, յորժամ սեղան հաստատէ եւ մատուցին աղօթս տքնութեամբ, եւ արտասուօք, մարգարէիւք եւ առաքելօք, եւ սուրբ աւետարանութեամբ աւծեալ սրբով իւղով եւ ապա մատուցեն Պատարագ:

Ը. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Յորժամ հաստատէ եպիսկոպոսն ըզսեղանն, արժան է ի նմին աւուր զենմունս առնել վասն Աստուծոյ. զուարակս եւ նոխազս, եւ ոչխարս, որպէս եւ Սողովմովն արար զշինուած տաճարին իւրոյ ի հաստիլ սեղանոյն եւ հաճոյ եղեւ Աստուծոյ, եւ հոտոտեցաւ Տէր ի հոտ անուշից»:

Թ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Յորժամ ի մի վայր ժողովեսցին հաւատացեալքն յաղաւթս ի տուն Աստուծոյ, զայլ ինչ մի խօսեսցին, բայց միայն զաղաւթսն մի քրթմնջեսցին ընդ միմեանս, այլ կացցին ընդ յարեւելս ձեռս ի վեր ամբարձցին խնդրելով զարդարանալ եւ արքայութեան արժանի լինել, եւ բարութեանցն նորա անդ է պատրաստեալ արժանանալ»:

Ժ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Թէ ձեռնադրեսցէ զոք եպիսկոպոս քահանայ կամ սարկաւազաց յանցանք ինչ լինիցին առ նմա, որպէս եւ է մարդոյ զինչ եւ աղտեղութեամբ շնութեամբ կամ գողութեամբ կամ է սպանութեամբ, եւ ի ժամ ձեռնադրութեան չգիտաց ոք, եւ ապա յեւսականութեամբ, եւ ի ժամ ձեռնադրութեան չգիտաց ոք, եւ ապա յետոյ ինքն զղջացի կամ զինչեւիցէ պատճառանաւք յայտնին, ոչ կարէ նա սպասաւորութիւն առնել սեղանոյն եւ ոչ Պատարագ մատուցանել, այլ արտաքոյ ապաշխարել զանցանս իւր. զԺԲ ամ ապա որ ինչ արժան է շնորհել ի ներքոյ առաջի բեմին սպասաւորութիւն առնել եւ կալ ի պատիւ, միայն բեկեալ սրտիւ մինչեւ օր մահուանն իւրոյ»:

ԺԱ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Իսկ եթէ ձեռնադրեսցէ զոք եպիսկոպոսն եւ մարդն ուղիղ էր՝ ապա շնացաւ կամ գողացաւ կամ այլ ինչ վատթար գործեաց, այնպիսին ամենեւին բարձցի ի քահանայական շնորհին եւ ձեռն եւ նշանն, քանզի անհնարին է նմա այլ քահանայաշնորհին եւ ձեռն եւ նշանն, քանզի անհնար լիցի նմա այլ ի բեմ ելանել կամ կացցէ յեկեղեցոջն, եւ անհնար լիցի նմա այլ ի բեմ ելանել կամ կարգալ կամ սաղմոսել մինչեւ ցաւր մահուան իւրոյ, քանզի պղծեաց նա զսուրբ ամուսնութիւն եւ առ ոտն կոխեաց, մի համարձակեցուցէ եպիսկոպոսն, քանզի չէ հնար նմա այլ քահանայ լինել»:

ԺԲ. Իսկ եթէ յանդգնեալ եպիսկոպոսն վասն կաշառոյ կամ վասն բարեխաւսութեան, կամ վասն մերձաւորութեան հրաման տացէ, այնպիսոյն քաջանայութեան տացէ՝ վրէժ յաւուրն դատաստանին յաննեւրելի տանջանսն:

ԺԳ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Ամուսնացեալ քաջանայքն, յորժամ զսուրբ Պատարագն մատուցանել կամին, զերիս աւուրս հրաժարեսցին ի կանանց իւրեանց մատուցման օրն, զի եթէ զհաց զառաջնորդութեան ոչ ետ քաջանայն առանց քննելոյ, եւ զսրբութիւնն ոչ գտանելոյ, որչափ եւս առաւել, որ զայս երկնաւոր Պատարագս մատուցանեն պարտին սուրբ լինիլ եւ պատրաստ, որպէս Աստուծոյ սպասաւորս ահիւ կայ եւ գողութեամբ, զի արժանի լինիցին անմահ կենացն»:

ԺԴ. Եթէ կուսութեամբ քաջանայութիւն ընկալեալ է այնպիսին տքնաւղ լիցի, պահաւղ, յորում աւուր զսուրբ Պատարագն մատուցանել կամին, պատրաստ լիցին զգիշերն ամենայն տքնիլ սուրբ խորհրդով առանց ամենայն կեղծաւորութեան, զի ընդ Աստուծոյ խորհուրդ մտանէ:

ԺԵ. Քաջանայ որ երդնուցու՝ ամենեւին մի լիցի նմա ի քաջանայութեան, զի զբանն Աստուծոյ արհամարհեաց:

ԺԶ. Արժան է քաջանային, զի աղքատասէր լինել, քաղցրաբան, խորհրդական զմեղուցեալսն ուղիղ ապաշխարութեամբ պահօք եւ աղօթիւք, եւ զամենեանսն արքայութեան արժանացուցէ, զի յերեւելն Քրիստոսի. ամենեքեան առնուցուն զանթառամ պսակն, զոր անդնէ պատրաստեալ:

ԺԷ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Որ մի անգամ ի Քրիստոս մկրտեալ են, մի երբէք լիցի նոցա անկանիլ ընդ մեղաւք, այլ աստուածահաճոյ վարիլ զկեանս իւրենաց՝ մի շնալ, մի գողանալ, մի արբենալ, մի երդնուլ, մի բամբասիլ, այլ որպէս Աստուծոյ, իսկ ժողովուրդ առանց ամենայն կեղծաւորութեան»:

ԺԸ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Եթէ ոք այր կամ կին քրիստոնեայ շնացաւ արտաքոյ եկեղեցոյ ապաշխարեսցեն զԳ ամս տքնիլ պահիլ աղաւթել, եւ լուծումն շաբաթոյ եւ կիրակէի միայն ի տէրունական տաւնսն, մինչ ի կատարել, Գ ամացն, ապա չորրորդումն լիցի արժանի Հաղորդութեան, եւ որք գողասցի ոք զնոյն պատուհաս կրեսցէ, ապա եթէ ի մեղսն աւելան, կրկին ապաշխարեսցին»:

ԺԹ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Եթէ ոք ի քրիստոնէից շնացեալ զորդէծնութիւն հեղուցու, եւ զԱստուծոյ երկիւղն ոչինչ համարի, զի մի մարդկան յայտնեսցի, յայնպիսին ընդ սպանողսն ապաշխարեսցէ բազում յառաջանաւք»:

Ի. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Եթէ ոք անժուժկալաբար լըլկէ զինքն եւ հոսումն արասցէ մարմնոյ իւրոյ պիղծ է այնպիսին, ընդ շնացելոցն ապաշխարեսցէ, եթէ յաւելիցէ ի գործն կրկին ապաշխարեսցէ, եւ այնպիսիքն ձեռնադրութեան մի լիցեն արժանի»:

ԻԱ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Եթէ ոք պղծի ընդ արուի, պիղծ է այնպիսին, զամենայն աւուրս կենաց իւրոց ապաշխարեսցէ արտաքոյ եկեղեցոյն եւ ի ժամանակի որոշմանն Հաղորդեսցի»:

ԻԲ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Եթէ որ առ նա կին իցէ եւ շնացաւ, ժԲ ամ ապաշխարեսցէ արտաքոյ արտասուօք զամենայն սրբապահս եւ յետ Զ ամի անցանել շաբաթի եւ կիրակէի, եւ ի տէրունական տօնսն լուծումն արասցէ, եւ ի տարւոյն զերրորդ մասն պահեսցէ, եւ ապա մտցէ եկեղեցի եւ ի Հաղորդեսցի»:

ԻԳ. Դարձեալ ասէ առաքեալն կախարդի, ուրացողի՝ Մի կանոն եղիցի ի վերայ:

ԻԴ. Որ շնայ եւ զմանուկն սպանանէ, մինչեւ ցօր մահուանն իւրոյ ապաշխարեսցէ, եւ ի վախճանին Հաղորդեսցի:

ԻԵ. Արժան է քրիստոնէից զուրբաթ եւ զչորեքշաբաթի պահիլ եւ աղօթել, զի աւուրք չարչարանաց Տեառն մերոյ են. տրտմիլ, արտասուիլ, յիշել զՆորա վասն մեր զխոնարհութիւն, եւ գոհանալ զնմանէ, որ եկն եւ փրկեացն զմեզ իւրով չարչարանօքն, պահել մինչեւ ցԹ ժամն եւ ապա ճաշակել:

ԻԶ. Ասէ սուրբ առաքեալն. «Յորժամ գտէրունական տօնսն կատարեն հաւատացեալքն, նախ յառաջ պահեսցեն շաբաթ մի ի պատիւ եւ ի սպաս տօնին, եւ ապա տօնեսցեն»:

ԻԷ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Զսուրբ քառասունսն պահեսցեն. հաւատացեալք սրբութեամբ ուրոյն զշաբաթ եւ զկիրակի, եւ յորժամ որ չարչարանաց Տեառն հասանին տքնեսցեն եւ անդադար աղօթեսցեն, ժպիտ մի ումեք ելցէ այն աւուրսն, այլ արտասուս ընդ Տեառն մերոյ, եւ ապա զկենարար պասէքն արասցեն ցնծալով ընդ յառնելն Տեառն մերոյ աղօթիւք, փառաւորել զնա, որ փրկեաց զմեզ յարութեամբ իւրով, եւ ետ մեզ երգակից լինել վերնոցն»:

ԻԸ. Որ պղծի ընդ անասնոյ զինչ արասցուք: Պատասխանի: Որչափք ամբ են մարդոյն ընդ ունկնդիրս կացցէ՝ է ամ ընդ ձեռամբ, ապա մտցէ եկեղեցի ընդ ժողովուրդսն եւ ի վախճանին Հաղորդեսցի: Հարցումն: Որ ուրանայ զՔրիստոս եւ զղացեալ դառնայ զինչ արասցուք՝ պատասխանի. զամենայն աւուրս կեանց իւրոց ապաշխարեսցէ արտասուօք պահօք եւ աղաւթիւք եւ տրօք տնանկաց, եւ ի վախճանին Հաղորդեսցի: Հարցումն:

Լ. Որ կամօք մարդ սպանեալ է, որպէս արժան է առնել: Պատասխանի, ժեւ ամ ընդ ունկնդիրս կացցէ, է ընդ ձեռամբ, եւ յելս անձին իւրոյ հաղորդեսցի: Հարցումն:

ԼԱ. Որ մի մօր կաթամբ սնեալ են աւտարք ի միմեանց, արժան է ամուսնանալ: Պատասխանի: Ձէ արժան, զի ծնողն եւ սնուցաւ զմի համարին:

ԼԲ. Հարց, եթէ ազգականք ամուսնանան զինչ արասցուք: Պատասխանի: Քակիլ արժան է ի միմեանց եւ ծանր ապաշխարութիւն ի վերայ դնել, զի չէ ամուսնութիւն, այլ յարակայ պոռնկութիւն եւ ընդ անիծիւք Արարչին:

ԼԳ. Հարց: Որ զսահմանս ընկերին յափշտակեաց որպիսի ինչ է: Պատասխանի: Զոր գրեաց Մովսէս Հրամանաւն Աստուծոյ. իջցէ անէծք ի վերայ նորա եւ եղիցի նզովեալ ի կեանս եւ ի մահ:

Իբրեւ կատարեաց առաքեալն Թադէոս զայս ամենայն, ասէ ցժողովուրդն, հայրք եւ եղբայրք, որք Տեառն ետուք զանձինս ձեր՝ այս ձեզ յինչն օրէնք լիցի, եւ այլ որ ձեր լինելոց են, արդ՝ հաստատուն կացէք յամենայնի, զոր լուարուք յինչն մի անցանէք ըստ սահմանս յայսմ, զի ձեզ բարի լինիցի, եւ երկայնակեացք լինիցիք, եղիցի ձեզ յիշատակ բանս այս, եւ մի մոռանայք յաղօթն ձեր, եւ զայլ կարգաւորութիւն ուսուցէ ձեզ Ադդէ, զոր լուաւ յինչն ըստ կարգին, զոր եղին եղբայրքն առաքեալքն Տեառն. պահեսջիք խաղաղութեամբ ի փորձանաց չարին, խաղաղութիւն ընդ ձեզ՝ զայս աւրինադրութիւն: Ես՝ Զաքարիայ՝ աշակերտ առաքելոյն Թադէոսի, գրեցի՝ Որպէս լուա ի նմանէ՝ ամենայն հաւատացելոց ի Քրիստոս Յիսուս Նմա փառք յաւիտեանս. ամէն:

ՄԱԿԱՐԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ԳՐԱԲԱՐ ԲՆԱԳԻՐԸ

Երանելոյն Մակարայ Սրբոյ բաղաթիլն Երուսաղէմի հայրապետին կանոնական թուոյթ ի հայս՝ վասն կանոնադրութեան կաթողիկէ եկեղեցոյ կարգաց, զոր չէ արժան ընդ սահման եւ ընդ հրաման անցանել գլուխք ժ¹

Ահա մասնաւոր եղաք զայս փափագ սիրոյ բարեպաշտութեան ձերոյ փութացայ զարթուցանել. զբարեսէր եւ զպարզամիտ սիրտս ձեր ի խնդիր ուղիղ բարեպաշտութեան ճշմարիտ կանոնադրութեան կաթողիկէ եկեղեցւոյ եւ կարեւոր որ կարգաց Աստուծոյ, զոր պարտ է

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակութիւնը տես Կանոնագիրք հայոց, հտ. Բ, էջ 216-229:

բազում զգուշութեամբ ստանալ եւ աներկեւան հաւատով պահել ամենայն երկիւղածաց Աստուծոյ, յորս եւ դուք ոչ յապաղեալ զհեղգացուցիչ ինչ դանդաղանաւք ծուլացարուք, այլ փութացեալ շնորհաւք Սուրբ Հոգւոյն ջերմութեամբ եւ Աստուածային սիրոյն բաղձանօք, որ ոչ մերձաւորացն յաւժարեցուցանէ ժտել խնդրել զհոգեւոր աւգտութիւն, այլեւ ի տար աշխարհ փութացուցանէ հասանել մեծաւ փափագանաւք եւ ըղձալի տենչանաւք՝ յաղագս աստուածահաճոյ խնդրոյ եւ հոգւոյ փրկութեան զմտաւ ածեալ զասացեալսն թէ մի դանդաղեսցես երթալ հեռի ճանապարհ թէ պիտանացու ինչ ուսանել խոստանայցէ որ եւ զսոյն փափագ հոգեւոր վաստակոց յանձինս ձեր երեւեցուցէ զվասն մեծաշահ աստուածային գանձուցն հոգեւորաց առաքեցէք զիր ի հեռաբնակ աշխարհ ի կողմանց արեւելից ի սուրբ քաղաքս Երուսաղէմ, որ ի ձեռն երկիւղացած քահանայից մատուցաւ առաջի բազմութեան եպիսկոպոսաց որք մի մի ժողովեալք յիւրաքանչիւր քաղաքաց որոց առաջի անկեալ մաղթանօք խնդրեցին զգրոյն պատասխանիս, զոր թէպէտ եւ ոչ կամէաք ծանրացեալ տկարութեամբ հրամանատարութեանս մեծամեծ կրօնիւք եկեղեցւոյ, սակայն հոգեւոր ժտութիւն եւ փոյթ աստուածասէր քահանայիցս հարկաւորեաց զմեզ գրել եւ տալ ձերում կամայաւժար բարեպաշտութեանդ զգլուխ կարեւոր կարգաց եկեղեցւոյ զհաստատութեան հաւատոց, ոչ մի ինչ երկբայութեամբ եւ զամենայն կանոնադրութիւն սրբոց ժողովոցն որ վասն հերձուածողացն եղեւ, զոր կարեւոր է ընդունել ամենայն բարեպաշտաց որ եղեւ վասն դրութեան կարգաց եկեղեցւոյ, այլ եւ տեսեալ զբազմազգուշալի կարգաւորութիւն կենդանարար մկրտութեան սրբոյ քաղաքիս, հիացեալ զարմացան թէ կողմանք յարեւելից թերի են զգուշութեամբ յայսպիսիս բազում ինչ իրօք, զի ի տեղիս տեղիս աւազանս կարգաւոր ոչ ունեն, եւ յորպէս ամանի մկրտեն, եւ է որ սարկաւագունքն մկրտութիւն առնեն, եւ եպիսկոպոսք եւ քահանայք առանձնակ ձէթ աւծման աւրհնեն. զձէթ կնքոյ որ առաքելոցն եւ այսր պահի յաւելուածով ոչ ունին, եւ զբոլոր զգայարան մանկանն ոչ աւծանեն, եւ է զի զժողովոյն կարգեալսն ոչ ասեն ուրեք ուրեք քահանայքն ի ժամ մկրտութեան, եւ ձեռնադրութեամբ ժառանգաւորքն միապատիւ համարեն, եւ ոչ ընդ աւելեօքն հնազանդեն, եւ բազում եւ այլ շփոթութիւնք հպարտութեամբ եւ ծուլութեամբ զոր ի կարգս եկեղեցւոյ մուծեալ են մարմնասէրքն, զոր ծանուցին մեզ եկեալքս. ընդ որ հիացեալ մեծապէս զարմացաք, եւ վասն երկիւղին Աստուծոյ ոչ հեղգացաք գրել փութանակի: Ես՝ Մակարիոս արքեպիսկոպոս Երուսաղէմի, եւ ամենայն բազմութիւն եպիսկոպոսացս որ ընդիս են, առաքել ի կողմանս արեւելից

առ քրիստոսասէր եւ երկիւղած եպիսկոպոսապետդ Վրթանէս եւ առ Համօրէն եպիսկոպոսս եւ քահանայս Հայոց՝ բազում զգուշութեամբ եւ երկիւղիւ կատարել զկարգադրութիւն մեծի խորհրդոյն Աստուծոյ որ կատարի ի կաթողիկէ եկեղեցւոյ, որով պարգեւի ի շնորհաց հոգւոյն մեղաց թողութիւն եւ ոգւոց փրկութիւն մկրտելոցն ի սուրբ աւագանին, եւ Հոգին Սուրբ ոչ արհամարհէ զգանկացողս բարեպաշտութեան, այլ խոնարհեալ իջանէ եւ սրբէ ուղիղ դաւանութեամբն ի ձեռն ջրոյ սրբոյ աւագանին: Եւ յայսմ ամենայնի չէ պարտ ծուլանալ եւ դանդաղել եպիսկոպոսացն եւ երիցանցն, ի մկրտելոց զայնս որք կամին մերձենալ ի բարեպաշտութիւն աստուածապաշտութեան, զի այս է փոյթ քահանայից եւ գործ կարեւոր առաջնորդաց եկեղեցւոյ՝ զկամաւորսն բարեպաշտութեան խրատել եւ ուսուցանել բանիւ եւ վարդապետութեամբ մերժել ի սատանայէ եւ ընծայեցուցանել Աստուծոյ՝ սրբոյ աւագանին լուսաւորութեամբ, եւ մի ումեք լինել պատճառք կորստեան անհնազանդութեամբ եւ թերակատար ինչ մկրտութեան կարգօք վասն դանդաղութեան իւրոյ առ ոչ ածել զամենայն կարգաւորութիւն ի վերայ մատուցելոյն ի մկրտութիւն սուրբ աւագանին, զոր բազում զգուշութեամբ եւ ցնծալից դողութեամբ առանց դանդաղելոյ կատարէ ընդհանրական եկեղեցի Աստուծոյ: Եւ արդ՝ եկեալ ի խնդիր ստուգիւ ըստ նախ ասացեալ գլխոցն, արասցուք սկիզբն ի գրոց հատուցեալ, զոր պահանջէքն:

Ա. Թէ արժան իցէ սարկաւագաց մկրտութիւն առնել եւ կատարեալ իցէ խորհուրդն գիտութիւն լիցի քրիստոսասէր եղբայրութեան ձերոյ, զի եպիսկոպոսաց եւ քահանայից միայն է իշխանութիւնս այս, եւ սարկաւագի զայս առնել չէ արժան, քանզի սպասաւորք են, եւ խափանեալ է այս առ ի նոցանէ՝ եւ աւելի է խնդրելն թէ կատարեալ է առ ի նոցանէ մկրտեալն, բայց պարտ է նախ քննել թէ սովորութիւն իցէ գաւառին այնմիկ սարկաւագացն մկրտել, եւ եթէ գացի ոք արարեալ ընդ անմեղադրութեամբ է՝ վասն սովորութեան կարգաց եկեղեցւոյ, զի սովորութեան գաւառին զհետ չոգաւ: Իսկ եթէ գիտէր զկարգս եկեղեցւոյ եւ անց զնոքօք եղիցին ի վերայ նորա պատիժք ըստ կարգի յանցանացն:

Բ. Եթէ աւագան սրբեալ ոչ ունին եւ յորպէս ամանի մկրտեն, զի թէ ոչ էր մերձ եկեղեցի շինեալ ի փառս Աստուծոյ եւ ի մուտս ժողովրդոց առանց մեղադրելոյ արդեօք էր, եւ եթէ եկեղեցիս ունիմք, պարտ է եւ մկրտութիւնս առնել, եւ աւագան յորում մկրտէ որ գայցեն յուղիղ հաւատս բարեպաշտութեան, ապա թէ դիպեսցի ոք ուր ոչ իցէ եկեղեցի եւ կարգաւոր աւագան չէ արժան արգելուլ որ կամիցեն մկրտել,

այլ կատարեալ զմկրտութիւն առանց կարգաւոր աւագանի վասն ի հարկէ պիտոյիցն է, զի մի գտցի պարտական փրկութեան խափանելով զմկրտութիւնն, զի Հոգին Սուրբ ըստ մաղթողին տայ զշնորհն, եւ ըստ ամանին ոչ լինի արգելեալ. եւ յամենայն ժամ փափագեալքն բաւական են շնորհ ի հոգւոյն, եւ ոչ ի գլխաւոր տաւնսն միայն է կատարելութիւն, զի առաքեալքն ոչ ըստ ընտրութեան տաւնից մկրտէին, այլ ըստ բաւականի եկելոցն լուսաւորէին ի ջուրց վերստին ծնանելով, եւ երեք կին ընկղմամբն թաղեալ ի ջուրն սուրբ աւագանին զերեք աւրեա թաղումն Տեառն նշանակեմք յանձինս մկրտելոցն, զոր եւ աստուածային առաքեալն յայտնապէս ցուցանէ ասելովն, թէ՝ թաղեալք ընդ նմա մկրտութեամբն, նմանօրք եղիցուք նմանութեան մահու նորա, զի նորոգութեամբ յարութեան հաղորդ լինիցիմք նմա ի կեանս յաւիտեանից: Եւ այսպէս ուղիղ դաւանութեամբ ձեռս ի վերայ դնելով պարգեւեալ լինի Հոգին Սուրբ ի փրկութիւն մեզ՝ լուսաւորելով զկոչեցեալսն յորդեգրութիւն, եւ հաւատովք օծանեմք յիւղ սրբութեան, եւ այսպէս ըստ իւրաքանչիւր եղեալ մասանց կարգք սրբոյ եկեղեցւոյ յօրինին, ոչ ելանելով ըստ եղեալ սահման, եւ գլխաւորեալք ըստ երկնաւորացն դասուց որպէս ուսաք ի հարցն հոգեւորաց յաշակերտաց առաքելոցն սրբոց:

Գ. Եւ զի արդ, կարգք եկեղեցւոյ սրբոյ յօրինին վերատեսուէք ըստ կարգեալ Կայենիցն, կալցեն իշխանութիւն ուղղել ի բարին որոյ կոչեցան ի վերակացութիւն, եւ առեալ ի նոցանէ մի փքասցին ամբարհաւանութեամբ, զանձինս առ իմաստունս ունելով, եւ անկցին յիմարութեամբ եւ անկցին ի չարութիւն, զի թէպէտ միապէս տուեալ շնորհք ի հաւատացեալքն, այլ ոչ միապատիւք ամենեքեան. եւ թէպէտ եւ փոքր կացոյց զինքն անբաւն, այլ զփառս աստուածութեան ոչ ընդ նմին կորոյս, եւ առաքելոցն ամենեցուն յետ յարութեան երեւեալ կենարարին, այլ զոմանս գեր ի վերոյ կարգէ, եւ նոյն սկզբնաւորեալ ի մեզ հաստատեցաւ, զոր եւ Պօղոս ոչ հրամայէ զմիմեամբք ելանել՝ ասելովն. իւրաքանչիւր ոք յոր կոչումն կոչեցաւ, ի նմին կացցէ:

Դ. Եւ որպէս հրամայեցի բաւականանալ յիւրաքանչիւր յեղեալն կարգի: Արդ. միաբանութեամբ ժառանգաւորացս եւ եպիսկոպոսաց եւ քահանայիցս եւ սարկաւագացս: Ես՝ Մակարիոս արքեպիսկոպոսս սուրբք քաղաքիս Երուսաղէմի, աւանդեմ զկանոնադրութիւնս, զայս սուրբք քաղաքիս Երուսաղէմի, աւանդութեանց եւ աւանդութեամբ հարցն առ ձեզ ուսեալ յառաքելոցն պատմութեանց եւ աւանդութեան ձեռնադրութիւն մեզ հաստատել հիմնանայ, զի զսուրբ մկրտութեան ձեռնադրութիւն որպէս առաջագոյն ասացաք եպիսկոպոսաց եւ քահանայից, միայն է կատարել, եւ զեւղ սրբութեան եպիսկոպոսապետն աւրհնեսցէ՝ եւ վասն

հեռավորութեան եւ կարեւոր պիտոյից հրամանաւ արքեպիսկոպոսին, երկու եւ երեք միաբանեալ եպիսկոպոսք, եւ սարկաւագունք սպասաւոր սրբութեան, եւ զեւղ աւծման մեռելոցն եւ հիւանդացն, մկրտելոցն առանձակ աւրհնեսցեն քահանայք եւ եպիսկոպոսքն, զայս սահմանեցին սուրբ հարքն մեր, եւ մի ոք իշխեսցէ փոխել զուղիղ եղեալ սահման, զի մի զնոցին կապանք նզովիցն ընկալեալ որոշեսցի Աստուծոյ:

Ե. եւ որպէս մերձեցուք ի սեղանն սուրբ եւ կենարար խորհուրդ: Առ այդ անմահութեան վիճակ, մի ոք երկմտութեամբ եւ մի թերահաւատութեամբ, եւ մի գործովք անարժանութեան մերձ լինել յանդգնեսցի, զի մի զկամս Աստուծոյ զբարկութիւն յամենայն երկրի շարժեսցէ, եւ ինքն լուիցէ զասացեալսն. դու ընդէ՞ր բնաւ պատմես զարդարութիւն իմ, զի դու ատեցեր զխրատ իմ, այլ ուղիղ գնացիւք եւ ճշմարիտ հաւատով մատուցեալ լուսաւորեսցի, եւ այլոցն ինքեամբ գործեսցէ փրկութիւն:

Զ. եւ զի արդ է արժան զխորհուրդն կատարել: Զփրկական խորհուրդ մարմնոյ եւ արեանն Տեառն պարտ է երկիրղիւ եւ զգուշութեամբ կատարել եւ ռդիղ դաւանել խոստովանութեամբ ուրոյն ի հերձուածողացն փորձիչն խորհրդոց, զի մի արիանոսաց մերձ լինելով ըստ առաքելոցն անուան Աստուծոյ եւ ճշմարտութիւն հայհոյեսցի:

Է. եւ որպիսի օրինակաւ նուէրք սրբութեան յաւրինեսցի, հանեալ ի սեղանն հաց սուրբ ջերմ ըստ առաքելոցն աւանդութեան եւ անապակ առանց երեք խառնման, զի ոչ ապականացու իւրք փրկեմք, այլ անապական մարմնով անբիծ եւ անարատ Գառինն. եւ զայս մինչեւ ի սեղանն սարկաւագունք յօրինեսցեն, եւ զկատարելն ի վերոյ քահանայքն կատարեսցեն:

Ը. եւ զիա՛րդ եկեսցէ ի ձեւ սեղանն խորհրդոցն, եւ այլեւս կարգն: Սեղանն քաւութեան ընդ վարագուրաւ, յորում իջանէ Հոգին Սուրբ. աւագանն, յետոյ առ նմին տամբ, եւ պատուով հաստատեալ յաջմէ, եւ ժառանգաւորքն իւրաքանչիւր աշտիճանաւ պաղատեսցեն. եւ ժողովրդականքն արտաքոյ վարագուրին. եւ երախայքն առ դուրսն ունկնդրութեամբ, զի մի ընդ միմեանս ելանելով եղծցեն կարգն, այլ իւրաքանչիւր կայանիւ անարատ մնասցէ:

Թ. Զայս աւանդեմ ձեզ պատուիրան հաւատոց եւ կարգաց եկեղեցւոյ ըստ խնդրոյ աղաչանաց ձերոց, եւ նզովեմք ի վերայ այսօրիկ զայլաձեւսն խորհեցեալս, զի ի միմեանց ընկալեալ ձեռնադրութեամբ զչնորհսն. ոչ բերեմք զպակասութիւն, եւ միապատիւ ոչ իրաւունս վարկանիմք զկարգեալսն ուղղապէս եկեղեցւոյ եւ զփառամով անձինս կշտամբեմք, որք խորհին հակառակ, որպէս պատմեալ եղեւ

մեզ, ըզտուր գայբագր եւ աւանդեալ եւ Բասենոյ եպիսկոպոսէ, որք սակաւուք ընդ Արիանոս միաւորեալ է եւ դարձեալ խղճեալ, եւ արդ, այլեւս յանդգնադոյնս խորհի եպիսկոպոս միայն աթոռաւ, եւ ընդ արք եպիսկոպոսին ինքեամբ անձին տայ պատիւ, զոր չէ արժան ընդունել, զի եւ ոչ հարքն աւանդեցին այսպիսի ինչ հակառակութիւնս յեկեղեցի մուծանել, եւ անվայելուչ է, համարիլ հաւասար մինչեւ կոչմամբ ի պատիւ աթոռոյն ժամանեսցէ, եւ արդ պարտ է զայնպիսին քաղցրութեամբ ի հնազանդութիւն կոչել, եւ թէ ի նոյնս մնասցէ խորշել իբրեւ յաւտարէ: Ողջոյն տան ձեզ ամենայն յեկեղեցիս: Ողջոյն լերուք ի Տէր հաստատուն եւ ուղիղ հաւատով:

Ա) ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ 325 Թ.

(301-325)¹

Արիստակէսը՝ Լուսաւորչի որդին, Նիկիայի 20 կանոնը բերաւ ժողովից եւ յանձնեց հօրը, որը այդ կանոնների վրայ աւելացրեց մի քանի գլուխներ. «Սուղ ինչ գլուխս յինքենէ ի կանոնս ժողովոյն յաւելու, վասն առաւել զգուշութեան իւրոյ վիճակին» (Խոր., Բ-ԳԸ, Ղ գլ.):

Շահապիվանի 447-ի մեծ ժողովում կարդացուեւ է ի լուր ամենեցուն հետեւեալ կտորը եւ միաբերան հաստատուեւ է. «Զեղեալ զկարգն սրբոյն Գրիգորի եւ զՆերսէսի եւ զՍահակայ եւ զՄաշտոցի դուք այդքն հաստատեցէք, եւ այլեւս լաւ, որպէս ձեր կամք են, եւ մեք ախորժելով յանձին ունիմք» (տե՛ս մեր կանոնագրքերը): Այսպիսով 447-ի ժողովի վճիռը եւ Դ, Ե դարու պատմագիրների վկայութիւնը (տե՛ս Ագաթ., 508 եր.) տալիս են իրաւաբանական հիմք ընդունելու Լուսաւորչի դրած կանոնները վաւերական եւ համարել մեր եկեղեցական իրաւունքի աղբիւր:

Բայց դժբախտաբար յայտնի չեն, թէ քանի կանոն է գրել եւ որոնք են այդ կանոնները: Նրա յիշատակը այնքան սուրբ է հայերիս համար, որ առանց տատանուելու պիտի նրա կանոնները մեծ ջերմեռանդութեամբ պահենք, ուստի եւ այդպիսի սրբութիւնը մաքուր պահելու նպատակով պիտի թոյլ չտանք, որ օտար ձեռք խառնուի նրա կանոնների մէջ եւ Լուսաւորչի անունով հրատարակի: Եթէ Լուսաւորչի կանոնները յիշատակելիս նկատուամներ լինեն նրանց վաւերականութեան աստիճանը որոշելու համար, ա՛յդ ամենեւին չի նսեմացնիլ նրա հեղինակութեան ոյժը:

¹ Գիտական հրատարակութիւնը տես Կանոնագիրք Հայոց, հտ. Ա, էջ 243-249:

Եթէ պատմագիրները ասում են, որ Նիկիայի 20 կանոնների վրայ «սուղ ինչ գլուխս» աւելացրեց, այդ խօսքը ենթադրել է տալիս, որ Լուսաւորչի աւելացրածը՝ 20 կանոնից քիչ էր եւ ո՛չ աւելի. իսկ եթէ Խորենացին «սուղ ինչ գլուխս» գրելիս այդպիսի համեմատական չափի նկատի չի ունեցել, այն ժամանակ շատ դժուար կլինի պնդել Լուսաւորչի սահմանած կանոնների այժմեայ թուի վրայ (30-աչափ):

Լուսաւորչի կանոնները կարգացողը իսկոյն նկատում է, որ մի խմբագրութեամբ գրուած չեն, մի հետեւողական բովանդակութիւն չունեն, երբեմն գործ է ածուած մեղմ, հայրական խրատական ձեւ յանդիմանական եղանակով, երբեմն՝ հրամայական-նզովական ձեւ եւ բովանդակութիւնը՝ անվայել, անհամապատասխան նախորդ յօդուածին: Ընդհանուր առմամբ բոլոր կանոնները համարեա ոչ միայն լեզուի, այլ եւ բովանդակութեան կողմից նման են Յովհան Մանդակունուն վերագրած կանոններին, եւ Բարսեղ Մեծի երրորդ խումբ 74 կանոններին, մինչեւ իսկ բառացի կրկնութիւններ են: Արդեօք ո՞վ է ումնից օգտուել, կամ ո՞վ է երկուսի փոխարէն գրել, շատ դժուար է դրական պատասխան տալ: Աբել եպիսկոպոսը զուր Չամչեանի քննողաբար վերաբերուելը դէպի Լուսաւորչի կանոնները՝ դաւանաբանական տարբերութեամբ է բացատրում. եւ դժբախտաբար միշտ Չամչեանի վրայ այդպէս նայողը՝ կուրօրէն հետեւել է նրան «Ժողովոց պատմութիւն» գրելիս՝ զլանալով ձեռագիր կանոնագրքերը աչքի անցնել: Լուսաւորչին վերագրած 30 կանոնները մերժելու իրաւունք չունենք իրաւաբանական տեսակէտից, ինչպէս վերեւ յիշեցի, միայն խօսք կարող է լինել նրա քանակի եւ բովանդակութեան մասին: 30 կանոնիս նմանութիւնը Մանդակունուն վերագրած կանոնների հետ ամէն մի յօդուածում մատնացոյց կանեմ, եւ որովհետեւ երկուսի բնագիրը գրաբառ է, թող մատնացոյց կանեմ, եւ որովհետեւ երկուսի բնագիրը գրաբառ է, թող համեմատողը իմ աշխարհաբառի թարգմանութեամբ չբաւականանայ, հապա նայի գրաբառներին, որ գրուած է վերջում:

1. Մեղքի մէջ (կորած) ընկած քահանան 10 տարի պիտի ապաշխարի արտասուքով եւ աղքատներին ողորմութիւն բաշխելով, ապա հաղորդուի:

Յանցանքը թէեւ անորոշ է, բայց հասկացւում է մեղանչումն:

Ապաշխարողները 4 կարգի էին բաժանուում. 1) լացողների, որոնք գրսում կանգնած լացով պիտի ապաշխարէին, 2) դրսի ունկնդիրներ, որոնք եկեղեցու դռան մօտ կանգնած պիտի աղօթէին, 3) ներսի ունկնդիրների, որոնք ամբիոնի ետեւ կանգնած՝ Աւետարանից առաջ

պիտի դուրս գային եւ 4) հաւատացեալների հետ կանգնողներ, որոնք հաղորդութիւնից առաջ պիտի դուրս գային:

Բարսեղի 6, 28, 76 կանոններով նոյն յանցանքը գործողը 15 տարուայ ապաշխարանքի է ենթարկուում. իսկ արտասուքով՝ միայն 7 տարի (տե՛ս գրաբառում՝ կանոնիս մէջ նշանակուած մեղքի համար ասուածը եւ Մանդակունու խոստովանելու համար գրած կանոնների հետ համեմատիր) (տե՛ս Բարս. 6, 28, 76, Շահ. 2, Թադ. 11, Ներ. 9):

2. Քահանան եթէ կին առնի, 5 տարի դրսի, 2 տարի ներսի ապաշխարող լինի, 2 տարի էլ անհաղորդ լինի, ապա հաղորդուի:

Այստեղ խօսուած է կուսան քահանայի վրայ, որ անպսակ մնալ է ուխտել եւ հոգեւորական դարձել. այդպիսին եթէ կին առնի, 9 տարուայ ապաշխարանքի է ենթարկուում. կարգալոյծ լինելու կամ պսակը քանդելու համար ոչինչ չի ասում: Բ առ. 24 կանոնը հրամայում է չամուսնանալ. Նէո. 1 եւ Բարս. 6, 18 կանոնները պսակը լուծում են. տե՛ս եւ Անկ. 10, 19 (տե՛ս գրաբառը եւ Մանդակունուն):

Այս կանոնս բառացի կրկնուած է Բարսեղ Մեծին վերագրած երրորդ տեսակ կանոնների մէջ՝ թուով 74 հատ (տե՛ս գրաբառը):

3. Քահանան եթէ իւր փողը շահով տայ, մերժուի եկեղեցուց:

Նոյն բանը հաստատում են Բ առ. 44, Նիկ. 17, Լաւ. 4, Ա առ. 48, Բարս. 4, Բ Դւ. 3, 21:

Տես Մանդակունու գրաբառը. կանոնս բառացի կրկնուած է Բարսեղին վերագրած 74 կանոնում (տե՛ս գրաբառը):

4. Հեթանոսների տուն գնացողը եւ ուտող խմողը 3 տարի ապաշխարի եւ ապա հաղորդուի (տե՛ս Լաւ. 39, Բ առ. 71, տես Մանդակ. գրաբառը):

5. Եթէ ամուսիններից մէկը երկակ է, միւսը կուսան, երկու տարի դրսում, մի տարի ներսում ապաշխարի:

Երկակ կամ երկեակ ասելով հասկացւում է երկրորդ անգամ պսակուած մարդ, երկրորդ պսակը հին կանոններով չի քաջալերում, Նէո. 7 կանոնով քահանան իրաւունք չունի այրու պսակի խնջոյքին մնալու՝ իբրեւ ապաշխարողի հացկերոյթի: Բարսեղ երկկանանց համար լու՝ իբրեւ ապաշխարողի հացկերոյթի է ենթարկում եւ մի տարուայ ապաշխարանք է, թէ ոմանք գրանց ենթարկում են մի տարուայ ապաշխարանքի, ոմանք՝ 2: Ե Դւ. 16 կանոնը չի թոյլ տալիս, որ այրին առանց հարկի կոյսի հետ պսակուի: Մինչեւ այսօր էլ մեր մէջ աւելի յարգի է

պսակուել կոյսի, քան այրու հետ (տե՛ս Ե ԴԼ. 16, Շահ. 7, Բ առ. 17, Բ ԴԼ. 5, Պար. 10):

Այստեղ երկակ բառը կարելի է հասկանալ եւ այլապէս, որ կին ունեցող մարդը երկրորդ անգամ պսակուում է, այս ենթադրել է տալիս յաջորդ 6-րդ կանոնս, որն ասում է:

6. Եթէ մէկը թողնի երկրորդ կնոջ եւ էլի առաջին թողնուածին դառնայ, 8 տարի ապաշխարի:

6-րդը եթէ համարենք 5-րդի շարունակութիւն, դուրս կգայ, որ կոյսի վրայ պսակուող երկակը, եթէ սրան կթողնի եւ կդառնայ էլի նախկին կնոջ, 8 տարի ապաշխարի:

5 եւ 6 կանոնները թէ ոճի, թէ բովանդակութեան կողմից բոլորովին զատուում են նախորդ եւ յետնորդ կանոններից, յետնորդ 7-րդ կանոնը կազմում է 4-րդի շարունակութիւն, որ ասել է, թէ 5 եւ 6 կանոնները ներմուծուած են յետոյ: Այս կանոնս նոյն բառերով կրկնում է Ներսէս Բ-ի ժողովում եւ երկու անգամ՝ «Ներսէսի» կանոններում: Բարսեղի 46-րդ կանոնը համարեա երկուսի 5 եւ 6-ի բովանդակութիւնը ունի. այստեղ կարդում ենք՝ եթէ մէկը անգիտութեամբ կպսակուի այն մարդու հետ, որի առաջի կինը հեռացած է եւ ապա առաջի կնոջ վերադառնալով՝ ստիպուած կլինի հեռանալ այդ մարդուց, նա շնութիւն արած կհամարուի: Երկրորդ կնոջ չէ արգելում պսակուել, բայց լաւ է համարում անպսակ մնալ (տե՛ս գրաբառի համեմատութիւնը Մանդ., Ներս. եւ Բարս. հետ):

7. Ով արգելում է ուտել, բայց ինքը գաղտնի ուտում է, կերածի չափ աղքատներին բաշխի:

Այս կանոնը բոլորովին անհասկանալի կթուար, եթէ շարունակութիւն չհամարէինք 4-րդի, որ ասել է թէ՝ 5 եւ 6 կանոնները ներմուծուած են: 4-րդում արգելում է հեթանոսների տուն գնալ ուտել, այս 7-րդում էլ ասում է, որ շատերը թէ եւ արգելում են նոյն բանը, բայց ծածուկ իրանք գնում ուտում-խմում են, այդպիսիներին պատժում է (տե՛ս Ա առ. 16, Լաւ. 37, 38, 39):

Համեմատութիւնը Մանդակ. հետ՝ գրաբառում:

8. Գաղտնի պսակ անող քահանան կարգալոյծ լինի (տե՛ս Ե Բարս. 42):

Այս նոյն կանոնը բառացի կրկնում է Բարսեղի երրորդ խումբ ԻԱ կ. (տե՛ս գրաբառը):

9. Եթէ մէկը առեւանգելով աղջկան պսակուի հետը, պսակը անվաւեր համարուի, եւ պսակուածը իւր սրտի ուզածին գնայ (տե՛ս Աճկ. 11, Բ առ. 67, Բարս. 22, 30, Շահ. 7, Լաւ. 9):

10. Որ ի ձեռն յերասանին յագելապէս, երեք ամ արտաքոյ եւ մի ամ ընդ օրինօք:

Թարգմանելը անյարմար է. Լուսաւորչի նման անձնաւորութիւնը այսպիսի ձեւով կանոն դնել չէր կարող. գրուածքի ոճը բոլորովին տարբեր է միւսներից: Նոյն բանը կրկնում է Մանդակ. (տե՛ս գրաբառը):

11. Իգացելոցն երեք ամ արտաքոյ եւ երկու ամ ընդ օրինօք:

Այս կանոնս էլ ձեւի եւ բովանդակութեան կողմից 10-ի նման է. նոյնը կայ եւ Մանդակունու մէջ, սրանք Լուսաւորչինը չեն (տե՛ս Բարս. 7, 62):

12. Թովիչները 5 տարի դրսում եւ մի տարի ներսում ապաշխարեն (տե՛ս Աճկ. 24, Բարս. 65, 72, Շահ. 9, 10, Կես. 8):

Սրա ոճը նոյն է, ինչ որ նախորդ 10 եւ 11-ինը. գրաբառում աչքի է ընկնում նմանութիւնը եւ տարբերութիւնը:

13. Ով կուսութիւն խոստացաւ Աստուծուն եւ պոռնկութիւն արաւ, 7 տարի ապաշխարի (տե՛ս Բարս. 60 կ., 59 կ., համ. Մանդակ. գրաբառի հետ):

14. Մանուկը եթէ առանց մկրտութեան մեռնի, եթէ մեղաւորը ծնողներն են, 7 տարի ապաշխարեն. պատժուեն նոյնպէս քահանաները եւ հոգաբարձուները (տե՛ս Պար. 20):

15. Գերեզման քանդող-բաց անողը չորս տարի ապաշխարի (տե՛ս Բարս. 66, Հարց. 17):

16. Ով կկոծի եւ մագերը կխուզի, ճակատին կգարկի, ցմահ նզովեալ լինի (տե՛ս Աշպ. 2, Շահ. 11, նոյնը կրկնում է երրորդ Բարս. կանոններում):

17. Դիակներ կողոպտողը 16 տարի ապաշխարի (տե՛ս Բարս. 66):

18. Մարտիրոսների նշխարք եղած տեղը պէտք չէ պատարագ մատուցանել:

Շատ ձեռագրերում հակառակն է գրած. շատ քչերում եւ համաբարբառներում դրական է գրած: Նշանակում է, թէ վէժ քարի փոխարէն չի կարելի նշխարներ դնել եւ պատարագել (տե՛ս Ա առ. 27, 5 Լաւ. 51. Շահ. 17):

19. Քրիստոնեաները, մանաւանդ կանայք, անասունների խառնակման եթէ նայեն, նզովեալ լինին:

Բառացի կրկնում է Բարսեղի երրորդ տեսակ կանոններում:

20. Կանոնները ասում են, որ անապատականները չպետք է ոչ մկրտութիւն անեն, ոչ հաղորդութիւն տան, ոչ էլ պսակ անեն, այդ առաջնորդների իրաւունքն է:

Անապատականները կամ կրօնաւորները չունէին ոչ մի եկեղեցական աստիճան, այս հիման վրայ էլ իրաւունք չունէին քահանայապետութիւն անելու (տե՛ս Բ ԴԼ. 34):

21. Ով հանգուցեալի հրամանը (կտակը) քանդի եւ արհամարհի, նզովեալ լինի:

22. Ծածուկ խոստովանութիւնը մէկին ասող քահանան աստիճանից ընկնի, պաշտօնեաների շարքից մերժուի, եւ չխոստովանողների մեղքը ընկնի նրա վրայ:

Նոյնը կրկնում է Մանգակ. եւ Բարսեղի երրորդ կանոններում (տե՛ս գրաբառը):

23. Ով պոռնկութեան համար կարծակի կինը, թող արծակուած լինի, միայն մի տարի ապաշխարի (տե՛ս Բարս. 9, 31, Շահ. 4, 5, Սսի 14, Նարց. 17):

24. Եթէ մարդը թողնի կնոջ աստուածապաշտութեան պատրուակով, նզովեալ լինի (տե՛ս Բ. առ. 5. Գանգ. 14):

Կանոնս ի նկատի ունի աղանդաւորներին, որոնք ամուսնութիւնը անմաքրութիւն էին համարում եւ կնոջ արձակում:

25. Եթէ քահանան, կամ սարկաւազը, կամ դպիրը հարբեց, չհամարձակի պատարագ անել, մինչեւ արտասուքով եւ տմանկներին ողորմելով չապաշխարի:

Նոյնը բառացի կրկնում է Բարսեղի երրորդ կանոններում (ԻԲ) (տե՛ս գրաբառը) (տե՛ս Բ առ. 42):

26. Քահանայ կամ աշխարհական եթէ կաշառք առնի, Սինոն կախարդի

անէծքը վրան թափի, Յուդային կցորդ լինի, նոյնպէս եւ Գէեզ բորոտին (տե՛ս Բ առ. 29, Սսի 1):

27. Ձեռնածուները երկու տարի ապաշխարեն:

Մանգակունու կանոնները խստիւ արգելում են թատրոնական տեղեր գնալ. ծեռնածու ասելով կարելի է հասկանալ թէ թատրոններում զանազան մնջակատակութիւններ անող, թէ զանազան ֆոկլուսներ եւ օյինբազուրթիւներ անող:

28. Պետք է կիրակէն քրիստոնէաբար պահել եւ հանգստանալ. ով հրէաբար կպահի, նզովեալ լինի (տե՛ս Ա առ. 2, Լեւ. 29, Ե Դ. 17, 31):

29. Վայրաբար նզովող քահանան նզովեալ լինի:

Նոյնը կրկնում է Մանգակունու մէջ. տես գրաբառը:

30. Կոյսը, միայնակեացը (մոմոզոն, մոմազոն) եթէ նուիրում են իրանց Աստուծուն, չհամարձակեն ամուսնանալ, ամուսնացողները հաղորդութիւնից մերժուեն, նրանց ընդունելութիւնը կախուած լինի եպիսկոպոսի մարդասիրութիւնից (տե՛ս Բ առ. 26, Բարսեղի 6):

Ահա այս են Լուսաւորչին վերագրուած կանոնները, նախքան ասելը, թէ ո՛ր կանոնները կարելի է վերագրել Լուսաւորչին, որոնք՝ ո՛չ, այստեղ գնենք Մանգակունու մեղքերի անուան յիշատակութիւնը, որ բոլորովին նման է Լուսաւորչի կանոններին, միայն առանց պատժի որոշման, երկրորդ՝ կոչենք Բարսեղի անունով 74 կանոններից նրանք, որոնք բառացի նոյն են Լուսաւորչին հետ, եւ ապա եզրակացութիւն կարելի կլինի անել:

Յովհան Մանգակունու «Կոչումն ապաշխարութեան»-ից կբերեմ գրաբառ այն մասերը, որոնք նման են Լուսաւորչի. տակը գծածն է ուշադրութեան արժանին. իսկ Լուսաւորչի որ կանոնի հետ նմանութիւն ունի, այն փակագծի մէջ կոչենք. կամեցողը համեմատի գրաբառ բնագրի հետ, որ գնում եմ յետոյ:

«Կոչումն ապաշխարութեան զոր ասացեալ է Տեառն Յովհաննու Մանգակունոյ Հայոց կաթողիկոսի». թիւ խոստովանութեան: Թէ կոյս ընդ կուսի. թէ մինն կոյս է եւ մինն արամբի (5 կանոնի հետ համեմատիր): Թէ զկուսութիւն նուիրեալ Աստուծոյ եւ դարձեալ սրեաց. թէ ուխտեալ եւ ոչ կարարեալ (13 կանոն): Թէ ի փունս հեթանոսաց անխափր կերակրեալ է (4 կանոն): Թէ ի ձիս յերասանեալ յագելապէս (10 կանոն): Թէ զխոստովանութիւն ուրուք յայրսնեաց (22 կանոն): Թէ անկնուք մեռաւ ի ծովութենէ (14 կանոն): Թէ ի մեղս

զառածեալ է (1 կանոն): Թէ գաղտնի պատկէ (8 կանոն): Թէ վայրապար նգովեալ է (քահանայ) (29 կանոնի հետ համեմատիր): Թէ ամուսնացաւ (քահանայ) եւ զպարարագն մարոյց (2 կանոն): Մնացած կանոնների բովանդակութիւնը կարելի է գտնել Մանդակունու ճառերի մէջ: Այժմ արտագրենք այն բոլոր կանոնները Բարսեղին վերագրածներից, որոնք ոչ թէ նման, այլ նոյն են: Մեր կանոնագրքերում Բարսեղ Մեծին յատկացրած են երեք խումբ կանոններ. առաջի խումբը նման է Բարսեղի իսկական կանոններին, երկրորդ եւ երրորդ խումբը հաւաքածու է զանազան կանոնների, եւ նրանց խմբագրութիւնը հասնում է մինչեւ 2, է դարը: Երրորդ խումբը 74 կանոնից է բաղկացած, որոնցից հետեւեալները առաջ կրեւում իբրեւ նոյն Լուսաւորչիւնի հետ: «Բ կանոն. Եթէ ոք ի քահանայից զծածուկ խոստովանութիւն ուրուք յայտնեաց՝ անկցի յաստիճանէն. եւ ի կարգէ պաշտաւնէից մերժեսցի. եւ մեղք չխոստովանողացն անկցի ի վերայ նորայ» (համ. Լուս. 22 կանոնի հետ, բառացի նոյն է): «Գ կանոն. Քահանայ որ կին առնէ Եւ ամ արտաքոյ. Բ ի ներքոյ ապաշխարեսցէ. Բ ամս անհաղորդ կացցէ եւ ապա հաղորդեսցի» (համ. Լուս. 4 կանոնի հետ, նոյն է): «ԺԳ կանոն. Ոչ է պարտ քրիստոնէից ի շաբաթու կամ ի կիրակէի շաբաթանալ եւ հրէանալ» (տե՛ս Լուս. 28): «Ի կանոն. Քահանայ որ զարծաթ իւր ի վարձու տայ, մերժեսցի յեկեղեցւոյն» (տե՛ս Լուս. 3 կանոն, բառացի նոյն է) «ԻԱ կանոն. Եթէ ոք զաղտ պսակ դիցէ, պսակադիրն լուծցի» (տե՛ս Լուս. 8 կ., բառացի նոյն է): «ԻԲ կանոն. Եթէ ոք արբեցաւ ի քահանայից կամ ի սարկաւագաց կամ ի դպրաց, մի իշխեսցէ պատարագ կամ ի պաշտաւն մերձենալ մինչեւ բազում արտասոււաւք եւ գթով տնանկաց ապաշխարեսցի. զի արբեցողք ընդ սպանողսն են» (տե՛ս Լուս. 25, բառացի նոյն է): Բացի ա՛յս, «Ներսէսի» 43 կոչուած կանոններում պատահում են կանոններ, որ բառացի նոյն են Լուսաւորչիւնի հետ. օրինակ՝ «Ե կանոն. Վասն որ մին կուսան է, եւ մին երկեակ եւ զուգին: Գ ամ ապաշխարեսցեն» (համ. Լուս. 5 կանոնի հետ): «Գ կանոն. Վասն իգացելոցն..., Դ ամ ապաշխարեսցեն» (համ. Լուս. 11 կանոնի հետ): «ԺԹ կանոն. Վասն որ մանուկն մեռանի առանց կնքոյ ի ծուլութենէ, Գ ամ ապաշխարեսցէ» (համ. Լուս. 14 կանոն): Սրանից յետոյ ղնում եմ Լուսաւորչի կանոնների գրաբառը, համեմատել պէտք է միմիայն գրաբառները:

ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ԳՐԱԲԱՐ ԲՆԱԳԻՐԸ

Կանոնք սրբոյն Գրիգորի՛

Ա. Քահանայ որ ի մեղս զառածեալ է, Ժ ամ ապաշխարեսցէ ջերմեռանդ սրտիւ արտասուօք եւ տրօք տնանկաց, ապա մտեալ հաղորդեսցի:

Բ. Քահանայ որ կին առնէ, Ե ամ ապաշխարեսցէ արտաքոյ, Բ ի ներքս, եւ Բ ամս անհաղորդ կացցէ, եւ ապա հաղորդեսցի:

Գ. Քահանայ, որ զարծաթ իւր ի վարձու տայ՝ մերժեսցի յեկեղեցւոյ:

Դ. Որք երթան ի տունս հեթանոսաց եւ ուտեն եւ ըմպեն անխտիր, Գ ամ արտաքոյ ապաշխարեսցեն, ապա արժանի լինիցին հաղորդել:

Ե. Որ մին կուսան եւ մին երկեակ, Բ ամ արտաքոյ, եւ մի ընդ օրինօք:

Զ. Եթէ ոք թողցէ զերկրորդն եւ յառաջինն դարձցի ի թողեալն, է ամ արտաքոյ, եւ Ա ընդ օրինօք:

Է. Թէ ոք կերիցէ ի տեղւոյ արգելցէ եւ զուտեն, եւ տացէ աղքատաց նոյնչափ:

Ը. Թէ ոք զաղտ պսակ դիցէ պսակադիրն լուծցի:

Թ. Թէ ոք առ եւ անգ արասցէ, պսակն անվաւէր լիցի եւ պսակեալն ում կամ իցէ լիցի:

Ժ. Որ ի ձիսն երասանան յագելապէս, Գ ամ արտաքոյ եւ մին ի ներքս:

ԺԱ. Իգացելոցն, Գ ամս արտաքոյ, եւ մին ի ներքս:

ԺԲ. Թովչացն, Ե ամ արտաքոյ եւ մին ի ներքս մեծ ողորմութեամբ:

ԻԳ. Որ զկուսութիւն իւր Աստուծոյ նուիրեաց, եւ ապա ապակաւնեցաւ, է ամ ապաշխարեսցէ:

ԺԴ. Մանուկ որ առանց կնքոյ մեռանի, եթէ ի ծնողացն ծուլութենէ լինի Ե ամ արտաքոյ, Ա ընդ օրինօք, նոյն եւ հոգաբարձուացն, եւ որ ծուլացաւն քահանայն:

ԺԵ. Որ զգերեզմանն բանայ առ անձուկ, Դ արտաքոյ, եւ Ա ի ներքս:

ԺԶ. Որք կոծ ղնեն եւ ներս խզեն եւ կամ զճակատ հարկանեն, նզովեալ լիցին ի կեանս եւ ի մահ:

ԺԷ. Որ զղիս կողոպտեն, ԺԵ ամ արտաքոյ, եւ Ա ի ներքս:

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակութիւնը տես Կանոնագիրք հայոց, հտ. Ա, էջ 245-249:

սի, Լուսաւորչի, 115 երկրորդ Նիկիական եւլն, եւլն կանոնները. նոյն-պէս եւ մեր Մանդակունու. ով ո՞ւմնից է քաղել՝ շատ դժուար է որո-շել. ենթադրութիւններով կարելի է ահագին գրքեր լցնել, բայց ի՞նչ օգուտ, զուր թուղթ մըոտել կլինի:

Հիմա էական խնդիրն այս է. ինչպէ՞ս լուծենք Լուսաւորչի կա-նոնների խնդիրը. կարելի՞ է հաստատել, որ 30 կանոնը նրան է. ո՞չ: Կարելի՞ է ասել, որ միայն մի քանիսն են նրան եւ ո՞չ բոլորը. կարելի է. կարելի է՞ ժխտել, որ Լուսաւորչին վերագրած կանոնները մի որեւ գրչակի գործ է. շատ դժուար է: Ահա այս վիճակումն է խնդիրը: Մեզ մնում է մի ելքի դիմել, որովհետեւ իրաւաբանական տեսակէտից ու-նենք փառաւոր հիմք ընդունելու, որ Լուսաւորչի կանոններ է գրել, եւ ա՛յդ կանոնները ընդունուել է Շահապիվանի 447-ի մեծ ժողովում, եւ որովհետեւ գոնէ Օձնեցուց սկսած մինչեւ այսօր Լուսաւորչին վե-րագրած են այդքան կանոն եւ կանոնագրքերում զետեղել են, եւ որով-հետեւ այդ կանոններում ոչ մի մեր եկեղեցու հակառակ կանոն չկայ, ուստի եւ ոչ մի վնաս չենք անել, որ մենք էլ ընդունենք այդ կանոննե-րը Լուսաւորչին պատկանած եւ մուծենք մեր եկեղեցու աղբիւրների շարքը: Միայն այն տարբերութիւնը ունի միւս չընդունուած կանոն-ներից Լուսաւորչին, որ նրանց համար պատմական, իրաւաբանական հիմք եւ վկայութիւն չկայ, իսկ Լուսաւորչին համար ա՛յդ կայ: Լու-սաւորչին վերագրած միւս կարգերը վանքերի, վանականների, պողի, քահանայական մնացած տուրքերի մասին միացրած են Սահակի կա-նոնների հետ, որովհետեւ թարգմանել են Սահակի ժամանակ, փոփո-խութեան ենթարկուել եւ իբրեւ կարգադրութիւններ հրատարակուել են Սահակի ձեռքով եւ անունով:

Լուսաւորչի այս 30 կանոնը ոճի, լեզուի եւ բովանդակութեան կող-մից երկու մասի կարելի է բաժանել. 1) Լուսաւորչին վայել կանոններ, որոնք մասնաւորապէս քահանաներին են պատկանում, խրատական են եւ շատ պատկառելի ձեւով գրած եւ 2) օտարի ձեռքով մուծուած կանոններ, որոնք ամէն բանով տարբեր են առաջինից: Լուսաւորչին կարելի է վերագրել 1, 2, 3, 4, 7, 8, 9, 13, 22, 23, 25, 30: Մնացած 18 կանոնները մուծուած են, գոնէ օտար խմբագրութիւն են:

Բ) Ս. ՍԱՀԱԿԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (387-439)¹

Սբ. Սահակը Հայոց եկեղեցու սբ. Հայրերի շարքում ամենափառա-ւոր տեղերից մէկն է բռնում: Նա կարգել է կանոններ, գրել է կանոնա-կան թղթեր, մեծ Մեսրոպի հետ բարեկարգել է ժամերգութիւնը եռան-դով եւ Հայոց եկեղեցին հայացրել է ամբողջ կազմութեամբ: Սահակն է թարգմանել Լուսաւորչի կարգերը եւ կանոնները եկեղեցականների տուրքերի, եկեղեցու եւ վանքի նշանակութեան վերաբերեալ եւ իրա-նից էլ յաւելումներ արել, ինչպէս երեւում է վերջաբան կտորներից, եւ այնքան փոփոխութեան է ենթարկել եւ իւր կարծիքներով ու կանոն-ներով ճոխացրել, որ շատ դժուար է որոշել, թէ որի՞ կանոնները շատ են այդ սահմանադրութիւնների մէջ. մեր բոլոր կանոնագրքերը եղած կարգերը նշանակել են սբ. Սահակի անունով. մենք էլ կհետեւենք այս կէտում նրանց:

Հարց է, իրաւաբանական հիմք ունի՞նք արդեօք սբ. Սահակի կա-նոնները ընդունելու Հայոց եկեղեցու իրաւունքի վաւերական աղբիւր-ների շարքը, թէ ոչ. այո՛, ունինք եւ ա՛յդ է Շահապիվանի մեծ ժողովի վճիռը. «Ս. Գրիգորի եւ Ներսէսի եւ Սահակի եւ Մաշտոցի դրած կարգը Դուք այդտեղ հաստատեցէք... մենք ախորժելով յանձն ենք առնում»: Ուրեմն այդ կողմից խնդիրը վճռուած է: Բայց անորոշ մնում է այն հարցը՝ քանի՞ կանոն է գրել, արդեօ՞ք բոլոր նրան վերագրած 55 կա-նոնները Սահակին են, թէ ոչ. այս մասին ոչ մի դրական բան ասել չի կարելի, քանի որ հաստատողական ժողովում (Շահապիվանում) չի յիշուած եւ ուրիշ որ եւ է մէկ ձեռնհաս մարմնից կամ անձից մնա-ցած փաստազիր չունինք այս մասին, ուստի եւ առանց ենթադրու-թիւնների մթին աշխարհը մտնելու, կհետեւենք մեր կանոնագրքերին, միմիայն Շահապիվանի վճիռը (թիկունք) կուռն ունենալով: Կանո-նագրքերում նշանակուած է «կանոնք սրբոյն Սահակայ Հայրապետի» (գլ. ԾԵ):

ա) Յադագս քորեպիսկոպոսաց, թէ որպէ՛ս պարտ է գկանոնական կարգն հաստատուուն պահել յեկեղեցիս

1. Քորեպիսկոպոսները պիտի լինին ուսումնասէր, պարկեշտ, երկիւղած, զգաստ, անկաշառ, ամարծաթասէր (սբ. քորեպիսկոպոսների մասին Անկ. 13, Նեո. 14, Անր. 10, Պար. 4, 21, Սիւ. 11, 14):

¹ Գիտական հրատարակությունը տես Կանոնագիրք Հայոց, հտ. Ա, էջ 362-421:

Թէ օտար եւ թէ մեր կանոնները չեն տալիս այնքան պարզ հասկացողութիւն քորեպիսկոպոսների իրաւունքների եւ պարտաւորութիւնների մասին, որքան Սահակի այս կանոնները:

2. Քորեպիսկոպոսները սուրբ սեղանը պիտի զարդարուն պահեն, անխափան խնկարկեն եւ լոյս վառեն, սեղանին մօտ լինի մկրտատունը, ինչպէս սովորութիւն է, որի մէջ գետեղուած լինի աւազանը (Կրն Բ Դ. 15, Ե Դ. 13, Պար. 8, Սիս. 6, Մակ. 2):
3. Կարգուած սաղմոսերգութիւնները գիշեր-ցերեկ անխափան կատարուեն, նորածնութիւններ չպիտի մտցնել (Կրն Ա առ. 29, Լաւ. 17, Ե Դ. 17-25 կանոնները):
4. Քորեպիսկոպոսները պիտի հսկեն բոլոր եկեղեցիների վրայ, օրինազանց եկեղեցականներին կշտամբեն խրատով, ծեծով եւ տուգանքներով պատուհասեն ատեանի մէջ, որ միւսներն վախենան եւ խրատուեն:
5. Յարմար է ամէն տարի, երբ կանոնական սահմանադրութեան համաձայն ժողովները վերջանում են, քորեպիսկոպոսներին շրջել իրանց յանձնած վիճակը, քննելու եւ համար պահանջելու երեցներից ու սարկաւազներից, հսկելու ժամերգութեան, աղօթքների կատարման, պատարագ անելու սպասահարկութեան կանոնաւորութեան վրայ. եթէ կգտնեն ծոյլ եւ անկարգութիւն կատարող անձինք, նրանց թող պատժեն, մինչեւ իսկ պատուից զրկեն (այսինքն՝ քահանայագործութիւնից), մինչեւ որ կհաշտուի պատժուածը վարդապետի հետ:

Ուշադրութեան արժանի են այս երկու կանոնները, 5-րդը՝ ժողով ասելով հասկանում է տարեկան երկու անգամ կանոններով սահմանած եկեղեցական ժողովը, որին մասնակցում են եղել քորեպիսկոպոսները, եւ որի նոր կարգադրութիւնները պիտի տանէին եւ բոլոր իրանց յանձնած եկեղեցիներում քարոզէին ու բացատրէին եւ հրամայէին ճշտութեամբ կատարել: Կանոններս իրավունք են տալիս մեղաւոր քահանաներին առ ժամանակ զրկել պաշտօնակատարութիւնից, տուգանքի ենթարկել եւ ծեծել, այն էլ ատեանում եւ հրապարակաւ: Մարմնական պատիժ տալը որոշեց առաջին անգամ Շահապիվանի ժողովը, սբ. հայրերից Սահակը, թէ եւ ուրիշ կանոններով խիստ պատժուած են նրանք, որոնք ձեռքով որեւէ վիրաւորանք կհասցնեն որեւէ մէկին՝ թէ հոգեւորականի, թէ աշխարհականի: Քորեպիսկոպոսները մեր այժմեայ գործակալներն են, գուցէ նրանց վիճակը աւելի մեծ եղած լինէր, քան այժմեայ գործակալներինը. եթէ համեմատենք այժմեայ դրութեան հետ, երկու ծայրայեղութեան կհանդիպենք, հին գործակալները խիստ հսկողութեան իրաւունք ունէին՝ դատել, քննել, պատժել, ծեծել, իսկ այժ-

մեանները միայն պսակի հրամաններ տալ, պտղիները եւ մատեանների փողերը ժողովել. ոչ արժէր այնքան մեծ իրաւունքներ տալ եւ ոչ էլ այսքան անզօրութեան հասցնել: Ուշադրութեան արժանի կէտն այն է, որ հին քորեպիսկոպոսները պատժում էին միմիայն ատեանում, այսինքն՝ գործը քննելուց եւ դատելուց յետոյ. երեւի թէ ատեանի նախագահը քորեպիսկոպոսն էր եւ անդամները՝ միւս քահանաները, որոնց մի տեղ ժողովելովը քննում էր օրինազանց քահանային եւ պատժում:

6. Ոչ միայն քահանաներն ու սարկաւազները պիտի արթուն լինեն իրանց պաշտամունքների կատարման մէջ, այլ եւ բոլոր ստորին պաշտօնեայք (ուխտի մանկունք). եթէ թոյլ գտնուեն, նոյն պատիժը կրեն:

Կանոնս ասում է, որ եթէ եկեղեցու ստորին պաշտօնեաներից կլինին տգէտներ եւ կամ զինուոր գնացողներ, դրանք բոլորովին զրկուեն եկեղեցուց արդիւնք ստանալուց, եթէ կթողնեն զինուորութիւնը եւ տգիտութիւնը, ուսմամբ կպարապեն, եկեղեցական պաշտամունքները կսովորեն եւ կսովորեցնեն իրանց որդիներին, այն ժամանակ միայն իրաւունք ունենան բաժին ստանալու: Այսպիսի կարգադրութիւն էլ արաւ Ներսէս Ե՝ հրամայելով հարկատուների ցուցակը ձգել տալ այն քահանայորդիներին, որոնք պարապում էին անվայել զբաղմունքներով եւ անբարոյական կեանք էին վարում:

7. Նոյնպէս էլ արքեպոստոսներին եւ կռուողներին եկեղեցուց հեռացնեն, մինչեւ որ կապաշխարեն եւ կուղղուեն եւ կստանան առաջնորդի տնօրէնութիւնը (Կրն Ե Դ. 1, Լուս. 25):
8. Պոռնկորդիք եւ երկորդ եւ երրորդ ամուսնութիւնից ծնուածները կանոնների համաձայն հոգեւորականութեան մէջ չմտնեն. եթէ Ղեւտացիք այնպէս խիստ էին այդ բանում, որքան եւս առաւել մենք (Բ առ. 61 կ.):
9. Այս պատճառով քորեպիսկոպոսը պիտի լաւերին եւ ուսումնասէրներին կարգի եւ մեծարի, իսկ անպիտաններին եւ ուսումնատեսացներին պատժի եւ չընտրի:
10. Դրա համար վաճառելով պէտք է ուսումնարաններ բանալ եւ աշխատել, որ ուսումնառուները հովուեն ժողովուրդը, տգէտ հոգեւորականը չարեաց պատճառ է:
11. Իսկ եթէ քորեպիսկոպոսը ազահութեամբ միայն հարկերը պիտի պահանջի եւ ոսկու արծաթի մթերք դիզի՝ մոռանալով իւր սրբազան պարտականութիւնը, այն ժամանակ ինքը պատասխանատուութեան կենթարկուի եւ կպատժուի:
12. Բոլորը պիտի հեռանան չարից եւ հետեւեն բարութեան:

բ) Կարգ քահանայից առ ժողովրդականն, եւ նոցին ժողովրդականաց հնազանդութիւն եւ կարգ ուղղութեան առ քահանայս

13. Երեցներին եւ վանականներին. շատ տեղ մեզ գանգատուեցին, որ քահանաները տգետ են, ուսումնատեաց, որդիներին ուսում չեն տալիս եւ Սուրբ Գրքին անտեղեակ են. մենք էլ ստուգելով այդ, շատ տեղերում օտար գիտուն մարդիկ կարգեցինք՝ քահանայի ժառանգութիւնը (եկեղեցու կալուածքները) յանձնելով սրանց: Ժողովրդից ստացած պտղի եւ մուտքի համար կարգուած օրէնքները կատարեցէք, առանց տրտումջի ժողովեցէք, ժողովրդի հետ լաւ վարուեցէք:
14. Թշնամութիւնը վերացրեք ձեր մէջից, որդիներիդ ուսումնարան ուղարկեցէք, որ ուսումնական դառնան. ինչպէս կուրութիւնը ատելի է աչքերին, նոյնպէս եւ տգիտութիւնը Աստուծոյ առաջ:
15. Ամառը գլխաւոր քահանան եկեղեցում մնայ, իսկ ընկերները շաբթ շաբաթ հերթով գան մնան, որպէսզի պաշտամունքը չխափանուի:

Կանոնս եղաւ գլխաւոր Հիմք Բ Դուինի 555-ի ժողովի համար, որի 14 կանոնը կրկնութիւն է այս 15-ի (տե՛ս Բ Դ. 14):

16. Մկրտութիւնը երկիւղածութեամբ կատարել, կանայք մկրտութիւն անելիս չհամարձակեն օգնել քահանային, այլ գնան եւ կանգնեն իրանց աղօթքի տեղում:

Կանայք ասելով հասկացուած է սարկաւազուհիներ, որոնք իրաւունք չունէին մկրտելիս քահանային օգնելու:

17. Սարկաւազը եթէ մկրտութիւն անի, սարկաւազութիւնից զրկուի, որովհետեւ այդ քահանայի պաշտօնն է (տե՛ս Մակ. 1, Բ Դ. 17 կանոն):
18. Բոլոր ժողովրդի պտուղը եւ մուտքը տարուի գլխաւոր քահանայի տունը, եւ միւս քահանաները չհամարձակեն իրանց տունը տանել. ով իւր տունը կտանի, կպատժուի:

Կանոնս աւելի ընդարձակ է Բ Դուինի ժողովում, տես այդ ժողովի 13, 14 կանոնները:

19. Եթէ գիւղը մեծ է, գլխաւոր քահանան ամէն օր եկեղեցում լինելուն պատճառով երկու ամգամ աւելի վերցնի միւսներից:

Նոյնը կրկնուած է Բ Դ. 13 եւ 34 կանոններում. Բ Դուինի ժողովի կանոնները բոլորովին նման են Սահակի կանոններին:

20. Ամէն տարի Ձատկից յետոյ մկրտութեան իւր որքան հարկաւոր է, քահանաները բերեն մեզ եւ մեզնից ստանան օրհնած իւղը, եւ ոչ տգիտաբար իրանք օրհնեն այդ իւղը, քանի որ եպիսկոպոսների իրաւունքն է այդ:

Մկրտութեան իւղ հասկանում է մեռոն, որի օրհնելը կաթուղիկոսի իրաւունքն է (տե՛ս Ե Դ. 9, Պար. 5, Մակ. 4):

21. Լսում եմ, որ վարագոյրը հարսանիքի առաջաստի փոխարէն եւ սկիին էլ զինուորների ըմպելու անօթ են գործ ածում. այդպէս վարուող քահանաներին պիտի կարգալոյծ անել (տե՛ս Բ առ. 73, Բ Դ. 8):
22. Քահանան եթէ իւր պաշտօնը թողած՝ ազատների տանը գործակալութիւն կամ դայեկութիւն կանի եւ դրանց միջոցով իրանց ժառանգակիցներին կզրկեն եկեղեցական հասոյթներից, այդպիսիները՝ թէ քահանայ, թէ քահանայի տնից որ եւ մէկը, կարգից հեռանան, եկեղեցու բաժնից ու ժողովրդից զրկուեն եւ ընկերների յարաբերութիւնից իսպառ կտրուեն ու ժողովրդականք էլ այդպիսի քահանայ ունենալ չհամարձակեն (տե՛ս Բ առ. 6, Սսի 17):
23. Ժողովուրդը տգետ երեց եղբայրներ չունենայ, երկրորդ ամուսնութեան մէջ մտած երեց եղբայրները զինուորների հետ կանգնեն, հեռանալով բոլորովին հոգեւորական դասակարգից եւ եկեղեցու բաժնից:

Երէց եղբայր ասելով եթէ բառացի հասկանանք, այսինքն՝ քահանայի եղբայր, դուրս կգայ, որ կանոններս պահանջում են, որ ոչ միայն քահանաները ուսումն առած մարդիկ լինեն, այլ եւ քահանայի եղբայրները, ուրիշ տեղ պահանջում էին կանոնները, որ որդիքն անշուշտ ուսումն առնէին եւ եկեղեցական գործերով պարապէին, բացի այդ քահանայի եղբայրները իբրեւ հոգեւոր դասին պատկանող անձինք, պէտք է երկրորդ անգամ չպսակուեն, պսակուողներին իբրեւ պատիժ պատուիրում է կանգնել զինուորներին շարքում եկեղեցու մէջ: Շահապիւմանի ժողովը խիստ պատիժ է նշանակում քահանայի ընտանիքի այն անդամներին, որոնք անվայել կեանք կվարեն ի գայթակղութիւն ժողովրդի:

24. Քահանայք եւ իրանց կանայք չհամարձակեն եկեղեցու բակը գերեզմանատուն անել իրանց համար, նրանց հանգստարանը լինի ժողովրդի հետ միասին:
25. Քահանայք չհամարձակեն տները սրբութիւն տանել հաղորդելու համար՝ բացի հիւանդութեան դէպքից:
26. Քահանաները պիտի սովորեցնեն իրանց ծխականներին հեռու մնալ ամէն տեսակ չարիքներ գործելուց, արբեցողութիւնից, աղքատներին զրկելուց, կռուելուց, պոռնկութիւնից եւ ամէն տեսակ վատ մարդիկներից, որ չվարակուեն նրանցից:

գ) Նորին սրբոյն Սահակայ, թէ որպէս սահմանեցաւ կարգ ուխտի, եւ որոշման վանագ, բան երկրորդ

36. Ոմանք տգիտութեամբ մէկ շինութիւնը եկեղեցի կոչելով եւ միւս շինութիւնը վանք անուանելով՝ կամենում են զանազանութիւն գտնել երկուսի մէջ եւ հաւատքի մէջ հերժուած առաջ բերել՝ մոռանալով Աստուծոյ խօսքը, որ ասում է՝ մի է հաւատ, մի Տէր, մի մկրտութիւն: Եկեղեցին քարից եւ փայտից է շինուած, նա հաւատքի բաժանումն յառաջ բերել չի կարող, մարդկային ազգը հաւատքի վրայ է հաստատուած, այդ հաւատն է եկեղեցին, ինչպէս Քրիստոս Պետրոսին ասաց. «Դու ես վեմ...»: Վեմ ասելով չենք հասկանում եկեղեցու քարերը եւ շէնքը, հապա այն հաւատը, որ մարդկանց միացնում է, կապում է Աստուծոյ հետ. եկեղեցի ասելով, թէ Նոր, թէ Հին Կտակարանը հասկանում են հաւատացեալ ժողովուրդը, Պօղոս առաքեալը ասում է՝ անդրանկաց եկեղեցի, ոչ երկրի, այլ երկնքի վրայ, որոնց անունները գրուած են «ի դպրութեան կենաց»: Ահա եկեղեցու խորհուրդը. սովորեցին ասել կաթողիկէ առաքելական եկեղեցի, որ նշանակում է ամբողջ տիեզերքի հաւատացեալները առաքելական են, որովհետեւ Քրիստոս հրամայեց նրանց մի հաւատ ունենալ եւ այդ հաւատը բոլորին քարոզել (մանրամասն տես՝ գրաբառը):

37. Եկեղեցու հիմքը համարելով հաւատք եւ եկեղեցի, մենք առիթ չտուինք արհամարհելու շինութեանը՝ եկեղեցու շինութիւնը, որ կոչւում է ժողովրդանոց, այստեղ ժողովուրդ են քահանաները՝ Աստուծոյ պաշտօնեաները, աղօթելու, ուստի եւ կոչւում են աղօթարաններ եւ սրբարաններ, որտեղ տէրունական սեղանը կանգուն կայ, որի վրայ պատարագում ենք, այնտեղ կայ մկրտութեան աւագանը, այնտեղ ժողովուրդով լսում ենք սաղմոսերգութիւնները, Աստուծոյ պատգամները, այս պատճառով էլ եկեղեցի ենք անուանում յարանուանաբար եւ ոչ բնաւորապէս:

38. Արժէ յիշատակել, թէ ի՞նչ պատճառով վանքեր շինուեցին, յոյները, հռոմէները, ասորիները եւ բոլոր հաւատացեալները այդպիսի շէնքեր կառուցին, գլխաւորապէս գիւղերի մօտ, որպէսզի վանականները իրանց սրբակեաց կեանքով օրինակ լինեն գիւղացիներին, սփոփեն հիւանդներին, մխիթարեն սգաւորներին. ամուսնացած քահանայք մշակութեամբ են պարապում եւ իրանց կանանց հաճելի լինելուն աշխատելով զանց են անում այդպիսի պարտքեր կատարել. իսկ վանքերում ապրողները կուսութեան խօսք տալով՝ աւելի շատ ժամանակ ունեն այդպիսի բարի գործերով զբաղուելու. այդ հիմամբ ազատ են հարկերից, ստանում են հանդեր-դաշտեր եւ եկեղեցականութեան մէջ երիցագոյն պատիւն են ժառանգել:

39. Ուստի եւ թող ամաչեն նրանք, որոնք եկեղեցու եւ վանքի մէջ տարբերութիւն են դնում, յայտնի եղաւ, որ եկեղեցու բոլոր անդամները Քրիստոսին միեւնոյն հաւատացողներն են, որտեղ եւ ապրելու լինեն,

նրանք անբաժան մարմնի անդամներն են: Եկեղեցի, մատուռ, վանք, ժողովրդանոց միեւնոյն նպատակի են ծառայում, բոլորի մէջ էլ միեւնոյն պաշտամունքներն են կատարում:

40. Մնում է մեզ Սահմանադրութեամբ որոշել, թէ ի՞նչ տուրքեր պիտի ստանայ վանքը եւ ի՞նչ՝ եկեղեցին:

Յովհաննէս Մկրտչի տօնը, ինչպէս Գրիգոր Լուսաւորիչ սահմանել է, կատարուի վանքերում, նոյնպէս եւ բոլոր ուխտերը, որ վանականները այդ եկամուտներով ապրեն: Մարտիրոսների տօները նոյնպէս կատարուի վանքերում, Վարդավառի մատաղները եւ ժողովրդականներից ու ամուսնացեալ քահանաներից մի-մի քոռ բոլոր պտուղներից տրուեն վանքերին, որ ցորենի ամբարները եւ հնձանները եւ իւղի ամանները լցուին այդ բերքերով: Ս. Յայտնութեան տօնը եւ նրա քառասնորդական պասը, Տեառնընդառաջի եւ Առաջաւորաց պասը կատարեն վանքերում: Զատիկի քառասնորդական պասի միջինքը, Ղազարու օրը, զատիկի աւագ հինգշաբթին, զատիկի երկու շաբաթը, Համբարձումը կատարուի վանքերում: Մեռելոց տօնը, հրոտից ամսի վերջին, բոլորը վանքերում կատարուին. որպէսզի պաշտօնեաները եւ հիւրերը ապրեն, որովհետեւ աբեղաներին վայել չէ գիւղերում գիշերել: Մեռած անձանց կողոպուտը թախտից եւ աթոռից սկսած մինչեւ պնակը եւ գդալը եւ զգեստները մինչեւ գօտին եւ կօշիկը, անկողինը՝ վանքերը տարուին, որ եկող հիւրերը հանգստանան եւ օրհնեն դրանց:

41. Ազապի (տեառնական մատաղ), որ մաս-մաս բաժանում են բոլոր տներին (մասնականով), կէս կաշին եւ ճրագուի երկու մասն վանքին գնայ, իսկ ոչխարի մորթին, դմակը անդամով եւ ճրագուն ու խախացոցը քահանային տրուին, որով պիտի կերակրի եւ պանդուխտներին. իսկ պատարագի հացը պիտի ընդհանրապէս ուտեն բոլոր պաշտօնեաները՝ աղքատները եւ ժողովրդականք:

42. Այն պատարագները, որոնք վանքերում են կատարում, նրանց երախայրիքը (նորընտիր պտուղները) տան անապատին՝ եթէ որ գիւղի մօտ գտնուի, եթէ չգտնուի՝ տան ամուսնացեալ քահանաներին, որովհետեւ տէրունական հարկը մարդ իւր տանը չպիտի պահի:

43. Հետեւեալ տօները ամուսնացեալ քահանաներին լինեն, զատիկի շաբաթը եւ սուրբ զատիկը, երկրորդ զատիկը, երկրորդ զատիկից ի վեր բոլոր կիրակիները. Պնտեկոստէն, Սբ. Աստուածածնի տօնը, Վարդավառը՝ բացի մատաղներից. նոյնպէս եւ լուցման մի մասը. Բարեկենդանի տօնը եւ Ողորմեանը (Ծաղկազարդը): Առաքելոց եւ մարգարէից անունով եղած տօները հասարակաց լինի (ընդհանուր):

44. Այս սահմանադրութիւնը դրեց Լուսաւորիչ եւ թարգմանուեց յունարէնից հայերէն: Ոչ ոք իրաւունք չունի այս կարգից դուրս գալ. ով կկատարի, թող ստանայ օրհնութիւն Աստուածանից, Լուսաւորչից, մեր հայր Սահակից եւ նրանց հետեւողներից:

դ) Նորին, թե որպես պարտ է եպիսկոպոսաց ունել զընդանկա սրբոյ եկեղեցոյ

45. Եպիսկոպոսը հասարակաց հայր է եւ այցելու, նա անաչառութեամբ պիտի կառավարի իւր հօտը, գաւառների եւ գիւղերի վրայ արժանաւոր տեսուչներ եւ առաջնորդներ- քորեպիսկոպոսներ կարգի ժողովրդին խրատելու եւ կառավարելու համար:

46. Հսկեն, որ քահանաները մեծարեն սուրբ սեղանը եւ մկրտութեան աւազանը. այս հսկողութիւնը զինուորներին եւ տգէտներին ու իրանց մերձաւորներին չպիտի տան, այլ պիտի հետեւել Յիսուսին, որ ասում է՝ ո՞վ է եղբայրը, հայրը, եթէ ոչ նա, որ պահում է Աստուծոյ պատուիրանները:

47. Ինչպէս ասացինք, եպիսկոպոսը հայր է, նա պիտի եկեղեցու գործերը կանոնական կարգով կառավարի, որով կվերանան անառակութիւնները եւ հերժուածները: Նա պէտք է բարեպաշտութեան դիմակով չսիրի եւ չհարստացնի իւր ազգայիններին՝ մոռանալով եկեղեցին եւ նրա շահերը:

48. Զգուշութեամբ պահուին այս կանոնները, ոչ ոք Աստուծային ճանապարհից չչեղուի, եւ դրանով պայծառացնեն եկեղեցիները, որպէսզի ուրախութեաբ համբուրուեն զեղջուկն եւ իշխանը:

49. Եպիսկոպոսները եւ վարդապետները պիտի օրինակ դառնան միւսներին, պիտի ի նկատի չունենան ոչ ազգականութիւն, ոչ կաշառակերութիւն եւ ոչ ինչքերով մեծարել. նրանք պիտի լինեն պարկեշտ եւ պատուիրանապահ: Դուք, ընչասիրութեամբ գարշելիներին, տգէտներին, զինուորներին հաւատարիմ էք հանդիսացնում եկեղեցու սպասաւորութեան մէջ ու նրանց առաջ էք քաշում, եւ գործերին նուիրուած անձանց յետ քշում, իսկ ինքեանք ձեր ժամանակը զինարբութեամբ էք անցկացնում՝ ասելով, որ վաղը պիտի մեռնիք:

Եպիսկոպոսներից ով այդպիսի պատուիրանազանցութեան մէջ կգտնուի, անամօք եւ խայտառակ կերպով իւր պատուից զրկուի եւ կեղծաւորների շարքը դասուի:

50. Մեր իշխաններից կամ աթոռակիցներից ով աչառութեամբ կվերաբերուի դէպի այսպիսի յանցաւորները, պարտական մնայ Աստուծոյ առաջ:

ե) Նորին, թե որպէս պարտ է եպիսկոպոսաց պահել զգաւնս եկեղեցոյ, կամ որոց որպէս մատակարարել

51. Աղօթքի տաճարը բոլորիս համար նաւահանգիստ է, որին յարանուանաբար եկեղեցի ենք անուանում, որի ղեկավարն է իբրեւ նաւապետ, տեսուչ եպիսկոպոսը, որը իրան վրայ դրած պարտաւորութիւնները

ճշտութեամբ պիտի կատարի եւ նաւը ղեկավարի: Ժողովուրդը յուսոյ եւ փրկութեան տեղ է համարում այդ նաւահանգիստը եւ սրտի յօժարութեամբ ընծաներ եւ պատարագներ է մատուցանում Աստուծոյ տաճարին:

52. Իշխանները նուիրում են գիւղեր, դաստակերտներ եւ ոսկու, արծաթի գանձեր, ուրիշները՝ անդաստաններ, կենդանիներ եւ պատուական հանդերձներ. ոմանք՝ իրանց անձանց փրկութեան համար, կեսը՝ իրանց սիրելիների եւ ծնօղների ու վախճանուածների համար, որով գանձ են գանձում երկնքում իրանց հոգիների փրկութեան համար:

53. Ուրեմն այդ գանձերը Աստուծոյ են պատկանում եւ ո՛չ մեզ. իսկ եպիսկոպոսը միայն հսկում է, նա շատ մեծ զգուշութեամբ պիտի վարի իւր պաշտօնը, չպճնուի, չգարդարուի գանազան զգեստներով, իւր ազգականներին լիառատ չպէտք է շահի, մեծամեծների բարեկամութիւնը վայելելու համար եկեղեցու եկամուտներից ընծաներ շռայլի նրանց համար. եթէ հակառակ պատուիրիս կվարուի, վատնող կհամարուի եւ պատժի կենթարկուի:

54. Եպիսկոպոսը պիտի հետեւի առաքեալներին, նրանց նման եկեղեցու ունեցածը բաշխի եւ կանոնաւոր կերպով բաժանի կարօտեալներին. ով ուրիշ բանի վրայ կծախսի, դատուի իբրեւ պատժապարտ, իսկ հանդերձեալ կեանքում պատասխան տայ իւր օրինազանցութեան համար:

55. Երկար խօսում է կանոնս այն մասին, թէ ինչպէս եկեղեցու նուիրը տրուում է ժողովրդի կողմից հոգու փրկութեան համար եւ ինչպէս էլ եպիսկոպոսը պիտի գործադրի բարենպատակ գործերի վրայ՝ բաժանելով աղքատներին, կարօտներին, հիւանդներին, որ նուիրատուների իղծերը կատարուած լինեն: Թէեւ սեղանին ծառայողը սեղանից պիտի կերակրուի, բայց եպիսկոպոսը առաքեալի պատուէրը չափազանցութեան չպիտի հասցնի, նա պիտի այնքան ծախսի իւր վրայ, որքան պէտք կլինի եւ ոչ կարիքից աւելի (տես մանրամասն գրաբառը):

Այս 5 կանոնը թէ պատուիրում է եպիսկոպոսին եկեղեցու ինչքը, եկամուտը կառավարել աստուածավայել կերպով, այսինքն՝ միմիայն բարեգործական նպատակների համար ծախսի եւ իւր անձնամիայն բարեգործական նպատակները հոգայ, բայց դժբախտաբար չի տալիս դրական կարգեր, կան պէտքերը հոգայ, բայց դժբախտաբար չի տալիս դրական կարգեր, թէ ինչպէս պիտի կառավարել այդ կալուածները, ինչպէս պիտի հաշիւ պահանջել, մեղաւորին ինչպէս պիտի դատել եւ պատժել. գոնէ արտաքին կանոնները աւելի որոշ օրէնքներ են սահմանում այդ մասին, քան այս կանոնները (տես Բ առ. 38, 39, 40, 41, Անկ. 15, Անտ. 24, 25):

Բացի այս 55 կանոններից, լիակատար կանոնադրքերում պատահում ենք եւ Սահակի այս «Աւանդութեան գիր»-ին. «Յաղագս կարգի սպասաւորաց սրբոյ եկեղեցւոյ, եւ պտղոյն ժողովրդականաց ընծա-

յեւոց ի տուն Աստուծոյ. սրբոյն Սահակայ Հայոց կաթողիկոսի, գիր աւանդութեան» (տե՛ս մանրամասն գրաբառը, յաջորդ երեսից սկսած):

Այս «Աւանդութեան գիր»-ում պատմում է, թէ ինչպէս Լուսաւորիչ եւ Տրդատ քրմերի որդիներին հրապուրելու համար նրանց ասում էին, թէ հարիւրապատիկ աւելի կստանաք, քան առաջ, բոլորովին ապահով կապրէք, ոչ մի նեղութիւն չէք քաշիլ: Բայց քրմերի որդիքը երբ հիասթափուեցին իրանց արդիւնքների քիչութիւնը տեսնելով, գնացին Լուսաւորչի մօտ եւ խնդրեցին, որ իրանց կեանքի ապահովութեան աղբիւրները ցոյց տայ: Եւ Լուսաւորիչ ընդունելով նրանց, յարգեց խնդիրը եւ որոշեց հետեւեալ տուրքերը այն կարգով, ինչպէս որ ժողովում էին ղեկտացիք Մովսէսի կանոններով: «Բոլոր ժողովրդից կստանաք հասեր, մատաղներից՝ կաշին, աջ երի անդամը, ճրագուն, դմակը, սիրտը, լերդաբոյթը, երիկամունքները ճարպով, կողերի մի մասը, լեզուն եւ աջ ականջը, շրթունքը հոտոտելիքով, աջ ականջը եւ բոլոր խորհրդական մասերը: Իսկ կալից ու հնձանից եւ ուրիշ արմատիքներից տասանորդ տան բոլորը ձեզ, որ աճումը լաւ եւ առատ լինի: Նոյնպէս էլ ձեզնից ընծաներ տրուին Աստուծոյ սեղանին, որտեղից որ ստացաք անապական եւ անարատ մարմինը եւ արիւնը...» (տե՛ս գրաբառը): Ապա հրամայում է բաժին տալ քահանաներին ղեկտացոց նման եւ նոյնպէս գլխաւոր քահանային ու եպիսկոպոսին: Տգէտներին եկեղեցուց հաս չտալ, ստիպել նրանց պարապել ուսմամբ եւ պատրաստուել քահանայագործութեան եւ ապա ստանալ եկեղեցուց բաժին: Արժանաւոր դպիրներին-գրականներին չգրկել իրանց բաժնից, երկկանանց (երկրորդ անգամ ամուսնացած) մաս չտալ եկեղեցուց, իսկ այրի երէցուհիներին, եթէ պարկեշտ կեանք կվարեն, որոշ բաժին տալ եկեղեցու տուրքերից... (մանրամասն տե՛ս գրաբառը):

Աւանդութեան այս գիրը հնութեան կնիք ունի, ենթադրելի է, որ Լուսաւորչից սկսած աւանդութիւնս հասած լինի մինչեւ Սահակ եւ սրա ժամանակ կամ յետոյ գրի առնուած լինի: Սահակի՝ եպիսկոպոսների ուղղած շրջաբերականը մենք համառօտեցինք, հետաքրքրուողները թող նայեն մանրամասնաբար գրաբառ բնագրում, որը եւ զետեղում ենք:

ՍԲ. ՍԱՀԱԿԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ԳՐԱԲԱՐԸ

Սրբոյն Սահակայ Հայրապետին յաղագս քրեւպիսկոպոսաց թէ որպէս պարտ է զկանոնական կարգն հաստատուն պահել ի սուրբ եկեղեցի.
գլուխս ԾԵ՛՛

Ա. Զի սրբոյ բարեպաշտաց եւ առաքինութեամբ պայծառացելոց պարտ է հաւատալ զպատիւ կարգի պաշտամանս այսորիկ. վերագոյն ճառեցաւ ի մէնջ որոց մաքուր են միտք յարծաթսիրութեան ախտէ. եւ ձեռք իւրեանց ի կաշառաց ուսումնասէրք եւ պարկեշտք, որք բաւականիցեն եւ զայլս ուսուցանել զամենայն յանձնարարեալ նոցա զեկեղեցիս, անյապաղ խնամով պայծառացուցանիցեն աստուածահաճոյ վարուք զերկիւղածս, եւ զգաստսն, եւ հլու յամենայն բարի յորդորութիւնս:

Բ. Եւ զտաճարս աղաւթիցն յորս սուրբ եւ աստուածընկալ սեղանն հաստատեալ է, յորոյ վերայ կատարի մեղսաքաւիչ եւ կենդանաբար խորհուրդ մարմնոյ եւ արեան ապրեցուցիչն մերոյ եւ Տեառն. ընդ արժանի բաւականութեան զարդարուն պահեսցին անխափան լուցմամբք եւ խնկարկութեամբք, եւ պարսպեալ եղիցի քաղաք որմովք եւ մերձ ի նա մկրտատուն շինեսցին յաւանս որպէս եւ սովորութիւն իսկ է՝ եւ այլսն ի նմին կանգնեսցի աւագան մկրտութեան, որոյ ծննդեամբ Հոգին Սուրբ վերստին նորոգելով դրոշմէ լինել որդիս լուսոյ, վասն որոյ բազում պատուոյ մեծարանաւք պարտեմք մեծարել:

Գ. Եւ զպաշտաւն սաղմոս երգութեան անխափան կացցէ ի տուրնջեան եւ ի գիշերի՝ ըստ աւրինակի մայրաքաղաքացի հօրն հովուապետի, զի ամենայն ումեք չէ օրէն եւ իշխանութիւն յապաղել զայն կարգ պաշտաման, կամ նորաձեւութիւնս ինչ առնել, այլ միշտ ի նմին յարամնալ:

Դ. Զնոյն եւ տեսուչ քոր եպիսկոպոսն պարտի համառօտել զամենայն եկեղեցիս, եւ թէ ոք հեղգացի կամ ստերիւրեալ գացի յանդիմանեսցեն կշտամբեսցեն, խրատու վարդապետութեան եւ գանիւք եւ տուգանաւք պատուհասեսցեն, ատենական հրապարակաւ զի եւ այլք երկիցեն:

Ե. Քանզի պարտ եւ պատշաճ է յամենայն տարւոյ յորժամ ժողովք կատարիցին ըստ կանոնական սահմանադրութեանցն շրջիլ քոր

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակւթյունը տես Կանոնագիրք Հայոց, հտ. Ա, էջ 367- 424: